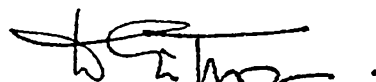

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA IAȘI

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
SECȚIA DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

Nr. 127.

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

V

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI—1967

COMITETUL DE REDACȚIE

Prof. univ. M. Petrescu — Dîmbovița, *redactor responsabil*, Adrian
C. Florescu, *secretar de redacție*, N. Gostar și Al. Andronic, *membri*.

Desenele ce ilustrează prezentul volum au fost executate de Ecaterina Petrovici și Maria Luiza Diaconescu. Fotografiiile au fost executate în laboratorul foto al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România de către Theodor Șamataru și Pompilian Vasiliu, precum și de I. Bandrabur de la laboratorul foto al Muzeului regional Bacău.

S U M A R

STUDII ȘI MATERIALE

	<u>Pag.</u>
IRINA CASAN-FRANGA, Contribuții cu privire la cunoașterea ceramicii geto-dacice. Cupele „delliene” getice de pe teritoriul României	7
D. TUDOR, Răsplindirea amforelor grecești ștampilate în Moldova, Muntenia și Oltenia	37
BUCUR MITREA și EMILIA ZAHARIA, Descoperirea monetară de la Oboroceeni (r. Pașcani, reg. Iași) și importanța sa istorică	81
I. VLAD, Cercetări asupra țesăturii găsite în vasul cu tezaurul de monede de la Oboroceeni (r. Pașcani, reg. Iași)	125
ZOLTÁN SZÉKELY, Descoperiri epigrafice și arheologice pe granița de est a Daciei romane	133
O. ILIESCU și GR. FOIT, Un tezaur de monede moldovenești din prima jumătate a secolului al XV-lea, descoperit la Suceava	145
AL. ANDRONIC, EUGENIA NEAMȚU și M. DINU, Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași	169
CORINA NICOLESCU, Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI—XVII găsită în Moldova	287
DAN GH. TEODOR și ION IONIȚĂ, Cercetări arheologice în Podișul Sucevei	309

NOTE

ELENA ISĂCESCU, Depozitul de obiecte de bronz de la Putreda (r. Rimnicu-Sărat, reg. Ploiești)	327
C. SCORPAN, Necropola carpică de la Dochia (r. Piatra-Neamț, reg. Bacău). . . .	331

CRONICĂ

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Călătorie de studii arheologice în R. P. Bulgaria . . .	337
LISTA PRESCURTĂRIILOR	343

S O M M A I R E

ÉTUDES ET MATÉRIAUX

	<u>Page</u>
IRINA CASAN-FRANGA, Contribution à la connaissance de la céramique géto-dacique. Les coupes « déliennes » gétiqes sur le territoire de la Roumanie. . .	7
D. TUDOR, La diffusion des amphores grecques estampillées en Moldavie, Munténie et Olténie	37
BUCUR MITREA et EMILIA ZAHARIA, La découverte monétaire d'Oboroceni (district de Paşcani, région de Jassy) et son importance historique.	81
I. VLAD, Recherches sur le tissu trouvé dans le vase contenant le trésor de monnaies d'Oboroceni (distr. de Paşcani, rég. de Jassy).	125
ZOLTÁN SZÉKELY, Découvertes épigraphiques et archéologiques à la frontière orientale de la Dacie romaine.	133
O. ILIESCU et GR. FOIT, Un trésor de monnaies moldaves de la première moitié du XV ^e siècle découvert à Suceava	145
AL. ANDRONIC, EUGENIA NEAMŢU et M. DINU, Les fouilles de la cour princière de Jassy	169
CORINA NICOLESCU, La céramique ottomane d'Iznik des XVI ^e —XVII ^e siècles découverte en Moldavie	287
DAN GH. TEODOR et ION IONIŢĂ, Recherches archéologiques de surface sur le Plateau de Suceava	309

NOTES

ELENA ISĂCESCU, Le dépôt d'objets en bronze de Putreda (district de Rîmnicu-Sărat, région de Ploieşti).	327
C. SCORPAN, La nécropole carpique de Dôchia (district de Piatra-Neamţ, région de Bacău)	331

CRONIQUE

M. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, Voyage d'études archéologiques dans la R. P. de Bulgarie	337
<i>LISTE DES ABRÉVIATIONS</i>	343

CONTRIBUȚII CU PRIVIRE LA CUNOAȘTEREA CERAMICII GETO-DACICE. CUPELE „DELIENE” GETICE DE PE TERITORIUL ROMÂNIEI

Cupele „deliene” alcătuiesc o specie ceramică specifică epocii elenistice, atât în Grecia, cât și în aria de răspîndire a culturii elenistice, precum și în țara noastră, avînd forme și un repertoriu de ornamente proprii. Ele fac parte din grupa mare a vaselor cu decor în relief din epoca elenistică. Numele lor vechi nu ne este cunoscut. În literatura modernă de specialitate sînt cunoscute sub numele de boluri ori cupe „megariene” sau „deliene”. Denumirea lor de „megariene” sau de „deliene” nu prezintă importanță decît dacă se are în vedere proveniența lor. Într-adevăr, aceasta a constituit încă de la început una din problemele de seamă în ceea ce privește cupele „deliene”, problemă pe care cercetările mai recente nu au putut-o lămuri decît în parte. După primele descoperiri făcute, C. Bendorf le-a numit „megariene”. Au urmat descoperiri și în alte localități grecești, cercetătorii emițînd păreri diferite în legătură cu centrul lor de producție. Astfel, Dragendorff afirmă că acesta ar fi fost orașul Chalcis, iar E. von Stern se gîndea la insula Samos. Descoperirile din Delos și de la Atena au atras atenția cu deosebire lui F. Courby, care primul le-a denumit cupe „deliene”¹. Argumentarea sa se întemeiază pe faptul că aici s-au găsit cele mai multe fragmente și tot aici au existat și cele mai numeroase ateliere pentru lucrarea acestor cupe, așa cum ne-o dovedesc diferitele semnături de olari ca : Μενεμάχου, Ἀθηναίου, Φίλωνος, Γοργίου, Δημητρίου.

Alături de insula Delos însă, F. Courby adaugă Atena, subliniind activitatea deosebită pe care această cetate a avut-o în producerea cupelor „deliene”. F. Courby prezintă sistematic produsele cîtorva centre, unde se lucrau aceste cupe, printre care și pe cele din Asia Mică, precum Priene, Myrina, Pergamon ; o atenție specială o acordă și atelierelor din sudul U.R.S.S., printre care în primul rînd Olbiei, de unde avem numeroase exemplare cu semnătura Κίρβεις, ajun-

¹ F. Courby, *Les vases grecs à reliefs*, Paris, 1922.

se și la Histria, în Delos și chiar în Asia Mică. Un alt centru de producție al cupelelor „deliene” este Italia, cu atelierele în Umbria și Etruria meridională. Vasele produse aici se caracterizează printr-o ornamentare mai schematică decât a celor din Grecia. Asemănările însă care se pot stabili între exemplarele din Italia și cele din Delos sînt atît de mari, încît se pare că, după jefuirea insulei Delos în anul 88 î.e.n., olarii de aici s-au refugiat, instalîndu-și atelierele în Italia.

În legătură cu problema originii acestor vase este momentul să numim și pe R. Zahn, ale cărui observații au pus într-o lumină mai bună problema originii cupelelor „deliene”. El are meritul de a fi semnalat primul, încă de la sfîrșitul secolului trecut, raporturile strînse care apropie bolurile cu ornamente în relief de arta egipteană. Încă din vremea dinastiei a XVIII-a, floarea de lotus alb sau albastru și umbelele papirusului au oferit toreuților și ceramiștilor egipteni elementul esențial al ornamentării.

Împotriva acestui curent, am putea spune inițiat de R. Zahn și care a cîștigat și pe cercetătoarea olandeză L. Byvanck-Quarles van Ufford², Th. Kraus susține contrariul. Pornind de la constatarea că pînă acum s-au găsit foarte puține cupe „deliene” în Egipt, socotește că originea acestora trebuie căutată pe pămînt grecesc. Fără îndoială că luarea în considerație a atîtor vase de metal sau faianță anterioare uneori cu mult cupelelor „deliene”, decorate cu elemente de origine egipteană, constituie contribuția principală pentru lămurirea problemei noastre.

O valoare deosebită trebuie acordată datării acestora, în sensul că identificarea stratigrafică a celor mai vechi, ca și a locului unde sînt prezente, este un punct de plecare sigur în ceea ce privește cele patru elemente principale ale problemei în discuție, adică datarea, originea, răspîndirea și evoluția lor. Din acest punct de vedere, considerațiile lui W. Schwabacher³ ar putea fi de cea mai mare importanță, pentru că el așază începuturile producției atice încă din ultimele două decenii ale secolului al IV-lea î.e.n. Tot astfel sînt și datările lui P. Perdrizet pentru descoperirile de la Delphi.

Prezența elementelor de origine egipteană se poate înțelege prin legăturile puternice care s-au manifestat între Egipt și diferite centre grecești, ca Beoția și Atena; cu altoi elin, arta alexandrină a folosit din plin și a răspîndit elemente de decor ale lumii egiptene. Astfel se explică bogăția de ornamente egiptene pe care le întîlnim pe cupele „deliene”.

În această prezentare de fapte nu trebuie să uităm că Alexandria Egiptului este, în primul rînd, o creație a lumii elenistice, centrul cel mai important, cel mai strălucit al acestei vremi. În această lumină, trebuie să remarcăm că, dintre cupele cunoscute, seria celor „deliene” se apropie cel mai mult de ornamentele de origine egipteană, precum imbricațiile și petalele de lotus. Insula Delos a fost, după războaiele cu persii și în vremea elenistică, principalul centru religios și artistic al lumii grecești, cunoscut și pentru lucrările de toreutică, dar totodată și un mare antrepozit de comerț. Istoria insulei Delos este strîns legată de Atena. Este foarte probabil ca pe aici să fi fost drumul de pătrundere a elementelor de origine egipteană și în aceste ateliere să se fi sintetizat formele cunoscutelelor cupe

² L. Byvanck-Quarles van Ufford, *Les bols mégariens. La chronologie et les rapports avec l'argenterie hellénistique*, în *Bulletin van de verering tot bevordering der Kennis van de antike beschaving*, XXVIII, 1953.

³ W. Schwabacher, *Hellenistische Reliefkeramik im Kerameikos*, în *American journal of archaeology*, 45, 1941.

pe care, dat fiind prezentarea de față, ne vom permite să le numim „deliene”; socotind această denumire cea mai îndreptățită.

Dacă începuturile lor se pot așeza la sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n.⁴, epoca lor de maximă dezvoltare și răspândire o reprezintă, însă, secolele II — I î.e.n.; aceasta este și vremea în care le găsim și în cetățile pontice grecești de pe teritoriul țării noastre.

I. Vom trece acum la prezentarea cupelor „deliene” grecești din țara noastră, subliniind că cele mai numeroase exemplare s-au găsit la Histria. Este firesc ca aici să întâlnim cel mai mare număr de asemenea vase, avînd în vedere importanța deosebită a acestei cetăți grecești de pe malul vestic al Pontului Euxin și în perioada elenistică. Fragmentele acestea sînt rezultate și din săpăturile mai vechi, precum și din cele mai recente, efectuate din 1949 sub conducerea acad. Emil Condurachi. Materialele acestea nu au fost încă publicate.

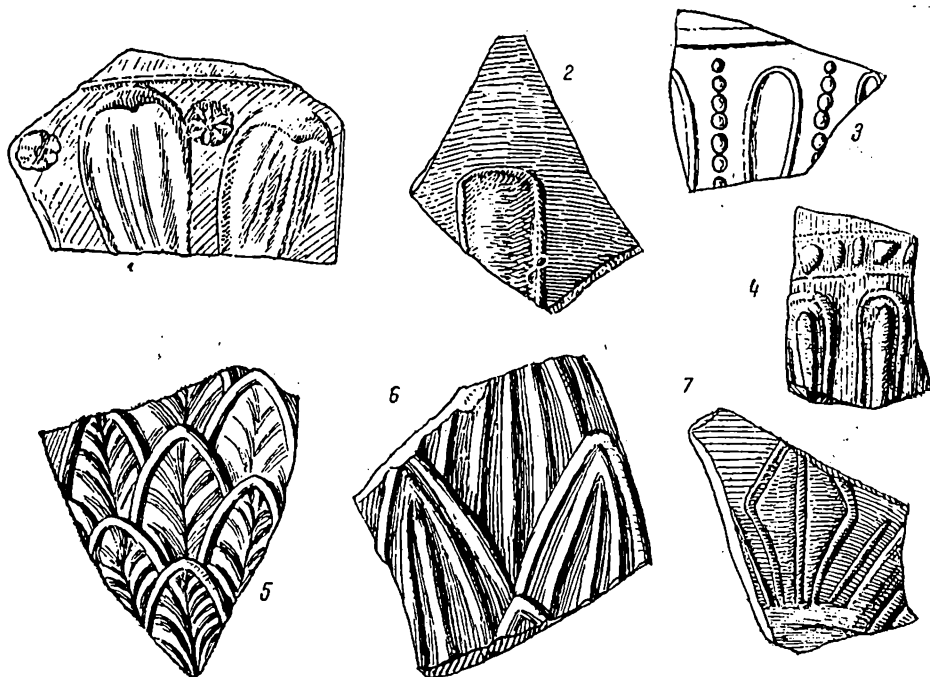

Fig. 1. — Fragmente de cupe „deliene” grecești de la Histria, decorate cu frunze de lotus.

O altă cetate antică în care s-au găsit fragmente de cupe „deliene” grecești este Callatis (Mangalia). Prof. Teofil Sauciuc-Săveanu a publicat într-o serie de rapoarte preliminare numeroase fragmente de cupe „deliene”⁵. Tot aici s-a mai găsit întîmplător (între 1920 și 1930) un fragment de cupă „deliană” care, îm-

⁴ Este o datare neacceptată încă de toți cercetătorii; asupra existenței cupelor „deliene” în secolul al III-lea î. e. n. nu încape însă nici o discuție.

⁵ Théophile Sauciuc-Saveanu, *Callatis. I-er rapport préliminaire*, în *Dacia*, I, 1924, p. 157, 161, 162 și 163.

preună cu un altul găsit în 1930 tot întâmplător, face parte din Colecția dr. Horia Slobozianu din Eforie Sud.

Prin săpăturile efectuate în ultima vreme la Mangalia (1960), s-au descoperit în stratul de cultură elenistic mai multe fragmente de cupe „deliene” grecești, care se încadrează în seria celor găsite și în celelalte cetăți grecești de pe malul stîng al Pontului Euxin ⁶.

Din Tomis nu avem pînă acum nici un fragment de cupă „deliană”; socotim totuși că e bine să amintim că în Colecția D. Butculescu, care a intrat în Muzeul național de anticități în 1929, există o cupă „deliană” grecească cu mențiunea că ar fi fost găsită la Constanța. Este de mici proporții, însoțită de următoarea notiță scrisă de D. Butculescu: „Bol sans pied, à couverte noire, auquel on donne le nom de bol «mégarien», du nom de la localité où ont été trouvés les premiers exemplaires . . . par Charles Dugas. Ce bol porte une décoration de palmes et guirlande de rosaces”. În această notă se menționează că bolul provine de la Constanța. Cupa a rămas inedită pînă azi.

La Tuzla, în punctul numit „Cărmidărie”, s-a găsit întâmplător (cam prin 1924) un fragment de cupă „deliană” grecească ce face parte din Colecția dr. Horia Slobozianu din Eforie Sud ⁷.

Deoarece fragmentele de cupe „deliene” grecești găsite în țara noastră sînt atît de numeroase și variate, am socotit că este bine să încercăm o încadrare a lor în clasificarea întocmită de cercetătoarea olandeză L. Byvanck-Quarles van Ufford ⁸, prima care a alcătuit o asemenea clasificare. Această clasificare se întemeiază pe decorul caliciului vegetal, care, într-adevăr, are rolul de primă importanță. Ținînd seama de acest decor, cercetătoarea olandeză împarte cupele „deliene” în două mari categorii: în prima intră bolurile cu decorul alcătuit de fapt dintr-o singură zonă cuprinsă între medalionul central și chenarul de sub buză. Se disting în această categorie următoarele variante: boluri cu caliciu vegetal, boluri „lobate” (à godrons), boluri cu imbricații, boluri cu ornamente ce se găsesc pe scutul macedonean și pe monedele macedonene ⁹, boluri cu proeminențe și diferite motive geometrice. A doua categorie este aceea cu decorul organizat pe zone și în care caliciul vegetal are un rol cu totul redus. Există și o a treia categorie, aceea a bolurilor zise „homerice”, pe care sînt înfățișate în relief scene din epopeile homerice.

Revenind la cupele „deliene” descoperite la noi în țară, trebuie să subliniem că pentru clasificarea pe care o vom schița mai jos am întâmpinat foarte mari greutăți, datorită stării fragmentare în care ni s-au păstrat aceste vase, neputînd reconstitui de foarte multe ori nici forma și nici decorul. În afară de aceasta, trebuie să păstrăm și o cuvenită rezervă în clasificarea noastră, deoarece cea mai mare parte a materialului descoperit la Histria în săpăturile efectuate din 1949 și pînă azi nu a fost publicată. Materialul pe care ne întemeiem este provenit din săpăturile mai vechi, anterioare ultimului război mondial; ne lipsește situarea lui stratigrafică. Acest material ne-a fost pus la dispoziție de acad. Emil Condurachi, pentru a încerca o primă clasificare.

⁶ Informații Constantin Preda.

⁷ Horia Slobozianu, *Considerații asupra așezărilor antice din jurul lacurilor Techirghiol și Agigea*, în *Materiale*, V, 1959, p. 744.

⁸ L. Byvanck-Quarles van Ufford, *op. cit.*

⁹ R. Zahn, *Makedonischer Schild-Makedonischer Becher*, *Studien zur Vor- und Frühgeschichte*, în *Festschrift Carl Schuchhardt*, 1940, p. 48—72.

Forma vaselor „deliene” de la Histria se încadrează perfect în grupa bolurilor grecești cunoscute, fiind emisferică, turtită și avînd :

1. *marginea ușor înclinată spre interior*, accentuîndu-se printr-o reliefare la trecerea dintre margine și partea emisferică propriu-zisă. Această categorie are numeroase variante — după înălțimea marginii, după înclinarea și îngroșarea ei —, alcătuind marea varietate a exemplarelor ;

2. *marginea îndoită în afară*, grupă care cuprinde un număr mult mai restrîns de fragmente.

Fig. 2. — Fragmente de cupe „deliene” grecești de la Histria.

În afară de categoriile amintite mai sus există un număr extrem de redus care au margini drepte ; un singur fragment nu se încadrează în nici una din categoriile menționate pînă acum, prin faptul că regiunea marginii de mai sus de chenar, în loc să aibă un profil convex pentru a forma marginea răsfrîntă, este concavă ; nu este însă exclus ca după această profilare să fi urmat marginea răsfrîntă.

Al doilea element care ține de formă și care trebuie luat în considerare este fundul vasului cu medalionul central. Cele mai numeroase nu au fund propriu-zis, ci sînt numai aplatizate, avînd în centru un medalion, adică o suprafață cuprinsă într-un cerc în relief, în care se înscrie (cam 90 % din cazuri) o rozacee. Într-un singur caz, în medalion se găsește un cap de femeie cu gîtul și umerii copiind un tondo alexandrin.

Un număr mult mai restrîns de boluri au fund propriu-zis, adică suprafața cuprinsă în cerc este *nedecorată*, ușor bombată sau puțin retrasă, iar alteori chiar bine adîncită.

Din punctul de vedere al decorului, distingem pe cupele „deliene” două regiuni : întâi, partea emisferică, „învelită” în caliciu sau în zone (fig. 2), apoi partea care încheie acest decor spre margine, formînd un chenar asemenea unei diademe sau brățări, în care motivele sînt *mai puțin* variate, *altele* decît cele folosite pentru caliciu și totdeauna stilizate. Motivele cel mai des întîlnite sînt ovele sau baghetele, luate din domeniul arhitecturii ; se folosesc de asemenea rozetele, care s-ar putea

înserie într-un cerc sau într-un dreptunghi, trese, spirale în S culcat, meandrul grec, șir de perle și altele.

Decorul caliciului fiind cel mai important, vom încerca în raport cu acesta o clasificare care ar cuprinde următoarele categorii :

1. Prima, în care domină în chip absolut elemente vegetale ; acestea constituie cam 80% din cazuri ;

2. În a doua grupă intră acele cupe „deliene” în care predomină elementele vegetale, dar sînt prezente și elemente din lumea animală : cîinele, căprioara, pasărea, delfinul și omul (fig. 4) ;

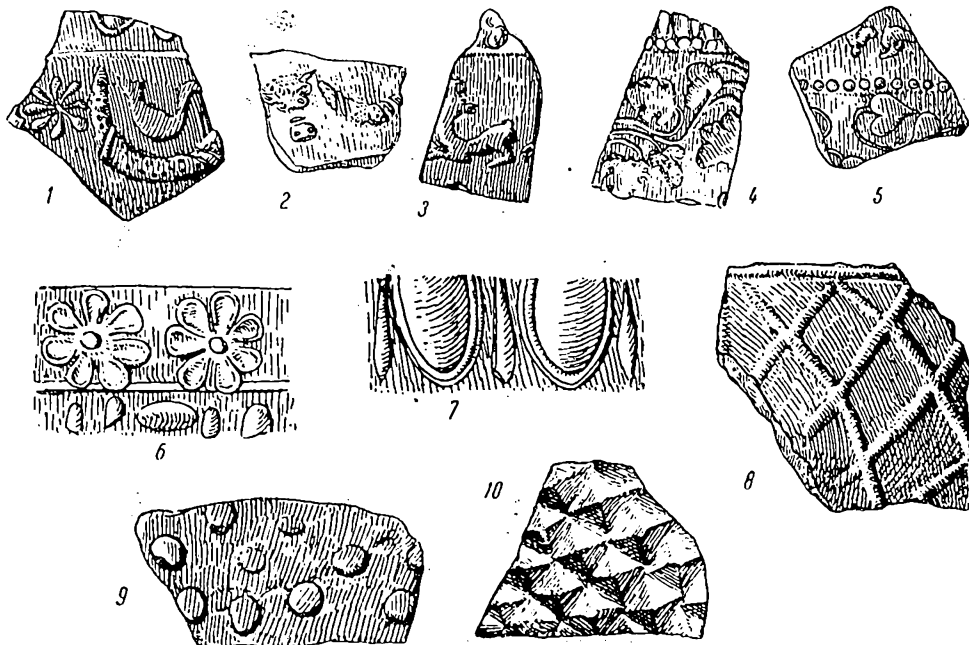

Fig. 3. — Fragmente de cupe „deliene” grecești de la Histria.

3. O grupă aparte ar forma-o acele fragmente pe care elementul uman nu este pur decorativ și împletit cu elemente vegetale, ci intră în compoziția unor adevărate scene din mitologie, fiind înfățișate, credem, în scop ritual ;

4. A patra categorie este formată din bolurile a căror parte emisferică este acoperită cu decor geometric. Acestea sînt cele mai puțin numeroase, iar elementele decorative folosite sînt plasa, făcută din linii în relief, și mici piramide cu cîte patru fețe (fig. 3/8 — 10).

În prima dintre aceste categorii înșirate mai sus (1) intră cea mai mare parte a fragmentelor descoperite la noi. În deosebirea variantelor din această grupă ne vom întemeia pe clasificarea alcătuită de cercetătoarea olandeză, pe care am amintit-o mai înainte, prezentînd mai pe larg aceste variante :

a) Boluri al căror caliciu vegetal, format din frunze, pornește de la medalioul de pe fund și cuprinde vasul în întregime, pînă la chenar (fig. 1). Se disting în acest ornament cele trei variante de frunze de lotus : frunzele ascuțite de *nym-*

phaea caerulea, frunza rotunjită de *nymphaea lotus* și frunza lată și rotundă cu marginea superioară răsfrintă de *nymphaea nelumbo*. Se mai întâlnesc și frunze de acant, de palmier și de ferigă;

b) Boluri „lobate” (à godrons) (fig. 1/3—4). Pe aceste boluri, caliciul este compus dintr-un număr mare de petale subțiri și prelungi. Uneori petalele sînt separate printr-un rînd de perle, alteori sînt așezate în serpentine. Termenul folosit de H. Thompson pentru acest tip de boluri, *long-petal type*, redă foarte bine caracterul ornamentului;

c) Boluri cu imbricații, avînd ca ornament o serie de frunzișoare ce se acoperă parțial unele pe altele, ca niște solzi sau țigle (fig. 10/5,6). Pe cele mai vechi exemplare se recunoaște forma de lance a frunzei de lotus, transformată apoi în imbricații. Am urmărit această transformare pe mai multe fragmente, putînd arăta și etapele acestei modificări. Și de data aceasta redarea naturalistă este mai veche decît cea stilizată.

La prima grupă observăm că cea mai întrebuințată specie de lotus este aceea de *nymphaea caerulea*, tratată în felurite chipuri. Pe unele exemplare, frunza este redată numai prin contur sau prin contur și nervura mediană; uneori frunza de *nymphaea caerulea* e stilizată în formă de romb (fig. 1/7); alteori lotusul are vîrfurile întors (fig. 1/1). Pe alte fragmente, frunzele de *nymphaea caerulea* sînt așezate în mai multe registre, în timp ce pe altele sînt dispuse formînd o rozetă. Pe alte două fragmente, frunzele de *nymphaea caerulea* au conturul și nervura mediană reliefate puternic, iar în interiorul conturului se găsesc frunzișoare de *nymphaea caerulea* așezate în formă de imbricații. În numeroase cazuri întîlnim de asemenea frunze de acant formînd frumoase ornamente. Pe fragmentele păstrate observăm că frunzele de acant erau dispuse în jurul medalionului central. Uneori ele alterneau cu frunzele de *nymphaea caerulea*. Alte frunze folosite pe cupele „deliene” sînt cele de ferigă, de laur, de palmier și încă altele, pe care nu le-am putut determina cu precizie.

În a doua categorie (2) am arătat că se cuprind cupe „deliene” pe care se găsesc și elemente luate din lumea animală. Remarcăm frumoasa reprezentare a unui cîine alergînd sau a unui cerb cu capul întors spre spate, acestea fiind, probabil, scene de vînătoare atît de iubite în lumea elenistică.

În repertoriul ornamental al cupelor „deliene” de la Histria menționăm prezența delfinului. Îl putem socoti ca emblema acestei cetăți, motiv pentru care ne putem gîndi, pe bună dreptate, la o producție locală a cupelor „deliene”. Pe numeroase fragmente găsim ghirlande, uneori cu „bucrani” (fig. 3/2), elemente mai tîrzii, dezvoltate foarte mult în vremea romană.

În ceea ce privește ornamentarea cu figuri umane, precizăm că se găsesc pe cupele „deliene” grecești reprezentări de personaje ce dansează (fig. 4) ori, în alte cazuri, luptători; uneori am întîlnit și chipuri de sileni. La Callatis s-au găsit fragmente de cupe „deliene” cu foarte frumoase reprezentări umane. Una dintre ele pare a face parte dintr-o scenă bahică¹⁰.

Tehnica. Este necesar acum să prezentăm observațiile noastre asupra materialului și felului cum erau lucrate cupele „deliene” grecești găsite la noi. Argila din care sînt făcute este de foarte bună calitate. Vasele au fost arse și la roșu și

¹⁰ Théophile Sauciuc-Savăanu, *op. cit.*, în *Dacia*, I, 1924, p. 163, fig. 95.

reducător. Firnisul mat acoperă toate fragmentele ce ni s-au păstrat, cu excepția unuia singur care este lucrat dintr-o pastă foarte fină, ars cenușiu-închis, cu aspect metalic și fără firnis.

Unele exemplare au un aspect mai grosolan, dar numărul acestora e destul de redus. Grosimea pereților este, în medie, de 0,003—0,004 m, uneori îngroșându-se spre fund.

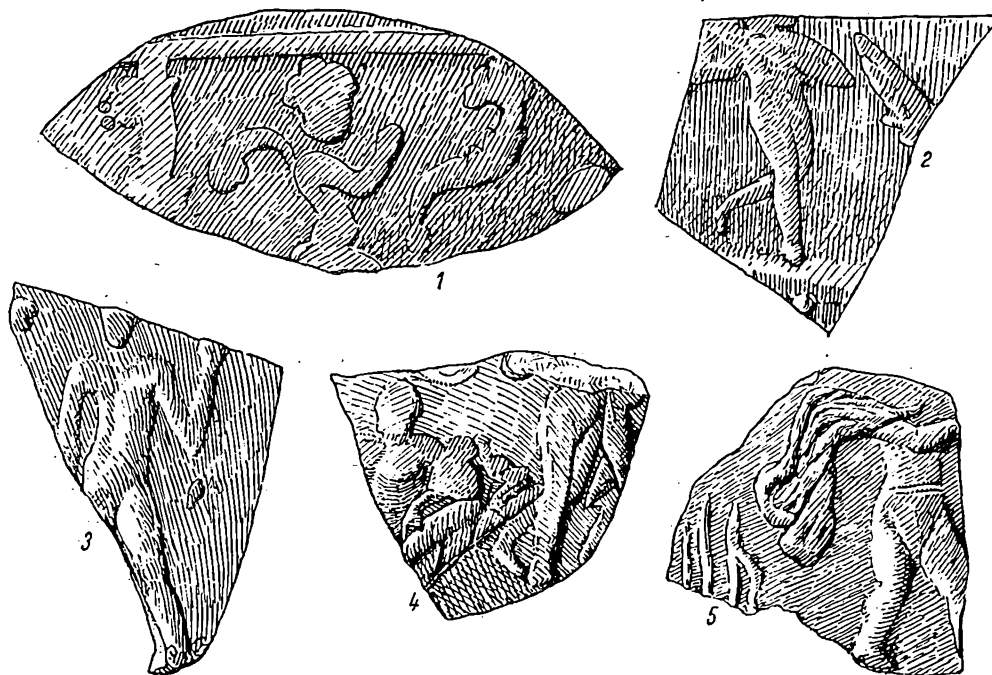

Fig. 4. — Fragmente de cupe „deliene” grecești de la Histria.

Fragmentele de cupe „deliene” descoperite în cetățile grecești de pe teritoriul țării noastre sînt lucrate numai din pămînt.

În așezarea getică de la Zimnicea s-au găsit două fragmente dintr-o cupă „deliană” de sticlă, pe care o socotim grecească și pentru materialul din care este făcută, și pentru decor. Fragmentul aparține ca formă grupei a doua, aceea cu marginea răsfrîntă în afară, iar prin decor se încadrează în grupa cu caliciu vegetal, alcătuit din petale lungi și înguste. Chenarul este format dintr-o bandă puternic reliefată și acoperită cu o rețea incizată cu ochiuri rombice (fig. 6/29).

Legătura cupelor „deliene” cu vasele de metal este evidentă și vom trece peste acest capitol în prima parte a lucrării noastre, deoarece nu avem exemplificări locale și pentru că problema a fost discutată pe baza unei bogate documentări de cercetători străini, ca L. Byvanck-Quarles van Ufford și K. Parlasca; în schimb, această problemă va fi atinsă în a doua parte a lucrării, care se ocupă de cupele „deliene” getice, fiindcă vom avea elemente de comparație în unele tezaure descoperite în țara noastră.

Ne putem însă da seama care este raportul dintre piesele importate din Grecia și cele locale din cetățile grecești de pe litoralul Mării Negre din regiunea Dobrogei sau din sudul U.R.S.S.

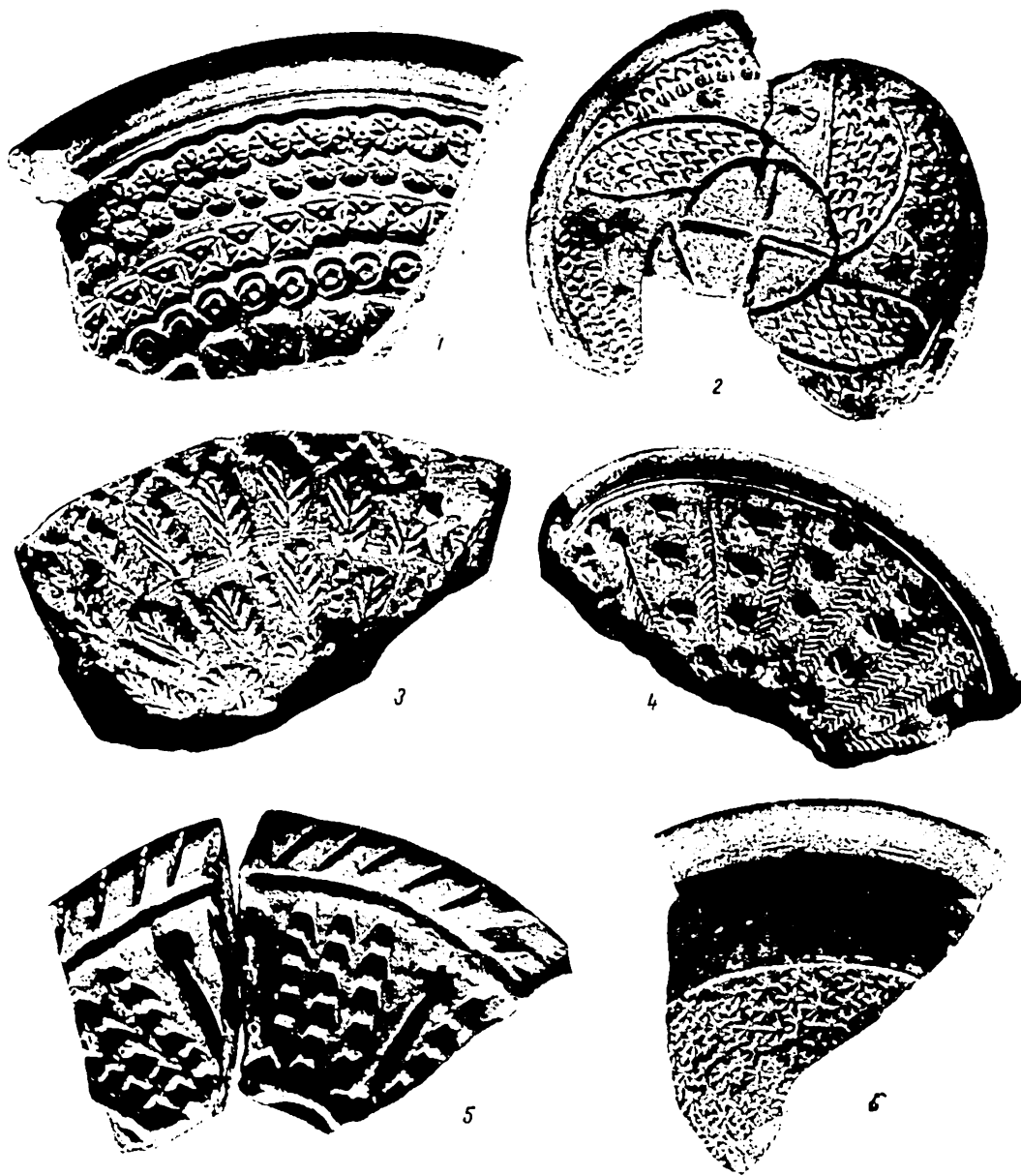

Fig. 5. — Fragmente de tipare din lut pentru cupe „deliene” getice (1—5) și fragment de cupă „deliană” getică (6). 1, 2, 4, Popești; 3, 6, Piscul Crăsani; 5, Zimnicea.

Atât prin numărul mare de elemente folosite pentru decor, cât și prin nenumăratele variante ale acestora, cupele „deliene” alcătuiesc unul din monumentele de seamă ale epocii elenistice, în care se reflectă ca într-o compoziție plastică sau

literară tot ce este caracteristic vremii : curentele diferitelor centre de civilizație, influența unora față de altele, ca și *reactualizarea și punerea în valoare a elementelor de veche tradiție locală a Greciei, Orientului, Egiptului, Italiei și chiar a regiunilor barbare*, trăsătură de cea mai mare însemnătate și care caracterizează întreaga arie de răspîndire și influență a civilizației elenistice.

Voind să mai subliniem încă o dată importanța ce-o prezintă pentru arheologie cupele „deliene”, vom reproduce un citat din articolul *La sculpture hellénistique* de A. W. Byvanck : „Bolurile «megariene» ne ajută într-o oarecare măsură să înțelegem dezvoltarea artei elenistice. . . Ele ne arată cum ornamentele au trecut dintr-o regiune într-alta și cum bolurile grecești s-au transformat, ajungînd în lumea romană. Vasele de metal prețioase, ale căror imitații sînt bolurile «megariene», ne pot completa aceste informații”¹¹.

★

În legătură cu problemele cupelor „deliene” grecești din cetățile de pe coasta Mării Negre din Dobrogea, nu putem încă statornici concluziile cu caracter definitiv, dată fiind, în primul rînd, necunoașterea întregului material. Totuși, unele observații sigure și puneri de probleme pot servi ca punct de pornire pentru cercetările noastre viitoare.

Pentru teritoriul țării noastre, cupele „deliene” se pot data începînd din secolul al II-lea î.e.n., cînd le găsim la Histria, atît în cetate, cît și în morminte¹².

În stadiul actual al cercetărilor noastre nu ne putem pronunța asupra curentelor și influențelor care au dus la dezvoltarea, la noi, a acestei categorii de vase, dar este sigur că acestea, în primul rînd, stau în legătură cu Attica și insula Delos. Le găsim pînă în secolul I e.n., în vremea romană, cînd dispar și sînt înlocuite cu vasele cunoscute sub denumirea de *terra sigillata*.

★

II. Dintre popoarele asupra cărora s-a exercitat influența culturii elenistice și care au avut legături mai apropiate sau mai îndepărtate cu cetățile grecești au fost și geto-dacii¹³; aceștia au copiat de la greci două forme ceramice : amforele și cupele „deliene”, acestea din urmă, însă, în așa fel le-au adoptat și adaptat, încît le-au dat o formă și un decor propriu. Ele alcătuiesc una din speciile ceramice nelipsite din așezările geto-dace. Descoperite pentru prima dată în așezarea de la Piscul Crăsani, cupele „deliene” au format una din preocupările de seamă ale lui Ioan Andrieșescu¹⁴ și Vasile Pârvan¹⁵ în studiile făcute asupra perioadei geto-dace. Descoperirea încă de la început la Piscul Crăsani a unui fragment de tipar pentru lucrarea acestor cupe a ușurat în chip hotărîtor problema provenienței lor : „Ele

¹¹ A. W. Byvanck, *La sculpture hellénistique*, în *Bulletin van . . .*, XXII, p. 13 : „Les bols mégariens aident à comprendre le développement de l'art hellénistique. Ils montrent comment l'art de la céramique s'est répandu dans le monde hellénistique, comment les motifs de la décoration ont passé d'une région à une autre et comment, enfin, les bols se sont transformés en arrivant dans le domaine de l'art romain. Les vases en métal précieux, dont les bols « mégariens » sont les imitations, peuvent compléter ces renseignements”.

¹² Informații de la Victoria Eftimie-Andronescu.

¹³ Țin să menționez că acest subiect mi-a fost dat de prof. Ion Nestor, spre a fi dezvoltat ca teză. D-sa mi-a îngăduit să cercetez toate fragmentele de cupe „deliene” descoperite la Zimnicea. Totodată, precizez că pentru capitolul referitor la cupele „deliene” getice mi-au folosit și discuțiile amănunțite pe care le-am avut cu colega mea Eugenia Zaharia, căreia îi mulțumesc pentru interesul cu care a urmărit elaborarea studiului de față.

¹⁴ Ioan Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924.

¹⁵ Vasile Pârvan, *Getica*, p. 207, fig. 162—170 și 172—173.

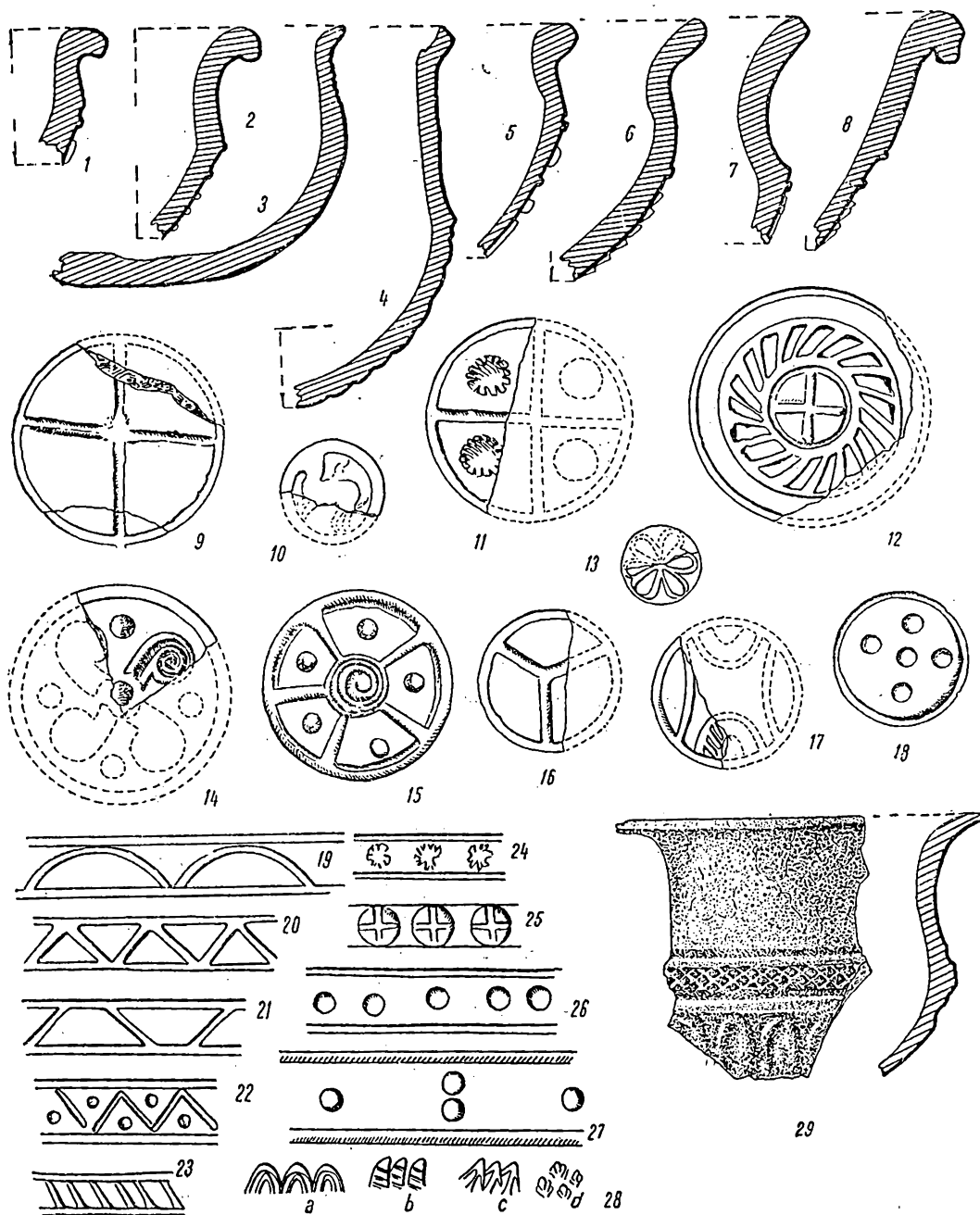

Fig. 6. — Profile de cupe „deliense” getice (1—8), decorul medalionului central de pe cupele „deliense” getice (9—18), chenarul la cupele „deliense” getice (19—27), imbricații pe cupele „deliense” getice (28) și fragment de sticlă dintr-o cupă „deliană” grecească de la Zimnicea (29).

puteau fi făcute pe loc, cu ajutorul tiparelor aduse din sud, ori chiar cu tipare făcute la fața locului, după originalele aduse din sud”¹⁶.

De la descoperirea tiparului de cupe la Piscul Crăsani în 1923 și pînă azi s-au adăugat încă altele și nici unul dintre acestea nu este o copie propriu-zisă a unei piese grecești. Astfel, bazîndu-ne pe materialul pe care-l avem la îndemînă, putem preciza că bolurile „deliene” getice sînt un produs local. Ar fi firesc să admitem că la început ele au fost totuși făcute după modele grecești, care însă nu ni s-au păstrat. Avem un fragment de cupă „deliană” getică, este drept singurul¹⁷, a cărui formă este o perfectă copie a celei grecești, decorul rezumîndu-se însă doar la chenarul din jurul marginii, alcătuit dintr-o bandă de linii dese incizate.

În așezările de la Zimnicea¹⁸ pe Dunăre și Popești¹⁹ pe Argeș s-a găsit cîte un fragment de cupă „deliană” grecească, fapt care vine să ajute la înțelegerea pătrunderii acestor vase la geto-daci.

Desigur că legăturile dintre așezările geto-dace din cîmpia munteană, Oltenia și Dobrogea cu cetățile grecești este un adevăr cîștigat de multă vreme și ale cărui consecințe au fost subliniate și demonstrate începînd cu studiile lui Vasile Pârvan²⁰ și terminînd cu ultimele rezultate ale săpăturilor arheologice care an de an aduc noi dovezi în legătură cu aceasta.

Deși atît de aproape de cetățile grecești, geto-dacii din Cîmpia Dunării, datorită stării lor culturale, economice și politice, n-au putut ajunge să creeze o civilizație de caracter urban. Totuși, bogăția lor și prezența atît de îndelungată a grecilor pe litoralul Mării Negre și pătrunderea lor uneori chiar în interiorul lumii „barbare” pentru scopuri comerciale, așa cum se prezintă situația și în punctul comercial grecesc de la Barboși²¹ și în alte descoperiri, au făcut ca geții, direct sau prin intermediul altor neamuri (tracii din sudul Dunării), să păstreze o legătură permanentă cu grecii și să împrumute bunuri culturale care, suprapunîndu-se fondului local, au putut da naștere acelei civilizații ce merită cu adevărat numele de geto-dacă, cristalizată și în forme politice sub domniile lui Burebista și Decebal. Resturi bogate ale acestei culturi s-au descoperit la Poiana, Popești, Zimnicea și Piscul Crăsani. Nu putem discuta și analiza aici toate problemele introducerii roții olarului, a monedei și a unor forme și specii ceramice, cum este aceea a cupelor „deliene”. Faptul este că geții nu s-au mulțumit numai să imite, ci au creat atît pentru formă, dar mai ales pentru decor, elemente proprii.

Trebuie să subliniem de la început că răspîndirea cupelor „deliene” getice nu cuprinde întreaga arie de locuire a triburilor geto-dacice. Astfel, ele abundă în cîmpia munteană, în Moldova s-au găsit pînă acum numai la Poiana²², sînt semnalate și în Oltenia, iar în Transilvania s-a descoperit întîmplător un număr restrîns la Sighișoara. Sînt cunoscute de asemenea la triburile tracice din sudul Dunării²³. Nu sînt prezente în cetățile de piatră dacice din Munții Orăștiei și nici în așezările atît de numeroase din regiunea sud-estică a Transilvaniei. Pen-

¹⁶ *Ibidem*, p. 208.

¹⁷ *Ibidem*, p. 206, fig. 126.

¹⁸ Aici s-au găsit două fragmente de cupe „deliene” grecești din sticlă.

¹⁹ *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 252, fig. 15/2.

²⁰ Vasile Pârvan, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, București, 1923.

²¹ Fragmentul de cupă „deliană” grecească găsit aici

face parte din colecția „Vendelin” și se află în Muzeul național de antichități din București.

²² Radu și Ecat. Vulpe, *Les fouilles de Poiana, în Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 313; Radu Vulpe, *Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci*, în *SCIV*, II, 1951, p. 195; III, 1952, p. 205.

²³ Maria Cicikova, *Находка отъ кадоос с. Згалево*, în *Izvestia-Institut*, XVIII, p. 347—349.

tru această din urmă regiune menționată păstrăm însă o rezervă, deoarece nu s-au făcut încă săpături de mari întinderi.

În cele ce urmează, vom enumera așezările unde s-au găsit fragmente de cupe „deliene” getice. În Muntenia, așezarea cea mai mare cunoscută pînă acum este aceea de la Popești pe râul Argeș (r. Drăgănești-Vlașca, reg. București). Săpăturile au fost începute și efectuate un număr de ani de Dinu V. Rosetti și reluate ulterior sub conducerea prof. R. Vulpe, în cadrul activității arheologice organizate de Academia Republicii Socialiste România. În această stațiune s-au găsit cele mai numeroase fragmente de cupe „deliene” getice ²⁴, precum și tipare pentru lucrarea lor, ceea ce ne îndreptățește să socotim pe drept cuvînt această așezare ca principalul centru în care se produceau asemenea vase.

A doua mare așezare cunoscută în cîmpia munteană este cea de la Zimnicea. Primele „săpături” au fost făcute de Cezar Bolliac în 1869. În 1924, Muzeul național de antichități din București a organizat primele săpături arheologice sistematice, sub conducerea lui Ioan Andrieșescu, rămase nepublicate. În 1948 și 1949 ²⁵, săpăturile au fost reluate sub conducerea prof. I. Nestor. Ultimele săpături ne oferă și un îndreptar pentru încadrarea lor stratigrafică și cronologică.

A treia mare așezare este Piscul Crăsani pe Ialomița. În vara anului 1960, s-a mai găsit la Piscul Crăsani un fragment de cupă „deliană” getică (fig. 5/6) ²⁶. S-au mai găsit fragmente de cupe „deliene” getice la Sultana ²⁷ și în împrejurimile Olteniței, la Chirnogi ²⁸. În regiunile subcarpatice ale Munteniei, cele mai înaintate puncte unde semnalăm prezența cupelor „deliene” getice sînt Cetățeni din Vale ²⁹ și Poiana Gruului ³⁰.

La Giurgiu, punctul „Malu Roșu”, în săpăturile efectuate în campania anului 1959, s-au găsit fragmentele unei cupe „deliene” getice ³¹.

În București și în împrejurimi s-au găsit numeroase fragmente de cupe „deliene” getice; cităm în primul rînd exemplarele de la Tei ³² și Snagov ³³, apoi pe acelea de la Pantelimon ³⁴, Vasilații Noi ³⁵, Roșu ³⁶; în București menționăm pe cele găsite pe strada „Ziduri între vii” ³⁷, în cartierul Dămăroaia ³⁸ și pe dealul Arhivelor statului (biserica „Mihai Vodă”) ³⁹, Tînganu-București ⁴⁰.

²⁴ Radu Vulpe, *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 252, fig. 15/3—8; idem, *Materiale*, III, 1957, p. 236, 237, fig. 12, 14; V, 1959, p. 342—345.

²⁵ Ion Nestor, în *Studii*, II, 1, 1949, p. 116—121; idem, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 93—102.

²⁶ Ioan Andrieșescu, *op. cit.*

²⁷ În vara anului 1958, Bucur Mitrea a găsit la Sultana, comuna Coconi, r. Oltenița, punctul „Ferma avicolă”, un fragment ce reprezintă o buză și o porțiune din corpul unei cupe „deliene” getice. Împreună cu acest fragment s-au găsit și alte fragmente de vase cenușii La Tène.

²⁸ Informație N. Anghelescu de la Muzeul regional Călărași, reg. București.

²⁹ Dinu V. Rosetti, *Șantierul arheologic Celățeni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 86, fig. 6/4; fig. 7/1.

³⁰ Fragmentul găsit aici face parte din colecțiile Muzeului național de antichități al Institutului de arheologie din București.

³¹ Informații Alexandru Păunescu, cu prilejul săpăturilor din împrejurimile orașului Giurgiu. Ni se face cunoscut că și alte fragmente de cupe „deliene” getice se găsesc în Muzeul de istorie și științe naturale din Giurgiu. Pro-

babil că au fost găsite în r. Giurgiu; Al. Păunescu, Gh. Rădulescu și M. Ionescu, *Săpăturile din împrejurimile orașului Giurgiu*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 134.

³² Dinu V. Rosetti, *Din preistoria Bucureștilor*, București, 1929, p. 15.

³³ Dinu V. Rosetti, *Săpăturile arheologice de la Snagov*, vol. I, București, 1936, p. 16—17, 20.

³⁴ Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. Ber. RGK*, 1933, Tafel 20/1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 12 și 15.

³⁵ Periegheze efectuate de Eugen Comșa și Gh. Bichir.

³⁶ Periegheză efectuată de Eugen Comșa.

³⁷ Vl. Dumitrescu, *Un vase delien d'importation trouvé près de Fundeni*, în volumul *În memoria lui Vasile Părvan*, p. 121—125. Cupa a fost greșit interpretată ca „vas delian de import”, deoarece ea este o cupă „deliană” getică.

³⁸ Dinu V. Rosetti, *Tombes à incinération du second âge du fer de l'époque romaine, dans la région de Bucarest*, 1935, p. 57—59.

³⁹ Informație Sebastian Morintz.

⁴⁰ Mioara Turcu, *Tînganu—așezarea La Tène*, în *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, p. 274.

Din Oltenia se cunoștea pînă acum o cupă „deliană” getică găsită întîmplător aproape de Craiova. În toamna anului 1964, în urma săpăturilor efectuate în comuna Polovragi (r. Gilort, reg. Oltenia), s-au găsit mai multe fragmente de cupe „deliene” getice ⁴¹.

Din Transilvania se cunoaște un număr de cinci cupe „deliene” getice fragmentare și întregi, găsite la Sighișoara, și alte două la Țicmandru (r. Tîrnava-Mare, reg. Brașov) ⁴².

Pentru o mai bună ilustrare a celor de mai sus, am adăugat studiului nostru o hartă pe care se poate urmări răspîndirea cupelor „deliene” grecești și getice în țara noastră (fig. 14).

Vom încerca acum o clasificare a cupelor „deliene” getice, ținînd seama, ca și la cupele „deliene” grecești, de aceleași considerații în ce privește forma și ornamentarea.

De la început trebuie să prezentăm această categorie ceramică prin trăsăturile ei esențiale și deosebitoare de cele grecești: cupele „deliene” geto-dace sînt lucrate la roată, din pastă bună, arsă cenușiu, ca la ceramica obișnuită în La Tène-ul geto-dacic; sînt lustruite pe spațiile unde permite decorul și *neacoperite cu firnis*. Geto-dacii n-au știut să facă firnisul, deși au încercat să-l realizeze; nereușind, au renunțat. Avem două dovezi în sprijinul afirmației de mai sus: una la biserica „Radu Vodă” din București, unde s-a găsit o cupă cu picior (fragmentară), și un alt fragment de cupă, aflat la Popești, pe care s-a păstrat un fel de mînjeală neagră, dovadă a strădaniei de a imita firnisul grecesc.

Pereții cupelor „deliene” getice sînt mult mai groși decît ai celor grecești, ajungînd pînă la 1 cm.

Sînt lucrate la roată și în tipare de lut alcătuite dintr-o singură bucată sau din mai multe bucăți (fig. 5). În fig. 5/2 sînt reprezentate fragmentele unui tipar care cuprinde întreaga cupă, iar în fig. 5/3 reproducem un fragment de tipar de la Crășani, care reprezintă 1/4 din desfășurarea unei cupe și care are două găuri făcute înainte de ardere, fapt ce arată limpede că rolul lor era acela de a lega fragmentul respectiv de alte două bucăți. Tiparul nu era niciodată mai înalt de chenar (fig. 5/3).

Deosebirea esențială a cupelor „deliene” getice în comparație cu cele grecești constă în formelor conică spre fund și umărul (mai puternic sau mai redus) format la trecerea dintre cupa propriu-zisă și marginea ei nedecorată. A doua trăsătură importantă și distinctă total de seria grecească este îngroșarea buzei în exterior.

După formă, cupele „deliene” getice se pot împărți în două categorii:

1. Cupele de formă conică cu umăr (fig. 10/1—2, 13/5);
2. Cupele semisferice, asemenea unei calote (fig. 7/1).

Elementul distinct, în ceea ce privește forma, îl alcătuiește umărul, care este prezent aproape exclusiv la formele conice și redus de obicei la cele semisferice. Din punctul de vedere al frecvenței, cele mai numeroase sînt cupele conice, mai înalte sau mai scunde, cu umăr. Cele în formă de calotă sînt mai puțin frecvente, deși sînt mai aproape de cele grecești prin forma lor.

Deoarece marginea joacă un rol atît de important în categoria cupelor „deliene” getice și pentru că starea fragmentară a materialului nu ne permite încă

⁴¹ Informație Alexandru Vulpe.

⁴² Josef Hampel, *A régibb középkor emlékei magyarhonban. Első rész*, Budapest, 1894, pl. CXXVI, 2a, 2b.

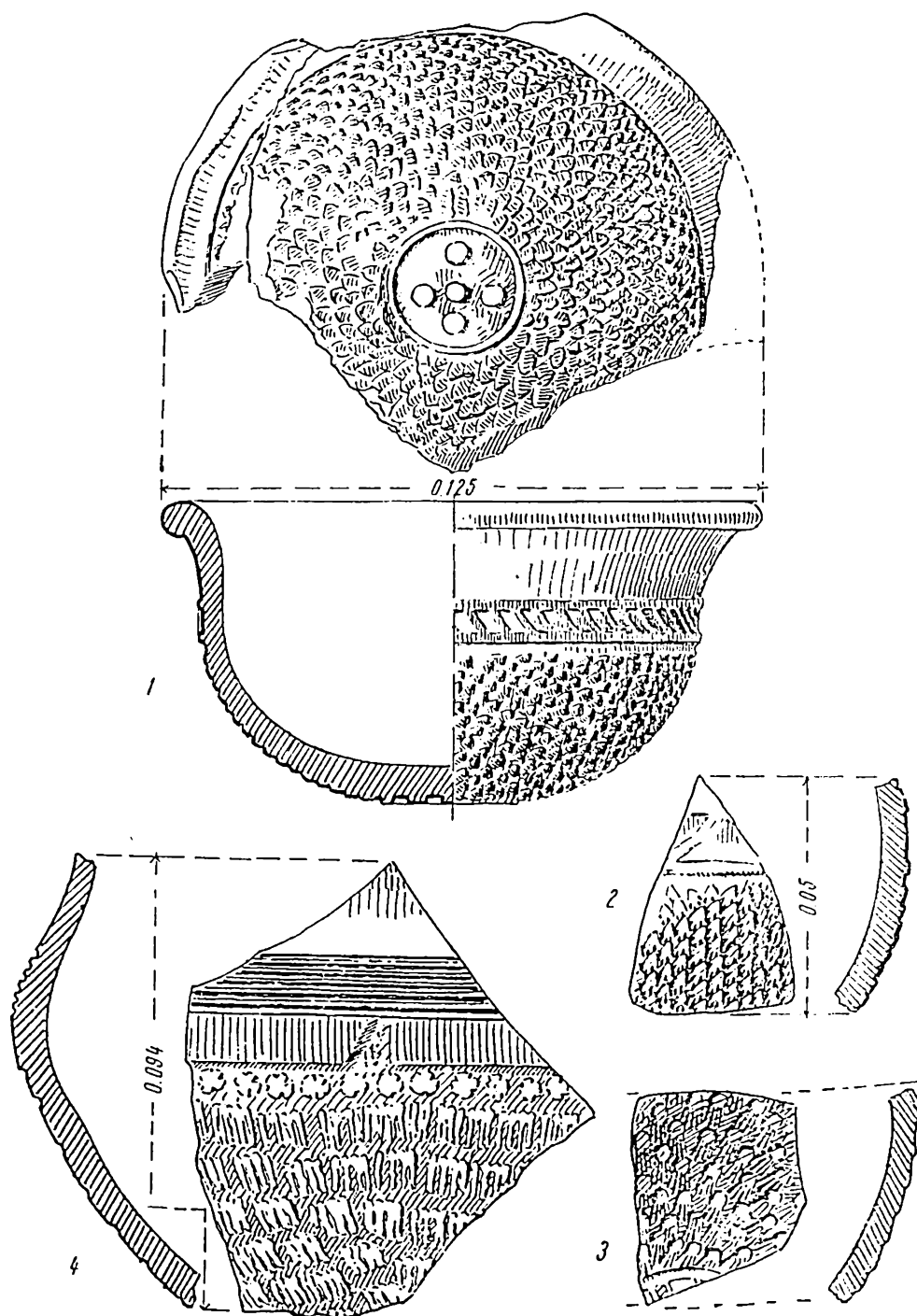

Fig. 7. — Fragmente de cupe „deliene” getice de la Zimnicea,

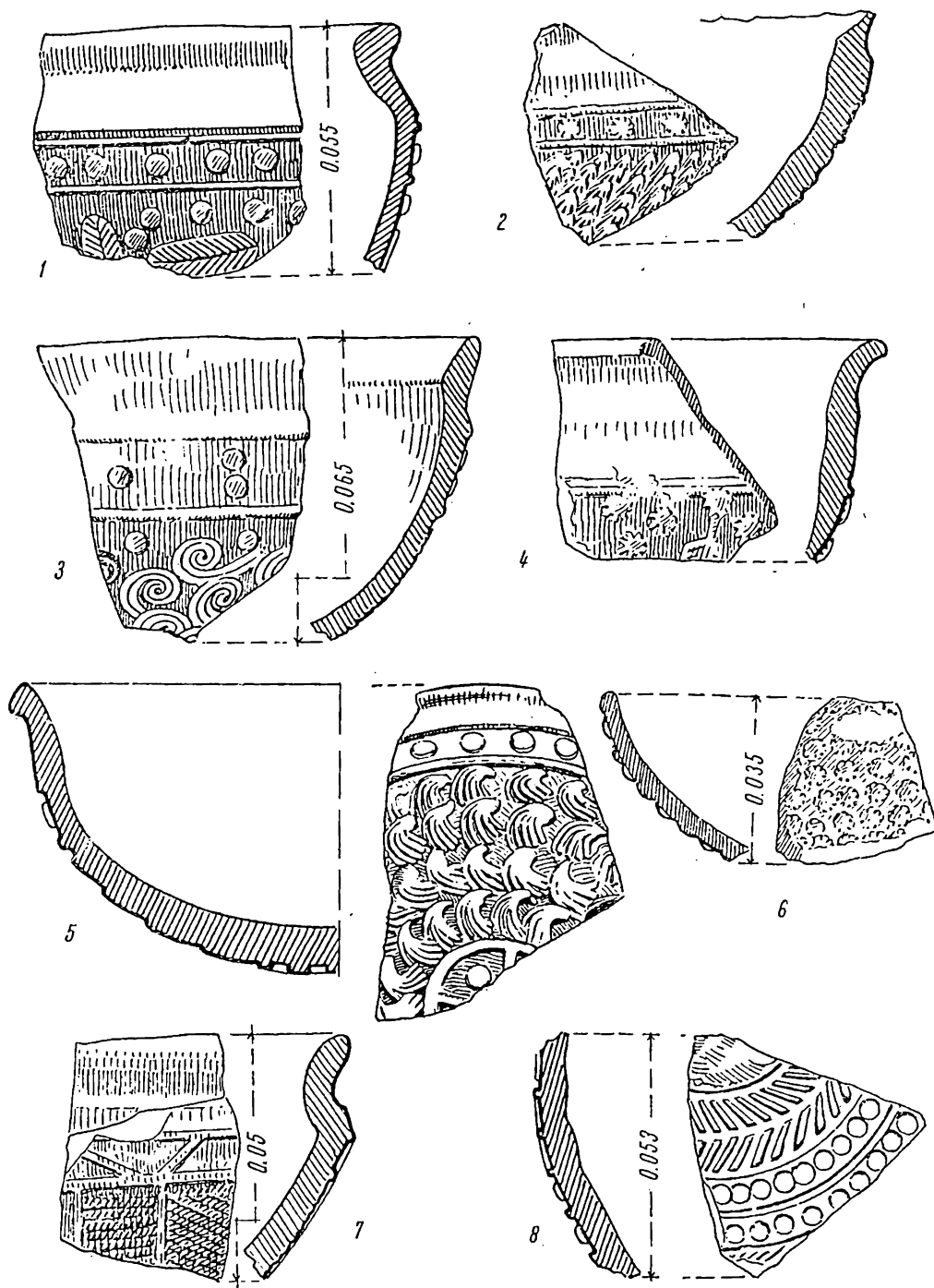

Fig. 8. — Fragmente de cupe „deliense” getice de la Zimnicea,

să stabilim dacă există un raport și care anume între forma acesteia și restul cupei, trebuie să facem totuși o clasificare și din acest punct de vedere, deosebind astfel următoarele variante :

- a) cupe cu marginea simplă (adică egală ca grosime), ușor arcuită spre exterior. Este valabilă pentru amândouă formele cu umăr sau fără umăr (fig. 6/7);
- b) cupe cu marginea întoarsă formînd un pinten (fig. 6/8; 8/5);
- c) cupe cu marginea arcuită și buza îngroșată la exterior. Acestea sînt cele mai numeroase și mai proprii cîmpelor „deliene” getice (fig. 6/3, 7; 8/1);
- d) cupe cu șanțuire la interiorul buzei (două exemplare) (fig. 6/4);
- e) cupe cu marginea lată (fig. 6/1; 9/5).

Remarcăm la cupele „deliene” getice, în contrast cu cele grecești, că la nici una nu există fundul format, medalionul central nefiind niciodată concav și nedecorat. S-a observat pe două fragmente applatizarea suprafeței cuprinse în medalionul central, ambele fiind însă decorate : una cu un cerc de rozete în locul cercului în relief, iar în centru patru rămurele în cruce, cealaltă cu cercul obișnuit și cu o cruce în relief.

Vom trece acum la clasificarea cupelor „deliene” getice după decor. Reamintim considerația făcută la primul capitol privitor la cupele „deliene” grecești, valabilă în cazul de față, anume că starea lor fragmentară nu ne dă posibilitatea, în foarte numeroase cazuri, de a întemeia clasificarea pe întregul material existent mai ales acolo unde trebuie indicată și proporția numerică a unei categorii față de cealaltă. De asemenea, socotim necesar să precizăm că în clasificarea de față am ținut seama de întregul material cunoscut pînă azi la noi, care mi-a fost pus la dispoziție cu amabilitate de diferiți cercetători, dar, întrucît acesta nu a fost încă publicat, ne vom baza în primul rînd pe descoperirile de la Zimnicea, pe care le vom folosi și pentru ilustrarea considerațiilor noastre. În aceeași ordine de idei, reamintim în acest capitol că, după publicarea materialelor găsite, intenționăm să le cuprindem într-un *corpus* organizat tipologic și, pe cît va fi posibil, cronologic.

În clasificarea pe care o vom face după decor vom ține seama de cele trei suprafețe ornamentate : a corpului cupei, a medalionului central și a chenarului. Și la cupele „deliene” getice *decorul de pe corpul vasului* constituie cîmpul principal și, în funcție de acesta, le putem împărți în următoarele grupe :

1. Cupe cu „caliciu”, am putea adăuga „vegetal”, deoarece toată această categorie folosește, cu rare excepții, motivul imbricațiilor, la care putem deosebi două variante :

a) Cele la care frunzulițele sînt stilizate și transformate într-o serie de colțișori triunghiulari, mai înalți sau mai scurți, și hașurați. În afară de imbricații, se mai întîlnește, mult mai rar, un cîmp întreg de rozete stilizate (fig. 7/1; fig. 6/28 a-d; fig. 5/6). Rareori peste cîmpul de imbricații se află un șir sau grupe (probabil patru) de cîte două sau mai degrabă trei rozete așezate pe verticală. Pe un singur exemplar găsim întregul cîmp al cupei acoperit cu cîrlionți, care par a imita părul sau lîna oilor (fig. 8/5); pe un alt exemplar se pot vedea grupe de cîte patru linii, „tetraglife”, în relief (fig. 7/4), iar pe altul boabe de grîu (fig. 13/10).

b) Așa cum foarte bine a observat cercetătoarea olandeză L. Byvanck-Quarles van Ufford, caliciul vegetal suferă un proces de reducere : pe cupele „de-

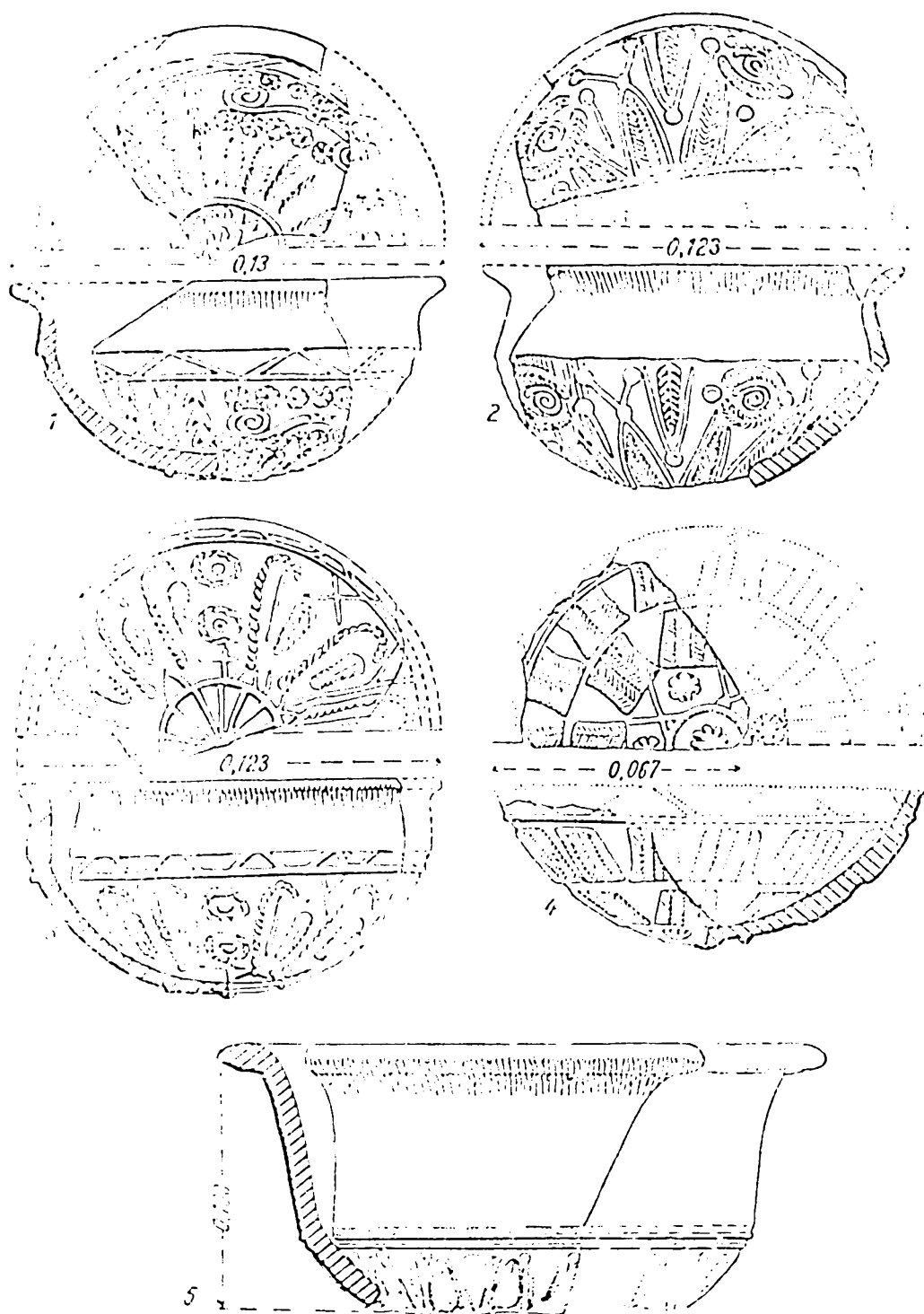

Fig. 9. — Fragmente de cupe „dolien” petice din așezarea de la Popești.

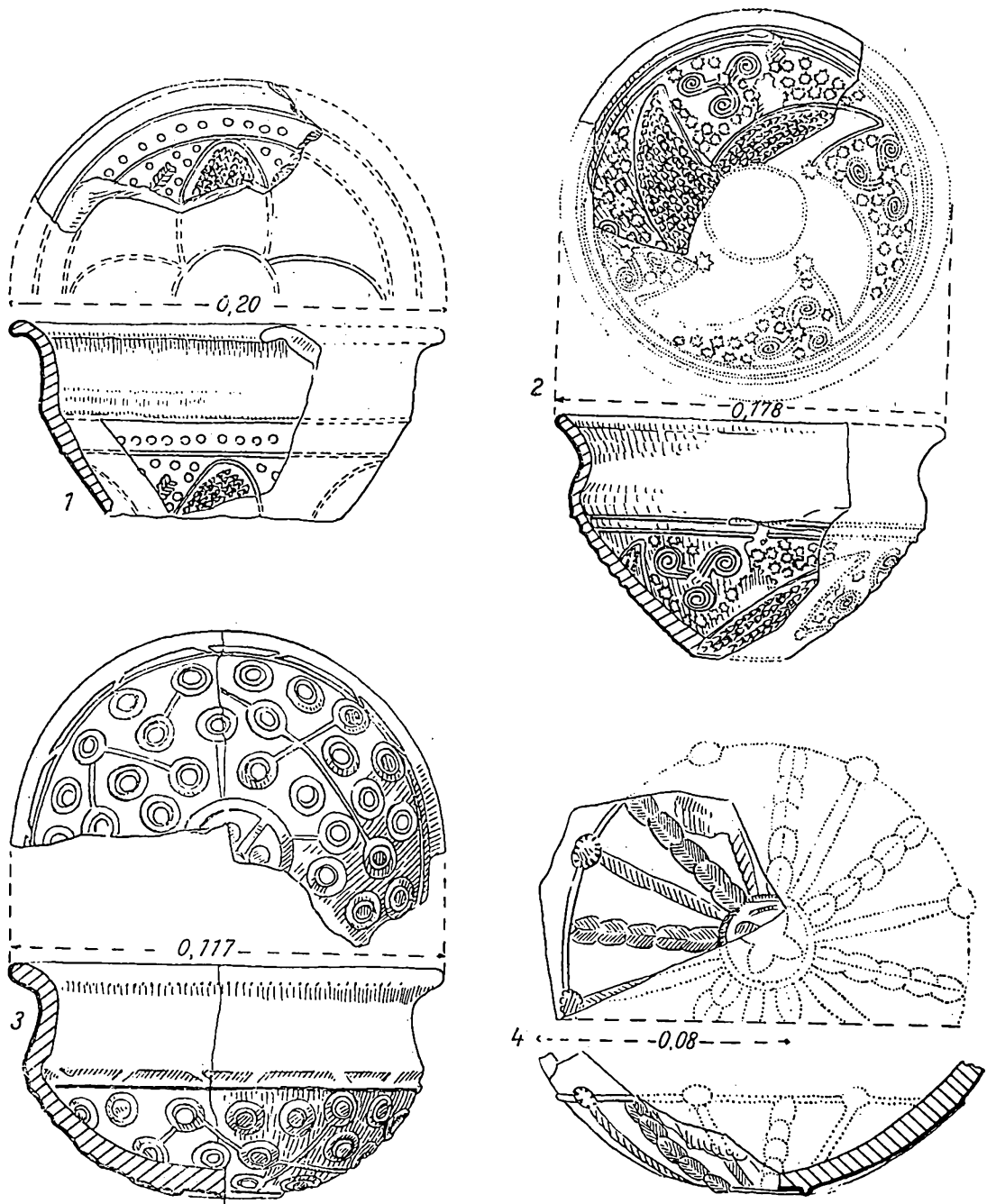

Fig. 10. — Fragmente de cupe „deli” getice din așezarea de la Popești.

liene” getice se poate vedea reducerea caliciului la o simplă zonă în jurul medalionului central (fig. 11/2) sau transformarea acestuia în patru mari petale, așezate înclinat una după alta (ca la o morișcă), uneori mărginite de o linie în relief, alteori nu (fig. 10/1—2; 12/4).

2. Cupe cu decorul organizat pe *zone* despărțite sau nu de linii. În cuprinsul acestei grupe se pot deosebi două variante :

c) Cele care au decorul exclusiv geometric precum : benzi de perle, benzi de linii hașurate în sens invers, rozete mici sau mari trasate ca niște discuri cu raze, pătrate împărțite în patru sectoare, cercuri concentrice câte două și benzi de șiruri, uneori legate prin baghete, formînd un fel de rețea (fig. 5/1 ; 8/7 ; 10/3).

d) Cupe cu decorul în zone, dar în care motivele sînt exclusiv vegetale sau predominînd cele vegetale, alături de care se găsesc în proporție mai mică și elemente de ordin geometric și unele care ilustrează ocupații. Astfel, întîlnim zone alcătuite din benzi de frunze de ferigă tratată rigid sau moale (așezate vertical sau arcuite ca o frunză bătută de vînt), alternînd cu șiruri de rozete (fig. 11/3) ; zonă de *rython*-i alternînd cu zonă de frunze de ferigă (fig. 13/4) ; spice de grîne și ramuri înalte sau poate copaci stilizați (fig. 13/9) ; bandă formată din cinci șiruri de imbricații, situată în chip firesc în jurul medalionului central, deoarece înfățișează „restul” caliciului vegetal, după care urmează o zonă alcătuită din ițe (ca la războiul de țesut), spată, mîini, spirale rotunde și șiruri verticale de perle (fig. 11/2).

3. Cupe cu decorul în „raze” care converg spre medalionul central. Aceste raze pot fi alcătuite din niște bastonașe sau baghete în relief, simple sau crestate, terminate la capete cu câte o perlă (boabă) (fig. 12/1—2) ; ori frînghii sau torsade din frunzulițe îmbucate (fig. 10/4) sau din frunze lungi de brad, alternînd cu șiruri de perle sau rozete (fig. 5/5) ; șiruri de frînghii ca niște cîrlige, alternînd cu frunze și coroane (fig. 9/3). Această grupă o găsim reprezentată în așezarea de la Popești și la exemplarele de la Sighișoara (fig. 12/1—3).

4. Cupe cu decorul organizat pe *sectoare* sau *panouri* de forma unor trapeze cu baza mare pe linia chenarului și cu baza mică pe linia medalionului central. De obicei sînt opt asemenea panouri, patru câte patru, în cruce, identice ; pe fragmentul de la fig. 11/1 sînt trapeze mai mici, așezate în cruce și acoperite cu șnururi, între care sînt alte patru panouri în care se găsește câte o stea mare, alcătuită din șase frunze de brad, avînd o rozetă în centru, iar între frunze boabe rotunde.

În afară de motivele menționate mai sus și care au putut fi încadrate în clasificarea noastră după decor, mai sînt motive pe care le vom menționa fără să putem ști în ce grupă s-ar încadra (din cauză că fragmentele sînt prea mici) : spirale simple formate din două linii, spirale duble cu capetele în sens invers sau trei spirale legate cu o mică rozetă, amfore, monede, „făcliile” etc.

5. Cupe cu reprezentări zoomorfe sînt, în general, foarte rare sau, poate, preferate în anumite centre. Cîteva exemplare cu animale și păsări au fost găsite în săpăturile recente din așezarea de la Popești⁴³. Un alt fragment din această categorie s-a găsit în 1962 la Căscioarele, avînd reprezentări de cai sau țapi (?)⁴⁴. Cupa are corpul conic, scund, chenarul este alcătuit din două linii în relief, iar medalionul central din 3—4 cercuri concentrice cu o pastilă în mijloc. Corpul cupei este împărțit în sectoare prin patru ramuri, cîmpul fiecărui sector fiind acoperit de imbricații mici. În două sectoare numai, imediat sub chenar, sînt înfățișați

⁴³ Informații Alexandru Vulpe.

⁴⁴ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cîteva descoperiri gelo-dacice de la Căscioarele*, în *SCIV*, 17, 1, 1966, p. 115, fig. 2.

cîte doi cai, element folosit mult de geto-daci și în decorul ceramicii și în toreutică.

Cupe cu figuri omenestî cunoaștem pînă azi numai două exemplare, care provin unul de la Popești și unul de la Zimnicea. Pe cea de la Zimnicea sînt înfățișate doar palmele mîinilor; acestea sînt grupate cîte două de o parte și de alta a trunchiului unui copac și numai cîte una în partea de sus între coroanele copacilor. Restul cîmpului din această zonă este completat cu rozete, pastile și mici discuri

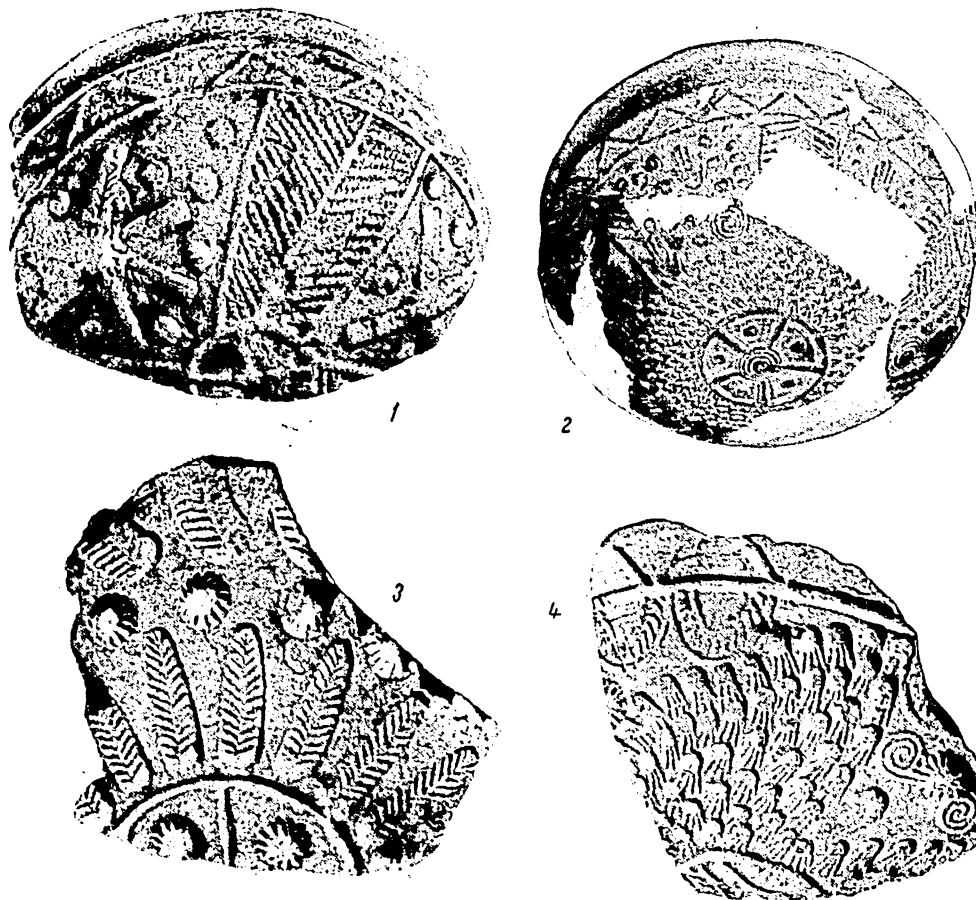

Fig. 11. — Fragmente de cupe „deliene” getice de la Zimnicea.

spiralice. Zona inferioară, cea din jurul medalionului central, este formată din imbricații (fig. 11/2). Alte două fragmente cu figuri omenestî au fost recent publicate⁴⁵. Fragmentul nr. 1 face parte dintr-o cupă de mari dimensiuni, de formă conică, cu umărul bine articulat și cu marginea arcuită⁴⁶. Ornamentul acestei cupe este alcătuit dintr-o friză în care elementul principal este un personaj care se repetă. Decorul este în întregime neprecis, datorită tiparului în care absolut toate elementele au fost stîngaci lucrate; această lipsă de îndemînare se poate

⁴⁵ Al. Vulpe, *Reprezentări umane pe cupele getice de la Popești*, în *SCIV*, 16, 2, 1965.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 344, fig. 2/1.

observa chiar și la butonii care alcătuiesc chenarul. Elementul principal al decorului îl constituie un personaj înfățișat în picioare, probabil din față, figura nu este de loc indicată, îmbrăcat într-o haină cu cute oblice, ca la o togă. Capul, înclinat ușor spre dreapta, nu prezintă nici o indicație a figurii și a părului; în jurul capului se găsește un șir de mici perle în arc. Brațele sînt îndoite din cot și ridicate la nivelul umărului; picioarele sînt, de asemenea, ușor îndoite. Între aceste figuri, în rînd cu capetele, sînt trei butoni cu marginea crestată ca niște sori ⁴⁷.

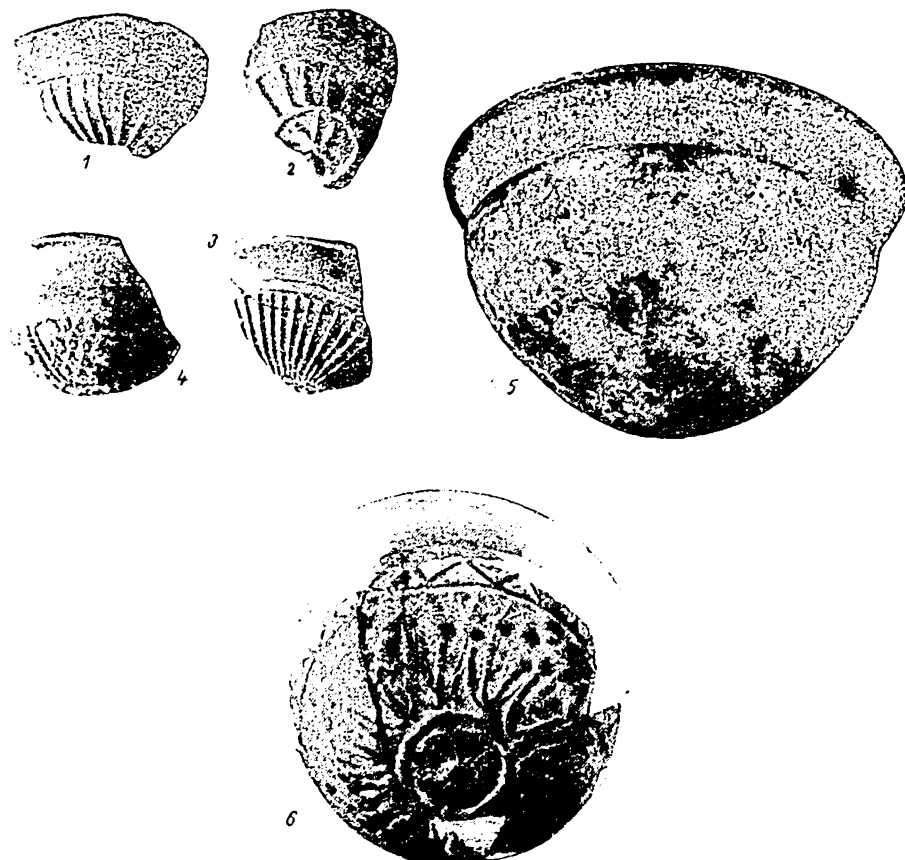

Fig. 12. — Fragmente de cupe „deliense” getice. 1—4, Sighișoara; 5, Piscul Crăsani; 6, Giurgiu (Malu Roșu).

Una dintre aceste figuri are de o parte și de alta câte un disc spiralic, element des-
tul de des întâlnit în decorul cupelor „deliense” getice ⁴⁸. Aceste elemente se văd clar
la figura 11/2. În partea inferioară, între personaje, se găsește câte o palmetă
lungă sau o frunză de ferigă. Datorită îmbrăcămintei și felului în care este făcut
capul, înclinăm a considera că pe acest fragment este înfățișat un bărbat.

Fragmentul nr. 2 ⁴⁹ este lucrat mai îngrijit, decorul fiind mai precis realizat :
face parte dintr-o cupă cu corpul scund și rotunjit, cu marginea arcuită (apropiat
de fig. 6/2 și 9/1).

⁴⁷ Aceste elemente se văd clar la fig. 6/11 și 24; fig. 8/6.

⁴⁸ Vezi fig. 11/2.

⁴⁹ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 344, fig. 2/2.

Medalionul central face parte din tipul cercului cu raze, iar chenarul este format din linii în zigzag ⁵⁰. Decorul constă dintr-o friză de figuri feminine, de fapt aceeași figură care se repetă, așezate fiecare într-un cadru oval, rezervat, pe un câmp de imbricații mărunte, ca niște solzișori. După fiecare grupă formată din cîte trei figuri se găsește cîte o rozetă mare, așezată sus, în rînd cu capetele persoanelor.

Pe fragment s-au păstrat trei asemenea figurine ⁵¹. Personajul este înfățișat din față, cu picioarele din profil schițînd pași de dans. Figura este clar indicată și remarcăm ochii foarte mari, ca două proeminente rotunde; pe cap are, de asemenea, trei proeminente rotunde, cea din mijloc fiind mai sus, din care pornesc, de o parte și de alta, două șuvițe (corzi) răsucite. Brațele sînt ridicate cu coatele la nivelul umerilor, antebrațul cu palmele atîrnînd în jos. Mișcarea personajului este marcată de picioare, de îmbrăcăminte și de cele două șuvițe răsucite de la cap. La această din urmă piesă este de remarcat, în primul rînd, tratarea foarte arhaică a întregii figuri, am putea spune chiar în stil cretano-miceni. Al. Vulpe interpretează figurinele de pe cele două fragmente de cupe „deliene” getice ca fiind feminine și dansînd: cea de pe fragmentul nr. 1 poartă hlamidă și cea de pe fragmentul nr. 2, fiind legată de lumea locală geto-dacică, are pe cap o coroană de flori, iar cele două șuvițe torsionate sînt considerate de cercetătorul amintit drept cozi. Lipsa altor documente similare nu ne permite încă să precizăm înțelesul celor două figurine; chiar dacă prezența lor pe cupele „deliene” getice ar fi numai ornamentală, interesul lor iconografic rămîne același. De asemenea, rămîne de văzut dacă sînt motive proprii numai cupelor „deliene” getice sau au fost imitate după reprezentări de pe alte categorii de obiecte.

În legătură cu figurina de pe fragmentul nr. 1 ar fi de remarcat mîinile ridicate în semn de invocare sau adorare. Gestul acesta s-ar potrivi și cu o mișcare de dans. Îmbrăcămintea este ca un cilindru, cu cutele oblice; stîngăcia cu care sînt lucrate nu ne lasă să înțelegem dacă este vorba de un trup gros sau îmbrăcămintea este „umflată” din cauza mișcării. De asemenea, este greu de precizat dacă este o stofă drapată sau o piele de animal.

Interesant este, de asemenea, și arcu de perle din jurul capului interpretat drept aureolă (nu se poate înțelege dacă este vorba de o reprezentare legată de cultul soarelui sau de un rest dintr-o arcadă, care se sprijinea pe două coloane, sau poate un simplu element ornamental).

La figurina de pe fragmentul nr. 2 este de remarcat mișcarea în jos a mîinilor, cu totul neobișnuită. Pe cap poartă un *coiffe* sau o coroană; interpretarea celor două șuvițe torsionate drept coadă de păr este, desigur, cea mai firească. Totuși, avînd în vedere că pornesc de la o coroană, nu ar fi exclus ca ele să înfățișeze două panglici, cu semnificație de ordin cultural-religios. Analogia cu figura de pe falera de la Galice (Bulgaria) ⁵² este, în parte, îndreptățită; totuși, trebuie păstrată oarecare rezervă, deoarece figura de la Galice se integrează în alt tip. În acest din urmă caz este vorba de „tipul-bust”, cu un trup foarte gros; figura este total diferită ca stil, la fel și pieptănătura. Figura de pe falera de la Galice are părul despărțit în două, adus pe piept, în față, marginea părului fiind răsucită pe obraz și mai jos, ca o buclă lungă.

⁵⁰ Același decor ca la fig. 6/21.

⁵¹ Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 344, fig. 2/2.

⁵² N. Feltich, în *ActaArch*, 3, 1953, p. 135, fig. 5.

În esență, figurina de pe fragmentul nr. 2 este de stil foarte arhaic, cretano-miceni, pe cînd cea de la Galice s-ar putea lega de stilul alexandrian, care a folosit portretul sau figuri în (tondo) cadru rotund, cu trupul în basorelief foarte puternic.

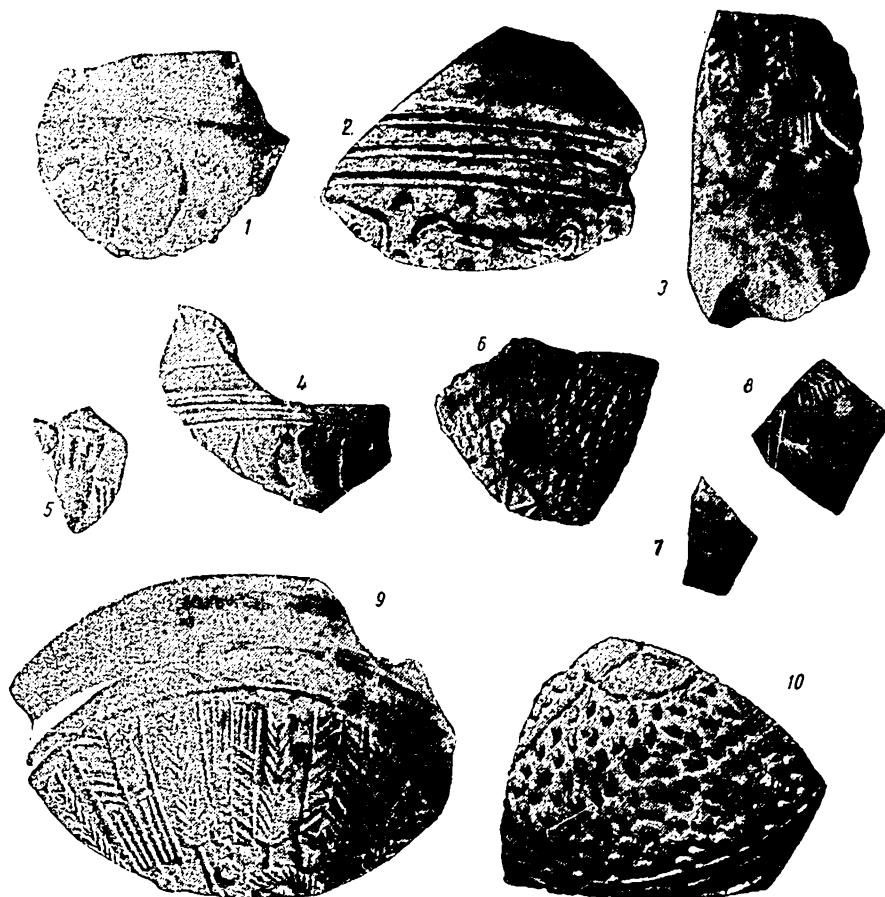

Fig. 13. — Fragmente de cupe „deliene” getice cu diferite ornamente.

Medalionul central este decorat la absolut toate fragmentele de cupe „deliene” getice pe care le cunoaștem pînă acum. Este alcătuit din obișnuitul cerc în relief, cuprinzînd o serie de elemente decorative, de caracter vegetal sau geometric. Și pentru această suprafață a cupei geto-dacii au creat un decor cu totul original. Nu au folosit faimoasa rozetă grecească decît într-un singur caz și atunci e tratată altfel și e foarte mică, încît aproape nu se observă din restul caliciului de frunzu-lițe (fig. 6/13). În rest, medalionul cupelor „deliene” getice este caracterizat prin împărțirea cîmpului în patru sectoare printr-o cruce cu brațele perpendiculare sau în X. Uneori sectoarele sînt goale, alteori sînt ocupate de cîte o rozetă (fig. 6, 9 și 11), o pastilă sau o spirală și o pastilă (fig. 6/14). Cîmpul medalionului mai poate fi împărțit în trei sau în cinci sectoare (fig. 6/15—16). Medalionul central

este uneori înconjurat de un alt cerc concentric. În același grup de motive mai găsim pastile pe cîmpul liber (fig. 6/18) sau cîmpul împărțit în sectoare, avînd în centru o spirală și pastile (fig. 6/15), două cercuri concentrice în care se înscrie un zigzag. În afară de linii drepte, medalionul central este decorat și cu arcuri așezate două câte două, față în față, una din perechile de arcuri fiind dublă și hașurată (fig. 6/17), sau este ocupat în întregime de raze. Au mai întrebuințat, dar într-o măsură mult mai mică, rozete, spirale cu perle, monede (fig. 6/10) și imbricații.

Chenarul. Și pentru decorarea chenarului, care încheie sub umăr întregul decor al cupelor, geto-dacii au folosit o serie de motive originale și într-o foarte mică măsură elemente luate din repertoriul grecesc. Motivele folosite pentru decorarea chenarului sau a „diademei” sînt în bună parte aceleași ca cele ale medalionului central, dar stilizate și adaptate pentru locul pe care aveau să-l decoreze. Și în cadrul acestor motive distingem pe cele cu caracter geometric folosite în mai mare măsură și pe cele de natură vegetală, uneori acestea două alternînd între ele. Chenarul cupelor getice se caracterizează prin prezența unei linii frînte simple, un zigzag în unghiurile căruia uneori sînt așezate mîini, perle sau bastonașe verticale; mai întîlnim arcade, benzi formate din bastonașe oblice, perle, rozete, pastile mari tăiate în patru de două linii perpendiculare incizate, rozete alternînd cu mici dreptunghiuri tăiate în două linii în diagonală (fig. 6/19—27). Altele au chenarul format din două, trei sau patru linii orizontale în relief (fig. 10/2). Motivul cel mai rar întîlnit este acela alcătuit din bandă de linii incizate orizontale; se găsește pe două fragmente, din care unul este al cupei nedecorate, de formă grecească, de la Piscul Crăsani (fig. 6/3; 7/4).

După expunerea de mai sus, în care am avut prilejul să menționăm trăsăturile referitoare la forma și decorarea cupelor „deliene” getice, nu se poate vedea nici partea de împrumut de la greci, nici cea proprie geto-dacilor, motiv pentru care ne-am permis să le numim tot timpul cupe „deliene” getice.

Deși strîns legate prin înrudirea lor, cupele „deliene” getice comportă totuși probleme deosebite de cele originale grecești. Fără îndoială că prototipul lor este grecesc, de la care au luat elemente de formă și decor, dar care totuși ni se înfățișează cu un caracter propriu. Felul în care ele au pătruns la triburile geto-dace constituie încă o problemă deschisă pentru cercetările viitoare. În actualul stadiu al cunoștințelor, constatăm o lipsă a cupelor „deliene” în așezările getice din Dobrogea, iar în ceea ce privește triburile tracice sud-dunărene prezența lor e documentată doar prin exemplul de la Zgalevo (din Bulgaria). N-ar fi exclus ca acest din urmă exemplar să provină tot din regiunile nord-dunărene, avînd în vedere abundența lor în toate așezările geto-dacice. Astfel, deocamdată nu putem admite o legătură directă prin cele două „poduri”, Dobrogea și regiunea sud-dunăreană, care leagă teritoriul ocupat de geto-daci de teritoriile de cultură grecească propriu-zisă. De asemenea nu putem admite că primele cupe „deliene” getice ar fi fost realizate numai prin tipare aduse direct din mediul elenic, deoarece atît forma, cît și, mai ales, repertoriul de ornamente exclud această ipoteză. Faptul că geto-dacii au cunoscut această formă de vase în originale grecești ne este ates-

tat de prezența celor două fragmente de sticlă în așezarea de la Zimnicea, precum și a unui fragment dintr-o cupă „deliană” grecească descoperit la Popești⁵³.

Prezența lor în așezările getice este în orice caz târzie: la Zimnicea, fragmentele de cupă „deliene” getice apar în ultimele două niveluri (din cele cinci identificate). Întrucât stațiunea de aici durează numai pînă în secolul I î.e.n., ne putem gândi la secolele II—I î.e.n., vreme în care întîlnim în număr considerabil astfel de cupe în așezările getice. De asemenea, la Popești ele se găsesc în aceeași vreme, în număr mare, în cele trei niveluri de locuire identificate pînă acum.

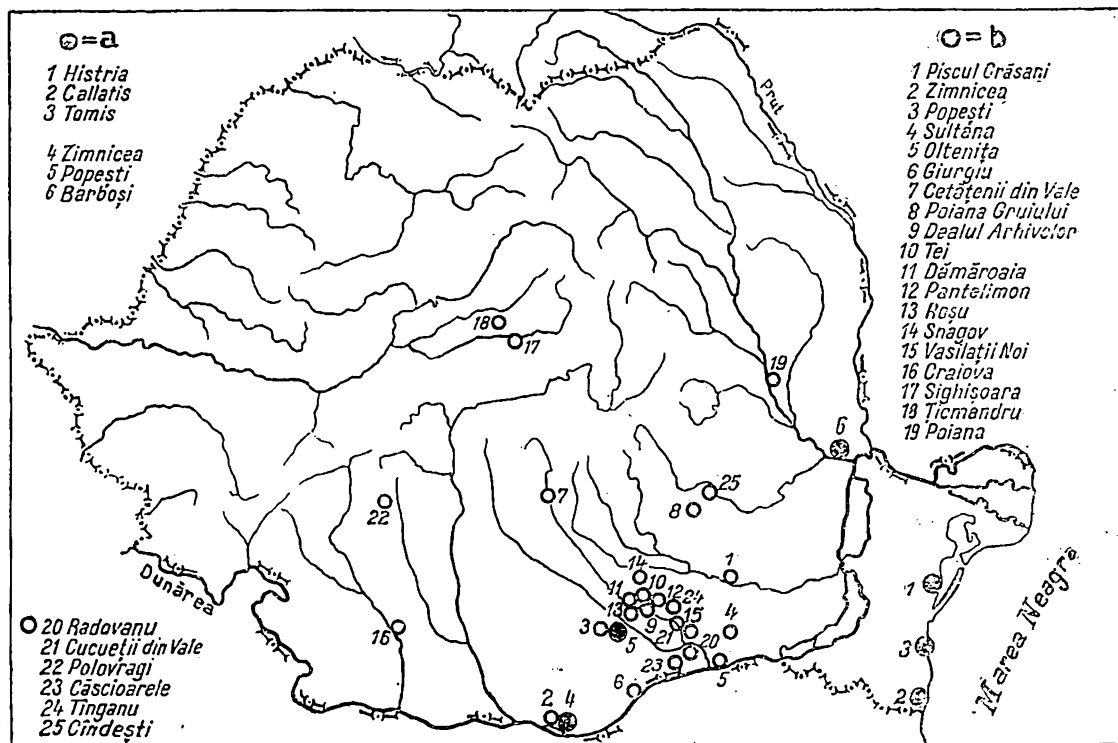

Fig. 14. — Harta Republicii Socialiste România cu localitățile unde s-au găsit fragmente de cupe „deliene” grecești (a) și getice (b).

Legăturile cupelor „deliene”, în general, cu vasele de metal au format obiectul a numeroase studii și cercetări. Descoperirile de la Surcea și de la Sîncrăieni⁵⁴, din regiunea estică a Transilvaniei, oferă elemente suficiente pentru a putea stabili legături între vasele de metal și cele de ceramică sau poate, mai bine zis, originea lor comună. Cu excepția caliciului de frunzulițe care este întîlnit și pe cupele „deliene” getice, restul decorului se leagă de lumea elenistică și „barbară” nord-dunăreană, însumînd o serie de elemente mai vechi cunoscute din descoperirile aparținînd unei perioade anterioare, ca bunăoară elementele de inventar din mormîntul de la Hagighiol. Într-o situație asemănătoare ne găsim și cu bolurile „deliene” getice; acestea au împrumutat de la greci frunzulițele și rozetele, restul

⁵³ Radu Vulpe, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 253 și fig. 15/3.

⁵⁴ Dorin Popescu, *Le trésor dace de Sîncrăieni*, în *Dacia*, N. S., II, p. 157.

decorului fiindu-le propriu ; dar în acest variat repertoriu al ornamenticii getice se păstrează elemente vechi, ca bunăoară spiralele și cîrlionții, pe care-i întâlnim pe casca de argint de la Hagighiol și pe coiful de aur de la Poiana Coțofenești ⁵⁵. Deoarece datarea cupelor „deliene” getice este ulterioară celor două descoperiri amintite mai sus, pare mai verosimil să admitem că triburile geto-dacice din secolele II—I î.e.n. ar fi putut, prin însăși continuitatea lor de viață, să păstreze și elemente mai vechi, poate tocmai prin mijlocirea obiectelor de metal care au o durată mult mai mare decît ceramica. Fenomenul acesta se poate urmări limpede pe obiectele din tezaure, începînd cu Hagighiol și Poiana Coțofenești și pînă la cel de la Sîncrăieni. Totodată, trebuie ținut seama că atît în mormîntul de la Hagighiol cît și în M. 10 de la Zimnicea există vase de argint. Existența celor cinci fiale de la Hagighiol, dintre care trei sînt decorate, două cu un caliciu format din petale lungi și înguste, iar unul cu un caliciu de ove și lotuși (tehnica în relief), și datate în secolele V—IV î.e.n., ca și a fialei din M. 10 de la Zimnicea (nedecorată și de dată mai recentă, poate secolele IV—III î.e.n.), reprezintă fără îndoială vasele în metal de la care ar trebui să se pornească în judecarea problemei cupelor getice.

În afară de aceste legături privind raporturile dintre vasele de metal și cupe, care fac parte din cultura materială a geto-dacilor, mai trebuie subliniat faptul că forma, am spune caracteristică cupelor „deliene” getice, este aceea mai conică, așa cum se întâlnește la vasele de argint fără picior de la Sîncrăieni.

Prin bogăția și varietatea decorului, cupele „deliene” getice se deosebesc total de restul ceramicii, care, în genere, este săracă din acest punct de vedere. Tocmai împodobirea totală a exteriorului, ca și lipsa fundului, arată că aceste vase nu puteau sta decît cu gura în jos sau se așezau într-un suport. Este probabil ca ele să fi fost folosite mai ales în scopuri rituale. Pe una din cupele de la Zimnicea există reprezentarea mîinilor, de fapt mîna dreaptă, care se repetă, dacă socotim că este arătată palma. Se știe că mîinile sau ridicarea și arătarea palmelor sînt semnul care caracterizează reprezentările orantului. Ele nu pot fi, în nici un caz, interpretate ca un simplu semn decorativ. Chiar dacă la un moment dat și-au pierdut înțelesul, la origine au avut cu siguranță o semnificație precisă. În orice caz, prezența mîinilor în ansamblul de motive ornamentale de pe cupele „deliene” getice trebuie pusă în legătură, măcar ipotetic, cu folosirea rituală a acestor vase. Singura comparație pe care o cunoaștem ne-o oferă vasul getic din stațiunea de lîngă lacul Tei, unde este înfățișată o figură omenească întreagă, cu mîinile ridicate ca în reprezentările de oranți ⁵⁶.

În sfîrșit, mai trebuie să relevăm, între motivele decorative de pe cupele „deliene” getice, cornițele, bastonașele sau cîrligele imitînd frînghia, elemente tot atît de caracteristice.

Ne permitem, în chip foarte timid, a remarca asemănarea acestor ornamente cu cele care există în ornamentica obiectelor de lemn ale țăranilor noștri. Această afinitate artistică, împreună cu alte elemente, ar putea servi eventual, pe viitor, la îmbogățirea dovezilor în problema persistenței anumitor elemente străvechi în arta noastră populară.

⁵⁵ Ioan Andrieșescu, în *Revista de preistorie și antichități naționale*, I, 1, 1937, pl. VII și XVIII.

⁵⁶ Dinu V. Rosetti, în *Publicațiile Muzeului municipiului București*, II, 1935, p. 69, fig. 1, 2a—c.

Cupele „deliene” getice, deși își au prototipul în originalele grecești, sînt, prin forma în care ni se prezintă, o creație a triburilor geto-dace din secolele II—I î.e.n. Din această cauză ne permitem a le numi cupe „deliene” getice. Rămîn încă de rezolvat o serie de probleme legate de tipologia, încadrarea cronologică și răspîndirea lor, probleme a căror rezolvare necesită publicarea rezultatelor ultimelor săpături de o amploare mai mare sau mai mică efectuate în așezările geto-dace.

IRINA CASAN-FRANGA

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA CÉRAMIQUE GÉTO-DACIQUE. LES COUPES « DÉLIENNES » GÉTIQUES SUR LE TERRITOIRE DE LA ROUMANIE

R É S U M É

Les coupes « déliennes » constituent une espèce de la céramique hellénistique au décor en relief. Ces vases commencent à apparaître à la fin du IVe siècle av.n.è. pour connaître leur plein développement au IIe siècle av.n.è., époque à laquelle on les rencontre aussi dans les cités grecques de la côte occidentale du Pont-Euxin. De nombreux exemplaires de coupes « déliennes » grecques ont été trouvés à Histria et à Callatis.

En ce qui concerne le décor, les coupes « déliennes » grecques présentent, dans la majorité des cas, un ornement formé d'une corolle végétale revêtant le corps du vase ; sur un nombre réduit d'exemplaires, nommés coupes « déliennes » homériques, sont représentées différentes scènes tirées des épopées d'Homère. Pour ce qui est de leur forme, certaines coupes « déliennes » grecques ont le rebord légèrement évasé ou courbé vers l'intérieur. La plupart sont à fond plat, ayant au centre un médaillon consistant le plus souvent en une rosace. La partie supérieure des vases présente une bordure aux ornements formés le plus souvent d'oves et de baguettes.

L'ornement central, c'est-à-dire occupant tout le milieu des coupes « déliennes », est formé d'une corolle constituée par des feuilles de lotus, par de longs pétales ou, parfois, par de petites écailles. Un nombre réduit d'exemplaires possède des représentations zoomorphes ou anthropomorphes.

Sous l'influence grecque, les Géo-Daces ont imité cette espèce céramique, produisant des coupes « déliennes » gétiques, dont le nombre et l'importance sont connus. La plupart ont été découvertes dans les établissements de Poiana, Popești, Zimnicea et Piscul-Crășani.

Contrairement aux coupes « déliennes » grecques, celles des Géo-Daces ont une forme plutôt conique et sont recouvertes d'un vernis. Quant à leur décor, les coupes « déliennes » gétiques ont conservé quelques motifs du répertoire grec, tout en créant une série d'ornements originaux, de sorte qu'il est permis d'affirmer que les bols « déliens » gétiques représentent une espèce céramique sur laquelle les Géo-Daces ont, une fois de plus, marqué leur empreinte.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fragments de coupes « déliennes » grecques d'Histria, décorées de feuilles de lotus.

Fig. 2. — Fragments de coupes « déliennes » grecques d'Histria.

Fig. 3. — Fragments de coupes « déliennes » grecques d'Histria.

Fig. 4. — Fragments de coupes « déliennes » grecques d'Histria.

Fig. 5. — Fragments de moules en terre cuite ayant servi pour des coupes « déliennes » gëto-daciques (1—5) et fragment de coupe « délienne » gëto-dacique (6). 1, 2, 4, de Popești; 3, 6, de Piscul Crăsani; 5, de Zimnicea.

Fig. 6. — 1—8, profils de coupes « déliennes » gëtiques; 9—18, décor du médaillon central des coupes « déliennes » gëtiques; 19—27, bordure des coupes « déliennes » gëtiques; 28, motifs d'imbrications sur les coupes « déliennes » gëtiques; 29, fragment de verre d'une coupe « délienne » grecque de Zimnicea.

Fig. 7. — Fragments de coupes « déliennes » gëtiques de Zimnicea.

Fig. 8. — Fragments de coupes « déliennes » gëtiques de Zimnicea.

Fig. 9. — Fragments de coupes « déliennes » gëtiques de l'établissement de Popești.

Fig. 10. — Fragments de coupes « déliennes » gëtiques de l'établissement de Popești.

Fig. 11. — Fragments de coupes « déliennes » gëtiques de Zimnicea.

Fig. 12. — 1—4, fragments de coupes « déliennes » gëtiques de Sighișoara; 5, de Crăsani; 6, de Giurgiu — Malu Roșu ».

Fig. 13. — Fragments de coupes « déliennes » gëtiques à ornements variés.

Fig. 14. — Carte de la République Socialiste de Roumanie montrant les lieux de découverte de fragmens de coupes « déliennes » grecques (a) et gëtiques (b).

RĂSPÎNDIREA AMFORELOR GRECEȘTI ȘTAMPILATE ÎN MOLDOVA, MUNTENIA ȘI OLTENIA

Într-un sumar referat prezentat la sesiunea științifică a Secției de științe istorice a Academiei, ținută în 1953, ne-am ocupat de problema răspîndirii pe teritoriul țării noastre, a amforelor grecești de import la nord de Dunăre¹. Campaniile de săpături arheologice de după 1949, anchetele de suprafață în unele stațiuni antice, precum și continuarea investigațiilor în colecțiile mai vechi ale unor muzee, ne-au procurat și alt material documentar, prin care se lărgeste zona de pătrundere a acestor amfore și se confirmă concluziile noastre istorice schițate în 1953. Este apoi de reținut îmbucurătorul fapt că o serie de cercetători de la noi au trecut la studierea mai atentă a acestor amfore ștampilate, atît de numeroase pe coasta dobrogeană, iar între Carpați și Dunăre aproape necercetate pînă acum zece ani. Astfel de cercetări vor înlesni publicarea în bune condiții a unui *corpus* de inscripții grecești și latinești descoperite pe teritoriul patriei noastre.

Spațiul limitat al referatului din 1953 nu ne-a îngăduit prezentarea unui catalog-inventar și ilustrarea ștampilelor de pe amforele în discuție. Alături de lărgirea concluziilor din referatul amintit, prezentăm aici, pentru prima dată, catalogarea și ilustrarea acestui material documentar, făcute pe baza unui plan bibliografic mult mai larg.

Pentru catalogarea și interpretarea arheologică-istorică a ștampilelor, de un prețios ajutor ne-au fost studiile unor oameni de știință ruși și sovietici, ca E. M. Pridik², B. N. Grakov³ și E. M. Staerman⁴. Este încă util și studiul mai vechi al lui A. Dumont⁵, alcătuit acum 96 de ani, singurul cunoscut mult timp în lumea științifică apuseană, pentru studiul ștampilelor pe amfore din Attica.

¹ D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adîncul teritoriului R. P. R. (Referat asupra legăturilor economice între cetățile sclavagiste grecești și triburile dace dintre Carpați și Dunăre)*, în *Studii și referate privind istoria R.P.R.*, vol. I, București 1954, p. 81—88.

² E. M. Pridik, *Инвентарный каталог клейм из амфорных ручек, горлышек и на черепицах Эрмитажного собрания*, Leningrad, 1907; idem, *Die Astynomennamen auf Amphoren und Ziegelstempeln aus*

Südrussland, Berlin, 1928 (extras.)

³ B. N. Grakov, *Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов*, Moscova, 1929.

⁴ E. M. Staerman, *Керамические клейма из Тира в связи с вопросом о клеймах неизвестных центров*, în *КС, XXXVI*, 1951, p. 31 și urm.

⁵ A. Dumont, *Inscriptions céramiques de la Grèce*, în *Archives des Missions scientifiques* (Minist. Instr. Publ.), VI, 1871, p. 1—445.

Mii de torți de amfore șampilate au fost descoperite și în orașele vechi grecești de pe coasta dobrogeană, întâmplător sau în săpături organizate. Cu excepția parțială a Histriei, o catalogare și studiere a lor ne lipsește. Multe s-au risipit în comerțul de antichități, o mare cantitate așteaptă rîndul la publicat, în colecțiile unor muzee⁶. Pînă acum zece ani se cunoșteau cel mult zece ștampile de amfore grecești descoperite la nord de Dunăre. Prezența acestor documente în această regiune are o valoare istorică mult mai însemnată decît cele culese din ruinele orașelor grecești pontice. Ele ne informează asupra stadiului legăturilor economice dintre triburile dacice și orașele grecești în ultimele patru secole î.e.n. Culese dintr-un mediu stratigrafic nederanjat al stațiunilor getice din a doua epocă a fierului (Popești, Zimnicea etc.), ele ajută la precizarea cronologică mai amănunțită a materialului arheologic de producție locală. Din păcate, pînă acum s-a apelat prea puțin la acest ajutor.

Culegerea de față nu poate fi considerată completă, deoarece în multe muzee provinciale, pe care nu le-am putut cerceta, există încă material inedit⁷. Cele 26 de stațiuni arheologice din care se studiază ștampile de amfore grecești se întind din regiunea Iași pînă în regiunea Oltenia (fig. 10). Ancheta făcută prin muzee, publicații de specialitate și printre arheologi arată pînă acum că amforele grecești șampilate nu au trecut și peste munți, în Transilvania. Pînă la noi descoperiri putem conchide că acest comerț s-a limitat în lumea triburilor daco-getice dintre Dunăre și Carpați⁸.

Asupra istoricului descoperirii în diferite stațiuni arheologice a ștampilelor de pe amfore se pot da puține informații. Multe provin din descoperiri întâmplătoare, săpături neștiințifice (ca cele de la Stoiencști) sau din inedite investigații mai vechi (Popești, Zimnicea etc.).

Așezarea arheologică din satul *Lunca Ciurci* (sau Lunca Bîrnovei) se situează la circa 10 km SE față de orașul Iași și la o distanță de o jumătate km de gara Ciurea. Identificarea ei se datorește cercetărilor pe teren făcute de Eugenia și Nicolae Zaharia, colaboratori ai Filialei din Iași a Academiei. După descoperirea ei, cu sprijinul studenților cercurilor științifice de la Facultatea de istorie din Iași, s-au făcut, în 1952 și 1953, două anchete pe teren. S-au strîns de la suprafața terenului, pe o întindere de circa 10 ha, bogate recolte ceramice: cioburi hallstattiene, Latène, bastarnice, fragmente de amfore elenistice și resturi de oale vechi românești. Cu prilejul acestor anchete s-au descoperit și trei, ștampile pe amfore (nr. 2, 3 și 10)⁹.

Cu fonduri bănești puse la dispoziție de către Academie în vara anului 1954, colectivul arheologic al șantierului Hlincea a efectuat un sondaj la Lunca Ciurci. Cu această ocazie a fost bine precizată stratigrafia așezării, precum și prezența unor bordeie. Ceramica prezenta „categorii cu totul diferite: ceramică indigenă lucrată cu mîna sau la roată din epoca Latène II, ceramică neagră numită bastarnică, lucrată tot cu mîna, o mare cantitate de fragmente de amfore grecești și ci-

⁶ Multe dintre ștampilele de la Callatis publicate în diferite studii din *Dacia* și *AARh* sînt neclare în ceea ce privește lectura, bibliografia și locul lor de producție. Pentru cele de la Tomis nu avem o publicație detaliată. Pentru cele de la Histria, vezi V. Părvan, în *Histria*, VII, București, 1923, și Canarache, *op. cit.* (v. mai jos, p. 52).

⁷ Catalogul nostru prezintă numai ștampilele inedite sau pe cele care cer o nouă prezentare decît aceea făcută pînă acum.

⁸ Constatare pe care o făcea și V. Părvan, *La Dacie à l'époque celtique*, în *Compte-rendu Acad. Inscr. et Belles-Lettres*, 1926, p. 89 și urm.

⁹ D. Tudor, *loc. cit.*

teva fragmente de vase elenistice de import”¹⁰. Pe fundul bordeielor, ceramica greacă apare asociată cu cea bastarnică. Săpăturile din 1954 au dat la lumină alte opt ștampile de amfore (nr. 1,4—9 bis).

Așezarea arheologică de la Lunca Ciurei se întinde pe culmea nordică prelungită a Dealului lui Vodă, la 200 m E față de calea ferată și în marginea șesului pîrîului Nicolina, care face aici o largă luncă, cîndva acoperită cu bălți și stufăriș. Întreaga regiune este azi cultivată cu cereale și în urma arăturilor apar la suprafața terenului numeroase fragmente ceramice.

Anchetele de suprafață din 1952 și 1953 au recoltat de pe întreaga suprafață a așezării antice ceramică brună getică din a doua epocă a fierului, ceramică neagră lustruită numită bastarnică, precum și 146 de fragmente de amfore grecești. După efectuarea operațiilor de curățire și clasare, s-a putut constata că, dintre fragmentele de amforă, 139 erau rhodiene și numai șase aparțineau altor centre de producție neidentificabile. Proporția corespunde cu a ștampilelor culese de aici, dintre care zece sînt rhodiene și numai una de altă proveniență¹¹. Tot atunci s-a mai putut observa că majoritatea ceramicii din această stațiune, contemporană amforelor grecești, e formată din vasele de producție locală din a doua epocă a fierului, cu o culoare exterioară neagră și lustruită, cu buza fațetată și torți în formă de X. În Moldova, această ceramică a apărut ca urne de incinerare în cimitirul de la Poienеști-Vaslui, pe care descoperitorul ei, cu ajutorul fibulelor, o datează în perioada Latene II și, pe baza unor analogii din alte părți, o identifică ca aparținînd bastarnilor¹². Săpăturile arheologice de la Lunca Ciurei din 1954 au confirmat întru totul constatările noastre din 1953 în ceea ce privește poziția stratigrafică și cronologică a ceramicii locale față de cea de import¹³.

Ștampilele amforelor de la Lunca Ciurei de factură rhodiană conțin, în număr de trei, numele preotului eponim al zeului Helios (nr. 2, 6, 7) și sînt dateate precis între anii 220 și 180 î.e.n. Restul (nr. 1, 3—5 și 8) aparține unor producători din această insulă. Asocierea lor cu ceramica de factură bastarnică, în bordeiele de la Lunca Ciurei, o datează acum mai precis pe aceasta din urmă.

Dintre ștampilele pe amforă de la Lunca Ciurei, rămîne încă necunoscută ca loc de producție aceea semnată de Damophilos (nr. 10). Fiind descoperită în același complex arheologic cu cele rhodiene, ea poate fi socotită contemporană cu acestea. Deoarece pasta și conținutul epigrafic al ștampilei nu ne oferă caracteristicile celor din Knidos¹⁴, ea nu poate fi considerată cnidiană. Este probabil ca ștampila lui Damophilos să aparțină unui producător, deocamdată încă necunoscut, dintr-un oraș pontic.

¹⁰ SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 183 și urm. În raportul colectivului sînt date numai desenele a șapte ștampile de amforă, fără lectura și bibliografia respectivă. Aceasta ne-a determinat a le insera în catalogul nostru, cu identificarea lor amănunțită; V. Canarache, *op. cit.*, p. 383, exagerează numărul ștampilelor de amfore descoperite la Lunca Ciurei (peste 100 de bucăți).

¹¹ Caracteristicile tehnice ale pastei, culorii și formei amforei rhodiene au fost stabilite încă de Dumont (*op. cit.*, p. 8 și urm.) și confirmate ulterior de cercetările lui Schuchhardt, Nilson, Pridik etc.

¹² R. Vulpe, în *Materiale*, I, 1953, p. 492 și urm. Asocierea amforelor rhodiene cu ceramica de factură bastarnică

pare a fi asigurată și în stațiunea descoperită de N. Zaharia în 1953, pe dealul Boroștenilor, dintre satele Grajduri și Sclenteia (r. Iași).

¹³ D. Tudor, *op. cit.*, p. 82. M. Petrescu-Dîmbovița s-a pronunțat contra contemporaneității la Lunca Ciurei a ceramicii grecești cu cea bastarnică, cf. *Studii și referate*, II, 1936, p. 55. Săpăturile din 1954 au lămurit această controversă, cf. SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 184.

¹⁴ C. Schuchhardt, *Die Inschriften von Pergamon*, II, Berlin, 1895, p. 424 și 434. Culoarea pămîntului și simpla indicare a numelui producătorului nu pot asigura de asemenea originea thasiană a acestei ștampile.

Apariția în mare număr a unor fragmente de amfore grecești din secolele III—II î.e.n. într-o așezare autohtonă din a doua epocă a fierului tocmai în nordul Moldovei constituie o descoperire arheologică de seamă, care deschide discutarea unor probleme de istorie social-economică nepuse pînă acum pentru epoca de descompunere a comunei primitive în aceste regiuni, ținuturi intrate și ele în contact cu cetățile sclavagiste grecești. Problema raporturilor economice dintre triburile locale ce ocupau pe atunci regiunea Iași se pune pînă acum față de orașele grecești elenistice, pontice și egeene, pe baza unui material documentar prea sărac și neconcludent, care se limita mai mult la descoperiri monetare.

Punctul cel mai nordic de pe teritoriul Moldovei în care se semnalase descoperirea unei amfore elenistice era *Suceava*¹⁵. Aici s-a descoperit o amforă aproape întreagă (înaltă de 52 cm), în rîpa numită „Malul Tătărăsc”, situată sub terasa pe care este zidită biserica Mirăuților. Într-adevăr, amfora de la Suceava, prin forma ei, poate fi considerată ca elenistică tîrzie. Lipsa ștampilei pe ea este de asemenea un indiciu că poate fi datată în secolul I î.e.n., cînd obiceiul acestei marci a dispărut¹⁶. Entuziasmat de această descoperire, făcută în chip destul de izolat și neașteptat alături de cioburi zise „celtice”, Vasile Pârvan o considera un vas utilizat ca urnă funerară¹⁷.

Stațiunea antică cea mai nordică din Muntenia, care a dat o bogată recoltă de amfore elenistice ștampilate, este aceea de la Cetatea Dîmboviței (sau Cetatea lui Negru-Vodă), situată lîngă satul *Stoienesti* (r. Muscel, reg. Argeș). Pentru prima dată Gr. Tocilescu a semnalat descoperirea în acest loc a unei torți de amforă ștampilată ΗΡΩΝΟΣ¹⁸, iar Gh. Cantacuzino, mai tîrziu, publică alte trei ștampile¹⁹.

La aceste patru descoperiri mai vechi adăugăm acum alte 126 de descoperiri, între care 89 sînt rhodiene, cinci cnidiene, trei neidentificabile ca loc de producție și 29 de ștampile de imitație locală (nr. 11—109 și 170—198). Această bogată recoltă arată că așezarea getică de la Stoienesti poate rivaliza în cea ce privește obiectele de import cu unele orașe pontice. Cele 126 de torți de amfore sînt toate inedite și provin din fosta colecție a lui D. I. Băjan din com. Rucăr (r. Muscel). După moartea lui Băjan, acest material a trecut în posesia Muzeului raional din Cîmpulung-Muscel.

Timp de 20 de ani (1920—1940), cu bani proprii și fără autorizația Comisiei monumentelor istorice, D. I. Băjan a executat săpături în diferite puncte ale așezării de la Stoienesti, conduse cu pasiune de diletant. Împreună cu aceste fragmente de amfore grecești, el a scos și multă ceramică cenușie, lucrată cu mîna sau cu roata, rămasă pînă azi nestudiată în muzeul din Cîmpulung-Muscel. În afară de însemnarea localității de descoperire, făcută de Băjan direct pe obiect, nu posedăm alte date asupra descoperirilor lui la Stoienesti.

Așezarea getică de la Stoienesti (cunoscută și sub numele de Cetățenii din Vale) se găsește pe malul stîng al rîului Dîmbovița, sub schitul Negru-Vodă, într-un loc

¹⁵ Carl A. Romstorfer, *Jahrbuch des Bukoviner Landes-museum*, VII, 1899, p. 112 și urm.

¹⁶ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 432.

¹⁷ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 631.

¹⁸ Gr. Tocilescu, *Cîteva monumente epigrafice din Muzeul național de antichități*, București, 1903, p. 8. Lectura lui Tocilescu este a se corecta ΗΡΩΝΟΣ. Acest 'Ιέρων este un binecunoscut producător rhodian (cf. Pridik, *op. cit.*, p. 11, nr. 200—207 și Hüller v. Gaertringen, în *RE*, Suppl.

V, col. 838, s. v. Rhodos). Vezi și nr. 26 din catalogul nostru.

¹⁹ Gh. Cantacuzino, *Timbres amphoriques inédites trouvés en Roumanie*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 616, nr. 1—3. Ultimele două, socotite rhodiene de către autor (nr. 2—3), păstrează numai literele . . . ΩΝΟΣ pentru care se da întregirea: [Να]ώνοϛ. Dar un atare producător este necunoscut la Rhodos. Întregirea corectă este [Ιερ]ώνοϛ, pentru care vezi nota precedentă,

strîmt de trecere din cauza stîncilor ce îngustează aici valea apei. Urme de cultură materială (între care și construcții cu zidării) există aici și din vremea feudală.

La Stoieniști este de remarcat numărul impresionant de ștampile rhodiene. Ele ne oferă 56 de nume de eponimi și 43 de producători. Aceasta nu înseamnă că avem dovedită prezența a 99 de amfore separate. Este știut că adesea se aplica la amforele rhodiene, pe o toartă, ștampila cu numele eponimului, iar pe a doua aceea cu numele producătorului²⁰. Mai este apoi de reținut faptul că de la Stoieniști provine și cel mai mare număr de ștampile „barbare”, imitate de băștinași după cele grecești, fără să reușească a copia scrisul acestora.

În regiunea dintre Carpații meridionali și Dunăre se cunosc pînă acum și alte localități cu urme de amfore grecești ștampilate.

Darea de seamă asupra săpăturilor făcute la *Piscul Crăsani* (com. Crăsani, r. Lehliu, reg. București) menționează descoperirea a circa 30 de amfore fragmentare diferite (thasiene, rhodiene etc.), împreună cu două torți ștampilate din Rhodos, prost conservate, ceea ce nu a permis descifrarea scrisului²¹.

Așezarea de la *Spanțov* (r. Oltenița, reg. București) ne-a oferit încă din secolul trecut o amforă rhodiană intactă, ștampilată pe ambele torți²². Ea indică eponimatul lui Aristodamos, preot al zeului Helios la Rhodos, prin anii 220—200 î.e.n., alături de numele producătorului Thiasos²³.

Regiunea de la vărsarea Argeșului a fost una dintre cele mai bune pentru desfacerea amforelor grecești cu vin. În afară de cele două localități de mai sus, se mai cunosc și alte descoperiri (vezi fig. 10).

Dintr-o veche periegheză arheologică se păstrează la Muzeul național de antichități din București patru torți de amfore rhodiene, descoperite împreună cu ceramica Latene în vecinătatea satului *Tăriceni* (r. Lehliu, reg. București), pe malul râului Mostiștea (nr. 114—117)²⁴. Locul descoperirii se numește „La Cetățuie”, toponimic ce poate indica o veche și importantă așezare din a doua epocă a fierului. Dacă ținem seama de cele patru toarte de amforă culese în urma unei simple vizite, la suprafața terenului, fără să se întreprindă aici săpături, înseamnă că importul de atare vase a fost însemnat la Tăriceni. Ștampilele de amforă de la Tăriceni arată numele a doi producători rhodieni, Hermias și Bromios (nr. 115—116), necunoscuți în altă parte din nordul Dunării, precum și numele a doi eponimi, Eudamos și Alexiadas (nr. 114 și 117), primul cunoscut și la Stoieniști, iar ultimul nou pentru regiunea ce ne interesează.

Săpăturile mai vechi de la *Popești* (r. Drăgănești-Vlașca, reg. București) au scos un însemnat număr de amfore ștampilate, rămase inedite la Muzeul de istorie a orașului București. Majoritatea o constituie cele de imitație locală (nr. 151—169), între care multe cu aceeași marcă ca și pe unele de la Stoieniști (nr. 154—158 și 169). Apar și numele a doi producători rhodieni, Philostratos (nr. 118) și Sotas (nr. 119). Primul este unic ca semnalare la nord de Dunăre, iar al doilea este cunoscut la Stoieniști (nr. 91—92). Săpăturile de la Popești,

²⁰ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 430 și urm. admis și de Erich Ziebarth, *Zur Handelsgeschichte der Insel Rhodos*, în *Mélanges G. Glotz*, II, Paris, 1932, p. 922, care găsește de asemenea că ambele ștampile reprezintă garanții oficiale ale statului rhodian în privința vechimii vinului.

²¹ I. Andrieșescu, *Piscul Crăsani*, București, 1924, p. 69 și urm. și fig. 204—205. Cf. și V. Pârvan, *op. cit.*, p. 204.

²² Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 192, fig. 96; idem, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului național de antichități*, I, București, 1902—1908, p. 182.

²³ Pridik, *Ἰλμαδος...*, p. 5, nr. 81 și *RE*, Suppl. V, col. 836. Cf. și nr. 2 din catalogul nostru,

²⁴ D. Tudor, *op. cit.*, p. 84.

redeschise în ultimii zece ani de colectivul condus de Radu Vulpe, au înmulțit numărul ștampilelor de pe amfore originale grecești sau de imitație locală. Au apărut ștampile rhodiene²⁵, precum și o amforă rhodiană întreagă, dar neștampilată²⁶. Pentru dovada imitării locale a vaselor rhodiene, este prețioasă apariția la Popești a unei „amfore miniatură” (înaltă, de 0,155 cm)²⁷. Un fragment de toartă bicilindrică poartă aici inscripția $\Theta\epsilon\omicron\delta\alpha\varsigma$ fiind probabil din Cos²⁸. Ștampilele de imitație locală ocupă aici un mare loc și găsim între ele multe tipuri întâlnite la Stoienesti²⁹.

La micul muzeu al școlii elementare din satul *Greaca* (r. Oltenița) se păstrează o ștampilă pe o toartă de amforă descoperită pe teritoriul satului, cu numele producătorului rhodian Dracontidas (nr. 120), de asemenea neîntâlnit la nord de Dunăre.

Din ostrovul de la *Căscioarele* (r. Oltenița reg. București), a ajuns la Muzeul național de antichități din București o toartă de amforă de formă rhodiană, dar de o producție locală, pe care se întâlnește o marcă dreptunghiulară, comună la Stoienesti și Popești (nr. 150, 154 și 191). În această localitate, săpături organizate între cele două războaie mondiale au scos multe fragmente de amfore elenistice, împreună cu două ștampile pe torți, ambele nesigure ca lectură și loc de import³⁰. Prima, semnată de Herakleitos, ar fi euidiană (după descoperitor), iar a doua, cu eponimatul unui Apollonios, nu știm de unde provine.

Săpăturile de la *Tinosul* (r. și reg. Ploiești) au dat multe fragmente de amfore, de o tehnică similară cu a celor de la Piscul Crăsani³¹. Unele aparțin epocii elenistice, altele, celei imperiale romane timpurii. Se semnalează și o singură toartă de amforă marcată cu numele astynomului pontic Phainippos, cunoscut la Panticapaeum și Olbia³².

În părțile nordice și sudice ale Munteniei sînt semnalate și alte descoperiri de amfore grecești asupra cărora ne lipsesc date precise³³.

Într-o movilă de la *Gura Vițioarei* (r. Teleajen, reg. Ploiești) s-a aflat o amforă intactă, înaltă de 1 m³⁴. Dacă compoziția pastei și culoarea ei galben-deschis, cu nuanță de roz, ar putea arăta o producție rhodiană, în schimb forma gîtului, torțile bicilindrice și absența ștampilei pledează pentru atelierele ceramice din Cos, unde găsim elemente asemănătoare³⁵.

Din vecinătatea orașului *Giurgiu* putem semnala o descoperire cu numele producătorului rhodian Timarchidas (nr. 123).

Tot pe Dunăre, la *Zimnicea*, s-au făcut însemnate descoperiri de amfore ștampilate, rămase pînă acum necunoscute. Din săpăturile conduse din 1924 de către I. Andrieșescu³⁶, apoi din cele din 1948 și 1949, întreprinse de un colectiv condus de I. Nestor³⁷, au rezultat un număr de 23 de ștampile de amfore, dintre

²⁵ SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 249, fig. 17/2, și *Materiale*, III, 1957, p. 231, fig. 11/1-2; Ἀντίοχος și $\Delta\omega\phi\omicron\varsigma$.

²⁶ *Materiale*, III, 1957, p. 231, fig. 7.

²⁷ SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 249, fig. 18/1.

²⁸ *Ibidem*, p. 252, fig. 16.

²⁹ *Ibidem*, p. 249, fig. 17/3 și *Materiale*, III, 1957, p. 231, fig. 11/3-7.

³⁰ Gh. Ștefan, *Dacia*, II, 1925, p. 398.

³¹ R. și E. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 203.

³² Pridik, *Kamarae...*, p. 80, nr. 369-372.

³³ *Reperoriul arheologic al R. P. R.* (în manuscris semnalează descoperirea în 1929 a unui fragment de amforă grecească la *Prundu* (r. Vidra, reg. București), pe locul numit Vadul Pescăriei.

³⁴ C. Petrescu-Sava și I. Nestor, în *RPAN*, II-IV, 1940, p. 87, fig. 6.

³⁵ E. M. Staerman, *op. cit.*, p. 34.

³⁶ Materialul l-am putut avea la îndemînă pentru studiu prin bunăvoința lui I. Nestor.

³⁷ Rapoartele acestor două campanii de săpături sînt publicate în *Studii*, I, 1949, p. 116 și SCIV, I, 1950, p. 93 și urm.

care 15 cu inscripții grecești (nr. 125—139) și opt fără inscripții, de producție locală (nr. 142—149). Față de alte centre cu astfel de descoperiri, cel de la Zimnicea se remarcă prin varietatea provenienței stampilelor. Cele 15 mărci pe torțile de amforă de la Zimnicea se repartizează astfel: două thasiene, patru rhodiene, cinci sinopiene, una din Cos, una heracleeană pontică (?) și două de proveniență neclară. Se constată astfel că așezarea getică de la Zimnicea a avut cele mai vechi și mai variate legături economice cu orașele grecești egeene și pontice. Aceste schimburi făcute direct cu negustorii greci au fost favorizate, la Zimnicea, de posibilitatea pe care o aveau corăbiile grecești de a pătrunde pe Dunăre și de a-și descărca marfa aici.

Așezarea getică de la Zimnicea, din care provin cele 23 de stampe de amforă, se găsește la 250 m spre vest de actualul oraș, în locul numit „La Cetate”. Ea datează din a doua epocă a fierului și prin săpături, s-au descoperit interesante urme ale unor construcții din lemn și piatră, unde alături de material getic indigen, au apărut multe obiecte grecești de import (monede, o cupă de argint, ceramică, fibule, un coif de fier etc.). Stratigrafia și inventarul arheologic dovedesc că „burgul” getic de la Zimnicea a avut o existență între secolele al IV-lea și al II-lea î.e.n. cu o viață mai înfloritoare în secolele III — II î.e.n. și fără nici un indiciu de locuire în secolul I î.e.n.³⁸. Cea mai veche urmă de import grecesc la Zimnicea este un fragment de vas cu figuri roșii, datat la finele secolului al V-lea î.e.n.³⁹. Populația locală cunoștea o accentuată diferențiere socială și economică, observată mai ales în cimitirele tumulare⁴⁰.

Repertoriul stampilelor de la Zimnicea arată un import din prima jumătate a secolului al IV-lea până în secolul I î.e.n. Cele mai vechi dintre aceste documente comerciale sînt heracleene și thasiene, urmate de cele rhodiene, cosiene și sinopiene. Nu apar însă și cele cnidiene.

În ceea ce privește importul de amfore thasiene la nord de Dunăre, acesta a fost mult exagerat de către vechii noștri arheologi. Realitățile arheologice arată că, în afară de Zimnicea, singura localitate unde se pot da ca sigure amfore thasiene, datorită stampilelor, este *Poiana* (r. Tecuci, reg. Galați)⁴¹. Din regiunea vărsării Prutului și Siretului în Dunăre avem, de fapt, și urmele celor mai vechi mărfuri grecești de import atestate prin descoperirile de la Barboși, Frumușița, Poiana etc.⁴², care încep cu secolul al VI-lea î.e.n. La *Piscul Crăsani* s-au aflat numai cioburi de amfore thasiene, dar nici o șampilă⁴³. Cum și simplele fragmente de amforă se confundă foarte ușor între ele în privința locului de producție, nu putem avea deplina certitudine pentru originea thasiană a celor de la *Piscul Crăsani*. De aceea, în stadiul actual al descoperirilor arheologice trebuie să constatăm că

³⁸ *Studii*, 1, 1949, p. 119 și *SCIV*, I, 1950, p. 94 și urm.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *SCIV*, I, 1950, p. 100.

⁴¹ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, București, 1913, în *ARMSI*, XXXVI, 4, p. 100 și urm., fig. 6; idem, *La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în *BSH*, X, 1923,

p. 13, și R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1951, p. 187, fig. 16, și *SCIV*, III, 1952, p. 198, fig. 19/2—4.

⁴² V. Pârvan, *La pénétration . . .*, p. 4. Bibliografia și ultimele descoperiri la M. Petrescu-Dimbovița, *Descoperirea arheologică de la Frumușița*, în *SCȘIași*, IV, 1—4, 1953, p. 497 și urm.

⁴³ I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 69, și V. Pârvan, *Getica*, p. 205.

negustorii thasieni au atins cu mărfurile lor numai localitățile getice importante din imediata vecinătate a Dunării, în sudul Moldovei și la Zimnicea ⁴⁴.

O constatare similară o putem face și în ceea ce privește pătrunderea amforelor produse în orașele grecești de la Pontul Euxin, prezența lor menținându-se de asemenea în vecinătatea malului stîng al Dunării, la Zimnicea, probabil la Tinosul, destul de dubios la Stoienesti ⁴⁵.

Pe teritoriul Olteniei se pot nota cele mai vestice descoperiri de amfore grecești șampilate, în număr de trei.

La *Baia de Fier-Polovragi* (r. Gilort, reg. Oltenia), în Peștera Muierilor, a fost descoperită, împreună cu ceramica Latène, o șampilă rhodiană cu numele eponimului Damothemios, databilă din anii 220—180 î.e.n. (nr. 121) ⁴⁶.

Mai spre vest, în actualul sat *Runcu* (r. Tg.-Jiu, reg. Oltenia) s-a găsit o altă șampilă rhodiană, cu numele eponimului Theuphanes (nr. 122) ⁴⁷.

În campania de săpături arheologice de la cetatea *Sucidava*, de pe Dunăre (com. Celeiu, r. Corabia, reg. Oltenia), s-a descoperit un fragment dintr-o șampilă englică ce fusese aplicată pe gîtul amforei, care, după toate aparențele, este de origine heracleeană pontică din secolul al III-lea î.e.n. (nr. 124).

Primul care a căutat să stabilească cronologia importului de amfore grecești la nord de Dunăre a fost Vasile Pârvan ⁴⁸. El plasează importul amforelor din Thasos și secolele IV—III î.e.n., al celor rhodiene în secolele III—I î.e.n. și al celor din Knidos în secolele II—I î.e.n. În ceea ce privește amforele thasiene, părerea sa este justă; cît privește pe cele rhodiene, se pare că este necesar a ne opri în secolul al II-lea î.e.n., cînd, în urma ultimului război macedonean (167 î.e.n.), Roma dă cunoscuta lovitură economică Rhodosului. Căderea economică a Rhodosului va înlesni pătrunderea în secolul al II-lea î.e.n. a amforei cnidiene la nord de Dunăre, dar într-un număr mult mai modest. Este însă greu de precizat dacă negustorii cnidieni mai sînt prezenți aici și în secolul următor, deoarece acum aproape dispare obiceiul șampilării acestor vase. Prin descoperirea șampilei de la Zimnicea cu numele producătorului Adaios (nr. 131), avem acum certitudinea că și Cosul a exportat amfore cu vin la nord de Dunăre. Mănușile bicilindrice erau semnalate mai demult, dar absența șampilelor și faptul că și alte centre au folosit asemenea torti, nu puteau duce la o concluzie precisă. Ca datare, ele se plasează în secolele II—I î.e.n. ⁴⁹. Se pare că activitatea modestă a producătorilor din orașele pontice s-a desfășurat paralel cu a celor rhodieni și cnidieni în secolele III—II î.e.n. Se prea poate ca Heracleea pontică să fi fost prezentă aici o dată cu Thasosul, dar Sinope, după studiile făcute de Grakov asupra cronologiei astinomilor săi, trimitea vin la nord de Dunăre în secolele III—II î.e.n. ⁵⁰.

⁴⁴ Exportul thasian este slab cunoscut la Tyras (cf. Staerman, *op. cit.*, p. 33, îl plasează aici în secolele IV—III î. e. n.), mai bogat la Histria (cf. V. Canarache, *op. cit.*, p. 40 și urm.) și foarte activ în estul Thraciei (cf. K. Skorpil, *Amphorenstempel von Westküste des Schwarzen Meers*, în *Izvestia-Institut*, VIII, 1934, p. 24 și urm.). Șampilă de la Poiana, pe care apare Hercule trăgînd cu arcul (V. Pârvan, *Castrul . . .*, *loc. cit.*), este una dintre cele mai vechi (cf. Staerman, *op. cit.*, p. 34).

⁴⁵ Șampilă de la Stoienesti cu numele astinomului

Aischines a lui Mithridates, publicată de Cantacuzino, *loc. cit.*, p. 612, nr. 19, care găsește analogii în descoperirile de la Taman (cf. Pridik, *Katalog*, p. 5, nr. 3 și p. 62, nr. 15). Descoperirea ei la Stoienesti este însă dubioasă, fiindcă provine din colecția Butculescu, care nu are catalog.

⁴⁶ *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 206, fig. 11/10.

⁴⁷ *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 402.

⁴⁸ *La pénétration . . .*, p. 20, și *Getica*, p. 205.

⁴⁹ Staerman, *op. cit.*, p. 39 și urm.

⁵⁰ Grakov, *op. cit.*, *passim* și Staerman, *op. cit.*, p. 34.

Raritatea amforelor de producție pontică pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre este o dovadă că schimbul dintre triburile geto-dacice și negustorii egeeni nu se făcea prin intermediul grecilor de la Marea Neagră, ci direct. Corăbiile thasiene, rhodiene și cnidiene au putut pătrunde pe Dunăre pînă la Porțile de Fier. Negustorii își aveau pe ambele maluri ale Dunării puncte de întîlnire pentru schimb, în locurile unde importante ape se vărsau în fluviu și pe ale căror văi existau drumuri naturale de comerț⁵¹. Ca puncte de descărcare a amforelor cu vin (mai puțin cu untdelemn), un rol important l-au avut regiunile de șes de la vărsarea Prutului, Siretului, Argeșului, Oltului și Jiului. Harta descoperirilor ștampilelor de amforă (fig. 10) arată clar aceste centre de difuzare a mărfurilor. Descărcate aici amforele cu vin sau untdelemn fin grecesc au putut ajunge pînă în văile sudice ale Carpaților meridionali⁵². Pînă în prezent, nici o descoperire arheologică sigură nu ne poate arăta pătrunderea acestor amfore în Transilvania și Banat.

Transportul amforelor umplute cu vin era foarte lesnicios pe apa Dunării. Dar în interiorul Daciei, pînă în punctele cele mai îndepărtate cunoscute azi, ca Lunca Ciurei, Gura Vișioarei, Stoienești, Baia de Fier și Runcu, s-au folosit numai drumurile terestre, deoarece navigația în susul rîurilor ce coboară din Carpați nu era posibilă. Amforele se descărcau din corăbii chiar pe malul Dunării, acolo unde erau principalele capete ale drumurilor ce urcau spre munte și care se legau de fapt cu văile marilor rîuri. În târgurile de la Dunăre acestea erau schimbate cu mărfurile locale, primite de la negustorii băstinași. Aceștia le transportau apoi pînă în văile Carpaților și în nordul Moldovei, acolo unde puteau găsi clienți. Nu apare cu totul exclusă posibilitatea ca și unii negustori greci, în chip izolat, să fi însoțit aceste transporturi în scopul cunoașterii bogățiilor din interior, fără ca aceasta să însemne un comerț regulat între ei și cei îndepărtați de Dunăre.

Este clar că în lumea autohtonilor dintre Carpați și Dunăre se creaseră încă din secolul al III-lea î.e.n. situații favorabile pentru înlesnirea unor schimburi atît de dificile, cum este al amforelor cu vin. Drumurile de pe văile unor rîuri capricioase, ca cele ce curg din Carpați, erau extrem de primitive, înclît pe locurile accidentate amforele cu vin se puteau sparge foarte ușor. Transporturile mai aveau de înfruntat nesiguranța drumurilor în regiuni păduroase și accidentate, unde puteau fi atacate de hoți. De aceea, de la Dunăre se organizau convoaie de vehicule sau de cai cu samare, pe care aceste vase trebuiau împachetate cu pricepere.

Pentru ca aceste produse grecești să ajungă cu bine la sute de kilometri depărtare de Dunăre, pînă lîngă Iași de azi sau în creierii munților, la Stoienești, Baia de Fier și Runcu, înseamnă că, pe lîngă paznicii personali ce-și tocmeau acești negusotri, libera lor circulație trebuia asigurată și altfel. Este cu mult prea devreme ca să putem vorbi de organizații statale între Carpați și Dunăre, dar în mod sigur existau atunci pe teritoriile Moldovei, Munteniei și Olteniei uniuni de triburi conduse de șefi care, prin bunăvoința și interesul de a încasa taxele de tranzit, asigurau negustorilor locali de vinuri libera circulație prin locurile controlate de ei.

⁵¹ I. Andrieșescu, *De la preistorie la evul mediu*, București, 1924, p. 50 : „Drumurile au fost văile munților, începînd cu aceea a Dunării în sus și locurile erau bogate în de toate, în grîne, în piei, în miere și în sclavi”. Cf. și V. Pârvan, *Gelica*, p. 608.

⁵² V. Pârvan, *La pénétration...*, p. 20, și I. Andrieșescu, *De la preistorie...*, p. 52, compară pătrunderea corăbiilor rhodiene pe Dunăre cu a venejenilor din evul mediu. Este știut că vinul din Rhodos se bea și la Susa, cf. E. Ziebarth, *op. cit.*, p. 923.

Ar fi greșit să credem că pătrunderea amforelor grecești găsea aceeași ușurință de circulație ca alte mărfuri grecești întâlnite în aceleași regiuni (monede, produse metalice, sticlărie, diferite podoabe etc.) și care au precedat comerțul cu vin. Acestea erau mărfuri cu un volum mic, rezistau cu succes la dificultățile transportului, puteau trece ușor din mână în mână pînă în cele mai îndepărtate regiuni ale U.R.S.S., Poloniei, Cehoslovaciei și Ungariei. De aceea aria lor de răspîndire a fost mult mai mare decît a amforelor cu vin.

Harta descoperirilor arată pînă acum că cei mai mulți consumatori autohtoni ai vinurilor grecești se găseau în imediata vecinătate a malului stîng al Dunării. Cei mai mulți apar în regiunea vărsării Argeșului, dar trebuie avut în vedere că aceasta este una din zonele mult cercetate de către arheologi. Din cele mai vechi timpuri însă Argeșul și Dîmbovița au oferit cele mai bune căi naturale pînă în Carpații munteni. Pentru descoperirile de la Lunca Ciurei în Moldova, rolul acesta l-a avut Prutul, iar pentru cele de la Baia de Fier și Runcu din nordul Olteniei ca mijlocitor de transport a fost Jiul.

Amforele cu vin grecesc se transportau de la Dunăre, direct la consumatorul ce la cerea, de către negustorii locali, fie că acești clienți se găseau lingă Dunăre, fie că erau la sute de kilometri depărtare de aceasta⁵³.

O altă întrebare ce se pune cercetătorului este în legătură cu consumatorii vinului grecesc, mai apropiați sau mai îndepărtați de Dunăre. Dacă ținem seama de marile depărtări de la care se aduceau aceste produse și de riscul transportului unor mărfuri atît de fragile, ajungem la concluzia că prețul lor la locul de desfacere era destul de ridicat. Clienții puteau fi găsiți numai în anumite locuri, acolo unde stăteau virfurile aristocrației tribale getice. Cioburile de amforă descoperite în cantități mari în localități mult îndepărtate de Dunăre, ca Lunca Ciurei și Stoienesti, în care s-au făcut numai modeste săpături arheologice, arată că, indiferent de depărtarea de fluviu, în aceste așezări getice s-a importat vin grecesc, timp de cel puțin două secole în cantități destul de apreciable. Importul de vin egeic a continuat și după încetarea comerțului cu Rhodosul și Cnidosul, dar noi nu-l mai putem sesiza bine, din pricina părăsirii în secolul I î.e.n. a sistemului ștampilării amforelor. El va fi continuat pe o scară mai redusă, dar obișnuința și nevoia au dus la o încercare de a-l suplini cu o producție vinicolă locală, dovedită prin ștampilele anepigrafice.

Ca să-și poată procura în mod curent asemenea produse, trebuia ca și aristocrația locală să fi fost posesoarea unor însemnate bogății care să-i permită a face schimbul cu negustorii greci. Deci, în lumea acestor triburi exista o pătură înstărită, al cărei număr de indivizi nu trebuie exagerat. Alături de alți factori locali, contactul cu orașele sclavagiste grecești accelerase în sînul acestor triburi procesul descompunerii formelor de viață ale organizației gentilice.

Moneda dacică nu a apărut pînă acum în orașele grecești, ea circula în mici cantități între triburile ce o emiteau, încît nu a putut exista ca mijloc de schimb pentru mărfurile grecești. Tot rare sînt la nord de Dunăre monedele orașelor grecești, cele macedonene și chiar dinarul roman republican. Este de altfel știut că negustorii greci nu veneau în Dacia după monedă, ci pentru mărfuri ce lipseau

⁵³ Vezi pentru un atare comerț la Tyras, Staerman, *op. cit.*, p. 31,

în sud. Amforele cu vin și alte produse grecești se schimbau pe solul Daciei cu cereale, lână, piei, ceaiă, miere, roși etc., mărfuri de care dispuneau triburile locale. Comerțul elenistic cu vin și untdelemn, la Dunăre, apare foarte activ tocmai în perioada când se cunosc sclavi geto-daci cumpărați de aici⁵⁴. Toate aceste mărfuri erau cerute pe piața egeeană mai mult decât metalele prețioase. Transportul lor spre Dunăre era mai lesnicios decât al amforelor cu vin spre nord. Se puteau încărca pe plute sau bărci mari ce coborau ușor pe ape, ca Prutul, Siretul, Oltul etc.

Întărirea legăturilor cu negustorii greci veniți cu corăbiile pe Dunăre a accelerat o serie de transformări economice și sociale în sînul triburilor geto-dacice, la est și sud de Carpați. În primul rînd, nevoile de schimb cu negustorii greci au dus la o intensificare a producției mărfurilor cerute de aceștia. Astfel s-a adîncit diferențierea socială în sînul societății locale, s-a întărit exploatarea păturilor de jos, iar numărul sclavilor trimiși spre sud ca mînă de lucru la ergasteriile grecești a crescut simțitor.

Cronologia producției și exportului de amfore rhodiene ștampilate, singurele mai concludente ca datare, a preocupat pe cercetători încă din secolul trecut. În acest domeniu a început a se face lumină numai în prima jumătate a secolului nostru, pe măsura intensificării săpăturilor din insula Rhodos și a publicării acestor obiecte descoperite în locurile de desfacere, mai ales în orașele grecești de pe coasta nordică a Mării Negre. În această privință merită a se menționa o serie de culegeri și încercări de sistematizare cronologică a materialului, făcute în primul rînd de F. Bleckmann⁵⁶. Cam în același timp, danezul P. Nilson⁵⁷ cataloghează 3 000 de ștampile rhodiene din săpăturile executate pe insula Rhodos și, după un studiu temeinic al formei și conținutului ștampilelor, lărgeste cunoștințele privitoare la eponimii și producătorii rhodieni. Studiile celor doi învățați folosesc de asemenea observațiile mai vechi ale lui Dumont, precum și importanta contribuție adusă de citata lucrare a lui C. Schuchhardt⁵⁸, în care publicase tortile de amfore descoperite în săpăturile de la Pergamon. Prețioase rămîn și astăzi observațiile lui Schuchhardt privitoare la grafia ștampilelor rhodiene, din care a extras o serie de concluzii cu caracter cronologic, dovedind, între altele, că ultimele mărci de pe amforele rhodiene aparțin secolului al II-lea î.e.n.⁵⁹.

Încă din secolul trecut arheologii ruși au trecut la studiul amănunțit al ștampilelor de amfore descoperite pe coasta nordică și estică a Mării Negre, regiuni care prezintă aceleași aspecte ca cele întîlnite și pe coasta dobrogeană. Această muncă

⁵⁴ Pentru Rhodos ca piață importantă de sclavi, în epoca elenistică, vezi E. Ziebarth, *op. cit.*, p. 923.

⁵⁶ D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 24.

⁵⁷ F. Bleckmann, *De inscriptionibus quae leguntur in vasculis Rodiis*, Göttingen, 1907; idem, *Zu den rhodischen eponymen Heliospriestern*, în *Klio*, XII, 1912, p. 249—258, prezintă o listă bogată de atare eponimi (p. 252—258), din care deduce că exportul cel mai activ cu vin s-a făcut între anii 220 și 180 î. e. n. și a fost foarte slab în perioada 180—150 î. e. n. (cf. și p. 249).

⁵⁷ *Explorations archéologiques de Rhodes, V: Timbres amphoriques de Lindos etc.*, în *Bull. de l'Acad. Royale des Sciences et des Lettres de Danemark*, 1908, p. 37—180.

⁵⁸ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 423—491. Săpăturile de la Pergam au dat un număr de 882 de ștampile pe amfore, dintre care 799 sînt rhodiene, 15 thasiene, 5 cnidiene și 63 din diferite alte locuri. De la Athena, Dumont, *op. cit.*, *passim*, a publicat 347 de ștampile rhodiene, 1 749 cnidiene și 124 thasiene. Cifrele sînt, ca și pentru nordul Dunării, concludente pentru stabilirea intensității legăturilor comerciale cu cele două mari centre exportatoare de vin.

⁵⁹ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 432.

de colecționare, catalogare și clasificare întreprinsă de ei timp de aproape un secol a ajuns la o sinteză admirabilă prin catalogul ștampilelor de amforă păstrate la Ermitaj, publicat de E. M. Pridik⁶⁰.

Lista completă a eponimilor din Rhodos, alcătuită pe baza cunoștințelor epigrafice culese din săpăturile făcute în insulă și confruntate cu indicațiile culese din ștampilele amforelor, a fost bine stabilită de către unul dintre cei mai buni cunosători ai istoriei și arheologiei rhodiene, Hiller von Gaertringen⁶¹. Ea este de mare utilitate pentru datarea materialului ceramic rhodian descoperit pe teritoriul patriei noastre.

Prin publicarea și sistematizarea unui nou material privitor la amforele grecești ștampilate, cercetătorii sovietici au lărgit și mai mult cunoștințele noastre privitoare la datarea lui. Pentru studierea materialului arheologic asemănător de la noi rămân mai importante contribuțiile aduse de B. N. Grakov⁶² și E. M. Staerman⁶³. Atenția lui Grakov s-a îndreptat asupra ștampilelor din catalogul lui Pridik cu numele astinomilor pontici. După ce urmărește amănunțit locul de producție al amforelor, răspindirea lor, conținutul ștampilelor, grafia lor, emblemele etc., el propune metodele de datare și clasificare a acestor ștampile (cap. V), aceasta fiind cea mai prețioasă contribuție a sa și pentru cronologia mărcilor pontice descoperite la noi. Articolul scris de Staerman studiază în bloc torțile de amforă descoperite la Tyras, deci într-un centru apropiat de regiunea noastră, de unde se putea trimite această marfă pe teritoriul Moldovei și în care putem surprinde fenomene economice similare cu cele de la est și sud de Carpați. Cele 588 de ștampile ceramice descoperite la Tyras pînă în 1948 se repartizează astfel : 310 rhodiene, 28 thasiene, 19 enidiene, 39 cosiene, 93 sinopiene, 32 heracleene pontice, 8 chersonesiene și 63 de proveniență necunoscută. Repartiția arată că cel mai intens import la Tyras îl deține tot Rhodosul și, după cum remarcă autoarea, majoritatea amforelor rhodiene vin aici în perioada 220—180 î.e.n. După catastrofa economică a insulei, pînă în 150 î.e.n., abia 38 de ștampile mai indică legăturile economice cu orașul de la gura Nistrului⁶⁴. După 180 î.e.n., locul rhodienilor va fi treptat acaparat pe piața de vin din jurul Mării Negre de către negustorii enidieni. Dar ei nu au reușit să aducă la Tyras volumul de vinuri vîndut de predecesorii lor. Ca și în regiunile de la nord de Dunăre, la Tyras, Thasosul este, de asemenea, slab documentat⁶⁵.

⁶⁰ E. M. Pridik, *Камары... passim*. Sinteze și concluzii noi privitoare la această lucrare prezintă ulterior : idem, *Zu den rhodischen Amphorenstempeln*, în *Klio*, XX, 1925, unde aflăm o listă îmbunătățită privitoare la eponimii (p. 317—320) și producătorii (p. 320—321) rhodieni, apoi în *Die Astynomennamen auf Amphoren- und Ziegelstempeln aus Südrussland*, în *Sitz. Ber. Berl. Akad.*, 1928, p. 342 și urm. Vezi încă E. Ziebarth, *op. cit.*, p. 914 și urm., și E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 319 și urm.

⁶¹ *RE*, Suppl. V, s. v. *Rhodos*, col. 731—840.

⁶² B. N. Grakov, *op. cit.*, *passim*.

⁶³ E. M. Staerman, *op. cit.*, *passim*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 31 și urm. La Olbia cel puțin 47% din ștampilele de amforă sînt rhodiene. E. Ziebarth, *op. cit.*,

p. 922, limitează producția de amfore ștampilate de la Rhodos între anii 225 și 150 î. e. n.

⁶⁵ În schimb Thasosul vinde mult vin în Thracia (Staerman, *op. cit.*, p. 33). Autoarea sovietică admite și ca datarea importului thasian spre nord în secolele IV—III și contemporaneitatea ștampilelor rhodiene cu cele enidiene, după Grakov, pe coasta nordică a Mării Negre și la Dunăre (*ibidem*, p. 31). Grakov, în *VDI*, 3, 1939, p. 287, și A. B. Ranovici, *Elenismul și rolul său istoric*, București, 1953, p. 314 și urm., menționează descoperirea pe coasta nordică a Mării Negre a 6 000 de ștampile de amforă, în majoritate elenistice. Pridik, *Камары...*, catalogase din aceeași regiune, pînă în 1917, 5 100 de atare ștampile, dintre care 2 285 cu eponimi și 2 815 cu nume de producători.

Prin ștampilele de amforă care oferă o datare sigură, cum sînt cele rhodiene, se poate ajunge la fixarea cronologică a unor culturi materiale locale, atunci cînd se descoperă alăturate. Este situația de la Lunca Ciurei, unde ștampilele rhodiene au fost găsite asociate cu vase negre-lustruite, cu buze scunde-fațetate și cu torți mici în formă de X concav, ceramică specifică cimitirului de la Poicnești-Vaslui, atribuită bastarnilor și datată de către descoperitorul ei în secolele II — I î.e.n.⁶⁶. Cum triburile de bastarni sînt prezente pe teritoriul Moldovei încă de la finele secolului al III-lea î.e.n. (după alte izvoare) și hegemonia lor ține între anii 200 și 70 î.e.n.⁶⁷, este clar că în așezarea de la Lunca Ciurei consumatorii vinurilor rhodiene în perioada 220—150 î.e.n. nu pot fi decît aceștia. La finele secolului al III-lea î.e.n., bastarnii ocupaseră delta Dunării și aduceau cetăților grecești multe greutăți de natură economică și militară⁶⁸. Amforele grecești de la Lunca Ciurei puteau ajunge printr-un comerț normal în acest centru bastarnic, dar putem bănuî că ele puteau fi cerute și ca un fel de tribut din orașele grecești pontice care le cumpărau de la rhodieni. Aceasta nu înseamnă însă că numai aristocrația tribală bastarnică consuma vinul grecesc, deoarece în alte regiuni, unde prezența bastarnilor nu este documentată, ca în Muntenia și Oltenia, amforele grecești apar asociate cu ceramică getică din aceeași vreme, ceea ce dovedește că și cei înstăriți din lumea triburilor dacice importau această băutură. Către sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., dar mai ales în cel următor moneda greacă, macedoneană și dacică ajunge în mîinile aristocrației dacice și contribuie prin aceasta la întărirea legăturilor economice⁶⁹. Și într-un caz și în altul vedem iscusința negustorilor rhodieni, care au reușit ca produsele lor să pătrundă adînc pe teritoriul triburilor barbare, atît printre indigeni, cît și printre cotropitori⁷⁰.

La Stoienești s-au găsit aproximativ 22 de cioburi de amfore rhodiene însemnate local cu diferiți grafiți (fig. 6). Între ele există patru cioburi pe care apar clar literele grecești : A, H, Y și O (fig. 6, nr. 112—117), zgîriate pe cioburi izolate după spargarea vasului. Întîlnim, de asemenea, și un mare număr de semne, ca pătrate, carouri, cercuri radiante, ramuri, cruci etc. (fig. 6, nr. 120—129), care, ca în cazul celor cu litere, prin simplitatea lor arată încercarea unor localnici de a scrie pe un material la îndemînă și pentru care aveau ca model de imitat literele și forma ștampilelor grecești. Ei nu cunoșteau alfabetul grecesc și nici limba grăcă, de aceea alegeau din textul ștampilelor literele cele mai ușor de reprodus. Este de asemenea clar că unele cadre dreptunghiulare grafitate pe cioburi (fig. 6, nr. 130, 123, 127 și 129), precum și unele cercuri (fig. 6, nr. 116, 131, 122, 132 și 133), sînt schițate aici după forma patruleteră sau circulară a ștampilelor de pe amforele rhodiene.

Largul import de amfore grecești a dus la imitarea acestor vase la nord de Dunăre și în același timp a creat o producție specială și un comerț local cu vinuri.

⁶⁶ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poicnești*, în *Materiale*, I, București, 1953, p. 421.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 494.

⁶⁸ D. M. Pippidi, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 494.

⁶⁹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 10.

⁷⁰ Cicero, *De imper*, 34, admiră iscusința maritimă a rhodienilor, o compară cu a Atlienilor și a Cartaginciilor, încheind: „... Quorum usque ad nostram memoriam

disciplina navalis et gloria remansit”. Codul maritim al rhodienilor a fost adoptat de multe popoare antice. Aceasta îl determină pe Antoninus Pius să declare că, deși împăratul roman e stăpînul lumii, pe mare domnește încă legea maritimă a rhodienilor (cf. *Dig.*, XIV, 2,9). Importanța comerțului cu vin rhodian este îndeajuns subliniată de Ranovici, *op. cit.*, p. 314 și urm. și de E. Ziebarth, *op. cit.*, p. 924.

Pînă acum, aşezările de la Stoieneşti, Zimnicea, Popeşti şi Căscioarele ne-au furnizat aproximativ 70 de ştampile de amforă imitată, dintre care 57 au rămas inedite (nr. 142—198). În afară de un singur exemplar descoperit la Histria⁷¹, atare imitaţii nu se întîlnesc în oraşele greceşti pontice, ceea ce exclude provenienţa lor de aici. Olarii de la nordul Dunării iau ca model al imitaţiei lor amfora rhodiană, mai rar pe cea cnidiană, pe care o lucrează din lut local, de culoare cărămiziu-pal sau cenuşiu cu mult nisip în pastă. Din faptul că majoritatea torţilor afectează silueta elegantă a celor rhodiene deducem că imitaţiile au avut loc în perioada importului rhodian (220—150 î.e.n.) sau nu mult timp după încetarea acestuia. Contemporaneitatea celor două tipuri ne este asigurată prin apariţia lor simultană, la acelaşi nivel, în straturile de cultură de la Popeşti şi Zimnicea.

Dintre aceste imitaţii nu avem pînă în prezent nici o amforă întreagă, ca să putem face o comparaţie cu silueta celor rhodiene. În schimb, deducem din tehnica lucrului şi din miezul vînat al pastei (ca rezultat al nepriceperii arderii lor) că aceste copii erau destul de grosolane.

Pentru reclama vinului local şi pentru a fi la modă, producătorii băştinaşi şi negustorii de vinuri imprimă şi ştampile pe torţile acestor amfore, mărci care ar putea fi interpretate tot ca un fel de garanţie şi de recunoaştere a locului şi producătorului. Necunoaşterea scrierii greceşti de către aceşti producători se vede din faptul că numai în două cazuri ei au reuşit să reproducă stîngaci cîteva litere greceşti (nr. 108—109). De regulă ei plasează în locul literelor şi rîndurilor scrise unghiuri, zigzaguri, puncte, rămurele, linii drepte sau sinuoase, figuri ad-hoc etc. S-a folosit cam acelaşi repertoriu de semne improvizate pe care îl întîlnim şi la mone-dele dacice, care au copiat pe cele thasiene şi macedonene. Undeva, în vecinătatea centrelor vinicole din Muntenia, existau şi olăriile care produceau aceste amfore de imitaţie⁷². De aici producătorii lor le-au trimis la Stoieneşti, Popeşti, Zimnicea etc. şi difuzarea lor în mai multe centre de consum găseşte o deplină confirmare prin apariţia unor ştampile identice în mai multe locuri (nr. 149, 150, 154, 169, 172—174, 182—184, 187, 189, 191 şi 193—194).

Toate ştampilele de amforă imitate pe care le cunoaştem la nord de Dunăre provin din Muntenia, regiune unde trebuie plasate, pînă la noi descoperiri, centrele vinicole locale ce foloseau astfel de vase. Nu putem şti dacă zona de răspîndire a acestor ştampile se întinde şi la sud de Dunăre, pe teritoriul Bulgariei, de unde nu s-a publicat pînă acum nici o ştampilă de acest fel. Numai o analiză chimică a pămîntului din care s-au lucrat aceste amfore locale ne va lămuri mai precis asupra locului lor de producţie.

Cultura viţei de vie este străveche în valea Dunării, dar vinul local era departe de a rivaliza cu cel sudic grecesc. El găsea plasament prin ieftinătate, atunci cînd transporturile din Grecia erau stînjenite sau cînd acestea încetau pe o perioadă îndelungată de timp. Cultura viţei de vie activată de aceste împrejurări şi apariţia negustorilor de vinuri au înstărit o pătură de producători şi de oameni de afaceri.

⁷¹ V. Canarache, *op. cit.*, p. 388, fig. 78/a.

⁷² A. B. Ranovici, *op. cit.*, p. 23, observă că „o producţie puţin complicată poate fi uşor imitată de consumatorii

de mărfuri locale”, aşa cum s-a petrecut şi cu o parte din producţia de mărfuri la Marea Neagră.

Urmărirea răspîndirii geografice și topografice a descoperirilor de amfore elenistice la nord de Dunăre (mai ales pentru Latène-ul II) poate sprijini unele probleme de geografie istorică. De la istoricii și geografilor antici cunoaștem în regiunile cucerite de romani la nord de Dunăre și în cele nesupuse de ei o mulțime de toponimice getice. Pe teritoriul Daciei romane, multe dintre ele au fost confirmate de epigrafie, dar cele din afara granițelor acestei provincii nu se pot bucura de sprijinul inscripțiilor. Aceste localități au fost înregistrate în lucrările autorilor greci și romani (Agrippa, Strabo, Plinius, Ptolemeu etc.), ceea ce înseamnă că ele formau principalele centre economice și politice, locuite de șefii triburilor și vîrfurile aristocrației din jurul lor. Acestea erau locurile și clienții spre care își duceau marfa negustorii de vinuri. Negustorii greci care au intrat cu corăbiile lor pe Dunăre pînă la Porțile de Fier⁷³ au fost aceia care au cules pentru istoricii și geografilor antici cele mai multe date privitoare la poziția geografică a principalelor localități getice.

Dintre mărfurile aduse la Dunăre de către negustorii greci, cele mai numeroase ca urme și vizibile ca resturi arheologice în așezările getice sînt, desigur, resturile de amfore. Acolo unde ele apar în cantități mari sînt de încercat și localizările unor centre despre care vorbesc autorii antici. Cel mai bogat în informații este geograful Ptolemeu, dar calculele sale de longitudine conțin mari greșeli, încît localizarea pe teren a așezărilor menționate de el devine cu totul nesigură. De aceea Ptolemeu trebuie folosit „exclusiv pentru direcția aproximativă în care sînt de căutat orașele și popoarele însemnate de dînsul”⁷⁴. Aceste așezări, numite de el pretențios πόλεις, pot fi urmărite și pe baza urmelor de amfore.

A doua serie de amfore grecești ștampilate pătrunde în regiunile de la est și sud de Carpați mult mai tîrziu, în epoca Imperiului roman (prima jumătate a secolului al III-lea e.n.). La Pleșești, în nordul Moldovei, este cunoscut un D[iom]en[es] (?) (nr. 140)⁷⁵, la Celei Sozon și Stratoneikos⁷⁶, la Orlea Ruphos (nr. 141)⁷⁷ și la Tr.-Severin Paulos și Herakles⁷⁸. Toți acești producători își ștampilează amforele pe mînuși sau pe gîtul vaselor, folosind numai alfabetul grec. O parte dintre ei apar în orașele grecești de pe coasta nordică a Mării Negre și se pare că aici se produceau și se exportau amforele lor cu vin⁷⁹.

⁷³ Amforele thasiene și heracleene au pătruns la fel, între 350 și 220 î.e.n., pe valea fluviului Kuban, cf. N.V. Afimov, în *VDI*, 1, 1951, p. 111.

⁷⁴ V. Părvan, *Getica*, p. 280. În acest sens este caracteristic cazul Cumidavei, care, după coordonatele lui Ptolemeu, se localiza undeva în estul Daciei, dar o descoperire epigrafică recentă o arată tocmai la Rîșnov; cf. M. Macrea, în *AISC*, IV, 1941 — 1943, p. 234 și urm.

⁷⁵ Producătorul apare la Tyras, cf. Staerman, *op. cit.*, p. 401, și la Tanais, cf. T. N. Knipovici, *Tanais*, Moscova-Leningrad, 1949, p. 142.

⁷⁶ D. Tudor, în *Materiale*, I, 1953, p. 714, nr. 1; idem, *Oltenia romană*, ed. a 2-a, București, 1958, suppl. epigr., nr. 267 (Sozon apare la Alba-Iulia și Tyras; cf. Staerman, *op. cit.*, p. 45; D. Tudor, în *Dacia*, VII — VIII, 1927 — 1932, p. 384, nr. 15 și *Oltenia romană*, suppl. epigr. 266); Pridik, *Καμαλος*..., nr. 39 cunoaște ștampilele lui Stratoneikos pe coasta nordică a Mării Negre).

⁷⁷ D. Tudor, *Oltenia romană*, suppl. epigr. nr. 324.

⁷⁸ *Ibidem*, suppl. epigr. nr. 65 și 66.

⁷⁹ Din studiul de față aflat în manuscris, cu învoirea autorului, s-au folosit materialul documentar și concluziile de către V. Canarache, *op. cit.*, p. 383 și urm., și de Victoria Eftimie, *Imports of stamped amphorae in the lower Danubian*

regions and a draft Rumanian corpus of amphora stamps, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 195 și urm. După 1957 s-au mai făcut unele descoperiri de amfore ștampilate în următoarele localități:

Popești. Cf. R. Vulpe, *Materiale*, V, 1959, p. 346 (fig. 10/2): Λινοῦ (rhodiană); VI, 1959, p. 313 (fig. 12/2 — 3); Δάδα (din Cos) și fig. 12/4 — 5: ἐπὶ Κλησοστράτου Ἀγριανίου (rhodiană). Numărul celor de producție locală și anepigrafice a crescut mult în stațiunea de la Popești.

Stoienesti. Cf. D. V. Rosetti, *Materiale*, VIII, 1962, p. 85 (fig. 7/2); ἐπὶ Νυκάσχορος (rhodiană). Se semnalează și alte ștampile anepigrafice locale, cf. *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 391 și urm.

Giurgiu. Cf. Al. Păunescu și colab. *Materiale*, VIII, 1962, p. 134; Ἀδαμῆς (rhodiană).

Băleni (r. Făurei, reg. Galați). Cf. I. T. Dragomir, *Materiale*, VIII, 1962, p. 17: fragmentară cu inscripția [ἀστ]υπομῶντος (pontică).

Pe lângă cele semnalate prin publicații, există multe încă inedite, aflate în săpăturile arheologice din ultimii ani și păstrate la diferite muzee.

Acest material recent descoperit nu modifică concluziile la care am ajuns în legătură cu răspîndirea amforelor elenistice la nord de Dunăre.

C A T A L O G

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

Dumont = Albert Dumont, *Inscriptions céramiques de Grèce*, în *Archives des missions scientifiques* (Ministr. Instr. Publique), VI, 2, 1871, p. 1—445.

RE, Suppl. V = Hiller v. Gaertringen, *Die eponimischen Priester des Helios*, Anhang IV, la art. *Rhodos*, în Pauly-Wissowa-Kroll, *Realencycl. klass. Altertumswiss.*, Suppl. V, col. 834—840.

Pridik = *Inventarnîi catalog kleim na amformnik rucicah i gorlișeah i na carepiuah Ermitajnogo sobrania*, Petersburg, 1917.

Schuchhardt = C. Schuchhardt, *Die Inschriften von Pergamon*, vol. II, Berlin, 1895, p. 423—491.

Canarache = V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957.

var. = variantă.

I. LUNCA CIUREI (r. IAȘI)

Întregul material arheologic descoperit în această localitate se conservă la Muzeul de istorie a Moldovei din Iași.

1. Centrul ștampilei este șters. Jos un caduceu (?). Săpăturile din 1954 (cf. *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 186, fig. 14 (desen greșit), (fig. 1/1).

A XOY

Ἀ[ριστάρ]χου

Pridik, p. 23, nr. 507—509. Sigur rhodiană.

2. Toartă de amforă rhodiană, cu ștampilă de formă dreptunghiulară, descoperită la suprafața solului în 1952 (fig. 1/2).

ΕΠΙ

ἐπὶ

ΑΡΙΣΤΟΔΑΜΟΥ

Ἀριστοδάμου

ΙΑΚΥΝΘΙΟΥ (sic!)

Ἰακινθίου

În r. 3, prima literă este un I în loc de Y, iar al doilea I este înlocuit cu un Y. Litera N este gravată invers.

Schuchhardt, p. 449 nr. 914 (cu var. 895—915); Pridik, p. 3, nr. 81 (var.); Dumont, p. 84, nr. 58 (var.), și Tudor, *Amfore elenistice*, p. 82. Datează: 220—200 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 836.

3. Toartă de amforă rhodiană cu ștampilă circulară, ștearsă și cu o floare de trandafir în centru. Condițiile descoperirii ca la nr. 2, (fig. 1/3).

Δ KPA

Δ[αμο]κρά[τεως]

Dumont, p. 88, nr. 85—86; Pridik, p. 24, nr. 557—574 (var.); Tudor, *op. cit.*, p. 82, și Canarache, 515—517.

4—5. Două torți de amfore rhodiene descoperite în săpăturile din 1954 (cf. *SCIV*, loc. cit.) (fig. 1/4).

ΔΙΟΥ

Δίου

Dumont, p. 91, nr. 107; Pridik, p. 25, nr. 591—596; Pârvan, *Histria*, VII, București, 1923, p. 14, nr. 28; Gr. Avakian, în *Cron. numism. arh.*, V, 1924, nr. 49—50, extr. p. 10, nr. 21, și Canarache, 625.

6. Toartă cu ștampilă mult corodată, dar sigur rhodiană. Descoperită în săpăturile din 1954 (cf. *SCIV*, loc. cit. (desen greșit), fig. 1/5)

E EAI

ἐπὶ Θ[ε]αι-

. TOY

[θ]ή[ε]ρου

ΑΡΤΑΜΙΟΥ

Ἀρταμίου

Pridik, p. 10, nr. 177. Datează 200—190 î. e. n.; cf. *RE*, Suppl. V, 838.

7. Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D
SCIV, 16, 1967, 19, 1-6.
- ЛИНЕН
 1
 НИИ
 (Moscova)
 Probl., p. 11, nr. 2-3; Datab. Sci. din 229-1890, anal. *cf. RL*, Suppl. V, 836-840.
 Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D
 (Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D)
 Probl., p. 11, nr. 2-3; 1894; *RL*, Suppl. V, 836-840.
8. Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D
 (Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D)
 Probl., 16, 1967, 19, 1-6.
- ЛИНЕН
 1
 НИИ
 Probl., p. 11, nr. 2-3.
9. Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D
 (Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D)
 Probl., 16, 1967, 19, 1-6.
- ЛИНЕН
 1
 НИИ
 Probl., p. 11, nr. 2-3.
10. Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D
 (Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D)
 Probl., 16, 1967, 19, 1-6.
- ЛИНЕН
 1
 НИИ
 Probl., p. 11, nr. 2-3.
11. Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D
 (Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D)
 Probl., 16, 1967, 19, 1-6.
- ЛИНЕН
 1
 НИИ
 Probl., p. 11, nr. 2-3.
12. Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D
 (Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D)
 Probl., 16, 1967, 19, 1-6.
- ЛИНЕН
 1
 НИИ
 Probl., p. 11, nr. 2-3.

III. ȘTIINȚELE NATURALE ȘI ȘTIINȚELE SOCIALE

De copertile din această lucrare deosebită se pot vedea că în 1920-1921 au fost publicate de către D. I. Bănuț din București 1920 și 1921. Într-unul din aceste lucrări de copertă se conține o scrisoare din Muzeul istoric din Campulung-Muscel, prin care se recomandă din Pireea.

IV. AMPLIFICAREA

Amplificarea este o procedură de amplificare a datelor.

11. Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D

ЛИНЕН
 1
 НИИ

1920
 1921

Probl., p. 11, nr. 2-3; *RL*, Suppl. V, 836-840.

12. Științele de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D

ЛИНЕН
 1
 НИИ

1920
 1921
 1922

Probl., p. 11, nr. 2-3; *RL*, Suppl. V, 836-840.

13. Teoriile de amfotez și de amfotez-pentaz în D și amfotez-pentaz în D

ЛИНЕН
 1
 НИИ

1920
 1921
 1922

14. Imprimată invers și conservată parțial (fig. 1/13).

ΕΠΙΑΝΔΡΟ
ΝΙΚΟΥ
.....ΛΙΟΥ

ἐπὶ Ἀνδρο-
νίκου
[Δα]λίου

Avakian, *art. cit.*, p. 7, nr. 15 (var.) și *RE*, Suppl. V, 836; Andronikos apare ca nume și între producătorii rhodieni, cf. Pridik, p. 22, nr. 482. Datează circa 220 î. e. n.

15. Mult ștearsă, însă cu lectura asigurată (fig. 1/14).

Ε....ΡΑΤΟ
ΦΑΝΕΥΣ
ΘΕΣΜΟ...

ἐ[πὶ Ἀ]ρατο-
φάνεως
Θεσμο[φορίου]

Pridik, p. 4, nr. 59. Datează din 220—180 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 836; Canarache, 545—546.

16. Circulară și cu o roză centrală (fig. 1/15).

ΕΠΙΑΡΙΣΤΕΙΔΑ

ἐπὶ Ἀριστείδα

Dumont, p. 83, nr. 49—53; Schuchhardt, p. 446, nr. 884 și Pridik, p. 4, nr. 68—72 (var. la toți autorii). Eponimul se identifică cu Aristeidias I, cunoscut între anii 220 și 180 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 836; Canarache, 547.

17. Cu latura din dreapta puțin ștearsă (fig. 1/16).

ΕΠΙΑΡΙΣΤΟΓΕ
ΝΕ...Σ
ΑΓΡΙΑ.....

ἐπὶ Ἀριστογέ-
νε[υ]ς
Ἀγρία[νίου]

Pridik, p. 5, nr. 75. Eponimul se identifică cu Aristogenes I, cunoscut în jurul anilor 220 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 836.

18. Ștampila este imprimată invers și trebuie citită de jos în sus (fig. 1/17).

ΕΠΙΕΡΕΩΣ
ΑΡΙΣΤΟΓΕΝΕ...
ΠΑΝΑΜΟΥ

ἐπὶ ἱερέως
Ἀριστογένε[ως]
Πανάμου

Bibliografia și datarea la numărul precedent.

19. Puțin ștearsă și cu litere neglijente (fig. 1/18).

ΕΠΙΑΡΙΣΤ...Μ
ΒΡΟΤΙΔΑ
ΑΓΡΙΑ.....Υ

ἐπὶ Ἀριστ[ο]μ-
βροτίδα
Ἀγρία[νίου]

Pridik, p. 5, nr. 85 (var.) și *RE*, Suppl. V, 836.

20. Mult avariata și cu unele litere imprimate invers (fig. 1/19).

...ΠΙΑϞΙ... (sic!)
.....ΤΟΥ
...ΜΙΘΙΟΥ (sic!)

[ἐ]πὶ Ἀρι[σ]-
τρα]του
[Σ]μινθίου

Pridik, p. 6, nr. 92 (var.) și *RE*, suppl. V, 836.

21. Perfect păstrată și lizibilă (fig. 1/20).

ΕΠΙΑΡΙΣΤΩ
ΝΟΣ
ΚΑΡΝΕΙΟΥ

ἐπὶ Ἀρίστω-
νος
Καρνείου

Dumont, p. 86, nr. 70—71; Schuchhardt, p. 450, nr. 926; Canarache, 551, și Pridik, p. 6, nr. 95 (var. la toți). Datează 220—150 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 836.

22. Ștearsă și slab imprimată (fig. 1/21). Propunem:

ΕΠΙ ΑΣΤΩ
ΝΟΣ
Α...ΡΙΑΝΙΟΥ

ἐπὶ Ἀστῶ-
νος
Ἀ[γ]ριανίου

Eponimul nu este cunoscut la Rhodos, ceea ce nu formează un impediment de identificare, deoarece lista preoților zeului Helios are încă mari lacune. După formaliterelor, ștampila este din secolele III—II î. e. n.

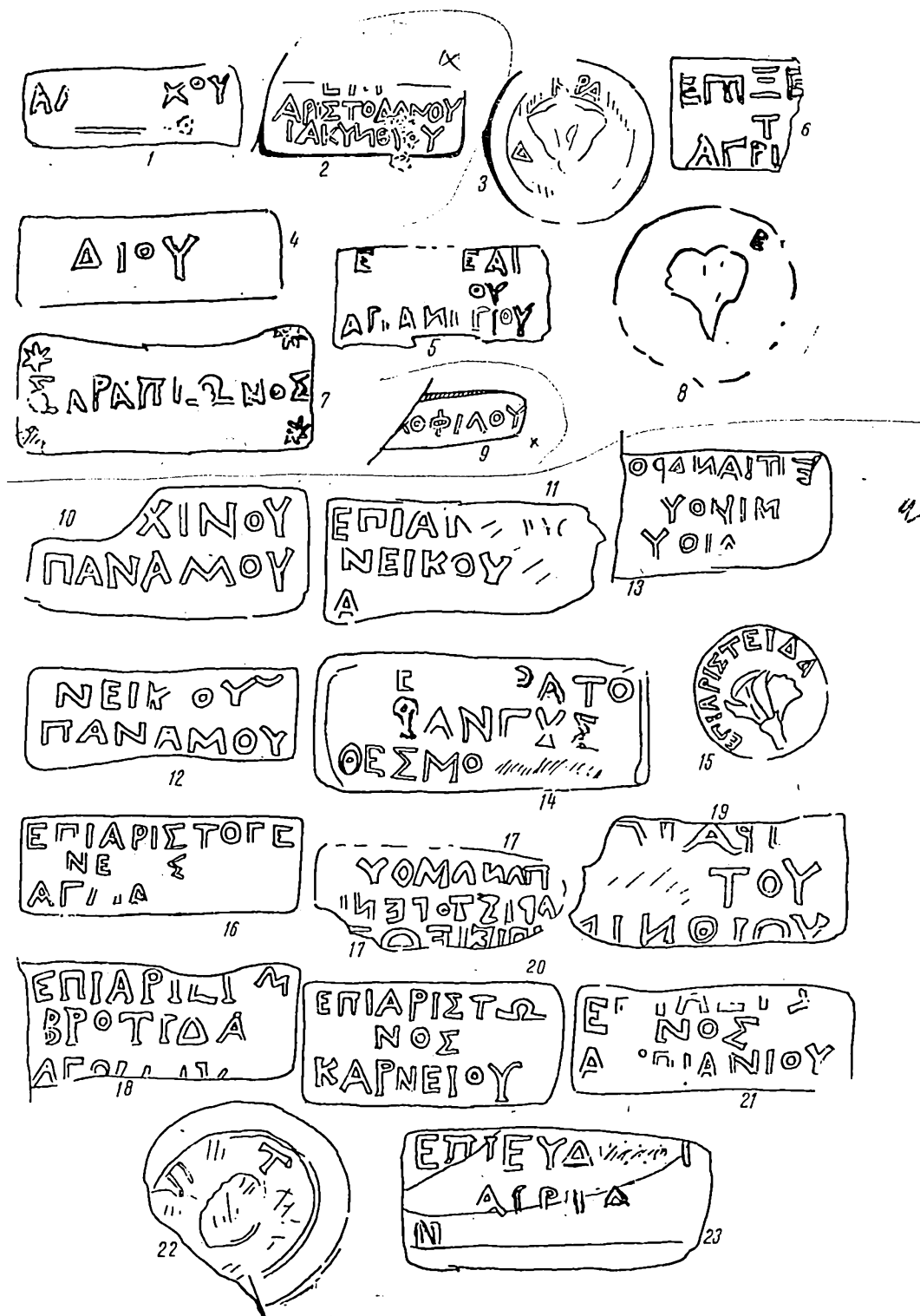

Fig. 1. — Ștampile pe torți de amfore rhodiene : 1–9, Lunca Ciurci ; 10–23, Stoienеști.

23. Ștampilă de formă circulară, mult avariata și cu capul lui Helios în centru (fig. 1/22).
 ...Π...Τ... [ἐ]π[ι] [Ἀ]ῦτ[οκρά]τες?
 Pridik, p. 7, nr. 120 (cu var. 117—125). Datează din 189—167 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 837. Canarache, 558.
21. Ștearsă, cu urme de grafiți (fig. 1/23).
 ΕΠΙΕΥΔ...Υ ἐπὶ Εὐδ[ά]μοιο
 ΑΓΡΙΑ Ἀγρι-
 Ν... ν[ι]ου
 Pridik, p. 9, nr. 155—161 (var.), și *RE*, Suppl. V, 837; Canarache, 565.
25. Ștampilă cu așchii detașate (fig. 2/24).
 ΕΠΙ...ΡΑΝΟ ἐπὶ [Εὐφ]ράνο-
 ΡΟΣ ρος
 Π...ΝΑΜΟΥ Π[α]νάμου
 Dumont, p. 95, nr. 138—140, și Pridik, p. 9, nr. 169. Staerman, *art. cit.*, p. 34, contestă originea rhodiană a ștampilei. Datează din prima jumătate a secolului al II-lea î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 837.
26. Puțin ștearsă, dar sigură ca lectură (fig. 2/25).
 ΕΠΙ ΙΕΡΩΝΟΣ ἐπὶ Ἱέρωνος
 ...ΜΙΤΙΟΥ [Ἀ]ρταμ[ι]τίου
 Dumont, p. 97, nr. 155, și Pridik, p. 11, nr. 203. Staerman, *loc. cit.*, bănuiește că ar putea fi și din Cos. Datează din anii 220—180 î. e. n. Cf. *RE*, Suppl. V, 838.
27. Este ștearsă, dar lectura asigurată (fig. 2/26).
 ...ΠΙΚΑ...ΚΡΑ [ἐ]πὶ Κρα[λλί]κρά-
 ΤΕΥ... τευ[ς]
 CMIN... Cμιν[ν]ίου
 Dumont, p. 97, nr. 157—158 (var.); Schuchhardt, p. 465, nr. 1062, și Pridik, p. 11, nr. 215 (var.). Datează din 220—180 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 838; Canarache, 520, 572.
28. Bine conservată și cu litere specifice secolului al III-lea î. e. n. (fig. 2/27).
 ΕΠΙΚΛΗΝΟΣΤΡΑ ἐπὶ Κληνοστρά-
 ΤΟΥ ἈΓΡΙΑΝΙΟΥ του Ἀγριανίου
 Pridik, p. 12, nr. 233—239 (var.) și *RE*, Suppl. V, 838.
29. Deși avariata, lectura textului este sigură (fig. 2/28).
 ΕΠΙΛΑΦΕ...ΕΥΣ ἐπὶ Λαφε[ί]δ[ε]ις
 ...ΑΛ...ΟΥ [Δ]ελ[ί]ου
 Pridik, p. 13, nr. 249 și *RE*, Suppl. V, 838.
30. Parțial păstrată (fig. 2/29).
 ΕΠΙΛΑΦΕΙ ἐπὶ Λαφεί-
 Δ...ΥC δ[ε]υς
 ΠΑΝΑΜΟΥ (sic!) Πανάμου
 Bibliografia la numărul precedent.
- 31—32. Două ștampile identice, slab imprimate, cu scriș neglijent și cu unele litere inversate (fig. 2/30—31) (rhodiene?).
 ΕΠΙΜΑ...ΥΑ ἐπὶ Μα...ου
 ΤΙΠΟΥΤΟΥ τίπου του?
 ...ΙΜΟΘΕΟΥ [Τ]ιμοθέου?
33. Ștearsă, în stînga un obiect asemănător unei coloane (fig. 2/32)
 ΕΠΙΜΑ... ἐπὶ Μα....

Fig. 2. — Ștampile pe torți de amfore rhodiene provenind de la Stoienеști.

34. Mult tocită și neclară (fig. 2/33).

ΠΙΜΟ...Χ...
ΠΙΕΝΑΓ

[ἐ]πὶ Μ6[σ]χ[ου] ?
ΠΙΕΝΑΓ

35. Mult ștearsă, scrisă de jos în sus și cu rindurile adăugate (fig. 2/34).

ΕΠΙΜ...Τ...
ΣΜΙΝΘΙΟΥ

ἐπὶ Μ...τ...
Σμινθίου

36. Ștearsă, cu inscripția pe două rinduri (fig. 2/35).

....Μ.....
.....ΟΥ

37. Ștampilă circulară, frumos executată și cu un trandafir în centru. Pe dosul torții este imprimată o contramarcă formată din cerceulețe concentrice (fig. 2/36).

...ΙΚΑΣΑΓ...ΑΒΑΔΡΟΜΙΟΥ [ἐπὶ Ν]ικασαγ[όρα] Βαδρουμίου

Dumont, p. 103, nr. 198; Schuchhardt, p. 473, nr. 1 142—1 144 și Pridik, p. 13, nr. 263—269 (var. la toți). Datează din 220—200 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 839.

38. Ștampilă cu litere retrograde și fragmentare (fig. 2/37).

ΕΠΙΝΙΚΑ
ΣΑΓΟΡΑ
.....

ἐπὶ Νικα-
σαγόρα
.....

Bibliografia la numărul precedent.

39. Ștampilă cu partea inferioară slab imprimată (fig. 2/38).

ΕΠΙΝΙΚΑΣΑ
ΓΟΡΑ
....Ε....ΟΥ

ἐπὶ Νικασα-
γόρα
[Καρν]ε[ί]ου

Bibliografia și datarea la nr. 37.

40. Mult ștearsă, dar cu lectura asigurată (fig. 2/39).

....ΕΝΟ
ΦΑΝΕΥΣ
ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΟΥ

[ἐπὶ Ε]νο-
φάνευς
Θεσμοφορίου

Pridik, p. 14, nr. 278. Datează din anii 200—180 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 839; Canarache, 585.

41. Mult ștearsă și avariata (fig. 2/41)

ΕΠΙΠ...ΥΣΑ...
...Γ.....

ἐπὶ Π[α]υσσα[ν]α
[Ἀ]γ[ρι]νίου

Dumont, p. 106—107, nr. 218—230, și Pridik, p. 15, nr. 298 (var. la ambii). Datează din anii 180—150 î. e. n., cf. *RE*, Suppl. V, 839; Canarache, 588.

42. Fragmentară (fig. 2/40).

ΕΠΙΠΕΙΣ...
ΤΡ...ΟΥ
ΔΑ.....

ἐπὶ Πεισ[ι]σ-
τρ[ά]του
Δα[λ]ίου

Pridik, p. 16, nr. 313—319 (var.), și *RE*, Suppl. V, 839, cf. și numărul următor. Canarache, 589.

43. În stînga are capul lui Helios (fig. 3/42).

ΕΠΙΠΙΣ...
ΣΤΡΑΤΟΥ

ἐπὶ Πισ[τ]ι-
στράτου

Pridik, p. 16, nr. 322—324, și *RE*, Suppl. V, 839.

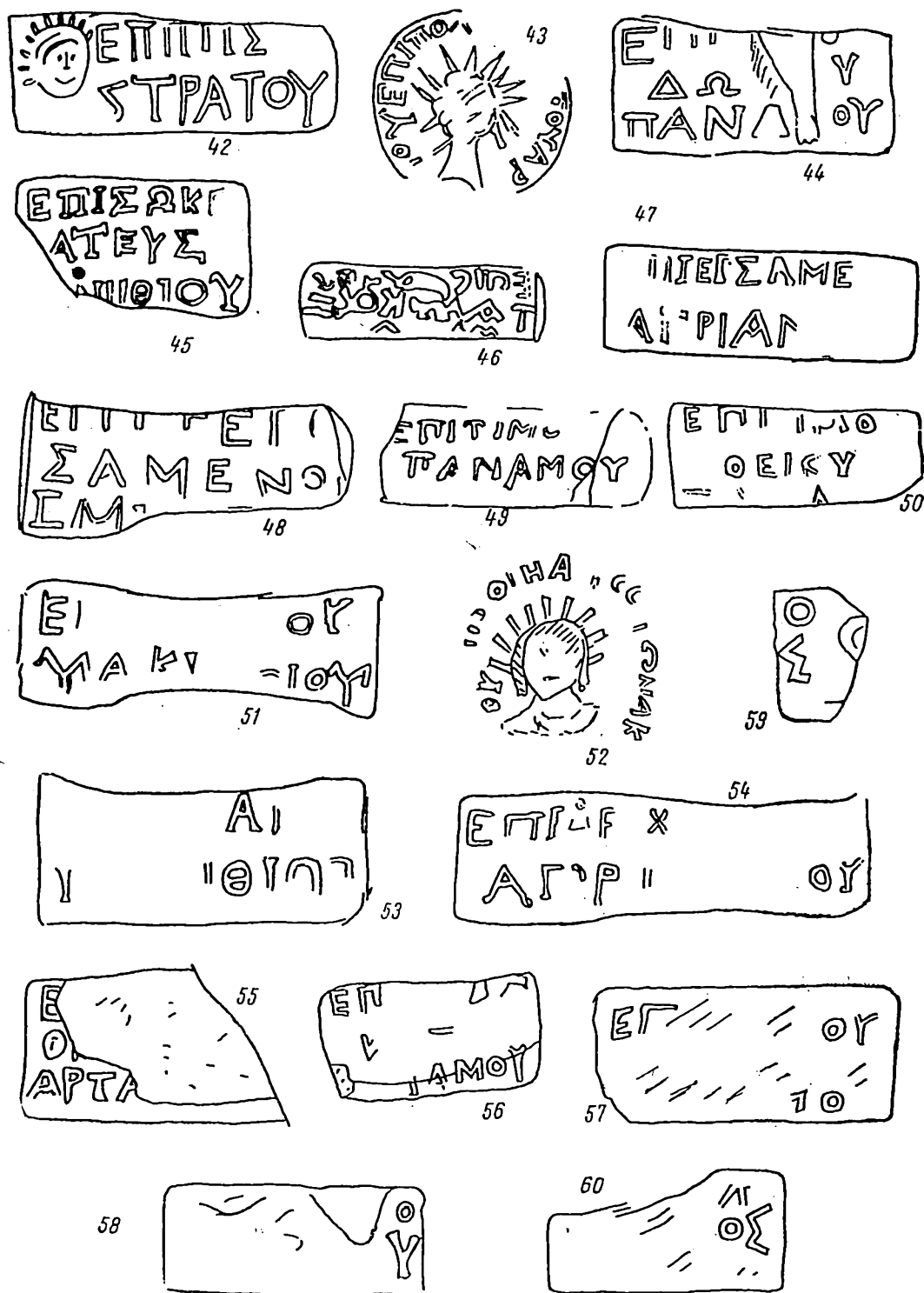

Fig. 3. — Stoienești. Ștampile pe torți de amfore rhodiene.

44. Circulară și cu capul lui Helios în centru (fig. 3/43).

ΕΠΙΠΟΛ...ΤΟΥΑΡ...ΙΟΥ ἐπὶ Πολ[υκρά]του Ἀρ[ταμιτ]ίου
 Pridik, p. 16, nr. 331, și *RE*, Suppl. V, 839; Canarache, 590—591.

45. Avariata în centru (fig. 3/44).

ΕΠΙ...Ο ἐπὶ [Πυθ]ο-
 ΔΩ...Υ δω[ρο]υ
 ΠΑΝΑΜΟΥ Πανάμου

Dumont, p. 108, nr. 235 (var.), și Pridik, p. 17, nr. 334. Datează din 180—150 î. e. n.
 Cf. *RE*, Suppl. V, 839, și Staerman, *art. cit.*, p. 33. Canarache, 526—527.

46. Slab imprimată (fig. 3/45)

ΕΠΙΣΩΚΡ ἐπὶ Σωκρ-
 ΑΤΕΥΣ άτευς
 ...ΙΝΘΙΟΥ [Σμ]ινθίου

Pridik, p. 17, nr. 358 și *RE*, Suppl. V, 840.

47. Seriere inversă, la care literele sînt amestecate cu linii și diferite figuri (fig. 3/46).

ΕΠΙC... ἐπὶ C....
 ΤΑΜCΟ ΤΑΜCΟ
 ...ΜΑ... ...ΜΑ...

48. Destul de ștearsă (fig. 3/47).

...ΠΙΤΕΙΣΑΜΕ... [ἐ]πὶ Τεισαμέ[νου]
 ΑΓΡΙΑΝ.... Ἀγρίαν[ίου]

Pridik, p. 18, nr. 367, și *RE*, Suppl. V, 840.

49. Imprimată imperfect (fig. 3/48).

ΕΠΙΤΕΙ ἐπὶ Τει-
 ΣΑΜΕΝΟ... σαμένο[υ]
 CMI.... Σμι[νθίου]

Bibliografia la numărul precedent.

50. Ștearsă și crăpată (fig. 3/49).

ΕΠΙΤΙΜΟ... ἐπὶ Τιμο[θέου]
 ΠΑΝΑΜΟΥ Πανάμου

Pridik, p. 18, nr. 381, și *RE*, Suppl. V, 840.

51. Slab conservată (fig. 3/50).

ΕΠΙ...ΙΜΟ ἐπὶ [Τ]ιμο-
 ΘΕΙΟΥ θέου
 Π..... Π[ανάμου]

Bibliografia la numărul precedent.

52. Prea ștearsă ca să ofere o lectură completă (fig. 3/51).

ΕΠ.....ΟΥ ἐπὶ.....ου
 ΥΑΚΙ...ΙΟΥ Υακί[νθίου]

53. Ștampilă de formă circulară, cu capul lui Helios în centru; mult prea ștearsă ca să ne poată oferi o lectură (fig. 3/52).

...ΟΙΗΑ...ΙΩΝΑΚΟΥ

54. Deteriorată (fig. 3/53).

....ΑΙ....αι....
 Υ...ΝΘΙΟΥ Υ[ακί]νθίου

55. Ștearsă (fig. 3/54).
 ΕΠΙ....Χ....
 ΑΓΡΙ....ΟΥ
 ἐπι....χ....
 Ἀγρι[αίν]ου
56. Ruptă în cea mai mare parte (fig. 3/55).
 Ε.....
 Ο.....
 ΑΡΤΑ....
 ἐ[πι].....
 Ο
 Ἀρτα[μίτου]
57. Ruptă în centru (fig. 3/56).
 ΕΠ.....

 ...ΝΑΜΟΥ
 ἐπ[ι].....

 [Πα]νόμενου
58. Ștearsă (fig. 3/57).
 ΕΠ.....ΟΥ
ΜΟ...
 ἐπ[ι].....]ου
 [Πανόμε]μο[υ]
59. Ștearsă (fig. 3/58).
Ο
Υ
60. Ruptă. În dreapta, se pare, capul lui Helios (fig. 3/59).
Ο
Σ
61. Ștearsă, cu scrierea dispusă pe 2—8 rînduri (fig. 3/60).
Α
ΟΣ
62. Fragmentară (fig. 4/61).

 ΑΓ.....
 Ἀγ[ρίων]ου
63. Păstrate două litere de la capătul unui rînd (fig. 4/62).

ΟΥ
64. Fragmentară și ștearsă (fig. 4/63).
ΙΙΙΣ
65. Fragmentară și ștearsă (fig. 4/64).
ΟΙ.....
66. Ștampila este ilizibilă și aplicată pe bara verticală a torții (fig. 4/65).
ΙΟ....ΗΑΙ....Ι....
67. Marginea unui fragment de ștampilă ce se termină cu un strugure sau o frunză (fig. 4/66).

b. *Stampile cu nume de producători rhodieni*

68. Ștearsă, în dreapta un pom (fig. 4/67).
NTA [Ἀμύ]ντα
 Dumont, p. 80, nr. 30; Schuchhardt, p. 443, nr. 856; Pridik, p. 22, nr. 463—468,
 și Canarache, 612—613.

Fig. 4. — Stoienești. Ștampile pe torți de amfore rhodiene.

69. Ștearsă și slab imprimată. Sub numele producătorului este un caduceu (fig. 4/68).
ΑΛΓΙΤ...Υ Ἀλγίτ[ο]υ?
70. Imprimat neglijent (fig. 4/69).
ΑΠΟΒΛΩΝΙΟΥ (sic!) Ἀπολλωνίου
Dumont, p. 82, nr. 40 (var.), și Pridik, p. 23, nr. 504—505.
71. Mult ștearsă (fig. 4/70).
Α..... ΑΝΙΟΥ Ἀ[γγρι]ανίου?
Α..... Ἀ[ριστεῖθρα]?
Schuchhardt, p. 446—447, și Pridik, p. 23, nr. 515.
- 72—73. După pastă, tehnică și aspect este sigur rhodiană (fig. 4/71).
ΓΛΑΥΚΙΑ Γλαυκία
Necunoscut în Rhodos. Apare în alte centre de producție nerhodiană. Cf. Pridik, p. 149.
- 74—76. Trei ștampile identice (fig. 4/72).
ΔΙΟΔΟΤΟΥ Διοδότου
77. Ștampilă pe două rînduri și ștearsă (fig. 4/73).
ΔΙΟ..... ΔΙΟ[κλής]?
..... [Δέλιος]?
Pridik, p. 25, nr. 586.
78. Imprimată invers (fig. 4/74).
ΔΩΡΟΥ Δωροῦ
Pridik, p. 26, nr. 609—610.
79. Ștearsă, cu scrisul pe două rînduri (fig. 4/75).
ΔΥ.....
.....
- 80—81. Două ștampile cu caduceul sub firmă (fig. 4/76).
ΕΥΚΛΕΙΤΟΥ Εὐκλείτου
Pridik, p. 26, nr. 622.
82. Litere neglijente și slab imprimate (fig. 4/77).
Θ.....ΟΥ
- 83—84. Ștampa este însoțită de un strugure (fig. 4/78—79).
ΛΙΝΟΥ Λίνου
Pridik, p. 29, nr. 708, și Dacia, VII—VIII, p. 257, nr. 18.
85. După pastă și formă este rhodiană (fig. 4/80).
ΛΟ.....
Necunoscută (?) În stînga ștampilei este un strugure.
86. Mult avariată. Sub firmă este o ancoră culcată (fig. 4/81).
ΛΥ..... Λυσίωνος
Pridik, p. 29, nr. 712—713.
87. Sub scris este un vas sau o frunză culcată (fig. 4/82).
Ν..... ΝΕ.....
88. Mult ștearsă. Sub firmă este un caduceu (fig. 4/83).
ΟΛΥΜ..... Ὀλύμπου]
Pridik, p. 32, nr. 787—794, și Canarache, 645.

Fig. 5. — Ștampile pe torți de amfore rhodiene (87—93, 104—110), cnidiene (94—98), cu locul de fabricație neprecizat (99—101), imitații locale după cele grecești (102—103); 87—103, Stoieneshi; 104—107, Tăricești; 108—109, Popești; 110, Greaca; 111, Giurgiu.

89. Cu o hermă culeată deasupra firmei (fig. 4/84).
POΔΩΝΟΣ [Póδωνος]
Pridik, p. 32, nr. 820 și pl. I. 34.
90. Ștearsă. Sub firmă este un altar aprins (fig. 4/85).
.....ΔΩΝΟΣ [Pó]δωνος
Bibliografia la numărul precedent.
- 91—92. Două ștampile slab imprimate (fig. 4/86).
ΣΩΤΑ Σώτα
Pridik, p. 33, nr. 830—833.
93. Ștampilă slab imprimată și cu un caduceu sub firmă (fig. 5/87).
...ΣΙΚΑΕΥΣ [Σω]σιγλέως
Pridik, p. 33, nr. 828.
94. Deasupra firmei se vede un caduceu (fig. 5/88).
ΦΙΛΑΤΑΤΟΥ Φιλτάτου
Pridik, p. 33, nr. 857.
95. Ștearsă pe latura stângă (fig. 5/89).
.....ΡΟΣ
96. Bine păstrată, dar nedescifrabilă (fig. 5/90).
[WFIΦIV]
97. Avariată. Caduceul sub firma producătorului (fig. 5/91).
.....ΟΥ
98. Păstrată numai latura stângă a ștampei, cu resturi dintr-o monogramă (fig. 5/92).
B.....
99. Rest dintr-o monogramă (fig. 5/93).
M.....

B. AMFOPRE CNIDIENE

100. Ștampilă în formă de frunză (fig. 5/94).
ΕΠΙΔΙΟΝΥΜΟΙ ΜΟΣΧΟΥ ΚΝΙΔΑ ἐπὶ Διονυσίου Μόσχου Κνιδί(ου)
Dumont, p. 182, nr. 244–245 (var.).

101. Slab imprimată (fig. 5/95).
	[é:πi]
ΑΘΗΝΑΙΟ...	Αθηναιο[ν]
ΘΑΛΙΜΒΡΟ	Θαλιμβρο-
ΤΙΔΑC	τιδαc
	[Kv:δi:ov]

Inedită (?). Talimbrotida este nume specific olarilor enidieni, cf. Dumont, p. 239 și 353—355 etc.

102. Elipsoidală și cu un bucraniu în centru (fig. 5/96).
 ...ΔΑΜΟΚ...ΝΥ...ΚΝ... [ἐπι] Δαμο[χράπτου] Δα[μ]νο[στέου]
 Κ[ρ]υ[στέου]

Dumont, p. 173, nr. 192.

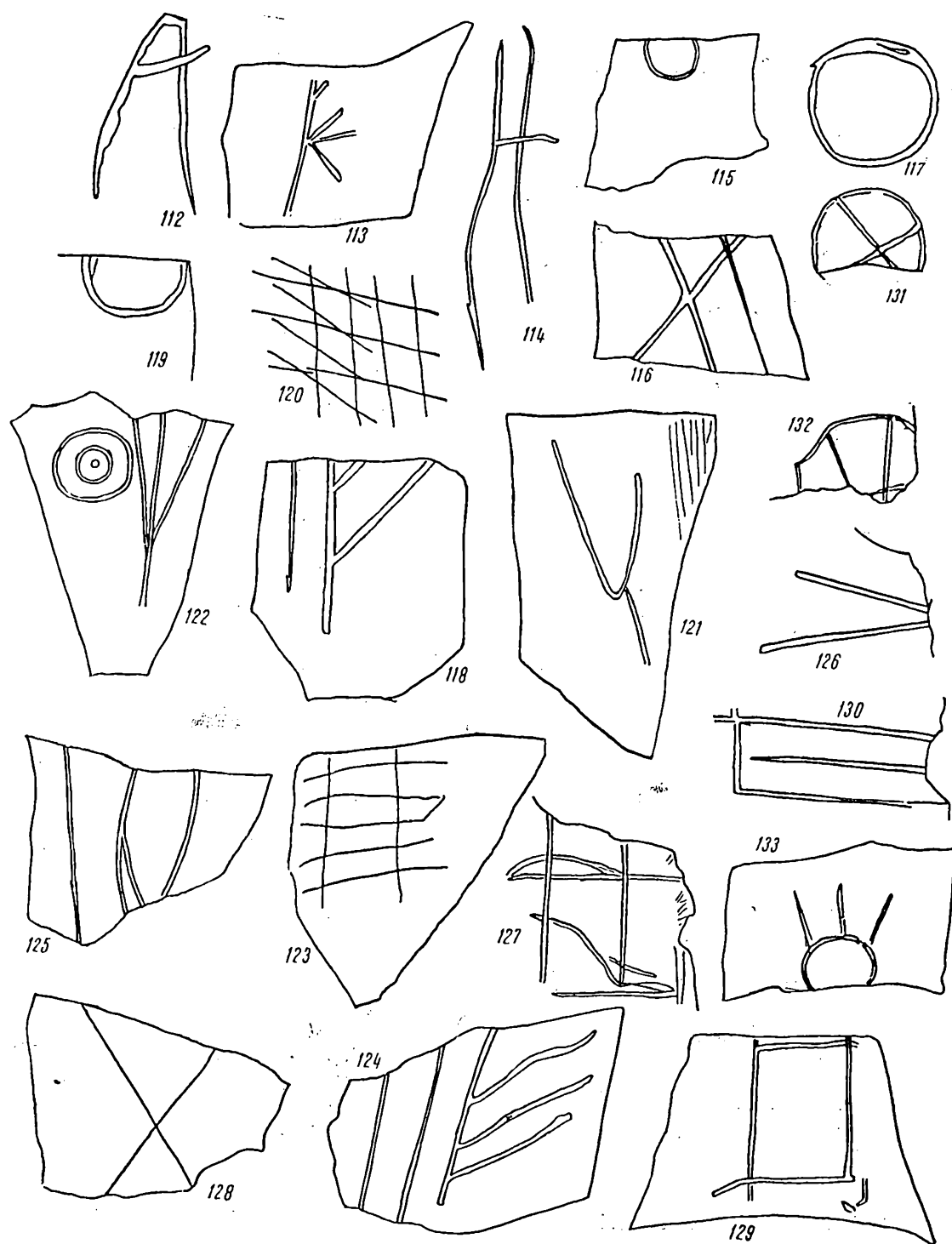

Fig. 6. — Stoienești. Amfore rhodiene însemnate local cu diferiți grafiți (cioburi).

103. În dreapta cu un crater (fig. 5/97).

ΕΠΙΕΡΜ...

ΤΟΥΧΑΡ

ΜΟΚΡΑΤΕ

ΥΚΝΙΑΙΟΝ

ἐπὶ Ἐρμ[οφάν]-
του Χάρ-
μοκράτε-
ως Κνιδίου

Dumont, p. 192, nr. 299—300.

104. Slab imprimată și în dreapta cu un crater (fig. 5/98).

.....

.....

ΜΟΚΡΑΤΕ

ΥΚ ΚΝΙΑΙΟΝ

[ἐπὶ Ἐρμοφάν-
του Χάρ]-
μοκράτε-
ως Κνιδίου

Bibliografia la numărul precedent.

C. ȘTAMPILE CU LOCUL DE FABRICAȚIE NECLAR

105. Scriere pe două rînduri mult ștearsă (fig. 5/99).

.....ΑΥΟΥ

.....Λ.....

106. Fragmentară și cu scrisul pe două rînduri (fig. 5/100).

.....Ν.....

.....Ο.....

107. Contramarcă de formă pătrată aplicată sub toartă (fig. 5/101).

С

D. ȘTAMPILE IMITATE DUPĂ CELE GRECEȘTI

108. Fragmentară. Litere amestecate cu linii (fig. 5/102).

.....

.....ΡΓΤ...

.....ΑΥ.....

109. Avea două rînduri din care rămîne o singură literă (fig. 5/103).

ΙΑ.....

.....

E. LITERE ÎN GRAFIȚI LOCALI

110. Pe un ciob de amforă rhodiană, literă înaltă de 3,5 cm (fig. 6/112).

Α

111. Idem, înaltă de 9 cm (fig. 6/114).

Η

112. Idem, înaltă de 7 cm (fig. 6/121).

Υ

113. Idem, înaltă de 2,5 cm (fig. 6/117).

Ο

III. TĂRICENI (r. LEHLIU, reg. BUCUREȘTI)

La Muzeul național de antichități din București se păstrează într-o cutie — ca provenind dintr-o periegheză arheologică făcută la 22 iulie 1925 de către personalul științific al muzeului — mai multe fragmente ceramice Latène, împreună cu patru torți de amfore rhodiene stampilate. Tot materialul a fost descoperit la locul numit „la Cetate” pe malul Mostiștei în al treilea cot al riului spre Cutești (indicațiile etichetelor din cutie).

114. Rău imprimată și ștearsă. Rhodiană (fig. 5/104).

.....	[ἐπι Ἀλεξία]-
ΑΔΑ	αδα
ΣΜΙΝ...ΟΥ	Σμιν[θι]ου

Pridik, p. 3, nr. 45—46, și ca datare circa 220 î.en., cf. *RE*, Suppl. V, 835, Canarache, 541.

115. Ruptă în două. Rhodiană (fig. 5/105).

BPOM....	Βρομ[λου]
----------	-----------

Pridik, p. 24, nr. 543—554.

116. Cu scrierea intactă. Rhodiană (fig. 5/106).

ΕΡΜΙΑ	Ἑρμία
-------	-------

Pridik, p. 26, nr. 619 și Canarache, 629.

117. Cu colțul din stînga în parte pierdut, dar lectura este sigură. Rhodiană (fig. 5/107).

...ΠΙΕΥΔΑ	[ἐ]πι Εὐδα-
ΜΟΥ	μου
.....ΟΥ	[Ἀγριανί]ου

Pridik, p. 2, nr. 115—159, și *RE*, Suppl. V, 837, nr. 130. Canarache, 565.

IV. POPEȘTI (r. DRĂGĂNEȘTI—VLAȘCA, reg. BUCUREȘTI)

În Muzeul de istorie a orașului București se păstrează din vechi săpături două ștampile originale și altele de imitație locală.

118. Sub firmă este o hermă sau un altar. Rhodiană (fig. 5/108).

ΦΙΛΟΣΤ...	Φιλοστ[ε]-
ΦΑΝΟΥ	φάνου

Pridik, p. 33, nr. 856 (var.).

119. Scriere neglijentă. Un exemplar și la Muzeul național de antichități din București. Rhodiană (fig. 5/109).

ΣΩΤΑ	Σώτα
------	------

Pridik, p. 33, nr. 830—833. Vezi și nr. 91—92.

V. GREACA (r. OLTENIȚA, reg. BUCUREȘTI)

120. Toartă de amforă rhodiană descoperită pe teritoriul satului și conservată acum în Muzeul școlii locale. Sub firmă, un caduceu (fig. 5/110).

ΔΡΑΚΟΝΤΙΑΔΑ	Δρακοντίδα
-------------	------------

Pridik, p. 25, nr. 601. Cf. și E. Comșa în *SCIV*, V, 1954, 3—4, p. 588, nr. 34.

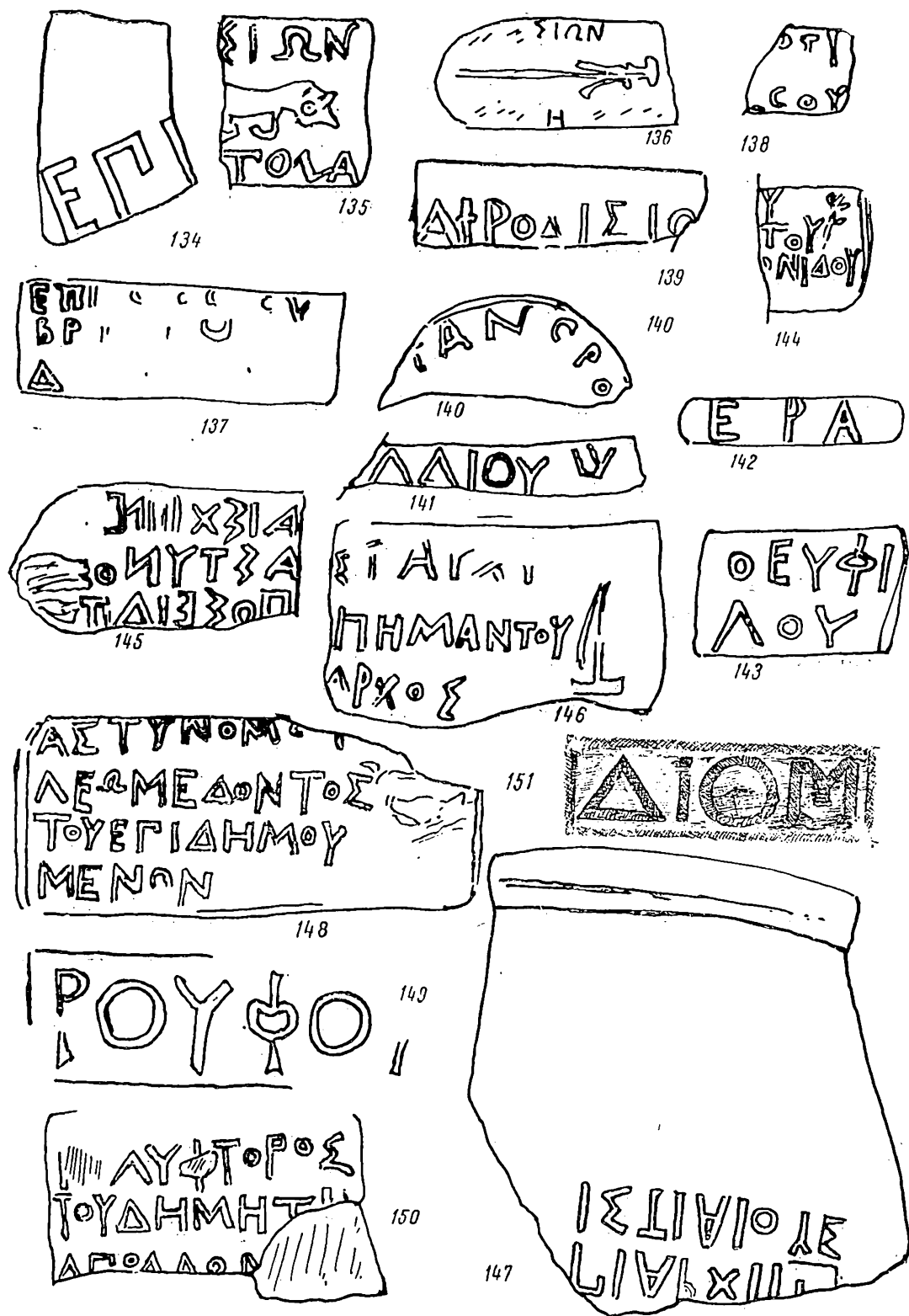

Fig. 7. — Ștampile de amfore : heracleene-pontice? (134), neprecizate (135, 142, 149 și 151), thasiene (136), rhodiene (137—140 și 143), cosiană (141), (sinopiene 145—148 și 150).
134, Celei; 135—148, 150, Zimnicca; 149, Orlea; 151, Pleșești.

VI. BAIA DE FIER (r. GILORT, reg. OLTENIA)

121. Toartă de amforă rhodiană păstrată la Muzeul național de antichități din București.

...AMOΘEMIOΣ

[ἐπὶ Δ]αμοθέμιος

...AMITIOY

[Ἀρτ]αμίτιου

Pridik, p. 8, nr. 127—144. Publicată de C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *SCIV*, IV (1953), nr. 1—2, p. 206, fig. 11, nr. 10 (fără lectură și bibliografie). Datează din anii 220—180 î.e.n. Cf. *RE*, Suppl. V, 837.

VII. RUNCU (r. TG.-JIU reg. OLTENIA)

122. Toartă de amforă cu șampilă circulară (rozetă în centru), descoperită în 1954 de colectivul arheologic condus de C. S. Nicolăescu-Plopșor. Acum la Muzeul din București, rhodiană.

ΕΠΙΘΕΥΦΑΝΕΥ...ΥΟ

ἐπὶ Θευφάνευ[ς...ου...]

Pridik, p. 10, nr. 190 (var.), și *RE*, Suppl. V, 838. Cf. și N. Plopșor, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 402, fig. 11 (fără lectură).

VIII. GIURGIU (reg. BUCUREȘTI)

123. Șampilă rhodiană fragmentară descoperită în 1955 la suprafața solului la locul numit „Malul Roșu” (3 km de Giurgiu). Comunicată nouă de Gh. Rădulescu, directorul Muzeului regional din Giurgiu. Sub inscripție se vede un caduceu culcat, urmat de un strugure sau o frunză (fig. 5/111).

.....XΙΔΑ

[Τιμαρ]χιδα

Pridik, p. 33, nr. 838.

XI. CELEI (r. CORABIA, reg. OLTENIA)

124. Fragment din gitul unei amfore din lut cărămiziu-închis descoperit pe marginea sudică a cetății Sucidava, într-un strat de pământ adus pentru umplutură (campania de săpături din 1956). Se găsește la Muzeul național de antichități din București. Șampilă, probabil heracleeană pontică, a fost imprimată în adânc (englică) (fig. 7/134).

ΕΠΙ.....

ἐπὶ.....

X. ZIMNICEA (r. ZIMNICEA, reg. BUCUREȘTI)

Toate mănușile de amfore șampilate descoperite la Zimnicea provin din campaniile de săpături arheologice conduse aici în 1924 de I. Andrieșescu și în 1948—1949 de I. Nestor. Întregul material se conservă la Muzeul național de antichități din București, unde ne-a fost pus la îndemână, spre publicare, de către I. Nestor.

125. Toartă fragmentară din lut cărămiziu, descoperită în 1948, la 77 cm adâncime, în secțiunea I, 6, N. Între cele două rânduri ale inscripției apare un taur ridicat pe două picioare (fig. 7/135).

.....ΣΙΩΝ

[Θα]σίων

.....ΤΟΦΑ

[Ἀρισ]τοφά[ν(ης)]

Pridik, p. 40, nr. 84—87 (var.).

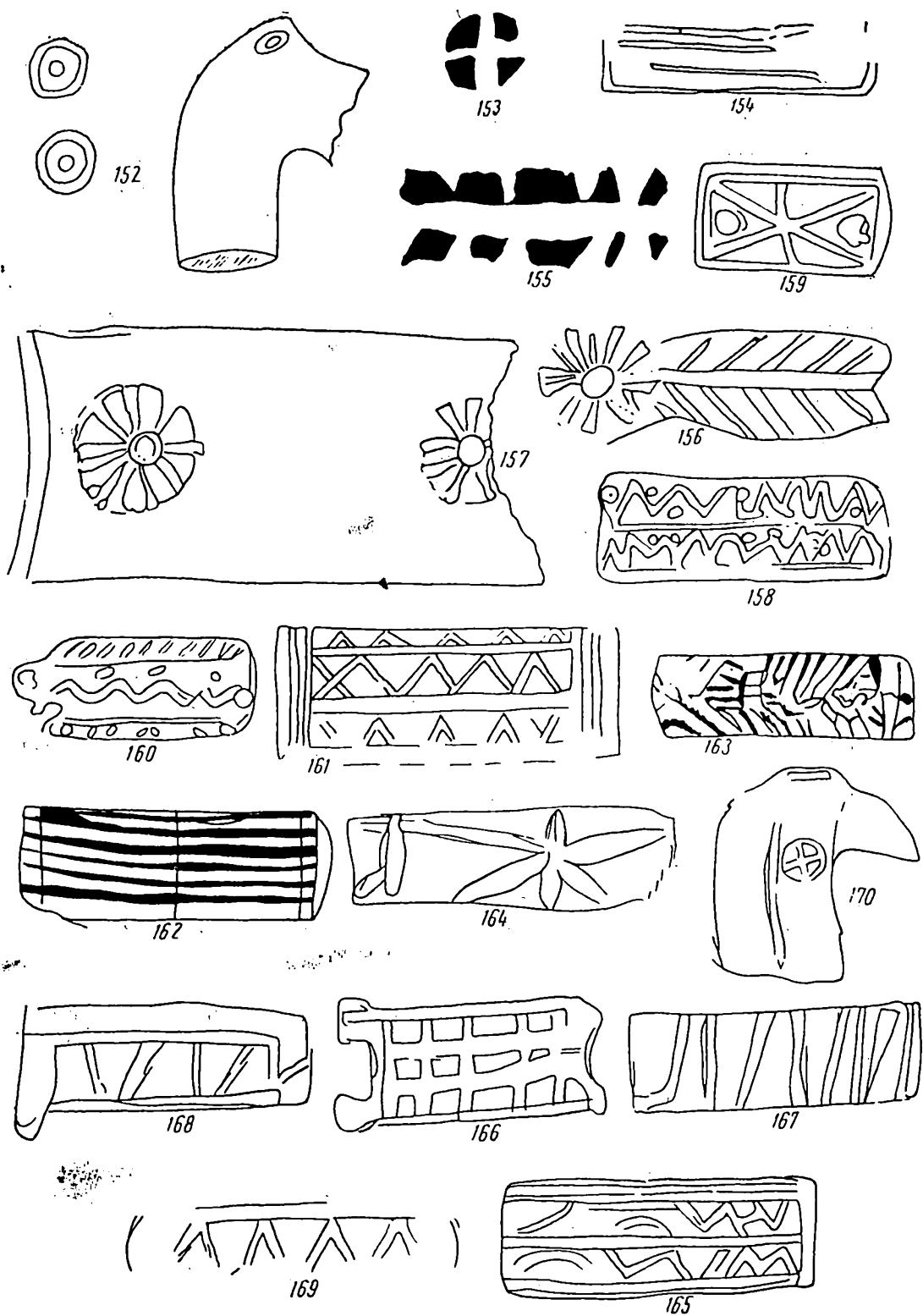

Fig. 8. — Ștampile anepigrafice și de fabricație locală. 152–158, Zimnicea; 159, Stoienești; 160–170, Popești.

126. Ștampilă, de origine tot thasiană, este mai avariata. În centru avea un tirs. Descoperită în suprafața B, șanțul adiacent, la 11 septembrie 1924 (fig. 7/136).

.....ΣΙΩΝ	[Θα]σίων
.....Η....	...Η...

127. Ștampilă rhodiană mult ștearsă. Descoperită în 1924 (fig. 7/137).

ΕΠΙ.....Μ	ἐπι[Ἀρχε]μ-
ΒΡΟ.....	βρό[του]
Δ	Δ[αλίου]

Pridik, p. 6, nr. 101, și p. 12, nr. 227.

128. Ștampilă rhodiană grav avariata, descoperită la 4 noiembrie 1924 în suprafața B, într-unul din șanțurile adiacente (I—IV) (fig. 7/138).

.....ΟΤΙ
.....ΟΟΥ

129. Ștampilă de asemenea avariata, dar lizibilă și de proveniență rhodiană. Descoperită în 1949, secț. Z.49, VI, 1, D (fig. 7/139).

ΑΦΡΟΔΙΣΙΟ...	Ἀφροδίσι[ο]
--------------	-------------

Pridik, p. 24, nr. 546.

130. Ștampilă rhodiană, circulară și mult deteriorată. Descoperită în 1948, în sect. Z.48, II, 15, la 80 cm adâncime (fig. 7/140).

.....ΠΑΝΟΠΟ....	[ἐπι Βύφ]ράνορο[ς...]
-----------------	-----------------------

Pridik, p. 9, nr. 166—170.

131. Fragment dintr-o ștampilă pe toartă bicilindrică, originară din Cos. Lut vinăt. Descoperită în 1924. La urmă avea o ramură (fig. 7/141).

...ΔΑΙΟΥ	[Ἀ]δαίου
----------	----------

Staerman, în KS, XXXVI, 1951, p. 41, fig. 5, nr. 103—104, și Canarache, 712.

132. Toartă de amforă ștampilată, din lut vinăt-gălbui, descoperită în 1924, în suprafața B și într-un șanț adiacent (fig. 7/142).

ΕΡΑ	Ἐρα
-----	-----

Pridik, p. 111, nr. 226 (var.).

133. Toartă de lut gălbui, ca tehnică și pământ apropiată de cele rhodiene. Descoperită la 9 septembrie 1924 în suprafața B, într-un șanț adiacent (fig. 7/143).

ΘΕΥΦΙ	Θευφί —
ΛΟΥ	λου

134. Ștampilă fragmentară din lut cărămiziu-vinăt, descoperită la 20 septembrie 1924 în suprafața B, în șanțurile adiacente, la 2,20 m adâncime. În dreapta inscripției este o ramură. Sinopiană (?) (fig. 7/144).

.....Υ.....υ.....
.....ΤΟΥτοῦ
....ΝΙΔΟΥ	[Χαριξε?]νίδου

135. Buză fragmentară dintr-o amforă de lut vinăt, descoperită la 11 septembrie 1924 în suprafața B, în șanțurile adiacente. Pe marginea superioară a buzei apar urme de linii groase trasate cu vopsea roșie. Ștampilă a fost imprimată pe gîtul vasului, inversată și în adînc (englică). Litera Ε din ΕΤΤΙ apare în rîndul 2 (fig. 7/147).

ΗΙΑΡΧΙΗ...	ἐπι Ἀρχίπ[ι(ου)]
ΙΣΤΙΑΙΟΥΣ	Ἰστιαίους

Se pare necunoscută. La Pridik, p. 120, nr. 14, apare ștampilă Ἀ[δ]ίου ἐπι Ἀρχίπ-π[ου]. Se pare că cea din față este heracleeană pontică.

136. Ștampilă fragmentară, însă bine păstrată, descoperită în 1948, în sect. Z.48, 11, 0, 2, la 3,10 m adâncime. Textul este scris răsturnat și are în stînga un vultur de mare cu delfinul în gheare. Lut cărămiziu (fig. 7/145).

ΑΙΣΧΙΝΗΣ
ΑΣΤΥΝΟ
ΠΟΣΕΙΔ...

Αἰσχίνης
ἄστυνο(μοῦντος)
Ποσειδ[ω(νίου)]

Pridik, p. 85, nr. 469 (var.). Ștampila este sinopiană și face parte din grupa a III-a (anii 250—220), după clasificarea lui Grakov.

137. Mănușă fragmentară din lut vinăt-gălbui, descoperită în 1949, sect. Z., careul VII, 6 E, la 0,55 m adâncime. La finele textului apare un obiect neclar (fig. 7/146).

.....
...ΣΤΑΡΧΙ...
...ΠΗΜΑΝΤΟΥ
...ΑΡΧΟΣ

[ἄστυνόμου
Πλει]σταρχί[δου
τοῦ Ἀ]πημάντου.
...αρχος

Pridik, *Die Astynomennamen auf Amforen und Ziegelstempeln aus Südrussland* (extras), Berlin, 1928, tab. A, nr. 166 (var.), și Canarache, 320—321 (var.). Sinopiană.

138. Ștampilă sinopiană din lut gălbui, descoperită în 1924. La finele textului apare un crab de mare sau o insectă (fig. 7/148).

ΑΣΤΥΝΟΜΟΥ
ΛΕΩΜΕΔΟΝΤΟΣ
ΤΟΥ ΕΠΙΔΗΜΟΥ
ΜΕΝΩΝ

ἄστυνόμου
Λεωμέδοντος
τοῦ Ἐπιδήμου
Μένων

Pridik, p. 73, nr. 232—238 (var.). Face parte din grupa a VI-a a lui Grakov, datată 120—70 î. e. n.

139. Mănușă de amforă din lut vinăt cu patina roșie în exterior. Descoperită în 1949, sect. VII, la 1 m adâncime (fig. 7/150).

.....
Π...ΛΥΚΤΟΡΟΣ
ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ...
ΑΠΟΛΛΩΝ...

[ἄστυνόμου]
Π[ο]λύκτορος
τοῦ Δημητρί[ου]
Ἀπολλών[ιος]

Pridik, p. 77, nr. 315—316. Ștampila este sinopiană, din grupa a V-a (anii 183—120), după clasificarea lui Grakov.

XI. DIVERSE

140. *Com. Pleșești* (r. Fălticeni, reg. Suceava). Gît de amforă descoperit în 1912 pe malul riului Rahova, împreună cu alt material arheologic din a doua epocă a fierului și imperială romană. Se păstrează la Muzeul regional Porțile de Fier din Tr.-Severin (fosta colecție Istrati-Capșa). Vasul este din lut gălbui și poartă pe gît o ștampilă în relief, cu litere înalte de 5 cm. Forma amforei și caracterul literelor indică secolele II—III e. n. (fig. 7/151).

ΔΙΟΜ

Διομ(τρήους)?

Ștampila apare pe coasta nordpontică : cf. Staerman, *art. cit.*, p. 40, nr. 186, fig. 68 (Tyras), și T. N. Knipovici, *Tanais*, Moscova-Leningrad, 1949, p. 142, fig. 45, a (gorodiștea Ghilovska, în vecinătatea orașului antic Tanais). Canarache, p. 383, n. 1, atribuie greșit Rhodosului această ștampilă.

141. *Com. Orlea* (r. Corabia, reg. Oltenia). Amforă din lut roșiatic acoperită cu o crustă de calcar, înaltă de 0,78 m și cu circumferința pintecului de 1,45 m. Se păstrează în Muzeul sătesc din Orlea. A fost descoperită în 1954, într-o cocină de porci. Ștampila este aplicată în

adine (englică) pe poala gîului, cu litere înalte de 1,50 cm. Vasul este din vremea romană timpurie (fig. 7/149).

ΡΟΥΦΟΥ

Ρούφου

Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a 2-a, București, 1958, p. 425, nr. 324, și în *Materiale*, IV, 1957, p. 206, fig. 11.

XII. ȘTAMPILE ANEPIGRAFICE ȘI DE FABRICAȚIE LOCALĂ

A. ZIMNICEA

142—143. Două torți de amfore din lut roșiatic și apropiate ca formă de cele rhodiene. Un exemplar a fost descoperit la 2 septembrie 1924 în suprafața A, șanțul adiacent, iar altul în 1949, șanțul VII, 1, careul 4. Pe proeminența curburii torții se găsesc, de o parte și de alta, câte un cerculeț punctat și englic, care dă mânușii un aspect zoomorf (fig. 8/152).

144. Toartă din lut roșiatic ce imită forma celor rhodiene. S-a descoperit în 1949, șanțul VII, 1, careul 4, la 40 cm adîncime. Ștampila are formă de cruce în relief, rezultată din adîncirea a patru sferturi de cerc dispuse araldic (fig. 8/153).

145. Toartă cilindrică, masivă, modelată neîndemînic din lut cărămiziu în exterior, dar vinăt în interior, din cauza arderii incomplete. S-a descoperit în 1949, șanțul VII, careul II, la 46 cm adîncime. Ștampila este formată dintr-un cadru dreptunghiular străbătut în lungime de două fragmente de linii (fig. 8/154).

146. Toartă de formă plată-arcuită, din lut cărămiziu, a fost descoperită la 11 septembrie 1924, în suprafața B, șanțul adiacent. Ștampila se compune din două rozete în relief, asemănătoare cu cele întîlnite pe ceramica cenușie din a doua epocă a fierului, în Dacia (fig. 8/157).

147. Toartă masivă și puternic arcuită, din lut roșiatic și care poartă pe ea urme de smoală antică scursă de la dopul cu care se astupase gura amforei. S-a descoperit în 1949, șanțul VII, careul 1, la 67 cm adîncime. Ștampila este formată din două rinduri de adîncituri neregulate, inegale și dispuse paralel (fig. 8/155).

148. Toartă cilindrică din lut roșu, puternic arcuită și care a fost descoperită la 11 septembrie 1924 pe suprafața B, șanț adiacent. Ștampila executată în relief se compune dintr-o rozetă continuată de o frunză (fig. 8/156).

149. Toartă din lut cărămiziu modelată imperfect și ca siluetă apropiată de cea rhodiană. A fost descoperită în 1948 în șanțul III, careul 14, la 20 cm adîncime. Ștampila se compune din două zigzaguri neregulate, separate de o linie și punctate în spațiul unghiular (fig. 8/158). Forme asemănătoare se întîlnesc și la Stoienești, vezi nr. 172—174 de mai jos.

B. OSTROVUL CÂSCIOARELE

150. Toartă de amforă ce imită ca siluetă pe cele rhodiene, lucrată în lut roșu și conservată acum la Muzeul național de antichități din București. Ștampila este de formă dreptunghiulară, în relief și cu unghiurile unite prin linii în diagonală sau drepte. Cele două triunghiuri laterale ale spațiului cadrilat sînt punctate. Tipul acesta de ștampilă este cunoscut, de asemenea, la Popești și Stoienești (vezi nr. 154 și 191 de mai jos) (fig. 8/159).

C. POPEȘTI

În vechile colecții ale Muzeului de istorie a orașului București se păstrează mai multe ștampile de imitație locală descoperite la Popești.

151. Toartă din lut cărămiziu, cu silueta apropiată de cea rhodiană. Ștampila se compune dintr-o linie sinuoasă însoțită de câteva puncte la centru, iar pe margini avînd alte linii drepte, pe care cad din afară linioare oblice (fig. 8/160). Forme similare se întîlnesc și la Stoienești, vezi nr. 182/4).

Fig. 9. — Ștampile anepigrafice și de fabricație locală. 171–173, Popești; 174–199, Stoieniști.

152—153. Două toarte identice, una păstrată la Muzeul național de antichități, alta la Muzeul de istorie a orașului București (inv. 1 573). Culoarea pastei și forma torții arată imitarea celor rhodiene. Pământul conține însă multe grăunțe de nisip. Ștampila se compune din trei rinduri de zigzaguri neregulate, inegale și separate între ele cu linii. La margini apar, dispuse vertical, alte linii în relief (fig. 8/161).

154. Git de amforă de tip rhodian ca siluetă, dar dintr-o pastă roșatică și impură, care arată o producție ceramică locală. Ștampila ei este identică cu alte două descoperite la Ostrovul Căscioarele (vezi nr. 150 de mai sus) și Stoienești (vezi nr. 191 de mai jos) (fig. 8/159).

155—157. Trei torți de amfore identice (inv. 1 556 și 1560, *a—b*). Ele imită silueta celor rhodiene, dar au în pasta cărămizie multe grăunțe de nisip. Un exemplar cu ștampilă identică s-a aflat și la Stoienești (nr. 189). Ștampila se compune din șase linii orizontale, tăiate la distanțe egale de alte trei linii dispuse vertical (fig. 8/162).

158. Ștampilă din lut cărămiziu cu mult siliciu în pastă (inv. 1 560). Ea conține o încrușare dezordonată de linii și se întâlnește identică la Stoienești (nr. 187) (fig. 8/163).

159. Toartă din lut vinăt în interior (nears complet) și gălbui în exterior (inv. 1 578). Ștampila conține o floare cu cinci petale și tulpină lungă (fig. 8/164).

160. Toartă cu silueta rhodiană din lut cărămiziu și cu nisip fin în pastă (inv. 1 573). Ștampila este formată din două zigzaguri imperfecte, încadrate în linii orizontale (fig. 8/165).

161. Toartă din lut galben (inv. 1 574). Ștampila are aspectul unui grătar cu trei rinduri de carouri inegale și strimbe (fig. 8/166).

162—163. Două torți ce imită forma celor rhodiene, cu miezul lutului de culoare vinată (nears bine) și în exterior cărămizie sau galbenă (inv. 1 562 și 2 532). Ștampila de formă dreptunghiulară închide linii groase, în relief și dispuse neregulat în lățimea ei (fig. 8/167).

164. Toartă din lut galben, cu nisip în pastă și miez vinăt (nears bine, inv. 1 561). Ștampila se reduce la un cadru dreptunghiular, tăiat în interior de patru linii oblice, dispuse în lățimea cîmpului (fig. 8/168).

165. Toartă de formă rhodiană, cu pastă de culoare vinată, și care conține mult nisip (inv. 1 564). Ștampila este imprimată parțial și din ea se vede un grup de patru unghiuri dintr-o linie în zigzag (fig. 8/169).

166. Toartă bicilindrică, din lut galben și cu pasta bine cernută (inv. 1 579). Pe un cilindru poartă o cruce închisă într-un cerc. Reprodusă și de Canarache, p. 389, fig. 79, 1579 (fig. 8/170).

167. Toartă din lut cărămiziu, cu angobă albă (inv. 1 567). Ștampila se compune din linii ce se întretaie, formînd o rețea de pătrate inegale (fig. 9/171).

168. Toartă din lut galben-roșatic, cu o formă apropiată de cea rhodiană (inv. 1 575). Ștampila are în centru două linii întretăiate în felul unui X, flancate de alte linii în formă de unghi. Reprodusă și de Canarache, *loc. cit.*, nr. 1 575 (fig. 9/172).

169. Toartă din lut cărămiziu (inv. 2 534). Ștampila este foarte ștearsă, însă identică altelea descoperite la Stoienești (vezi nr. 193—194, fig. 9/173).

D. STOIENEȘTI

Toate toartele de amforă de mai jos se conservă în colecțiile Muzeului raional din Cîmpulung-Muscel.

170. Toartă fragmentară cu siluetă rhodiană și din lut vinăt. Poartă ca ștampilă trei rozete în relief, inegale și diforme (fig. 9/174).

171. Toartă din lut vinăt, cu silueta rhodiană. Ștampila oferă o curioasă îmbinare de semne bizare ce arată o imitație după o scriere. Reprodusă și de Canarache, p. 388, fig. b (fig. 9/175).

172. Toartă cu siluetă rhodiană din lut vinăt-cărămiziu. Și aici vedem aceeași curioasă îngrămădire de semne dezordonate. Reprodusă și de Canarache, *loc. cit.* (fig. 9/176).

173. Toartă cu siluetă rhodiană, din lut gălbui. Ștampila se rezumă la două rinduri de unghiuri inegale, dispuse față în față. Reprodusă și de Canarache, *loc. cit.* (fig. 9/177).

174. Toartă din lut vinăt, cu siluetă rhodiană. Ștampila conține două rinduri de unghiuri închise de un cadru și executate cu neîndemînare (fig. 9/178).

175. Toartă din lut gălbui și cu silueta rhodiană. Pe cîmpul ștampilei se văd două rînduri de unghiuri dispuse față în față și separate cu o linie de puncte (fig. 9/179).

176. Toartă fragmentară din lut vînat. Ștampila conținea în centru o linie sinuoasă flancată de alte două orizontale și unele verticale (fig. 9/180).

177. Toartă din lut roșu-brun, cu siluetă rhodiană. Ștampila avea un cadru dreptunghiular ce închidea două linii șerpuitoare dispuse în lungimea ei (fig. 9/181).

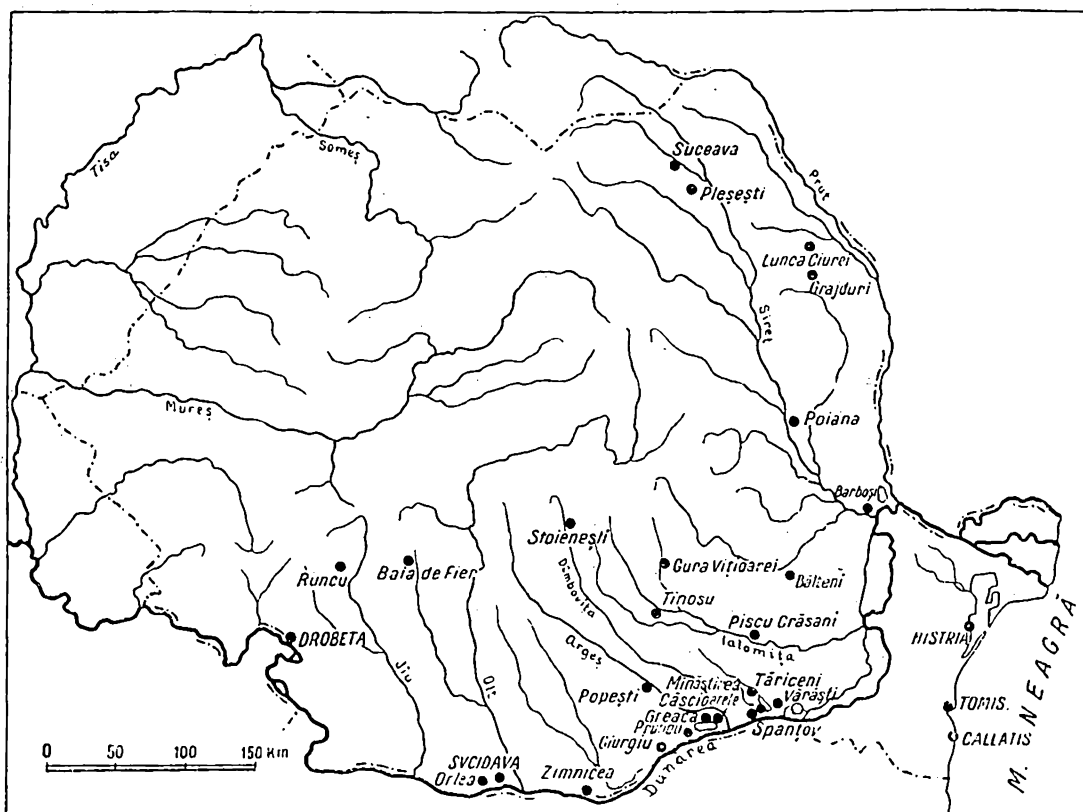

Fig. 10. — Harta răspîndirii amforelor grecești ștampilate în regiunile nord-dunărene.

178. Toartă din lut galben-cărămiziu și cu silueta rhodiană. Ștampila este compusă din două zigzaguri interpunctate și închise de linii marginale (fig. 9/182).

179. Toartă din lut cărămiziu și cu siluetă rhodiană. Ștampila păstrată fragmentar este formată din două linii sinuoase înconjurare de puncte (fig. 9/183.)

180. Toartă din pastă cărămizie și cu silueta rhodiană. Literele ștampilei sînt înlocuite aici cu trei rînduri de rămurele (fig. 9/184).

181. Toartă din lut vînat și cu silueta rhodiană. Ștampila se compune dintr-un cadru care închide un zigzag și sub el apare un rînd de linioare oblice (fig. 9/185).

182. Toartă din lut vînat-cărămiziu și cu silueta rhodiană. Ștampila se compune dintr-o linie sinuoasă închisă într-un cadru, sub care apare un rînd de linioare aranjate oblic (fig. 9/186).

183. Toartă fragmentară din lut vînat, asemănătoare cu cea precedentă în ceea ce privește forma și conținutul ștampilei (fig. 9/187).

184. Toartă din lut gălbui și cu silueta rhodiană. Ștampila este asemănătoare cu celelalte două precedente, fiind de dimensiuni mai reduse (fig. 9/188).

185. Toartă din lut vinăt și cu silueta rhodiană. În centru are o linie orizontală din care pornește o rețea de alte linii dispuse în diferite sensuri (fig. 9/189).

186. Toartă din lut roșiatic-vinăt și silueta rhodiană. Ștampila este un fragment din cea precedentă (fig. 9/190).

187. Toartă din pământ vinăt și cu silueta rhodiană. Ștampila conține un dezordonat arabesc de linii. Ea apare și la Popești (vezi nr. 158 de mai sus) (fig. 8/163).

188. Toartă din lut vinăt cu o ștampilă fragmentară ce conține patru linii orizontale și alte patru verticale (fig. 9/191).

189. Toartă din lut gălbui și cu silueta rhodiană. Ștampila închide șase linii orizontale și paralele, întretăiate la distanțe egale de alte trei, dispuse vertical. Trei ștampile identice au apărut și la Popești (vezi nr. 155—157 de mai sus) (fig. 8/162).

190. Toartă din lut vinăt-roșiatic și cu silueta rhodiană. Ștampila este fragmentară și conține imprimări informe (fig. 9/192).

191. Toartă din lut vinăt, cu angobă gălbuie în exterior și siluetă rhodiană. Ștampila este identică cu alte exemplare apărute în Ostrovul Căscioarele (nr. 150) și Popești (nr. 154) (fig. 9/193).

192. Toartă din pământ gălbui și cu silueta rhodiană. Din ștampila ruptă se păstrează mai multe linii dispuse în diferite sensuri (fig. 9/194).

193—194. Două toarte din lut gălbui, cu silueta rhodiană, una este înaltă de 30 cm. Ștampila e compusă dintr-un desen repetat format din cinci linii verticale și alte două oblice încrucișate vertical, întregul grup fiind străpuns de o linie orizontală. Deasupra liniilor încrucișate vertical apar triunghiuri. Tipul de ștampilă apare și la Popești (nr. 169) (fig. 9/173).

195. Fragment, se pare identic cu nr. 192 de mai sus (fig. 9/195).

196. Toartă din lut vinăt-roșiatic și cu silueta rhodiană. Ștampila conținea două fragmente de zigzaguri separate de o linie orizontală și cu spațiile triunghiulare interpunctate (fig. 9/196).

197. Fragment de ștampilă, se pare identic cu cel precedent (fig. 9/197).

198. Toartă din lut vinăt și cu silueta rhodiană. Ștampila este formată dintr-o linie frântă, în al cărei gol apar alte două linii așezate orizontal (fig. 9/198).

199. Fragment din lut vinăt. Ștampila are aspect de rozetă.

INDEXUL

numelor de persoane întâlnite în ștampilele de pe amforele catalogului

Prescurtări : ER = eponim rhodian ; EK = eponim cnidian ; PC = producător din Cos ; PR = producător din Rhodos ; R = roman ; S = Sinope ; TH = Thasos.

1. 'Αδαίος, PC. 131	10. 'Απολλώνιος, PR. 70	19. 'Αρίστων, ER. 21
2. 'Αθηναῖος ὁ Θαλλιμβρό-
τιδας, EK. 101	11. 'Αρατοφάνης, ER. 15	20. 'Αρχέμβροτος, ER. 127
3. Αἰσχίνας, ER. 11	12. 'Αρίσταρχος (?), PR. 1	21. 'Αρχίππος ὁ Ἰστιάου.
S. ?, 135
4. Αἰσχίνης ὁ Ποσειδωνίου,
S. 136	13. 'Αριστείδας, ER. 16 și
PR. 71	22. "Αστων, ER. 22
5. 'Αλγίτος (?), PR. 69	14. 'Αριστογένης,
ER. 17—18	23. 'Αὐτοκράτης, ER. (?) 23
6. 'Αλεξιάδας, ER. 114	15. 'Αριστοδάμος, ER. 2	24. 'Αφροδίσιος, PR. 129
7. 'Αμύντας, PR. 68	16. 'Αριστοφάνης, TH. 125	25. Βρόμιος PR. 115
8. 'Ανδρόνεικος,
ER. 12—13	17. 'Αριστομβροτίδας,
ER. 19	26. Γλαυκίας,
PR. (?) 72—73
9. 'Ανδρόνικος, ER. 14	18. 'Αρίστρατος ER. 20	27. Δάλιος (?), 77
		28. Δαμόθεμις, ER. 121

29. Δαμοχράτης, EK. 102
și PR. 3	51. Λαφείδης, ER. 29—30	72. Τεισαμενός, ER. 48—49
30. Δαμόφιλος, origine necunoscută, 10.	52. Λεωμέδων ὁ Ἐπιδήμου, S. 138	73. Τιμαρχίδας, PR. 123
31. Διδότος, PR. 74—76	53. Λῆνος, PR. 83—84.	74. Τιμόθεος, ER. 50—51
32. Διοκλῆς (?), PR. 77.	54. Λυσίων, PR. 86	75. Φιλοστέφανος, PR. 118.
33. Διομήδης (?), 140	55. Μόσχος, ER. 34
și EK. 100	76. Φίλτατος, PR. 94.
34. Διονύσιος ὁ Μῶσγου, EK. 100 și 102	56. Νικασαγόρας, ER. 37—39	77. Χαριξενίδης, S. 134.
35. Δῖος, PR. 4—5	57. Ξενοφάνης, ER. 40	78. Χαρμοκράτης, EK. 103—104.
36. Δρακοντίδας, PR. 120	58. Ξενοφῶν, ER. 7	
37. Δῶρος, PR. 78.	59. Ὀλυμπος, PR. 88	
38. Ἐρας, origine necunoscută, 132	60. Πausaniás, ER. 41	
39. Ἑρμίας, PR. 116	61. Πεισίστρατος, ER. 42—43.	
40. Ἑρμόφαντος ὁ Χαρμοκράτης, EK. 103—104	62. Πλεισταρχίδας ὁ Ἀπημάντου, S. 137.	
41. Εὐδαμος, ER. 24 și 117	63. Πολυκράτης, ER. 44.	
42. Εὐκλείτος, PR. 80—81.	64. Πολύκτωρ ὁ Διμητρίου, S. 139.	
43. Εὐφράνωρ, ER. 25 și 130	65. Πυθόδωρος, ER. 45.	
44. Θαλιμῆρότιδας, EK. 101	66. Ῥόδων, PR. 89—90.	
45. Θεαΐδητος, ER. 6	67. Ῥοῦφος, R. 141.	
46. Θεοφάνης, ER. 122.	68. Σαραπίων, PR. 8.	
47. Θεόφιλος, PR. (?), 133.	69. Σωκράτης, ER. 46.	
48. Ἰέρων, ER. 26	70. Σωσιπλῆς, PR. 93	
49. Καλλικράτης, ER. 27.	71. Σῶτας, PR. 91—92
și 119	
50. Κληνόστρατος, ER. 28		

LUNILE RHODIENE

1. Ἀγριάνιος: 7, 12 (?); 17, 19, 22, 24, 28, 41, 48, 55, 71, 117.
2. Ἀρταμίτιος: 6, 12 (?), 26, 44, 56, 121.
3. Βαδρόμιος: 37.
4. Δάλιος: 14, 29, 42, 77, (?), 127.
5. Θεσμόφοριος: 15, 40.
6. Καρνεῖος: 21, 39.
7. Πάναμος: 11, 18, 25, 30, 45, 50, 51, 57, 58.
8. Σμίνθιος: 13, 20, 27, 35, 46, 49, 114.
9. Ὑακίνθιος: 2, 52, 54. Astinomii: 136—139

D. TUDOR

LA DIFFUSION DES AMPHORES GRECQUES ESTAMPILLÉES EN MOLDAVIE, MUNTÉNIE ET OLTÉNIE

RÉSUMÉ

L'auteur a établi un *corpus* comprenant 199 anses d'amphores grecques, inédites pour la plupart, découvertes au nord du Danube (Moldavie, Munténie et Olténie), provenant de 26 localités (fig. 10) où ont été mis au jour des vestiges de civilisation dace de la seconde époque du fer. Les tribus de Daces ou de Bastarnes recevaient ces amphores, pleines de vin ou d'huile, de Thasos (IVe—IIIe siècles, av.n.è.), Rhodes (IIIe—IIe siècles av.n.è.), Cnide (IIe—Ier siècle av.n.è.), Sinope, etc. Ce sont les marchands de Rhodes qui ont fait preuve de la plus grande activité dans ce domaine au nord du Danube. On constate qu'au IIe siècle av.n.è. sous l'influence des importations de Rhodes, les tribus daces ont commencé à produire du vin et à imiter les amphores grecques.

En ce qui concerne la seconde série d'amphores grecques estampillées, elles apparaissent au nord du Danube aux IIe—IIIe siècles de n.è., à l'époque de la domination romaine sur la Dacie.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Estampilles sur des anses d'amphores de Rhodes : 1–9, Lunca Ciurii ; 10–23, Stoienestii.
- Fig. 2. — Estampilles sur des anses d'amphores de Rhodes provenant de Stoienestii.
- Fig. 3. — Stoienestii. Estampilles sur des anses d'amphores de Rhodes.
- Fig. 4. — Stoienestii. Estampilles sur des anses d'amphores de Rhodes.
- Fig. 5. — Estampilles sur des anses d'amphores de Rhodes (87–93, 104–110), de Cnide (94–98), d'origine inconnue (99–101), d'imitations locales des modèles grecs (102–103). 87–103, Stoienestii ; 104–107, Tăriceni ; 108–109, Popești ; 110, Greaca ; 111, Giurgiu.
- Fig. 6. — Stoienestii. Amphores de Rhodes présentant différents graffiti d'exécution locale (en Dacie).
- Fig. 7. — Estampilles d'amphores d'Héraclée de Bithynie? (134), d'origine inconnue (135, 152, 149, 151), de Thasos (136), Rhodes (137–140, 143), Cos (141), Sinope (145–148, 150). 134, Celei ; 135–148, 150, Zimnicea ; 149, Orlea ; 151, Pleșești.
- Fig. 8. — Estampilles anépigraphiques et de fabrication locale. 152–158, Zimnicea ; 159, Stoienestii ; 160–170, Popești.
- Fig. 9. — Estampilles anépigraphiques et de fabrication locale. 171–173, Popești ; 174–199, Stoienestii.
- Fig. 10. — Carte de la diffusion des amphores grecques estampillées au nord du Danube.

DESCOPERIREA MONETARĂ DE LA OBOROCENI (R. PAȘCANI, REG. IAȘI) ȘI IMPORTANȚA SA ISTORICĂ

Materialul numismatic a fost considerat, în general, ca un izvor istoric de primă importanță, deși valorificarea sa în acest sens este încă departe de a fi satisfăcătoare. Încercările făcute, mai ales în ultima vreme, își au meritele lor incontestabile prin faptul că au strâns și publicat materialul numismatic, făcându-l astfel cunoscut cercetătorilor. Totuși, unii specialiști, istorici sau arheologi, privesc încă cu destulă rezervă încercările în direcția utilizării descoperirilor monetare, în scopul lămuririi anumitor evenimente istorice¹. Evident că o parte din rezerve ar putea fi întemeiate, ceea ce nu înseamnă însă renunțarea la aceste categorii de izvoare. Scepticismul cu care mai sînt privite încă încercările numismatice își are originea în sursa de informare nu totdeauna exactă în ceea ce privește condițiile de găsimă a materialului respectiv, ceea ce duce, în mod firesc, la interpretare deficientă.

Toate aceste neajunsuri, după părerea noastră, provin din lipsa unei concepții mai largi și bine fundamentate asupra categoriei pe care o formează izvoarele numismatice. În aceasta constă, după noi, „criza” prin care trece actualmente disciplina numismatică din punctul de vedere pe care-l urmărim aici.

Cercetările în domeniul numismaticii antice nu pot fi limitate exclusiv la strîngerea și publicarea unui anumit material (deși acest fapt este necesar), ci, totodată, ele trebuie să-și aducă contribuția la o justă cunoaștere și înțelegere a vieții desfășurate cîndva, fie în cadrul lumii sclavagiste, fie dincolo de hotarele ei. Acest ultim aspect este deosebit de interesant, atît pentru istoria veche a țării noastre, cît și pentru alte regiuni în situații similare, deoarece o parte a triburilor daco-getice, îndeosebi acelea care au locuit în regiunile din vecinătatea de nord-est și de est a Carpaților Orientali, n-au intrat decît rareori în

¹ Boris Gerov, *Die gotische Invasion in Mösien und Thracien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, în *Acta antiqua Philippopolitana Studia historica et philologica*, Sofia, 1963, p. 127 și urm.

cîmpul înregistrării istorice din partea autorilor antici, și atunci în mod cu totul incidental și vag. Acolo unde încetează izvoarele scrise, alături de documentarea arheologică, descoperirile monetare, strînse cît mai complet și studiate după anumite criterii, pot contribui și ele într-o anumită măsură la cunoașterea evenimentelor istorice desfășurate în acea regiune. Dacă izvoarele antice au consemnat și păstrat uneori ecoul unor anumite evenimente ce s-au întîmplat și au frămîntat diferitele populații din „barbaricum”, cele mai importante, așa spune cele vitale, se reflectă și în îngropările de tezaure monetare.

Odată definit scopul acestor cercetări, rămîne să precizăm calea pe care trebuie să ne îndreptăm și metoda pe care o socotim cea mai potrivită pentru a atinge obiectivul urmărit.

Pînă nu demult, o descoperire monetară era prezentată prin descrierea simplă a materialului numismatic respectiv, la care se adăuga și numele localității de proveniență, dîndu-se rareori și unele informații suplimentare. De regulă însă toate aceste date erau puse la îndemînă fie de autorități, fie de particulari. Faza aceasta a înregistrării mecanice a fost depășită, rămînînd de domeniul trecutului.

Actualmente se pune problema stabilirii concepției ce trebuie să stea la baza utilizării acestei categorii de documente. Socotim necesar să se ia poziție în această privință, fiindcă de aici vor decurge o serie întreagă de sarcini, pe care trebuie să și le asume în prealabil cercetătorii din domeniul numismatiei spre a putea atinge obiectivul fixat.

În ceea ce ne privește, considerăm că depozitele sau descoperirile monetare izolate, cu tot aspectul specific pe care-l prezintă, fac parte din *categoriile de descoperiri arheologice* și, împreună cu acestea din urmă, ele constituie documente rămase peste secole, dovezi ale unei viețuiri pe meleagurile pe care s-au găsit. Dacă această încadrare pe care o facem este justă, atunci cercetătorul care operează cu astfel de documente este dator ca, pe lângă specificul propriu materialului numismatic, să țină seama și să rezolve, în limita posibilităților, probleme și aspecte ce se pun oricărui material arheologic : locul de găsim, cu indicarea punctului, dacă a fost găsit într-o așezare contemporană cu tezaurul, dacă descoperirea este întreagă sau fragmentară, să urmărească împrăștierea de monede, să le identifice sau să le precizeze numeric și pe împărați, să noteze gradul de tocire și să menționeze contextul arheologic în care ele au fost ascunse în pămînt. Așadar, modul în care se operează cu materialul numismatic este similar celui cunoscut și materialului arheologic. De asemenea, tot sub influența metodelor de lucru proprii arheologiei, s-a trecut la cartografierea descoperirilor de același fel și din aceeași etapă, iar rezultatele obținute sînt, pe cît se pare, sugestive și promițătoare. Este evident că, operînd cu materialul numismatic, trebuie să ținem seama în primul rînd de caracteristicile sale proprii, iar dacă în procesul de cercetare și interpretare adoptăm din metodele arheologiei acele părți care se potrivesc și materialului nostru, atunci putem ajunge la concluzii interesante și pe care cu greu le-ar putea sugera mai plastic și mai elocvent un alt izvor sau document.

Pe viitor va trebui să ținem seama în încercările noastre de *circulația monetară*, întîi în cadrul Imperiului roman și apoi în regiunile din afara acestuia.

Din punct de vedere numismatic, prin cercetările viitoare va trebui să se precizeze caracteristicile unor grupe de provincii, cum ar fi, de exemplu, Illyricum (pentru părțile de răsărit ale imperiului), iar în cadrul lor să fie sesizate nuanțele specifice pentru fiecare provincie în parte; în ceea ce privește circulația monetară, ea va trebui să fie urmărită desigur în desfășurarea sa cronologică, notându-se cu grijă eventualele schimbări ce survin din punct de vedere regional. În cadrul acesta și ținând seama de rezultatele obținute, se va putea trece la interpretarea aceluiași material descoperit la populațiile aflate dincolo de *limes*-ul roman, la diferitele triburi și populații care încep să folosească moneda ca instrument de schimb. Rolul pe care l-a avut moneda romană de circulație universală din această vreme la asemenea populații și implicațiile ei în procesul de diferențiere social-economică, durata, rămânerea ei în circulație constituie doar unele probleme ce vor trebui să fie precizate nuanțat în cuprinsul masei de triburi de la hotarele imperiului.

De aceea, în lucrarea de față vom proceda mai întâi la prezentarea condițiilor de descoperire a tezaurului, a vasului și obiectelor anexe, după care urmează un comentariu de caracter numismatic și istoric, iar la urmă catalogul monedelor.

La 11 februarie 1955, cu prilejul defrișării nucetului din Grochila Oboroce- nilor², locuitorii Gh. Apreutesei și Gh. Prodan din satul Marginea (com. Heleş- teni, r. Pașcani) au descoperit un vas conținând numeroase monede imperial- romane de argint (fig. 1). Deși vasul a fost spart de către descoperitori și o mare parte din conținutul lui pus în siguranță, totuși, numeroase monede au fost împărțite și altor lucrători de pe șantier.

Prima informație asupra acestei descoperiri a fost ocazionată de faptul că unele monede aparținând acestui tezaur au apărut pe la diverși copii la școlile din satele vecine³. Pe baza acestei informații, la zece zile de la data descoperirii tezaurului, s-a efectuat o cercetare sumară la fața locului, pentru a se stabili condițiile lui de găsimă⁴. Cu acest prilej, s-a început strângerea monedelor împrăști- ate atât în satul Marginea, unde locuiesc cei doi descoperitori, cât și în satele vecine⁵, activitate care s-a continuat ulterior în mai multe etape⁶, soldându-se către sfârșitul aceluiași an cu recuperarea a 734 de monede întregi și una frag- mentară⁷.

² Grochila este un lîrtop de mari proporții, situat la 2 km sud-est de sat, sub panta vestică a dealului denumit Muchla Bobelcii, și e drenat de Pîrlul Țiganului și de Pîrlul Sturzel. Pantele vestice ale acestui lîrtop fiind acoperite de o livadă de nuci, locul a luat denumirea de Nucăria din Grochilă.

³ Descoperirea a fost semnalată de către învățătorul Petru Baltaru din Crivești, care prin elevii școlii respec- tive a obținut două monede din acel tezaur.

⁴ Această primă cercetare s-a efectuat între 21 și 23 februarie 1955, de către N. Zaharia și M. Dinu.

⁵ La interval de 5 zile după descoperire, o parte din monede se aflau deja împrăștiate în satele Heleşteni,

Hărmaneasa, Fărcășeni, Crivești și chiar la Bacău, unde au fost duse și către supraveghetorul lucrărilor silvice din Grochilă.

⁶ Cercetările în continuare au fost întreprinse de N. Zaharia și Em. Zaharia.

⁷ Din totalul monedelor recuperate, un număr de 648 de exemplare provin de la cei doi descoperitori din Marginea; 38 de exemplare de la prof. N. Tăzlăuanu, Th. Sohereanu și Petru Guzu din Heleşteni; 13 exemplare de la învățătorii Petru Baltaru, Gh. Dumitriu și N. Boronea din Crivești; 12 exemplare de la învățătorul V. Munteanu din Oboroceeni. Au mai fost predate Muzeului de istorie a Moldovei încă 23 de monede.

De asemenea, de la unul din descoperitori s-a mai recuperat și o fibulă romană de argint (fig. 2), găsită împreună cu monedele în același vas.

Această descoperire a prilejuit și efectuarea unui sondaj⁸, constând dintr-o casetă, săpată pe marginea podișului, pe locul unde s-a găsit tezaurul, și dintr-un șanț, săpat pe muchia podișului, pe latura vestică a hîrtopului denumit Grochilă.

Săparea casetei a permis, prin identificarea amprenteii vasului, întipărită în sol, să se precizeze locul în care, la o adîncime de 0,45 m, acesta a zăcut în poziție normală. Totodată, s-au cules și cîteva fragmente ceramice rămase pe loc după distrugerea lui. Pe unele dintre acestea mai aveau încă resturi dintr-o pînză îmbibată cu ceară și cu urme de oxid de cupru:

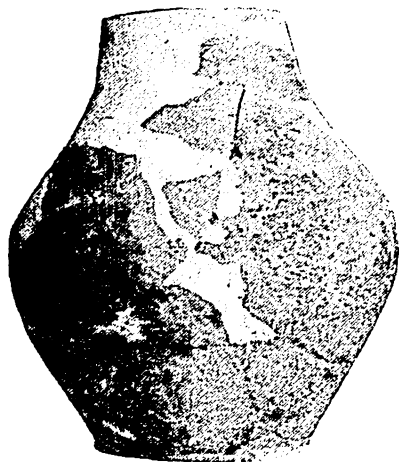

Fig. 1. — Oboroceni. Vas de lut ars, lucrat cu mîna, în care au fost teaurizate monedele imperial-romane, de argint, din secolele I—II e.n.

În ceea ce privește stratigrafia peretelui nordic al casetei, s-a constatat că sub solul vegetal, gros de 0,05—0,07 m, zăcea o pătură subțire de argile galbene alterate, neatinsă de solificare, suprapunînd la rîndul ei lutul galben ca rocă-suport în care a fost săpată groapa pentru tezaur. Grosimea mică a depunerilor de sol vegetal, slaba zonă de alterare, ca și lipsa unei pături de sol brun, atestă eroziunea activă, demonstrînd totodată atît mica adîncime la care s-a descoperit tezaurul, cît și imposibilitatea determinării pe locul respectiv a nivelului de la baza căruia a fost săpată groapa tezaurului.

La nord de casetă, pe un teren aplatizat, situat sub muchia hîrtopului unde au fost descoperite fragmente ceramice atipice, s-a procedat la săparea unui șanț. În profilul peretelui nordic al acestui șanț s-a constatat o depunere de sol vegetal de culoare negricioasă, în grosime de 0,04—0,07 m, cuprinzînd resturi de vase din secolul al XVIII-lea, precum și lipituri de perete, masate mai cu seamă spre capătul vestic al șanțului. Imediat sub acest sol vegetal zăcea o pătură de depuneri de culoare brună, alcătuită din argile cu tente gălbui spre bază, în grosime de 0,35—0,45 m. La partea superioară a acestei pături s-au descoperit resturi ceramice lucrate cu mîna din pastă grosieră de culoare brună-cenușie, aparținînd etapei Hlinea I (secolele VII—IX). Printre acestea merită să fie menționate două fragmente de tîpsii, dintre care una cu marginile decorate cu alveole, precum și lipituri de pereți și resturi de vetre, marcînd un nivel de locuire din perioada prefeudală. La baza aceleiași pături s-au descoperit pietre, cărbuni, lipituri de pereți și fragmente ceramice provenind din vase lucrate cu mîna, din pastă fin-nisipoasă cenușie cu fețele brune-roșcate și decorate cu briuri alveolate, precum și altele lucrate la roată din pastă fin-nisipoasă de culoare cenușie. Ambele aceste categorii ceramice sînt, în parte, analoge celor desco-

⁸ Sondajul a avut loc în condiții grele în ziua de 28 decembrie 1955. Casetă cu dimensiunile de 3,30 × 3,30 m a fost deschisă pe marginea podișului, pe locul descoperirii,

iar șanțul de 10 × 1 m, și orientat vest-est, s-a săpat sub muchia hîrtopului, la 100 m nord de casetă.

perite la Cursești (r. Vaslui) pe locul tezaurului de monede imperial-romane de la începutul secolului al III-lea e.n.⁹.

Pe lângă sondajul amintit, cercetările au fost completate și cu periegheze extinse pe o rază de câțiva kilometri în jurul Grochilei¹⁰, în cadrul înșeuării denumite Poarta Tîrgului Frumos¹¹. Cu această ocazie, în afară de așezarea din Valea Hainei, de la est de Crivești, de unde provin mai de mult două tezaure monetare¹² contemporane cu cel de la Oboroceni, precum și monede izolate sau grupate, găsite în timpul exploatării pietrei de carieră, s-au identificat și alte puncte cu resturi de locuire aparținând de asemenea secolelor II—III e.n., toate concentrate în cuprinsul aceleiași formațiuni morfologice¹³.

Vasul, reconstituit din fragmentele adunate prin cercetările la fața locului și prin sondaj, s-a dovedit a avea forma unui ulcior cu marginea dreaptă și subțiată, cu gîtul strîmt, corpul bombat (fig. 1) și cu pereții mai îngroșați spre partea dinspre fundul prevăzut cu suport inelar scund. Ulciorul acesta este lucrat la roată din pastă fină cretoasă de culoare galben-roșcată și prezintă vagi urme de lustru roșcat pe suprafața aproape total corodată. Prin forma sa și, într-o oarecare măsură, și prin tehnica pastei, acest ulcior pare să aparțină categoriei ceramice de tip sarmat din secolele II—III e.n., fiind probabil contemporan cu așezarea descoperită prin sondaj în preajma locului în care s-a făcut teaurizarea.

Fibula romană de argint descoperită în interiorul vasului, printre monede, este de tipul „cu balama” (*Scharniereinrichtung*). Acestei piese, care-și păstrează patina caracteristică, îi lipsește balama, ruptă din vechime (fig. 2); din aceeași vreme este rupt și acul, după cum se poate constata prin oxidul de pe suprafețele de ruptură. Corpul semicircular al fibulei este fațetat și decorat înspre portagrafă cu două briuri în relief prevăzute cu creștături. La rîndul ei, portagrafa este de formă trapezoidală și are marginile lungi îndoite pe fața de care se prinde acul. O analogie mai apropiată pentru această piesă o constituie fibula, de același tip, de proveniență necunoscută, aflată în colecția Institutului de arheologie al Academiei din București¹⁴. Se pare că, în afară de fibulă și de monedele de argint, tezaurul nu a mai conținut și alte obiecte. Ținînd seama de mărimea ulciorului în care s-a făcut teaurizarea, este posibil ca acesta să fi conținut un număr mai mare decît 735 de monede, cîte au fost recuperate.

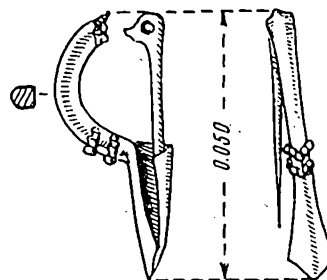

Fig. 2. — Oboroceni. Fibulă de argint romană găsită împreună cu monedele.

⁹ M. Dinu, *Tezaurul de denari imperiali-romani de la Cursești*, comunicare ținută la Sesiunea științifică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași în 1955 (manuscris).

¹⁰ Cercetările de suprafață au fost executate de N. Zaharia și Em. Zaharia.

¹¹ Victor Tufescu, *O regiune de vie circulație: Poarta Tîrgului Frumos*, în BSG, 1940, p. 329.

¹² Un mic lot dintr-unul din aceste tezaure a fost studiat sumar: vezi D. Tudor, *Tezaurul de denari imperiali-romani de la Muntenești*, în SCȘ Iași, III, 3 — 4, 1954 p. 386. Tezaurul în cauză a fost legat de localitatea Costești-Rugi-

noasa, necunoscîndu-se așezarea din Valea Hainei, la 2 km est de Crivești.

¹³ Toate aceste așezări se eșalonează în cuprinsul înșeuării care, traversînd peste Dealul Mare, înlesnește o circulație activă între cîmpia deluroasă a Moldovei și culoarul lung al Siretului, în zona de contact a celor trei subunități naturale: Podișul Moldovei Centrale, Podișul Sucevei și cîmpia depresionară a Moldovei nord-estice.

¹⁴ Dorin Popescu, *Fibeln aus dem Nationalmuseum für Altertumer in București*, în *Dacia*, IX — X, 1941 — 1944, p. 495, fig. 6.

Aproape toate monedele achiziționate erau acoperite cu un strat subțire de ceară, care a produs ușoara lor oxidare, precum și aderența mai multor monede la un loc. Aceleași îmbibări cu ceară se datorește și păstrarea resturilor de pînză, aderente atît pe grupurile de monede, cît și pe fragmentele de ulcior, și care provin din țesături regulate din fire de cînepă, toarse în două grosimi și răsucite uniform¹⁵. Faptul că două din aceste fragmente de țesătură, unul din fire mai groase și altul din fire mai subțiri, s-au găsit alipite printr-un strat de ceară ne determină să presupunem că monedele au fost puse în ulcior după ce în acesta fuseseră în prealabil introduși doi săcușori ceruiți, lucrați din pînză de grosimi diferite.

Descoperirea acestor fragmente de țesătură confirmă ipoteza unor tezaurizări în săcușori de pînză sau de stofă¹⁶, stabilindu-se, totodată, și analogii pentru unele descoperiri de săcușori în cuprinsul mormintelor¹⁷.

★

În comentariul nostru ne vom limita doar la unele aspecte majore sau specifice descoperirii de la Oboroceni, rămînînd ca asupra altora, nu mai puțin importante, să revenim cu altă ocazie, într-o monografie ce o avem în pregătire cu privire la descoperirile de monede romane de pe teritoriul Moldovei.

Într-o primă fază de lucru, am procedat la identificarea și clasificarea monedelor aduse, în funcție de loturile recuperate, obținînd următorul tabel:

Tabelul nr. 1

Nr. crt.	Numele împăratului	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	Total
1	Nero (54—68)	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	2
2	Galba (68—69)	—	—	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	3
3	Otho (69)	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
4	Vitellius (69)	—	2	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	5
5	Vespasian (69—79)	19	19	23	13	2	1	—	1	1	—	1	—	2	82
6	Titus (79—81)	5	—	1	2	3	1	1	—	—	—	—	—	—	13
7	Domițian (81—96)	1	1	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	5
8	Nerva (96—98)	2	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
9	Traian (98—117)	39	25	18	24	1	2	2	1	—	2	1	—	—	115
10	Hadrian (117—138)	51	36	35	20	2	3	3	2	1	2	1	1	—	157
11	Sabina	2	5	2	2	1	—	1	1	—	—	—	—	—	14
12	Antoninus Pius	18	24	27	25	1	2	3	2	—	2	—	—	—	104
13	Faustina I	22	12	21	7	—	—	1	2	—	—	—	1	—	66
14	Faustina II	7	3	6	2	—	—	—	—	1	—	—	—	1	20
15	Marcus Aurelius	14	19	8	8	4	3	—	—	1	—	—	—	1	58
16	Faustina II	8	4	7	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24
17	Lucius Verus	4	5	4	3	1	1	—	—	—	—	—	—	—	18
18	Lucilla	—	1	1	4	—	—	—	1	—	—	1	—	—	8
19	Commodus	6	5	5	1	5	1	—	1	1	—	—	—	—	25
20	Crispina	1	1	1	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	6
21	Didius Iulianus	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
22	Pertinax	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
23	Septimius Severus	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1
TOTAL		200	164	162	122	23	17	12	11	7	7	4	2	4	735

Total general monede = 735

¹⁵ Pentru studiul tehnologic al acestor fragmente de pînză, vezi I. Vlad, *Cercelări asupra țesăturii găsite în vasul cu tezaurul de monede imperiale romane de la Oboroceni (r. Pașcani, reg. Iași)*, în prezentul volum.

¹⁶ Bucur Mitrea, *Descoperirea monelară de la Sfinșești (Teleorman)*, în *Materiale*, I, 1953, p. 510.

¹⁷ A. Alföldi, *Intercisa*, I, în *AH*, 1954, p. 87.

Ținând seama de faptul că descoperitorii, locuind în Oboroceni sau în împrejurimi, au luat din acest tezaur la întâmplare și nu pe alese un număr mai mare sau mai mic de monede, s-ar putea deduce în cazul de față, în mod clar și concludent, felul cum se împrășteie monedele dintr-un tezaur monetar atunci când acestea nu sînt alese de către specialiști sau colecționari amatori. Cu alte cuvinte, s-ar putea urmări cum operează întâmplarea și necesitatea în dispersiunea unui tezaur monetar, în condițiile menționate mai sus.

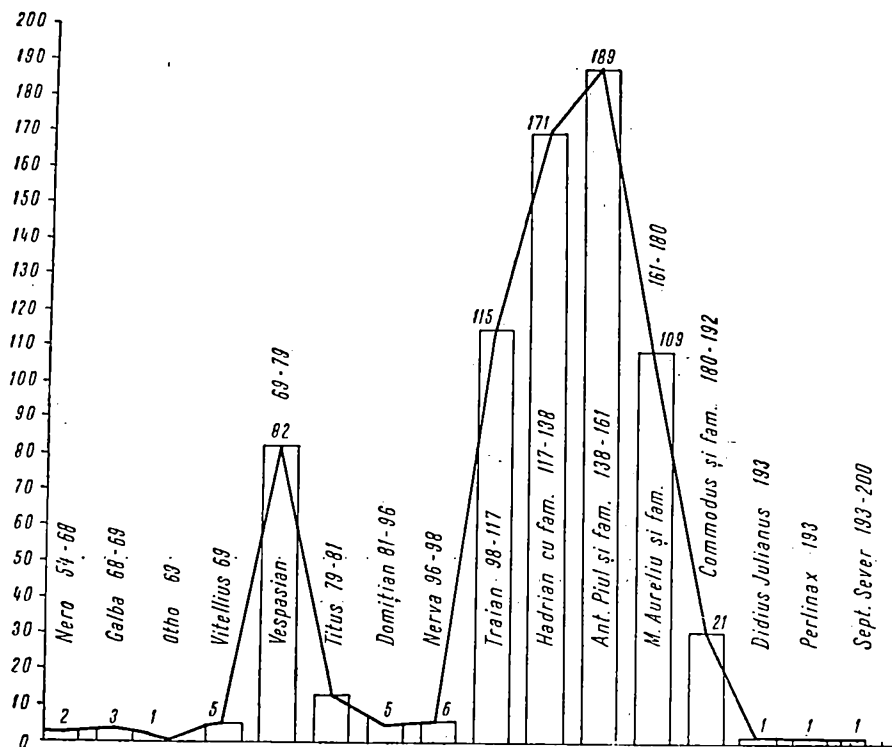

Fig. 3. — Graficul repartizării pe împărați a monedelor din tezaurul de la Oboroceni.

O primă observație, de care ne convinge parcurgerea coloanelor din tabelul de mai sus, este că în loturile mai mari de monede numărul exemplarelor pe împărați reprezintă o anumită proporție, în raport cu numărul total de exemplare ale celui împărat, ceea ce ar putea însemna repartizarea în loturi potrivit legilor statisticii matematice obișnuite, simpla întâmplare.

O a doua observație pe care ne îngăduie s-o facem același tabel, avînd însă o rezonanță și implicații mai vaste în domeniul nostru de cercetare, este cu privire la moneda de început și de sfîrșit din fiecare lot. Astfel, reiese cu claritate că în aproape fiecare lot găsim în mod proporțional cu numărul total al monedelor din lotul respectiv cîte o monedă din prima etapă de emisiune din tezaur, precum și cîte una, tot proporțional, din partea lui finală de emisiune. Evident că, atunci cînd este vorba de un singur exemplar de la cîte un împărat, el nu se putea afla decît într-un singur lot. Totuși, reținem observația de mai sus care are o semnificație mai profundă. Ea ne arată cum operează întâmplarea

și necesitatea în cazul împărțirii, fără alegerea monedelor dintr-un tezaur. Aceasta se face potrivit legilor statisticii matematice, care, după cum am amintit mai sus, când sînt exemplare mai numeroase ele se vor distribui proporțional cu numărul exemplarelor din loturi și tot proporțional cu numărul exemplarelor totale ale fiecărui împărat.

Constatarea aceasta pe care noi am făcut-o și cu alte prilejuri menționate în scris în alte lucrări, și în parte sprijiniți pe material inedit, dar notat de noi, are o semnificație mai profundă pentru nevoile noastre numismatice și istorice.

Ne vom rezuma deocamdată să menționăm faptul de ordin mai general, că de regulă cînd un tezaur se împrăștie în mai multe loturi, în lotul principal, care conține un număr de circa 50 % sau peste 50 % din numărul total al monedelor, avem sau putem avea și cea mai veche și cea mai recentă monedă din tezaur. Concluzia aceasta este întărită de o serie întreagă de observații privind dispersarea altor tezaure, publicate sau nepublicate, iar importanța ei constă în faptul că, atunci cînd avem de-a face cu fragmente de tezaur în condițiile indicate mai sus, putem opera cu ele aproape la fel ca și cu tezaure întregi.

Desigur că această observație necesită o mai profundă documentare, pentru a se impune și a fi folosită ca o concluzie generală.

Dacă grupăm monedele din tezaurul de la Oboroceni pe împărați, inclusiv cele ale membrilor casei domnitoare, obținem următorul tabel:

Tabelul nr. 2

Distribuția monedelor pe împărași

1. Nero (54—68)	2	0,27 %
2. Galba (68—69)	3	0,40 %
3. Otho (69)	1	0,13 %
4. Vitellius (69)	5	0,68 %
5. Vespasian (69—79)	82	11,16 %
6. Titus (79—81)	13	1,77 %
7. Domițian (81—96)	5	0,68 %
8. Nerva (96—98)	6	0,82 %
9. Traian (98—117)	115	15,64 %
10. Hadrian (cu familia)	171	23,27 %
11. Antoninus Pius (cu fam.)	189	25,71 %
12. M. Aurelius și L. Verus (cu fam.)	109	14,83 %
13. Commodus (cu fam.)	31	4,22 %
14. Didius Iulianus	1	0,13 %
15. Pertinax	1	0,13 %
16. Septimiu Sever	1	0,13 %
Total 735		

Din acest tabel reiese că cele mai vechi emisiuni sînt din timpul împăratului Nero (2 exemplare); ele continuă, fiind reprezentate prin cîteva exemplare, cu monedele împăraților Galba, Otho și Vitellius, pentru ca apoi să crească în număr mare în timpul lui Vespasian (82 de exemplare). Ceilalți împărați din dinastia Flavilor sînt și ei ilustrați printr-un număr de monede, pentru ca după Nerva, începînd cu Traian, numărul exemplarelor să crească vertiginos pînă în vremea lui Antoninus Pius, care împreună cu membrii familiei sale totalizează un număr de 189 de exemplare. Exemplarele din timpul acestui din urmă împărat reprezintă punctul culminant al acumulării monedelor din tezaur. După Antoninus Pius, cele ale urmașilor lui, M. Aurelius, Commodus și ceilalți, vor scădea numeric

din tezaur, pentru a ajunge sub Septimius Sever la un singur exemplar. Denarul acestui din urmă împărat este, de altfel, și cea mai recentă monedă din tezaur (vezi și diagrama).

Din examinarea amănunțită a monedelor consemnate în mod sumar în catalogul de la finele lucrării reiese că în tezaurul de la Oboroceni avem și unele variante la tipurile cunoscute și menționate în BMC¹⁸. În cele ce urmează, vom specifica în ce constă această noutate, cu rezerva că ea este dată numai în raport cu publicația amintită și cu adaosul că unele sînt menționate în aceeași lucrare ca foarte rare. Printre variante, amintim că de la Traian avem patru exemplare nr. 139, pe care este figurat bustul laureat și drapat spre dr., iar nr. 159, 184 și 188 reproduc capul laureat al împăratului spre dr.

De la Hadrian, ca variante, avem monedele descrise sub nr. 236, pe care apare bustul laureat, drapat și cuirasat spre dr., nr. 237, bust spre dr., laureat și drapat pe umărul st., nr. 305, cap laureat spre dr., care este notat în catalogul BMC ca apărînd rar în descoperirile de pînă acum și nr. 339, pe care apare capul laureat st. al împăratului.

De la Antoninus Pius, exemplarul descris sub nr. 568 prezintă bustul laureat și drapat al împăratului, spre dr.; de la Lucius Verus, pe exemplarul descris sub nr. 595, capul laureat al împăratului este spre dr.; Marcus Aurelius apare într-o variantă ce se găsește mai rar; pe moneda descrisă sub nr. 692, constatăm bustul laureat al acestui împărat spre dr. În sfîrșit, Commodus apare pe moneda descrisă sub nr. 724, cu capul laureat spre dr.

Pe baza observațiilor făcute privind gradul de tocire al fiecărei monede în parte descrise în catalog, putem face cîteva constatări de ordin general. Monedele emise de către împărații din a doua jumătate a secolului I e.n. sînt în general mult tocite. Acest fapt se datorește fără îndoială rămîinerii lor un timp mai îndelungat în circulație. Observăm însă că unele monede de la aceiași împărați, precum și de la alții din prima jumătate a secolului al II-lea, sînt mai puțin tocite prin circulație.

Aceste fapte indică rămînerea majorității monedelor un timp îndelungat în circulația continuă, pe cînd altele, în număr mult mai mic, n-au participat continuu în procesul de circulație, fiind teaurizate încă din prima etapă a emisiunii lor. Între acestea din urmă, amintim exemplarele descrise sub nr. 85 (de la Vespasian), 95 și 96 (Titus), 113 și 114 (Nerva), precum și un număr mai mare de denari de la Traian, menționați sub nr. 118, 120—123, 126—129, 131—134 și 138.

O altă problemă care se pune în legătură cu tezaurul de la Oboroceni este aceea de a ști cărei populații îi poate fi atribuit și ce semnificație poate avea pe plan social-economic. Fără a intra în amănunte, lucru pe care l-am făcut cu alte prilejuri¹⁹ și mai ales asupra căruia vom reveni pe larg discutînd toate implicațiile posibile în lucrarea privind descoperirile monetare romane de pe teritoriul Moldovei, ne mulțumim deocamdată să conchidem că tezaurul a aparținut unui membru al aristocrației gentilice a populației locale geto-daco-carpice.

¹⁸ În BMC, H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, Londra.

¹⁹ B. Mitrea, *Contribuții numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.*, în *SCIV*, VII, 1956, p. 159—177.

De altfel, acest tezaur face parte dintr-o serie foarte bogată de descoperiri monetare romane imperiale din Moldova, cunoscute fie ca tezaure monetare, fie ca descoperiri izolate²⁰. Vom încheia observațiile noastre cu unele considerații de natură istorică sugerate de data îngropării tezaurului.

1. Tezaurul monetar de la Oboroceni se încheie cu un denar emis de împăratul Septimius Severus. El este de tipul Cohen², 396 sau Mattingly-Sydenham (*The Roman Imperial Coinage*, vol. I, Londra, 1936, p. 98, nr. 60). Pe baza titlurilor triumfale : IMP V TRP III și COS II, autorii amintiți datează această monedă în anul 195. Astfel, tezaurul monetar ar fi putut fi îngropat cel mai devreme spre sfârșitul anului 195, ceea ce ni se pare mai puțin probabil, deoarece i-a trebuit un timp monedei ca să ajungă pînă în „*barbaricum*”. Ținînd seama de acest din urmă fapt, pare mai verosimil ca îngroparea acestui tezaur să fi avut loc un an mai tîrziu, în 196 sau în anii imediat următori. Pentru cunoașterea cauzelor care au determinat îngroparea tezaurului de la Oboroceni, va trebui să știm mai întîi dacă în regiunile respective nu mai sînt documentate și alte descoperiri monetare similare, datînd aproximativ din aceeași vreme. Numai în asemenea condiții se poate face legătura între cauză și efect : evenimentul istoric și îngroparea. Într-adevăr, am înregistrat și alte cîteva descoperiri de același fel, în cea mai mare parte inedite, pe care le menționăm în continuare.

2. În 1885, la Avrămești, r. Zeletin, s-a descoperit un tezaur format din 88 de denari romani ce se înșiruiau de la Nero și pînă la Septimiu Sever²¹. De la acest din urmă împărat în tezaur se păstrează un singur denar, din nefericire nedescris. În cadrul problemei noastre ar fi fost de mare folos să cunoaștem datarea exactă a acestei monede. Lipsa unor astfel de precizări este suplinită totuși de o utilă indicație privind repartiția numerică a monedelor pe împărați. Faptul că Septimiu Sever, ultimul împărat documentat în tezaur, este reprezentat printr-o singură monedă, constituie, după toate probabilitățile, nu o simplă întîmplare, ci mai curînd o indicație că tezaurul a fost îngropat în primii ani de domnie ai acestuia din urmă.

3. În împrejurimile orașului Bacău s-a descoperit prin anul 1929 un tezaur de 310 denari romani din timpul imperiului. Tezaurul a fost studiat în întregime. Pe baza cercetărilor lui Mihail Macrea, monedele au fost emise începînd cu împăratul Nero pînă la Septimiu Sever inclusiv²². Din timpul domniei acestui din urmă împărat cunoaștem un singur denar cu efigia și legenda Iuliei Domna, soția sa. Este de tipul Cohen², 194 (Macrea, *op. cit.*, p. 138), sau, adăugăm noi, RIC 536 fiind datat în anii 193—196.

4. În 1949 s-a descoperit la Hîrsova, r. Vaslui, un tezaur compus din 220 de denari romani imperiali, începînd cu Vitellius și sfîrșind cu Septimiu Sever. Tezaurul încă inedit și păstrat în parte la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei, a fost studiat în întregime, monedele fiind clasificate pe împărați.

²⁰ Ibidem, harta de la p. 162.

²¹ C. Schuchhardt, în *Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich-Ungarn*, IX, 1885, p. 225—226.

²² M. I. Macrea, *Contribuții la un repertoriu numismatic al Daciei*, în *AISC*, I, 1928—1932, p. 131—139.

Din timpul domniei lui Septimiu Sever sînt 6 denari : cinci cu efigia și legenda sa, iar unul cu cea a soției sale, Iulia Domna. Întrucît ne interesează îndeaproape datarea lor, îi vom enumera mai jos :

- a) Septimiu Sever, Cohen ², 380 (cu titlurile TRP II COS II PP), se datează cu ajutorul lui R. Cagnat, *Cours d'épigr.*, ed. 1914, p. 200, în anul 194.
- b) Idem, Cohen ², 281, Cf. RIC ²³, 18, anul 193—194.
- c) Idem, Cohen ², 301 (Rv. LIBERO PATRI), anul 194.
- d) Idem, Cohen ², 46 (SECU RITAS PVBLICA, cf. RIC 56, anul 194—195.
- e) Idem, Cohen ², 682 (VICTAVG TRPCOS), RIC, 22, anul 193—194.
- f) Iulia Domna (Rv. VENERI VICTR), Cohen ², 194 = RIC, 536, anul 193—196.

Din enumerarea de mai sus rezultă că cea mai recentă monedă din acest tezaur ar fi din anul 195, cu unele posibilități că cea a Iuliei Domna să poată fi datată între 193 și 196. Din motive ce vor fi arătate mai jos, credem puțin probabil că denarul Iuliei Domna să se dateze în anul 196 (datarea propusă este între 193 și 196), ci că el trebuie datat cel mai tîrziu în 195.

După cît reiese din documentarea de mai sus, se pare că perioada de acumulare a monedelor din acest tezaur se încheie în anul 195.

5. Un ultim tezaur descoperit pe teritoriul Moldovei, care face parte din aceeași categorie, a fost găsit în 1951 în ccm. Racova, satul Chetriș, r. Bubuși. Acest tezaur încă inedit, studiat însă în întregime de noi, conține 237 de denari, care se eșalonează pe împărați începînd cu Otho și terminînd cu Septimiu Sever. Din timpul domniei ultimului împărat, cunoaștem în acest tezaur trei denari : unul de la Septimiu Sever și doi de la soția sa Iulia Domna.

a) Septimiu Sever, RIC, 63, A, 195.

b—c) Iulia Domna, Cohen ², 194 (2 ex.) RIC, 536, anul 193—196. Din enumerarea de mai sus, rezultă că pînă azi se cunosc pe teritoriul Mo'dovei nu mai puțin de cinci tezaure monetare ce se încheie, după cum am văzut mai sus, cu denari care pot fi sigur datați pînă în anul 195 inclusiv, iar în cîteva cazuri cunoaștem în cadrul acestor descoperiri monede ale Iuliei Domna ce au o încadrare mai largă, între 193 și 196. Credem că și denarii acestei împărătese nu pot depăși ca timp anul 195, cu toate că după încadrarea obișnuită ei ar putea fi datați și în 196 e.n.

Considerăm că nu poate fi întîmplător faptul că cinci tezaure de monede romane imperiale au fost îngropate pe teritoriul Moldovei în timpul domniei lui Septimiu Sever, nu mai devreme de anul 195. Într-adevăr, cercetînd izvoarele vremii, aflăm la Cassius Dio, LXXV, 3, 1, informația că sciții se răscurară în timp ce împăratul Septimiu Sever se afla angajat în campania din Orient (a. 196). „Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τούτῳ τοὺς Σκύθας πολεμικεῖουτος βρουταὶ τε καὶ ἄστροπαὶ μετ' ὀμβροῦ καὶ κεραυνοῦ βουλευόμενοις σφίσιν ἐξαίφνης, ἐμπεσοντες, καὶ τοὺς πρώτους αὐτῶν τρεῖς ἄνδρας ἀποκτείναντες, ἐπέσχον.” „În acest timp tunete și fulgere însoțite de ploaie opriră pe sciți, care se pregăteau de război. Căzînd pe neașteptate asupra lor pe cînd se aflau la sfat, uciseră trei bărbați fruntași din ei...”. Evenimentul de mai sus

²³ RIC, H. Mattingly și E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, vol. IV, 1, Londra, 1936.

este datat de către Ph. U. Boissevain, în anul 196 și același erudit comentator a lui Cassius Dio adaugă în notă „*Scythae ad eos pertinent Daci...*”.

După părerea noastră, între îngroparea celor 5 tezaure de monede romane de la Oboroceni, Bacău, Răcova-Chetriș, Avrămești și Hirsova și informația furnizată de către Dio Cassius este o legătură cauzală.

Este adevărat că în izvorul citat lipsește precizări topografice, dar nu este mai puțin adevărat și faptul că „barbarii” care veneau dinspre răsărit vizau Imperiul roman și, pentru a-și atinge țelul, drumul lor trebuia să treacă prin Moldova.

Dacă lucrurile stau așa și documentarea de care dispunem, atât cea numismatică, cât și cea literară, ne îndeamnă să căutăm o soluționare în această direcție, atunci, pe baza informațiilor complexe pe care le avem la îndemână, să încercăm o reexaminare a acestei probleme și a felului în care ea a fost pusă pînă acum.

Prin includerea în cadrul discuțiilor a unei noi categorii de descoperiri, problema care pînă acum se contura vag, nefixată teritorial în nici un fel, prinde pentru prima oară o formă concretă și este legată de un anumit spațiu prin descoperirile de tezaure monetare notate mai sus. Evenimentul amintit de Dio Cassius este adevărat și în desfășurarea lui a ajuns pînă în regiunea centrală a podișului Moldovei, unde, după toate probabilitățile, a luat sfîrșit. Un aspect ce ni se pare că se desprinde cu destulă certitudine din acest complex de fapte este acela că populația geto-dacă ce-și avea, cum am amintit, doar centrul ei de rezistență tocmai în podișul Moldovei n-a luat parte la acest plănuț atac împotriva Imperiului roman, pentru bunul motiv că ea ar fi aceea care a suportat invazia pe teritoriul ei. Un alt aspect este acela de a încerca să precizăm ce populații au plănuț și înfăptuit această incursiune ce s-a oprit pe parcurs, înainte de a-și fi ajuns ținta. Termenul întrebuintat de Cassius Dio este de „*Skythai*”. Este însă cunoscut că autorii antici dădeau acestei noțiuni un înțeles mai curînd geografic decît etnic. Ph. U. Boissevain, în eruditul comentariu ce-l face *Istoriilor* lui Dio Cassius, crede că sub denumirea de sciți ar putea fi văzuți și dacii „*Scythae ad eos pertinent Daci*”. Explicația aceasta a lui Boissevain ni se pare greu de susținut și în orice caz întîmpină obiecții ce ni se par hotărîtoare.

În primul rînd, incursiunea se desfășoară pe teritoriul triburilor geto-dace din Moldova, pînă în centrul podișului Moldovei, locuit de ele. Cu greu s-ar putea admite ca triburi dacice din regiunea de nord-est a Carpaților să fi fost împinse peste cele din podișul Moldovei; în acest caz n-ar fi purtat etniconul de *Skythai*.

Ni se pare deci puțin probabilă posibilitatea ca la această acțiune să fi luat parte triburile locale geto-dace. O lumină cu totul nouă și nu mai puțin sugestivă și care ne indică și direcția unde trebuie căutată rezolvarea acestei probleme ne vine de la examinarea repartiției și grupării pe hartă a acestor descoperiri. Localitatea Oboroceni este situată din punct de vedere geografic la poarta de trecere dinspre stepa Jijiei spre valea Siretului²⁴. Aici, sîntem dator să facem unele precizări de ordin geografic: pentru populațiile care voiau să pătrundă pe teritoriul Moldovei dinspre nord-est și est nu exista decît o singură posibilitate: după ce au trecut Prutul prin vaduri, să se îndrepte spre poarta

²⁴ Informația o datorăm profesorului Nicolai Zaharia din Iași.

Moldovei, Iași—Țîrgul Frumos, prin care pătrundeau apoi în valea Siretului, singura cale accesibilă în tot cuprinsul etapei antice și feudale.

Descoperirile noastre de tezaure monetare, dar mai cu seamă acela de la Oboroceni, r. Pașcani, sînt situate chiar pe parcursul acestei porți de pătrundere. După toate probabilitățile și după cum reiese din documentele numismatice de care dispunem, este vorba de o pătrundere a unei populații dinspre est și nord-est ce viza Imperiul roman ca ultim obiectiv.

Pentru a asigura această orientare a invaziei, mai menționăm încă o descoperire monetară în zona Nistrului mijlociu. Astfel, în comuna Larga, r. Hotin (U. R. S. S.), s-a descoperit în 1922 un tezaur format din 21 de denari romani imperiali ce se eșalonează de la Galba și pînă la Septimiu Sever²⁵. Denarul din timpul domniei acestui împărat poartă efigia și legenda Iuliei Domna, soția sa; este de tipul Cohen², 194=RIC, 536, fiind datat între 193 și 196. Faptul că și acest ultim tezaur se încheie exact cu același tip de monede pe care le-am găsit și în alte trei tezaure de monede romane îngropate la Bacău, Hirsova și Racova-Chetriș ne face să punem la baza tuturor acestor îngropări aceeași cauză comună. Din felul cum se repartizează pe hartă aceste îngropări ni se indică o incursiune ce a pornit dinspre spațiul nord-pontic ucrainean înspre hotarele Daciei, pe drumul deja indicat.

Pentru a verifica dacă această sugestie ce ne oferă studiul îngropării depozitelor monetare amintite aici se confirmă sau nu, va trebui să ne adresăm aceleiași categorii de documente descoperite în spațiul ucrainean.

Lucrările din ultimii ani, efectuate de către cercetătorii polonezi și sovietici în acest domeniu, ne dau posibilitatea de a ne documenta asupra acestei probleme în regiunea amintită. În acest sens, trebuie amintită în primul rînd lucrarea lui Kazimier Majewski²⁶, precum și aceea a lui A. Gupieniec, care aduce importante contribuții prin publicarea unor tezaure monetare inedite²⁷.

Pe de altă parte, cercetătorii sovietici au reluat și ei aceeași problemă. Astfel, M. Io. Braicevski²⁸ și V. V. Kropotkin²⁹ au prezentat pînă acum în două dense publicații, rezultatele cercetărilor lor, bazîndu-se fie pe studii mai vechi, fie pe altele recente, avînd grijă să facă cunoscute contribuția și descoperirile la zi, comunicate de către alți cercetători. Interesante sînt observațiile de ansamblu pe care le face V. V. Kropotkin cu privire la îngropările de tezaure monetare, arătînd că „mai mult de 1/3 din tezaurele de monede romane imperiale găsite în Europa de răsărit (36 din 100) se încheie cu monedele împăraților Commodus, Pertinax și Septimiu Sever. Alte 12 se încheie în epoca următoare, pînă la Alexandru Sever inclusiv. Astfel, 48% din tezaure au fost îngropate între sfîrșitul secolului al II-lea și deceniul al 3-lea al secolului al III-lea. Acest fapt important trebuie explicat probabil prin emigrarea dovedită istoric a unei

²⁵ Const. Moisil, *Creșterea colecțiilor Cabinetului numismatic*, în *Biblioteca Academiei Române, Creșterea colecțiilor*, vol. XLIX—LIII, 1938—1942, București, 1944, p. 39—41.

²⁶ K. Majewski, *Importy rzymskie na ziemiach Słowiańskich (Les importations romaines dans les territoires slaves)*, Wrocław, 1949.

²⁷ A. Gupieniec, *Przewodnik po dziale numizmatycznej Muzeum archeologicznego w Łodzi*, Łódź, 1954.

²⁸ M. I. Braicevski, în *Arh*, II, 1950 și mai ales în lucrarea de sinteză a aceluiași autor: *Римська монета на території України*, Київ, 1959.

²⁹ V. V. Kropotkin, *Клады Римских монет на территории СССР*, Москва, 1961, unde sînt citate și alte lucrări importante ale aceluiași autor.

părți din triburile est-germane (goți, gepizi etc.) din regiunea Balticii spre țărmul M. Negre”³⁰.

În linii generale, sîntem de acord cu concluziile lui V. V. Kropotkin, dar credem că este cazul să se facă unele rezerve. Astfel, este posibil ca o parte din aceste tezaure (ce se încheie cu monede din timpul împăraților amintiți mai sus) să fi fost îngropate și mai tîrziu. Observațiile și rezervele pe care le-a făcut Roman Jakimowicz trebuie luate în considerare. Aceasta nu înseamnă, după cîte ni se pare, că trebuie să cădem în cealaltă extremă și să considerăm că toate tezaurele care se termină cu monede de la împărații Commodus, Septimiu Sever și alții au fost îngropate tîrziu în cursul secolelor al III-lea, al IV-lea sau chiar al V-lea. După datele cu totul incomplete ce ne stau la dispoziție, credem că trebuie făcută o disjunție. O parte din aceste tezaure ar putea să fi fost îngropate și mai tîrziu, așa cum înclină să creadă unii cercetători avînd în vedere poate elementul geografic (regiunea de descoperire a monedelor), dar totodată, trebuie relevat și un element esențial: *gradul de uzură al monedelor*. Desigur că ele au circulat într-un fel oarecare (în sensul mai curînd că n-au fost îngropate și că au făcut parte din tezaurul sau averea cuiva). Ne este aproape imposibil ca, pe baza datelor ce ne stau la dispoziție, să încercăm o rezolvare a acestui aspect. De altfel nici ceilalți cercetători din țările respective nu pot verifica acest aspect în actualul stadiu al cercetărilor, deoarece o bună parte din material s-a pierdut. Nu ne îndoiim însă că acest aspect, pe viitor, va putea fi completat și verificat pe materialul păstrat și mai ales pe acela care se va descoperi. Pînă atunci credem că este posibil ca o parte din tezaurele monetare, menționate în tabloul lui V. V. Kropotkin (ne referim la acelea identificate între Nistrul superior și regiunea bazinului superior și, parțial, mijlociu al Niprului) să fi fost îngropate în timpul domniei lui Septimiu Sever.

Dar o examinare mai atentă a descoperirilor monetare așa cum sînt marcate pe harta întocmită de acest cercetător ne poate duce și la alte concluzii, mai ademenitoare. Credem că descoperirile monetare strînse și publicate de către V. V. Kropotkin pot fi analizate mai profund. Desigur că, în starea de documentare în care aceste descoperiri ne sînt puse la dispoziție, ele ne pot duce, cu toată probabilitatea, la noi încheieri, nebănuite de autor, dar care, după părerea noastră, au reieșit din examinarea mai amănunțită a materialului prezentat de el.

Harta tezaurelor întocmită de V. V. Kropotkin se bazează pe criteriul cronologic indicat de ultima monedă din tezaur³¹, prezentîndu-se mai multe grupe: 1) tezaure nedeterminate; 2) tezaure cu monede pînă la 211; 3) idem pînă la 235 ș.a.m.d. Dacă în grupa a doua de tezaure a lui V. V. Kropotkin indicate pe hartă cu aceleași semne am face o separare, folosind o marcă deosebită pentru cele îngropate în timpul lui Commodus și alta pentru cele îngropate în timpul lui Septimiu Sever, harta ia un aspect nou și ne sugerează noi concluzii, nu mai puțin ispititoare, a căror importanță pare a depăși chiar așteptările noastre. Este evident că sugestiile pe care ni le dă acest material nu pot fi dovedite în mod concludent, ele pot fi provizorii, discutabile, dar elemente noi se integrează

³⁰ V. V. Kropotkin Клады римских монет в восточной Европе, în VDI, 1951, 3, p. 243–281.

³¹ H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain*, 2 ed. a 2-a.

într-o problemă îndelung dezbătută și care întotdeauna a fost rezolvată la modul general. Dar, mai întâi, să vedem cum se prezintă materialul și apoi sugestiile la care ne îndrăgim. Se constată pe harta amintită o serie de patru tezaure, care după datele pe care le avem până acum se termină cu moneda din vremea lui Commodus. Este vorba de tezaurele notate de V. V. Kropotkin cu nr. 45, 112, 31 și 47, provenind respectiv din localitățile Bosinea, Kraseev, Belgorodka și Cernița.

O semnificație cu totul deosebită capătă aceste tezaure prin *pozițiile geografice* pe care le ocupă; astfel, toate au fost descoperite în localități situate la cumpăna apelor a două bazine diferite: nr. 45 [Bosinea] la punctul de separație între bazinul Nistrului și al Vistulei, iar restul localităților se eșalonează de la vest spre est de-a lungul aceluiași culoar ce separă bazinul unui afluent al Niprului superior de izvorul Bugului. Acest fapt credem că nu poate fi întâmplător. Este vorba de patru tezaure descoperite în interiorul unui spațiu de circa 400 km, toate terminându-se cu monede din timpul lui Commodus.

Noi credem că aceste îngropări de tezaure monetare ar avea două semnificații, și anume ele ar putea să reprezinte din punct de vedere istoric o *etapă* și un *drum* în pătrunderea goților spre răsărit (din acest punct de vedere harta trebuie examinată foarte atent).

Continuând aceeași operație cu tezaurele ce se termină cu monede din timpul domniei lui Septimiu Sever, constatăm că marea lor majoritate se grupează la sud de această linie: unele de-a lungul Bugului mijlociu și altele înspre Kiev și chiar la est de Nipru. Avem impresia că s-ar putea vedea în această repartizare a tezaurelor două etape succesive ale migrațiilor gotice cu respectivele deplasări de triburi în regiune care la rîndul lor au fost împinse de presiune asupra altora. În acest sens am putea explica existența a trei tezaure monetare din timpul lui Septimiu Sever, nr. 94, 57 și 114, îngropate în bazinul afluenților Niprului superior. Tot prin presiunea exercitată ar putea fi explicată și îngroparea unor tezaure la est de Nipru.

Reîntorcându-ne la punctul nostru de plecare, tezaurul monetar de la Oboroceni, ca și întregul nivel de tezaure îngropate în același timp în spațiul ucrainean, pe care l-am amintit și analizat mai sus, credem că ne putem îngădui unele concluzii care, chiar dacă nu pot fi în întregime dovedite clar, deschid noi perspective pentru rezolvarea unei probleme mult discutate. Este posibil ca întregul nivel de tezaure de monede romane amintit de noi și acelea descoperite în Moldova să facă parte integrantă, ca nivel, cu acelea semnalate în regiunea ucraineană, ele putînd fi puse în legătură cu știrea păstrată de Cassius Dio, LXXV, 3, 1, menționată mai sus. Este vorba de o populație (sau populații) înarmată, care a venit dinspre est, cu scopul de a ataca Imperiul roman. Parte din traseul drumului pe care l-au străbătut poate fi precizat după aceleași îngropări de tezaure monetare; astfel, Nistrul a fost trecut probabil prin împrejurimile Hotinului (după cum ar indica o tezaur de la Larga), de unde s-au îndreptat în spre Prut și, prin poarta Iași—Țirgu Frumos, documentată prin tezaurul de la Oboroceni, au pătruns în valea Siretului. Calea străbătută pe valea

Siretului ne este jalonată în continuare de descoperirile monetare de la Bacău, Racova—Chetriș, Avrămești și Hirsova. Cu ultimele două descoperiri incursiunea se pare a fi pătruns adânc în podișul central moldovenesc. Este foarte probabil că în această regiune incursiunile au luat sfârșit în urma luptelor cu triburile daco-getice care locuiau aici. Indiferent care ar fi explicația ce s-ar încerca în acest sens, neînțelegeri între diferiții conducători de grupuri ori alte motive, este cert faptul că o asemenea incursiune nu a atins obiectivul principal, Imperiul roman.

O altă problemă care ni se pune este aceea de a încerca să precizăm ce populație sau ce populații au luat parte la această incursiune. Textul citat de Dio Cassius vorbește de „sciți”, iar tezaurele monetare îngropate pe traseul analizat de noi mai sus ne indică o pătrundere dinspre nord-estul Moldovei. Dat fiind faptul că în acest timp în spațiul la care ne referim se aflau triburile germanice în plină mișcare, este foarte probabil că o ramură a lor trebuie avută în vedere în primul rînd. Nu este exclus ca alături de aceste populații să fi fost antrenate și alte triburi care urmează să fie precizate.

DESCRIEREA CRONOLOGICĂ A MONEDELOR DIN TEZAURUL DE LA OBOROCENI

1. *Nero*
AR. ↓ Greut. 3,23 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 107; Cohen², 356.
2. *Același*
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 18,5 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 80; Cohen², 123.
3. *Galba*
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 20 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 5; Cohen².
4. *Același*
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, mult tocită. BMC, 12; Cohen², 58.
5. *Același*
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 34; Cohen², 287.
6. *Otho*
AR. ↓ Greut. 2,96 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 19; Cohen², 17, anul 69.
7. *Vitellius*
AR. ↓ Greut. 2,86. Diam. 20 mm. Conservarea satisfăcătoare, foarte tocită. BMC, 1; Cohen²; anul 69.
8. *Același*
AR. ↓ Greut. 2,98 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 8; Cohen², 44; anul 69.
9. *Același*
AR. ↓ Greut. 3,13 g. Diam. 20 mm. Conservarea slabă, tocită. BMC, 31; Cohen², 47; anul 69.
10. *Același*
AR. ↓ Greut. 3,05 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 39; Cohen², 111; anul 69.
11. *Același*
AR. ↓ Greut. 3,04 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună. BMC, 39; Cohen², 111; anul 69.
12. *Vespasian*
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 21,21 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 7; Cohen², 84; anul 69 — 70.
13. *Același*
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 21, 21 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 11; Cohen², 87; anul 69 — 70.
14. *Același*
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 20,81 mm. Conservarea multumitoare, puțin tocită, BMC; 17; Cohen²; anul 69—70.

15. Același
AR. ✓ Greut. 2,95 g. Diam. 19,51 mm. Conservarea multumitoare, foarte tocită, BMC, 17; Cohen ²; anul 69 — 70.
16. Același
AR. ↓ Greut. 2,97 g. Diam. 19,51 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 26; Cohen ²; anul 69 — 70.
17. Același
AR. ↓ Greut. 3,18 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, puțin tocită, BMC, 26; Cohen ²; anul 69 — 70.
18. Același
AR. ✓ Greut. 3,13 g. Diam. 19 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 26; Cohen ²; anul 69 — 70.
19. Același
AR. ↓ Greut. 2,93 g. Diam. 18,2 mm. Conservarea satisfăcătoare, foarte tocită. BMC, 26; Cohen ²; anul 69 — 70.
20. Același
AR. ↓ Greut. 2,94 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, mult tocită. BMC, 26; Cohen ²; anul 69 — 70.
21. Același
AR. ↓ Greut. 2,78 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea slabă, tocită, BMC, 26; Cohen ²; anul 69 — 70.
22. Același
AR. ↓ Greut. 2,82 g. Diam. 20 mm. Conservarea slabă, tocită. BMC, 26; Cohen²; anul 69 — 70.
23. Același
AR. ↓ Greut. 2,82 g. Diam. 21 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 226; anul 69 — 70.
24. Același
AR. ↓ Greut. 2,94 g. Diam. 19,10 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 35; Cohen ², 226; anul 69 — 70.
25. Același
AR. ↓ Greut. 3,04 g. Diam. 18 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 50; Cohen ², 43; anul 70 — 71.
26. Același
AR. ✗ Greut. 3,11 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 57; Cohen ², 561; anul 70 — 71.
27. Același
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 19 mm. Conservare bună, puțin tocită. BMC, 61; Cohen ², 566; anul 70 — 71.
28. *Vespasian (Titus)*
AR. ✓ Greut. 3,04 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, mult tocită. BMC, 516 (?); Cohen ², 122; anul 72 (?).
29. *Vespasian*
AR. ✗ Greut. 3,07 g. Diam. 19,1 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 70; Cohen ², 563; anul 72 — 73.
30. Același
AR. ✓ Greut. 3,03 g. Diam. 18 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 70; Cohen ², 563; anul 72 — 73.
31. Același
AR. ✓ Greut. 3,20 g. Diam. 19 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 70; Cohen ², 563; anul 72 — 73.
32. Același
AR. ✓ Greut. 3,12 g. Diam. 19,11 mm. Conservarea multumitoare tocită. BMC, 71; Cohen ², 574; anul 72 — 73.
33. Același
AR. ✗ Greut. 3,02 g. Diam. 18,80 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 74; Cohen ²; anul 72 — 73.
34. Același
AR. ✓ Greut. 2,90 g. Diam. 19 mm. Conservarea slabă, mult tocită. BMC, 74; Cohen ²; anul 72 — 73.
35. Același
AR. ↑ Greut. 3,12 g. Diam. 20,2 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 98; Cohen², 387; anul 73.
36. Același
AR. ↑ Greut. 3,05 g. Diam. 19,9 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 98; Cohen², 387; anul 73.
37. Același
AR. ↑ Greut. 3,18 g. Diam. 18 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 98; Cohen ²; 387; anul 73.
38. Același
AR. ↑ Greut. 3,02 g. Diam. 20,5 mm. Conservarea multumitoare tocită. BMC, 98; Cohen ²; 387; anul 73.
39. Același
AR. ↑ Greut. 3,06 g. Diam. 20,5 mm. Conservarea multumitoare, foarte tocită. BMC, 98; Cohen ², 387; anul 73.
40. Același
AR. ↑ Greut. 3,10 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 98; Cohen ² 387; anul 73.
41. Același
AR. ↑ Greut. 2,99 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 98; Cohen², 387, anul 73.
42. Același
AR. ↑ Greut. 2,93 g. Diam. 20 mm. Conservarea multumitoare, tocită. BMC, 99; Cohen ², 387; anul 73.

43. Același
AR. ↑ Greut. 2,93 g. Diam. 20,3 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 98,
Cohen ², 387; anul 73.
44. Același
AR. ↑ Greut. 2,90 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare tocită. BMC,
98; Cohen ², 387; anul 73.
45. Același
AR. ↑ Greut. 2,87 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea slabă, mult tocită. BMC,
98; Cohen ², 387; anul 73.
46. Același
AR. ↑ Greut. 3,10 g. Diam. 21 mm. Con-
servarea multumitoare, tocită. BMC,
101; Cohen ², 516; anul 73.
47. *Vespasian (Domitian)*
AR. ↗ Greut. 3 g. Diam. 20,5 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
129; Cohen ², 664; anul 73.
48. Același
AR. ↘ Greut. 3,05 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
129; Cohen ², 664; anul 73.
49. Același
AR. ↓ Greut. 3,02 g. Diam. 18,25 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
135; Cohen ², 363; anul 74.
50. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
136; Cohen ², 364; anul 74.
51. Același
AR. ↓ Greut. 3,03 g. Diam. 20,4 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 136;
Cohen ², 364; anul 74.
52. Același
AR. ↘ Greut. 2,84 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea multumitoare, tocită. BMC,
136; Cohen ², 364; anul 74.
53. Același
AR. ↘ Greut. 2,77 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
136; Cohen ², 364; anul 74.
54. Același
AR. ↘ Greut. 3,22 g. Diam. 20,4 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
138; Cohen ², 362; anul 74.
55. *Vespasian*
AR. ↘ Greut. 3,245 g. Diam. 19 mm.
Conservarea multumitoare, puțin to-
cită. BMC, 138; Cohen ², 362; anul 74.
56. *Vespasian (Titus)*
AR. ↘ Greut. 3,06 g. Diam. 19,25 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, vol. II,
p. 29; Cohen ², 167; anul 74.
57. *Vespasian*
AR. ↘ Greut. 3,16 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 161;
Cohen ², 366; anul 75.
58. Același
AR. ↘ Greut. 3,06 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea multumitoare, tocită.
BMC, 161; Cohen ², 366; anul 75.
59. Același
AR. ↓ Greut. 2,91 g. Diam. 20,6 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 161;
Cohen ², 366; anul 75.
60. Același
AR. ↓ Greut. 2,99 g. Diam. 20,3 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 161;
Cohen ², 366; anul 75.
61. Același
AR. ↓ Greut. 2,88 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 161;
Cohen ², 366; anul 75.
62. Același
AR. ↓ Greut. 2,87 g. Diam. 21,3 mm.
Conservarea multumitoare, tocită. BMC,
161; Cohen ², 366; anul 75.
63. Același
AR. ↘ Greut. 3,10 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC, 161;
Cohen ², 366; anul 75.
64. Același
AR. ↘ Greut. 3,19 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
161; Cohen ², 366; anul 75.
65. Același.
AR. ↘ Greut. 3,15 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
180; Cohen ², 121; anul 76.
66. Același
AR. ↘ Greut. 3,14 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 180.
Cohen ², 121; anul 76.
67. Același
AR. ↘ Greut. 3,01 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea slabă, mult tocită. BMC, 180;
Cohen ², 121; anul 76.
68. Același
AR. ↘ Greut. 2,91 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
180; Cohen ², 121; anul 76.
69. *Vespasian (Domitian)*
AR. ↘ Greut. 3,17 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea multumitoare, tocită. BMC,
193; Cohen ², 47; anul 76.
70. Același
AR. ↘ Greut. 2,78 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea multumitoare, tocită.
BMC, 193; Cohen ², 47; anul 76.

71. Același
AR. ∖ Greut. 2,56 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 193; Cohen ², 47; anul 76.
72. Același
AR. ∖ Greut. 2,98 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea mulțumitoare, tocită. BMC, 276; Cohen ², 222; anul 75 — 79.
73. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 19,1 mm. Conservarea satisfăcătoare, foarte tocită. BMC, 200; Cohen ², 125; anul 77—78.
74. Același
AR. ∖ Greut. 3,07 g. Diam. 20,9 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 203; Cohen ², 129; anul 77—78.
75. Același
AR. ∖ Greut. 3,15 g. Diam. 21,5 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 206; Cohen ²; anul 77—78.
76. Același
AR. ∖ Greut. 2,49 g. Diam. 20,5 mm. Conservarea satisfăcătoare, mult tocită. BMC, 206; Cohen ²; anul 77 — 78.
77. Același
AR. ∖ Greut. 2,86 g. Diam. 20 mm. Conservarea satisfăcătoare, mult tocită. BMC, 212; Cohen ², 213; anul 77 — 78.
78. Același
AR. ∖ Greut. 3,10 g. Diam. 18,4 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 216; Cohen ², 216; anul 77 — 78.
79. *Vespasian (Titus)*
AR. ∖ Greut. 3,15. Diam. 19,3 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 221; Cohen ², 65; anul 77 — 78.
80. Același
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 19,9 mm. Conservarea slabă, tocită. BMC, 221; Cohen ², 65; anul 77 — 78.
81. Același
AR. ↓ Greut. 2,15 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 225; Cohen ²; anul 67.
82. *Vespasian (Domitian)*
AR. ↓ Greut. 3,17. Diam. 18 mm. Conservarea satisfăcătoare, puțin tocită. BMC, 236; Cohen ²; anul 77 — 78.
83. Același
AR. ↓ Greut. 3,04 g. Diam. 20 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 240; Cohen ², 51; anul 77 — 78.
84. *Vespasian*
AR. ↓ Greut. 2,88 g. Diam. 19,6 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 295; Cohen ², 28; anul 78 — 79.
85. Același
AR. ↓ Greut. 3,15 g. Diam. 21 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 295; Cohen ², 28; anul 78 — 79.
86. *Vespasian (Titus)*
AR. ∖ Greut. 3,13 g. Diam. 20,9 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 319; Cohen ², 47; anul 78 — 79.
87. Același
AR. ↓ Greut. 3,15 g. Diam. 17,7 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 321; Cohen ²; anul 78 — 79.
88. Același
AR. ↓ Greut. 2,94 g. Diam. 21,5 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 276; Cohen ², 222; anul 75—79.
89. Același
AR. ↓ Greut. 2,85 g. Diam. 20 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 276; Cohen ², 222; anul 75 — 79.
90. *Vespasian*
AR. ↓ Greut. 2,95 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 246. Cohen ², 552, anul 79.
91. Același
AR. ↓ Greut. 2,94 g. Diam. 18,9 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită mult. BMC, 246; Cohen ², 552; anul 79.
92. *Vespasian (Titus)*
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 255; Cohen ², 332; anul 79.
93. *Vespasian (Domitian)*
AR. ∖ Greut. 3,07 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 269; Cohen ², 393; anul 79.
94. *Titus*
AR. ∖ Greut. 3,23 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 9; Cohen ², 268; anul 79.
95. Același
AR. ∖ Greut. 3,42 g. Diam. 19,8 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, Cohen ², 282; anul 79.
96. Același
AR. ↓ Greut. 2,98 g. Diam. 20, 2 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 26; Cohen ², 284; anul 79.
97. Același
AR. ∖ Greut. 3,19, g. Diam. 19,5 mm. Conservarea mulțumitoare, mult tocită. BMC, 26; Cohen ², 284; anul 79.
98. Același
AR. ↓ Greut. 2,97, g. Diam. 19 mm. Conservarea slabă, mult tocită. BMC, 32; Cohen ²; anul 79.

99. Același
AR. ↓ Greut. 2,88 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea slabă, mult tocită. BMC,
Cohen², 307; anul 80.
100. Același
AR. ✓ Greut. 3,24 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
51; Cohen², 316; anul 80.
101. Același
AR. ↘ Greut. 3,09 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
58; Cohen², 313; anul 80.
102. Același
AR. ✓ Greut. 3,06 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 58; Cohen², 313; anul 80.
103. *Titus (Domitian)*
AR. ✓ Greut. 2,90 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 92; Cohen², 397; anul 80.
104. Același
AR. ✓ Greut. 3,05 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 92; Cohen², 397; anul 80.
105. Același
AR. ✓ Greut. 3,16 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, parțial tocită. BMC,
92; Cohen², 397; anul 80.
106. *Titus (Vespasian)*
AR. ✓ Greut. 3,14 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, parțial tocită. BMC,
125; Cohen², 149; anul 80—81.
107. *Domitian*
AR. ↑ Greut. 3,01 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
Cohen², 65; anul 81.
108. Același
AR. ↓ Greut. 3,30 g. Diam. 19,1 mm.
BMC, 11; Cohen², 560; anul 81.
109. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
182; Cohen², 263; anul 90—91.
110. Același
AR. ✓ Greut. 2,98 g. Diam. 21 mm.
Conservarea satisfăcătoare, puțin tocită.
BMC, 214; Cohen²; anul 93—94.
111. Același
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
222; Cohen², 288; anul 95.
112. *Nerva*
AR. ↓ Greut. 2,79 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea slabă, mult tocită. BMC,
10; Cohen², 59; anul 96.
113. Același
AR. ↘ Greut. 3,43 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
17; Cohen², 106; anul 96.
114. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
17; Cohen², 106; anul 96.
115. Același.
AR. ✓ Greut. 3,06 g. Diam. 18,1 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 17;
Cohen², 106; anul 96.
116. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 19;
Cohen², cf. 132; anul 96.
117. Același
AR. ↓ Greut. 3,31 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună. BMC, 24; Cohen²,
6; anul 96.
118. *Traian*
AR. ✓ Greut. 3,31 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
14; Cohen², 292; anul 98—99.
119. Același
AR. ✓ Greut. 2,69 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, parțial tocită. BMC,
21; Cohen², 295; anul 98—99.
120. Același
AR. ✓ Greut. 3,34 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
38; Cohen², 209; anul 98—99.
121. Același
AR. ✓ Greut. 3,12 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
49; Cohen², 592; anul 98—99.
122. Același
AR. ↓ Greut. 3,16 g. Diam. 20,3 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
72; Cohen², 222; anul 100.
123. Același
AR. ✓ Greut. 3,18 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
86; Cohen², 234; anul 101—102.
124. Același
AR. ↓ Greut. 2,96 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 94;
Cohen², 228; anul 101—102.
125. Același
AR. ↘ Greut. 3,01 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 102;
Cohen², 241; anul 101—102.
126. Același
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
121; Cohen², 242; anul 101—102.

127. Același
AR. ↓ Greut. 2,85 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
121; Cohen ², 242; anul 101—102.
128. Același
AR. ↓ Greut. 3,15 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
130; Cohen ², 239; anul 101—102.
129. Același
AR. ↘ Greut. 3,18 g. Diam. 21,1 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
128; Cohen ², 378; anul 103—111.
130. Același
AR. ↓ Greut. 2,39 g. Diam. 20 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 157,
variantă; Cohen ²—; anul 103—111.
131. Același
AR. ↓ Greut. 3,19 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
164; Cohen ², 571; anul 103—111.
132. Același
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
167; Cohen ², 571; anul 103—111.
133. Același
AR. ✓ Greut. 2,81 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
187; Cohen ²—; anul 103—111.
134. Același
AR. ✓ Greut. 3,19 g. Diam. 19,7 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
101; Cohen ², 538; anul 103—111.
135. Același
AR. ✓ Greut. 2,95 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
191; Cohen ², 538; anul 103—111.
136. Același
AR. ✓ Greut. 3,17 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 203;
Cohen ², 481; anul 103—111.
137. Același
AR. ✓ Greut. 3,11 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 203;
Cohen ², 481; anul 103—111.
138. Același
AR. ✓ Greut. 3,11 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 203;
Cohen ², 481; anul 103—111.
139. Același
AR. ↓ Greut. 2,97 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 213;
Cohen ², 400; anul 103—111.
140. Același
AR. ↓ Greut. 3,22 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
233; Cohen ², —; anul 103—111.
141. Același
AR. ✓ Greut. 3,13 g. Diam. 19,10 mm.
Conservarea bună, parțial tocită. BMC,
233; Cohen ², —; anul 103—111.
142. Același
AR. ↓ Greut. 3,11 g. Diam. 19,20 mm.
Conservarea bună, parțial tocită. BMC,
233; Cohen ², —; anul 103—111.
143. Același
AR. ✓ Greut. 2,85 g. Diam. 19,4 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
265; Cohen ², 63; anul 103—111.
144. Același
AR. ↓ Greut. 3,37 g. Diam. 19,90 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
271; Cohen ², 68; anul 103—111.
145. Același
AR. ✓ Greut. 3,12 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare, foarte tocită.
BMC, 271; Cohen ², 78; anul 103—111.
146. Același
AR. ✓ Greut. 3,26 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, foarte puțin tocită.
BMC, 276; Cohen ², 69; anul 103—111.
147. Același
AR. ✓ Greut. 3,17 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
276; Cohen ², 69; anul 103—111.
148. Același
AR. ✓ Greut. 3,18 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 276; Cohen ², 69; anul 103—111.
149. Același
AR. ↘ Greut. 3,22 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
288; Cohen ², 86; anul 103—111.
150. Același
AR. ✓ Greut. 3,09 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 288; Cohen ², 86; anul 103—111.
151. Același
AR. ✓ Greut. 3,03 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, Cohen ², 86; anul 103—111.
152. Același
AR. ✓ Greut. 3,15 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită în parte. BMC,
Cohen ², 86; anul 103—111.
153. Același
AR. ✓ Greut. 3,06 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
281; Cohen ², 85; anul 103—111.
154. Același
AR. ✓ Greut. 3,15 g. Diam. 20,3 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
281; Cohen ², 85; anul 103—111.

155. Același
AR. ✓ Greut. 2,98 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
281; Cohen ², 85; anul 103—111.
156. Același
AR. ↓ Greut. 2,86 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 297,
Cohen ², 89; anul 103—111.
157. Același
AR. ✓ Greut. 3,30 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
305; Cohen ²; anul 103—111.
158. Același
AR. ✗ Greut. 3,13 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
306; Cohen ², 87; anul 103—111.
159. Același
AR. ↓ Greut. 2,85 g. Diam. 21 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 315,
variantă; Cohen², 83 var.; anul 103—111.
160. Același
AR. ↓ Greut. 2,97 g. Diam. 19,7 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
319. Cohen ², 84; anul 103—111.
161. Același
AR. ✓ Greut. 2,91 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 319;
Cohen ², 84; anul 103—111.
162. Același
AR. ↓ Greut. 3,04 g. Diam. 21 mm.
Conservare satisfăcătoare, puțin tocită.
BMC, 319; Cohen ², 84; anul 103—111.
163. Același
AR. ✓ Greut. 2,90 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
319; Cohen ², 84; anul 103—111.
164. Același
AR. ✓ Greut. 2,77 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 319;
Cohen ², 84; anul 103—111.
165. Același
AR. ✗ Greut. 3,19 g. Diam. 21 mm.
Conservarea satisfăcătoare, foarte tocită.
BMC, 322; Cohen ², 80; anul 103—111.
166. Același
AR. ✓ Greut. 3,12 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
328; Cohen ², 74; anul 103—111.
167. Același
AR. ✓ Greut. 2,97 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
328; Cohen ², 74; anul 103—111.
168. Același
AR. Fragmentar. BMC, 328; Cohen ²,
74; anul 103—111.
169. Același
AR. ↓ Greut. 2,94 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 328;
Cohen ², 74; anul 103—111.
170. Același
AR. ↓ Greut. 3,42 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
337, Cohen ², —; anul 103—111.
171. Același
AR. ✓ Greut. 3,21 g. Diam. 21,80 mm.
Conservarea multumitoare, tocită. BMC,
337; Cohen ², 77; anul 103—111.
172. Același
AR. ↓ Greut. 3,28 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
555; Cohen ², 98; anul 103—111.
173. Același
AR. ✓ Greut. 2,89 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 365; Cohen ²; anul 103—111.
174. Același
AR. ↓ Greut. 2,80 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
365; Cohen ², —; anul 103—111.
175. Același
AR. ✓ Greut. 3,30 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
374; Cohen ², 3; anul 103—111.
176. Același
AR. Greut. 3,19 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
374; Cohen ², 3; anul 103—111.
177. Același
AR. ↓ Greut. 2,98 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
382; Cohen ², 121; anul 106.
178. Același
AR. ✓ Greut. 3,21 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
390; Cohen ², 120; anul 106.
179. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
395, Cohen ², 136; anul 103—111.
180. Același
AR. ✓ Greut. 3,05 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 401; Cohen ², 196; anul 103—111.
181. Același
AR. ↓ Greut. 2,88 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, foarte tocită.
BMC, 403; Cohen ², 149; anul 103—111.
182. Același
AR. ✓ Greut. 3,27 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
413; Cohen ², —; anul 111.

183. Același
AR. ↓ Greut. 3,04 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
413; Cohen ², anul 111.
184. Același
AR. ✓ Greut. 3,23 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea foarte bună, netocită. BMC,
412 variantă; Cohen ², 200 variantă;
anul 111.
185. Același
AR. ✓ Greut. 3,37 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
418; Cohen ², 372; anul 112—117.
186. Același
AR. ✓ Greut. 3,10 g. Diam. 21,8 mm.
Conservarea bună, foarte puțin tocită.
BMC, 421; Cohen ², 404; anul 112—117.
187. Același
AR. ✓ Greut. 3,20 g. Diam. 21,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
429; Cohen ², 398; anul 112—117.
188. Același
AR. ✓ Greut. 3,15 g. Diam. 18,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 445;
variantă; anul 112—117.
189. Același
AR. ✗ Greut. 2,80 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, puțin tocită.
BMC, 461; Cohen ², 577; anul 112—117.
190. Același
AR. ✓ Greut. 3,22 g. Diam. 20,4 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
472; Cohen ², 9; anul 112—117.
191. Același
AR. ✗ Greut. 3,50 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
500; Cohen ², 140; anul 112—117.
192. Același
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
522; Cohen ², 115; anul 112—117.
193. Același
AR. ↓ Greut. 3,13 g. Diam. 22 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
536; Cohen ², 270; anul 112—117.
194. Același
AR. ✗ Greut. 2,94 g. Diam. 20,8 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
536; Cohen ², 270; anul 112—117.
195. Același
AR. ✓ Greut. 3,31 g. Diam. 20,5 mm,
Conservarea satisfăcătoare, puțin tocită.
BMC, 536; Cohen ², 270; anul 112—117.
196. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 536?;
Cohen ², —; anul 112—117.
197. Același
AR. ↓ Greut. 3,29 g. Diam. 22 mm.
Conservarea bună, foarte puțin tocită.
BMC, 541; Cf. și Cohen ², 278; anul
112—117.
198. Același
AR. ✓ Greut. 3,18 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
541; anul 112—117.
199. Același
AR. ✓ Greut. 3,14 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
542; Cohen ², 278; anul 112—117.
200. Același
AR. ✓ Greut. 3,19 g. Diam. 20,7 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 549;
Cohen ², 276; anul 112—117.
201. Același
AR. ✓ Greut. 3,24 g. Diam. 20,4 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
549; Cohen ², 276; anul 112—117.
202. Același
AR. ✓ Greut. 3,07 g. Diam. 20 mm.
Conservarea slabă, foarte tocită. BMC,
549; Cohen ², 276; anul 112—117.
203. Același
AR. ✓ Greut. 3,01 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
549; Cohen ², 276; anul 112—117.
204. Același
AR. ↓ Greut. 3,26 g. Diam. 21 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 549;
Cohen ², 276; anul 112—117.
205. Același
AR. ↓ Greut. 3,22 g. Diam. 19,65 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
549; Cohen ², 276; anul 112—117.
206. Același
AR. ✓ Greut. 3,30 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea foarte bună. BMC, 559;
Cohen ², 274; anul 112—117.
207. Același
AR. ✓ Greut. 3,21 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
559; Cohen ², 274; anul 112—117.
208. Același
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
559; Cohen ², 274; anul 112—117.

209. Același
AR. ↓ Greut. 2,95 g. Diam. 19,4 mm.
Conservarea foarte bună, necirculată.
BMC, 559; Cohen ², 274; anul 112—117.
210. Același
AR. ✓ Greut. 3,07 g. Diam. 20,8 mm.
Conservarea satisfăcătoare, foarte tocită. BMC, 564; anul 112—117.
211. Același
AR. ✓ Greut. 3,28 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 578; Cohen ², 154; anul 112—117.
212. Același
AR. ✓ Greut. 3,26 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 578; Cohen ², 154; anul 112—117.
213. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, foarte tocită.
BMC, 590; Cohen ², 271; anul 112—117.
214. Același
AR. ↓ Greut. 2,91 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 590; Cohen ², 271; anul 112—117.
215. Același
AR. ✓ Greut. 3,26 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 594; anul 112—117.
216. Același
AR. ✗ Greut. 2,94 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 595; anul 112—117.
217. Același
AR. ✓ Greut. 2,85 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 595; anul 112—117.
218. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 599; anul 112—117.
219. Același
AR. ✗ Greut. 2,94 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 599; anul 112—117.
220. Același
AR. ✓ Greut. 3,16 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită.
BMC, 600; Cohen ², 272; anul 112—117.
221. Același
AR. ↓ Greut. 2,80 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 600; Cohen ², 272; anul 112—117.
222. Același
AR. ✓ Greut. 3,44 g. Diam. 19 mm.
Conservarea slabă, moneda tocită. BMC, 607; Cohen ², 315; anul 112—117.
223. Același
AR. ✓ Greut. 3,08 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 607; Cohen ², 315; anul 112—117.
224. Același
AR. ✓ Greut. 3,10 g. Diam. 20,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 624; cf. Cohen ², 188; anul 112—117.
225. Același
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 20,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 626; anul 112—117.
226. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 631; cf. Cohen ², 193; anul 112—117.
227. Același
AR. ✗ Greut. 3,17 g. Diam. 20 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 631; cf. și Cohen ², 193; anul 112—117.
228. Același
AR. ✓ Greut. 3,17 g. Diam. 18,7 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 631; cf. Cohen ², 193; anul 112—117.
229. Același
AR. ↓ Greut. 3,16 g. Diam. 20,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 634; Cohen ², 150; anul 112—117.
230. Același
AR. ↓ Greut. 2,50 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 634; Cohen ², 150; anul 112—117.
231. Același
AR. ↓ Greut. 3,52 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 640; Cohen ², 313; anul 112—117.
232. Același
AR. ↓ Greut. 2,97 g. Diam. 19 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 640; cf. Cohen ², 313; anul 112—117.
233. *Hadrian*
AR. ↓ Greut. 2,93 g. Diam. 20,9 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 9; Cohen ², 250; anul 117.
234. Același
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 22; Cohen ², 749; anul 117.
235. Același
AR. ✓ Greut. 3,10 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 31; Cohen ², 1023; anul 117.

236. Același
AR. ✓ Greut. 3,20 g. Diam. 20,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 41
variantă; Cohen ², 1 826 variantă; anul
117.
237. Același
AR. ↓ Greut. 2,86 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC,
III, p. 242 +; Cohen ²; anul 117.
238. Același
AR. ↓ Greut. 3,15 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
61; Cohen ²; anul 118.
239. Același
AR. ↓ Greut. 3,06 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
66; Cohen ², —; anul 118.
240. Același
AR. ✓ Greut. 2,70 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
69; Cohen ², 745; anul 118.
241. Același
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
77; Cohen ², 1015; anul 118.
242. Același
AR. ↓ Greut. 3,50 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, foarte puțin tocită.
BMC, 82; Cohen ², 1027; anul 118.
243. Același
AR. ✓ Greut. 3,09 g. Diam. 19 mm.
Conservarea mulțumitoare, tocită. BMC,
88; Cohen ², 1475; anul 118.
244. Același
AR. ↓ Greut. 3,23 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, puțin tocită.
BMC, 112; Cohen ², 1073; anul 119—122.
245. Același
AR. ↓ Greut. 2,54 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
112; Cohen ², 1073; anul 119—122.
246. Același
AR. ↓ Greut. 3,00 g. Diam. 18 mm.
Conservarea slabă, moneda mult tocită.
BMC, 112; Cohen ², 1073; anul 119—
122.
247. Același
AR. ↓ Greut. 3,38 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, moneda puțin tocită.
BMC, 115; Cohen ², 1075; anul 119—
122.
248. Același
AR. ✗ Greut. 3,22 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, moneda puțin tocită.
BMC, 122; Cohen ², 1065; anul 119—
122.
249. Același
AR. ↓ Greut. 3,00 g. Diam. 20 mm.
Conservarea slabă, moneda tocită. BMC,
123; Cohen ², 1065; anul 119—122.
250. Același
AR. ↓ Greut. 3,07 g. Diam. 21,1 mm.
Conservarea foarte bună, moneda neto-
cită, aproape „fior di conio”. BMC,
134; Cohen ², 1097; anul 119—122.
251. Același
AR. ↓ Greut. 3,25 g. Diam. 20 mm.
Conservarea slabă, moneda tocită. BMC,
138; Cohen ², 1102; anul 119—122.
252. Același
AR. ✓ Greut. 3,41 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC,
139; Cohen ², 1103; anul 119—122.
253. Același
AR. ✓ Greut. 3,21 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, dar moneda
tocită. BMC, 139; Cohen ², 1103; anul
119—122.
254. Același
AR. ✓ Greut. 3,02 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 150; Cohen ², —; anul 119—
122.
255. Același
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 20,80 mm.
Conservarea bună, moneda puțin tocită.
BMC, 152; Cohen ², 1119; anul 119—
122.
256. Același
AR. ↓ Greut. 3,19 g. Diam. 20 mm.
Conservarea mulțumitoare, moneda to-
cită. BMC, 154; Cohen ², 1120; anul
119—122.
257. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 19,30 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda pu-
țin tocită. BMC, 154; Cohen ², 1120;
anul 119—122.
258. Același
AR. ↓ Greut. 2,80 g. Diam. 20,20 mm.
Conservarea foarte bună, moneda foarte
tocită. BMC, 154; Cohen ², 1120; anul
119—122.
259. Același
AR. ↓ Greut. 2,81 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda
mult tocită. BMC, 154; Cohen ², 1120;
anul 119—122.
260. Același
AR. ↓ Greut. 3,27 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, moneda netocită.
BMC, 159; Cohen ², 1120; anul 119—122.

261. Același
AR. ✓ Greut. 2,90 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, moneda tocită.
BMC, 162; Cohen², 114; anul 119–122.
262. Același
AR. ↓ Greut. 3,48 g. Diam. 19,50 mm.
Conservarea foarte bună, moneda neto-
cită. BMC, 164; Cohen², 1149; anul
119–122.
263. Același
AR. ✓ Greut. 2,99 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 164; Cohen², 1149; anul
119–122.
264. Același
AR. ↓ Greut. 3,47 g. Diam. 19,80 mm.
Conservarea bună, moneda puțin to-
cită. BMC, 164, notă; Cohen², 1149;
anul 119–122.
265. Același
AR. ↓ Greut. 3,18 g. Diam. 19,30 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
169; Cohen², 1143; anul 119–122.
266. Același
AP. ↓ Greut. 3,35 g. Diam. 19,30 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
170; Cohen², 1155; anul 119–122.
267. Același
AR. ↓ Greut. 3,30 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
170; Cohen², 1155; anul 119–122.
268. Același
AR. ✓ Greut. 2,75 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
170; Cohen², 1150; anul 119–122.
269. Același
AR. ✓ Greut. 3,14 g. Diam. 20,05 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
179; Cohen², 1091; anul 119–122.
270. Același
AR. ✓ Greut. 3,29 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
184; Cohen², 1093; anul 119–122.
271. Același
AR. ✓ Greut. 3,08 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 184;
Cohen², 1093; anul 119–122.
272. Același
AR. ✓ Greut. 3,49 g. Diam. 19,50 mm.
Conservarea foarte bună, moneda puțin
tocită. BMC, 194; Cohen², 1140; anul
119–122.
273. Același
AR. ↓ Greut. 3,44 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, moneda tocită BMC,
194; Cohen², 1140; anul 119–122.
274. Același
AR. ✓ Greut. 3,23 g. Diam. 18,70 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
194; Cohen², 1140; anul 119–122.
275. Același
AR. ↓ Greut. 2,95 g. Diam. 21 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
194; Cohen², 1140; anul 119–122.
276. Același
AR. ✓ Greut. 3,10 g. Diam. 20,90 mm.
Conservarea foarte bună, moneda puțin
circulată. BMC, 197; Cohen², 1148;
anul 119–122.
277. Același
AR. ✓ Greut. 3,27 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 215;
anul 119–122.
278. Același
AR. ↓ Greut. 3,23 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, moneda puțin cir-
culată. BMC, 240; Cohen², 1162; anul
119–122.
279. Același
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, moneda foarte puțin
tocită. BMC, 247; Cohen², 1174; anul
119–122.
280. Același
AR. ↓ Greut. 3,30 g. Diam. 18,75 mm.
Conservarea foarte bună, neuzată. BMC,
248; Cohen², 130; anul 119–122.
281. Același
AR. ✓ Greut. 2,85 g. Diam. 19,60 mm.
Conservarea bună, moneda tocită.
BMC, 248; Cohen², 130; anul 119–122.
282. Același
AR. ↓ Greut. 3,16 g. Diam. 20,70 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
252; Cohen², 214; anul 119–122.
283. Același
AR. ↓ Greut. 3,00 g. Diam. 20,50 mm.
BMC, 257 variantă; Cohen², 255; anul
119–122.
284. Același
AR. ↓ Greut. 3,24 g. Diam. 20,60 mm.
Conservarea foarte bună. Moneda aproa-
pe nu poartă urme de circulație. BMC,
262; Cohen², 599; anul 119–122.
285. Același
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 19 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 266;
Cohen², 600; anul 119–122.
286. Același
AR. ✓ Greut. 3,32 g. Diam. 19,60 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 266;
cf. Cohen², 612; anul 119–122.

287. Același
AR. ↓ Greut. 3,19 g. Diam. 19,90 mm.
Conservarea bună, puțin uzată. BMC, 268; Cf. Cohen ², 612; anul 119—122.
288. Același
AR. ✓ Greut. 3,20 g. Diam. 19,70 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 270; anul 119—122.
289. Același
AR. ✗ Greut. 3,16 g. Diam. 21 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 277; Cohen ², 815; anul 119—122.
290. Același
AR. ✗ Greut. 3,41 g. Diam. 20 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 277; Cohen ², 815; anul 119—122.
291. Același
AR. ✓ Greut. 3,16 g. Diam. 19,10 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 282; Cohen ², 904; anul 119—122.
292. Același
AR. ✓ Greut. 3,41 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 284; Cohen ², 903; anul 119—122.
293. Același
AR. ✓ Greut. 3,11 g. Diam. 20,7 mm.
Conservarea bună, monedă tocită. BMC, 284; Cohen ², 903; anul 119—122.
294. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 314; Cohen ², 1324; anul 119—122.
295. Același
AR. ✓ Greut. 3,57 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 315; Cohen ², 1327; anul 119—122.
296. Același
AR. ✓ Greut. 3,25 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 315; Cohen ², 1327; anul 119—122.
297. Același
AR. ✓ Greut. 3,05 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 315; Cohen ², 1327; anul 119—122.
298. Același
AR. ✓ Greut. 3,05 g. Diam. 19,10 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 316; Cohen ², 1327; anul 119—122.
299. Același
AR. ✓ Greut. 2,97 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 316; Cohen ², 1327; anul 119—122.
300. Același
AR. ↓ Greut. 3,45 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea bună, netocită. BMC, 324; Cohen ², 1477; anul 119—122.
301. Același
AR. ✓ Greut. 2,81 g. Diam. 19,70 mm.
Conservarea satisfăcătoare. BMC, 324; Cohen ², 1477; anul 119—122.
302. Același
AR. ✓ Greut. 2,21 g. Diam. 19,30 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 324; Cohen ², 1477; anul 119—122.
303. Același
AR. ↓ Greut. 3,23 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 334; Cohen ², 315; anul 125—128.
304. Același
AR. ↓ Greut. 3,02 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 334; Cohen ², 315; anul 125—128.
305. Același
AR. ↓ Greut. 2,93 g. Diam. 19,45 mm.
Conservarea satisfăcătoare. BMC, III, p. 282, notă.
306. Același
AR. ↓ Greut. 3,35 g. Diam. 21 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda tocită. BMC, 338; Cohen ², 332; anul 125—128.
307. Același
AR. ✓ Greut. 3,14 g. Diam. 15,8 mm × 19,5 mm. Conservarea bună, moneda tocită. BMC, 348; Cohen ², 307; anul 125—128.
308. Același
AR. ↓ Greut. 3,05 g. Diam. 19,10 mm.
Conservarea bună, dar moneda mult tocită. BMC, 351; Cohen ², 310; anul 125—128.
309. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 19,50 mm.
Conservarea bună, moneda mult tocită. BMC, 361; Cohen ², —; anul 125—128.
310. Același
AR. ✗ Greut. 2,95 g. Diam. 20 mm.
Conservarea slabă, moneda tocită. BMC, 366; Cohen ², —; anul 125—128.
311. Același
AR. ✗ Greut. 3,28 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC, 368; Cohen ², 337; anul 125—128.
312. Același
AR. ↓ Greut. 3,24 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC, 368. Cohen ², 337; anul 125—128.
313. Același
AR. ↓ Greut. 3,24 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea bună, moneda puțin tocită. BMC, 368; Cohen ², 337; anul 125—128.

314. Același
AR. ↓ Greut. 3,20 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
374; Cohen ², 341; anul 125–128.
315. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 18,80 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 379;
Cohen ², 381; anul 125–128.
316. Același
AR. ↓ Greut. 2,99 g. Diam. 22 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC,
379; Cohen ², 381; anul 125–128.
317. Același
AR. ↘ Greut. 3,23 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, Cohen ², 379; anul 125–
128.
318. Același
AR. ✓ Greut. 3,16 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea bună, moneda puțin to-
cită. BMC, 391; Cohen ², 328; anul
125–128.
319. Același
AR. ↓ Greut. 2,70 g. Diam. 19,40 mm.
Conservarea satisfăcătoare, dar mo-
neda mult tocită. BMC, 391; Cohen ²,
328; anul 125–128.
320. Același
AR. ↘ Greut. 2,98 g. Diam. 20,10 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 396; Cohen ², 335; anul
125–128.
321. Același
AR. ↓ Greut. 2,82 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare, dar mone-
da mult tocită. BMC, 396; Cohen ²,
335; anul 125–128.
322. Același
AR. ↘ Greut. 3,13 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 396;
Cohen ², 335; anul 125–128.
323. Același
AR. ↘ Greut. 3,21 g. Diam. 19,30 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 400;
Cohen ², —; anul 125–128.
324. Același
AR. ↓ Greut. 3,00 g. Diam. 20,80 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 413; Cohen ², 393; anul
125–128.
325. Același
AR. ↓ Greut. 3,20 g. Diam. 19 mm.
Conservarea slabă, moneda puțin to-
cită. BMC, 417; Cohen ², 390; anul
125–128.
326. Același
AR. ✓ Greut. 3,145 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 421 (notă); Cohen ², —;
anul 125–128.
327. Același
AR. ✓ Greut. 3,19 g. Diam. 17,80 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC,
422; Cohen ², 358; anul 125–128.
328. Același
AR. ✓ Greut. 2,97 g. Diam. 18,75 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 422;
Cohen ², 358; anul 125–128.
329. Același
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda pu-
țin tocită. BMC, 426; Cohen ², 361;
anul 125–128.
330. Același
AR. ✓ Greut. 3,35 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 428; Cohen ², —; anul 125–
128.
331. Același
AR. ↘ Greut. 2,68 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 453;
Cohen ², 454; anul 125–128.
332. Același
AR. ↘ Greut. 3,06 g. Diam. 19 mm.
Conservarea slabă, puțin tocită. BMC,
471; Cohen ², 295; anul 128–132.
333. Același
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 20,50 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 488;
Cohen ², 380; anul 128–132.
334. Același.
AR. ↓ Greut. 3,18 g. Diam. 18,65 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 491; Cohen ², 395; anul
128–132.
335. Același
AR. ↓ Greut. 3,26 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC,
491; Cohen ², 395; anul 128–132.
336. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC,
497; Cohen ², —; anul 128–132.
337. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 19,20 mm.
Conservarea bună, moneda puțin tocită.
BMC, 497; Cohen ², —; anul 128–132.
338. Același
AR. ↘ Greut. 3,11 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea slabă. BMC, III, p. 304,
notă; Cohen ², 467; anul 128–132.

339. Același
AR. √ Greut. 3,19 g. Diam. 19,50 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 548—551; variantă; Cohen ², —; anul 132—134.
340. Același
AR. ↓ Greut. 3,04 g. Diam. 19,20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 553; Cohen ², 894; anul 132—134.
341. Același
AR. √ Greut. 3,06 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 556; Cohen ², 918; anul 132—134.
342. Același
AR. √ Greut. 2,85 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 590; Cohen ², 122; anul 134—138.
343. Același
AR. √ Greut. 3,34 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 595; Cohen ², 172; anul 134—138.
344. Același
AR. ↓ Greut. 2,98 g. Diam. 19,80 mm.
Conservarea foarte bună, puțin tocită. BMC, 595; Cohen ², 172; anul 134—138.
345. Același
AR. √ Greut. 3,19 g. Diam. 19,80 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 606; Cohen ², 614; anul 134—138.
346. Același
AR. ↓ Greut. 3,47 g. Diam. 17 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 627; Cohen ², 716; anul 134—138.
347. Același
AR. √ Greut. 3,23 g. Diam. 19 mm.
Conservarea foarte bună, puțin tocită. BMC, 627; Cohen ², 716; anul 134—138.
348. Același
AR. √ Greut. 3,29 g. Diam. 19,20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda tocită. BMC, 627; Cohen ², 716; anul 134—138.
349. Același
AR. √ Greut. 3,16 g. Diam. 18,10 mm.
Conservarea bună, moneda puțin tocită. BMC, 627; Cohen ², 716; anul 134—138.
350. Același
AR. √ Greut. 2,94 g. Diam. 18 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 627; Cohen ², 716; anul 134—138.
351. Același
AR. ↓ Greut. 3,25 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea foarte bună, moneda foarte puțin circulată. BMC, 634; Cohen ², 761; anul 134—138.
352. Același
AR. ↓ Greut. 3,36 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea satisfăcătoare, dar moneda mult tocită. BMC, 634; Cohen ², 761; anul 134—138.
353. Același
AR. ↓ Greut. 3,15. Diam. 18,7 mm.
Conservarea bună, moneda puțin tocită. BMC, 677; Cohen ², 963; anul 134—138.
354. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 20,4 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 677; Cohen ², 963; anul 134—138.
355. Același
AR. √ Greut. 3,03 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 677; Cohen ², 963; anul 134—138.
356. Același
AR. ↓ Greut. 2,93 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 677; Cohen ², 963; anul 134—138.
357. Același
AR. √ Greut. 3,09 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda tocită. BMC, 677; Cohen ², 963; anul 134—138.
358. Același
AR. ↓ Greut. 3,40 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 677, variantă, notă. Cohen ², —; anul 134—138.
359. Același
AR. ↓ Greut. 3,26 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 680; Cohen ², 966; anul 134—138.
360. Același
AR. ↓ Greut. 3,56 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC, 685; Cohen ², 1028; anul 134—138.
361. Același
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 693; Cohen ², 1032; anul 134—138.
362. Același
AR. ↓ Greut. 3,56 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea foarte bună, moneda foarte puțin tocită. BMC, 694; Cohen ², 1204; anul 134—138.
363. Același
AR. ↓ Greut. 3,29 g. Diam. 18,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 694; Cohen ², 1204; anul 134—138.
364. Același
AR. √ Greut. 3,47 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 694; Cohen ², 1204; anul 134—138.

365. Același
AR. ✓ Greut. 3,18 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 707; Cohen², 1312; anul
134—138.
366. Același
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea bună, moneda puțin to-
cită. BMC, 710; Cohen², 1316; anul
134—138.
367. Același
AR. ∨ Greut. 3,47 g. Diam. 20,2 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 716;
Cohen², 1335; anul 134—138.
368. Același
AR. ∨ Greut. 3,19 g. Diam. 19,3 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 716; Cohen², 1335; anul
134—138.
369. Același
AR. ∨ Greut. 3,11 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, moneda tocită. BMC,
726; Cohen², 1329; anul 134—138.
370. Același
AR. ↓ Greut. 3,37 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
726; Cohen², 1329; anul 134—138.
371. Același
AR. ✓ Greut. 3,02 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
721; Cohen², 1328; anul 134—138.
372. Același
AR. ↓ Greut. 3,05 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, moneda tocită.
BMC, 721; Cohen², 1328; anul 134—138.
373. Același
AR. ↓ Greut. 3,18 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 742;
Cohen², 1427; anul 134—138.
374. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 741;
Cohen², 1427; anul 134—138.
375. Același
AR. ↓ Greut. 2,92 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda mult
tocită. BMC, 761; Cohen², 1455; anul
134—138.
376. Același
AR. ∨ Greut. 3,32 g. Diam. 18,40 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 771;
Cohen², 1461; anul 143—148.
377. Același
AR. ✓ Greut. 3,12 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 771;
Cohen², 1461; anul 134—138.
378. Același
AR. ✓ Greut. 3,09 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 771; Cohen², 1461; anul
134—138.
379. Același
AR. ∨ Greut. 2,95 g. Diam. 18,3 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 771 variantă; Cohen², 1461;
anul 134—138.
380. Același
AR. ↓ Greut. 3,11 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
777; Cohen², 1481; anul 134—138.
381. Același
AR. ✓ Greut. 3,06 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda to-
cită. BMC, 777; Cohen², 1481; anul
134—138.
382. Același
AR. ↓ Greut. 2,71 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare. BMC, 778;
Cohen², 1481; anul 134—138.
383. Același
AR. ↓ Greut. 3,38 g. Diam. 17 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
778; Cohen², 1481; anul 134—138.
384. Același
AR. ↓ Greut. 3,05 g. Diam. 19,3 mm.
Conservarea slabă (moneda știrbită av.
sus), altfel puțin tocită. BMC, 801;
Cohen², 100. Anul 134—138.
385. Același
AR. ✓ Greut. 3,46 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 823;
Cohen², 154; anul 134—138.
386. Același
AR. ✓ Greut. 3,29 g. Diam. 19,3 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda pu-
țin tocită. BMC, 846; Cohen², 822;
anul 124—138.
387. Același
AR. ↓ Greut. 3,22 g. Diam. 19,4 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 850;
Cohen², 867; anul 134—138.
388. Același
AR. ✓ Greut. 3,22 g. Diam. 19,4 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 877;
Cohen², —; anul 134—138.
389. *Hadrian (Sabina)*
AR. ✓ Greut. 3,12 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
895; Cohen², 12.

390. *Hadrian*
AR. ↓ Greut. 3,1 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
895; Cohen², 12.
391. *Hadrian (Sabina)*
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 18 mm.
Conservarea slabă, mult tocită. BMC,
895; Cohen², 12.
392. Același
AR ↓ Greut. 2,99 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
924; Cohen², 85.
393. Același
AR ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 929;
Cohen².
394. Același
AR. ↓ Greut. 3,48 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, dar tocită. BMC,
932; Cohen².
395. Același
AR. ↘ Greut. 3,13 g. Diam. 19 mm.
Conservarea satisfăcătoare; tocită. BMC,
932; Cohen², —
396. Același
AR. ↘ Greut. 3,33 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 940;
Cohen², 43.
397. Același
AR. ↓ Greut. 3,13 g. Diam. 18 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
940; Cohen², 43.
398. Același
AR. ↓ Greut. 3,22 g. Diam. 17,5 mm.
Conservarea slabă, mult tocită. BMC,
940; Cohen², 43.
399. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
944; Cohen², 73.
400. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda
mult tocită. BMC, 944; Cohen², 73.
401. Același
AR. ↓ Greut. 3,45 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 947;
Cohen², 73.
402. Același
AR. ↓ Greut. 3,11 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 947;
Cohen², 73.
403. *Hadrian (L. Aelius Caesar)*
AR. ↘ Greut. 3,01 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
979; Cohen², 55; anul 137.
404. *Antoninus Pius*
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 18 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
6, variantă; Cohen², 663; anul 138.
405. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 23;
Cohen², 79; anul 138.
406. *Antoninus Pius*
AR. ↓ Greut. 3,27 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
60; Cohen², 86; anul 139.
407. Același
AR. ↓ Greut. 2,79 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită.
BMC, 65; Cohen², 91; anul 139.
408. Același
AR. ↘ Greut. 3,19 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită.
BMC, 83; Cohen², 831; anul 139.
409. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 88;
Cohen², 834; anul 139.
410. Același
AR. ↓ Greut. 3,13 g. Diam. 19 mm.
Conservarea mediocră, tocită. BMC, 88;
Cohen², 834; anul 139.
411. Același
AR. ↓ Greut. 3,32 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
91; Cohen²; anul 139.
412. Același
AR. ↓ Greut. 3,20 g. Diam. 18,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
96; Cohen², 851; anul 139.
413. Același
AR. ↘ Greut. 3,09 g. Diam. 19 mm.
Conservarea mediocră, tocită. BMC,
96; Cohen², 851; anul 139.
414. *Antoninus Pius (Faustina I)*
AR. ↓ Greut. 3,26 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea slabă, mult tocită. BMC,
136; Cohen², 215; anul 139–140.
415. *Antoninus Pius*
AR. ↑ Greut. 3,15 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 173,
Cohen², 14; anul 140–144.
416. Același
AR. ↑ Greut. 2,97 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
173; Cohen², 14; anul 140–144.

417. Același
AR. ↙ Greut. 3,32 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea foarte bună, moneda n-a
circulat. BMC, 175; Cohen ², 14; anul
140—144.
418. Același
AR. Greut. 3,19 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
180; Cohen ², 33; anul 140—144.
419. Același
AR. ↙ Greut. 3,05 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 182;
Cohen ², 33; anul 140—144.
420. Același
AR. ↓ Greut. 3,11 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 186;
Cohen ², 59; anul 140—144.
421. Același
AR. ↓ Greut. 3,24 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 194;
Cohen ², 124; anul 140—144.
422. Același
AR. ↘ Greut. 3,01 g. Diam. 19 mm.
Conservarea foarte bună, puțin tocită.
BMC, 194; Cohen ², 124; anul 140—144.
423. Același
AR. ↘ Greut. 2,95 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
194; Cohen ², 124; anul 140—144.
424. Același
AR. ↓ Greut. 3,34 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
207; Cohen ², 405; anul 140—144.
425. Același
AR. ↓ Greut. 3,20 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
320; Cohen ², anul 140—144.
426. Același
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
225; Cohen ², 681; anul 140—144.
427. Același
AR. ↓ Greut. 2,87 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 246;
Cohen ², 466; anul 140—144.
428. Același
AR. ↓ Greut. 3,47 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
255; Cohen ², —; anul 140—144.
429. *Antoninus Pius (M. Aurelius)*
AR. ↓ Greut. 3,34 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, foarte puțin tocită.
BMC, 270; Cohen ², 389; anul 140—144.
430. Același
AR. ↙ Greut. 3,46 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 270;
Cohen ², 389; anul 140—144.
431. Același
AR. ↙ Greut. 3,51 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 277;
Cohen ², 451; anul 140—144.
432. *Antoninus Pius (Faustina I)*
AR. ↑ Greut. 3,25 g. Diam. 17,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
298; Cohen ², 159; anul 141 sau după.
433. Același
AR. ↓ Greut. 2,74 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 298;
Cohen ², 159; anul 141.
434. Același
AR. ↓ Greut. 3,27 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 301;
Cohen ², 166; anul 141.
435. Același
AR. ↘ Greut. 3,14 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 280;
Cohen ², 41; anul 141.
436. Același
AR. ↓ Greut. 2,88 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 313;
Cohen ², 234; anul 141.
437. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea mediocră, tocită. BMC,
313; Cohen ², 234; anul 141.
438. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 314;
Cohen ², 234; anul 141.
439. Același
AR. ↓ Greut. 3,37 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 315;
Cohen ², 237; anul 141.
440. Același
AR. ↑ Greut. 3,02 g. Diam. 18,7 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 316;
Cohen ², 237; anul 141.
441. Același
AR. ↓ Greut. 3,23 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
339; Cohen ², 1; după anul 141.
442. Același
AR. ↑ Greut. 3,20 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 339;
Cohen ², 1; după anul 141.
443. Același
AR. ↑ Greut. 3,60 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
346; Cohen ², 26; după anul 141.

444. Aceeași
AR. ↙ Greut. 3,39 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 346;
Cohen², 26; după anul 141.
445. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,25 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 346;
Cohen², 26; după anul 141.
446. Aceeași
AR. ↗ Greut. 3,13 g. Diam. 19 mm.
Conservarea mediocră, mult tocită.
BMC, 346; Cohen², 26; după anul 141.
447. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 19 mm.
Conservarea mediocră, mult tocită.
BMC, 346; Cohen², 26; după anul 141.
448. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,03 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 346;
Cohen², 26; după anul 141.
449. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,11 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
351; Cohen², 26; după anul 141.
450. Aceeași
AR. ↙ Greut. 2,89 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 351;
Cohen², 26; după anul 141.
451. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,42 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
351; Cohen², 11; după anul 141.
452. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,49 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 373;
Cohen², 32; după anul 141.
453. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,39 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 373,
Cohen², 32; după anul 141.
454. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,32 g. Diam. 18 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită BMC,
373; Cohen², 32.
455. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,29 g. Diam. 19,7 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 373;
Cohen², 32; după anul 141.
456. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,25 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea satisfăcătoare, puțin tocită.
BMC, 373; Cohen², 32; după anul 141.
457. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,25 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 373;
Cohen², 32; după anul 141.
458. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,18 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, moneda mult
tocită. BMC, 373; Cohen², 32; după
anul 141.
459. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,78 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, tocită.
BMC, 375; Cohen², 32; după anul 141.
460. Aceeași
AR. ↙ Greut. 3,10 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 375;
Cohen², 32; după anul 141.
461. Aceeași
AR. ↙ Greut. 3,00 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 375;
Cohen², 32; după anul 141.
462. Aceeași
AR. ↘ Greut. 2,50 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
375; Cohen², 32; după anul 141.
463. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,84 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 378;
Cohen², 32; după anul 141.
464. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,68 g. Diam. 18,7 mm.
Conservarea mediocră, moneda mult
tocită. BMC, 378; Cohen², 32; după
anul 141.
465. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,12 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 384;
Cohen², —; după anul 141.
466. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 19,3 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 392;
Cohen², 93; după anul 141.
467. Aceeași
AR. ↑ Greut. 2,72 g. Diam. 21,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
409; Cohen², 78; după anul 141.
468. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,00 g. Diam. 19,6 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 409;
Cohen², 78; după anul 141.
469. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,92 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 400;
Cohen², 96; după anul 141.
470. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,50 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
400; Cohen², 96; după anul 141.

471. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,20 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 400;
Cohen ², 296; după anul 141.
472. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,15 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 400;
Cohen ², 96; după anul 141.
473. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,03 g. Diam. 18,6 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
400; Cohen ², 96; după anul 141.
474. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,46 g. Diam. 19,3 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 411;
Cohen ², 78; după anul 141.
475. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,13 g. Diam. 20 mm.
Conservarea mediocră, mult to-
cită. BMC, 417; Cohen ². După anul
141.
476. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,32 g. Diam. 19,3 mm.
Conservarea foarte bună, moneda puțin
tocită. BMC, 420; după anul 141.
477. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,63 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
421, Cohen ², 104; după anul 141.
478. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,25 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
421; Cohen ², 104; după anul 141.
479. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 18,6 mm.
Conservarea multumitoare, moneda to-
cită. BMC, 421; Cohen ², 104; după
anul 141.
480. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,02 g. Diam. 20 mm.
Conservarea slabă, mult tocită. BMC,
428; Cohen ², 120; după anul 141.
481. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,26 g. Diam. 18,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 429;
Cohen ², 120; după anul 141.
482. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,28 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
432; Cohen ², 73; după anul 141.
483. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,08 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 435;
Cohen ², 108; după anul 141.
484. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,38 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 440;
Cohen ², 116; după anul 141.
485. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,38 g. Diam. 17,8 mm.
Conservarea mediocră, mult tocită.
BMC, 440; Cohen ², 116; după anul 141.
486. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 445;
Cohen ², 119; după anul 141.
487. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,22 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, foarte puțin tocită.
BMC, 462; Cohen ², 136; după anul 141.
488. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,195 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 462;
Cohen ², 136; după anul 141.
489. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,28 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 464;
după anul 141.
490. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,05 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
467; Cohen ², 179; după anul 141.
491. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,94 g. Diam. 18 mm.
Conservarea mediocră, moneda mult
tocită. BMC, 468; Cohen ², 179; după
anul 141.
492. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,98 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
469; Cohen ², 179; după anul 141.
493. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,87 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
469 variantă; Cohen ², 179; după anul
141.
494. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,47 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, moneda foarte puțin
tocită. BMC, 475; Cohen ², 175; după
anul 141.
495. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,15 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 475;
Cohen ², 175; după anul 141.
496. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,10 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
485; Cohen ², 291; după anul 141.

497. *Antoninus Pius*
AR. ↙ Greut. 3,68 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, foarte puțin tocită.
BMC, 496; Cohen ², 437; după anul
143—144.
498. Același
AR. ↓ Greut. 2,91 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, moneda foarte puțin
tocită. BMC, 512; Cohen ², 228; anul
145—161.
499. Același
AR. ↓ Greut. 3,08 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 512
variantă; Cohen ², 228; anul 145—161.
500. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, moneda foarte puțin
tocită. BMC, 521; Cohen ², 226; anul
145—161.
501. Același
AR. ↘ Greut. 3,09 g. Diam. 18,9 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
530; Cohen ², 344; anul 145—161.
502. Același
AR. ↗ Greut. 3,38 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 536;
Cohen ², 345; anul 145—161.
503. Același
AR. ↗ Greut. 3,30 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
536; Cohen ², 344; anul 145—161.
504. Același
AR. ↓ Greut. 3,24 g. Diam. 20 mm.
Conservarea foarte bună, moneda
aproape necirculată. BMC, 536; Co-
hen ², 345; anul 145—161.
505. Același
AR. ↗ Greut. 3,15 g. Diam. 20 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
536; Cohen ², 345; anul 145—161.
506. Același
AR. ↘ Greut. 3,08 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 536;
Cohen ², 345; anul 145—161.
507. Același
AR. ↗ Greut. 3,35 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
567; Cohen ², 490; anul 145—161.
508. *Antoninus Pius (M. Aurelius)*
AR. ↑ Greut. 3,15 g. Diam. 18,9 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
567; Cohen ², 490; anul 145—161.
509. Același
AR. ↓ Greut. 3,43 g. Diam. 17,8 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC,
571; Cohen ², 491; anul 145—161.
510. Același
AR. ↓ Greut. 3 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 582;
Cohen ², 1117; anul 145—161.
511. Același
AR. ↗ Greut. 3,32 g. Diam. 18,7 mm.
Conservarea bună, circulată. BMC, 594;
Cohen ², 110; anul 145—161.
512. Același
AR. ↓ Greut. 3 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea foarte bună, puțin tocită.
BMC, 594; Cohen ², 110; anul 145—
161 (?).
513. Același
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea foarte bună, puțin tocită.
BMC, 594; Cohen ², 110; anul 145—
161 (?).
514. Același
AR. ↓ Greut. 3,15 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
594; Cohen ², 110; anul 145—161 (?).
515. *Antoninus Pius*
AR. ↓ Greut. 3,25 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
621; Cohen ², 283; anul 147—148.
516. Același
AR. ↓ Greut. 3,30 g. Diam. 21 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
658; Cohen ², 284; anul 148—149.
517. Același
AR. ↑ Greut. 3,12 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC;
Cohen ², 287; anul 148—149 (?).
518. Același
AR. ↓ Greut. 3,33 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
664; Cohen ², 252; anul 148—149.
519. Același
AR. ↓ Greut. 2,93 g. Diam. 18,7 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
664; Cohen ², 252; anul 148—149.
520. Același
AR. ↓ Greut. 3,40 g. Diam. 19 mm.
Conservarea foarte bună, moneda puțin
tocită. BMC, 671; Cohen ², 281; anul
148—149.
521. Același
AR. ↓ Greut. 3,28 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 670;
Cohen ², 281; anul 148—149.
522. Același
AR. ↘ Greut. 3,30 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
670; Cohen ², 281; anul 148—149.

523. Același
AR. ↓ Greut. 3,56 g. Diam. 18,7 mm.
Conservarea foarte bună, aproape necirculată. BMC, 675; Cohen ², 304; anul 148—149.
524. *Antoninus Pius (M. Aurelius)*
AR. ↓ Greut. 3,15 g. Diam. 20,4 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 704; Cohen ², 19; anul 148—149.
525. *Antoninus Pius*
AR. ↓ Greut. 3,01 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 719; Cohen ², 265; anul 150—151.
526. Același
AR. ↓ Greut. 3,31 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 731; Cohen ², 583; anul 150—151.
527. Același
AR. ↓ Greut. 3,35 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 736; Cohen ², 825; anul 150—151.
528. Același
AR. ↘ Greut. 3,60 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, netocită. BMC, 749; Cohen ², —; anul 151—152.
529. Același
AR. ↓ Greut. 3,43 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea foarte bună, moneda foarte puțin tocită. BMC, 754; Cohen ², 617; anul 151—152.
530. Același
AR. ↓ Greut. 2,91 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea slabă, mult tocită. BMC, 762; Cohen ², 196; anul 151—152.
531. Același
AR. ↓ Greut. 3,40 g. Diam. 18,3 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 762; Cohen ², 196; anul 151—152.
532. Același
AR. ↘ Greut. 3,40 g. Diam. 20 mm.
Conservarea satisfăcătoare, mult tocită. BMC, 765; Cohen ², 288; anul 151—152.
533. Același
AR. ↑ Greut. 3,24 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 765; Cohen ², 288; anul 151—152.
534. Același
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 765; Cohen ², 288; anul 151—152.
535. Același
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 765; Cohen ², 288; anul 151—152.
536. *Antoninus Pius (M. Aurelius)*
AR. ↘ Greut. 3,32 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 777; Cohen ², 646; anul 151—152.
537. *Antoninus Pius*
AR. ↘ Greut. 2,94 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda tocită. BMC, 782; Cohen ², 197; anul 152—153.
538. Același
AR. ↓ Greut. 3,35 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 782; Cohen ², 197; anul 152—153.
539. Același
AR. ↘ Greut. 3,45 g. Diam. 20 mm.
Conservarea foarte bună, moneda aproape necirculată. BMC, 786; Cohen ², 290; anul 152—153.
540. Același
AR. ↘ Greut. 3,05 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, mult tocită. BMC, 786; Cohen ², 290; anul 152—153.
541. Același
AR. ↘ Greut. 3,36 g. Diam. 19 mm.
Conservarea foarte bună, moneda aproape necirculată. BMC, 786; Cohen ², 290; anul 152—153.
542. Același
AR. ↓ Greut. 3,20 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 790; Cohen ², 270; anul 152—153.
543. Același
AR. ↘ Greut. 3,29 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 806; Cohen ², 198; anul 153—154.
544. Același
AR. ↓ Greut. 3,27 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 806; Cohen ², 198; anul 153—154.
545. Același
AR. ↓ Greut. 3,27 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 806; Cohen ², 198; anul 153—154.
546. Același
AR. ↓ Greut. 3,77 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 809; Cohen ², 291; anul 153—154.
547. Același
AR. ↑ Greut. 2,64 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 809; Cohen ², 291; anul 153—154.
548. Același
AR. ↑ Greut. 3,32 g. Diam. 21 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda puțin tocită. BMC, 816; anul 153—154.

549. *Antoninus Pius (M. Aurelius)*
AR. ↓ Greut. 3,10 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 822;
Cohen², 663; anul 153—154.
550. Același
AR. ↑ Greut. 3,04 g. Diam. 18,3 mm.
Conservarea satisfăcătoare. BMC, 826;
Cohen², 673; anul 153—154.
551. Același
AR. ↓ Greut. 3,40 g. Diam. 18,2 mm.
Conservarea satisfăcătoare. Moneda to-
cită. BMC, 804 (?); anul 152—153 (?).
552. *Antoninus Pius*
AR. ↓ Greut. 3,05 g. Diam. 19 mm.
Conservarea multumitoare, tocită. BMC,
832; Cohen², 292; anul 154—155.
553. Același
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 18 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
834; Cohen², 272; anul 154—155.
554. Același
AR. ↑ Greut. 3,31 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, —;
Cohen², 202; anul 155—156.
555. Același
AR. ↓ Greut. 3,55 g. Diam. 20 mm.
Conservarea mediocră, puțin tocită.
BMC, 842; Cohen², 273; anul 155—156.
556. Același
AR. ↑ Greut. 3,17 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
856; Cohen², 979; anul 155—156.
557. Același
AR. ↑ Greut. 3,47 g. Diam. 17,6 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
859; Cohen², 982; anul 155—156.
558. *Antoninus Pius (M. Aurelius)*
AR. ↑ Greut. 2,96 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 869;
Cohen², 702; anul 155—156.
559. *Antoninus Pius*
AR. ↓ Greut. 3,04 g. Diam. 18,7 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
878; Cohen², 1021; anul 156—157.
560. Același
AR. ↓ Greut. 3,26 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 883;
Cohen², 1016; anul 156—157.
561. Același
AR. ↑ Greut. 3,32 g. Diam. 17,4 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 901;
Cohen², 1038; anul 157—158.
562. Același
AR. ↑ Greut. 3,08 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
901; Cohen², 1038; anul 157—158.
563. Același
AR. ↓ Greut. 3 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
901; Cohen², 1038; anul 157—158.
564. Același
AR. ↓ Greut. 2,75 g. Diam. 18 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda
mult tocită. BMC, 301; Cohen², 1038;
anul 157—158.
565. *Antoninus Pius (M. Aurelius)*
AR. ↓ Greut. 2,96 g. Diam. 18 mm.
Conservarea slabă, tocită. BMC, 922
(?); Cohen², 731 (?); anul 157—158 (?).
566. *Antoninus Pius*
AR. ↓ Greut. 3,85 g. Diam. 19 mm.
Conservarea foarte bună, moneda pu-
țin tocită. BMC, 924; variantă; Cohen²,
2; anul 158—159.
567. Același
AR. ↓ Greut. 3,23 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 956;
Cohen²; anul 158—159.
568. Același
AR. ↓ 3,45 g. Diam. 18,2 mm. Conser-
varea bună, tocită. BMC, 970 variantă,
bust; Cohen², 360 variantă, *bust*; anul
159—160.
569. Același
AR. ↑ Greut. 3,28 g. Diam. 17,8 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 972;
Cohen²; anul 159—160.
570. Același
AR. ↑ Greut. 3,28 g. Diam. 19 mm.
Conservarea bună, puțin tocită.
BMC, 988; Cohen², 741; anul 159—160.
571. *Antoninus Pius (M. Aurelius)*
AR. ↓ Greut. 3,20 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 996;
Cohen²; 764; anul 159—160.
572. *Antoninus Pius*
AR. ↑ Greut. 3,23 g. Diam. 19 mm. Con-
servarea foarte bună, puțin tocită. BMC,
1013; Cohen²; 631; anul 160—161.
573. Același
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 19 mm. Con-
servarea bună, tocită. BMC, 1016; anul
160—161.
574. *M. Aurelius (Faustina II)*
AR. ↓ Greut. 3,07 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea bună, mult tocită. BMC, 1051;
Cohen²; 176.
575. Același
AR. ↓ Greut. 2,95 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea bună, tocită. BMC, 1051;
Cohen², 176.

576. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,05 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea foarte bună, tocită. BMC,
1067; Cohen ², 266.
577. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,24 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
1086; Cohen ², 54.
578. Aceeași
AR. ↓ Greut. 4,15 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea foarte bună, puțin tocită.
BMC, 1086; Cohen ², 54.
579. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,21 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea multumitoare, tocită. BMC,
1086; Cohen ², 54.
580. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,12 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
1086; Cohen ², 54.
581. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,07 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea slabă, ștearsă și tocită.
BMC, 1086; Cohen ², 54.
582. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,88 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea mediocră, tocită. BMC,
1086; Cohen ², 54.
583. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,40 g. Diam. 18,3 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
1092; Cohen ², 184.
584. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,29 g. Diam. 21,3 mm.
Conservarea mediocră, tocită. BMC,
1092 variantă; Cohen ², 193.
585. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,31 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
1099; Cohen ², 15.
586. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,27 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea mediocră, tocită. BMC,
1099; Cohen ², 15.
587. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,07 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea medicră, tocită. BMC, 1099;
Cohen ², 15.
588. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,30 g. Diam. 18 mm. Con-
servarea mediocră, tocită. BMC, 1101;
Cohen ², 15.
589. Aceeași
AR. ↑ Greut. 2,92 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea foarte bună, puțin tocită.
BMC, 1101; Cohen ², 15.
590. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,31 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 1099;
Cohen ², 15.
591. Aceeași
AR. ↘ Greut. 2,70 g. Diam. 18 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, tocită. BMC,
1106; Cohen ², 24.
592. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,06 g. Diam. 18 mm. Con-
servarea mediocră tocită. BMC, 1103;
Cohen ², 21.
593. *M. Aurelius*
AR. ↑ Greut. 3,03 g. Diam. 19 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC, 15;
Cohen ², 507; anul 161.
594. Același
AR. ↓ Greut. 3,37 g. Diam. 19 mm. Con-
servarea foarte bună, puțin tocită.
BMC, 15; Cohen ² 507; anul 161.
595. *Lucius Verus*
AR. ↓ Greut. 3,22 g. Diam. 19 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC, 26
variantă; Cohen ², 19 variantă (cap
laureat); anul 161.
596. *M. Aurelius (Antoninus Pius)*
AR. ↑ Greut. 3,26 g. Diam. 19,3 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC, 41;
Cohen ², 154; anul 161.
597. Același
AR. ↖ Greut. 2,83 g. Diam. 21 mm. Con-
servarea foarte bună, tocită. BMC, 41;
Cohen ², 154; anul 161.
598. Același
AR. ↓ Greut. 2,87 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea slabă, tocită. BMC, 48; Cohen ²,
135; anul 161.
599. Același
AR. ↑ Greut. 3,15 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC, 48;
Cohen ², 155; anul 161.
600. Același
AR. ↑ Greut. 3,18 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea foarte bună, moneda puțin
tocită. BMC, 57; Cohen ², 164; anul 161.
601. Același
AR. ↓ Greut. 3,19 g. Diam. 18 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC,
64; Cohen ², 164; anul 161.
602. Același
AR. ↓ Greut. 3,29 g. Diam. 19,6 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
65; Cohen ², 352; anul 161 (?).

603. *M. Aurelius (Faustina II)*
AR. ↓ Greut. 3,36 g. Diam. 19 mm. Conservarea satisfăcătoare, moneda tocită. BMC, 78; Cohen ², 33; anul 161—176.
604. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,35 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună, netocită, BMC, 78; Cohen ², 33; anul 161—176.
605. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,40 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 78; Cohen ², 33; anul 161—176.
606. Aceeași
AR. ↗ Greut. 3,41 g. Diam. 18,7 mm. Conservarea bună, netocită. BMC, 79; Cohen ², 35; anul 161—176.
607. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,15 g. Diam. 18,6 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 87; Cohen ², 85; anul 161—176.
608. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,31 g. Diam. 18,7 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 89; Cohen ², 95; anul 161—176.
609. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,28 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 91; Cohen ², 99; anul 161—176.
610. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,19 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 93; Cohen ², 99; anul 161—176.
611. Aceeași
AR. ↖ Greut. 3,05 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 93; Cohen ², 99; anul 161—176.
612. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,89 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, mult tocită. BMC, 93; Cohen ², 99; anul 161—176.
613. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,30 g. Diam. 19,6 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 95; Cohen ², 99; anul 161—176.
614. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,99 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, foarte tocită. BMC, 96; Cohen ², 107; anul 161—176.
615. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,76 g. Diam. 20,1 mm. Conservarea bună, puțin circulată. BMC, 100; Cohen ², 111; anul 161—176.
616. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,30 g. Diam. 19 mm. Conservarea excelentă, moneda *fior di conio*. BMC, 100; Cohen ², 111; anul 161—176.
617. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,38 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 104; Cohen ², 120; anul 161—176.
618. Aceeași
AR. ↑ Greut. 2,94 g. Diam. 21 mm. Conservarea bună, neuzată. BMC, 104; Cohen ², 120; anul 161—176.
619. Aceeași
AR. ↓ Greut. 2,99 g. Diam. 19,9 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 104; Cohen ², 120; anul 161—176.
620. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,15 g. Diam. 22 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 104; Cohen ², 120.
621. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 18,3 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 122; Cohen ², 145; anul 161—176.
622. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,50 g. Diam. 18,8 mm. Conservarea bună, puțin uzată. BMC, 129; Cohen ², 148; anul 161—176.
623. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,31 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună, moneda puțin tocită. BMC, 136; Cohen ², 190; anul 161—176.
624. Aceeași
AR. ↘ Greut. 3,26 g. Diam. 19,3 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 136; Cohen ², 190; anul 161—176.
625. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,49 g. Diam. 21 mm. Conservarea satisfăcătoare, moneda tocită. BMC, 141; Cohen ², 197; anul 161—176.
626. Aceeași
AR. ↑ Greut. 3,35 g. Diam. 19,7 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 156; Cohen ², 221; anul 161—176.
627. Aceeași
AR. ↓ Greut. 3,47 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 175; Cohen ², 286; anul 161—176.
628. *M. Aurelius*
AR. ↑ Greut. 3 g. Diam. 19,9 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 188; Cohen ², 519; anul 161—162.
629. *Lucius Verus*
AR. Greut. 3,16 g. Diam. 19,1 mm. Conservarea satisfăcătoare, moneda tocită. BMC, 202; Cohen ², 155; anul 161—162.

630. Același
AR. ↑ Greut. 3,21 g. Diam. 19,4 mm.
Conservarea bună, tocită BMC, 202;
Cohen ², 155; anul 161—162.
631. Același
AR. ↑ Greut. 3,20. Diam. 17,5 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC, 202;
Cohen ², 155; anul 161—162.
632. *M. Aurelius*
AR. ↘ Greut. 3,29 g. Diam. 18,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
224; Cohen ², 523; anul 162—163.
633. *Lucius Verus*
AR. ↑ Greut. 3,10 g. Diam. 18,6 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 229;
Cohen ², 156; anul 162—163.
634. *M. Aurelius*
AR. ↑ Greut. 3,12 g. Diam. 18 mm. Con-
servarea foarte bună, moneda puțin
circulată. BMC, 257; anul 163—164.
635. Același
AR. ↑ Greut. 3,21 g. Diam. 18,3 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
276; anul 163—164.
636. *Lucius Verus*
AR. ↑ Greut. 3,01 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 282(?),
Cohen ², 229; anul 163—164.
637. Același
AR. ↓ Greut. 3,17 g. Diam. 19,1 mm.
Conservarea bună, tocită. BMC, 287;
Cohen ², 230; anul 163—164.
638. Același
AR. ↓ Greut. 3,27 g. Diam. 18,2 mm.
Conservarea foarte bună, moneda puțin
tocită. BMC, 298; Cohen ², 8; anul
163—164.
639. *M. Aurelius (Lucilla)*
AR. ↘ Greut. 3,01 g. Diam. 22 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC, 306.
640. Același
AR. ↘ Greut. 3,22 g. Diam. 18,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
325; Cohen ², 92.
641. Același
AR. ↑ Greut. 2,94 g. Diam. 19,8 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
333; Cohen ², 7.
642. *M. Aurelius și L. Verus (Lucilla)*
AR. ↓ Greut. 3,34 g. Diam. 19 mm. Con-
servarea foarte bună, netocită. BMC,
349; Cohen ², 62.
643. Același
AR. ↑ Greut. 3,38 g. Diam. 19,2 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
349; Cohen ², 62.
644. Același
AR. ↑ Greut. 3,09 g. Diam. 19,9 mm.
Conservarea foarte bună, moneda ne-
circulată. BMC, 353; Cohen ², 89.
645. Același
AR. ↓ Greut. 3,27 g. Diam. 18,1 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
353; Cohen ², 89.
646. *M. Aurelius*
AR. ↓ Greut. 3,18 g. Diam. 18 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC, 357;
Cohen ², 472; anul 164—165.
647. Același
AR. ↑ Greut. 3,30 g. Diam. 19,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
359; Cohen ², 474; anul 164—165.
648. Același
AR. ↓ Greut. 3,30 g. Diam. 18 mm. Con-
servarea bună, puțin tocită. BMC,
366; Cohen ², 9; anul 164—165.
649. Același
AR. ↓ Greut. 3,41 g. Diam. 19,3 mm.
Conservarea bună, moneda puțin to-
cită de circulație. BMC, 401; Cohen ²,
435; anul 165—166.
650. Același
AR. ↓ Greut. 2,94 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea foarte bună, necirculată. BMC,
401; Cohen ², 435; anul 165—166.
651. Același
AR. ↑ Greut. 3,40 g. Diam. 19,4 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
406; Cohen ², 878; anul 165—166.
652. Același
AR. ↑ Greut. 3,35 g. Diam. 20,5 mm. Con-
servarea satisfăcătoare, moneda tocită.
BMC, 406; Cohen ², 878; anul 165—166.
653. Același
AR. ↑ Greut. 3,24 g. Diam. 20 mm. Con-
servarea bună, tocită. BMC, 406; Cohen ²,
878; anul 165—166.
654. Același
AR. ↘ Greut. 3,08 g. Diam. 20,8 mm.
Conservarea satisfăcătoare, moneda pu-
țin tocită. BMC, 406; Cohen ², 878; anul
165—166.
655. *Lucius Verus*
AR. ↑ Greut. 3,10 g. Diam. 20,5 mm.
Conservarea bună, puțin tocită. BMC,
420; Cohen ², 127; anul 165—166.
656. Același
AR. ↑ Greut. 3,09 g. Diam. 21 mm. Con-
servarea foarte bună, moneda necircu-
lată. BMC, 426; Cohen ², 126; anul
165—166.

657. *M. Aurelius*
AR. ↘ Greut. 2,96 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 435; Cohen ², 882; anul 166 — 167.
658. *Lucius Verus*
AR. ↑ Greut. 3,20 g. Diam. 20,6 mm. Conservarea bună, netocită. BMC, 447; Cohen ², 297; anul 166 — 167.
659. *M. Aurelius*
AR. ↙ Greut. 3,37 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 459; Cohen ², 208; anul 167—168.
660. Același
AR. ↓ Greut. 3,07 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, moneda foarte puțin tocită. BMC, 467; Cohen ², 899; anul 167—168.
661. *Lucius Verus*
AR. ↑ Greut. 3,41 g. Diam. 21 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 472; Cohen ², 310; anul 167—168.
662. Același
AR. ↓ Greut. 3,36 g. Diam. 21,9 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 472; Cohen ², 310; anul 167 — 168.
663. Același
AR. ↓ Greut. 3,30 g. Diam. 19,6 mm. Conservarea foarte bună, puțin circulată. BMC, 472; Cohen ², 310; anul 167—168.
664. Același
AR. ↙ Greut. 3,55 g. Diam. 19,3 mm. Conservarea foarte bună, moneda puțin tocită. BMC, 477; Cohen ², 111; anul 167 — 168.
665. Același
AR. ↑ Greut. 3,42 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 477; Cohen ², 111; anul 167—168.
666. Același
AR. ↓ Greut. 3,36 g. Diam. 21,5 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 481; Cohen ², 318; anul 167 — 168.
667. Același
AR. ↑ Greut. 3,25 g. Diam. 18,8 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 481; Cohen ², 318; anul 167—168.
668. *M. Aurelius*
AR. ↓ Greut. 3,18 g. Diam. 17,3 mm. Conservarea bună, netocită. BMC, 490; Cohen ², 178; anul 168—169.
669. Același
AR. ↘ Greut. 2,82 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, moneda foarte puțin tocită. BMC, 490; Cohen ², 178; anul 168—169.
670. Același
AR. ↘ Greut. 3,26 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 492; Cohen ², 412; anul 168—169.
671. Același
AR. ↙ Greut. 3,52 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 492; Cohen ², 412; anul 168—169.
672. Același
AR. ↘ Greut. 3,24 g. Diam. 22 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 492; Cohen ², 412; anul 168 — 169.
673. Același
AR. ↑ Greut. 3,54 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 494; Cohen ², 543; anul 168—169.
674. *M. Aurelius (L. Verus)*
AR. ↘ Greut. 3,09 g. Diam. 21,5 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 503; Cohen ², 55; anul 169(?).
675. *M. Aurelius*
AR. ↑ Greut. 3,12 g. Diam. 19,8 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 506; Cohen ², 130; anul 169—170.
676. Același
AR. ↓ Greut. 3,26 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 514; Cohen ², 139; anul 169—170.
677. Același
AR. ↑ Greut. 3,11 g. Diam. 20,5 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 514; Cohen ², 139; anul 169—170.
678. Același
AR. ↑ Greut. 3,32 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 521; anul 169—170.
679. Același
AR. ↓ Greut. 3,63 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, moneda foarte puțin tocită. BMC, 525; Cohen ², 546; anul 169—170.
680. Același
AR. ↘ Greut. 3,19 g. Diam. 19,2 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 531; anul 169—170.

681. Același
AR. ↓ Greut. 3,88 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 535; Cohen ², 126; anul 170—171.
682. Același
AR. ↓ Greut. 3,35 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 537; Cohen ², 133; anul 170—171.
683. Același
AR. ↓ Greut. 3,13 g. Diam. 20 mm. Conservarea mediocră, moneda puțin tocită. BMC, 556; anul 171—172.
684. Același
AR. ↖ Greut. 3,48 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, moneda puțin circulată. BMC, 561; anul 171—172.
685. Același
AR. ↗ Greut. 3,18 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 562; anul 171—172.
686. Același
AR. ↓ Greut. 2,81 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 610; Cohen ², 326; anul 173—174.
687. Același
AR. ↓ Greut. 3,51 g. Diam. 18,5 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată (aproape *fior di conio*). BMC, 612; Cohen ², 315; anul 174—175.
688. Același
AR. ↑ Greut. 3,24 g. Diam. 20 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 615, variantă; Cohen ², 322; anul 174—175.
689. Același
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună, necirculată. BMC, 629; Cohen ², 920; anul 174—175.
690. Același
AR. ↑ Greut. 3,26 g. Diam. 18,6 mm. Conservarea satisfăcătoare, puțin tocită. BMC, 672; anul 175—176.
691. Același
AR. ↑ Greut. 3,15 g. Diam. 21,5 mm. Conservarea bună, aproape necirculată. BMC, 680; Cohen ², 935; anul 175—176.
692. Același
AR. ↘ Greut. 2,96 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, moneda foarte puțin tocită. BMC, vol. III, p. 486, după nr. 691; Cohen ², 152; anul 176—177(?).
693. *M. Aurelius (Commodus)*
AR. ↓ Greut. 3,29 g. Diam. 20,5 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 750; Cohen ², 739; anul 177.
694. Același
AR. ↓ Greut. 3,45 g. Diam. 21 mm. Conservarea bună, necirculată. BMC, 753, variantă. Cohen ², 744; anul 177.
695. *M. Aurelius*
AR. Greut. 3,08 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 768; Cohen ², 953; anul 177—178.
696. Același
AR. ↓ Greut. 2,93 g. Diam. 19,8 mm. Conservarea bună, moneda foarte puțin tocită. BMC, 772; Cohen ², 954; anul 177—178.
697. *M. Aurelius (Commodus)*
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 18,6 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 780; anul 177—178.
698. *M. Aurelius*
AR. ↗ Greut. 3,48 g. Diam. 18,3 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 788; Cohen ², 967; anul 178—179.
699. Același
AR. ↓ Greut. 3,24 g. Diam. 19,2 mm. Conservarea satisfăcătoare, moneda puțin tocită. BMC, 789; Cohen ², 968 variantă; anul 178—179.
700. *M. Aurelius (Commodus)*
AR. ↑ Greut. 2,97 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin circulată. BMC, 801; Cohen ², 775; anul 179.
701. *M. Aurelius (Lucilla)*
AR. ↑ Greut. 2,92 g. Diam. 20,8 mm. Conservarea satisfăcătoare, moneda tocită. BMC, 839.
702. *Commodus (M. Aurelius)*
AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 70; Cohen ², 311; anul 181—182.
703. Același
AR. ↓ Greut. 3,09 g. Diam. 18,5 mm. Conservarea slabă, moneda tocită. BMC, 22; Cohen ², 83; anul 180.
704. Același
AR. ↖ Greut. 2,94 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 22; Cohen ², 83; anul 180.
705. Același
AR. ↓ Greut. 2,29 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, necirculată. BMC, 23; Cohen ², 83; anul 180.
706. Același
AR. ↑ Greut. 3,02 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, necirculată. BMC, 27; Cohen ², 97; anul 180.

707. *Commodus (Crispina)*
AR. ↑ Greut. 3,32 g. Diam. 18,5 mm. Conservarea multumitoare, moneda tocită. BMC, 31; Cohen², 15.
708. Acceași
AR. ↓ Greut. 2,65 g. Diam. 18,8 mm. Conservarea slabă, tocită. BMC, 36; Cohen², 5.
709. Acceași
AR. ↓ Greut. 2,54 g. Diam. 18,7 mm. Conservarea mediocră, tocită. BMC, 36; Cohen², 5.
710. Acceași
AR. ↑ Greut. 3,28 g. Diam. 18,4 mm. Conservarea bună, tocită. BMC, 37; Cohen², 8.
711. Acceași
AR. ↑ Greut. 2,88 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 39; Cohen², 16.
712. Acceași
AR. ↑ Greut. 2,64 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 44; Cohen², 355.
713. *Commodus*
AR. ↓ Greut. 3,14 g. Diam. 18,6 mm. Conservarea foarte bună, moneda nu poartă urme de tocire. BMC, 70; Cohen², 311; anul 181—182.
714. Același
AR. ↑ Greut. 2,83 g. Diam. 18 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 88; Cohen², 833; anul 181—182.
715. Același
AR. ↑ Greut. 2,53 g. Diam. 20 mm. Conservarea bună, puțin tocită. BMC, 94; Cohen², 845; anul 181—182.
716. Același
AR. ↘ Greut. 3,42 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, moneda puțin circulantă. BMC, 122 variantă; Cohen², 445; anul 183—184.
717. Același
AR. ↓ Greut. 3,01 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, puțin circulantă. BMC, Cohen², 928; anul 183—184.
718. Același
AR. ↑ Greut. 3,05 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, puțin circulantă. BMC, 172, (?), Cohen², —; anul 185.
719. Același
AR. ↑ Greut. 3,18 g. Diam. 20 mm. Conservarea satisfăcătoare, moneda puțin tocită. BMC, 174; anul 186.
720. Același
AR. ↘ Greut. 2,59 g. Diam. 18,5 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 182; Cohen², 486; anul 186.
721. Același
AR. ↘ Greut. 3,47 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea foarte bună, moneda abia circulantă. BMC, 202; Cohen², 150; anul 186.
722. Același
AR. ↓ Greut. 2,67 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 202; Cohen², 150; anul 186.
723. Același
AR. ↓ Greut. 2,68 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună. BMC, 219; Cohen², 523; anul 186—187.
724. Același
AR. ↓ Greut. 2,84 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, IV, p. 733; Cohen², 534, variantă; anul 187—188.
725. Același
AR. ↓ Greut. 2,84 g. Diam. 19 mm. Conservarea foarte bună, necirculată. BMC, 250; anul 187—188.
726. Același
AR. ↗ Greut. 2,81 g. Diam. 19,5 mm. Conservarea bună, puțin circulantă. BMC, 250; anul 187—188.
727. Același
AR. ↓ Greut. 2,70 g. Diam. 17 mm. Conservarea bună, puțin circulantă. BMC, 261; Cohen², 697; anul 188—189.
728. Același
AR. ↓ Greut. 2,75 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună, moneda netocită de circulație. BMC, 267; Cohen², 366; anul 189.
729. Același
AR. ↗ Greut. 2,44 g. Diam. 19 mm. Conservarea bună, moneda puțin circulantă. BMC, 296; Cohen², 45; anul 190—191.
730. Același
AR. ↑ Greut. 2,66 g. Diam. 17 mm. Conservarea foarte bună, moneda necirculată. BMC, 316; Cohen², 583; anul 192.
731. Același
AR. ↑ Greut. 2,21 g. Diam. 18 mm. Ștanțarea slabă, conservarea bună, moneda netocită. BMC, 318; Cohen², 583; anul 192.

732. Același

AR. ↓ Greut. 2,77 g. Diam. 18 mm. Conservarea bună, moneda puțin circulată. BMC, 318; Cohen², 583; anul 192.

733. *Pertinax*

AR. ↓ Greut. 3,21 g. Diam. 18,5 mm. Ștanțarea bună, conservarea bună, moneda puțin circulată. BMC, 56; anul 193.

734. *Didius Iulianus*

AR. ↘ Greut. 3,01 g. Diam. 19,5 mm. Ștanțarea bună, conservarea bună, moneda puțin circulată. Cohen², 10; RIC, IV, 1, p. 15, nr. 2 a; anul 193.

735. *Septimiu Sever*

AR. ↘ Greut. 2,94 g. Diam. 19,5 mm. Ștanțarea mulțumitoare, conservarea bună, moneda puțin tocită de circulație. Cohen², 396; RIC, IV, 1, p. 60; anul 195.

BUCUR MITREA și EMILIA ZAHARIA

LA DÉCOUVERTE MONÉTAIRE D'OBOROCENI (DISTRICT DE PAȘCANI, RÉGION DE JASSY) ET SON IMPORTANCE HISTORIQUE

R É S U M É

L'étude est consacrée à un trésor de 735 deniers romains impériaux, découvert à Oboroceni (distr. de Pașcani, rég. de Jassy) en 1956.

Le dépôt a été trouvé dans un vase en terre cuite qui contenait également une fibule (fig. 1 et 2); les monnaies étaient enveloppées dans une pièce de toile de lin. Sitôt découvert le trésor fut partagé en 13 lots entre les habitants de la commune ou des environs, auteurs de la découverte. Sur la base de son étude de ces 13 lots, l'auteur a examiné et précisé la manière dont opèrent, en cas de ce genre de dispersion, les lois de la nécessité et du hasard, celles-mêmes soumises aux lois statistiques (fig. 3 et tableaux 1 et 2).

Les plus anciennes monnaies du trésor datent des empereurs de la seconde moitié du Ier siècle de n.è. (Néron) et sont en général fortement usées par le fait d'une circulation prolongée. Leur nombre va en augmentant jusqu'à Antonin le Pieux (voir le diagramme), pour décroître sous les empereurs suivants.

Du point de vue numismatique, certains exemplaires présentent des variétés inédites (tête ou buste de l'empereur) par rapport au catalogue respectif du British Museum.

L'analyse du degré d'usure, consigné dans la description du trésor, démontre que toutes les monnaies n'ont pas connu le même processus continu de circulation, certaines d'entre elles, peu nombreuses, du Ier siècle, ayant été thésaurisées dès cette époque.

Le dépôt a appartenu en entier à quelque membre de l'aristocratie des tribus carpiques de Moldavie. Au demeurant, ce trésor s'intègre dans un nombre considérable de découvertes monétaires analogues de Moldavie. Elles forment l'objet de l'attention de l'auteur, qui prépare une étude exhaustive à leur sujet.

La dernière monnaie du trésor date de l'an 195 de n.è., du règne de Septime Sévère (Cohen², 396. A. 195). Or, c'est sur cette même date qu prennent fin non moins de quatre autres trésors de monnaies romaines découvertes en Moldavie. Le fait que, sur le territoire des tribus carpiques de Moldavie, cinq trésors furent enfouis au début du règne de Septime Sévère, est rattaché par l'auteur aux troubles et perturbations provoqués dans la population locale par la migration des Goths de la mer Baltique vers la mer Noire. Le même phénomène est constaté, à la même époque, dans l'espace polono-ukrainien.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Oboroceni. Vase en terre cuite fait à la main, dans lequel avait été enfoui le trésor de monnaies romaines impériales en argent des Ier—IIe siècles de n.è.

Fig. 2. — Oboroceni. Fibule romaine en argent trouvée avec le trésor.

Fig. 3. — Graphique de la répartition par empereurs du trésor d'Oboroceni.

CERCETĂRI ASUPRA ȚESĂTURII GĂSITE ÎN VASUL CU TEZAUROUL DE MONEDE DE LA OBOROCENI (R. PAȘCANI, REG. IAȘI)

În vasul cu monede s-au descoperit 5 fragmente mici de țesătură, cu aria cuprinsă între 6 și 24 cm².

Ținând seama de importanța acestei descoperiri, fragmentele au fost studiate separat. Asupra lor s-au efectuat cercetări privind forma și corelația acesteia cu procesele de degradare în timp, caracteristicile fizico-mecanice ale țesăturii și firele componente, caracteristicile fizice și natura fibrelor din care au fost toarse firele și natura substanțelor încrustante și de conservare.

După forma fragmentelor se constată că procesul de degradare în timp a țesăturii a fost mai intens pe urzeală decât pe bățătură. Aceasta rezultă din lungimea mai mare a fibrelor de bățătură și din orientarea în direcția urzelii a zonelor distruse din interiorul fragmentelor 1, 3 și 4 (fig. 1).

Degradarea mai intensă a țesăturii în direcția urzelii se explică prin durata mai mare de stabilire a echilibrului tensiunilor în fibrele firelor de urzeală, care în timpul țesutului au fost solicitate mai puternic la tracțiune decât firele de bățătură. Curgerea viscoasă a materiei fibrelor până la punctul corespunzător echilibrului tensiunilor și proceselor oxidative inițiale a căror intensitate a fost mai mare asupra materiei în mișcare este factorul care a influențat în mare măsură asupra degradării inițiale a firelor. Întrucât durata stabilirii echilibrului tensiunilor în fibrele firelor de urzeală a fost mai mare decât în cele de bățătură, se explică de ce țesătura s-a degradat mai intens în direcția urzelii.

Țesătura tuturor fragmentelor este de tip pânză țesută în două ite. Grosimea țesăturii variază de la 0,510 mm la 0,720 mm. Din punctul de vedere al grosimii, se observă (tabelul nr. 1, anexa) că țesătura din fragmentele 1 și 3 este apropiată și, de asemenea, este aproape aceeași la fragmentele 2, 4 și 5. Întrucât desimea și finețea firelor de urzeală și bățătură sînt apropiate la fragmentele 1 și 3, respectiv 2, 4 și 5, se poate afirma că în vasul cu monede au fost in-

troduse două feluri de țesături : una subțire (fragmentele 1 și 3) și una mai groasă (fragmentele 2, 4 și 5).

Ținând seama de finețea și uniformitatea firelor, atât a celor de urzeală, cât și a celor de bătătură, se poate spune că măiestria prelucrării manuale a fibrelor liberiene în acea perioadă (secolele II—III e. n.) este demnă de admirat. În prezent, la mașinile de filat, prin așa-numitul procedeu uscat, se obțin fire de în de finețe maximă, $Nm = 9$, în timp ce finețea firelor din fragmentele 1 și 3 este de circa $Nm = 15$.

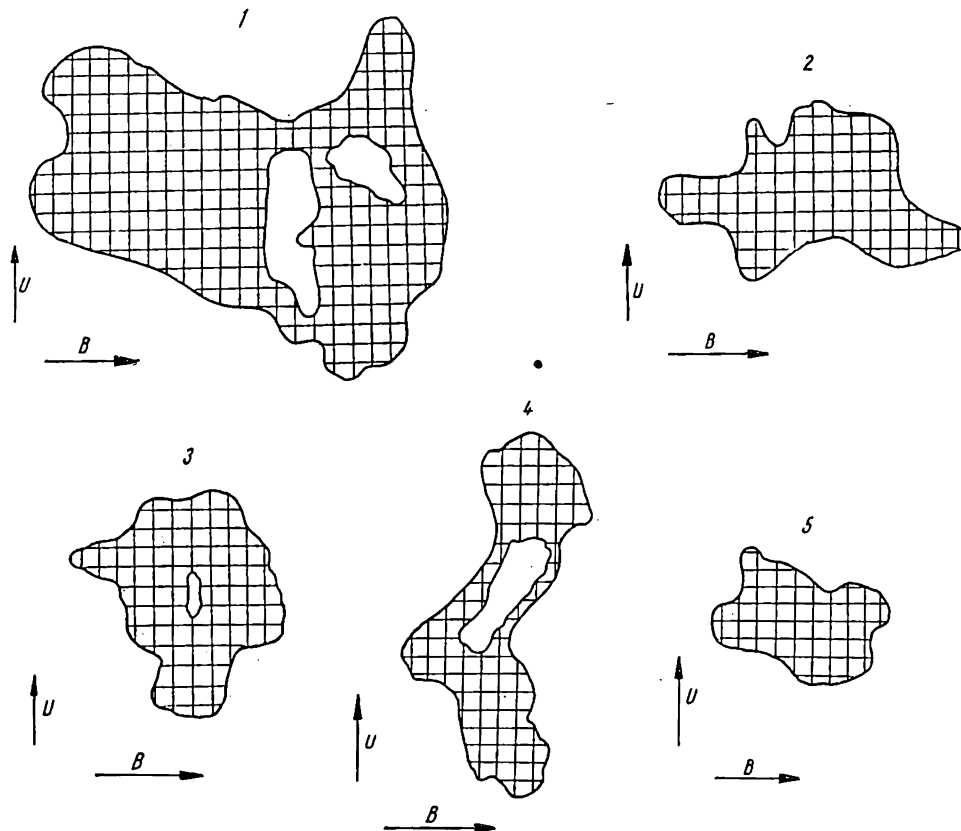

Fig. 1. — Forma fragmentelor de țesătură.

Rezistența de rupere a firelor (sarcina de rupere) s-a determinat la dinamometrul pentru fire cu distanța între cleme de 10 mm. Din cauza variației mari a rezistenței de rupere și din cauza imposibilității efectuării unui număr mai mare de măsurători, valorile de rezistență din tabelul nr. 1 sînt orientative. Ele nu pot constitui un criteriu de apreciere a degradării materialului de la un fragment la altul.

Torsiunea firelor, exprimată în număr de răsucituri pe centimetru, este foarte mare (la firele din fragmente torsiunea variază de la 4 la 6 răs./cm, iar la firele similare fabricate în prezent prin procedeul uscat torsiunea variază între 1,8 și 3,8 răs./cm). Sensul torsiunii la toate firele (urzeală și bătătură) este Z (de la stînga la dreapta).

Aspectul general al țesăturii este arătat în fig. 2 *a* și *b* și 3 *a* și *b*. În fig. 2 *a* și *b* este arătată țesătura subțire, iar în fig. 3 *a* și *b* țesătura groasă.

La stabilirea naturii fibrelor s-au întâmpinat mari dificultăți. Țesătura, privită în ansamblu, este confecționată din fire liberiene. Pentru stabilirea felului fibrelor liberiene din care au fost toarse firele s-au efectuat mai multe analize,

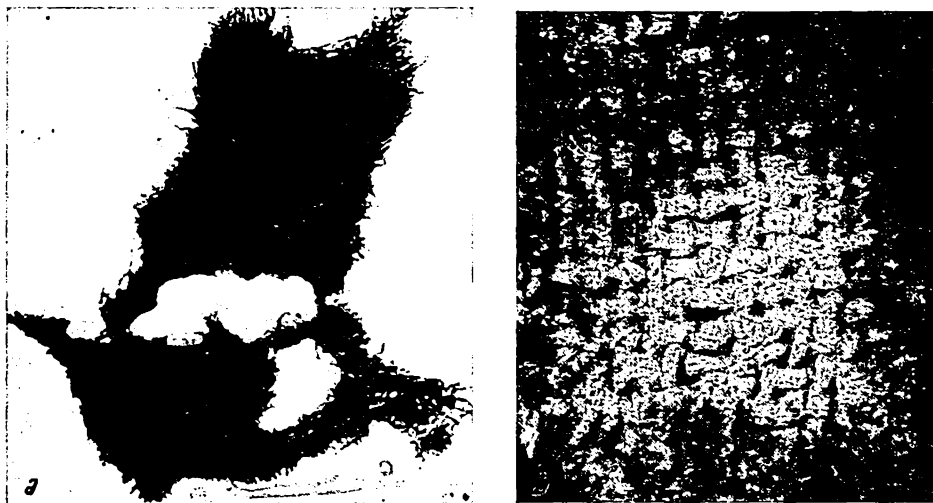

Fig. 2 *a* și *b*. — Țesătură subțire de in.

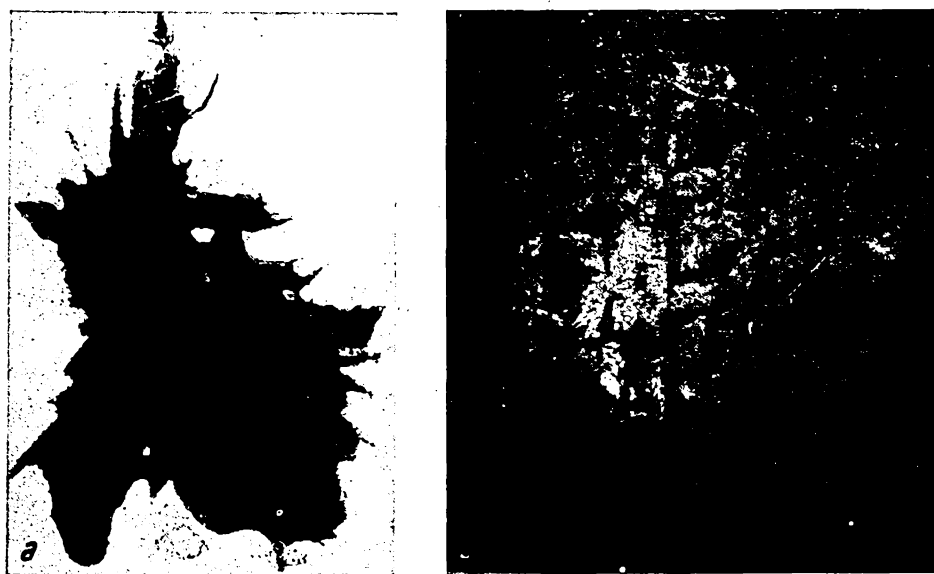

Fig. 3 *a* și *b*. — Țesătură groasă de in.

și anume : studiul microscopic longitudinal al celulelor (fibrelor), studiul capetelor celulelor, studiul celulelor în secțiune transversală și studiul în reactivi.

Din aceste studii au rezultat unele contradicții datorate, pe de o parte, degradării fibrelor și, pe de altă parte, aspectului lor cu totul particular. Forma ge-

nerală și capetele celulelor indicau prezența celulelor de in, iar secțiunile transversale și aspectul în reactivi specifici indicau prezența fibrelor de cânepă.

Pe baza literaturii de specialitate și mai ales a lucrărilor lui Schilling¹ asupra diverselor forme de celule de in și cânepă, s-a ajuns la concluzia că *fibrelor din toate fragmentele de țesătură sînt de in, și anume de in cultivat pentru semințe și fibre.*

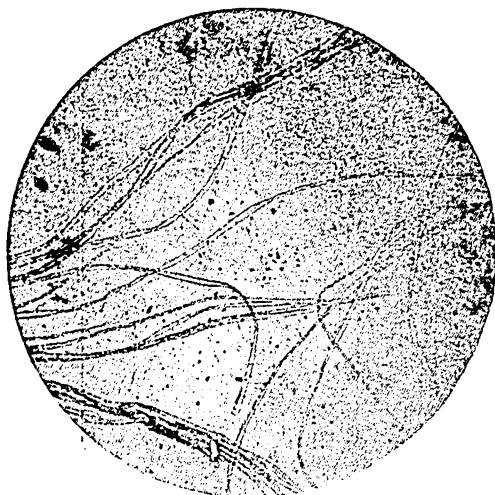

Fig. 4. — Celule de in din țesătura subțire.

Fig. 5. — Celule de in din țesătura groasă.

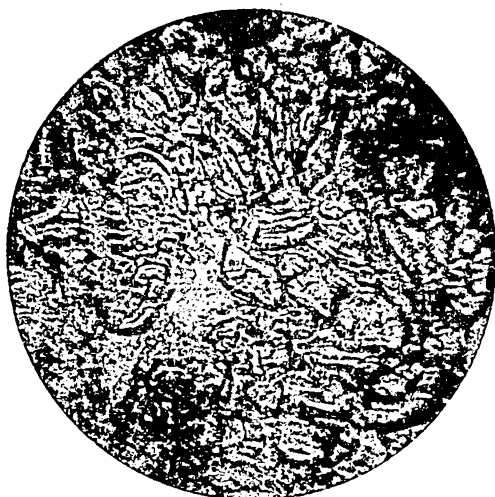

Fig. 6. — Secțiune transversală în firul subțire.

Fig. 7. — Secțiune transversală în firul gros.

Celulele unui astfel de in au secțiunile transversale cu lumen foarte larg, asemănător celor de cânepă, iar în reactivi (în special în cuproxam) se comportă asemănător celulelor de cânepă.

¹ Schilling E., Müller W., *Len*, PWT, Warszawa, 1951.

În figura nr. 4 se arată aspectul celulelor din țesătura subțire, iar în figura nr. 5 al celulelor din țesătura groasă. Din aceste figuri se constată că fibrele din țesătura subțire sînt mai puțin degradate în comparație cu cele din țesătura groasă. La ultimele se observă o cantitate mai mare de substanțe încrustante, care, după toate probabilitățile, par a fi substanțe pectice și de conservare.

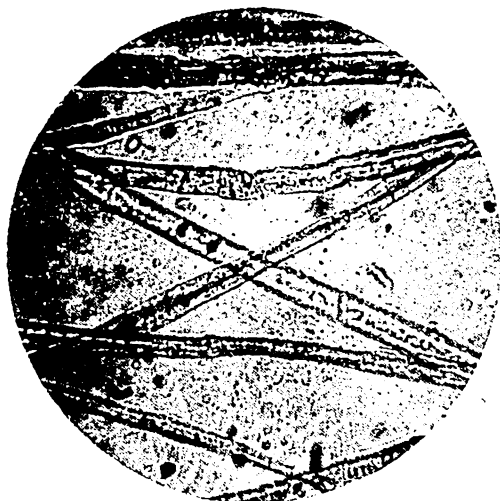

Fig. 8. — Celule de in din firul subțire.

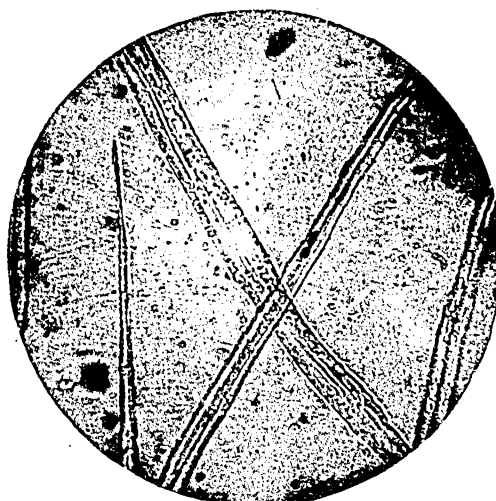

Fig. 9. — Celule de in din firul gros.

Fig. 10. — Secțiune transversală printr-un fascicul de celule din firul subțire.

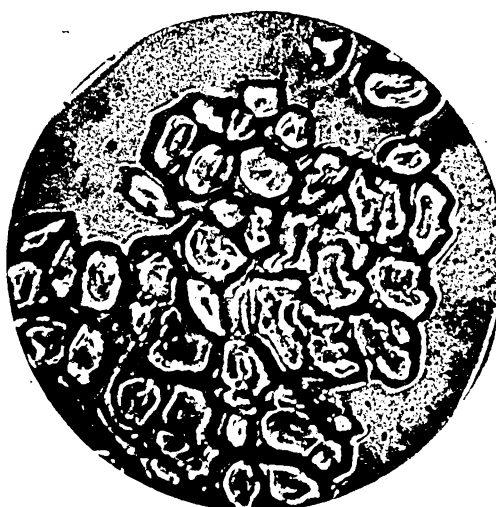

Fig. 11. — Secțiune transversală prin celule de in pentru fibre (recolta 1962 România).

Și secțiunile transversale (firul subțire — fig. 6; firul gros — fig. 7) confirmă prezența unei cantități mai mari de substanțe încrustante în firele groase decât în cele subțiri.

În figurile 8 și 9 se arată aspectul microscopic al celulelor din firul subțire (fig. 8) și din cel gros (fig. 9). Din aceste figuri se observă că celulele din firul gros

sînt mai neuniforme din punctul de vedere al grosimii decît cele din firul subțire. În figura nr. 9 se arată capătul unei celule, care este specific fibrelor de in.

Secțiunile transversale prin fasciculul de celule din firul subțire (fig. 10) arată că lumenul este foarte larg (asemănător cînepii), pe cînd lumenul celulelor de in cultivat pentru fibre se prezintă în secțiune transversală în formă de punct (fig. 11).

În cuproxam celulele din țesătura studiată nu prezintă aspectul caracteristic celulelor de in cultivat pentru fibre (fig. 12). Lumenul lor fiind larg, nu formează sinuozități caracteristice.

Fig. 12. — Celule de in din țesătura subțire în cuproxam ($\text{Cu}(\text{NH}_3)_4(\text{OH}_2)$).

Natura substanțelor încrustante și de conservare nu a putut fi identificată din cauza dimensiunilor reduse ale probelor. S-au observat însă conglomerate de asemenea substanțe atât la țesătura subțire, cît și la țesătura groasă.

CONCLUZII

Rezultatele cercetărilor conduc la următoarele concluzii :

- 1) Țesătura găsită în vasul cu tezaurul de monede este de două feluri : una subțire și alta mai groasă.
- 2) Atît țesătura subțire, cît și țesătura groasă sînt confecționate din fire care, la rîndul lor, au fost toarse din fibre de in cultivat pentru semințe și fibre.
- 3) Legătura țesăturii tuturor fragmentelor este de tip pînză țesută în două ite.
- 4) Firele din toate fragmentele au o torsiune foarte mare.
- 5) Finețea și uniformitatea fibrelor sînt mari ; aceasta arată că prelucrarea fibrelor de in (topire, melitare, toarcere etc.) în acea perioadă se făcea cu pricepere.

I. VLAD

RECHERCHES SUR LE TISSU TROUVÉ DANS LE VASE CONTENANT LE TRÉSOR DE MONNAIES D'OBOROCENI (DISTR. DE PAȘCANI, RÉG. DE JASSY)

RÉSUMÉ

A la suite de l'analyse technologique des restes de tissus trouvés dans le trésor d'Oboroceni, il a été établi que ceux-ci correspondent à deux espèces de tissus : l'un mince, l'autre plus épais. Les deux types de tissus ont été confectionnés en fils de lin, produits par des plantes cultivées pour leur fibre comme pour leurs graines. Pour tous les fragments, le tissage a été celui d'une toile habituelle à deux fils. Les fils sont fortement tordus et sont remarquables

par la finesse et par l'uniformité des fibres, attestant la bonne qualité du filage aux IIe—IIIe siècles de n.è., date de l'enfouissement du trésor.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Forme des fragments de tissus.
 Fig. 2a et b. — Tissu de lin mince.
 Fig. 3a et b. — Tissu de lin épais.
 Fig. 4. — Cellules de lin du tissu mince.
 Fig. 5. — Cellules de lin du tissu épais.
 Fig. 6. — Coupe transversale du fil mince.
 Fig. 7. — Coupe transversale du fil épais.
 Fig. 8. — Cellule de lin du fil mince.
 Fig. 9. — Cellule de lin du fil épais.
 Fig. 10. — Coupe transversale à travers un fascicule de cellules du fil mince.
 Fig. 11. — Coupe transversale à travers des cellules de lin pour fibres (récolte de Roumanie de 1962).
 Fig. 12. — Cellules de lin du tissu mince
 (Cu(NH₃)₄(OH₂)).

ANEXĂ

Tabelul nr. 1

Caracteristicile fizico-mecanice ale fragmentelor de țesătură

Nr. crt.	Denumirea caracteristicilor	Valorile caracteristicilor fragmentelor				
		1	2	3	4	5
1	Legătura țesăturii	pinză	pinză	pinză	pinză	pinză
2	Grosimea țesăturii (în mm)	0,565	0,720	0,510	0,690	0,690
3	Desimea (în fire/dm)					
	urzeală	140	120	140	120	120
4	bătătură	110	90	110	90	90
	Finețea firelor (în Nm)					
5	urzeală	15,6	7,5	15,3	9,3	8,7
	bătătură	15,0	8,1	16,6	8,8	9,8
6	Rezistența de rupere a firelor (în gf)					
	urzeală	136	113	98	45	145
7	bătătură	150	149	67	46	120
	Torsiunea firelor (în răs./cm)					
8	urzeală	4—5	5—6	4—5	5	4
	bătătură	5	4	5	5—6	4—5
9	Sensul răsucirii					
	urzeală	Z	Z	Z	Z	Z
10	bătătură	Z	Z	Z	Z	Z
	Felul fibrelor					
11	urzeală	în	în	în	în	în
	bătătură	în	în	în	în	în

DESCOPERIRI EPIGRAFICE ȘI ARHEOLOGICE PE GRANIȚA DE EST A DACIEI ROMANE

În cele ce urmează semnalăm cîteva descoperiri întîmplătoare de pe teritoriul regiunilor Mureș-Autonomă Maghiară și Brașov, importante prin contribuția pe care o aduc la înlăturarea anumitor lacune din zona răsăriteană a Daciei romane.

1. — *Rareș* (r. Odorhei). Satul Rareș este așezat la 1,5 km spre nord de com. Sînpaul. În vatra acestuia se află ruinele unui castru roman¹. Locul descoperirii se află pe un teren mai ridicat, în mijlocul satului. În 1948, cu prilejul săpăturilor efectuate pentru temelia unor construcții, s-a descoperit la adîncimea de 1,5 m o piatră funerară cu inscripție romană care, la scoaterea din pămînt, s-a spart în cîteva bucăți. După terminarea construcțiilor, inscripția (refăcută din fragmentele în care se spărsese) a fost zidită cu fața spre interiorul clădirii. Informați despre această descoperire, am făcut o cercetare la fața locului, achiziționînd piatra funerară pentru colecțiile Muzeului Sf. Gheorghe.

Piesa la care ne vom referi în continuare reprezintă un altar (ara) din grcsie calcaroasă, lung de 62,5 cm, lat de 56 cm și gros de 35 cm (fig. 1/I). Deasupra se află o scobitură de formă dreptunghiulară, pentru vreun obiect de ornamentație (eventual un con de pin) ori pentru sacrificiu. Partea inferioară a pietrei lipsește, fiind ruptă din vechime. În porțiunea conservată, cîmpul inscripției măsoară 50 × 50 cm, încadrat de un chenar din trei linii incizate, separate între ele prin spații late de 2 cm, laturile din stînga și dreapta fiind sculptate la fel.

Săpate îngrijit, literele au dimensiuni diferite : în r. 1, literele D M sînt înalte de 8 cm (avînd între ele o frunză de iederă), iar în r. 2—6 sînt de 7 cm. În r. 2 după AVR și în r. 5 atît după V cît și după A se află cîte un mic triunghi la mijloc, ce reprezintă punctul dintre cuvinte. Din literele rîndului 6 se păstrează numai marginea lor superioară.

¹ C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien, Dacia, keleti határvonala*, 1944, p. 53—59; *Materiale...*, VII, VII—VIII, 1937—1940, p. 320; I. Paulovics, *Dácia*, 1961, p. 401—405.

Textul inscripției este :

D	M	D(is) M(anibus)
A V R	SE	Aur(elius) Se-
V E R U S		verus
D E C		dec(urio)
V A	XXXX	v(ixit) a(nnis) XXXX
AVR	Q V I	Aur(elius) Qui —
		[nt]

Numele lui Aurelius Severus nu este atestat în epigrafia Daciei romane. Numele gentiliciu *Aurelius* (fără praenomen) arată că este vorba de un „roman” care a primit cetățenia în a doua jumătate a secolului al II-lea sau mai probabil prin *Constitutio Antoniniana*, dată în 212 de împăratul Caracalla; deci epitaful ar data cel mai devreme din prima jumătate a secolului al III-lea. *Aurelius Severus*, la fel ca ruda lui, *Aurelius Quint* . . . , care-i pune epitaful, pare a fi un element venit din altă provincie romană în Dacia, ca militar (dar poate să fie și un localnic romanizat), ajungând pînă la rangul de *decurio* într-o formație de cavalerie ce nu a putut fi încă identificată. Ne-am putea gândi totuși la *ala I Asturum* atestată la Boroșneul Mare (r. Sf. Gheorghe) ori în alte puncte din sud-estul provinciei². În orice caz, unitatea auxiliară din care făcea parte Aurelius Severus staționa în castrul de la Sînpaul, unde materialul epigrafic cunoscut este foarte puțin³. Nu s-a putut stabili deocamdată numele unității militare auxiliare ce staționa aici și care a construit acest castru. Se cunoaște numai o cărămidă cu ștampila N(umerus) M(aurorum) S(. . .), dar la care întregirea ultimei litere nu s-a putut face⁴. Nu este exclus ca Aurelius Severus din epitaful de la Rareș, unde există probabil și o necropolă, să fi făcut parte dintr-o *cohors equitata*.

2. — Inlăceni (r. Odorhei). În 1956, în împrejurimile comunei Inlăceni au fost descoperite două altare votive cu inscripții latine, care se află în prezent în colecțiile Muzeului raional Cristur.

Primul monument votiv a fost descoperit între pietrele temeliei unei case vechi, demolată în 1956. Piatra provine probabil de pe teritoriul așezării civile ale cărei urme au fost semnalate în vecinătatea castrului roman. Altarul este lucrat din piatră calcaroasă, iar la partea de sus, tăiată drept, îi lipsește marginea cu chenar și primul rînd al inscripției. Descoperitorul pietrei funerare a martelat piatra, astfel încît a dispărut și rîndul al doilea. Remarcăm că și partea de jos a altarului a fost avariata.

Dimensiuni : înălțime, 72 cm, lățimea, 50 cm la partea superioară, iar grosimea la același profil, 30 cm (fig. 1/2).

Din primul rînd al inscripției s-au păstrat numai barele de jos ale unei litere, probabil M, iar din al doilea numai litera V. Luînd în considerare poziția literei V, care nu este ștearsă, cuvîntul ar putea să fie „depulsor”. Literele sînt frumos scrise

² Z. Székely, *Az ala I Asturum emléke a Székelyföldön*, Erd. Múz. XLIX, 3, p. 3; SCIV, II, 1951, p. 304—306; idem, *A Sepsiszentgyörgyi Tart. Múzeum Évkönyve, Jelentés*, 1955, p. 47, n. 122.

³ CIL, III, 1950, 7 719, 14 467 un. AVR IVS . . . ; cf. Dolg. Szeged, 1928, p. 300; ACMIT, 1929, p. 311; Dacia, VII—VIII, 1937—1940, p. 320.

⁴ C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 320.

și lectura nu întâmpină nici o greutate. Înălțimea literelor este în general de 9 cm, cu excepția literii O din rîndul al cincilea, care este înaltă de 7 cm și groasă de 6 cm.

Textul inscripției este următorul:

.....		[I(ovi)	O(ptimo) M(aximo)?],
.....			[(dep)u(Isori)?]
PAEL	AELI	P(ublius)	Ael(ius) Aeli-
ANV S	PR	anus	pr-
AEF	COH	aef (ectus)	coh(ortis)
IIII	HISP	IIII	Hisp(anorum).

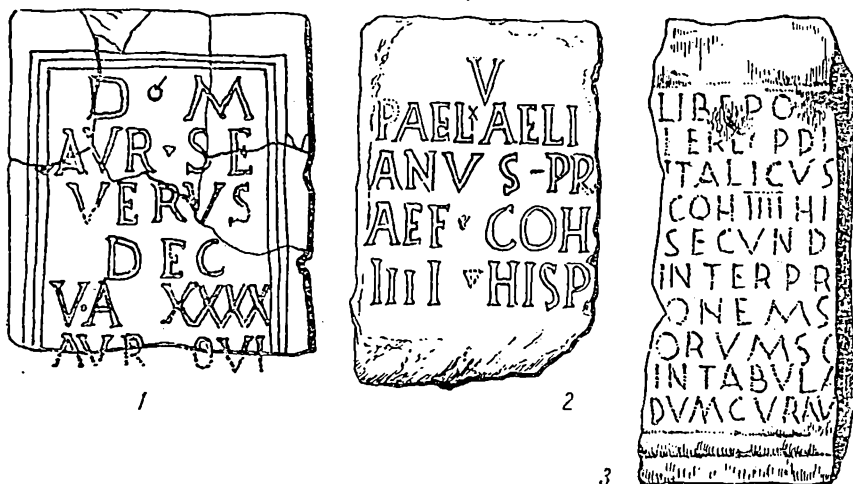

Fig. 1. — 1: cippus de la Rareș; 2—3: altarele votive de la Inlăceni.

Un purtător al aceluiași nume, care a dedicat altarul de la Inlăceni, apare și pe o inscripție funerară descoperită la Micia⁵. Ar fi posibil ca acel P. Ael. Aelianus să fie identic cu acela din inscripția noastră, care a ridicat un altar, probabil lui Iupiter, în calitate de prefect al cohortei a IV-a a hispanilor din castrul de la Inlăceni. Printre trupele castrului roman de la Micia este cunoscută și *cohors I Alpinorum*⁶. Această unitate a staționat și în castrul roman de la Inlăceni, după cum o dovedesc cărămizile ștampilate descoperite aici⁷. *Cohors IIII Hispanorum* a rămas însă ca trupă permanentă la Inlăceni pînă la părăsirea Daciei. Probabil că o „*vexillatio*” a legiunii a XIII-a Gemina, precum și *cohors I Alpinorum*, ale cărei cărămizi ștampilate au fost descoperite la Sărățeni, Călugăreni și la Inlăceni, să fi dat ajutor la construcțiile militare și civile de pe *limes*-ul răsăritean al Daciei⁸. Descoperirea acestui altar votiv a îmbogățit cu încă un nume lista prefectilor din castrul roman de la Inlăceni.

Al doilea altar votiv de la Inlăceni a fost găsit pe locul denumit „Culmea lui Istók” în 1956, situat la est de castru. De asemenea, pe acest loc au fost des-

⁵ CIL, III, 1386.

⁶ V. Cristescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, p. 183; W. Wagner, *Die Dislokation der römischer Auxiliärformationen*, 1938, p. 83; J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, in *Diss. Pann.*, II, 21, 1946, p. 9.

⁷ Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe-Brețcu, 1950, în SCIV, II, 1, 1951, p. 305.

⁸ Z. Székely, *A Sepsiszentgyörgyi ...*, 1955, p. 47.

coperite și monede romane, presupunându-se astfel existența aici a unei colonii romane ⁹.

Altarul votiv este făcut din gresie, fiind încadrat sus și jos de un chenar; partea posterioară este mai grosolan prelucrată. Partea de sus este avariata și îi lipsește din dreaptă o bucată de circa 25 cm, fiind și spartă oblic de sus în jos (fig. 1/3). Din câmpul inscripției lipsesc la sfârșitul fiecărui rînd circa 4—5 litere, iar cele păstrate sînt scrise cu multă stîngăcie. Suprafața pietrei a suferit lovituri ulterioare în porțiunea pe care se află primele rînduri și citirea întîmpină destule dificultăți. Altarul are înălțimea de 78 cm, lățimea de 48 cm, iar grosimea de 45 cm. Literele sînt înalte de 4 cm, citindu-se foarte greu, mai ales primele două rînduri și rîndul 10. Spărtura din partea dreaptă a altarului îngreuiază mult întregirea textului în rîndurile 1—2 și 5—10. În r. 6 litera *P* este gravată ca un *E*; în r. 7 după *S* se vede hasta inițială a literei *A*; în r. 8, după *S* pare a fi începutul unui *O*, iar în r. 10 *R* și *A* sînt gravate ca *M*. La întregirea textului s-a ținut seama de porțiunea care lipsește din câmpul inscripției. Mai mult de 4—6 litere din fiecare rînd n-ar putea lipsi, avînd în vedere r. 2 și 3, unde întregirea este sigură. Textul inscripției începînd de la r. 5 este destul de neobișnuit, întregirea putînd fi discutată.

Textul reconstituit al inscripției ar putea fi următorul :

LIBERO	Libero [et Li—]
BEPDI.....	be[r(a)e] P(ublius) Di[vius]
ITALICVS	Italicus [praef(ectus)]
COH IIII HI	coh(ortis) IIII Hi[sp(anorum) eq(uitatae)]
SECVND	secund[um]
INTERPR	interpr[etati-]
ONEMS	onem s[acr-?]
ORVMS	orum s[odal(ium)?]
INTABVL	in tabul[a facien-]
DVM CVRAV ..	dum curav[it]

Descoperirea altarului și a altor urme de locuire romane în apropierea castrului roman dovedește că pe „Culmea lui Istók” a fost o *villa rustica*, al cărei proprietar — pe baza inscripției — a fost P. Divius Italicus, comandantul cohorții a IV-a a hispanilor. Acest lucru este dovedit și de faptul că altarul e dedicat zeilor Liber și Libera, al căror cult este legat de viața rustică romară. În Dacia sînt cunoscute mai multe inscripții dedicate acestor zei ¹⁰. Dacă întregirea textului propusă de noi începînd cu rîndul 5 este bună, ea ar putea fi pusă în legătură cu dispoziția unui colegiu de preoți care se ocupă cu cultul zeilor amintiți sau reflectă cinstirea zeului Liber în castrale romane ¹¹.

După forma literelor, inscripția ar data din secolul al III-lea c. n. P. Divius Italicus este cunoscut și dintr-o altă inscripție, provenită de la Inlăceni și dedicată lui Iupiter ¹². Din această a doua inscripție reiese că personajul este originar din Mauretania Caesariensis ¹³.

⁹ B. Orbán, *A Székelyföld leírása*, I, 1868, p. 121.

¹⁰ *CIL*, III, 792, 1091—1092.

¹¹ *Budapest története*, 1942, p. 419.

¹² *CIL*, III, 6257.

¹³ A. Kerényi, *Die Personennamen von Dazien*, in *Diss. Pann.*, I, 9, p. 141.

Descoperirea acestui altar arată că pe întregul teritoriu al Daciei au existat *villae rusticae*, iar observația mai veche prin care se afirma că ele ar lipsi în partea răsăriteană a Transilvaniei ¹⁴ începe a fi infirmată prin semnalarea *villae*-lor de la Rareș și, mai recent, de la Sf. Gheorghe ¹⁵.

Castrul roman de la Inlăceni și împrejurimile lui au furnizat cele mai multe monumente epigrafice de pe teritoriul reg. Mureș-Autonomie Maghiare. Acest fapt arată atât viața intensă a castrului, cât și importanța pe care a avut-o în apărarea militară a Daciei romane ¹⁶.

3. — Cădaci Mic (r. Odorhei). În colecțiile Muzeului din Cristur se găsește un cap de teracotă (fig. 2), descoperit în 1947 în malul pârului Nyikó Alb, de pe teritoriul satului Cădaci Mic. Acest cap este lucrat din lut roșu, bine frământat, pasta avînd culoarea vaselor romane de *terra sigillata*, reprezentînd chipul unei femei tinere, cu părul despărțit la mijloc și acoperindu-i urechile, legat cu o cunună de stejar și din flori cu rozete; la ceafă sculptura este deteriorată. Înălțimea de 9 cm, iar lățimea de 6,8 cm. Lucrarea este compactă, la mijlocul gîtului observîndu-se un orificiu care a asigurat arderea deplină a figurinei, împiedicînd totodată și deformarea ei în timpul lucrului. Executarea obrazului a fost făcută cu multă grijă, fiind expresiv și artistic. Ochiul, nasul și gura sînt de asemenea îngrijit lucrate. Fața prelungă trădează o influență elenistică. Armonia artistică este stricată de grosimea gîtului. Păstrîndu-se numai capul figurinei, nu se poate ști cum a fost executat restul. Această figurină reprezintă probabil pe Venus, al cărei cult era răspîndit și în provincie. Decorarea capului zeiței Venus cu o asemenea podoabă florală este însă neobișnuită; ea ar putea fi pusă în legătură și cu o altă reprezen-

Fig. 2. — Cădaci Mic. Cap de figurină din teracotă.

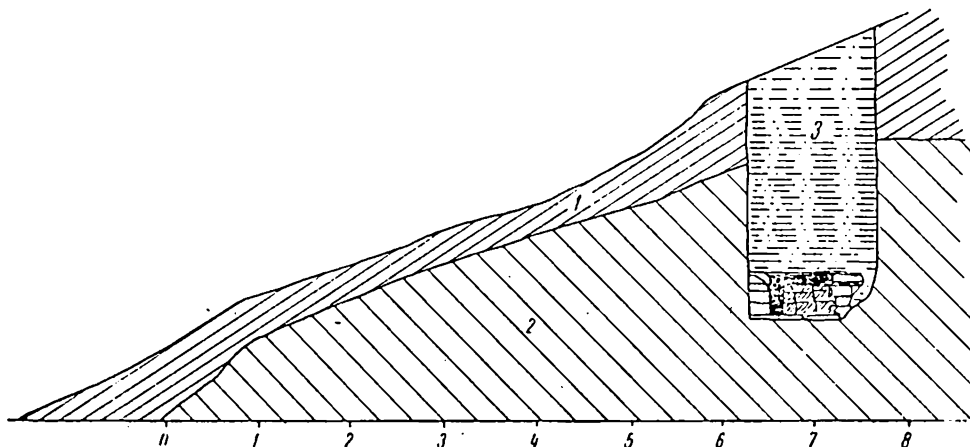

Fig. 3. — Olteni. Secțiunea terasei Oltului cu groapa morimintului în sarcofag construit din cărămizi.

¹⁴ A. Bodor, *Mezőgazdasági viszonyok a római Dáciában*, A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem, 1945—1955, p. 271.

¹⁵ Z. Székely, *Római nyomok Sepsiszentgyörgyön. Jegyzetek Dácia történetéhez*, 1946, p. 9—15.

¹⁶ I. I. Russu, *Un raport epigrafic de la Mihăileni*, în *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, 1957, p. 533—534.

tare mitologică, dar este greu de stabilit care a fost modelul după care s-a copiat, deoarece avem numai capul statuetei ¹⁷. În orice caz, această piesă dovedește remarcabile calități artistice, față de lucrările similare, dintre care amintim și o figurină de femeie nudă, împodobită cu rozete, descoperită în Galia și reprezentând poate o zeitate galică ¹⁸.

4. — Olteni (r. Sf. Gheorghe). Pe teritoriul satului Olteni au fost identificate urmele unui castru roman așezat pe malul ridicat al Oltului ¹⁹. Unitatea militară

Fig. 4. — Olteni. Mormînt de înhumăție în sarcofag construit din cărămizi.

care a staționat aici a fost mult timp necunoscută, deoarece nu ni s-a păstrat nici un monument epigrafic, iar unele informații mai vechi trebuie privite cu rezerve ²⁰. În 1957 s-a descoperit aici un mormînt roman, situat în apropierea castrului. Inițial fuseseră identificate doar cîteva cărămizi ștampilate cu litere latine, iar printr-o cercetare mai atentă s-a constatat că este vorba de un mormînt de înhumăție din epoca romană. Cercetările la fața locului au stabilit că groapa mormîntului se afla la 2 m adîncime, sub un strat cu humus gros de 90 cm și care acoperea la rîndul său solul aluvionar adus de Olt (fig. 3). Pe fundul gropii fusese zidită din cărămizi o cutie dreptunghiulară; jos fuseseră așezate patru cărămizi mari (*tegulae mammatae*) (fig. 4—5); pereții au fost făcuți tot din cărămizi pătrate și dreptunghiulare, iar capacul consta de asemenea din patru cărămizi. Dimensiuni : a) *tegulae mammatae* : 35 × 44 × 3 cm (fig. 6/1); b) cărămizi pătrate : 17 × 17 × 8,5 cm (fig. 6/2); c) cărămizi dreptunghiulare : 35 × 13 × 4 cm (fig. 6/3). Colțurile la *tegulae mammatae* de la fund au fost rupte, în schimb la cele care au servit drept capac s-au păstrat. Pereții au fost făcuți din 6 rînduri de cărămizi; primele trei din cărămizi pătrate și ultimele din cărămizi dreptunghiulare. Cărămizile de la fund și de la capac au fost prinse cu mortar. Fiecare cărămidă

care a staționat aici a fost mult timp necunoscută, deoarece nu ni s-a păstrat nici un monument epigrafic, iar unele informații mai vechi trebuie privite cu rezerve ²⁰. În 1957 s-a descoperit aici un mormînt roman, situat în apropierea castrului. Inițial fuseseră identificate doar cîteva cărămizi ștampilate cu litere latine, iar printr-o cercetare mai atentă s-a constatat că este vorba de un mormînt de înhumăție din epoca romană. Cercetările la fața locului au stabilit că groapa mormîntului se afla la 2 m adîncime, sub un strat cu humus gros de 90 cm și care acoperea la rîndul său solul aluvionar adus de Olt (fig. 3). Pe fundul gropii fusese zidită din cărămizi o cutie dreptunghiulară; jos fuseseră așezate patru cărămizi mari (*tegulae mammatae*)

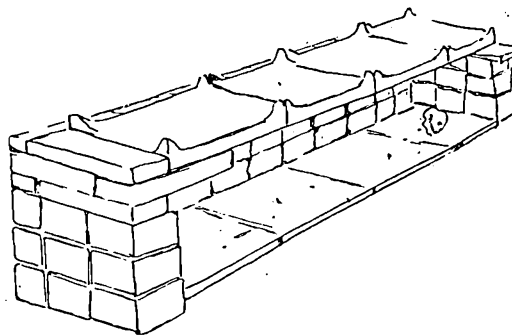

Fig. 5. — Reconstituirea sarcofagului de la Olteni.

¹⁷ Tudot, *Collection des figurines en argile, Œuvres premières de l'art gaulois*, 1860, p. 37—39; Blanchet, *Études sur les figurines en terre cuite de la Gaule romaine*, 1890, p. 126.

¹⁸ Tudot, *op. cit.*, p. 28, fig. 30, pl. 24; N. Láng, *Figurális terrakották az Aquincumi Múzeumban*, în *Buda-pest Régiségei*, IX, 1906, p. 20—21.

¹⁹ Z. Székely, *op. cit.*, 1955, p. 32—37.

²⁰ *Ibidem*, p. 35—36.

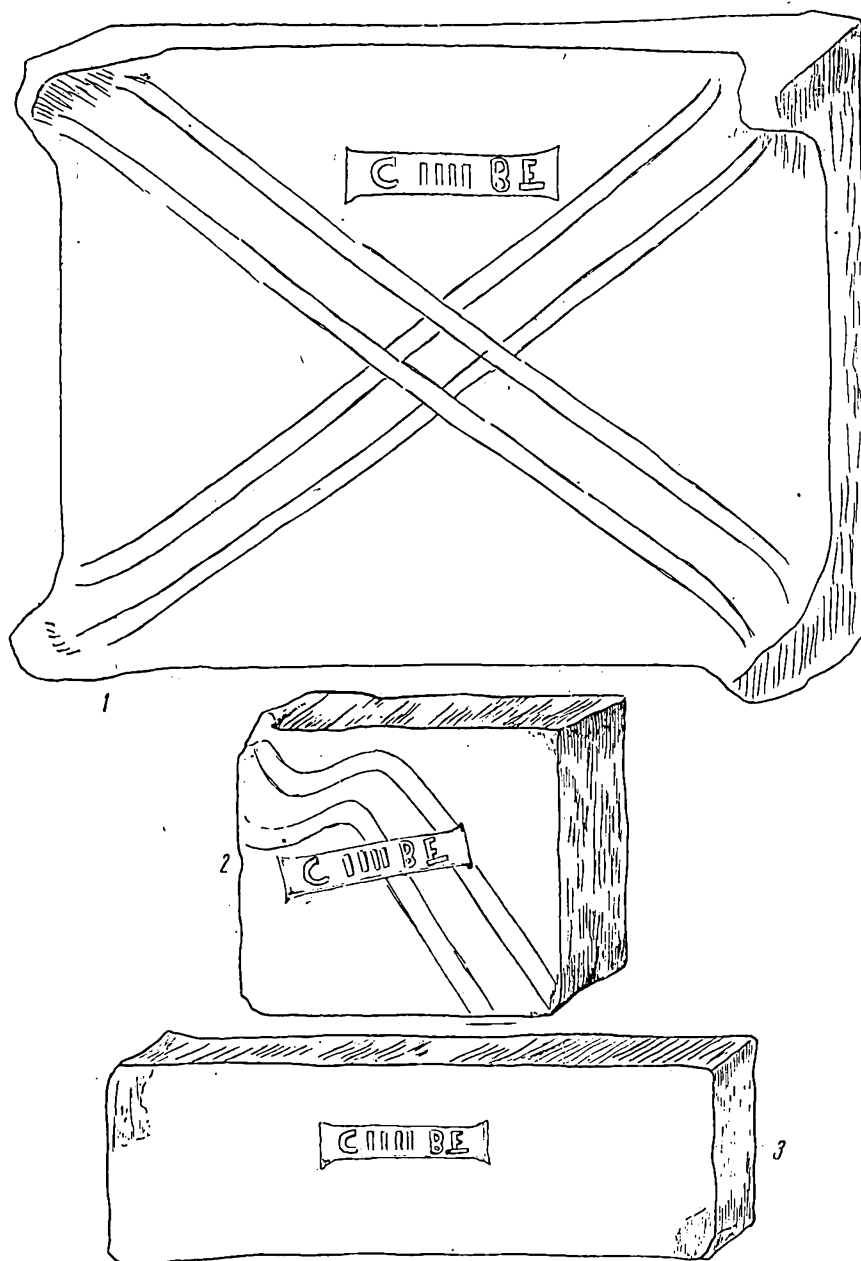

Fig. 6. — Cărămizi ștampilate provenind de la sarcofagul de la Olteni.

a fost ștampilată cu ștampila C IIII BE într-un cadru dreptunghiular. Dimensiunile ștampilei : 10,5 × 2,5 cm ; dimensiunile cutiei, 180 × 46 × 51 cm. Orientarea scheletului din care s-a păstrat foarte puțin era est-vest. În interiorul cutiei s-au păstrat unele părți din craniu (mandibula) cu o pată verde de la moneda de bronz depusă în gura înhumatului. În afară de aceasta s-au mai păstrat două inele de argint și doi nasturi din fier. Inelele erau pe degete, iar nasturii erau aplicați pro-

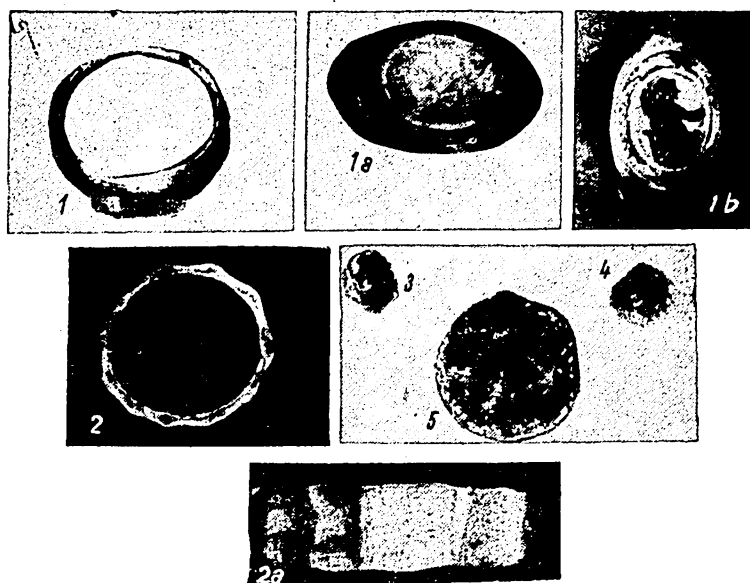
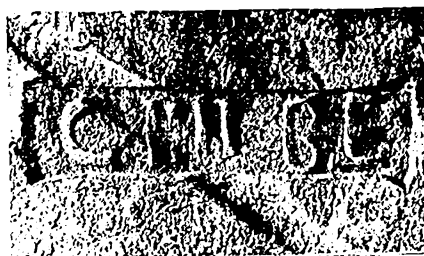
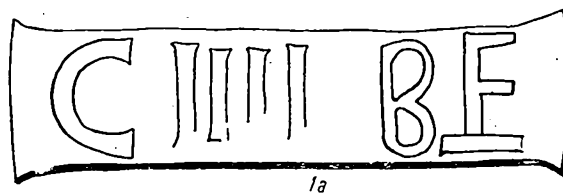

Fig. 7. — *Olteni*. Obiecte din inventarul mormintului de înhumație. 1, 1a, 1b : inel; 2, 2 a : inel; 3—4 : nasturi din fier; 5 ; moneda din bronz.

1

1a

Fig. 8. — Căramizi ștampilate. 1, 1a : *Olteni*.

babel la sandale (fig. 7/3, 4). Unul din inele este lucrat cu ciocanul, avînd formă poligonală, cu diam. de 2 cm, lat de 0,4 cm și gros de 0,1 cm (fig. 7/2, 2 a). Al doilea inel este din argint de calitate inferioară, avînd la capăt prins un cristal de stîncă de culoare albă și în care este sculptată concav o figurină masculină (*gemma sculptata*) (fig. 7/1, 1a, 1b). Diametrul inelului este de 1,6 cm, grosimea de 1 cm, sau 0,4 cm; dimensiunile gemei: $1 \times 0,7$ cm. În mormînt s-a găsit și o monedă din bronz de la Faustina I, conservată foarte prost (fig. 7/5). Tot din inventarul acestui mormînt face parte și un vas din sticlă (*balsamarium*), înalt de 10 cm, descoperit la aceeași adîncime, la circa 10 m de mormînt. Din analiza resturilor osteologice (cei cîțiva dinți și mandibula) ar rezulta că înhumatul era de sex feminin, avînd vîrsta de 30—40 de ani. În ceea ce privește datarea, moneda indică *terminus post quem*, deci după mijlocul secolului al II-lea e. n.

Ritul de înmormîntare în sarcofag este cunoscut în Dacia²¹. În estul Transilvaniei este cunoscut și ritul de înmormîntare cu incinerare în cutie cu cărămizi, ca de exemplu la Olteni²², alături de cel al înhumației, ca de exemplu la Cristești. Menționăm că în cazul mormintelor de mai sus cutiile au fost făcute din țigle de acoperiș și nu din cărămizi. În ceea ce privește cărămizile cu ștampilă din care s-a construit sarcofagul, ipoteza cea mai plauzibilă este aceea că ele au fost luate de la construcțiile castrului făcute de unitatea care-și avea garnizoana în castrul de la Olteni. Lectura ștampilelor întîmpină o oarecare greutate. Pe ștampilă este sigur nr. IIII. Prescurtarea numelui poporului din rîndurile căruia erau recrutați soldații acestei unități este B sau BE (fig. 8/1 și 1a). Această prescurtare nu este cunoscută nici în Dacia, nici în Panonia și nici nu figurează în diplomele militare găsite în această provincie. De aceea lectura poate să fie c(ohors) IIII B(rittonum) E(qutata) sau c(ohors) IIII Be(ssorum); sau — luînd în considerare bara de jos a literei E ca fiind din ligatura E și T — ar putea să fie și c(ohors) IIII Be(tavorum) adică Batavorum. Dat fiind indiciile puține de stabilire a unei lecturi definitive a ștampilelor, nu se poate arăta apartenența etnică a unității din castrul de la Olteni.

ZOLTÁN SZÉKELY

DÉCOUVERTES ÉPIGRAPHIQUES ET ARCHÉOLOGIQUES À LA FRONTIÈRE ORIENTALE DE LA DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

L'article signale certaines découvertes faites sur le territoire de la région Mureș-Autonomie Hongroise, importantes par leur contribution à la connaissance de la zone orientale de la Dacie romaine.

1. — Rareș, distr. d'Odorhei. Un castrum romain a été mis au jour dans le village même. En 1948, à l'occasion d'excavations faites pour des constructions, on a trouvé, à 1,50 m de profondeur, une pierre funéraire à inscription romaine.

²¹ O. Floca, *Sistemele de înmormîntare în Dacia superioară romană*, în *Sargetia*, II, 1941, p. 32—48.

²² Z. Székely, *op. cit.*, 1955, p. 34, fig. 13/2.

Le texte de l'inscription est le suivant :

D	M	D(is) M(anibus)
AVR	SE	Aur(elius) Se-
VERUS		verus
DEC		dec(urio)
VA XXXX		v(ixit) a(nnis) XXXX
AVR QVI		Aur(elius) Qui-
		[nt. . .]

Le nom d'Aurelius Severus n'est pas attesté dans l'épigraphie de la Dacie romaine. Le nom gentilice Aurelius (sans *praenomen*) montre qu'il s'agit d'un Romain qui a reçu la citoyenneté au cours de la seconde moitié du IIe siècle ou par la *Constitutio Antoniniana* de l'empereur Caracalle de 212. Aurelius Severus de même que son parent Aurelius Quint . . . qui a mis son épitaphe semble être un élément étranger, venu en Dacie d'une autre province, comme militaire, à moins que ce ne soit un autochtone romanisé, parvenu au grade de décurion d'une formation de cavalerie qui n'a pu être identifiée.

2. — Inlăceni (distr. d'Odorhei). Deux autels votifs à inscriptions latines ont été découverts dans les environs du village. Le texte des inscriptions est le suivant :

.....	[I(ovi) O(ptimo) M(aximo) ?]
.....	[(dep]u(lsori) ?]
PAEL. AELI	P(ublius) Ael(ius) Aeli-
ANVS PR	anus pr-
AEF COH	aef(ectus) coh(ortis)
IIII. HISP	IIII HISP(anorum).

Le second autel votif d'Inlăceni a été découvert au lieudit «Culmea lui Istok », situé à l'est du castrum, où l'on a trouvé aussi des monnaies romaines.

L I B E R O	Libero [et Li-]
B E P D I . .	be[r(a)e] P(ublius) Di[vius]
I T A L I V C S . .	Italicus [praef(ectus)]
C O H IIII HI	coh(ortis) IIII Hi[sp(anorum) eq(uitatae)]
S E C V N D	secund[um]
I N T E R P R	interpr[etati-]
O N E M S	onem s [acr?]
O R V M S	orum s[odal(ium) ?]
I N T A B V L L . . .	in tabul[a facien-]
D V M C V A R V .	dum curav[it]

La découverte de cet autel prouve qu'il y a eu, à proximité du castrum romain, une *villa rustica*, dont le propriétaire P. Divius Italicus a dédié un autel aux dieux Liber et Libera.

3. — Cădăciu Mic (distr. d'Odorhei). En l'année 1947 on a découvert, sur le bord du ruisseau Nyiko Alb, une tête de figurine en terre cuite représentant probablement Vénus, dont le culte était répandu dans la province. Toutefois, la parure florale qui décore la tête est inhabituelle et pourrait être mise en relation avec d'autres représentations mythologiques.

4. — Olteni (distr. de Sf. Gheorghe). A proximité du castrum romain d'Olténi, on a mis au jour une tombe à inhumation de l'époque romaine. Le squelette se trouvait dans un sarcophage en briques portant l'estampille C IIII BE, d'où l'on a recueilli des restes osseux provenant du crâne et, comme pièces de mobilier, deux bagues en argent, deux boutons de sandales en fer et une monnaie de bronze à l'effigie de Faustine I.

Par les matériaux qu'elles renferment, les découvertes susmentionnées contribuent à mieux faire connaître le passé de la zone orientale de la Dacie romaine.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — 1, autel de Rareș; 2—3, en autels votifs d'Inlăceni.
Fig. 2. — Cădăciu Mic. Tête de figurine en terre cuite.
Fig. 3. — Olteni. Coupe à travers la terrasse de l'Olt montrant la fosse du sarcophage en brique.
Fig. 4. — Olteni. Tombe d'inhumation avec sarcophage en brique.
Fig. 5. — Reconstitution du sarcophage en brique.
Fig. 6. — Briques estampillées provenant du sarcophage d'Olteni.
Fig. 7. — Olteni. Objets du mobilier de la tombe d'inhumation: 1, 1a, 1b, bague; 2, 2a, 2b, bague; 3—4 boutons en fer; 5, monnaie de bronze.
Fig. 8. — Briques estampillées. 1, 1a, Olteni.

UN TEZAU DE MONEDDE MOLDOVENEȘTI DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA, DESCOPERIT LA SUCEAVA

La 19 mai 1960, cu prilejul efectuării lucrărilor pentru construirea unui bloc de locuințe pe strada Nicolae Bălcescu, în continuarea aripii de sud a noului hotel din orașul Suceava, s-a descoperit un tezaur de monede moldovenești de argint, al cărui studiu va face obiectul rîndurilor de mai jos.

Pe terenul unde urma să se înalțe construcția blocului se găseau gropi de la pivnițele unor locuințe feudale, datînd din secolele XVI—XVIII. Aceste pivnițe coborau uneori pînă la o adîncime de 3—4 m. Pe baza rezultatelor obținute în ultima vreme de cercetările arheologice, s-a putut stabili că în apropierea acestui teren, și anume aproximativ pe traseul actualei străzi Nicolae Bălcescu, se afla o rîpă abruptă și destul de adîncă, probabil limita de vest a orașului Suceava din veacul al XIV-lea și din prima jumătate a celui următor¹.

Tezaurul de care ne ocupăm a fost descoperit chiar pe această rîpă. Astfel, cu prilejul turnării fundațiilor noului bloc, constructorii au dat peste un strat de umplutură, datorită cărui fapt au fost nevoiți să sape o groapă mult mai adîncă, pentru a putea amplasa un pilon de beton care să susțină aripa clădirii. Tezaurul a fost găsit la o adîncime de 6,5 m sub nivelul actual, într-o depunere de pămînt galben pătat cu castaniu. Deoarece groapa săpată pentru amplasarea pilonului era foarte îngustă, adîncă și în același timp întărită cu pereți de scînduri și pari de sprijin (spre a se evita surpările), nu s-au putut face decît observații sumare cu privire la condițiile de descoperire ale tezaurului. S-a constatat, astfel, că piesele componente au fost găsite toate laolaltă, direct în pămînt, fără nici o urmă de vas sau alt recipient.

Tezaurul, alcătuit din 73 de monede emise de Alexandru cel Bun (22 de piese) și de Iliș (51 de exemplare), a intrat în colecția Muzeului regional Suceava, fiind inventariat la nr. 1 542—1 614. Din cauza condițiilor de zacere, fără un vas pro-

¹ M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 80.

tector, o bună parte din piese au avut mult de suferit în urma acțiunii agenților naturali. Urmează descrierea monedelor care alcătuiesc acest tezaur².

I. EMISIUNI MONETARE ALE LUI ALEXANDRU CEL BUN

- A. Rv. Deasupra scutului o rozetă
 1. Av. + ΜΟΝΗ ΑΛΕΧΑΝΔΡΙ c.p.i.
 Cap de bour cu o stea cu cinci raze între coarne, în dr. rozeta cu cinci petale, în st. semiluna conturnată.
 Rv. + WD ΜΟΛΔΑΒΙΕΝΣΙΣ 2 c.p.
4. Av și rv. ca mai sus.
 AR. 23 mm 1,17 g. Puțin uzată. Ruptă.
 C. Rv. Scut timbrat de o coroană.
 a. În st. scutului sigla B
 5. Av. + ΜΟΝΗ ΑΛΕΧΑΝΔΡΙ 2 c.p.

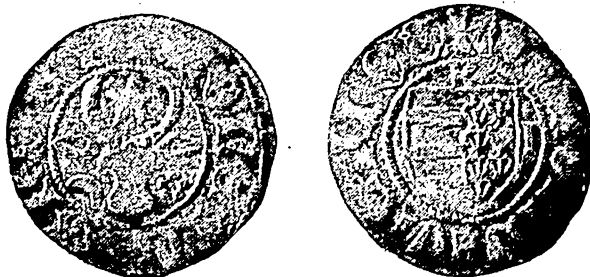

Fig. 1. — Monedă emisă de Alexandru cel Bun, găsită în cuprinsul raionului Tulcea (colecția Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei) (circa 2×1).

Scut despicat, în primul câmp trei fascii, în al II-lea șapte flori de crin, dispuse 2, 2, 1. Deasupra scutului o rozetă cu cinci petale; în dr. scutului, sigla din tabel 1, A.

AR. 21 mm 1,49 g. Puțin uzată. Variantă inedită.

B. Rv. Deasupra scutului sigla K

2. Av. + ΜΟΝΗ ΑΛΕΧΑΝΔΡΙ 2 c.p.

Cap de bour cu o stea cu cinci raze între coarne, în dr. semiluna, în st. rozeta cu cinci petale.

Rv. + WD ΜΟΛΔΑΒΙΕΝΣΙΣ 2 c.p.

Scut despicat, în primul câmp trei fascii, în al II-lea șapte flori de crin, dispuse ca la nr. 1. Deasupra scutului sigla K; în st. scutului, sigla din tabel 1, B.

AR. 23 mm 1,13 g. Puțin uzată. Tip inedit.

3. Av. și rv. ca mai sus.

AR. 23 mm 1,13 g. Puțin uzată. Un fragment lipsă; deteriorată.

Cap de bour cu o stea cu cinci raze între coarne, în dr. rozeta cu cinci petale, în st. semiluna conturnată.

Rv. + WD ΜΟΛΔΑΒΙΕΝΣΙΣ 2 c.p.

Scut despicat, timbrat de o coroană deschisă, cu trei flori de crin, în primul câmp trei fascii, în al II-lea șapte flori de crin, dispuse ca la nr. 1. În st. scutului sigla B.

AR. 21 mm 1,49 g. Puțin uzată. Marginea știrbită. Variantă inedită.

b. În st. scutului sigla din tabel 1, C b.

6. Av. + ΜΟΝΗ ΑΛΕΧΑΝΔΡΙ 2 c.p.

Cap de bour ca mai sus.

Rv. + WD ΜΟΛΔΑΒΙΕΝΣΙΣ 2 c.p.

Scut ca mai sus; în st. lui, sigla din tabelul 1, C b.

AR. 21 mm 1,29 g. Uzată. Variantă inedită.

7. Av. și rv. ca mai sus.

AR. 21 mm 1,20 g. Uzată.

² Abrevieri (în afara celor de uz comun): c. p. (i): cerc perlat (interior), cercuri perlate. Literale șterse prin tocirea monedei, datorită circulației mai îndelungate, au fost înlocuite cu linii întrerupte: — — — — —; cele

care figurau pe fragmente pierdute au fost marcate printr-o linie continuă: ————. Termenii *dr.* și *st.* se înțeleg în sens heraldic, invers față de *dr.* și *st.* privitorului.

8. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 22 mm 1,17 g. Uzată. Marginea știrbită.
c. În st. scutului sigla din tabelul 1, C e.
9. Av. + MONA: ALEXANDRI 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus.
Rv. + WD: MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Scut ca mai sus; globulă la mijloc, între prima și a doua fascie. În st. scutului sigla din tabelul 1, C e.
AR. 21 mm 1,42 g. Necirculată. Variantă publicată de Octavian Iliescu, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în *SCN*, I, 1957, pl. II (p. 225), nr. 15.
10. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 mm 1,57 g. Necirculată.
11. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 mm 1,45 g. Necirculată.
12. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 mm 1,33 g. Necirculată.
13. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 22 mm 1,50 g. Necirculată.
14. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 22 mm 1,36 g. Necirculată; deteriorată ulterior, prin acțiunea agenților naturali din pământ.
15. Av. și rev. ca mai sus.
AR. 21 mm 0,99 g. Aceleași observații; ruptă.
d. În st. scutului sigla T.
16. Av + MONA ALEXA— 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus.
Rv. — D MOLDAVIENS— 2 c.p.
Scut ca mai sus, dar fără globula de la mijloc; în st. scutului sigla T.
AR. 21 mm 0,83 g. Necirculată; ruptă ulterior, un fragment lipsă. Variantă inedită.
e. În dr. scutului sigla T, în st. sigla din tabel 1, C e.
17. Av. + MONA: ALEXANDRI 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus.
Rv. + WD. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Scut ca mai sus, cu globulă la mijloc între prima și a doua fascie; în dr. scutului sigla T, în st. sigla din tabel 1, C e.
AR. 21 mm 1,28 g. Necirculată; deteriorată ulterior. Variantă inedită.
18. Av. + MONA: ALEXANDRI 2 c.p.
Ca mai sus.
Rv. + WD: MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 21 mm 1,27 g. Necirculată; deteriorată și știrbită ulterior.
19. Av. + MONA: ALEXANDRI 2 c.p.
Ca mai sus.
Rv. + WD: MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 21 mm 1,40 g. Necirculată.
20. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 mm 1,41 g. Puțin uzată.
f. În dr. scutului sigla din tabel 1, C f. în st. T.
21. Av. + MONA: ALEXANDRI 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus.
Rv. + WD: MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Scut ca mai sus, cu globulă la mijloc, în dreptul primei fascii; în dr. scutului sigla din tabel 1, C f, în st. T.
AR. 21 mm 0,94 g. Necirculată; deteriorată ulterior. Variantă inedită.
C'. Rv. Scut timbrat de o coroană, mobilat invers.
În dr. scutului sigla I.
22. Av. MONA + ALEXAND— 2 c.p.
Cap de bour cu o stea cu cinci raze între coarne, în dr. rozeta cu cinci petale, în st. semiluna conturnată.
Rv. + WD+ MO—VIENSIS 2 c.p.
Scut despicat, timbrat de o coroană deschisă, cu trei flori de crin, în primul câmp, dispuse ca la nr. 1, în al II-lea trei fascii (invers față de tipul obișnuit); globulă la mijloc, pe linia ce despică scutul, în dreptul primei fascii. În dr. scutului sigla I.
AR. 22 mm 1,26 g. Necirculată, deteriorată ulterior, un fragment lipsă. Variantă inedită.

II. EMISIUNI MONETARE ALE LUI ILIAȘ

Rv. Scut timbrat de o coroană.

a. În st. scutului sigla din tabel 1, a.

23. Av. + MONETA: IELIA: WOD 2 c.p.

Cap de bour cu o stea cu cinci raze între coarne, în dr. rozeta cu cinci petale, în st. semiluna conturnată.

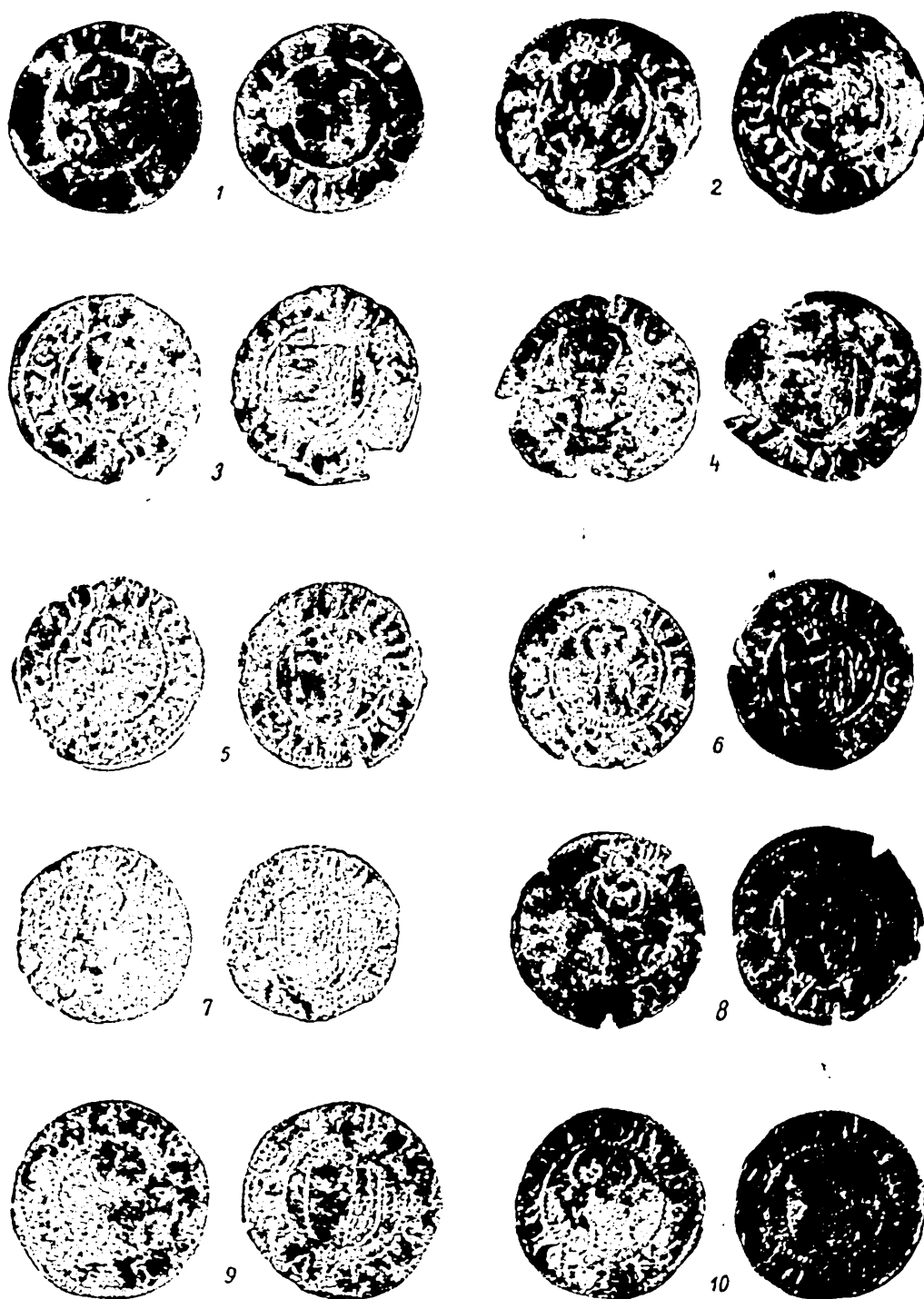

Fig. 2. — Tezaurul de la Succava. Monede de la Alexandru cel Bun.

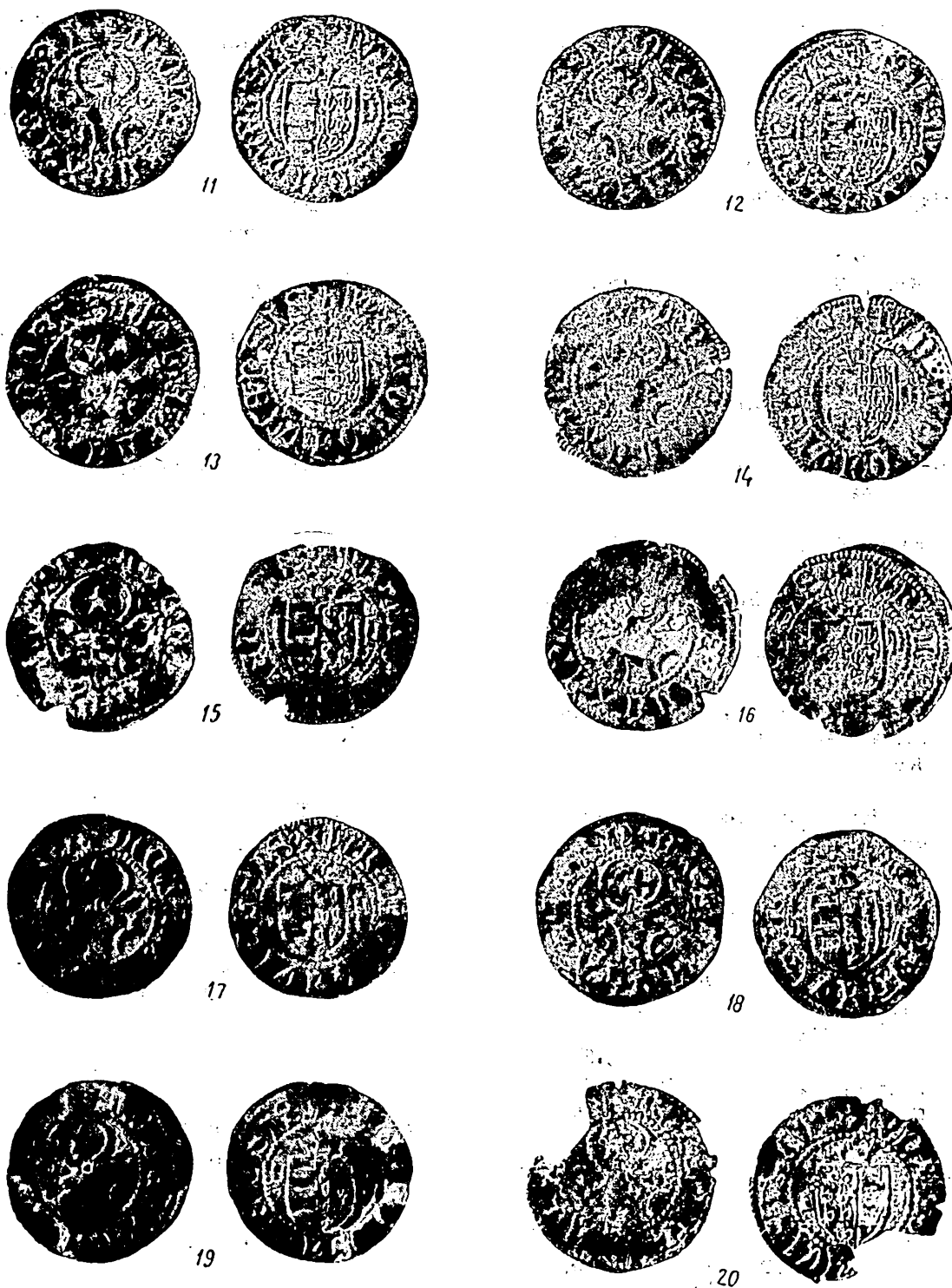

Fig. 3. — Tezaurul de la Suceava. Monede de la Alexandru cel Bun.

- Rv. + WDEs. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Scut despicat, timbrat de o coroană deschisă, cu trei flori de crin, în primul câmp trei fascii, în al II-lea șapte flori de crin, dispuse ca la nr. 1. În dr. scutului sigla din tabel 1, a.
- AR. 20 mm 1,29 g. Necirculată; deteriorată ulterior. Variantă inedită.
24. Av. + MONETHs. HELIcs. WOD 2 c.p.
Ca mai sus.
Rv. + WDEs. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 21 mm 1,49 g. Necirculată.
- 25— Av. și rv. ca la nr. 23 sau 24.
28. AR. Exemplare deteriorate și fragmentate.
29. Av. + MONETHs. HELIcs. WOD 2 c.p.
Ca mai sus; globulă deasupra urechii stîngi a bourului.
Rv. + WDEs. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 22 mm 1,57 g. Necirculată; marginea știrbită.
b. În dr. scutului sigla din tabelul 1, b.
30. Av. —NETHs. HELIcs. WO— 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus, cu o globulă deasupra urechii stîngi.
Rv. —WDEs. MOLDAVIEN— 2 c.p.
Scut ca mai sus; la mijloc, în dreptul primei fascii, o globulă. În dr. scutului sigla din tabel 1, b.
AR. 21 mm 0,97 g. Necirculată; un fragment lipsă. Variantă inedită.
c. În dr. scutului sigla din tabel 1, c, în st. T.
31. Av. + MONETHs. HELIcs. WOD 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus, dar fără globula de deasupra urechii stîngi.
Rv. + WDEs. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Scut ca mai sus, dar fără globula de la mijloc. În dr. scutului sigla din tabel 1, c, în st. T.
AR. 22 mm 1,55 g. Necirculată. Variantă inedită.
d. În dr. scutului sigla T, în st. sigla din tabel 1, d.
32. Av. + MONETHs. HELIcs. WOD 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus.
Rv. + WDEs. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
- Seut ca mai sus; în dr. scutului sigla T, în st. sigla din tabel 1, d.
- AR. 20 mm 1,33 g. Necirculată. Variantă inedită.
- e. În dr. și în st. scutului siglele din tabel 1, e.
33. Av. + MONETHs. HELIcs. WOD 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus.
Rv. + WDEs. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Scut ca mai sus, cu o globulă la mijloc între prima și a doua fascie; în dr. și în st. scutului siglele din tabel 1, e.
- AR. 21 mm 1,25 g. Necirculată. Variantă inedită.
34. Av. + MONETHs. HELIcs. WOD 2 c.p.
Ca mai sus; sub urechea dr. a bourului, o figură de trei globule.
Rv. + WDEs. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 21 mm 1,40 g. Necirculată.
35. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 22 m 1,43 g. Necirculată.
36. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 20 mm 1,19 g. Necirculată.
37. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 22 mm 1,53 g. Necirculată; știrbită.
38. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 22 mm 1,33 g. Uzată; deteriorată, un fragment lipsă.
f. În dr. și în st. scutului siglele din tabel 1, f.
39. Av. + MONETHs. HELIcs. WOD 2 c.p.
Cap de bour ca mai sus, dar fără figura de globule de sub urechea dr.
Rv. + WDEs. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Scut ca mai sus, cu globulă la mijloc între prima și a doua fascie; în dr. și în st. scutului siglele din tabel 1, f.
- AR. 21 mm 1,28 g. Necirculată. Variantă inedită.
40. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 20 mm 1,63 g. Necirculată.
41. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 22 mm 1,11 g. Necirculată.
42. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 × 22 mm 1,27 g. Necirculată; știrbită la margine.
43. Av. și rv. ca mai sus
AR. 20 mm 1,28 g. Uzată; deteriorată.

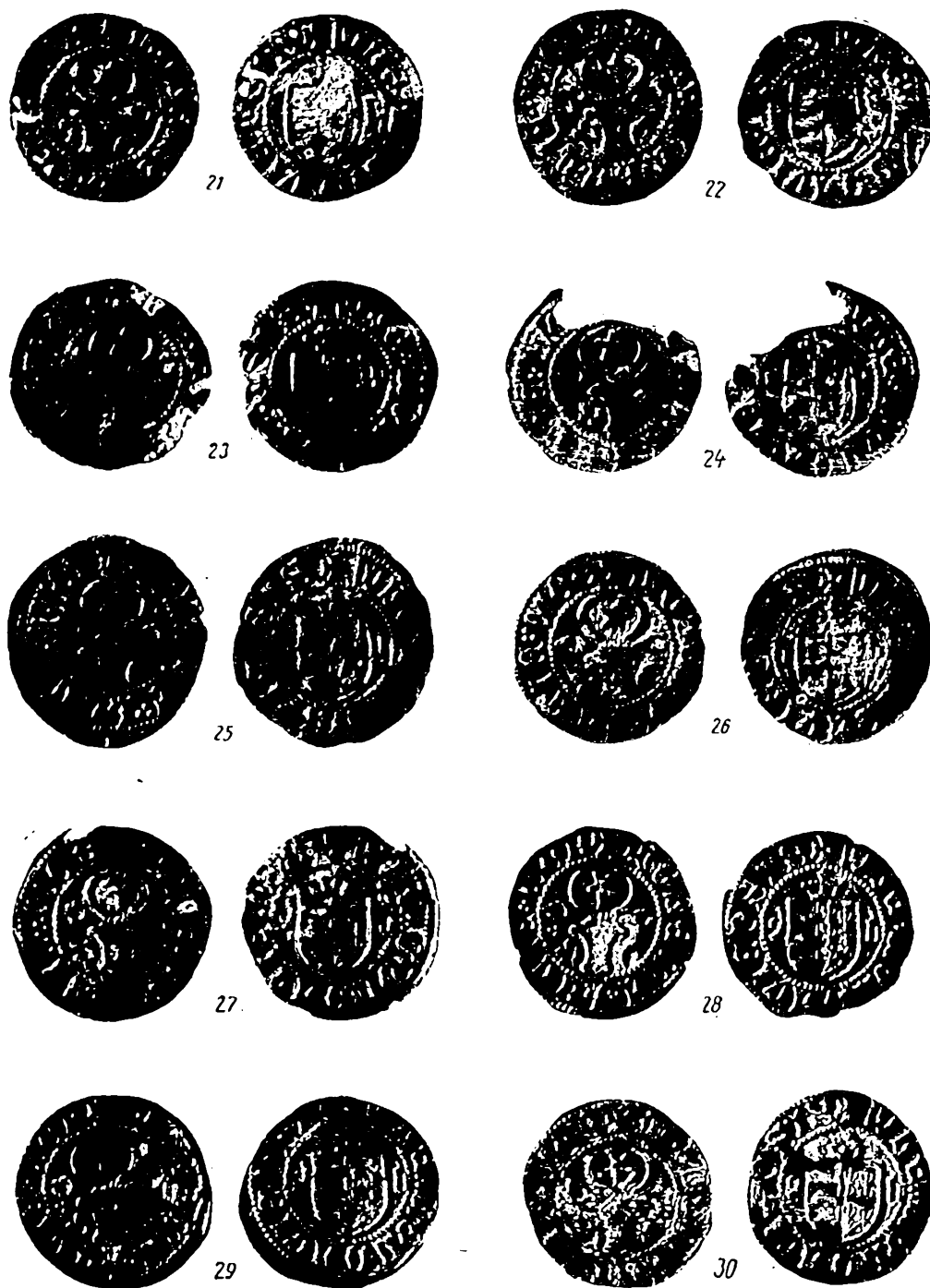

Fig. 4. — Tezaurul de la Suceava. Monede de la Iliaș.

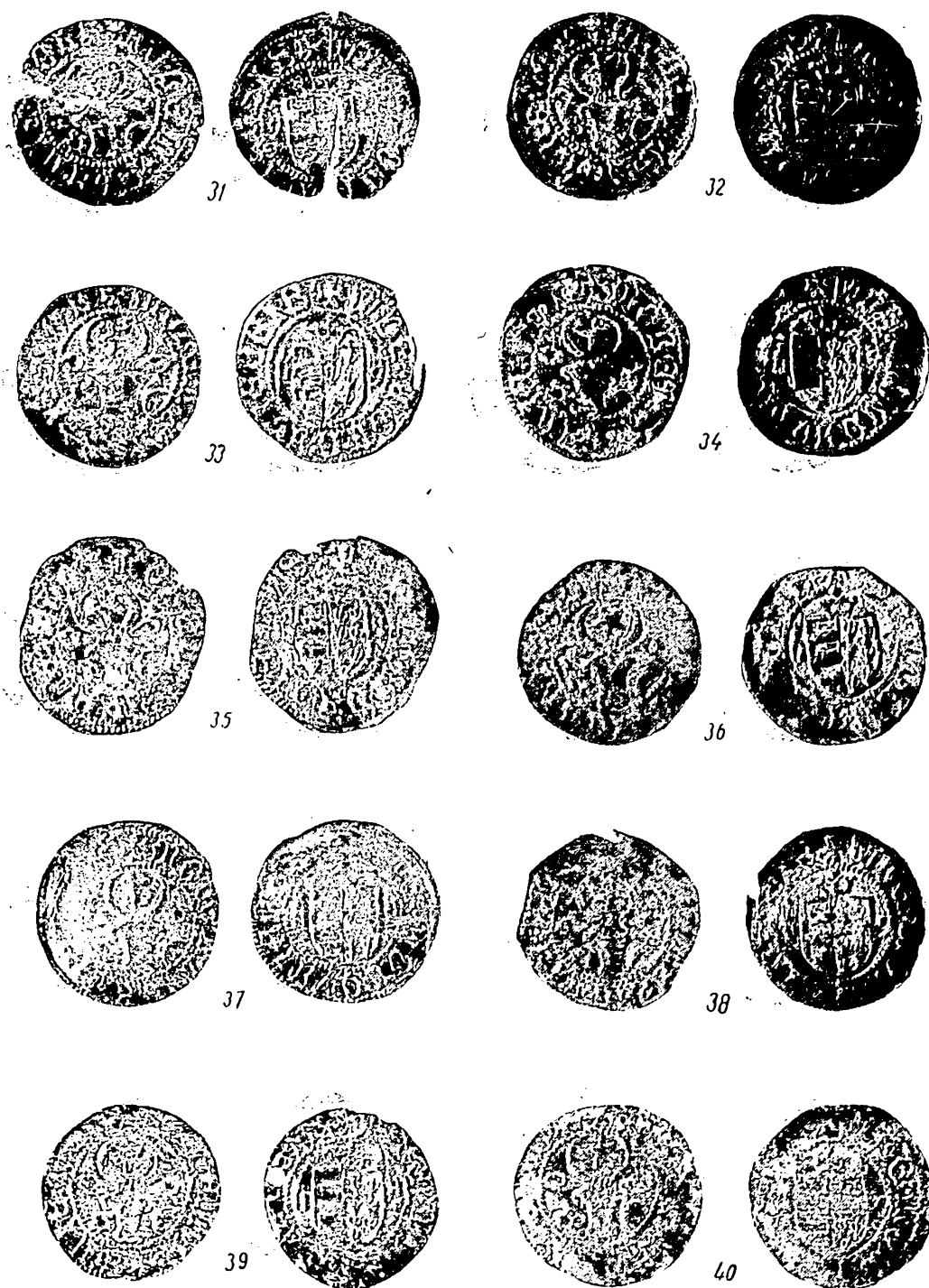

Fig. 5. — Tezaurul de la Suceava. Monede de la Iliaș.

44. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 mm 1,52 g. Uzată.
45. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 20 mm 1,34 g. Uzată; știrbită.
46. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 20 mm 1,33 g. Necirculată.
47. Av. și rv. ca mai sus; legenda parțial ștearsă.
AR. 20 mm 1,66 g. Foarte uzată.
48. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 mm 1,00 g. Foarte uzată; deteriorată.
49. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 mm 1,27 g. Puțin uzată.
- 50— Av. și rv. ca mai sus.
58. AR. Exemplare deteriorate; greutatea totală 10,37 g.
- 59— Av. și rv. ca mai sus.
61. AR. Exemplare fragmentare, deteriorate.
62. Av. + MONETH. HELIG. WOD 2 c.p.
Ca mai sus.
Rv. + WDG. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 20 mm 1,29 g. Necirculată; știrbită.
63. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 21 mm 1,38 g. Uzată.
64. Av. + MONETH. HELIG. WO·D 2 c.p.
Ca mai sus.
Rv. + WDG. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 20 mm 1,12 g. Uzată; marginea știrbită; deteriorată.
65. Av. și rv. ca mai sus.
AR. Ruptă.
66. Av. + MONETH. HELIG. WO D 2 c.p.
Ca mai sus.
Rv. + WDG. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 20 mm 1,15 g. Uzată; deteriorată.
67. Av. + MONETH. HELIG. WO·D 2 c.p.
Ca mai sus.
Rv. + WDG. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
68. Av. + MONETH. HELIG. WOD 2 c.p.
Ca mai sus; sub urechea dr. a bourului, o figură de trei globule.
Rv. + WDG. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 21 mm 1,03 g. Uzată; marginea știrbită.
69. Av. și rv. ca mai sus.
AR. 22 mm 1,27 g. Uzată; marginea știrbită; deteriorată.
70. Av. și rv. ca mai sus.
AR. Ruptă; un fragment lipsă.
71. Av. +H. HELIG. WOD 2 c.p.
Ca mai sus, legenda în parte ștearsă.
Rv. +MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus, legenda în parte ștearsă.
AR. 21 mm 1,12 g. Uzată; marginea știrbită.
72. Av. + MONETH. HELIG. WOD 2 c.p.
Ca mai sus, dar fără rozeta din dr. bourului și fără figura de trei globule de sub urechea dr.
Rv. + WDG. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Ca mai sus.
AR. 21 mm 1,26 g. Necirculată.
73. Av. Incusă.
Rv. + WDG. MOLDAVIENSIS 2 c.p.
Seut ca mai sus.
AR. 20 m 1,33 g. Uzată.

Concentrind datele expuse în descrierea precedentă, se poate obține, pentru mai mare claritate, o imagine sinoptică a întregului tezaur, prezentată în tabelul nr. 1.

★

Studiul tezaurului recent descoperit la Suceava ridică o serie întreagă de probleme, al căror interes ni se pare ieșit din comun. Dintre ele, unele au un caracter mai îngust, strict numismatic, aducând totuși la lumină date și elemente noi; altele sînt de ordin general și se încadrează în istoria economiei monetare sau în

Tabelul nr. 1

Date privitoare la monedele din tezaurul de la Suceava

Descrierea tipului	Descrierea variantelor			Nr. de ex.	Greutatea în grame			Observații
	Indicativ	Sigle			Maximă	Minimă	Medie	
		in dr.	in st.					

I. Emisiuni monetare ale lui Alexandru cel Bun

A. Rv. Deasupra scutului o rozetă	—	⌘	—	1	—	—	1,49	
B. Rv. Deasupra scutului sigla K	—	—	Г	3	1,17	1,13	1,14	
C. Rv. Scut timbrat de o coroană	a	—	B	1	—	—	1,49	
	b	—	В	3	1,29	1,17	1,22	
	c	—	Ј	7	1,57	1,33	1,44	1 ex. rupt; greutatea medie calculată la 6 ex. întregi
	d	—	T	1	—	—	—	Ex. rupt
	e	T	Ј	4	1,41	1,27	1,34	
	f	Ј	Т	1	—	—	—	Ex. deteriorat
G. Rv. Scut timbrat de o coroană, mobilat invers	—	I	—	1	—	—	—	Ex. rupt
				22	1,57	1,13	1,35	Greutatea medie calculată la 18 ex.

II. Emisiuni monetare ale lui Iliș

Rv. Scut timbrat de o coroană	a	—	Ј	7	1,57	1,29	1,43	4 ex. rupte; greutatea medie calculată la 3 ex.
	b	Ј	—	1	—	—	—	Ex. rupt
	c	Ј	T	1	—	—	1,55	
	d	T	Г	1	—	—	1,33	
	e	В	В	6	1,53	1,19	1,36	1 ex. rupt; greutatea medie calculată la 5 ex.
	f	В	В	35	1,66	1,00	1,24	5 ex. rupte; greutatea medie calculată la 30 ex.
				51	1,66	1,00	1,38	Greutatea medie calculată la 40 ex.

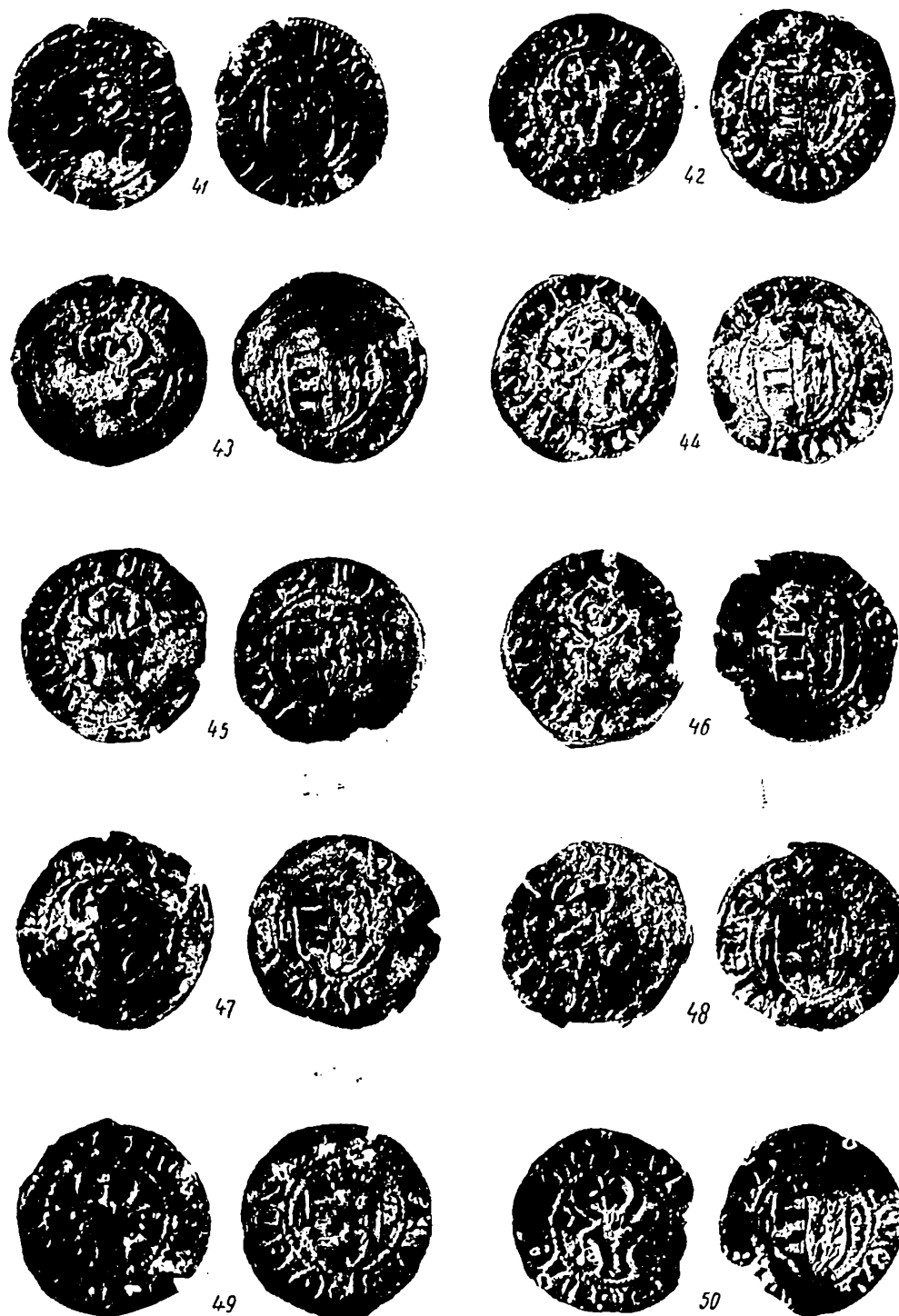

Fig. 6. — Tezaurul de la Suceava. Monede de la Iliș.

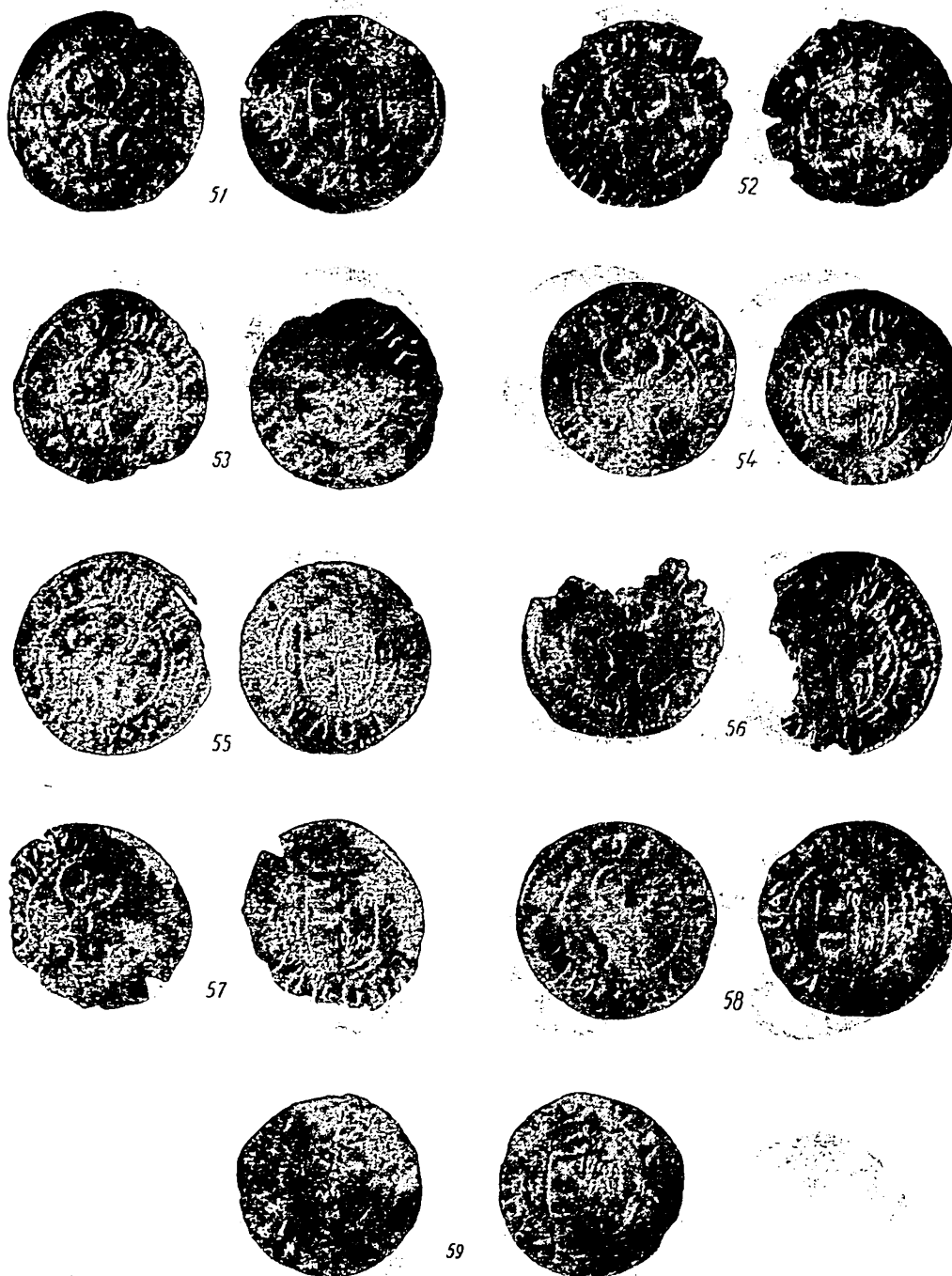

Fig. 7. — Tezaurul de la Succava. Monede de la Iliș.

istoria politică a Moldovei din prima jumătate a veacului al XV-lea. Le vom examina pe rând, urmînd ierarhizarea indicată mai sus.

Din descrierea pieselor componente, a rezultat că tezaurul de la Suceava întrunește patru tipuri monetare distincte : trei emise de Alexandru cel Bun, iar al patrulea de fiul și urmașul său, Iliș.

Primul tip monetar reprezentat în acest tezaur, purtînd numele lui Alexandru cel Bun³, este acela care are deasupra scutului de pe revers o rozetă cu cinci petale. Cunoscut demult datorită studiilor privitoare la numismatica Moldovei⁴, acest tip apare în tezaurul nostru într-o variantă nouă, inedită, care are în dr. scutului sigla A cu un punct suprapus. Celelalte variante, publicate pînă în prezent, sînt fără siglă⁵ sau cu sigla A fără punct⁶.

Al doilea tip reprezentat în tezaur, emis de asemenea de Alexandru cel Bun, are deasupra scutului de pe revers sigla K⁷. Pentru monedele de aceeași valoare nominală cu cele care fac parte din tezaurul de la Suceava (considerate de numismați ca *dubli groși* moldovenesti, problemă ce va fi discutată mai jos), acest tip este inedit, deși ne era cunoscut încă de mai mulți ani : un exemplar cu aceeași siglă, găsit în împrejurimile orașului Tulcea, a intrat în colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei în cursul anului 1957 (fig. 1)⁸. Pînă astăzi însă, bibliografia de specialitate nu a înregistrat pentru domnia lui Alexandru cel Bun decît emisiuni de groși și de jumătăți de groși, avînd deasupra scutului de pe revers sigle variate : I, N (uncial) etc.

Al treilea tip de la Alexandru cel Bun prezent în tezaur are pe revers scutul timbrat de o coroană deschisă, cu trei flori de crin. Și acest tip monetar ne era cunoscut, înaintea descoperirii tezaurului de la Suceava, printr-un singur exemplar, păstrat într-o colecție particulară din București⁹; această piesă¹⁰ e similară variantei C descrise mai sus sub nr. 9. Tezaurul nostru cuprinde nu mai puțin de 18 exemplare de acest tip, clasificate, după combinațiile de sigle înscrise pe revers, într-un număr de șapte variante (piesele descrise mai sus la nr. 5—22 inclusiv). Ultima monedă din această grupă (nr. 22) prezintă următoarea particularitate : scutul de pe revers are florile de crin în primul cîmp, iar fasciile în al II-lea ;

³ Monedele bătute de Alexandru cel Bun au făcut obiectul unor numeroase cercetări, care au urmărit fie numai descrierea materialului numismatic, fie examinarea unor probleme de economie monetară din timpul domniei acestui voievod. Ca urmare a acestor cercetări, s-au identificat pînă astăzi nu mai puțin de șapte sau opt tipuri monetare emise de Alexandru cel Bun ; studiul lor este în curs de pregătire, pe baza materialului păstrat în colecția Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei. Pentru moment cităm lucrările mai însemnate care pot fi consultate în această problemă : D. A. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Rumänien (Moldau und Walachei)*, (citat mai jos : Sturdza I), în *NZ*, 4 (1872), p. 57—61 și extras, Viena, 1874, p. 14—18 ; idem, *Noue descoperiri numismatice românești* (citat mai jos : Sturdza II), în *Anal. Acad. Rom.*, seria a II-a, 8 (1886—1887), sect. a II-a, p. 270—280 și extras, București, 1888, p. 10—20 ; E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthums Moldau*, în *Jd. BLM*, 9 (1901), p. 18—27 ; Const. Moșil, *Colecțiunea numismatică*, în *ARCC*, 19 (1911), p. 381—382 și extras, București, 1911, p. 20—21 ; 23 (1913), p. 214—217 și extras, București, 1913, p. 21—24 ; 25 (1914), p. 149—150, 152 și extras, București, 1914, p. 10—11, 13 ; idem, *Istoria monedei în România*, în *CNA*, 2 (1921—1922),

p. 76—80 ; Octavian Iliescu, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în *SCN*, 1, 1957, p. 229—234.

⁴ Cf. Sturdza I, p. 59—60 (p. 16—17 ale extrasului), nr. 17 (monedă în valoare nominală de un gros, cu cinci flori de crin în al II-lea cîmp al scutului) ; Sturdza II, p. 272—277 (p. 12—13 ale extrasului), nr. 9, 13—14 (piese de aceeași valoare nominală și de același tip ca și moneda din tezaurul de la Suceava).

⁵ Sturdza II, nr. 9.

⁶ *Ibidem*, nr. 13—14.

⁷ O altă particularitate a acestui tip monetar constă în modul cum sînt dispuse atributele capului de bour de pe avers : în dr. semiluna, în st. rozeta cu cinci petale, deci invers față de așezarea obișnuită a acestor atribute pe monedele emise de Alexandru cel Bun.

⁸ Înreg. la nr. 1 421/31 decembrie 1957.

⁹ Colecția sculptorului Emil W. Becker (decedat în 1952).

¹⁰ Reprodușă (fără a fi fost descrisă mai pe larg) de Octavian Iliescu, *Îndreptări...*, pl. II, nr. 15. Monede mărunte (jumătăți de groși) de același tip s-au găsit la Suceava, cu prilejul săpăturilor arheologice de la Cetatea de Scaun ; un exemplar reproduș *ibidem*, la nr. 16.

prin urmare e mobilat invers față de tipul obișnuit. Faptul se datorește gravării greșite a scutului în patriță și de aici imprimării greșite a acestui element heraldic în stanța cu care s-a confecționat moneda respectivă ¹¹. Fiind vorba de un accident de batere, nu am considerat această piesă ca reprezentând un tip nou și am clasificat-o ca o variantă (C') a tipului C din descrierea de mai sus.

Unicul tip monetar de la Iliș ¹² reprezentat în tezaur reproduce pe cel anterior, al lui Alexandru cel Bun; are deci pe avers capul de bour, cu attributele sale obișnuite, iar pe revers scutul cu trei flori de crin. Acest tip era cunoscut până în prezent în următoarele variante: fără sigle ¹³; cu sigla din tabel 1, e (probabil) în st. scutului ¹⁴; cu aceeași siglă în dr. scutului ¹⁵ și, în sfârșit, cu aceeași siglă în dr. și cu sigla B în st. scutului ¹⁶. De data aceasta, tezaurul de la Suceava ne oferă alte șase variante ale acestui tip, toate inedite. Ca și în cazul tipului similar (C) al lui Alexandru cel Bun, numărul mare de variante ale tipului lui Iliș, aduse la lumină de tezaurul de care vorbim rezultă din întrebuintarea unor variate combinații de sigle, plasate în câmpul monedei, când în dreapta, când în stînga, când de ambele părți ale scutului de pe revers.

Utilizarea siglelor ca semne distinctive ale unei anumite emisiuni de monede este atestată în Moldova începînd din domnia lui Alexandru cel Bun. Într-adevăr, nici groșii, bătuți în mari cantități și în numeroase variante de către Petre Mușat, nici aceia, mai rari, ai lui Ștefan I nu poartă sigle; emisiunile succesive se disting între ele prin elemente de ordin heraldic: schimbarea atributelor sau plasarea diversă a atributelor capului de bour de pe avers, variații în numărul de flori de crin din scutul de pe revers etc. Nici primele emisiuni monetare ale lui Alexandru cel Bun ¹⁷ nu au sigle; acestea vor apărea pe monedele bătute începînd din 1408, piese care au scutul de pe revers timbrat de un coif ¹⁸. Procedul marcării unor anumite emisiuni monetare cu sigle ¹⁹ s-a menținut în uz pînă la Ștefan cel Mare; monedele bătute de acest voievod și de urmașii săi, Bogdan al III-lea și Ștefăniță, nu au niciodată sigle. Întrebuintarea acestor semne distinctive va fi reluată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea pentru dinarii de argint bătuți de Alexandru Lăpușneanu în 1558, de Despot Vodă în 1562 și 1563 și de Ștefan Tomșa în 1563 și 1564.

¹¹ Cu privire la procedeele tehnice de batere a monedelor moldovenești din această vreme, cf. mai nou Octavian Iliescu, *Despre legende ale celor mai vechi monede moldovenești*, în AIIA 3 (1966), p. 209–210.

¹² De la Iliș se cunosc pînă astăzi cinci-șase tipuri monetare deosebite. La monedele emise de acest voievod se referă următoarele lucrări principale: Sturdza I, p. 61–62 (p. 18–19 ale extrasului); E. Fischer, *op. cit.*, p. 27–28; Const. Moisil, *Colecțiunea numismatică*, în ARCE, 19 (1911), p. 381 (p. 20 a extrasului); 23 (1913), p. 217 (p. 24 a extrasului); 25 (1914), p. 150 (p. 11 a extrasului); 27 (1915), p. 196 (p. 2 a extrasului); Const. Moisil, *Istoria monetei în România*, în CNA, 3 (1922–1923), p. 24–29; dr. G. Severeanu, *Monetele lui Iliș*, în *Bucureștii*, nr. 1, 1935, p. 54–68; ing. Octav Luchian, *Noi tipuri monetare de la Iliș voievod*, în CNA, 19 (1945), p. 54–56; idem, *Un nou tip de monedă moldovenească*, în SCN, 3 (1960), p. 507–510.

¹³ Const. Moisil, *Colecțiunea numismatică*, în ARCC, 23 (1913), p. 217 (p. 24 a extrasului), nr. 211 (s-a omis

probabil a se arăta în descrierea monedei că scutul e timbrat de o coroană).

¹⁴ Dr. G. Severeanu, *op. cit.*, p. 61.

¹⁵ Ing. Octav Luchian, *op. cit.*, p. 54.

¹⁶ *Ibidem*, p. 55.

¹⁷ Clasificarea cronologică a monedelor emise de Alexandru cel Bun la Octavian Iliescu, *Indreptări...*, p. 220–234.

¹⁸ *Ibidem*, p. 222, 232; pl. II, nr. 7–8. Din această serie se cunosc următoarele variante: fără sigle (Sturdza II, nr. 16); cu sigla T în dr. scutului (Sturdza II, nr. 15); cu aceeași siglă în dr. și st. scutului așezate normal (Sturdza II, nr. 17) sau răsturnat (Const. Moisil, *Colecțiunea numismatică*, în ARCC, 23 (1913), p. 216 (p. 23 a extrasului, nr. 207).

¹⁹ Uneori, în locul siglelor sau împreună cu ele se întrebuintează și alte semne distinctive: o cheie, o spadă un buzdugan. Aceste semne se deosebesc de mobilele heraldice prin faptul că sînt plasate întotdeauna în câmpul monedei, în afara scutului.

Problema interpretării rostului siglelor de pe monedele noastre medievale a mai fost examinată în trecut, în cadrul unor cercetări consacrate mai ales numismaticii Țării Românești²⁰. Aici siglele au fost folosite fără întrerupere de la primele emisiuni monetare ale lui Vlaicu Vodă și până în timpul domniei lui Mihai I, fiul lui Mircea cel Bătrîn. Reamintim, pe scurt, rezultatele obținute în urma cercetărilor la care ne-am referit :

a) În primul rînd trebuie separată o categorie de sigle sau de grupuri de sigle care indică numele voievodului emitent ; spre exemplu « sau «^a pentru Vladislav (Vlaicu-Vodă), « pentru Radu I, «^a pentru Mircea cel Bătrîn²¹. Explicarea acestor sigle sau grupuri de sigle nu dă naștere la nici o dificultate.

b) În ce privește categoria de sigle sau de grupuri de sigle care nu au nici o legătură cu numele voievodului emitent, s-au emis diverse ipoteze, siglele fiind considerate fie inițiale ale meșterilor monetari²², fie semne distinctive ale monetărilor sau ale demnitarilor însărcinați cu supravegherea baterii monedelor²³, fie, în sfîrșit, semne distinctive ale emisiunilor succesive²⁴, de obicei în cazul cînd tipul monetar rămîne neschimbat vreme mai îndelungată.

Revenind la examinarea tezaurului de la Suceava, constatăm că siglele de pe monedele care îl compun se încadrează aproape toate, cu o singură excepție, în categoria a II-a, neavînd nici o legătură cu numele voievodului emitent. Numai sigla A a monedei nr. 1 din descriere ar putea fi socotită ca inițială a numelui lui Alexandru cel Bun ; dar această interpretare, justificată în cazul emisiunilor de monede anepigrafe²⁵, poate fi acceptată mai greu în cazul cînd moneda are în legendă numele întreg al emitentului. În ce privește explicarea rostului celorlalte sigle — semne de emisiune sau indicative ale meșterilor bănari —, ea nu va putea fi obținută decît în cursul unor cercetări viitoare, care vor examina problema interpretării siglelor de pe monedele medievale muntene și moldovene atît în general, cît și de la caz la caz.

Cîteva cuvinte despre legendele monedelor din tezaurul de la Suceava. Cele emise de Alexandru cel Bun poartă pe avers legenda MONE ALEXANDRI, continuată pe revers WD MOLDAVIENSIS ; ea se întregește astfel : MONETA ALEXANDRI WOIWODAE MOLDAVIENSIS, moneda lui Alexandru, voievodul moldovean. Legendele sînt scrise corect, cu îngrijire, iar caracterele care le alcătuiesc — litere unciale latine, specifice pentru secolele XIV—XV — sînt egale ca mărime și frumos desenate, ceea ce imprimă scrierii o notă de eleganță. Cuvintele

²⁰ Cf. Ljubomir Kovacevici, *O natpisu na najstarijim vlaškim novčima. Prilog rumunskoj numizmatiji* (Despre legenda celor mai vechi monede valahe. Prinos numismaticii românești), în *Starinar*, seria a II-a, 2 (1907), p. 57 ; N. Docan, *Studii privitoare la numismatica Țării Românești. Bibliografie și documente*, în *ARMSI*, 32 (1909—1910), p. 498—499, 502 ; Dr. G. Severeanu, *Monetele lui Dan I Basarab domn al Țării Românești 1384—1386*, în *Bucureștii*, nr. 2, 1935, p. 253—254 ; Octavian Iliescu, *Siglele de pe monetele Țării Românești*, în *CNA*, 16 (1942), p. 10—16 ; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 82 ; Octavian Iliescu, *Cu privire la monetele lui Mircea cel Bătrîn*, în *CNA*, 19 (1945), p. 26 ; idem, *Cu privire la problema realizării unui „corpus” al monedelor feudale românești*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1 (1956), p. 295—296 ; un catalog al siglelor folosite pentru monedele muntene, *ibidem*, p. 299—307.

²¹ Octavian Iliescu, *Siglele...*, p. 11 ; cf. idem, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în *SCN*, 2 (1958), p. 309—310, 313, 317, 319.

²² Lj. Kovacevici, *op. cit.*, p. 57 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 82.

²³ N. Docan, *op. cit.*, p. 502 ; dr. G. Severeanu, *op. cit.*, p. 254.

²⁴ Dr. G. Severeanu, *op. cit.*, p. 254 ; Octavian Iliescu, *Siglele...*, *loc. cit.*, p. 16 ; idem, *Cu privire la problema realizării unui „corpus”...*, p. 296.

²⁵ Numeroase monede anepigrafe (jumătăți de groși) de argint sau de bronz emise în timpul domniei lui Alexandru cel Bun poartă în cîmp pe revers sigla A. Această siglă a fost considerată încă de la primele studii consacrate numismaticii medievale românești ca inițială a numelui voievodului emitent ; în acest sens, Sturdza I, p. 58 (p. 15 a extrasului).

compoziție ale textului se despart prin figuri de trei globule sau trefle; uneori însă nu se întrebuițează nici un semn despărțitor, ca de exemplu la monedele descrise mai sus nr. 1, 5 și 6.

Pe monedele lui Iliș, legenda sună: MONETA HELIE WOD pe avers, continuând pe revers WDE MOLDAVIENSIS. Întregită, această legendă are următorul cuprins: MONETA HELIAE WOIWODAE, pe revers WOIWODAE²⁶ MOLDAVIENSIS, moneda lui Ilie voievod, voievodul moldovean. Se observă repetarea titlului de voievod pe avers, fapt ce se datorește necesității de a completa spațiul rezervat legendei de pe această față a monedei, prea mare în raport cu textul normal: MONETA HELIE. Ca și la monedele lui Alexandru cel Bun, caracterele sînt tot litere unciale latine, iar semnele despărțitoare sînt aceleași figuri de cîte trei globule sau trefle, la care se adaugă uneori punctul. Spre deosebire însă de monedele lui Alexandru cel Bun, de data aceasta scrierea e mai neîngrijită: cu greșeli de text, ca de exemplu WOE în loc de WOD (nr. 32), MOLDAVIENSIS pentru MOLDAVIENSIS (nr. 62—63), litere răsturnate (H la piesa nr. 32), semne despărțitoare plasate greșit (nr. 64, 67) etc. O particularitate esențială a legendei acestor monede este forma în care e redat numele emitentului: HELIE, la genitiv (cerut de substantivul MONETA care îl precedă), în vreme ce toate celelalte emisiuni monetare ale lui Iliș (nereprezentate însă în tezaurul de la Suceava) au numele emitentului la nominativ sub forma ELIAS WOIWODA; această ultimă formă se întâlnește și în documentele latinești emise din cancelaria lui Iliș²⁷.

Mai interesante sînt problemele de istorie monetară aduse în discuție de tezaurul descoperit la Suceava. O primă observație se referă la faptul că acest tezaur cuprinde monede de aceeași valoare nominală, și anume *dubli groși*, bătuți atît de Alexandru cel Bun, cît și de Iliș, piesele în valoare de un gros sau o jumătate de gros fiind excluse. Prin urmare, sub aspect metrologic, compoziția tezaurului de la Suceava este omogenă.

Bazele metrologice ale sistemului monetar adoptat în Moldova de către Petru Mușat (1373—1392)²⁸, deși au constituit în mai multe rînduri obiect al cercetărilor numismatice, nu au fost, cu toate acestea, suficient lămurite pînă în prezent. Problema nu va fi rezolvată, în lipsa izvoarelor documentare, decît prin determinarea greutateii medii a unui cît mai mare număr de piese, spre a se deduce astfel etalonul ponderal care a stat la baza sistemului monetar moldovenesc. Deocamdată se admite în general că grosul lui Petru Mușat a avut ca model, sub aspect metrologic, moneda de argint emisă pentru ducatul Rusiei Roșii sau al Hali-ciului între 1349 și 1379, denumită de unii autori *grossi ruthenicales*²⁹. Această mo-

²⁶ În latina medievală, diftongii *ae* și *oe* erau redați fonetic cu *e* simplu; deci se scria *woiwode* pentru *woiwodae*. Cf. Ion Ionașcu și Francisc Pall, *Elemente de cronologie*, în *Documente privind istoria României*. Introducere, I, București, 1956, p. 657.

²⁷ Numele *Ilie*, imprumutat de la eвреi (*Eliahu*, *Elia*), e redat în latina medievală sub forma *Elia* la nominativ, *Elie* la genitiv; H. Grotelend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, ed. a 7-a, Hannover, 1935, s.v. Numele *Heliae*, la genitiv, apare într-o mențiune scrisă pe verso documentului din 29 aprilie 1437, prin care Iliș reînnoiește negustorilor brașoveni privilegiul vamal acordat de Alexandru cel Bun; actul

la M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1931, p. 710—711, mențiunea la p. 711. Pe alte monede și în documentele latinești emise de Iliș se întrebuițează însă forma greacă *Elia*.

²⁸ Datele cronologice ale domniilor după *Istoria României*, vol. II, București, Edit. Academiei, 1962.

²⁹ Cf. N. Docan, *Notiță despre monetele lui Petru Mușat*, în *ARMSI*, s. II-a, 30 (1905—1906), p. 119; Const. Moisil, *Istoria monetei în România*, în *CNA*, 19 (1920—1921), p. 66; Ilie Tabrea, *Influențe externe asupra primelor monede moldovenești*, în *CNA*, 18 (1944), p. 272—273 (ultimul autor făcînd rezerve asupra autenticității acestei denumiri) (la p. 273).

nedă avea între 1372 și 1378 o greutate teoretică de 1,24 — 1,12 g³⁰, apropiată de greutatea groșilor lui Petru Mușat; într-adevăr, monedele emise de acest voievod aveau o greutate variind între 0,80 și 1,20 g, cu o medie de 0,96 g³¹. Nici groșii de Halici (în realitate jumătăți de groși)³², nici cei moldovenști nu trebuie însă confundați, ca sistem, cu groșii veritabili — boemi, polonezi sau ungurești —, monede de argint, cu o greutate ce oscila între 3,60 și 4,00 g.

Din domnia lui Roman I (1392—1394), fratele și urmașul lui Petru, nu se cunosc monede. Numeroasele tezaure monetare datînd de la sfîrșitul veacului al XIV-lea, descoperite pînă în prezent³³, cuprind sau numai groși bătuti de Petru Mușat sau groși emiși de acest voievod, amestecați cu piese de aceeași valoare, purtînd numele lui Ștefan I (1394—1399). Greutatea medie a acestor ultime piese, de 0,90 g, se apropie de aceea a groșilor lui Petru Mușat, prin urmare sistemul monetar rămîne neschimbat.

După Ștefan I urmează ca domn al Moldovei Iuga (august 1399—februarie 1400), de la care de asemenea nu se cunosc monede, apoi Alexandru cel Bun, adus pe tron cu ajutorul lui Mircea cel Bătrîn³⁴. Încă de la începutul domniei noului voievod, sistemul monetar al Moldovei se completează, emițîndu-se, alături de unitatea monetară, — grosul, în greutate medie de 0,92 g —, alte două specii, și anume: o piesă mai mare, a cărei greutate maximă ajunge pînă la 1,95 g, deci o monedă în valoare de un dublu gros moldovenesc³⁵, și alta mărunță, în greutate medie de 0,50 g, reprezentînd jumătatea de gros³⁶. Cele trei valori nominale distincte s-au menținut pînă prin 1442; după domnia comună a lui Iliș și Ștefan al II-lea, dublul gros dispăre³⁷, iar ulterior sistemul monetar al Moldovei suferă schimbări radicale³⁸, de care însă nu ne vom ocupa aici.

Așa cum am arătat, tezaurul de la Suceava cuprinde exclusiv monede avînd valoarea nominală a unui dublu gros moldovenesc. Greutatea pieselor componente variază între 1,57 și 1,13 g, cu o medie, calculată la 18 exemplare, de 1,35 g pentru cele emise de Alexandru cel Bun și între 1,66 și 1,00 g, cu o medie, calculată la 40 de exemplare, de 1,38 g pentru emisiunile lui Iliș. Aceste medii marchează o reducere continuă a greutateii monedei moldovenesti, de la introducerea sistemului monetar al grosului sub Petru Mușat și pînă la domnia lui Iliș, fenomen de altfel frecvent în evoluția economiei feudale³⁹. Tezaurul de la Suceava prezintă, din acest punct de vedere, o importanță deosebită, oferindu-ne un material numismatic destul de bogat pentru a studia dezvoltarea sistemului monetar al Moldovei în prima jumătate a veacului al XIV-lea.

³⁰ Cf. Marian Gumovski, *Podrecznik numizmatyki Polskiej*, Kraków, 1914, p. 286.

³¹ Această medie a fost stabilită în urma cîntăririi unui număr de 50 de exemplare. Datele privitoare la sistemul monetar al Moldovei, citate aici și mai departe, au fost luate din lucrarea lui Octavian Ilișcu, *Istoria economiei monetare a țărilor române (sec. XI—XIX)* (în manuscris).

³² Marian Gumovski, *op. cit.*, p. 286.

³³ Lista acestor tezaure mai jos, în tabelul nr. 2.

³⁴ *Istoria României*, vol. II, p. 389.

³⁵ Const. Moisil, *op. cit.*, în *CNA*, 2 (1921—1922), p. 77.

³⁶ *Ibidem*, întreaga scară a sistemului monetar (dublul gros și jumătate de gros) la Octavian Ilișcu, *Indreptări...*,

pl. II, nr. 4—6; alte emisiuni, reprezentate prin trei sau numai două valori nominale, *ibidem*, nr. 9—16.

³⁷ Ultima monedă cunoscută, avînd greutatea dublului gros moldovenesc, a fost emisă într-adevăr de Iliș și Ștefan al II-lea, ca domni asociați; e descrisă la Sturdza I, nr. 24 (AR, cu greutatea de 1,487 g).

³⁸ Asupra acestor schimbări aduse sistemului monetar moldovenesc, cf. Octavian Ilișcu, *Emisiunile monetare ale Moldovei în timpul domniei lui Ștefan cel Mare*, în volumul *Cultura Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare*, București, Edit. Academiei, 1964, p. 181 și urm.

³⁹ Acest fenomen poate fi urmărit și în Țara Românească; și aici se constată o reducere continuă a greutateii ducatului (unitatea monetară adoptată de Vlaicu Vodă), între 1365 și 1420.

O problemă de asemenea plină de interes este aceea a determinării datelor de emisiune a monedelor care compun tezaurul de la Suceava; dezlegarea ei ne-ar permite datarea cu destulă certitudine a tezaurului însuși. Elementele care urmează a fi luate în considerare în scopul arătat mai sus sînt de două categorii: unele trebuie deduse din examinarea modului în care sînt redată reprezentările monetare, deci a stilului acestor monede, altele vor fi obținute din studiul comparativ al tezaururilor cu conținut analog.

Astfel, într-o primă categorie a elementelor de datare intră de bună seamă criteriile de ordin stilistic. Cu alt prilej⁴⁰, examenul stilistic al monedelor bătute de Alexandru cel Bun și al pecetilor cunoscute din domnia aceluiași voievod a permis să se identifice trei perioade distincte în care au fost emise aceste monede: cea dintîi, începînd din 1400 pînă spre sfîrșitul anului 1408; a doua limitată la ultimele luni ale acestui an, iar a treia începînd din 1409 pînă la sfîrșitul domniei lui Alexandru cel Bun (după 20 decembrie 1431)⁴¹.

Monedele din tezaurul de la Suceava emise de acest voievod aparțin toate — ca stil — celei de-a treia perioade, prin urmare au fost bătute între 1409—1431. Fiind vorba însă de trei tipuri diferite (unul avînd deasupra scutului de pe revers o rozetă, al doilea cu sigla K în același loc, iar al treilea cu scutul timbrat de o coroană), se naște întrebarea dacă se poate stabili cronologia lor relativă. Faptul este destul de dificil, lipsindu-ne punctele de reper de ordin stilistic, care ne-ar îngădui o asemenea clasificare cronologică. Ceea ce se poate însă stabili de pe acum este apropierea în timp dintre tipul cu scutul timbrat de o coroană emis de Alexandru cel Bun și tipul similar emis de Iliș. Este de presupus că Iliș, la începutul domniei, a menținut tipul monetar al lui Alexandru, existent în circulație, schimbînd, natural, numele emitentului. O precizare în acest sens ar aduce-o studiul comparativ al tezaururilor monetare cu același conținut ca și tezaurul de care ne ocupăm, a doua categorie de elemente ce trebuie avute în vedere pentru datarea emisiunilor monetare respective. Tezaurul de la Suceava este însă cea dintîi descoperire cunoscută, care întrunește monede de la Alexandru cel Bun și Iliș, de tipurile descrise mai sus⁴². Cu toate acestea, faptul că în același tezaur s-au găsit laolaltă monede de același tip, unele purtînd numele lui Alexandru cel Bun, celelalte emise de Iliș, ne întărește convingerea că aceste monede reprezintă ultima emisiune monetară din domnia lui Alexandru cel Bun⁴³ respectiv cea dintîi a lui Iliș⁴⁴. Prin urmare, cele două tipuri monetare pot fi datate astfel: tipul C (și C') al lui Alexandru cel Bun, emisiuni din 1430—1431; tipul similar al lui Iliș, emisiuni din 1432—1433, și anume de la moartea lui Alexandru cel Bun și pînă la bătălia de la *Loloni* (probabil Podul Iloaiei; octombrie 1433), cînd, învins de Ștefan al II-lea, Iliș este nevoit să se refugieze în Polonia⁴⁵. În raport cu aceste date, definitiv cîștigate, și cu cele stabilite anterior pentru monedele lui Alexandru cel Bun⁴⁶, urmează a se preciza în viitor crono-

⁴⁰ Octavian Iliescu, *Îndreptări...*, p. 231—232. Criteriul care a stat la baza acestei clasificări cronologice a fost modul în care este redat capul de bour pe monede și pe sigilii.

⁴¹ *Ibidem*, p. 232.

⁴² Un alt tezaur, cuprinzînd monede bătute de Alexandru cel Bun și de Iliș (și unele și altele de tipul cu capul de bour deasupra scutului de pe revers), este amintit de dr. G. Severeanu, *Monetele lui Iliș*, loc. cit., p. 54, 62;

nu se dau însă precizări asupra locului și împrejurărilor descoperirii (vezi mai jos tabelul nr. 2, tezaurul nr. 17).

⁴³ Clasificată astfel la Octavian Iliescu, *Îndreptări...*, pl. II, nr. 15.

⁴⁴ Datată astfel pentru prima oară de dr. G. Severeanu, *op. cit.*, p. 66—67.

⁴⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 417.

⁴⁶ Octavian Iliescu, *Îndreptări...*, p. 232.

logia tuturor emisiunilor monetare ale celor doi voievozi. De observat lipsa în tezaurul de la Suceava a monedelor lui Alexandru cel Bun de tipul care are deasupra scutului de pe revers un cap de bour, tip frecvent întâlnit și databil, de asemenea, spre sfârșitul domniei acestui voievod.

Ne va preocupa acum o altă problemă ridicată de descoperirea tezaurului de la Suceava, și anume fenomenul teaurizării monedei moldovenești în secolul al XV-lea. Constatăm chiar de la început că, spre deosebire de ceea ce se întâmplă cu monedele emise de Petru I Mușat și Ștefan I — monedă care intră în număr mare în compunerea tezaurilor monetare contemporane ⁴⁷ —, tezaurele cuprinzând monede moldovenești bătute în cursul veacului al XV-lea sînt mai sărace, ca număr de piese, fapt ce rezultă din simpla examinare a listei alăturată (tabelul nr. 2 din paginile următoare).

De aici se poate conchide că fenomenul teaurizării monedei moldovenești se menține și în veacul al XV-lea, deși într-o măsură mai redusă față de ultimul pătrar al secolului anterior. Explicația trebuie căutată în dese schimbări de domnie, determinate de creșterea fărîmîțării feudale ⁴⁸, schimbări care atrăgeau după ele în mod inevitabil și înlocuirea monedei existente în circulație cu alta nouă, emisă de domnul cel nou. În condițiile unor domnii efemere, cu dese schimbări de monedă curentă, era de așteptat ca teaurizarea monetară să-și piardă orice sens. Dovada concludentă a acestui fenomen este și faptul că din cele șase tezaure de monede moldovenești datînd din veacul al XV-lea, cunoscute nouă în prezent, patru cuprind mai ales monede de la Alexandru cel Bun, chiar specii mărunte de aramă, anepigrafe, iar al cincilea e alcătuit exclusiv din monede emise de Ștefan cel Mare. Prin urmare, s-au teaurizat cu precădere piesele bătute în domniile cu o durată mai mare și care, implicit, au putut circula vreme mai îndelungată. Tezaurul de la Suceava demonstrează că în condițiile expuse mai sus, moneda moldovenească a îndeplinit în secolul al XV-lea, pe lîngă funcția de mijloc legal de schimb ⁴⁹, și rolul de mijloc de teaurizare ⁵⁰, rol ce nu a fost scos în evidență pînă astăzi.

Cu aceasta trecem la analiza ultimei serii de probleme ridicate de studiul tezaurului de la Suceava, și anume la precizarea împrejurărilor istorice în care a avut loc depozitarea lui în pămînt și a cauzelor care au determinat-o. În acest scop, ne vom servi de următoarele elemente : vom avea în vedere mai întîi faptul că tezaurul cuprinde monede bătute de Alexandru cel Bun în anii 1430—1431 și se încheie cu primele emisiuni monetare ale lui Iliș, databile din anii 1432—1433 ; al doilea element de care vom ține seama este observația directă, făcută la locul descoperirii, observație care a consemnat lipsa oricărui recipient destinat conserării monedelor, acestea zăcînd direct în pămînt. De aici rezultă că tezaurul a fost

⁴⁷ Vezi tabelul nr. 2, tezaurele de la nr. 1—12 inclusiv.

⁴⁸ Asupra acestui fenomen, cf. *Istoria României*, vol. II, p. 416—424.

⁴⁹ În privilegiul comercial acordat negustorilor sibiieni și din cele șapte scaune săsești la 9 aprilie 1433 Iliș voievod stabilește taxe vamale ce urmau a fi plătite cu „groși în moneta țării noastre” (*grosos monele terre nostre*), ceea

ce arată clar caracterul de mijloc legal de schimb imprimat de domnie monedelor moldovenești (documentul publicat de M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 646—647, menținea la p. 646).

⁵⁰ Cu privire la rolul banilor în economia feudală, cf. B. F. Porșnev, *Studii de economie politică a feudalismului* București, 1957, p. 106—128.

Tabelul nr. 2

Lista tezaurului cuprinzând monede moldovenești⁵¹ emise în secolele XIV – XV

Nr. crt.	Locul descoperirii	Anul descoperirii	Conținutul tezaurului	Data tezaurului ⁵²	Bibliografie
1	Enisala, r. Istria	1939	Monede de la Petru Mușat (1373–1392)	1392	1. S.L., <i>RIR</i> , 9 (1939), p. 498; 2. Const. C. Giurescu, <i>Istoria românilor</i> , ed. a 4-a, București, 1942, p. 474.
2	M-reca Saon, Parcheș, com. Somo-va, r. Tulcea	1906	Monede de la Petru Mușat („două banițe”)	1392	3. Inedit.
3	Localitate necunoscută din Muntenia sau Oltenia	Ante 1869	Circa 1 000 de monede de la Petru Mușat	1392	4. C. Bolliac, <i>Trompeta Carpaților</i> , 1869, nr. 699 din 23/I/4. II.
4	Călușu, r. Balș	1933–1934	Monede de la Petru Mușat	1392	5. Inedit.
5	Mamornița, reg. Cernăuți, U.R.S.S.	1876	Peste 100 de monede de la Petru Mușat cu 3 monede de la Vladislav Jagello (1387–1436)	1392–1394	6. D. A. Sturdza, <i>ASAR</i> , 10 (1877), s. a II-a, p. 158; 7. C. Moisil, <i>ARMSI</i> , 22 (1939–1940), p. 246, nr. 4; 8. L. L. Polevoi, <i>Izvestia</i> , 4 (31), 1956, p. 97, nr. 5.
6	Rachelu, com. Luncași, r. Măcin	1925	Circa 2 000 de monede de la Petru Mușat, probabil și de la Mircea cel Bătrîn (1386–1418), cu monede de la Sracimir (1360–1396)	1394	9. M. Popescu, <i>CNA</i> , 15 (1940), p. 287; 10. C. Moisil, <i>ARMSI</i> , 22 (1939–1940), p. 246, nr. 12; 11. Idem, <i>BL</i> , 2 (1947), nr. 6–12, p. 5, nr. 56.
7	București, cartierul Giulești, r. Grivița Roșie	1929	30 de monede de la Petru Mușat și Mircea cel Bătrîn	1394	12. G. Severeanu, <i>CNA</i> , 10 (1934), p. 15; 13. Idem, <i>Bucureștii</i> , 3 (1937), nr. 1–2, p. 67–73.
8	Silistra, R. P. Bulgaria	1915	Circa 100 de monede de la Petru Mușat, Radu I (1377–1384), Dan I (1384–1386) și Mircea cel Bătrîn cu monede de la Sracimir	1394	14. G. Severeanu, <i>Bucureștii</i> , p. 68.
9	Silistra, R. P. Bulgaria	1925	43 de monede de la Petru Mușat, Dan I, Mircea cel Bătrîn cu monede de la Sracimir	1394	15. <i>Ibidem</i> .
10	Niculitel, r. Tulcea (Dealul Bădila)	1906	Circa 6 000 de monede de la Petru Mușat, Radu I, Dan I, Mircea cel Bătrîn (cele mai multe). Vlad I (1394–1396), cu monede ungurești de la Ludovic I (1342–1382) și Sigismund I (1386–1437)	1396	16. C. Moisil, <i>CL</i> , 40 (1906), p. 1 117–1 122; 17. <i>Ibidem</i> , 42 (1908) I, p. 584–594; II, p. 413, 419; 18. N. Docan, <i>ARMSI</i> , s. a II-a 32 (1909–1910), p. 503–514; 19. C. Moisil, <i>ARCC</i> , 19 (1911), p. 362–377; 20. Idem, <i>BSNR</i> , 10 (1913), p. 22, nr. 13; p. 48–49; 21. I. Bianu, <i>ARPA</i> , 37 (1914–1915), p. 9–10; 22. C. Moisil, <i>BSNR</i> , 12 (1915), p. 16; 23. Idem, <i>AIIN</i> , 3 (1924–1925), p. 42; 24. I. D. Condurache, <i>BSNR</i> , 27–28 (1933–1934), p. 36; 25. G. Severeanu, <i>Bucureștii</i> , 1 (1935), nr. 2, p. 244; 26. C. Moisil, <i>BL</i> , 2 (1947), 6–12, p. 4, nr. 53.

⁵¹ Au fost omise tezaurele cuprinzând câte o singură monedă moldovenească (loc. nec. din Oltenia și Reșava – R. S. F. Iugoslavia).

⁵² Pentru datare, s-a folosit *terminus post quem* rezultat din analiza conținutului fiecărui tezaur.

Tabelul nr. 2 (urmare)

Nr. crt.	Locul descoperirii	Anul descoperirii	Conținutul tezaurului	Data tezaurului ⁵²	Bibliografie
11	Mărmureni, com. Oniceni, r. Negrești	1872	Circa 300 de monede și fragmente de monede de la Petru Mușat și Ștefan I (1394—1399)	1399	27. D. A. Sturdza, <i>NZ</i> , 4 (1872), p. 52; 28. N. Docan, <i>ARMSI</i> , s. a II-a, 30 (1905—1906), p. 152; 29. C. Moisil, <i>BSNR</i> , 12 (1915), p. 17; 30. I. D. Condurache, <i>BSNR</i> , 27—28 (1933—1934), p. 37; C. Moisil, <i>ARMSI</i> , 22 (1939—1940), p. 246, nr. 5; 32. Idem, <i>BL</i> , 2 (1947), nr. 6—12, p. 5, nr. 58; 33. L. L. Polevoi, <i>Izvestia</i> , 4 (31) 1956, p. 99, nr. 17.
12	Schineni, r. Birlad	1862—1865	Circa 178 de monede și fragmente de monede de la Petru Mușat și Ștefan I	1399	34. <i>Catalogul Bibliotecii Universitare Iași</i> , 1865; 35. N. Docan, <i>loc. cit.</i> , la nr. 28, p. 149, 152; 36. C. Moisil, <i>BSNR</i> , 12 (1915), p. 17; 37. I. D. Condurache, <i>BSNR</i> , 27—28 (1933—1934), p. 37; 38. C. Moisil, <i>BSNR</i> , 22 (1939—1940), p. 245, nr. 1; 39. L. L. Polevoi, <i>Izvestia</i> , 4 (31), 1956, p. 99, nr. 18.
13	Corlăteni, r. Dorohoi	1957	6 440 de monede, din care s-au identificat circa 2 500 de la Petru Mușat și Ștefan I	1399	40. Al. Andronic și N. Grigoraș, <i>SCȘ-Iași</i> , VIII, 1 (1957), p. 222—223; 41. Octavian Iliescu, <i>SGN</i> , 2 (1958), p. 458.
14	Măcin	1948	6 monede (groși AR) de la Alexandru cel Bun	1408	42. Inedit.
15	Iași	1958	19 monede anepigrafe (jumătăți de groși AE) de la Alexandru cel Bun	1431	43. Al. Andronic, <i>AM</i> , I (1961), p. 275; 44. Eug. Neamțu, <i>AM</i> , II—III, (1964), p. 495—508.
16	Succava	1960	73 de monede (dubli groși AR) de la Alexandru cel Bun și Iliș (1432—1433, 1435—1442)	1433	45. Octavian Iliescu și Gr. Foit (în lucrarea de față).
17	Localitate necunoscută (fără indicație)	Ante 1935	Monede (dubli groși AE argintați) de la Alexandru cel Bun și Iliș	1433	46. G. Severeanu, <i>Bucureștii</i> , 1 (1935), nr. 1, p. 54, 62.
18	Leorda, r. Dorohoi	1900	Monede AR de la Alexandru II — Alexandrel (1449, 1452—1454, 1455)	1455	47. <i>Epoca</i> , 6 (1900), nr. 1337/145, mai 30, p. 2; 48. Octavian Iliescu, <i>SCB</i> , 1 (1955), p. 309—314; 49. L. L. Polevoi, <i>Izvestia</i> , 4 (31), 1956, p. 99, nr. 9.
19	Suceava	1954	39 de monede anepigrafe (jumătăți de groși AE) de la Alexandru cel Bun și Petru Aron	1455	50. B. Mîțrea și colab., <i>SCIV</i> , 6 (1955), p. 760 (monedele au fost determinate de Oct. Iliescu).
20	Noua Suliță, reg. Cernăuți, U.R.S.S.	1894	Circa 200 de monede de la Ștefan cel Mare (1457—1504)	1504	51. Oct. Luchian, <i>CNA</i> , 16 (1942), p. 66—67; 52. L. L. Polevoi, <i>Izvestia</i> , 4 (31), 1956, p. 97—98, nr. 6.

îngropat în mare grabă — dovadă modul de conservare —, sub presiunea unui eveniment petrecut în anii 1432—1433. Acest eveniment nu poate fi decât schimbarea de domnie intervenită după lupta de la „Loloni” (octombrie 1433), în urma căreia partida de boieri strânsă în jurul lui Ștefan al II-lea îl silește pe Iliș să ia drumul pribegiei în Polonia⁵³. Probabil în urma acestei neașteptate întorsături politice posesorul tezaurului s-a văzut nevoit să-și ascundă în grabă banii pe care îi avea asupra sa. Putem merge chiar mai departe, presupunând că tezaurul a fost îngropat mai înainte ca posesorul său, partizan sau slujitor al lui Iliș, să părăsească Moldova, spre a însoți pe voievodul alungat din scaun. Evident, este vorba de o simplă ipoteză pe care o propunem, dar care, ținând seama de datele enumerate mai sus, ni se pare destul de plauzibilă. Am avea de-a face, prin urmare, cu un tezaur constituit într-o perioadă foarte scurtă, de doi-trei ani, alcătuit mai ales din monede curențe și încredințat spre păstrare pământului, datorită unor cauze de ordin politic.

Încheiem cu aceste rînduri studiul tezaurului găsit la Suceava, cu convingerea de a fi scos în relief deosebita valoare documentară a acestei descoperiri.

O. ILIESCU și GR. FOIT

UN TRÉSOR DE MONNAIES MOLDAVES DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XVe SIÈCLE, DÉCOUVERT À SUCEAVA

R É S U M É

A l'occasion de travaux de construction entrepris dans la ville de Suceava en 1960, on a découvert un trésor formé de 73 monnaies moldaves en argent, émises par les princes Alexandre le Bon (1400—1432) et Iliș (1432—1433, 1435—1442, le second règne de celui-ci en association avec son frère Etienne II). Après la description des monnaies, les auteurs examinent les problèmes soulevés par ce trésor dans les domaines de la numismatique, de l'histoire de l'économie monétaire et de l'histoire politique de la Moldavie.

Comme problèmes d'ordre strictement numismatique, les principaux aspects analysés sont les suivants :

— La typologie des monnaies. On souligne la présence de trois types monétaires émis par Alexandre le Bon (deux représentés par un seul exemplaire, le troisième par sept variantes) et d'un type, unique représenté par six variantes, émis par Iliș.

— La signification des sigles représentés sur les monnaies. Les auteurs montrent que les sigles apparaissent sur les monnaies moldaves à partir du règne d'Alexandre le Bon, et exposent ensuite les différentes hypothèses émises au sujet de leur interprétation, laquelle ne peut — à leur sens — être considérée comme pleinement élucidée jusqu'à ce jour.

— Les particularités des légendes inscrites sur les monnaies composant le trésor. Les légendes ont été rédigées en langue latine, en écriture onciale, avec certaines particularités graphiques mises en évidence dans l'étude.

Considérée sous l'angle de l'histoire de l'économie monétaire, l'étude du trésor de Suceava soulève les problèmes suivants :

— La place occupée par les monnaies dans le système monétaire moldave. Toutes les monnaies formant le trésor ont la valeur nominale d'un double « gros » moldave, espèce introduite dès le début du règne d'Alexandre le Bon et émise jusqu'en 1442.

⁵³ *Istoria României*, vol. II, p. 417.

— La détermination chronologique absolue et relative des monnaies du trésor. Les monnaies d'Alexandre le Bon ont été émises dans l'intervalle 1409 — 1431, le dernier type (C) pouvant être assigné de manière plus précise aux années 1430—1431. De même, les monnaies émises par Iliș peuvent être datées des années 1432 — 1433.

— Le phénomène de la thésaurisation des monnaies moldaves depuis la fin du XIVe siècle jusqu'au milieu du XVe siècle. Ce phénomène, particulièrement intense pour les monnaies émises par les voïvodes Petru Mușat (1373—1392) et Etienne Ier (1394—1399), continue à se manifester au cours du siècle suivant, quoique dans une plus faible mesure. Le fait est dû aux fréquents changements de règnes qui surviennent en Moldavie entre les années 1432 et 1457, comme conséquence de l'aggravation de l'émiettement féodal. Ces changements entraînaient fatalement le remplacement fréquent de la monnaie en circulation. Aussi thésaurisait-on surtout les monnaies émises par les voïvodes qui ont régné plus longtemps, notamment celles d'Alexandre le Bon et d'Etienne le Grand (1457—1504).

Les auteurs étudient enfin une troisième série de problèmes liés à l'histoire politique de la Moldavie, à savoir les circonstances et les causes de l'enfouissement du trésor de Suceava. Compte tenu de la date d'émission des monnaies les plus récentes, ainsi que des observations archéologiques faites au lieu de la découverte, les auteurs estiment que le trésor a été enfoui à la hâte au mois d'octobre de l'année 1433, lorsque le voïvode Iliș, vaincu dans la bataille de «Loloni» par son frère Etienne II, fut forcé d'abandonner le trône de la Moldavie et de se réfugier en Pologne.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Monnaie émise par Alexandre le Bon, découverte dans le district de Tulcea (Collection du Cabinet numismatique de la Bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie; env. 2×1 gr. n.).

Fig. 2. — Trésor de Suceava. Monnaies d'Alexandre le Bon.

Fig. 3. — Trésor de Suceava. Monnaies d'Alexandre le Bon.

Fig. 4. — Trésor de Suceava. Monnaies d'Iliș.

Fig. 5. — Trésor de Suceava. Monnaies d'Iliș.

Fig. 6. — Trésor de Suceava. Monnaies d'Iliș.

Fig. 7. — Trésor de Suceava. Monnaies d'Iliș.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA CURTEA DOMNEASCĂ DIN IAȘI*

Introducere. În ultima vreme, cercetările în domeniul arheologiei feudale din Moldova s-au amplificat, datorită săpăturilor arheologice efectuate în cuprinsul unor cetăți, curți domnești și boierești, precum și al unor așezări urbane. În timp ce problema satului feudal a fost mai puțin cercetată prin săpături, așezările urbane, cetățile și curțile fortificate s-au bucurat, în schimb, de mai multă atenție, rezultatele cercetărilor fiind concretizate în monografii, studii și articole.

În stadiul actual al cercetărilor, dându-se o deosebită amploare studierii monumentelor laice, există temeiuri să se afirme că săpăturile arheologice metodice permit studierea principalelor probleme referitoare atât la apariția și dezvoltarea vechilor orașe moldovenești, în care au existat și curți domnești, cât și la precizarea importanței și rolului jucat de aceste curți domnești în procesul de urbanizare al unor centre feudale.

În condițiile noi de cercetare arheologică create de regimul democrat-popular din țara noastră, a fost posibilă organizarea pentru prima dată în Moldova a unor săpături intense la cetățile de piatră de la Suceava¹, Neamț² și Roman³, la cetă-

* Prezentul studiu a fost redactat de Al. Andronic (p. 169—183; 190—236; 259—278), Eugenia Neamțu (p. 236—259) și M. Dinu (p. 183—190).

¹ Șantierul Suceava, în *SCIV*, III, 1952, p. 432 și urm.; *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 335 și urm.; *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 257 și urm.; Șantierul arheologic Suceava, — Piatra-Neamț, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 735 și urm.; Ion Nestor, Gh. Diaconu, M. Matei, T. Martinovici, N. Constantinescu și Șt. Olteanu, Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, IV, 1957, p. 239 și urm.; Ion Nestor, T. Martinovici, M. Matei, Gh. Diaconu, Șt. Olteanu și N. Constantinescu, Șantierul Suceava, în *Materiale*, VI, 1959, p. 679 și urm.; V. Vătășianu, M. Matei, M. Nicorescu, T. Martinovici și N. Constantinescu, Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, VII, 1960, p. 609 și urm.;

M. Matei, M. Nicorescu, Al. Andronic, Gh. Arion, T. Martinovici și Eug. Neamțu, Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 741 și urm.; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, Cetatea Șcheia, București, 1960; Gh. Diaconu, *О молдавских крепостях XIV — XV вв.*, în *Dacia*, NS, III, p. 535 și urm.; M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Suceava*, București, 1963.

² Șantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamțului, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 797 și urm.; N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 81 și urm.

³ L. Chițescu, *Cetatea nouă de la Roman în lumina cercetărilor arheologice*, în *Revista muzeelor*, II, 1965, număr special, p. 454.

tile de pământ de la Roman ⁴ și Bîrlad ⁵, la unele curți boierești (Palatul Cnejilor) ⁶ și îndeosebi la curțile domnești de la Suceava ⁷, Piatra-Neamț ⁸, Vaslui ⁹, Iași ¹⁰ și Huși ¹¹.

Dintre acestea din urmă prezintă o deosebită importanță curtea domnească din Iași, a cărei cercetare arheologică constituie subiectul prezentei lucrări.

Poziția geogeografică. Curtea domnească din Iași este așezată pe o terasă inferioară a râului Bahlui, în regiunea de contact a Cîmpiei Moldovei cu Podișul Central Moldovenesc, unde „Coasta Iașilor”, îndeplinind condiții naturale neîntîlnite în altă parte a Cîmpiei Moldovei, a contribuit la impopulare ¹². Prundișurile, luturile și nisipurile acestei terase de vîrstă wûrmiană, în depunerile căreia s-au întîlnit deseori elemente de faună ca *Elephas primigenius* și mai recent specia *Elephas trogontherii* ¹³, au fost folosite și în trecut ca material de construcție și de uz casnic, alcătuiind materia primă la producerea cărămizilor, țiglelor de acoperiș, olanelor pentru conducte de apă, precum și a ceramicii ornamentale și de uz casnic. Existența din abundență în această regiune a materialului lemnos, necesar construcțiilor și uneltelor agricole, a finețelor și luncilor, propice creșterii vitelor, precum și a condițiilor prielnice de climă și a altor factori geografici naturali ¹⁴, a constituit în această zonă de contact un loc propice pentru o așezare umană. Aceasta din urmă, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție, a creșterii populației și a comerțului, s-a transformat cu timpul, în virtutea unui îndelungat proces economic, într-un centru feudal cu caracter urban.

Istoricul cercetărilor. Încă la începutul secolului nostru, N. A. Bogdan semnală că profesorul Teohari Antonescu descoperise diverse obiecte arheologice pe teritoriul orașului Iași, „în niște dărîmături de maluri . . . , nu departe de curtea domnească, unde se află temelul orașului vechi” ¹⁵. În felul acesta, prezența curții domnești într-un anumit loc pe teritoriul orașului Iași era pusă de autor, pe bună dreptate, în legătură cu nucleul inițial al târgului feudal.

⁴ L. Chițescu, *Ceramica ștampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în SCIV, XV, 1964, 3, p. 411 și urm.; M. D. Matei, *Cîteva probleme de cronologie ridicate de cercetările din cetatea de pământ de la Roman*, în SCIV, XV, 1964, 4, p. 506—507; L. Chițescu, *Новые исторические данные о мушкетерской крепости в Романе, в свете археологических исследований*, în Dacia, N.S., IX p. 455 și urm.

⁵ M. D. Matei, *Dale noi în legătură cu cetatea de pământ de la Bîrlad*, în SCIV, X, 1959, 1, p. 117 și urm.; idem, *Săpăturile de salvare de la Cetatea de pământ de la Bîrlad*, în Materiale, VII, 1961, p. 645 și urm.; M. D. Matei și L. Chițescu, *Некоторые исторические выводы археологического исследования земляной крепости в Бирладе*, în Dacia, N.S., VII, p. 439 și urm.

⁶ Gh. Diaconu, *Ceahlău-Palatul Cnejilor*, în Materiale, VI, 1959, p. 78—79.

⁷ Vezi nota 1.

⁸ Șantierul arheologic Piatra-Neamț, în SCIV, VI, 1955, 3—4, p. 819 și urm.; *Sondajele de la Piatra-Neamț*, în Materiale, IV, 1957, p. 261—264; *Sondajele de la Piatra-Neamț*, în Materiale, VI, 1959, p. 359 și urm.; C. Matasă, I. Zamoșteanu și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra-Neamț*, în Materiale, VII, 1960, p. 339 și urm.

⁹ Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în Materiale, VIII, 1962, p. 89 și

urm.; Al. Andronic, I. Ioniță și Fl. Banu, *Șantierul arheologic de la Vaslui*, în Materiale, VIII, 1962, p. 795 și urm.

¹⁰ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Curtea domnească din Iași în lumina recentelor descoperiri arheologice*, în Omagiu lui P. Constantinescu-Iași, București, Edit. Academiei, 1965, p. 247 și urm.

¹¹ Al. Andronic, Eug. Neamțu și Gh. Melinte, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Huși*, în Revista muzeelor, II, 1965, număr special, p. 456.

¹² Monografia geografică a R. P. R., I, București, 1960, p. 242—246; C. Martiniuc și V. Băcăuanu, *Harta geomorfologică a orașului Iași*, în AȘU, Iași, secțiunea a II-a Științe naturale, t. V, 1959, p. 183; I. Șandru, C. Martiniuc, Șt. Păunel și S. Chiriacescu, *O variantă a schiței-program de sistematizare a orașului Iași*, în AȘU, Iași, secțiunea a II-a, Științe naturale, t. I, 1956, fasc. 1, p. 340; M. David, *Relieful coastei Iașilor și problemele pe care le ridică sub raportul geomorfologie și antropogeografie*, în Lucrările Societății „D. Cantemir” Iași, 1941, p. 41 și urm.

¹³ N. Macarovici și N. Zaharia, *Elephas trogontherii Pholig de Holboca-Iassy (Roumanie)*, în Folia Quaternaria, 12, Krakow, 1963.

¹⁴ Monografia geografică a R. P. R., vol. I, p. 318, 570—571 și 672—679.

¹⁵ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ed. a 2-a, Iași, 1913, p. 3.

Nu încapă îndoială că vechea curte domnească, o construcție din epoca feudală, nu poate fi pusă în legătură cu o presupusă cetate din epoca romană, așa cum susțineau, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, Gh. Asachi și G. Săulescu, atît în rapoartele înaintate Eforiei orășenești, cît și prin articolele publicate ¹⁶. Această idee a căpătat o circulație mare mai ales după apariția în 1845 a articolului *Palatul Ocîrmuirii din Iași*, unde se afirma că „cea mai veche, cea mai însemnată, cea mai frumoasă zidire din Iași” este curtea domnească, care „prin temeliile sale este legată cu epoca romanilor” ¹⁷.

De asemenea, nu poate fi acceptată nici părerea lui N. A. Bogdan că voievozii moldoveni au înnoit fortificațiile din epoca romană ¹⁸. Totuși, N. A. Bogdan, referindu-se la vatra orașului, considerată de dînsul a fi pe locul vechii curți domnești, nu uită să sublinieze că numai prin cercetări arheologice s-ar putea aduce „dovezi mai sigure despre vechimea acestui oraș” ¹⁹.

În legătură cu unele vestigii descoperite întîmplător pe locul palatului domnesc din Iași, C. I. Istrati menționa, pe lîngă construcții de piatră, diverse cărămizi pavimentare, țigle de acoperiș și ceramică decorativă ²⁰. Mai tîrziu, cu ocazia începerii construirii palatului administrativ, pe locul vechilor curți domnești, N. A. Bogdan, folosind în primul rînd informațiile documentare, a publicat un articol despre curtea domnească din Iași ²¹. În 1916, V. Drăghiceanu semnală că palatul lui Ștefan cel Mare a fost dărîmat „fără să se fi făcut un releveu sau fotografii” ²², referindu-se desigur la lucrările arhitectului I. D. Berindei, care a dărîmat ruinele vechiului palat al ocîrmuirii, distrus încă la 15 ianuarie 1880 de un puternic incendiu.

În anii următori primului război mondial, puțini cercetători au fost atrași de studierea pe cale istorică sau arheologică a palatului domnesc din Iași. Unele mențiuni indirecte apar la C. Bobulescu ²³ și D. C. Moruzi ²⁴, iar I. D. Berindei, în articolul consacrat cetății Iașului ²⁵, nu aduce nimic nou față de cele afirmate de N. A. Bogdan în monografia istorică și socială a orașului Iași.

Un studiu științific privind curtea domnească din Iași a fost elaborat de profesorul O. Tafrali, care, folosind atît datele documentare, știrile din cronici și din serierile călătorilor străini, cît și informații inedite din diverse însemnări de epocă, face un istoric al acestui complex arhitectonic, însoțit și de un plan al ruinelor incintei exterioare ²⁶. Despre aceste ruine amintea în 1933 V. Drăghiceanu, insistînd să se păstreze zidul curții domnești în starea în care se afla, deoarece, dărîmîndu-se unele case din fața palatului administrativ, „s-au găsit urme din împrejmuirea vechiului palat a lui Ștefan cel Mare” ²⁷.

¹⁶ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 19–21, cu trimeri la *Gazeta de Moldavia*, nr. 51 din 1850, și *Calendarul pentru românii din 1853*.

¹⁷ *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845*, Iași, an. IV, 1845, p. 135–144, cu o litografie reprezentînd Palatul Ocîrmuirii la acea vreme.

¹⁸ N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 20.

¹⁹ *Ibidem*, p. 4.

²⁰ C. I. Istrati, *Biserica și podul de la Borsesci, precum și o ochire relativă la bisericile zidite de Ștefan cel Mare*, în *An. Acad. Rom.* seria a 2-a, t. XXVI, București, 1904.

²¹ N. A. Bogdan, *Curtea domnească din Iași din vremuri și de acum*, în *Arhiva*, Iași, XX (1909), p. 499 și urm.

²² V. Drăghiceanu, *Palatul lui Ștefan cel Mare din Iași*, în *BCMI*, IX (1916), p. 48.

²³ C. Bobulescu, *Iașul la 1400*, în *Biserica ortodoxă română*, București, 1922, an. 40, nr. 5 (401), p. 372–378.

²⁴ D. C. Moruzi, *Curtea domnească din Iași. Ulița Mare și Podul Verde*, în *Ramuri*, Craiova, 1921, nr. 10–11, p. 290–295, și nr. 12, p. 322–328.

²⁵ I. D. Berindei, *Istoricul cetății și orașului Iași de la întemeiere*, în *Ilustrația*, nr. 115–118, vol. XIV, București, 1925, p. 141.

²⁶ O. Tafrali, *Curțile domnești din Iași*, în *ArArch*, IV (1931–1932), p. 81–86, 2 il. și un plan.

²⁷ V. Drăghiceanu, *Incinta Palatului din Iași*, în *BCMI*, XXVI (1933), p. 38.

Prima cercetare metodică, din punct de vedere arheologic, pe locul curților domnești din Iași s-a efectuat prin cercetări de suprafață pe teritoriul orașului Iași și împrejurimi în 1952—1955 de către colaboratorii Muzeului de antichități din Iași²⁸. Cu această ocazie s-a stabilit că pe locul unde se află în prezent Palatul Culturii se găsesc resturi de locuire din neolitic, din epoca migrațiilor, precum și din perioada feudală. Astfel, au fost identificate urme de locuire din faza Cucuteni B²⁹, iar din epoca migrațiilor s-au descoperit fragmente ceramice lucrate la roată, aparținând culturii Sîntana de Mureș³⁰. Cele mai numeroase urme de viață aparțineau însă epocii feudale, datînd din secolele XV—XVIII³¹. Alături de ceramica locală de bucătărie și de masă, reprezentată prin oale, borcane și castroane, străchini, farfurii, cești, pahare și ulcioare, s-a descoperit și ceramică de uz casnic de import, de proveniență otomană, datînd din secolul al XVII-lea³². Din aceeași vreme sînt și plăcile de faianță de proveniență otomană descoperite aici pentru prima dată, împreună cu teracote nesmălțuite și smălțuite³³.

În felul acesta, pe baza cercetărilor de suprafață, s-a putut ajunge la concluzia că în secolele XV—XVI, pe terasa inferioară a Bahluiului, pe locul vechii curți domnești, a existat o așezare feudală temeinică. Aceste constatări au fost confirmate de cercetările din 1956—1960 de pe teritoriul orașului Iași, cu care prilej s-au adus noi precizări referitoare la nucleul inițial al vechiului tîrg Iași.

Astfel, în 1956, cu ocazia săpăturilor pentru instalarea cablului telefonic, au fost descoperite, în preajma Palatului Culturii, numeroase materiale arheologice datînd din secolul al XVII-lea, asemănătoare celor descoperite în anii precedenți. Tot aici, în vara anului 1958, într-un șanț săpat între Palat și statuia lui Ștefan cel Mare, au fost descoperite fragmente ceramice neolitice aparținînd fazelor Precucuteni și Cucuteni B. Faza Precucuteni a fost documentată prin fragmente ceramice cu decor incizat, asociat cu impresiuni în formă de puncte, precum și printr-un fragment ceramic de culoare neagră cu motive incizate și pictură roșie crudă³⁴. Totodată au fost scoase la iveală resturi de podele de locuință și foarte numeroase fragmente ceramice din faza Cucuteni B³⁵.

Pe același loc a fost documentată și o fază de locuire din Latène-ul II, prin descoperirea unor fragmente ceramice tipice acestei perioade, asociate cu un fragment de margine de vas, de tip bastarnic, din pastă gălbuie și cu buza fațetată. De la începutul epocii migrațiilor (secolul al IV-lea e. n.) datează resturi de ceramică din pastă fină sau zgrunțuroasă de culoare cenușie, aparținînd culturii Sîntana de Mureș.

De asemenea, în vara anului 1958, cu ocazia unor săpături din interiorul camerelor bibliotecii regionale, cu sediul în Palatul Culturii, s-au putut efectua cercetări care au dus la constatări importante privind nivelurile de locuire de pe suprafața ocupată actualmente de acest palat. Săpătura efectuată în formă de puț patrulater cu laturile de 2,60 × 2,10 m a atins o adîncime de 3 m de la nivelul parterului palatului. Prin această săpătură s-au spart trei pavaie de mortar, precum

²⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *SCȘ Iași*, VII, 1956, nr. 2, p. 1 și urm.

²⁹ *Ibidem*, p. 21 și 20, fig. 11/1.

³⁰ *Ibidem*, p. 21 și 20, fig. 11/2—3.

³¹ *Ibidem*, p. 21 și urm.; fig. 11/4—13, fig. 12/13, 14.

³² *Ibidem*, p. 25, fig. 15/2—3, 5.

³³ *Ibidem*, p. 25, fig. 15/1, 4, p. 27, fig. 18/1—6.

³⁴ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*, în *AM*, II—III, 1964, p. 412, fig. 2/1—4.

³⁵ *Ibidem*, p. 412, fig. 2/5—10.

și o serie de straturi, datînd din epoca feudală. Cu această ocazie, sub cel mai vechi pavaj a fost descoperit un mormînt. Scheletul zăcea întins pe spate, cu mîinile aduse pe piept și orientat V—E, lipsind orice fel de obiecte. După toate probabilitățile, ar rezulta că pe locul vechii curți domnești, construită la începutul secolului al XV-lea, a existat un cimitir medieval mai vechi. De altfel, o fază de locuire din secolul al XIV-lea a fost documentată pe acest loc, în 1958, prin descoperirea unor fragmente ceramice provenind de la vase cenușii lucrate la roata rapidă, de factură orășenească³⁶, asemănătoare cu ceramica descoperită anterior pe teritoriul orașului Iași³⁷.

Cele mai importante descoperiri însă au fost făcute cu prilejul săpăturilor metodice din 1960—1961.

Descrierea săpăturilor. Din cercetările anterioare anului 1960 s-a putut stabili cu certitudine că terasa inferioară a Bahluiului, pe locul vechii curți domnești, a fost intens locuită, începînd cu neoliticul dezvoltat și pînă în zilele noastre.

Problema prezintă o deosebită importanță pentru lămurirea începuturilor vieții orășenești din așezarea feudală Iași, precum și a precizării căilor de dezvoltare în timp și spațiu a acesteia, dat fiind faptul că prezența unei curți domnești a jucat un rol important, grăbind procesul de urbanizare al așezării respective.

De aceea, în planul de perspectivă al Muzeului de istorie a Moldovei au fost prevăzute cercetări arheologice metodice pe locul vechii curți domnești. Astfel, în vara anului 1960, cu ocazia construirii Teatrului de vară din imediata apropiere a Palatului Culturii, s-au efectuat săpături arheologice pe versantul de sud-est al terasei inferioare a Bahluiului³⁸.

Săpăturile arheologice de pe locul vechii curți domnești au avut scopul, pe de o parte, să salveze resturile ruinelor feudale afectate de construcția Teatrului de vară, iar pe de altă parte să cerceteze metodic ansamblul construcțiilor feudale descoperite, pentru a se întocmi planul curții domnești, precizîndu-se, totodată, etapele de construcție și de refacere ale acestui important monument istoric și arheologic.

Săpăturile, începute în luna mai 1960, au urmărit inițial salvarea resturilor de cultură materială scoase la iveală în cele două casete de circa 10 × 10 m (A și B), săpate de constructorii Teatrului de vară pînă la adîncimea de 3 m față de nivelul actual, precum și în porțiunea de teren taluzat, între cele două casete (sectorul C). Totodată, pentru verificarea unor constatări făcute cu prilejul scoaterii la suprafață, în condiții neconcludente, a unor resturi ceramice din faza Cucuteni B, s-a trasat și secțiunea C₁ (fig. 1).

În casetele A și B au fost dezvelite o parte din ruine, aparținînd unor ziduri de suprafață sau unor temelii ale curții domnești, cu o grosime variînd între 0,50

³⁶ *Ibidem*, p. 414, fig. 3/1—2.

³⁷ Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *AM*, I, 1961, p. 275—276.

³⁸ La săpături, desfășurate din mai și pînă în octombrie 1960, au participat Al. Andronic (responsabil), M. Dinu (responsabil-adjunct), N. Berlescu, M. Florescu, I. Ioniță, T. Martinovici, Eug. Neamțu și D. Gh. Teodor

(membri). De asemenea, în intervalul 27 iunie—24 iulie 1960, studenții din anii III și IV de la Secția de istorie de la Facultatea de istorie și filozofie de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași au lucrat pe șantier, efectuînd practica în producție sub conducerea lectorului universitar M. Dinu.

și 0,90 m, ajungând uneori pînă la 1 m. De asemenea, în sectorul C a fost scoasă la iveală o platformă de zidărie masivă. Deoarece destinația și rolul acestor construcții în sistemul de fortificare al curții domnești nu se puteau preciza în condițiile de lucru ale șantierului Teatrului de vară, s-a preconizat o cercetare prin secțiuni și dezveliri pe suprafață.

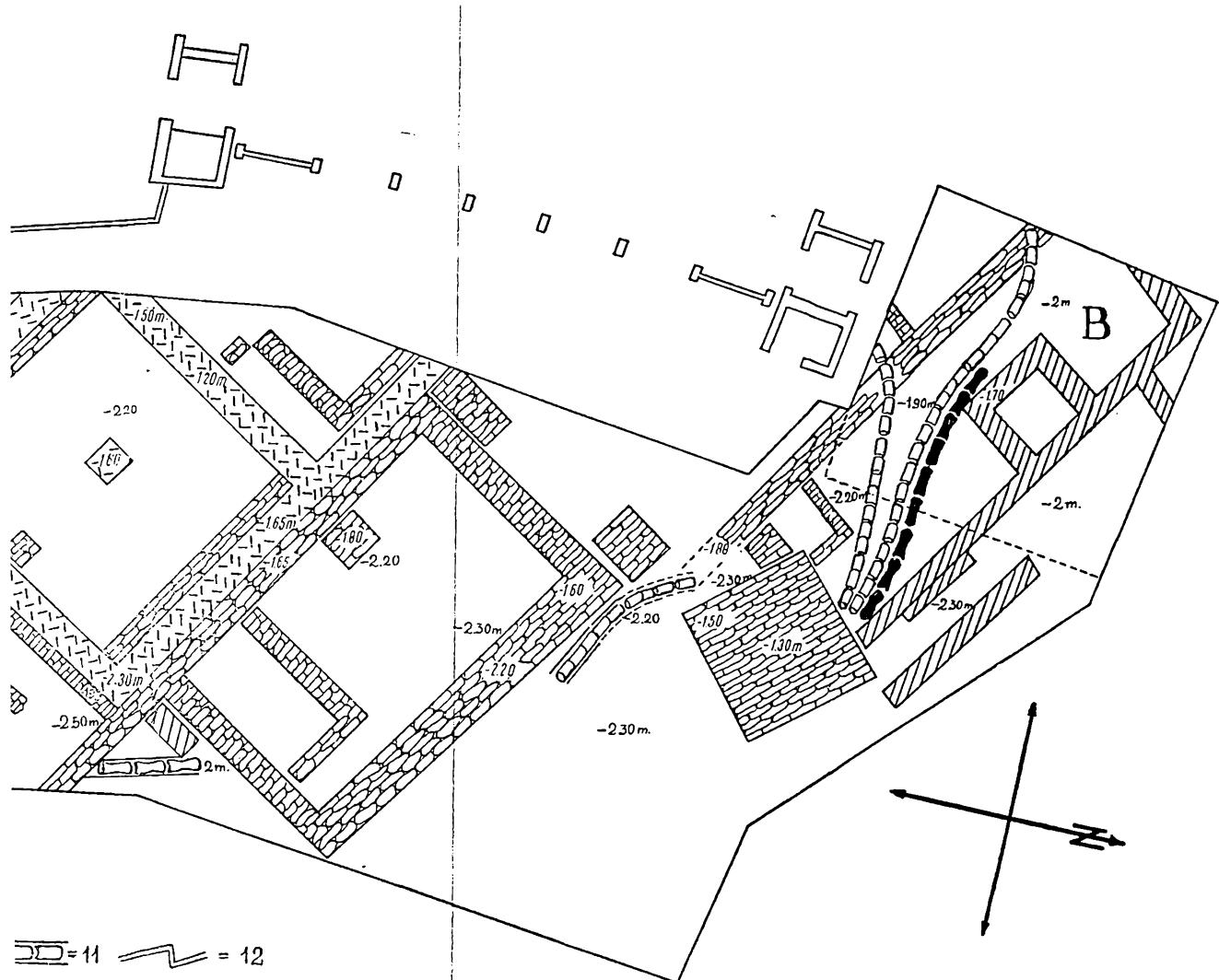
Totuși, salvîndu-se zidurile de la distrugere, ca și o bună parte din materialul arheologic, s-a putut preciza că în caseta A au fost dezvelite zidurile incintei exterioare ale curții domnești, de pe latura sud-estică, într-o anumită fază de construcție a curții. Cu acest prilej s-a constatat că zidul incintei exterioare, datînd dintr-o fază ulterioară, a fost construit într-un strat de depuneri menajere, din care s-a scos un foarte bogat și variat material ceramic din secolul al XVII-lea. Astfel, dezvelindu-se ziduri și temelii adăugate unele la altele, s-a ivit necesitatea lămuririi problemei fazelor de construcție în sectorul dat. Tot aici fusese degajată o porțiune apreciabilă din zidul incintei exterioare, descoperindu-se, în spatele unui arc de descărcare, un alt zid, al cărui parament diferă de cel al zidului descoperit inițial. În afară de aceasta s-a putut observa că zidul incintei exterioare din secolul al XVII-lea se fundase pe un alt zid, indiscutabil aparținînd unei faze anterioare.

În felul acesta, caseta A, adîncită pînă la 3 m față de nivelul actual, constituia un important punct al cercetărilor metodice, preconizîndu-se efectuarea unei secțiuni în dreptul arcului de descărcare, pentru a se stabili vechimea și succesiunea în timp a pînzelor de ziduri dezvelite aici (fig. 1).

În caseta B lucrările efectuate de constructori pînă la o adîncime de 3 m față de nivelul actual au dus la descoperirea unor ziduri cu parament, temelii de ziduri, conducte de apă din olane roșii protejate cu cărămizi. Totodată a fost scos la iveală și un bogat material ceramic, îndeosebi teracote, din secolele XVII—XVIII. În această casetă a fost identificat zidul incintei exterioare din secolul al XVII-lea, la care s-au adăugat diverse construcții cu caracter gospodăresc. Astfel, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea au fost construite din piatră unele încăperi în afara incintei exterioare, în imediata apropiere a șanțului de apărare, într-o perioadă cînd acesta, umplut parțial cu resturi menajere, își pierduse funcția sa inițială (fig. 1).

În sectorul C, unde s-a taluzat terenul în conformitate cu proiectul inițial de construire al Teatrului de vară, au fost dezvelite mai multe ruine, reprezentînd părți din incinta exterioară a curții domnești din secolul al XVII-lea. Degajarea parțială a unei platforme masive de piatră, prinsă cu mortar din var hidraulic și avînd tiranți dispuși în rețea perpendiculară, a atras atenția în vederea efectuării unor cercetări metodice, deoarece ruina respectivă prezenta un deosebit interes pentru problema tehnicii construcțiilor feudale din Moldova, îndeosebi din secolul al XVII-lea. Și din acest sector a fost recoltat un bogat material ceramic din secolele XVII—XVIII (fig. 1).

Secțiunea C₁, trasată în vederea stabilirii raportului stratigrafic dintre diversele materiale neolitice scoase la suprafață în condiții neconcludente, a dat rezultatele dorite, putîndu-se face precizări deosebit de importante în legătură cu popularea acestei terase în perioada neoliticului dezvoltat, dar mai ales în epoca feudală, cînd aici apar primele construcții din piatră. Secțiunea a prilejuit, în

II-lea; 9 — conducte de apă din secolul al
 — conducte de apă din secolul al XIX-lea;
 te de canalizare din secolul al XIX-lea;
 e vest a Teatrului de vară.

primul rînd, stabilirea raportului stratigrafic, pe această terasă, între culturile materiale neolitice din fazele Precucuteni și Cucuteni B, iar în al doilea rînd identificarea nivelului de călcare al primilor constructori ai curții domnești.

În continuare, îndată ce lucrările de construcție au încetat în sectorul ruinelor descoperite, permițîndu-se, așa cum s-a cerut, efectuarea unor săpături metodice, acestea au fost concepute în vederea stabilirii raportului stratigrafic dintre diversele complexe și a precizării planimetriei întregului complex al construcțiilor feudale identificate.

În acest scop au fost trasate 13 secțiuni (A I, II—XI, Va și VIa), cu o lățime de 1,50 m și o lungime variind între 4 și 14 m, în funcție de complexe sau de necesitățile impuse de lucrările șantierului, ținînd seama de faptul că în sectorul C începuse taluzarea parțială a spațiului dintre casetele A și B. În felul acesta a fost cuprinsă, într-o rețea de șanțuri, întreaga suprafață de teren destinată foaierei Teatrului de vară.

În secțiunile a II-a și a IV-a au fost semnalate resturi ale diverselor pavaje din pietre mari și mijlocii din incinta curții domnești, datînd din secolele XVII—XVIII. În capătul vestic al secțiunii a II-a a fost dezvelit un zid orientat N—S, făcînd corp comun cu zidul din caseta A orientat V—E, construit pe un zid anterior, reprezentînd, așa cum s-a dovedit în timpul cercetărilor, o prelungire în direcția est a incintei exterioare din secolul al XVII-lea. Secțiunea a III-a a dat la iveală un zid perpendicular pe zidul incintei exterioare din secolul al XV-lea, făcîndu-se dovada că în această parte a terasei se găsește colțul de sud-est al curții domnești din secolul al XV-lea.

În secțiunea a V-a s-a descoperit latura de vest a construcției masive de piatră, surprinsă în sectorul C. Cu acest prilej s-a putut observa, pe cale stratigrafică, fundarea acestei construcții într-un strat datînd din secolul al XVII-lea, fiind un argument în plus în ceea ce privește datarea în acest secol a construcției respective, care, după cum s-a dovedit ulterior, reprezintă un turn pătrat.

În secțiunea a VI-a s-a descoperit un zid din secolul al XVIII-lea și o conductă de apă din olane roșii cu protecție de piatră. Aceasta din urmă, orientată V—E, era distrusă în partea de est, lipsindu-ne de posibilitatea de a preciza dacă cisterna patrulateră descoperită aici putea fi pusă în legătură cu conducta de mai sus. Din cauza unor deranjamente moderne, care au dus la distrugerea de punctelor pînă la o anumită adîncime, nu s-au putut face observații precise în vederea stabilirii legăturii ce ar fi putut exista între cisternă și conducta respectivă. Cisterna pare să fie însă destul de veche, deoarece din umplutura ei au fost scoase materiale arheologice din secolele XVI—XVII și îndeosebi ceramică și plăci de faianță de proveniență otomană.

Și în secțiunile a VII-a și a VIII-a au fost descoperite, de asemenea, ziduri și temelii. Dintre acestea, s-a impus cercetării amănunțite zidul din secțiunea a VIII-a, unde a fost identificat colțul unui bastion patrulater din secolul al XV-lea.

În felul acesta rețeaua de secțiuni a dus la constatarea că întreaga porțiune de teren afectată viitorului foaier al Teatrului de vară, care reclama anumite amenajări și deci eventuale distrugerii de ziduri, cuprindea, la o adîncime de 1—2 m, resturi ale ruinelor curții domnești din secolele XV—XVIII, care trebuiau în primul rînd salvate și în al doilea rînd cercetate metodic.

Dovedindu-se astfel, prin varietatea complexelor descoperite, importanța obiectivului cercetat, s-a stabilit ca ruinele descoperite să fie conservate, în starea în care s-au găsit, construindu-se un planșeu de beton armat, care să servească și drept foaier al Teatrului de vară. În acest scop s-a procedat la dezvelirea pe suprafață a întregului teren cercetat, pentru a se stabili și întocmi planul ruine-

Fig. 2. — Vedere generală a ruinelor dezvelite.

lor. Planul respectiv era absolut necesar și constructorilor, deoarece condiționa în mod direct amplasarea pilonilor de beton armat ai planșeului ce urma să se construiască.

În felul acesta a fost săpată o suprafață de peste 1 000 m², dezvelindu-se aproape în întregime ruinele de pe latura de sud-est a vechii curți domnești (fig. 1).

Concomitent cu cercetările arheologice s-au desfășurat, în continuare, cu sprijinul autorităților locale ³⁹, lucrările de conservare și protejare a ruinelor descoperite (fig. 2).

În acest fel, prin acoperirea ruinelor cu un planșeu de beton armat, s-a creat posibilitatea de a se organiza un viitor muzeu în care se vor expune unele materiale originale scoase din săpături, precum și planuri și texte explicative

³⁹ Conservarea și protejarea ruinelor sub un planșeu de beton a fost avizată de forurile tutelare ale Academiei Republicii Socialiste România, în urma vizitei la fața locului a prof. univ. Virgil Vătășianu, membru co-

respondent al Academiei, acad. Emil Condurachi, directorul Institutului de arheologie al Academiei, și acad. C. Daicoviciu, precum și de Direcția monumentelor istorice din C.S.C.A.S.

privind curtea domnească din Iași în evoluția sa. Lucrările de conservare ale acestui monument, realizate în scurt timp în incinta Teatrului de vară, reprezintă dovada unei îmbinări fericite între cercetarea trecutului istoric și actualele realizări ale oamenilor muncii din țara noastră.

★

Stratigrafia. Săpăturile metodice de pe locul vechii curți domnești, prin secțiuni și dezveliri pe suprafață, au permis stabilirea raporturilor stratigrafice dintre diversele complexe descoperite.

Stratigrafia locului cercetat este aproape identică în toate secțiunile trăsate, fiind identificate în succesiunea lor depunerile din neolitic, Latène, începutul epocii migrațiunilor, perioada prefeudală și epoca feudală.

În ceea ce privește raportul stratigrafic dintre culturile Precucuteni și Cucuteni B, este edificatoare stratigrafia observată în profilul peretelui de est al secțiunii C₁. Astfel, la baza depunerilor se află solul viu, reprezentat prin lutul galben-verzui, peste care zace un strat de pământ brun-roșcat, gros de circa 15—30 cm, cu resturi ceramice din faza Precucuteni. Deasupra acestui strat se află o depunere de pământ brun-roșcat, compact și pigmentat, cu o grosime de 10—20 cm, în care s-au găsit numeroase fragmente de chirpici ars de la podelele și pereții locuințelor cucuteniene, precum și fragmente ceramice pictate aparținând fazei Cucuteni B. Peste nivelurile de locuire neolitice se află o depunere de pământ negru, în cuprinsul căreia s-au observat unele fragmente ceramice atipice, precum și unele neolitice, probabil purtate. Acest strat ar corespunde cu perioada prefeudală, deoarece deasupra lui se găsește humusul medieval, cu o grosime variind între 10 și 20 cm. Humusul medieval este reprezentat printr-un strat de pământ negru compact, avînd la partea superioară resturi de piatră și mortar amestecate cu lut galben. Aceste resturi provin de la săpăturile fundațiilor primelor construcții de piatră de pe această terasă. Acest nivel ar corespunde deci primei faze de construcție a curții domnești. Peste acest strat s-au depus altele de nivelare, în care s-au fundat apoi diverse ziduri din fazele ulterioare. În această parte a terasei se observă o depunere de pământ negru

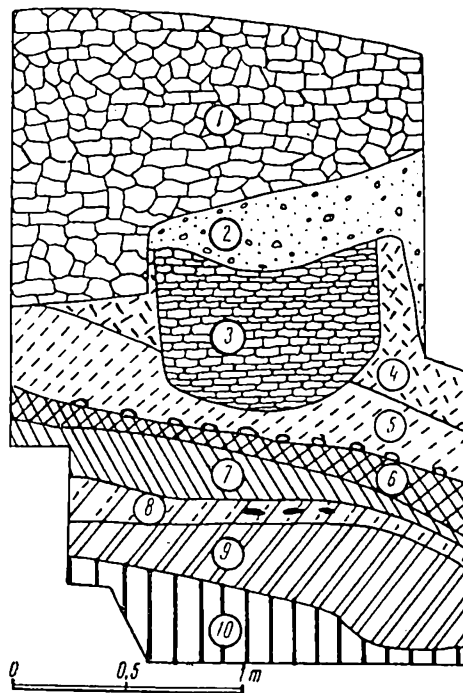

Fig. 3. — Profilul de est al secțiunii C₁: 1 — temelie de piatră cu fragmente de cărămizi prinse în mortar; 2 — groapă din secolul al XVII-lea; 3 — temelie de piatră; 4 — nivelare cu pământ negru purtat, amestecat cu cărbune și fragmente de cărămizi; 5 — depunere de pământ negru; 6 — strat de pământ negru cenușos cu pietre și mortar la partea superioară; 7 — strat de pământ negru compact; 8 — sol brun-roșcat cu resturi ceramice și chirpici ars; 9 — sol brun-roșcat cu resturi precucuteniene; 10 — sol viu.

cu o grosime variind între 20 și 40 cm, aflată deasupra nivelului de călcare al constructorilor și care ar reprezenta o nivelare. Deasupra urmează un alt strat de nivelare, cu o grosime între 20 și 60 cm, din pământ negru purtat, amestecat cu cărbune și fragmente de cărămidă. De la nivelul acestui strat de umplutură se fundează un zid de piatră și cărămidă, datînd din secolul al XVII-lea. Zidul a fost în parte demantelat, rămînînd în urma scoaterii pietrelor o groapă care s-a

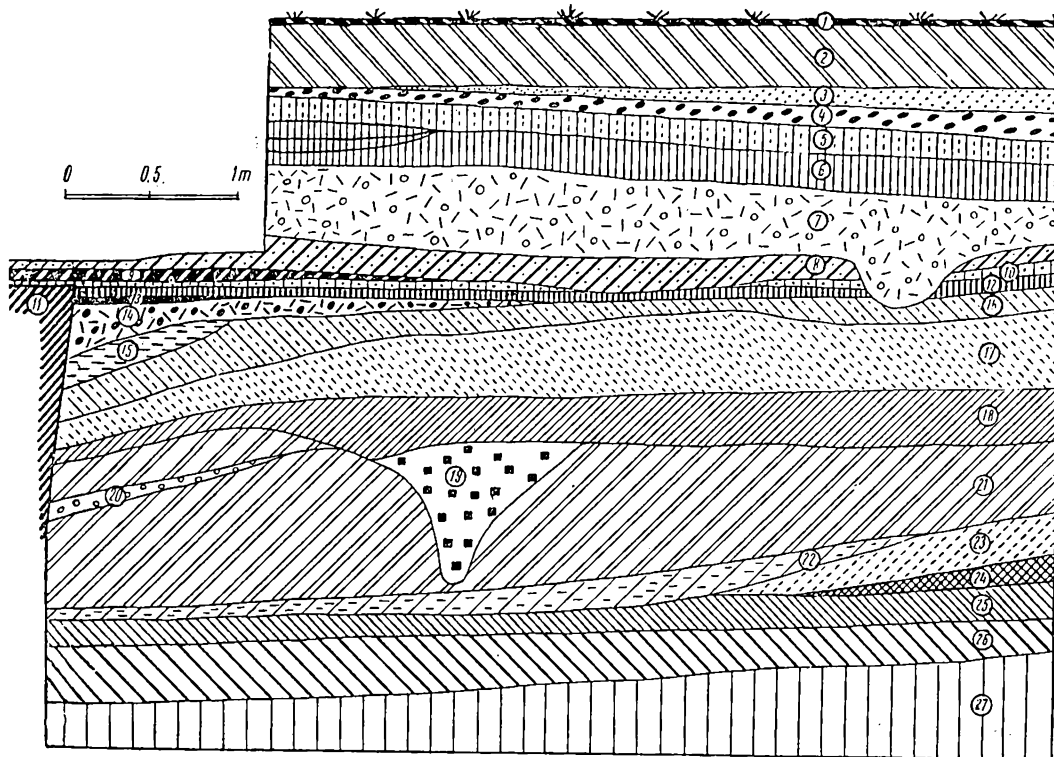

Fig. 4. — Profilul de sud al secțiunii a V-a: 1 — sol vegetal actual; 2 — nivelări recente; 3 — pământ cu mult cărbune; 4 — pământ galben de umplutură cu resturi de pavaj; 5 — pământ cenușos cu resturi de cărbune; 6 — pământ brun cu pietre și cărămizi; 7 — pământ de umplutură amestecat cu pietre mari și mijlocii; 8 — cărbune și cenușă; 9 — pământ amestecat cu resturi de birne carbonizate; 10 — pământ galben purtat; 11 — bastion din secolul al XVII-lea; 12 — depunere de pământ negru-cenușos; 13 — arsură; 14 — strat de nivelare cu pământ galben nisipos; 15 — strat de moloz; 16 — depunere de moloz, cărămidă și pietre; 17 — pământ de umplutură cu resturi de mortar; 18 — pământ galben-cenușos; 19 — groapă din secolul al XV-lea; 20 — lentilă de mortar; 21 — pământ de umplutură galben-brun; 22 — pământ galben amestecat cu mortar; 23 — pământ negru-cenușos pigmentat cu mortar și lut galben; 24 — pământ negru-cenușos; 25 — pământ negru compact; 26 — pământ brun-roșcat; 27 — lut galben-verzui (sol viu).

umplut cu pământ purtat, în cuprinsul căreia s-au găsit două monede datînd din prima jumătate a secolului al XVII-lea. La rîndul ei, această groapă este acoperită de temelia unui zid care, așa cum au dovedit cercetările ulterioare, reprezintă o adăugare din secolul al XVII-lea la zidurile incintei exterioare din secolul al XV-lea (fig. 3).

Pe întreaga suprafață dezvelită s-a remarcat, ca o observație cu caracter general, că depunerile feudale s-au păstrat mai bine în colțul de sud-est al incintei exterioare. Aici, așa cum rezultă din profilul peretelui de sud al secțiunii

a V-a (fig. 4), au fost surprinse într-o succesiune aproape perfectă depunerile arheologice începînd din secolul al XIV-lea și pînă în zilele noastre. În schimb, în partea dinspre nord-est a suprafeței cercetate, construcțiile din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, și îndeosebi construcțiile conductelor de apă, au dis-

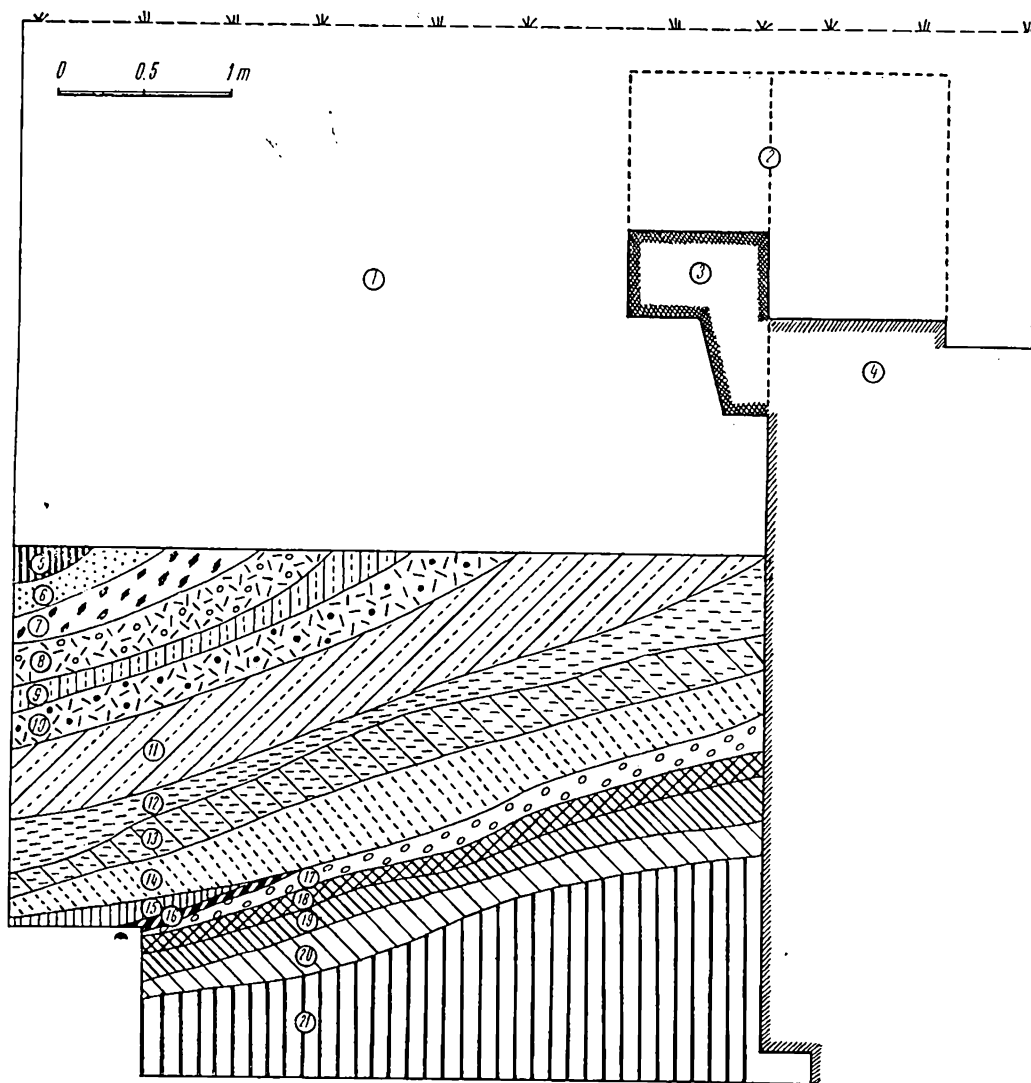

Fig. 5. — Profilul de vest al secțiunii A I: 1 — porțiunea săpată de constructorii Teatrului de vară; 2 — porțiunea de ziduri demantelate de constructori; 3 — zid din secolul al XVII-lea (arc de descărcare); 4 — zid din prima jumătate a secolului al XV-lea; 5 — strat de moloz cu fragmente de cărămizi; 6 — pământ purtat, amestecat cu multă cenușă; 7 — pământ purtat pigmentat cu cărbune; 8 — depunere de pământ amestecat cu cenușă, nisip, fragmente de cărămizi și pietre mici; 9 — lut galben purtat, amestecat cu nisip; 10 — strat de pământ negru afînat amestecat cu oase de animale, cărbune și cenușă; 11 — strat masiv de resturi menajere cu cenușă și cărbune; 12 — strat de pământ purtat, amestecat cu lut galben; 13 — strat de umplutură cu oase, cenușă și pietre mijlocii; 14 — depunere de cărbune și cenușă amestecată cu oase, cărămizi, pietre mari și mijlocii; 15 — depunere de lut galben purtat și nisip; 16 — depunere de pământ negru cu pietre și mortar; 17 — strat de moloz, nisip, lut galben purtat și cărămizi așezate neuniform (între 17 și 18 o pojghiță de mortar care se prelinge în temelia zidului); 18 — sol negru (humus) răzuît parțial; 19 — pământ brun-roșcat, pigmentat cu humus; 20 — pământ brun-roșcat; 21 — lut galben-verzui (sol viu).

trus aproape complet straturile feudale anterioare. S-au păstrat însă foarte bine straturile de incendiu din secolul al XIX-lea, ultimul fiind cel din 15 ianuarie 1880, când Palatul Ocîrmuirii a ars aproape complet.

În majoritatea secțiunilor s-a observat că și depunerile anterioare epocii feudale au fost parțial deranjate, însă nu au fost distruse total.

Astfel, s-a putut observa pretutindeni, dar cu o deosebită claritate în secțiunile C₁, a V-a, A I, a VIII-a și a XI-a (fig. 3 — 7), că la baza depunerilor arheologice se află solul viu, adică lutul galben-verzui. Deasupra solului viu se găsește stratul de podzol de pădure de culoare brună-roșcată, în cuprinsul căruia s-au descoperit fragmente ceramice neolitice. Peste stratul neolitic se găsește o depunere de pământ negru compact, cu o grosime variind între 10 și 20 cm, în cuprinsul căreia s-au găsit fragmente ceramice și resturi de chirpici din Latène și începutul epocii migrațiunilor, așa cum se documentează în secțiunea A I (fig. 5). Acest nivel de locuire este mai bine documentat în secțiunea a VIII-a (fig. 6), unde are o grosime de circa 50 cm și uneori mai mult, în funcție de prezența unor gropi sau poate a unor porțiuni de locuințe semibordeie.

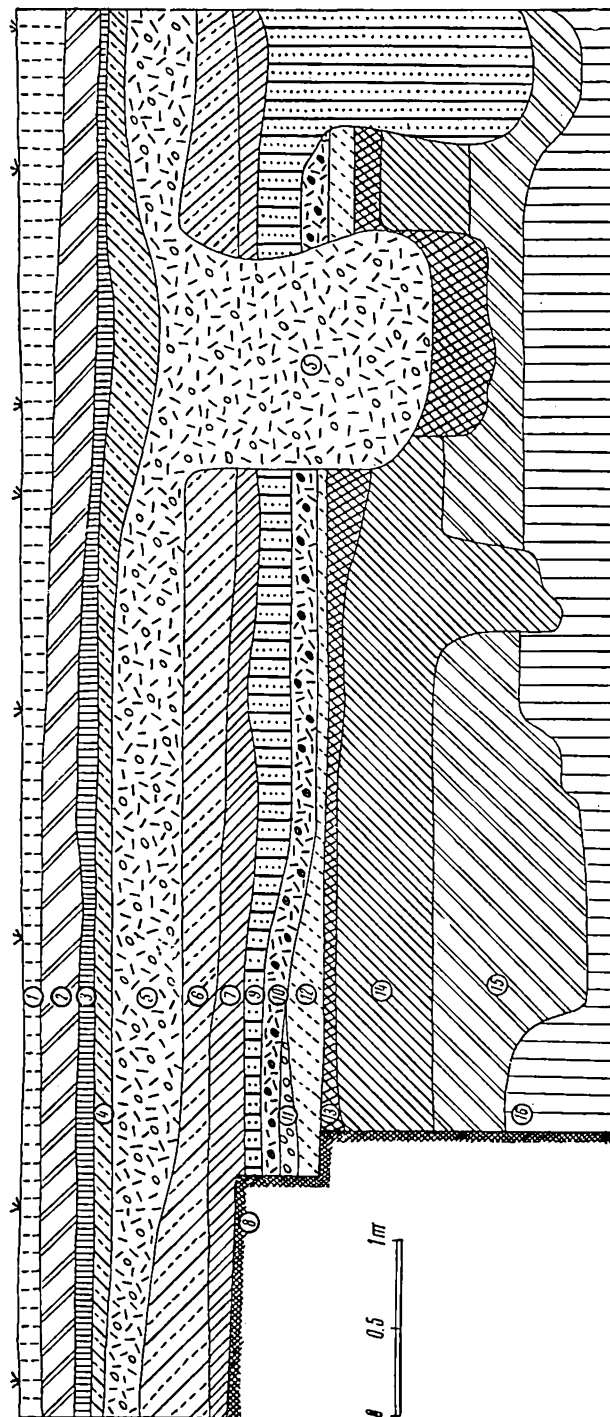
Prezența unor fragmente ceramice de tip Hlincea II, descoperite în secțiunea a VII-a, documentează și un nivel de locuire din secolele XI — XII, adică din perioada feudalismului timpuriu. Nivelul de locuire din secolul al XIII-lea a fost documentat prin săpăturile din 1961⁴⁰. Astfel, pe versantul de vest al terasei Bahluiului, lângă colțul de sud-vest al Palatului Culturii, au fost găsite în caseta D, săpată pentru o groapă de var, obiecte de os asociate cu fragmente ceramice lucrate la roata înceată de picior.

Materialele arheologice din secolele XI — XIII permit să se emită ipoteza că nivelurile de locuire din secolele amintite mai sus n-au fost distruse total pe locul vechii curți domnești, prin răzuiuri sau deranjamente cauzate de construcțiile din piatră din secolele XV—XVIII. Totuși, unele răzuiuri ale nivelurilor de locuire din perioadele prefeudală și feudală timpurie au putut fi observate în unele sectoare ale curții domnești. Acest lucru s-a putut constata cu certitudine în secțiunea A I (fig. 5), unde panta sudică a incintei exterioare, pe escarpă, a fost amenajată special în secolul al XV-lea.

Așa cum s-a arătat mai înainte, succesiunea cronologică a nivelurilor de locuire din perioada feudalismului dezvoltat a fost identificată deosebit de clar în secțiunea a V-a (fig. 4). Aici s-a putut observa că deasupra nivelului prefeudal se află o depunere de pământ negru cenușos, în care s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roata cu turație rapidă, din pasta îngrijit frământată, bine arsă, de culoare cenușie, cu analogii în ceramica orășenească de la Suceava din vremea lui Petru Mușat, reprezentînd astfel nivelul de locuire din secolul al XIV-lea.

Deasupra acestei depuneri se află un strat de pământ galben purtat, pigmentat, provenit de la săparea șanțurilor pentru temeliiile zidurilor inițiale ale curții domnești. Peste acest strat, în direcția pantei naturale ușor înclinate spre est, s-a depus un sol galben, amestecat cu mortar, provenind de asemenea de la lucrările de construcție ale curții domnești. Peste aceste depuneri se întinde un strat cu o grosime de 40—80 cm, alcătuit din pământ de umplutură brun-

⁴⁰ În 1961, la săpături au participat: Al. Andronic C. Scorpan, C. Andrei și I. Ionescu (studenți). (responsabil), Eug. Neamtu și D. Gh. Teodor (membri),

brun amestecat cu piatră, cărămidă și mortar; 10 — depunere de pământ negricios cu fragmente de cărbune; 11 — sol galben amestecat cu pământ negru; 12 — depunere de pământ cenușos; 13 — depunere de pământ galben amestecat cu cenușă și cărbuni; 14 — sol negru compact; 15 — sol brun-roșcat cu fragmente de chirpici ars; 16 — lut galben-verzui (sol viu).

Fig. 6. — Profilul de nord al secțiunii a VIII-a: 1 — nivelări actuale; 2 — sol vegetal; 3 — strat cenușos amestecat cu pietricele și prundiș; 4 — strat de pământ galben de nivelare; 5 — strat de pământ negricios de umplutură cu cărămizi sfărțate; 6 — depunere de pământ galben-căfeniu cu fragmente de cărămidă; 7 — strat de pământ cenușos compact; 8 — zid din secolul al XV-lea; 9 — sol

gălbui, cu resturi ceramice din secolul al XV-lea, corespunzând, după toate probabilitățile, celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea. Depunerea respectivă prezintă, prin gropile surprinse și unele lentile masive de mortar, urmele evidente ale unor construcții din epoca lui Ștefan cel Mare. Urmează apoi o depunere compactă de pământ galben-cenușos, în cuprinsul căreia au apărut suficiente materiale ceramice de la sfârșitul secolului al XV-lea.

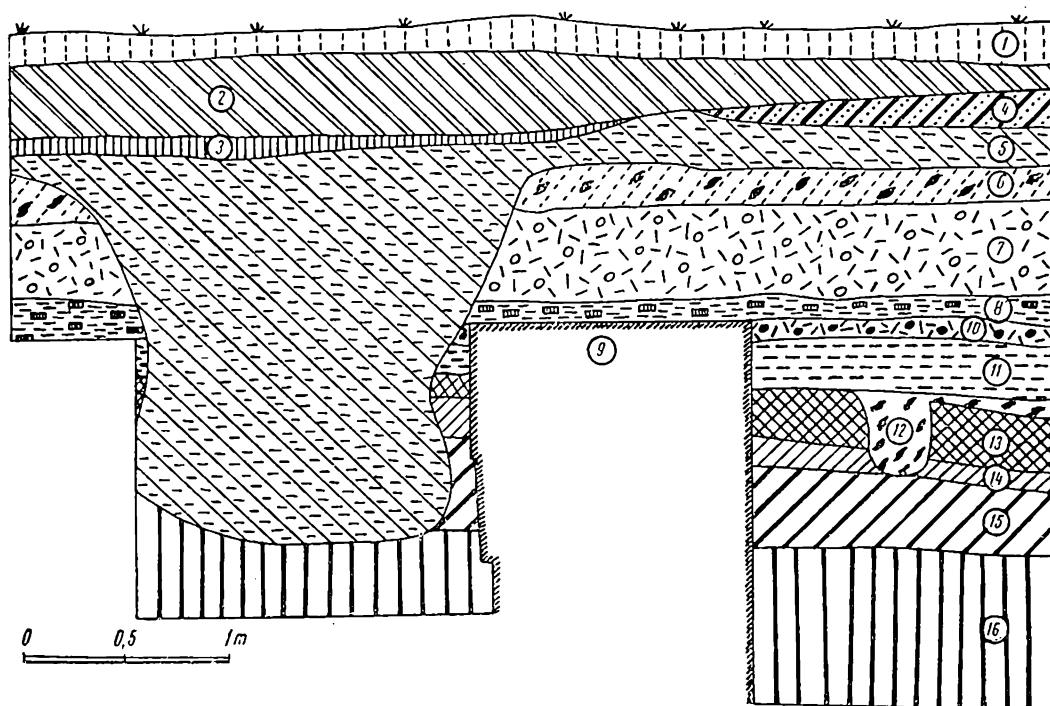

Fig. 7. — Profilul de est al secțiunii a XI-a: 1 — nivelări actuale; 2 — sol vegetal; 3 — pământ cenușos; 4 — lentilă de pământ galben de umplutură; 5 — sol negricios cu resturi moderne într-o groapă me-najeră; 6 — pământ cenușos cu resturi de pietre, cărămizi și mult cărbune; 7 — pământ galben pur-tat cu resturi de cărămizi și pietre; 8 — pavaj din piatră și cărămidă de la începutul secolului al XIX-lea; 9 — zid din secolul al XVII-lea demantelat parțial în secolul al XIX-lea; 10 — depunere de pământ cenușos; 11 — pavaj; 12 — arsură; 13 — strat de pământ negru-cenușos; 14 — strat de pământ negru compact; 15 — sol brun-roșcat; 16 — lut galben-verzui (sol viu).

Nivelul de locuire din secolul al XVI-lea este reprezentat printr-o serie de depuneri, provenind probabil de la diferite construcții și reamenajări ale curții domnești, dintre care se remarcă în primul rând un strat de umplutură cu resturi de mortar, ajungând pînă la o grosime de 50 cm. Acest strat este aco-perit de un alt strat de moloz cu resturi de pietre și foarte multă cărămidă, în cuprinsul căreia au apărut și fragmente de teracote, reprezentînd urmele even-tualelor refaceri ale interiorului palatului domnesc. De la sfârșitul secolului al XVI-lea este și depunerea de pământ galben nisipos aflată deasupra unei lentile masive de mortar, constituind, probabil, o nivelare a terenului în această parte.

Un strat de arsură, reprezentînd urmele unui incendiu, marchează depu-nerile din secolul al XVII-lea. Este probabil vremea cînd curtea domnească de la Iași, necesitînd reparații, a fost mutată la Hîrlău. Repararea curții domnești

din Iași a constituit un eveniment important în vremea lui Vasile Lupu. Acestei perioade îi aparține nivelul de călcare, datat în secolul al XVII-lea, reprezentat printr-un strat de pământ negru-cenușos compact. De la nivelul acestui strat se observă fundarea unor ziduri care marchează dezvoltarea teritorială a curții domnești în vremea lui Vasile Lupu. Urmează, în continuare, un strat de nivelare, din pământ galben purtat, cu o grosime de 5 cm, peste care se depune un strat compact de cărbune și cenușă, avînd la limita inferioară resturi de bîrne carbonizate, reprezentînd, după toate probabilitățile, un incendiu din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Deasupra stratului de arsură se găsește o depunere compactă de aproximativ 30 cm, din pământ cenușos amestecat cu multe pietre de dimensiuni mari și mici, constituind mărturia refacerilor de la curtea domnească de la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Secolului al XVIII-lea îi aparțin două niveluri de locuire. Primul este reprezentat printr-o depunere de pământ brun amestecat cu pietre și cărămizi sfărîmate, avînd o grosime de 20 cm, iar al doilea printr-o pătură de pământ cenușos cu multe resturi de cărbune.

Începutul secolului al XIX-lea este marcat de resturile unui pavaj construit pe un pat de lut galben murdar. Deasupra acestui pavaj s-a depus stratul de arsură compactă, provenită de la puternicul incendiu din 1880.

Deasupra acestui strat se află diverse nivelări din vremea noastră, atin-gînd o grosime de aproximativ 30 cm, deasupra cărora se găsește nivelul actual de călcare (fig. 4).

În rîndurile ce urmează prezentăm rezultatele obținute în urma săpăturilor arheologice de la curtea domnească din Iași.

ORÎNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE

Neolitic. Săpăturile efectuate în 1960 pe versantul sud-estic al terasei de pe locul vechii curți domnești au dat la iveală numeroase resturi de locuire din Precucuteni, adică din vremea neoliticului mijlociu, confirmîndu-se descoperirile anterioare din 1958 din fața Palatului Culturii. Avîndu-se în vedere că resturile de locuire din faza Precucuteni s-au găsit răspîndite deopotrivă pe marginea terasei, ca și în interiorul ei, prin descoperirile din fața Palatului Culturii din 1958 rezultă că așezarea neolitică din această perioadă a fost mai intensă.

Prin săpăturile din 1960 de pe versantul sud-estic al terasei s-a putut preciza poziția stratigrafică a acestor fragmente ceramice în cadrul resturilor de locuire din acest sector. Astfel, în secțiunea C₁ resturile ceramice precucuteniene s-au descoperit într-un strat de pământ brun-roșcat, situat imediat deasupra solului viu, reprezentat aici prin lutul galben-verzui (fig. 3).

Fragmentele ceramice precucuteniene descoperite pe acest loc provin de la cești, castroane și străchini lucrate din pastă de calitate bună și foarte bună. Dintre acestea, cele mai numeroase sînt de culoare cărămizie sau cărămizie-cenușie, iar altele, mai puțin numeroase, au o culoare neagră sau neagră-cenușie și luciu la exterior.

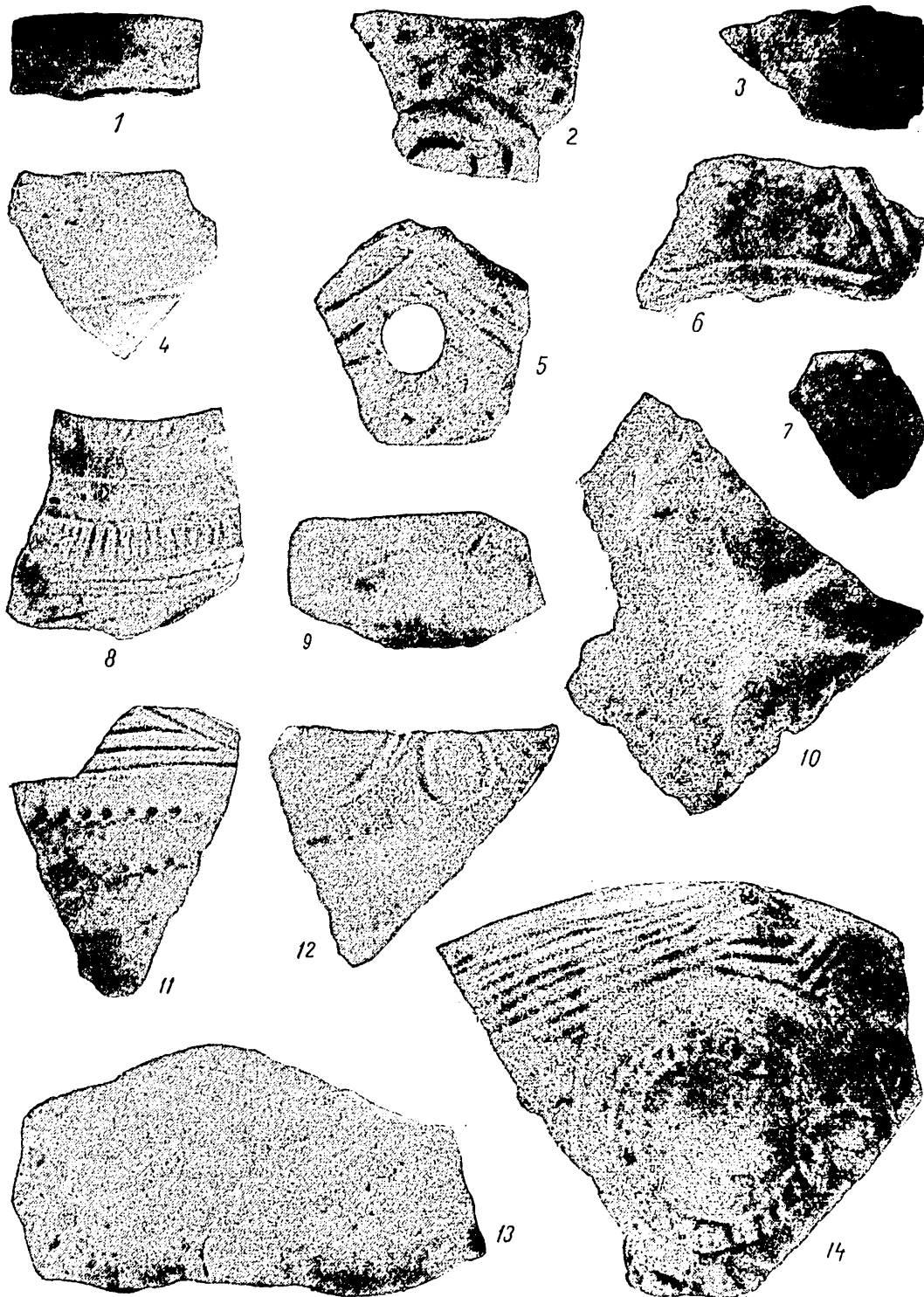

Fig. 8. — Ceramică neolitică din faza Precucuteni (1, 3, 6 = circa $1/2$; 2, 4, 8, 11, 14 = circa $3/4$; 5, 9–10, 12, 13 = circa $2/3$; 7 = circa $1/1$).

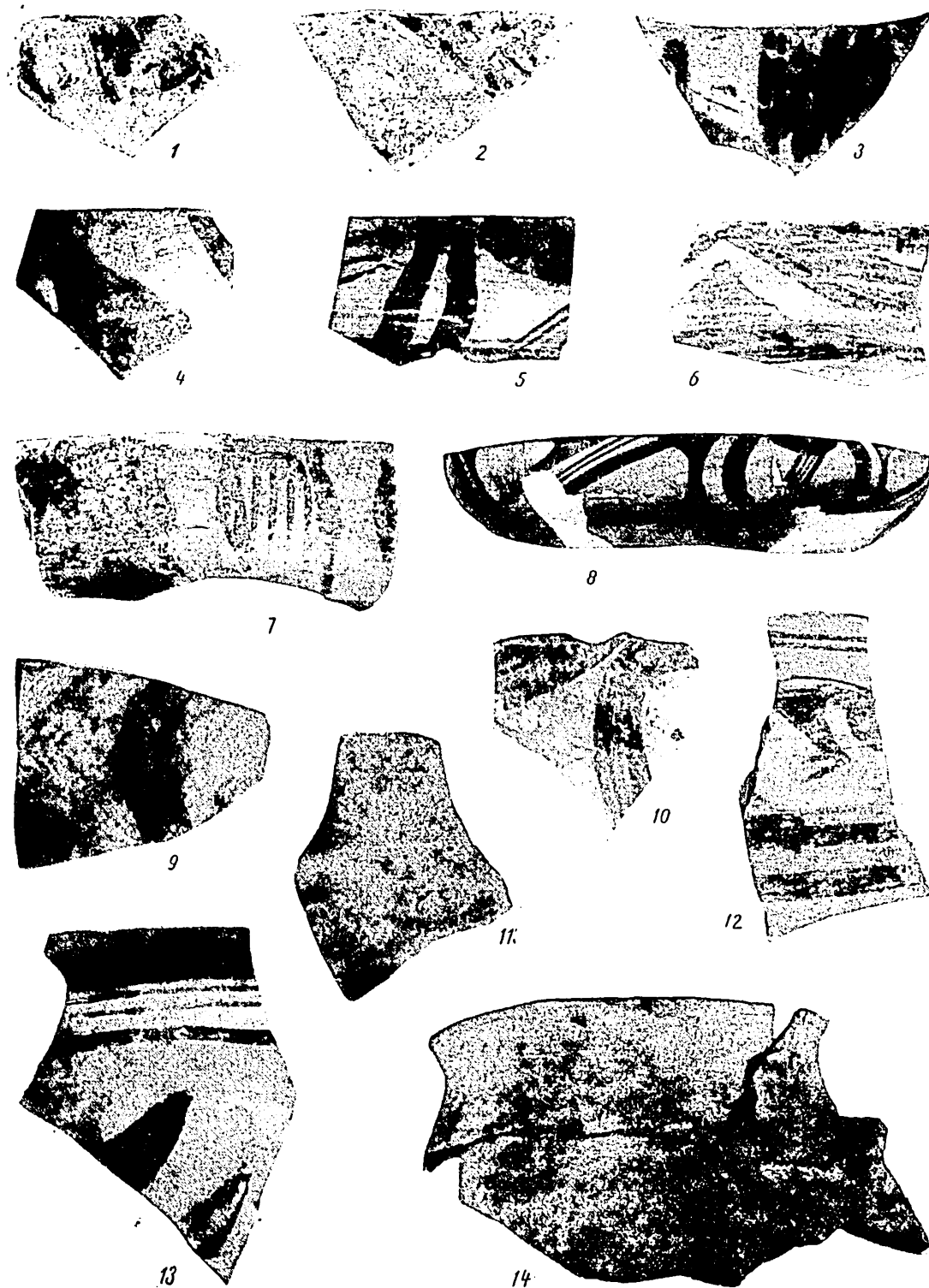

Fig. 9. — Ceramică neolitică din fazele Cucuteni A (1 — 4); Cucuteni B (5 — 10, 12 — 14) și de tip Cucuteni C (11). (1—5, 11 = circa $1/2$; 6—7, 10 = circa $3/5$; 8, 14 = circa $1/4$; 9, 12 — 13 = circa $2/3$).

În ceea ce privește ornamentația lor, este caracteristic decorul cu motive spiralice din benzi de linii incizate, uneori asociate cu ornamentul alcătuit din pliseuri sau caneluri largi și ușor adâncite, dispuse orizontal pe gîtul ceștilor și paharelor (fig. 8/6—9, 11—14). Alteori decorul este oblic pe umărul aceluiași forme ceramice ca și pe străchinile-castronașe. Pe unele din vasele ornamentate cu linii incizate și pliseuri se întâlnește și motivul din adîncituri oblice sau circulare executate cu un vîrf ascuțit. Ele alcătuiesc motive de umplutură în spațiul dintre benzile spiralice sau în perlele acestora (fig. 8/2), ori apar asociate cu decorul din pliseuri-caneluri, subliniindu-se astfel caracterul de ornament bandat care-l are acest decor pe ceramica precucuteniană.

În afară de aceasta, se remarcă un fragment dintr-o strachină-castron de dimensiuni mici, lucrată din pastă neagră, lustruită pe ambele fețe și decorată pe umăr cu motive spiralice incizate și cu pictură roșie crudă.

După tipul și ornamentația ceramicii, această așezare precucuteniană aparține etapei Izvoare I₂ din vremea neoliticului mijlociu. Ceramică precucuteniană similară cu cea descrisă mai sus se întâlnește atît în stratul corespunzător de la Izvoare ⁴¹, cît și în așezările din aceeași vreme de la Negrești ⁴² și Andrieșeni ⁴³ de pe teritoriul Moldovei, precum și de la Luka Vrublevskaia ⁴⁴ și Florești ⁴⁵ în U.R.S.S.

În cursul săpăturilor din 1960, pentru prima dată s-au descoperit și cîteva fragmente ceramice cu pictură tricromă, alb, roșu și negru cu motive spiralice sau derivate din acestea, din bandă lată, aparținînd fazei Cucuteni A. Aceste materiale fac dovada că, sporadic, terasa menționată mai sus a servit ca loc de așezare și triburilor neolitice din faza Cucuteni A.

În secțiunea a VII-a resturile de locuire din faza Cucuteni A se aflau la 2,80 m adîncime, în stratul de pămînt brun-roșcat, și peste care s-a depus solul negru măzăros. Numărul restrîns al descoperirilor din faza Cucuteni A nu ne permite să tragem mai multe concluzii cu privire la așezarea din această fază. Avîndu-se în vedere faptul că majoritatea fragmentelor ceramice din faza Cucuteni A provin din vase pictate tricrom și cu motive din bandă lată (fig. 9/1—4), se poate presupune că așezarea din faza Cucuteni A de pe terasa inferioară a Bahluiului, de pe locul vechii curți domnești, aparține etapei Cucuteni A₃, ca și așezările cucuteniene de la Hăbășești ⁴⁶ și Cucuteni-Băiceni ⁴⁷, în cuprinsul cărora specia cu decor adîncit continuă să se mențină, dar în proporție foarte redusă în comparație cu aceea pictată.

Cele mai numeroase resturi neolitice descoperite pe locul vechii curți domnești de la Iași provin dintr-o așezare neolitică aparținînd fazei Cucuteni B. Atît săpăturile de salvare din 1957—1959 din fața Palatului Culturii, cît și cele metodice din 1960—1961 de pe locul vechii curți domnești au permis identifi-

⁴¹ R. Vulpe, *Izvoare*, p. 61, fig. 23/4, 8—9.

⁴² A. Nițu, *Așezarea cu ceramică de factură precucuteniană de la Tg. Negrești*, în *SCȘ Iași*, VI, 1955, 1—2, p. 3, fig. 1—4.

⁴³ A. C. Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieșeni*, în *Materiale*, V, 1959, p. 331, fig. 3/1—2,4.

⁴⁴ S. N. Bibikov, *Раннетрипольское поселение Лука*

Врублевская на Днестре, în *МИА*, 38, p. 158 și urm., p. 132, fig. 53.

⁴⁵ T. S. Passek, *Раскопки на поселении у села Флорешти в 1958 году*, în *KS*, 84, 1961, p. 78 și fig. 27/10—11.

⁴⁶ *Hăbășești*, București, 1954, p. 309 și urm.

⁴⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, A. C. Florescu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Cucuteni-Băiceni din 1961* (ms.)

carea, într-o serie de secțiuni, a resturilor de cultură materială neolitică aparținând fazei Cucuteni B.

Astfel, în secțiunea C₁ resturile de la platformele podelelor de locuințe s-au găsit într-un strat de pământ brun-roșcat, aflat deasupra stratului din care s-au scos resturi precucuteniene. Din stratul de pământ brun-roșcat s-au scos

Fig. 10. — Ceramică neolitică din faza Cucuteni B (1 = 1/4; 2 = 1/3; 3-4 = circa 1/2).

fusaiole, fragmente de greutate de lut ars, precum și oase de animale sălbatice și domestice. În afară de aceasta, s-a descoperit și o piesă de lut ars, un fel de suport tronconic-oval cu partea superioară în formă de șa (fig. 10/4).

În ceea ce privește ceramica, în cea mai mare parte fragmentară, ea provine de la vase de uz comun, nepictate, de dimensiuni mari și mijlocii (fig. 9/14). Altele, mai puțin numeroase, aparțin speciei de tip Cucuteni C, cu scoică în compoziția pastei (fig. 9/11). Cele mai numeroase aparțin însă speciei pictate (fig. 9/5-10, 12-13) și atestă o varietate de forme: străchini-castroane de dimensiuni mari (fig. 10/2), vase în formă de amfore cu gura largă, gâtul înalt cilindric, umărul pronunțat și fundul tronconic (fig. 10/1), vase-borcan cu gura strîmtă în formă de pîlnie cu umărul rotunjit și fundul tronconic sau cu gura largă și buza răsfrîntă, boluri semisferice de dimensiuni mijlocii și cu fundul aproape nediferențiat (fig. 10/3), cești și altele pictate în cea mai mare parte în stilul grupei ζ cu benzi serpentiforme de culoare roșie înrămate cu negru, pictate pe corpul benzilor spiralice de culoare albă, rezultate în negativ din fondul vasului sau în ochiurile și în pîlniile acestor benzi.

În faza Cucuteni B elementele acestea decorative, componente ale benzilor spirale, devin ornamente principale. Două dintre străchinile-castron (fig. 10/1—2) descoperite în secțiunea a XI-a sînt pictate la exterior, pe buză pînă sub curbura umărului, într-o manieră a stilului ζ cu motive din benzi spirale de culoare neagră, aplicate pe fondul bine lustruit și cu angobă brună-roșcată, ca și pe unele din vasele

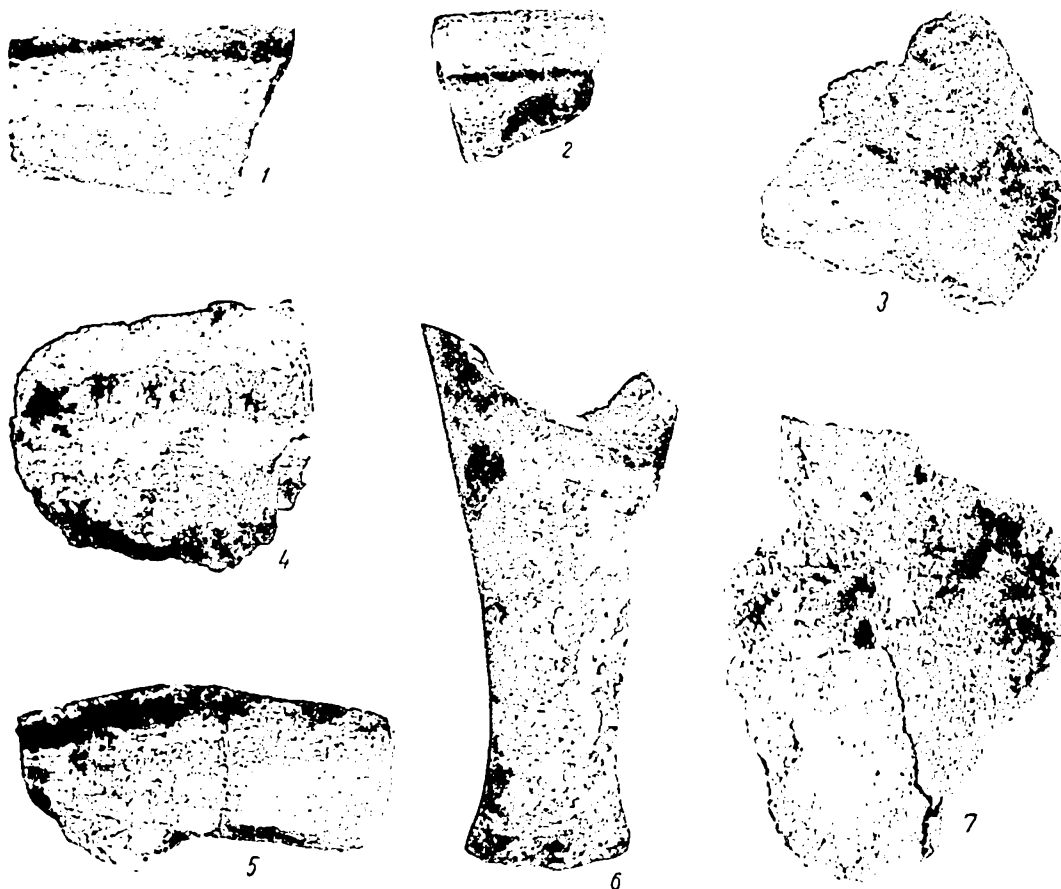

Fig. 11. — Ceramică Latène: 1, 3—5, 7 — fragmente de tip Lunca Ciurei; 2 — fragmente de tip bastarnic; 6 — fragment de amforă elenistică (1—4 = circa 2/3; 5—6 = circa 1/2; 7 = 3/4).

corespunzătoare de la Valea Lupului ⁴⁸. De asemenea, boluri de dimensiuni mijlocii, pictate în stilul grupei ζ la exterior și interior, cu benzi serpentiforme de culoare roșie înrămate cu negru și dispuse aproape paralel cu benzile de culoare albă pe corpul cărora s-au pictat în unele cazuri perle semilunare de culoare neagră (fig. 10/3) se întîlnesc foarte frecvent în așezarea Cucuteni B de la Valea Lupului ⁴⁹, ca și în alte așezări de același fel de pe teritoriul Moldovei, în care predomină ceramica de stil ζ .

⁴⁸ M. Dinu, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, 1957, p. 163 și urm; fig. 4/1; idem, *Șan-*

tierul arheologic de la Valea Lupului, în *Materiale*, V, 1959, p. 249, fig. 2.

⁴⁹ *Ibidem*, 250, fig. 3.

Pornind de la aceste observații de ordin stilistic și structural, se poate considera că așezarea din faza Cucuteni B de la Iași aparține faciesului Valea Lupului — Glăvăneștii Vechi, căruia îi corespund și alte așezări din această vreme de pe teritoriul Moldovei. Acest facies, cu ceramică pictată în stil ζ, reprezintă nu numai un aspect local, ci și o etapă târzie a fazei Cucuteni B, încadrată ca atare în etapa Cucuteni B₂, care a și fost documentată stratigrafic prin cercetările recente de la Cucuteni-Băiceni ⁵⁰.

Latène. Săpăturile de caracter obștesc din perioada 1956—1959 efectuate în fața Palatului Culturii, ca și cele metodice din 1960 și 1961, au dat la iveală și resturi de locuire din cea de-a II-a epocă a fierului.

Astfel, în secțiunea A I s-au descoperit mai multe fragmente ceramice de tradiție hallstattiană, dintre care unele provin de la vase-borcan, lucrate mai grosolan, cu cioburi pisate în compoziția pastei și arse neuniform. Dintre acestea unele sînt decorate cu brîie alveolare, dispuse probabil pe umărul vasului (fig. 11/4, 7). Alături de acestea menționăm și alte fragmente de vase similare ca structură a pastei și cu torți-apucători dispuse pe umărul vasului (fig. 11/3).

Stratigrafic, în secțiunea A I ele se aflau la partea superioară a stratului de pămînt brun-roșcat și cu infiltrație de humus, într-o depunere situată deasupra stratului cu resturi neolitice din faza Cucuteni B₂. Menționăm că în același strat din secțiunea A I, alături de cioburi de tradiție hallstattiană, s-au găsit și altele tipice Latène, de tip Lunca Ciurei (fig. 11/1, 5), ca și de la începutul epocii migrațiilor (secolul al IV-lea), de tip Sîntana de Mureș. Această asociere de fragmente ceramice din epoci diferite ne face să presupunem o scurgere a materialelor respective pe panta existentă în această parte a terasei (fig. 5). Mult mai numeroase sînt resturile ceramice de tip Latène. Ceramica din epoca Latène provine de la vase din pastă poroasă de culoare cărămidie-deschisă și cu ușoare urme de lustruire pe ambele fețe. Alte fragmente de culoare neagră sau neagră-cărămidie provin de la gura unei străchini-farfurii, decorată pe buză cu motive alveolare, și de la un vas în formă de sac cu gura largă și buza ușor răsfrîntă.

O deosebită atenție merită fragmentele ceramice de tip bastarnic, dintre care unele din pastă neagră lustruită, iar altele din pastă fină de culoare brună-gălbui. Dintre acestea din urmă se remarcă în mod deosebit un fragment de buză fațetată (fig. 11/2), care provine de la un vas de același tip, descoperit cu ocazia săpăturilor încă din 1958 ⁵¹.

Resturile de locuire din epoca Latène, similare aceloră identificate în secțiunea A I, au fost semnalate și în secțiunea a IX-a. Din această secțiune, printre elementele din epoca Latène se remarcă un fragment de la partea inferioară a unei amfore elenistice, din pastă cărămidie și cu angobă de culoare albă la exterior (fig. 11/6).

Revenind la ceramica de tradiție hallstattiană, cu vase dintre care unele ornamentate cu brîie alveolare aplicate și cu torți-apucători, din așezarea de pe locul vechii curți domnești de la Iași, trebuie să menționăm că ea apare destul de frecvent pe teritoriul Moldovei. În nordul Moldovei această specie ceramică per-

⁵⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, A. C. Florescu și M. Dinu, *op. cit.*

⁵¹ Al. Andronic și E. Neamțu, *Cercetările arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*, în *AM*, II—III, 1964, p. 112.

sistă vreme mai îndelungată în epoca Latène, întâlnindu-se deopotrivă atât în așezări, cât și în cimitirele din această perioadă.

Astfel, un vas cu torți-apucători, dispuse pe umăr, foarte asemănător cu fragmentele din așezarea de pe locul fostei curți domnești de la Iași, a fost descoperit în mormântul de incinerare de la Vaslui, care a fost datat în secolele IV-III î.e.n.⁵². Ceramică similară cu aceasta și cu brîie alveolare în relief s-a descoperit și în așezarea Latène de la Poienеști, datată în secolul al III-lea î.e.n.⁵³. Această specie ceramică este comună și așezărilor traco-getice de tip Lunca Ciurei⁵⁴ de pe teritoriul Moldovei și Lukašovka⁵⁵ din R.S.S. Moldovenească, datate sigur pe baza mănșurilor ștampilate de amfore rodienе la sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n.⁵⁶.

Relativ la fragmentul de amforă din epoca elenistică, trebuie să menționăm că întîmpinăm unele greutăți în ceea ce privește stabilirea apartenenței centrului lui de fabricație, cât și încadrarea cronologică mai precisă. Structura pastei, ca și forma fundului amforei de la care provine acest fragment, nu ne îngăduie să-l încadrăm în grupa amforelor rodienе din secolele III-II î.e.n., ca acelea de la Lunca Ciurei. El se apropie mai mult de forma amforelor tasiene sau pseudotasiene, de tipul aceloră descoperite în dromosul curganului nr. 8 din necropola de la Elisavetovo din R.S.S. Ucraineană, care au fost datate în secolele IV—III î.e.n.⁵⁷.

Avîndu-se în vedere cele de mai sus, s-ar putea spune că ceramica de tradiție hallstattiană din cuprinsul acestei așezări aparține ca timp epocii Latène, de cînd datează și resturile de tip bastarnic, ca și fragmentul de amforă elenistică.

Aceste resturi reprezintă din punct de vedere etnic elementul traco-getic care întreținea legături de schimb cu centrele elenistice și peste care, spre sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., au pătruns triburile bastarnice. Descoperirea în același loc a celor două elemente etnico-culturale presupune chiar o conviețuire a triburilor traco-getice cu elementele bastarnice.

Din cele de mai sus rezultă că terasa pe care s-a construit în evul mediu curtea domnească a fost locuită cu mai multe veacuri în urmă în vremea neoliticului mijlociu și tîrziu, precum și în a doua epocă a fierului.

EPOCA MIGRAȚIUNII POPOARELOR

Cultura de tip Sîntana de Mureș. Descoperirile din anii 1960 și 1961 de pe locul vechii curți domnești atestă și un nivel de locuire de la începutul epocii migrațiunii popoarelor, reprezentat prin fragmente ceramice lucrate la roată din pastă fină și zgrunțuroasă.

Ceramica din pastă fină cuprinde fragmente de vase de culoare cenușie sau, uneori, roz-gălbuie. Din ceramica descoperită în secțiunile A I, a V-a, VIII-a, a

⁵² Al. Andronic, E. Neamțu și Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 91, fig. 4/1—2.

⁵³ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, în *Materiale*, I, p. 277, fig. 58.

⁵⁴ Șantierul arheologic Trușești, IV, *Lunca Ciurei*, în *SCIV*, 1955, 1—2, p. 183 și urm., fig. 13/3.

⁵⁵ G. B. Fedorov, *Лукашевский могильник*, KS, 68,

1957; M. A. Romanovskaia, *Селуце Лукавска* în *SA*, 1962, 3, p. 293 și urm., fig. 2/1.

⁵⁶ D. Tudor, *Amfore elenistice descoperite în adîncul teritoriului R. P. R.*, în *Studii și referate privind istoria României*, București, 1954, partea I, p. 81 și urm.

⁵⁷ I. B. Brașinski, *Амфоры из раскопок Елизаветовского могильника в 1959 г.* în *SA*, 1961, 3, p. 178, fig. 2/1 și 3/1.

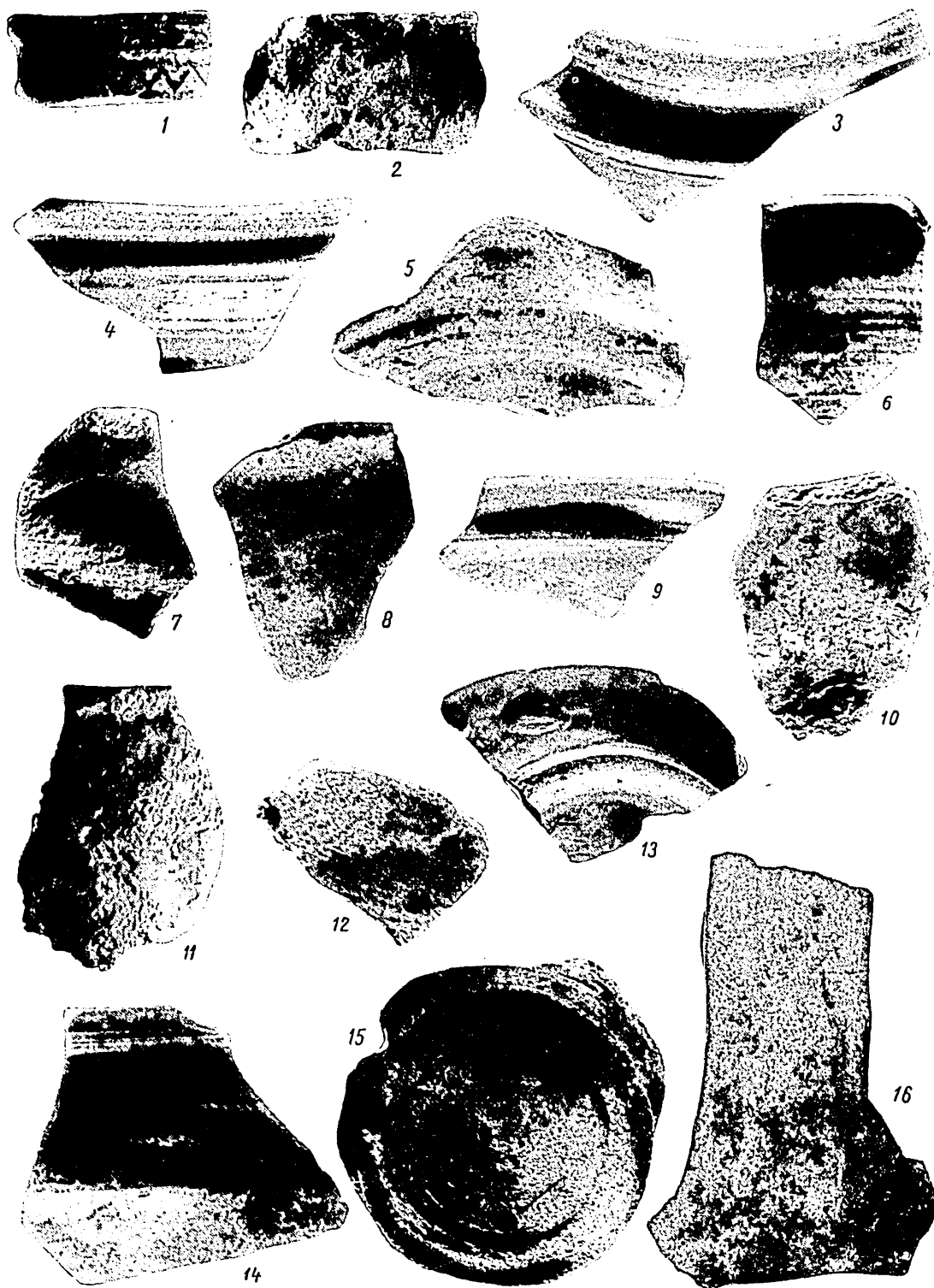

Fig. 12. — Ceramică din epoca migrațiilor : 1, 3–7, 9, 12–16 — secolul al IV-lea; 2, 8, 10–11 secolele VI–VII (1, 5, 7, 12 = circa 1/1; 2–3, 6, 8–11, 14 = circa 2/3; 4, 13, 16 = 3/4, 15 = 1/2).

IX-a și a XI-a din 1960 și în caseta D din 1961 menționăm diferite margini de oale, străchini, pateri și căni, precum și câteva fragmente de funduri cu suport inelar. Următoarele fragmente atrag atenția în mod deosebit: a) un fragment de buză îngroșată mult la exterior, din pastă foarte fină, cu ardere uniformă și luciu la exterior, precum și un alt fragment tot din buză, puțin evazată, cu luciu negru la suprafață și decor de linii frunte lustruite (fig. 12/1); b) fragmente de pateri cu umăr și profil unghiular, cu luciu cenușiu sau negru la exterior (fig. 12/3—4, 6), un fragment de strachină de culoare cenușie-gălbuie cu luciu la exterior (fig. 12/9) și un fragment de vas bitronconic cu gîtul cilindric cu buza dreaptă, din pastă cenușie cu luciu la suprafață (fig. 12/14); c) două fragmente de funduri cu suport inelar, unul cenușiu (fig. 12/5) și altul roz-gălbui (fig. 12/13).

Din ceramica zgrunțuroasă se remarcă o margine de borcan (fig. 12/7), un fund de vas cu suport inelar (fig. 12/15) și un fragment de fund plat (fig. 12/12).

Împreună cu ceramica descrisă mai sus a fost găsit și un fragment de mănășă de amforă romană, din pastă cu nisip, de culoare roz-gălbuie, cu muchie longitudinală în relief (fig. 12/16). Acest fragment de amforă își găsește analogii în amforele descoperite în așezările de la Poienesti⁵⁸, Vaslui⁵⁹, Trușești (Pe Cuha)⁶⁰, Ionășeni (Țintirim)⁶¹ și datează din secolul al IV-lea e.n.

Ceramica fină și zgrunțuroasă de culoare cenușie își găsește analogii în ceramica din așezările de tip Sîntana de Mureș de la Dancu⁶², Iași-Fabrica de cărămizi⁶³, ceea ce ne permite atribuirea ei unui facies local al culturii Sîntana de Mureș din secolul al IV-lea e.n.

Slavii. Importante sînt și dovezile de locuire de pe locul vechii curți domnești din perioada pătrunderii triburilor slave pe teritoriul Moldovei.

Fragmentele ceramice descoperite aici provin dintr-un singur punct, și anume din secțiunea a VII-a, de la o adîncime de 2—2,10 m, din stratul de pămînt negru măzăros, aflat deasupra stratului neolitic. Avînd în vedere faptul că în secțiunea săpată se observă foarte clar pe peretele de sud cum se adîncește acest strat în depunerea neolitică, putem presupune existența unei locuințe semi-bordei în această parte a săpăturilor. Cum însă condițiile de lucru ale șantierului de construcții n-au permis cercetarea porțiunii respective pînă la epuizare, nu putem prezenta rezultatele obținute în sensul unei concluzii definitive. Materialul arheologic recoltat, deși important, este însă sărac, fiind reprezentat doar de câteva fragmente de buze și de funduri de vase.

Fragmentele ceramice slave descoperite la curtea domnească din Iași provin de la vase lucrate cu mîna, din pastă grosolană, cu ardere inegală, din care cauză cioburile prezintă la partea exterioară o culoare galbenă și galben-roșcată, iar în ruptură o culoare cenușiu-închisă pînă la negru. Prezența cioburilor pisate în compoziția pastei face ca suprafața vaselor să prezinte neregularități. Această ceramică, de factură inferioară, provine de la vase de tip borcan, puțin înalte, cu buza dreaptă, foarte puțin evazată la exterior, lipsită de ornament (fig. 12/2, 8, 10—11).

⁵⁸ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 290—291, fig. 77/3—4.

⁵⁹ Al. Andronic, E. Neamțu și Fl. Banu, *op. cit.*, p. 94.

⁶⁰ Șantierul arheologic Trușești, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 176—177, fig. 7.

⁶¹ *Ibidem*, p. 179.

⁶² *Ibidem*, p. 180 și urm. și fig. 11/4, 8—11, 14—15.

⁶³ I. Ioniță, *Săpăturile de la Iași-Fabrica de cărămizi* (în ms.).

Ceramica de acest fel a fost descoperită pentru prima dată în Moldova în aşezarea de la „Şipot” din Suceava⁶⁴ şi a fost datată în secolele VI—VII pe baza unei fibule mici digitate nedecorate, din bronz, corespunzătoare seriei I H Werner⁶⁵. Atribuind sfârşitului secolului al VI-lea şi începutului secolului al VII-lea ceramica găsită la „Şipot”-Suceava, descoperitorul ei a denumit cel mai vechi nivel de locuire de aici *Suceava I a*⁶⁶.

După particularităţile şi forma vaselor de tip borcan, ceramica slavă de la curtea domnească din Iaşi este contemporană cu nivelul I al aşezării de la Nesvisko (bordeiele 5 şi 8)⁶⁷ şi cu nivelul *Suceava I a*, datînd din secolele VI—VII. În felul acesta putem considera că ceramica slavă de la Iaşi — curtea domnească face parte din categoria ceramicii Nesvisko I — „Şipot” (*Suceava I a*).

Descoperirile de pe locul vechii curţi domneşti de la Iaşi, care dovedesc existenţa unui nivel de locuire din secolele VI—VII e.n., cu resturi de locuire slavă, prezintă importanţă mai ales pentru studiul problemei convieţuirii populaţiei autohtone cu slavii în perioada de pătrundere a triburilor slave pe teritoriul Moldovei.

ORÎNDUIREA FEUDALĂ

Feudalismul timpuriu. În urma cercetărilor efectuate pe laturile de sud-est şi vest ale terasei inferioare a Bahluiului, pe locul vechii curţi domneşti, rezultă că nivelul de locuire din perioada feudalismului timpuriu n-a fost distrus de deranjamentele cauzate de construcţiile din perioada feudalismului dezvoltat.

Astfel, descoperirea aici a unor fragmente ceramice de tip Hlincea II, precum şi a unor obiecte de fier, corn şi sticlă, dovedeşte o locuire sporadică a terasei menţionate mai sus şi în secolele XI—XIII.

Fragmentele ceramice, deşi puţine la număr, provin de la vase lucrate la roată înceată de picior, dintr-o pastă cu nisip în compoziţia ei, de culoare brună-roşcată sau cenuşie, decorată la exterior cu benzi de linii paralele. Decorul acestor vase se caracterizează prin linii dese sau rare, mai mult sau mai puţin adîncite în pastă (fig. 13/2—5, 9). Această ceramică îşi găseşte analogii în ceramica descoperită în aşezările din perioada feudalismului timpuriu de la Dăneşti⁶⁸, Hlincea⁶⁹ şi Răducăneni⁷⁰.

Ceramica amîntită mai sus este asociată, mai ales în secţiunea a VII-a, cu un amnar de fier găsit în depunerea de pămînt aflată imediat sub stratul de pămînt negru amestecat cu resturi de pietre şi mortar provenit de la construcţiile din piatră din prima jumătate a secolului al XV-lea.

⁶⁴ Şantierul Suceava, în SCIV, V, 1954, 1—2, p. 299 şi urm.; M. D. Matei, Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava, în SCIV, X, 1959, 2, p. 410 şi urm.; M. D. Matei, M. Nicorescu, Al. Andronic, Gh. Arion, T. Martinovici şi Eug. Neamţu, Şantierul arheologic Suceava, în Materiale, VIII, 1962, p. 741—744, fig. 5; M. D. Matei, Die slavischen Siedlungen von Suceava, în SIA, X, 1962, 1, p. 149.

⁶⁵ I. Nestor, L'établissement des slaves en Roumanie à la lumière de quelques découvertes archéologiques récentes, în Dacia, NS, V, 1961, p. 134 şi nota 12.

⁶⁶ M. D. Matei, Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava, în SCIV, X, 1959, 2, p. 429 şi nota 4.

⁶⁷ G. I. Smirnova, Раннеславянское поселение у села Независко на Днестре, în PA, LI, 1960, 1, p. 229.

⁶⁸ M. Petrescu-Dimboviţa şi Em. Zaharia, Sondajul arheologic de la Dăneşti, în Materiale, VIII, p. 54, fig. 11/4.

⁶⁹ Şantierul Hlincea-Iaşi, în SCIV, IV, 1953, 1—2, p. 316 şi urm., fig. 5/20.

⁷⁰ D. Gh. Teodor, Săpăturile arheologice de la Răducăneni, în Materiale, VIII, p. 723 şi urm.

Amnarul descoperit este de tipul ochelari, cu capetele răsucite în afară la partea cu care se ține în mână și puțin îngroșat la partea de lovire (fig. 67/5), avînd analogii cu amnarele slave din secolele X — XII, descoperite atît la slavii de răsărit, cît și la cei din apus. Astfel, în necropola slavă de la Nitra de lîngă Zabor din Slovacia ⁷¹, datînd din secolele X — XI, s-a descoperit un amnar asemănător. Amnare în formă de ochelari, însă cu partea de lovire mult mai îngroșată, se întîlnesc și în cultura Belo Brdo și se datează cel mult pînă în prima jumătate a secolului al XI-lea ⁷². Amnarul descoperit pe locul vechii curți domnești din Iași este de un tip mai evoluat față de acestea din urmă și își găsește cea mai apropiată analogie în amnarul descoperit în așezarea aparținînd epocii Rusiei kieviene de la Ceaplin din sudul Bielorusiei ⁷³. De asemenea trebuie să luăm în considerare și amnarul descoperit în așezarea din secolele XI — XII de la Hlincea, corespunzătoare fazei Hlincea II, deși starea lui de conservare nu ne permite o încadrare precisă în tipul amnarelor ochelari cu capetele răsucite în afară ⁷⁴.

În felul acesta resturile de cultură materială aparținînd așezării sporadice din faza Hlincea II (secolele XI — XII) sînt suficiente pentru a dovedi că terasa inferioară a Bahluiului a fost locuită și în această perioadă.

Nivelul de locuire din secolul al XIII-lea a fost mai bine documentat în urma săpăturilor din 1961 de pe versantul de vest al terasei inferioare a Bahluiului. Astfel, în caseta D, din preajma colțului de sud-vest al Palatului Culturii, au fost descoperite numeroase fragmente ceramice asociate cu obiecte din corn și sticlă.

Din ceramica descoperită semnalăm fragmente de oale lucrate la roată, din pastă zgrunțuroasă cu nisip și scoică pisată în compoziția ei, cu o ardere neuniformă, de culoare cenușie cu pete roșii sau cenușie rozie (fig. 13/1, 6—8 și 11). Un fund de vas puternic corodat (fig. 13/12) ar sugera prezența unor eventuale resturi de șampilă. Totuși, starea lui de conservare nu permite să se afirme aceasta cu certitudine. Unele fragmente de margini de vase sînt de culoare roz-gălbui, cu ardere neuniformă, cu buza dreaptă și puțin evazată în afară (fig. 13/10).

Deosebit de importantă este descoperirea unor obiecte de corn de cerb care atestă, după toate probabilitățile, prezența unui atelier pentru prelucrarea cornului. Dintre aceste obiecte se remarcă, în primul rînd, o bucată de corn de cerb, care păstrează urme de prelucrare (fig. 14/5) și, în al doilea rînd, patru împungătoare (fig. 14/1—4). După stadiul de prelucrare, de la tăiere și șlefuire pînă la finisare și ornamentare, obiectele de corn descoperite sugerează ideea existenței unui atelier pentru prelucrarea cornului de cerb în așezarea din perioada feudalismului timpuriu de pe locul vechii curți domnești.

Astfel, două împungătoare, după desprinderea din cornul de cerb, au fost doar puțin ascuțite și șlefuite la vîrf, păstrînd la capătul îngroșat numai urmele de tăiere (fig. 14/3—4). Al treilea împungător, mai lung, a fost șlefuit, căpătînd și o formă precisă cu patru laturi la partea mai groasă (fig. 14/2). În fine, al patrulea împungător, după șlefuire și finisarea formei, a fost ornamentat cu un decor din puncte adîncite și linii incizate (fig. 14/1).

⁷¹ P. Čaplovic, *Slovanské pohřebiště v Nitre pod Zoborom*, în *SIA*, 1954, p. 5, și urm., pl. XVI.

⁷² Z. Váňa, *Mad'aři a Slované ve světle archeologických nálezů X—XII století*, în *SIA*, 1954, p. 51 și urm., pl. III/21

⁷³ E. A. Simonovici, *Поселение эпохи Киевской Руси в с. Чапани в южной Белоруссии*, în *SA*, 1961, 2, p. 200 și urm., fig. 2/12.

⁷⁴ Șantierul Hlincea-Iași, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 312 și urm., fig. 7/7.

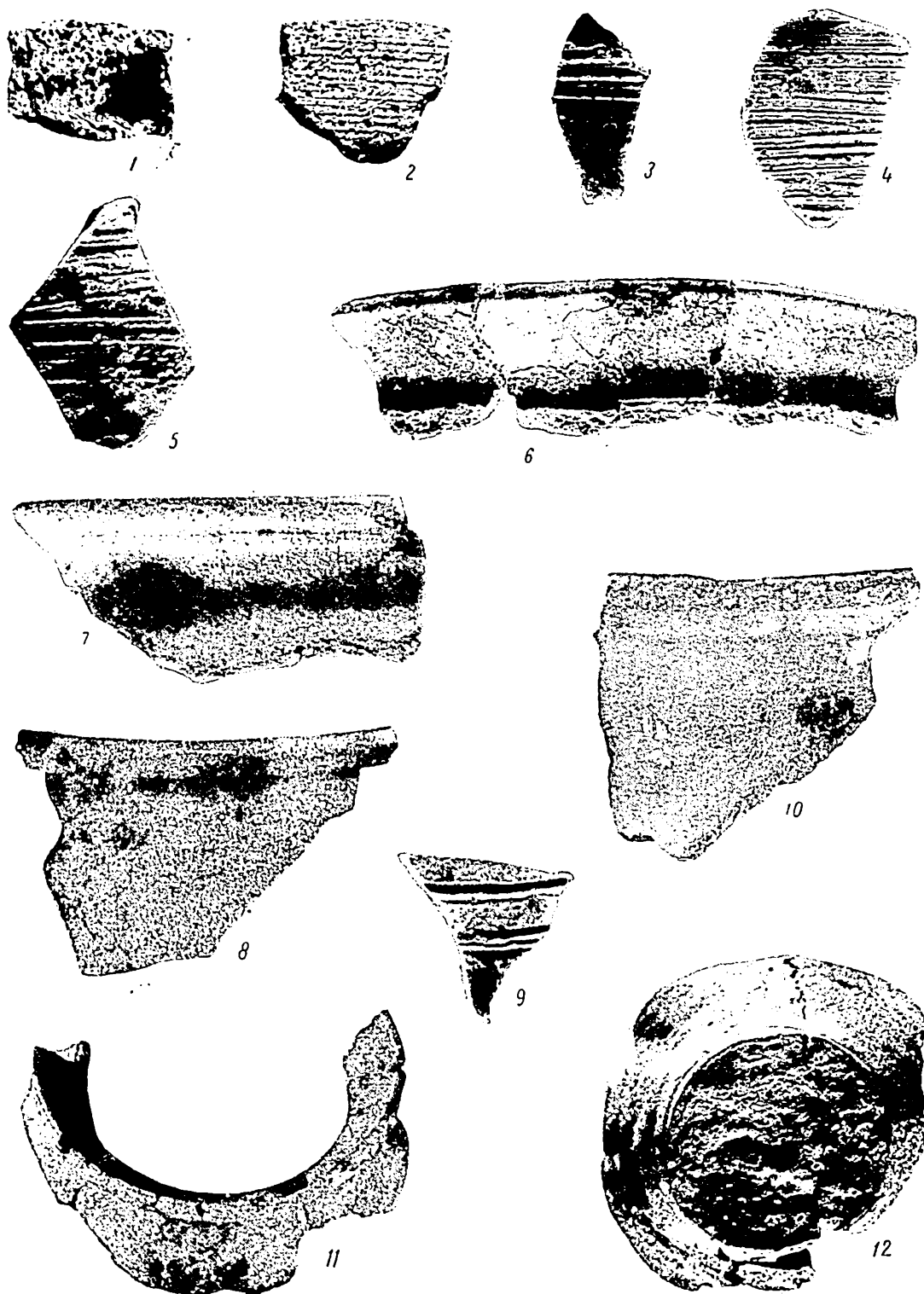

Fig. 13. — Ceramică din epoca feudalismului timpuriu : 2-5, 9 — secolele XI-XII; 1, 6-8, 10-12 — secolul al XIII-lea (1, 2, 5-6, 8, 10 = circa 2/3; 3-4, 7, 12 = circa 3/4; 9 = circa 1/2; 11 = 1/3).

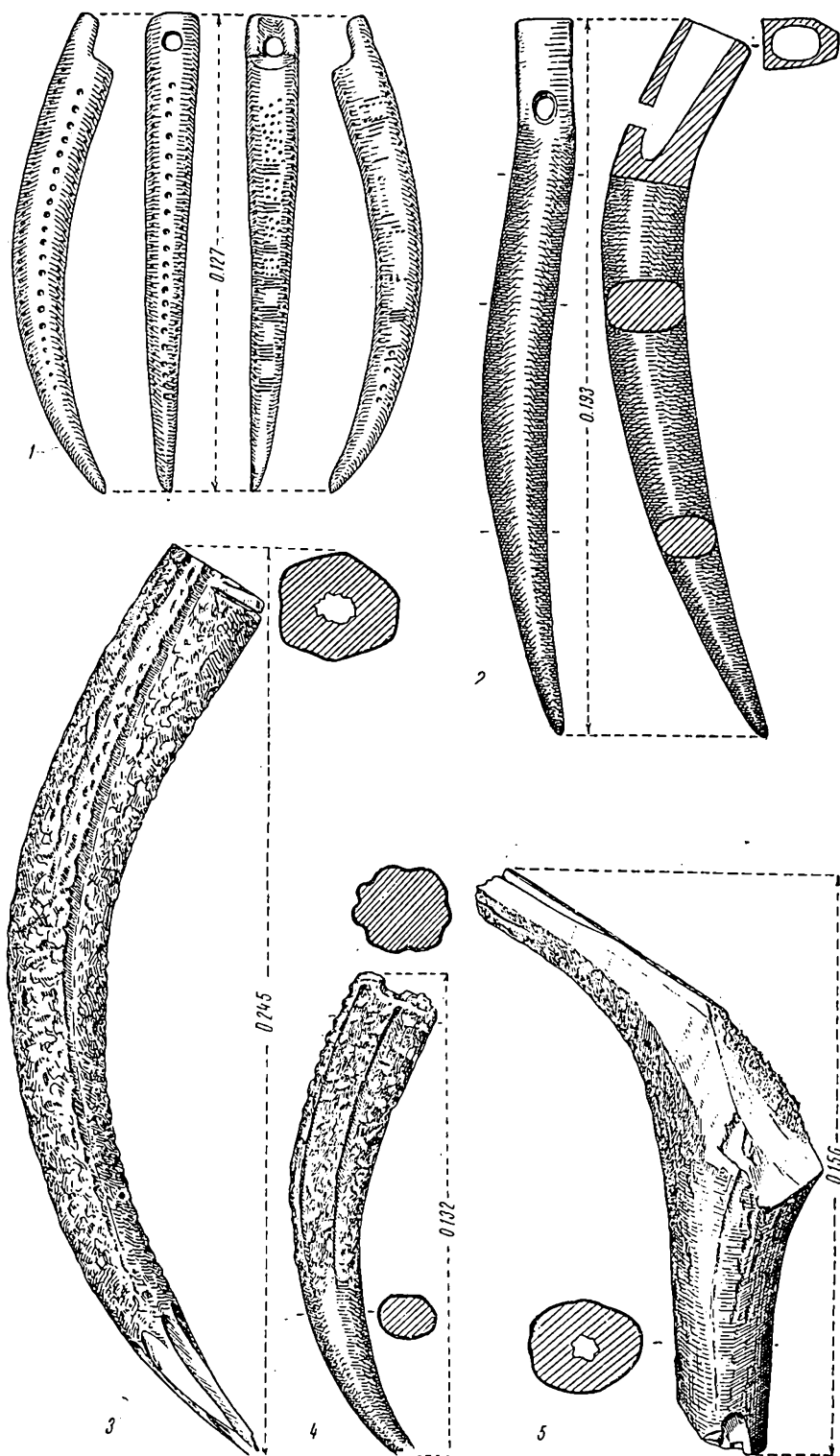

Fig. 14. — Obiecte de corn de cerb din secolul al XIII-lea.

Împungătoare de corn asemănătoare ca formă și ornament se găsesc deseori în așezările feudale din secolele X — XII de la Dunărea de Jos și mai ales în așezarea feudală de la Garvăn⁷⁵. Aici prelucrarea osului și cornului a constituit unul din meșteșugurile practicate pe scară largă în secolele X — XII. De altfel, în sudul Dunării prelucrarea cornului de cerb cunoaște o tradiție mai veche, fiind larg răspândită în epoca primului țarat bulgar, descoperindu-se în diverse așezări

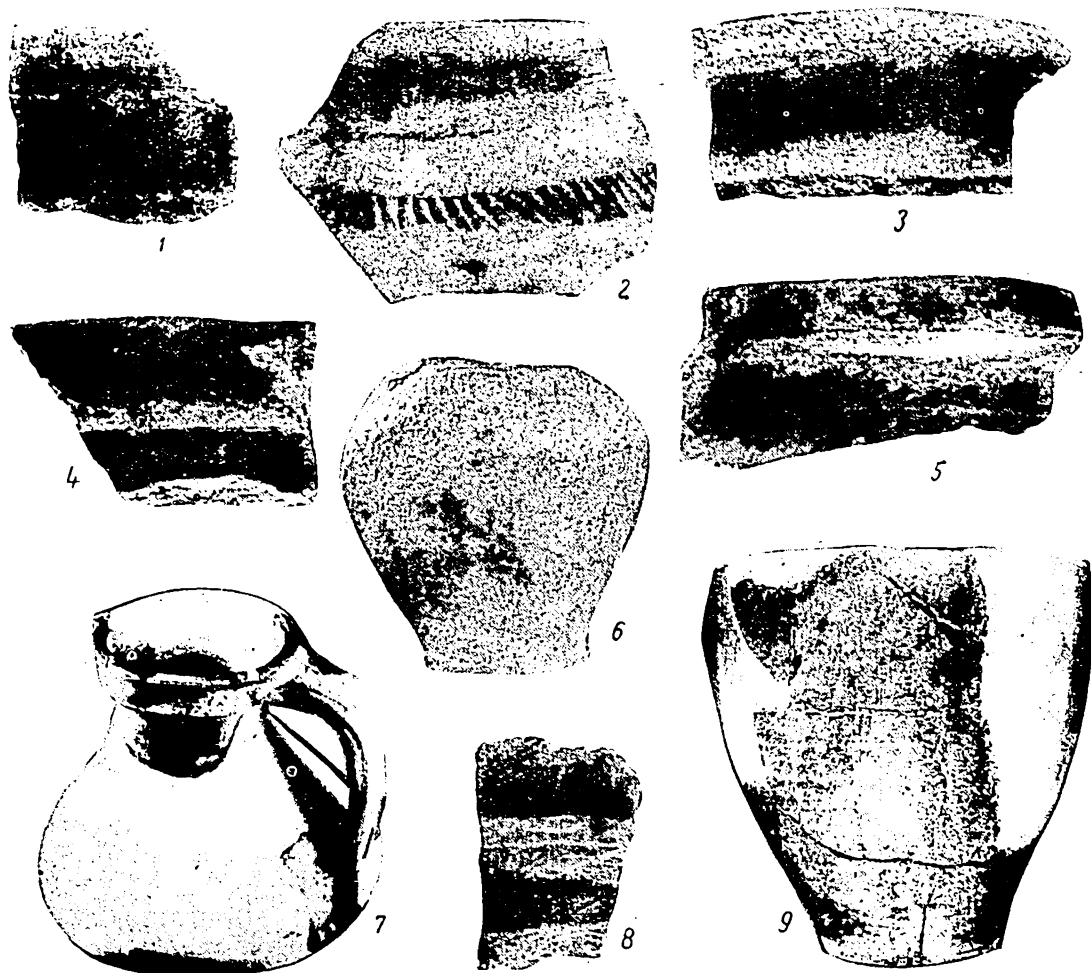

Fig. 15. — Ceramică orășenească de la sfârșitul secolului al XIV-lea (1, 3-4, 8 = circa 3/4; 2, 5=circa 2/3; 6 = 1/2; 7 = circa 1/3; 9 = 1/4).

feudale, dar mai ales la Preslav, împungătoare de os și corn semifinite și finite, de regulă avînd un decor din puncte sau puncte în cercuri⁷⁶. Un decor de acest fel se întîlnește pe obiectele de os descoperite la Garvăn, precum și în unele așezări din Moldova datînd din perioada feudalismului timpuriu. Astfel, la Dănești s-a

⁷⁵ I. Barnea, *Meșteșugurile și așezarea feudală de la Garvăn (sec. X—XII)*, în SCIV, VI, 1955 1—2, p. 110—113, fig. 6/1—9; idem, *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-*

Danube du X-e au XII-e Siècles, în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, București, 1955, p. 169 și urm., fig. 4/4.

⁷⁶ T. Totev, *За обработка на кост в средновековна България*, în *Ар*, V, 1963, 3, p. 83 și urm., fig. 1—5.

descoperit o placă de os frumos ornamentată cu un decor de puncte în cercuri, adică prezentînd așa-numitul decor „în ochiuri”⁷⁷. Și în alte așezări din Moldova din această epocă întîlnim obiecte de os și corn prelucrate. În acest sens sînt concludente descoperirile din așezarea feudală timpurie de la Răducăneni, unde este atestată prelucrarea cornului de cerb⁷⁸, și din așezarea din secolele XII — XIII de la Prodana-Birlad⁷⁹, unde s-a documentat prezența unui atelier pentru prelucrarea cornului.

Împungătoarele de os descoperite pe locul vechii curți domnești din Iași sînt asociate și cu un fragment de brătară de sticlă, netedă, cu capetele deschise, avînd analogii în brățările din secolele XII — XIII de la Novgorod⁸⁰. Astfel, brățările netede, așa cum au stabilit cercetările de la Novgorod, alcătuiesc al treilea tip în evoluția brățărilor de sticlă rusești timpurii și datează îndeosebi din prima jumătate a secolului al XIII-lea, putînd pătrunde în această vreme și pe teritoriul Moldovei.

În felul acesta, descoperirile de pe versantele sud-estic și vestic al terasei inferioare a Bahluiului, de pe locul vechii curți domnești, atestă existența unui nivel de locuire din perioada feudalismului timpuriu, contemporan cu așezările feudale timpurii de la Dănești, Hlincea, Răducăneni și Prodana, dovedindu-se o continuitate de locuire în această parte a așezării feudale Iași, unde a fost identificat, pe cale arheologică, nucleul inițial al târgului Iași.

FEUDALISMUL DEZVOLTAT

Așezarea din secolele XIV — XV. Săpăturile metodice din 1960 și 1961 au permis constatarea că pe locul vechii curți domnești a existat o așezare feudală de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, anterioară stabilirii pe acest loc a curții voievodale. Ceramica descoperită în săpături, ca și cea provenită din cercetările anterioare, datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, prezintă caracteristicile unei producții orășenești, cu analogii în ceramica din majoritatea orașelor medievale din Moldova.

Astfel, numeroase fragmente ceramice, provenind de la vase lucrate la roata de picior, dintr-o pastă foarte bine frămîntată de culoare brună-cenușie sau cenușie cu marginea dreaptă cu un briu în relief, ascuțit sau rotunjit, aflat imediat sub buza dreaptă și puțin îngroșată (fig. 15/1, 4, 8), datează de la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Tot acestei vremi îi aparțin și unele vase brune-roșcate, arse neuniform, cu buza dreaptă, puțin îngroșată la exterior și ornamentate cu roțița dințată sub gîtul vasului (fig. 15/2). Remarcăm și prezența unor oale mici de culoare cenușiu-închis, aproape negre, de asemenea, ornamentate pe umăr cu roțița dințată (fig. 15/6).

Deosebit de caracteristice pentru această epocă sînt ulcioarele (fig. 15/7) și oalele cenușii mari și mijlocii, lucrate dintr-o pastă zgrunțuroasă, arsă uniform,

⁷⁷ M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 36, fig. 9/2.

⁷⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 726, fig. 5/7.

⁷⁹ D. Gh. Teodor, V. Palade și E. Popușoi, *Șantierul arheologic Prodana-Birlad* (în ms.).

⁸⁰ B. A. Kolcin, *Тонкографическая, стратиграфическая и хронологическая Новгородского раскопа*, în *МИА*, 55, p. 122—123, fig. 30.

cu buza puternic îngroșată la exterior și cu o șanțuire în interior pentru capac (fig. 15/3—5,9). Această ceramică, identică celei descoperite la Suceava ⁸¹, atestă o producție meșteșugărească de caracter orășenesc.

Materialele arheologice datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea dovedesc existența la Iași a unor locuințe ale orășenilor pe locul unde ulterior domnia și-a instalat reședința sa, la început temporară, apoi permanentă. Deosebit de caracteristic este faptul că la Iași nu se constată, prin analogie cu cercetările prilejuite de săpăturile arheologice de la curtea domnească din Suceava, o evacuare a orășenilor, însoțită de părăsirea sau distrugerea locuințelor acestora. Astfel, săpăturile de la Suceava, atît în interiorul, cît și în preajma curții domnești, au dus la constatarea că într-un anumit sector locuințele orășenilor au fost distruse prin incendiu, iar în altul s-a răzuit nivelul de locuire din perioada imediat precedentă construirii curții domnești pe locul respectiv, în vremea lui Petru Mușat. Materialul arheologic descoperit la Iași dovedește totodată și o locuire sporadică în această parte, aici fiind, probabil, marginea de sud a așezării feudale de caracter urban de pe terasa inferioară a Bahluiului.

Puținătatea materialului arheologic de factură orășenească ar putea fi explicată și prin existența, în această parte a așezării respective, a unui cimitir feudal, așa cum pare să ne documenteze descoperirea în perimetrul Palatului Culturii a unui mormînt de înhumăție, după toate probabilitățile de rit creștin întrucît scheletul era orientat V—E și lipsit complet de inventar.

De asemenea, din punct de vedere topografic, în urma cercetărilor arheologice de la curtea domnească din Iași rezultă o asemănare cu cele constatate la Suceava. Este vorba de poziția oarecum periferică a curții domnești de la Iași față de așezarea orășenească. La fel ca la Iași, la Suceava curtea domnească nu s-a construit în interiorul orașului, ci la marginea acestuia ⁸².

În ambele cazuri așezarea topografică a curții domnești a avut consecințe imediate asupra dezvoltării ulterioare în spațiu a târgului ca atare. La Suceava s-a

Fig. 16. — Ziduri de pe latura de sud a incintei: 1 — zid din secolul al XV-lea; 2 — zid din secolul al XVII-lea cu arc de descărcare.

⁸¹ SCIV, V, 1954, 1—2, p. 300, fig. 34; Gh. Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la Cetatea Scheia-Suceava*, în *Materiale*, VI, p. 930, fig. 7; M. D. Matei,

Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava, în SCIV, XI, 1960, 1, p. 112 și urm.

⁸² M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 81.

constatat în jurul curții domnești o concentrare de locuințe a unor pături bogate din populația suceveană, aparținând atât slujitorilor, cât și negustorimii sau meșteșugarilor mai înstăriți. Pentru Iași constatăm, tot pe cale arheologică, o dezvoltare a târgului și o extindere teritorială a nucleului inițial al așezării cu caracter urban spre vest și nord de locul ocupat de curtea domnească. Deocamdată, în stadiul actual al cercetărilor privind curtea domnească și chiar târgul medieval

Fig. 17. — Zid din secolul al XV-lea, adosat, pe ambele laturi, cu ziduri din secolul al XVII-lea.

secolului al XV-lea, fiind anterioare epocii lui Ștefan cel Mare. În acest sens, atât materialul arheologic descoperit în unele secțiuni, cât și stratigrafia locului cercetat au stabilit că cele mai vechi construcții din piatră de pe versantul de sud-est al terasei inferioare a Bahluiului, de pe locul vechii curți domnești, datează, după toate probabilitățile, din vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi. Astfel, în ceea ce privește datarea colțului de sud-est al incintei exterioare, descoperit în caseta A (fig. 1), s-a putut preciza, în urma efectuării săpăturilor arheologice prin secțiunea A I, că cel mai vechi zid este acela care se fundează de la nivelul solului cu humus feudal, parțial răzuit, probabil în vederea amenajării escarpei. Așa cum rezultă din stratigrafia constatată în profilul de vest al secțiunii A I (fig. 5), deasupra stratului de pământ negru (humus feudal), răzuit parțial, s-a depus un strat de moloz, nisip și lut galben purtat, amestecat cu cărămizi așezate neuniform, provenit în mod cert de la construirea primului zid al incintei exterioare a curții domnești. De altfel, deosebit de concludentă a fost și observația că între stratul

Iași, nu se pot face precizări în legătură cu existența, în funcție de curtea domnească, a unui oraș de jos, așezat la poalele terasei inferioare a Bahluiului, în imediata apropiere a curții domnești.

Ceea ce este însă deosebit de important este faptul că în urma săpăturilor arheologice metodice din 1960 s-a putut preciza că primele construcții din piatră ale curții domnești datează din prima jumătate a secolului al XV-lea, fără să fi existat anterior o cetate sau o fortificație temporară de pământ și lemn.

În felul acesta, datele arheologice confirmă pe cele istorice, pe baza cărora se constată existența în prima jumătate a secolului al XV-lea a curții domnești din Iași, amintită în actul din 8 octombrie 1434⁸³.

Fazele de construire ale curții domnești din Iași (secolele XV-XVIII). Cercetările arheologice efectuate pe locul vechii curți domnești din Iași au permis să se precizeze că primele construcții de piatră sînt mai vechi decît a doua jumătate a

⁸³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, p. 398.

de humus medieval și cel cu moloz, nisip și lut galben purtat se constată prezența unei pojghițe subțiri de mortar, care se prelinge în temelia zidăriei. Nu mai încapă îndoială că, cel puțin în această parte a incintei exterioare, a fost găsit cu certitudine nivelul de la care s-au adâncit temeliile zidurilor curții domnești din prima fază, și anume cele din prima jumătate a secolului al XV-lea. Din cercetările efectuate în caseta A, prin secțiunea A I, s-a observat că temelia zidului incintei ex-

Fig. 18. — Colțul de nord al incintei exterioare a curții domnești.

terioare s-a săpat pînă la o adîncime de 1,50 m în lutul galben (fig. 5). Temelia este construită din piatră de râu de dimensiuni mijlocii, prinsă cu mortar din var hidraulic. Paramentul zidului, alcătuit de asemenea din piatră de râu, de dimensiuni mari și mijlocii, de o formă destul de regulată și așezată orizontal, prezintă o construcție efectuată cu multă grijă și atenție. În felul acesta s-a stabilit că zidul, al cărui parament se vede sub arcul de descărcare al unui zid adăugat într-o fază ulterioară, constituie zidul incintei exterioare dinspre latura de sud a curții domnești din epoca lui Alexandru cel Bun și a urmașilor săi. În fața zidului exista escarpa sau panta orientată spre sud, la piciorul căreia se întindea, după toate probabilitățile, un lac. În atare situație devenea complet lipsită de sens prezența unui șanț de apărare în această parte a pantelor. Acesta își avea rostul său în partea opusă a pantelor naturale, care asigurau și o apărare naturală, necesitînd puține și slabe lucrări de amenajare. Acestea din urmă au fost observate parțial în secțiunea A I, unde au apărut și cărămizi așezate neuniform pe panta răzuată. Este important să menționăm că una din cărămizile descoperite aici are incizat, prin zgîrierea ei după ardere, un țințar (fig. 24/7), care-și găsește analogii în cărămizile purtînd același

desen, descoperite la Suceava în incinta cetății mușatine⁸⁴, adică în citadela ale cărei faze de construire și eventuale amenajări se încheie în epoca lui Alexandru cel Bun.

În faza inițială zidurile aveau o grosime de 1 m la temelie și 0,90 m la parament, ridicându-se la o înălțime apreciabilă, dată fiind temelia lor adâncită pînă la 1,50 m sub nivelul solului de călcare la acea vreme. De aceste ziduri din secolul

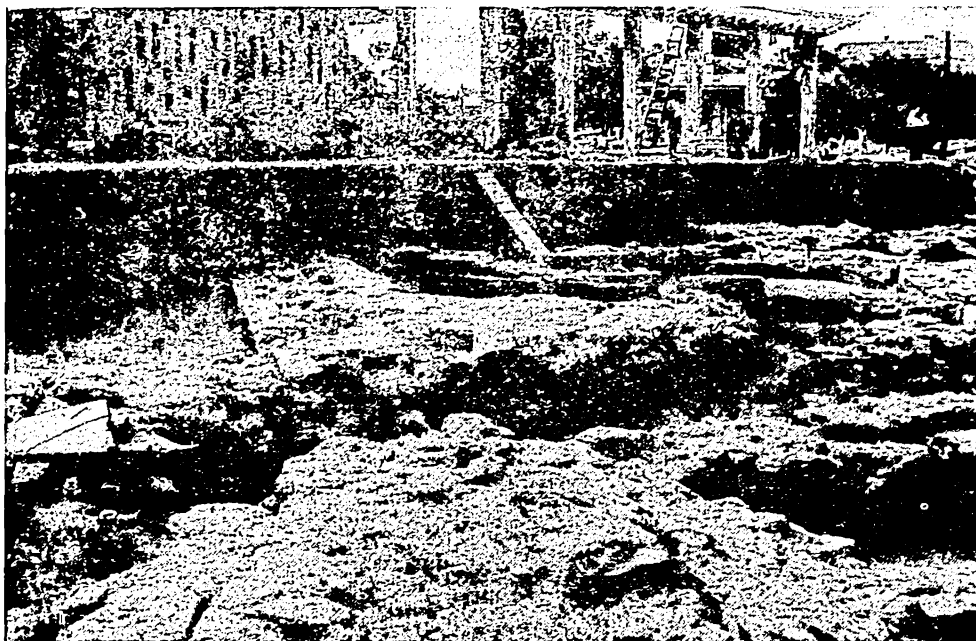

Fig. 19. — Limita de vest a săpăturilor cu o parte din ruinele curții domnești.

al XV-lea, dezvelite parțial în caseta A și datate atît pe cale stratigrafică, cît și cu ajutorul diverselor obiecte, se leagă structural alte ziduri, care n-au putut fi cercetate deoarece a fost imposibilă efectuarea săpăturilor în direcția Palatului Culturii, sub temeliile căruia zac cele mai multe complexe din faza inițială a acestei curți.

Pe latura săpată s-a putut observa cu claritate extinderea în spațiu a curții domnești în secolul al XV-lea, după toate probabilitățile în vremea lui Ștefan cel Mare. Din această vreme datează un bastion pătrat, cu ziduri groase de 1 m, din care s-au păstrat temeliile și parte din parament, indicînd, prin prezența unui pilon pătrat în mijlocul patrulaterului o eventuală cameră boltită (fig. 1). La aceste ziduri, datate în mod cert în secolul al XV-lea, se adaugă în secolele următoare alte ziduri (fig. 17). Este evidentă funcția defensivă pe care o îndeplinea acest bastion patrulater, atît în faza sa inițială, cît și în etapele următoare, avînd menirea să apere curtea domnească pe latura de nord-est, adică dinspre oraș, cu precădere dinspre platoul unde actualmente se află biserica Sf. Lazăr și Halele Centrale (fig. 18) și de unde s-ar fi putut produce cu ușurință un atac cu artilerie.

⁸⁴ K. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, p. 77, fig. 72/1.

Săpăturile de pe locul vechii curți domnești n-au putut fi lărgite așa cum s-a arătat mai sus, spre vest în direcția Palatului Culturii (fig.19). Din această cauză și dezvelirea acestui turn patrulater din secolul al XV-lea s-a limitat doar la perimetrul foaierului Teatrului de vară. Astfel, a rămas neprecizat dacă acest turn este izolat sau face parte organică cu alte construcții, care structural, pe latura estică, s-ar afla în legătură cu incinta curții domnești.

Fig. 20. — Latura de sud a incintei exterioare a curții domnești.

Prin analogie cu descoperirile de la Cetatea de Scaun din Suceava, unde faza I Ștefan cel Mare se caracterizează prin construirea unor ziduri cu o grosime de 1 m și cu folosirea unor turnuri pătrate, putem presupune că acest turn face parte efectiv din incinta exterioară a curții domnești de la Iași din faza a II-a a existenței acestei curți, și anume din vremea lui Ștefan cel Mare. Cercetările viitoare vor aduce probabil date în plus pentru lămurirea acestei probleme. O fază Ștefan cel Mare la curtea domnească din Iași se documentează prin descoperirea unor bogate resturi de ceramică de uz casnic și decorativă de interior, dovedind o viață de un deosebit lux la acea vreme în incinta curții domnești. Astfel, în afară de ceramica nesmălțuită, și smălțuită specifică curților domnești de la Suceava și Piatra-Neamț, la Iași se remarcă și numeroase plăci de teracotă sau cahle smălțuite de la sobele din camerele palatului, multe din acestea cu decor geometric, antropomorf și zoomorf, precum și heraldic, îndeosebi cu stema dezvoltată a Moldovei, având analogii în ceramica ornamentală din vremea lui Ștefan cel Mare.

Stratigrafic s-a putut observa și o lărgire a curții domnești în secolul al XVI-lea, atestată de depunerile de nivelare din sectorul estic al terasei, de la nivelul cărora s-au construit unele ziduri, probabil tot ale incintei exterioare, deoarece

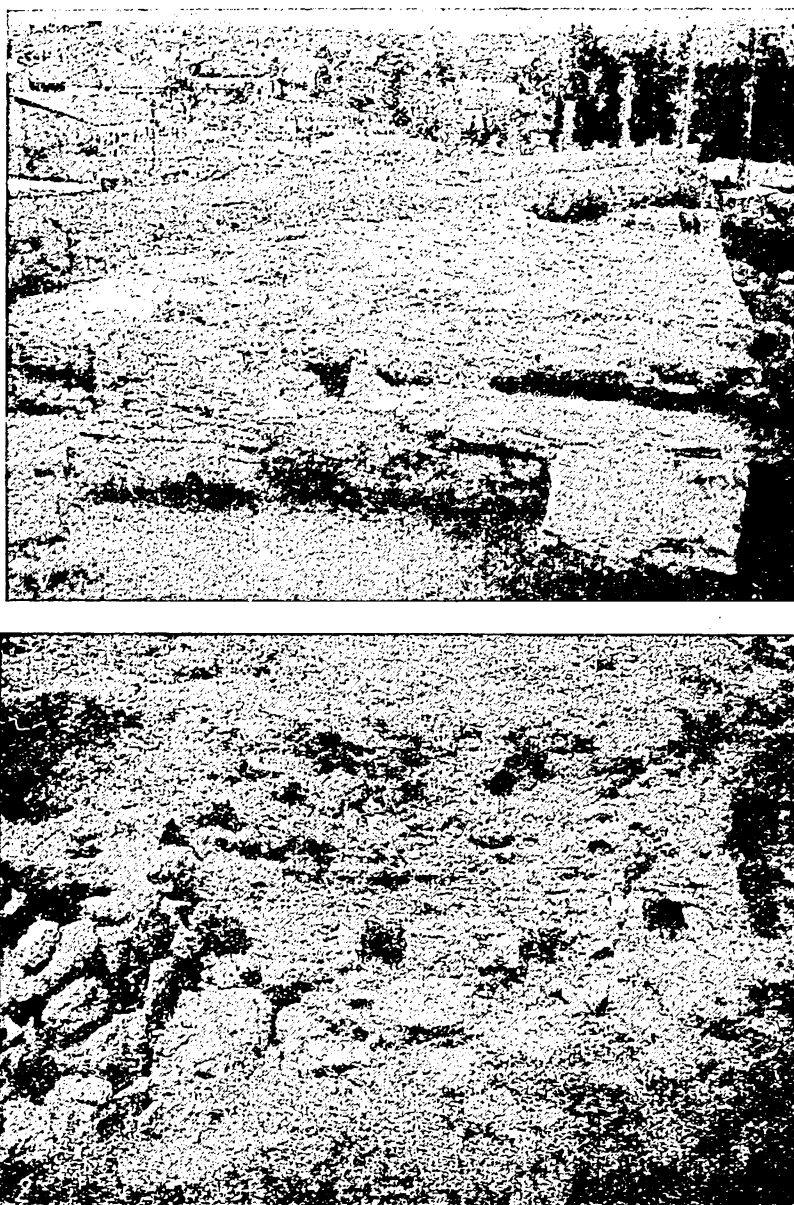

Fig.21. — Turn masiv pătrat din secolul al XVII-lea.

par a se țese organic cu restul zidurilor anterioare (fig. 1). Unele din aceste ziduri, așa cum se observă în caseta A, au servit drept temelie pentru zidurile incintei exterioare din secolul al XVII-lea. Din punctul de vedere al tehnicii de construcție, zidurile din secolul al XVI-lea, menționate de călătorul rus Trifon Korobeinikov la sfârșitul secolului al XVI-lea ⁸⁵, nu se deosebesc prea mult de cele din secolul precedent (fig. 20).

⁸⁵ Gh. Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 35.

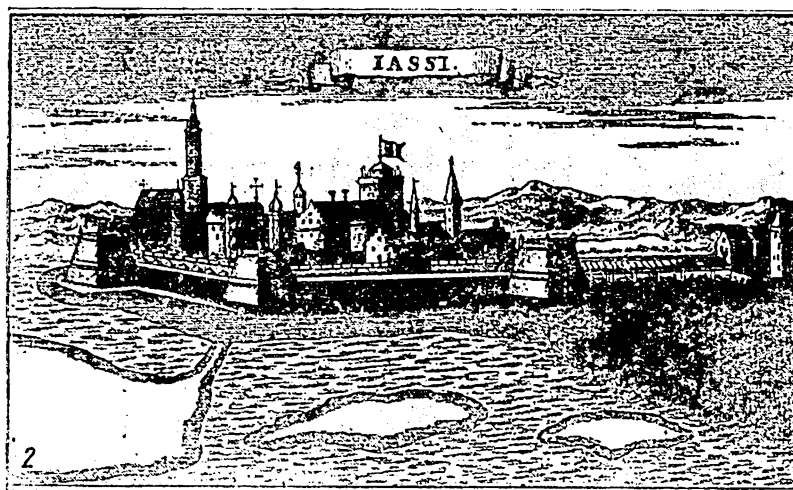
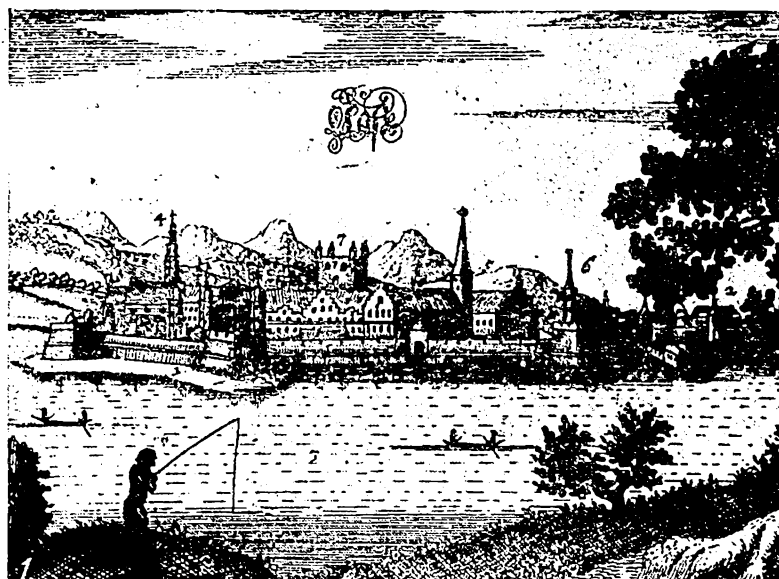

Fig.22. — Curtea domnească din Iași. Stampe de epocă.

În schimb, zidurile din secolul al XVII-lea marchează o altă etapă în evoluția curții domnești din Iași, caracterizată prin unele aspecte noi din punctul de vedere al tehnicii construcțiilor în piatră.

Ceea ce frapază chiar de la bun început este masivitatea construcțiilor, proporția lor gigantică, nemaîntîlnită în alte curți domnești, atît în ceea ce privește zidurile incintei, cît și unele turnuri. Se constată astfel că, o dată cu lărgirea incintei exterioare pe laturile de est și de nord ale terasei menționate, s-au întărit puternic și zidurile existente, prin adaugări simple sau duble de ziduri noi, care fac să apară în unele părți ale acestei incinte exterioare adevărate ziduri de cetate, într-o vreme cînd turcii interziseseră construirea cetăților pe teritoriul Moldovei.

Dacă ne oprim atenția asupra colțului de sud-est al incintei exterioare, vom observa o adăugare la zidul din secolul al XV-lea a unui zid de 0,60 m, ceea ce dădea o grosime de 1,50 m întregului zid de pe latura sudică, apropiindu-se de grosimea zidurilor de cetate. Totodată, lărgindu-se incinta spre est, constructorul, sesizat de existența pantei cu un anumit unghi de înclinare, cât și de ineficacitatea construirii unui zid circular cu contraforturi, într-o zonă cu bogată rețea de apă freatică, propice alunecărilor de teren, care provoacă și prăbușirea zidurilor, aplică un sistem ingenios de construcție în formă stelară.

Concomitent apar și turnurile patrulate construite masiv din piatră (fig. 21/1), la înălțarea cărora constructorul folosește, pe de o parte, piloni de stejar cu diametrul de 0,60—0,80 m înfipti în pământ, peste care așază patul de piatră masivă, legată la rindul său cu birne de stejar pătrate cu latura de 0,40 m, așezate în rețea simetrică (fig. 21/2). În felul acesta se asigură construcției o deosebită elasticitate. Turnul, amenajat în felul acesta pentru susținerea artileriei, căpăta nu numai forma unui trunchi de piramidă, ci o stabilitate absolut necesară. Nu este de mirare deci că această curte domnească, astfel fortificată, a stîrnit admirația multor călători străini. Zidurile și bastioanele ei au fost reproduse și în stampa de epocă reprezentînd curtea domnească în 1686, tipărită la Augsburg la 1701 (fig. 22/2). Această stampă, de largă circulație în secolele XVIII—XIX, a fost considerată pînă în prezent ca fiind fantezistă (fig. 22/1). În realitate ea nu este altceva decît imaginea aspectului exterior al curții domnești la sfîrșitul secolului al XVII-lea, după refacerile efectuate în vremea lui Vasile Lupu, așa cum o dovedesc recente săpături și descoperiri de pe locul vechii curți domnești.

Săpăturile au dat la iveală două bastioane masive pătrate, unul cu latura de 14 m, celălalt cu latura de 8 m. Acestea alcătuiesc, împreună cu restul zidurilor descoperite și cu care se ȧes în mod organic, zidurile incintei exterioare, reprezentînd totodată și sistemul de fortificație al curții domnești.

Asupra acestui sistem de fortificație ne putem da seama și din compararea planului ruinelor cu planul incintei curții domnești din cele două planuri ale orașului Iași descoperite în arhivele de la Moscova⁸⁶.

Lucrările întocmite de topometria ruși în secolul al XVIII-lea în timpul războaielor împotriva turcilor ne înfățișează astfel cu destule amănunte și planul curții domnești din Iași la acea vreme. În ambele planuri curtea domnească ocupă colțul de sud-est al terasei inferioare a Bahluiului din marginea sud-estică a orașului Iași. Poziția excentrică a curții domnești încă din faza sa inițială s-a menținut și în fazele ulterioare, orașul crescînd spre nord și vest. Forma generală a curții domnești, așa cum rezultă din ambele planuri, este aceea a unui pentagon cu vîrfurile orientate spre oraș, adică în direcția unde se cerea o amenajare specială, care să ducă, prin construirea unui șanț de apărare, la separarea curții domnești de restul terasei unde se dezvoltă tîrgul feudal. De altfel, din stampa de la 1701 rezultă că orașul era separat de curtea domnească printr-un șanț de apărare, peste care era construit un pod din lemn.

⁸⁶ Arhivele statului Iași, colecția planuri, nr. 1 131 și 1 132. Fotocopii după planurile orașului Iași din 1791 și 1790 păstrate în Arhiva centrală de stat istorico-militară din Moscova, fond. arhiva științifico-militară, nr.

2 067 și 2 436. Vezi și *Documente privilegiate la istoria economică a României. Orașe și ȧrguri: 1776—1861, Moldova, Seria A*, vol—II, București, 1960, p. 553—554.

Deși în această parte a curții domnești nu s-au efectuat săpături, totuși configurația terenului, planurile vechi, orientarea spre vest a zidului incintei exterioare descoperit pe latura de nord-est din dreptul bastionului pătrat mai mic ne îndreptățește să presupunem că în partea dinspre oraș terasa inferioară a Bahluiului, pe locul vechii curți domnești, a fost despărțită de restul terenului printr-un șanț de apărare.

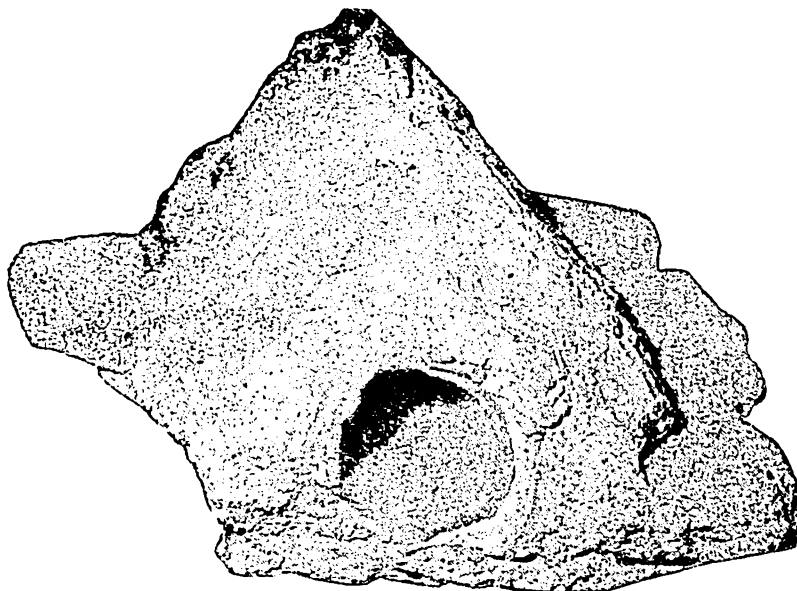

Fig. 23. — Conductă pentru apă din secolul al XVII-lea (circa 1/4).

Așa cum a rezultat din secțiunea A I, escarpa luase ființă prin amenajarea pantelor naturale existente în primul rînd pe laturile de sud și apoi pe cele de est și vest. Latura de nord trebuia fortificată prin construirea unui șanț de apărare și implicit a unui întreg sistem de apărare al porții de intrare și al podului, absolut necesare în această parte. Cercetările viitoare vor contribui, indiscutabil, la clarificarea și a acestor importante probleme, care se află în strînsă legătură cu întregul sistem de fortificare al curții domnești din Iași în diversele sale etape.

Secolului al XVIII-lea îi aparțin și unele construcții din afara incintei exterioare, adăugate la zidul curții dezvelite în caseta B. Aici construcțiile se adîncesc în straturi de umplutură, cu resturi menajere și cu foarte multe fragmente ceramice de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, făcînd dovada neutilizării escarpei în sistemul de apărare al curții domnești. La această vreme curtea domnească crescuse teritorial destul de mult, iar diversele complexe din interior au necesitat, la un moment dat, aducțiunii de apă pe conducte de olane descoperite și parțial dezvelite în aceeași casetă B (fig. 1).

Diversele știri scrise menționează preocuparea ocîrmuirii pentru aprovizionarea cu apă a tîrgului feudal Iași și, implicit, a curții domnești de aici⁸⁷.

⁸⁷ C. C. Giurescu, *Le voyage de Nicole Barsi en Moldavie* (1633), Paris-Bucarest, 1925, p. 25. I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, E. S.P.

L. A., 1956, p. 147 și 341; Nicolae Costin, *Letopiseșul Moldovei (1622—1711)*, în *Cronicile României*, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, București, 1878, p. 14.

Descoperirile arheologice de pe locul vechii curți domnești fac dovada existenței unui sistem de aducțiune pe conducte de olane încă din secolul al XVII-lea, care apoi se dezvoltă în secolul al XVIII-lea.

Conductele de apă cu olane roșii sînt de mai multe categorii, putîndu-se deosebi mai multe etape, după construcția și sistemul de protecție. Astfel, cele mai vechi, și anume din secolul al XVII-lea (fig. 23), sînt conductele protejate cu pietre, așezate în triunghi. În etapa următoare, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, pietrele sînt înlocuite cu cărămizi, așezate de asemenea în triunghi. În ambele cazuri, conductele erau înecate în mortar. În fine, urmează o etapă ultimă, secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, cînd olanele sînt protejate de cărămizi așezate în formă de trapez. În acest caz mortarul înecă numai locul de îmbinare al oanelor.

Olanele de dimensiuni mai mari, probabil de canalizare, au fost protejate cu pietre de dimensiuni mijlocii, dispuse în formă pătrată sau trapezoidală. În incinta curții domnești s-au descoperit și canale de scurgere construite numai din piatră.

Din descoperirile făcute rezultă că la construirea curții domnești din Iași s-a folosit piatra, cărămida, țigla și olanele.

În afara zidurilor construite din piatră de rîu prinsă cu mortar cu var hidraulic, a cărui compoziție variază în funcție de dozajul de nisip, cenușă sau uneori și cărămidă pisată, meșteșugarii și constructorii de la curtea domnească au folosit și piatra de calcar, pe care au fasonat-o, dîndu-i diverse forme, în funcție de scopul urmărit. Astfel, deși sînt rare, atrag totuși atenția fragmente, probabil, de postamente sau console, greu de precizat ca epocă. De altfel, aceste materiale au fost descoperite în straturi purtate și, deși reprezintă vestigii arhitecturale ale curții domnești din Iași, în fond nu ne spun nimic în ceea ce privește arhitectura de piatră a acestui important complex feudal.

Altfel se prezintă situația cu materialul ceramic folosit la pardoselile camerelor palatului domnesc sau cu cel folosit pentru acoperiș. Astfel, în afară de cărămizile dreptunghiulare de diferite dimensiuni (fig. 24/7) utilizate la pardoseala camerelor din secolul XV—XVI, avînd analogii la Cetatea de Scaun de la Suceava, la curtea domnească din Iași s-au utilizat și cărămizi de pardoseală, de formă hexagonală (fig. 24/4—5), identice cu cele existente în prezent în sala gotică din palatul domnesc din vremea lui Duca Vodă de la Cetățuia-Iași.

Cărămizile pavimentare sînt mari și mijlocii, cele mari fiind și mai groase. Ambele categorii erau folosite la pardosirea iatacurilor și camerelor palatului. Probabil că unele din ele erau și smălțuite. Cele descoperite sînt nesmălțuite.

În schimb, țiglele pentru acoperiș, de formă pentagonală alungită (fig. 24/1) sau rotunjite (fig. 24/2), late și avînd în spate un suport pentru fixare, sînt în general nesmălțuite. Apar însă și unele smălțuite în galben și verde (fig. 24/6). De asemenea se folosesc și țigle semicilindrice, îngustate la un capăt pentru îmbinare (fig. 24/3). Aceste țigle, datînd din secolele XVIII—XIX, s-au men-

ținut la Iași pînă în ultima vreme, fiind semnalate recent la acoperișul zidului împrejmuitoar de la biserica Sf. Sava.

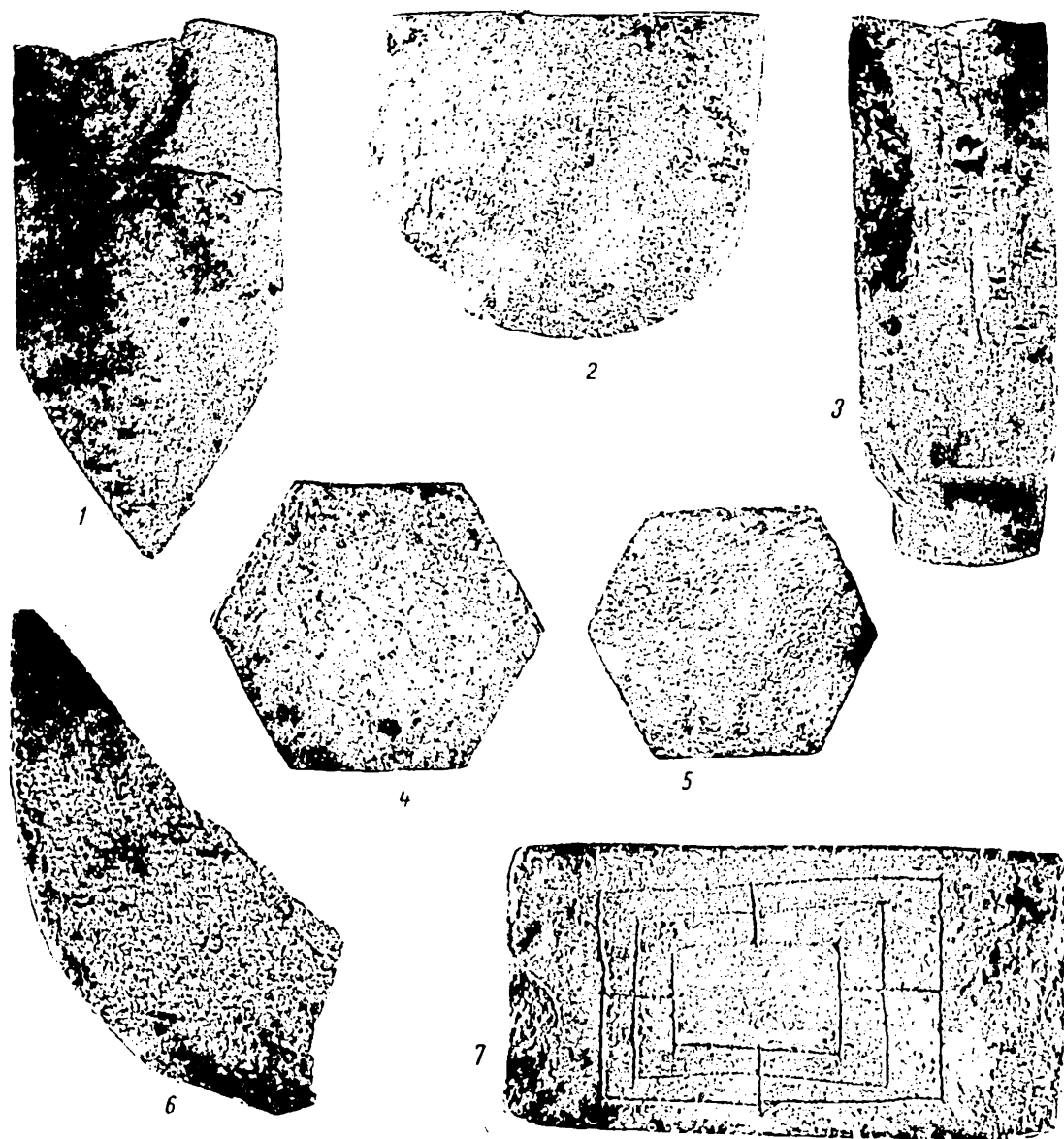

Fig. 24. — Cărămizi și țigle din secolele al XV-lea (7), al XVII-lea (1 - 2, 4 - 6) și al XVIII-lea (3).
(1, 4 - 5 = circa 1/4; 2 - 3 = circa 1/3; 6 = circa 1/2; 7 = circa 3/4).

Din studiul materialului descoperit la Iași rezultă că atât palatul domnesc, cât și restul construcțiilor din incinta curții domnești aveau interioare pardosite cu cărămizi dreptunghiulare sau hexagonale, iar pe acoperiș țiglă, așezată în forma solzilor de pește sau a șitei de la casele orașenilor. În acest sens apare edificatoare reproducerea palatului domnesc, acoperit cu țigle cu vârful ascuțit,

de pe stampa care-l înfățișează pe Dimitrie Cantemir în fața curții domnești din Iași. Adăugind la toate acestea și ceramica decorativă de interior, ca și teracotele sau plăcile de import de proveniență otomană, putem întregi tabloul curții domnești din Iași, caracterizată printr-un fast deosebit, manifestat mult mai pregnant în secolul al XVII-lea, de când ne-a rămas și cel mai bogat material ceramic.

În felul acesta, referindu-ne în concluzie la etapele de construcție ale curții domnești din Iași, putem desprinde cu claritate, pe baza materialului arheologic și a stratigrafiei locului cercetat că cea mai veche etapă aparține primei jumătăți a secolului al XV-lea. Etapa următoare, corespunzătoare epocii lui Ștefan cel Mare, adică celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea, este o epocă de fast, când și alte surse de informare ne atestă o curte domnească bogată, pe lângă care Ștefan cel Mare a construit și biserica domnească Sf. Nicolae (1492—1493). După aceasta urmează o altă etapă, căreia îi aparțin construcțiile din secolul al XVI-lea, când la Iași palatul și curtea domnească aveau înfățișarea unei cetăți. Această cetate va crește considerabil atât ca suprafață, cât și ca potențial de viață în vremea lui Vasile Lupu, când curtea domnească din Iași atinge apogeul dezvoltării sale. Începând cu această epocă, o dată cu stabilirea definitivă a capitalei țării la Iași, curtea domnească din Iași va deveni cea mai mare curte domnească din Moldova.

Fastul deosebit al acestei curți, documentat de numeroase materiale arheologice, este confirmat și de izvoarele scrise interne și externe.

Materialul arheologic scos din săpături, mărturie vie a muncii făuritorilor de bunuri materiale, va constitui obiectul prezentării în rândurile ce urmează.

CERAMICA

Ceramica descoperită la Iași pe locul vechii curți domnești se împarte în două grupe principale : I. ceramica de uz casnic și II. ceramica decorativă.

I. CERAMICA DE UZ CASNIC

Această specie de ceramică, numită de unii cercetători și „ceramica maseilor”⁸⁸, datorită răspîndirii sale în rîndurile populației de toate categoriile sociale, a fost descoperită din abundență pe locul vechii curți domnești de la Iași.

Ceramica aceasta de factură orășenească locală datează în general din epoca feudalismului dezvoltat, adică din secolele XV—XVIII. Pentru o mai bună prezentare a acestei ceramici am ales în cadrul lucrării noastre criteriul cronic, deoarece acesta ne va permite, la capătul expunerii noastre, unele generalizări.

a. *Ceramica de uz casnic din prima jumătate a secolului al XV-lea.* Ceramica de uz casnic din această vreme, descoperită la Iași, este lucrată la roata de picior, dintr-o pastă suficient frămîntată, de culoare cenușie, brună-gălbuie și mai des roșie, conținînd nisip în compoziția sa și uneori scoică pisată. Ca forme se întîlnesc oalele-borcan, oalele de dimensiuni mijlocii și mici, căni și pahare. Orna-

⁸⁸ T. Martinovici, *Contribuții la cunoașterea ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea de pe teritoriul Sucevei*, în *Materiale*, IV, p. 361.

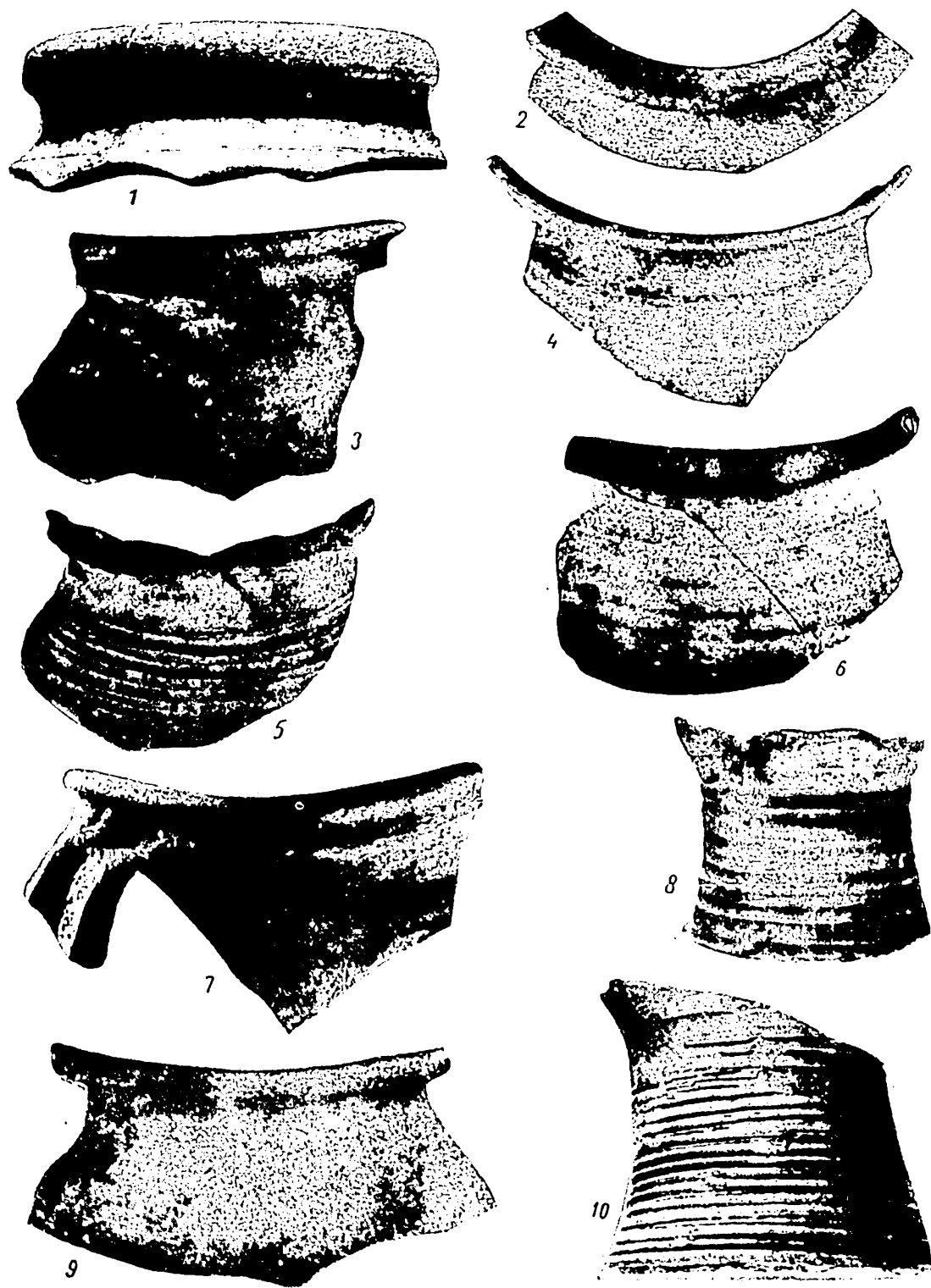

Fig. 25. — Ceramică de uz casnic din secolul al XV-lea (1—6, 9 = circa 1/2 ; 7, 8, 10 = circa 2/3).

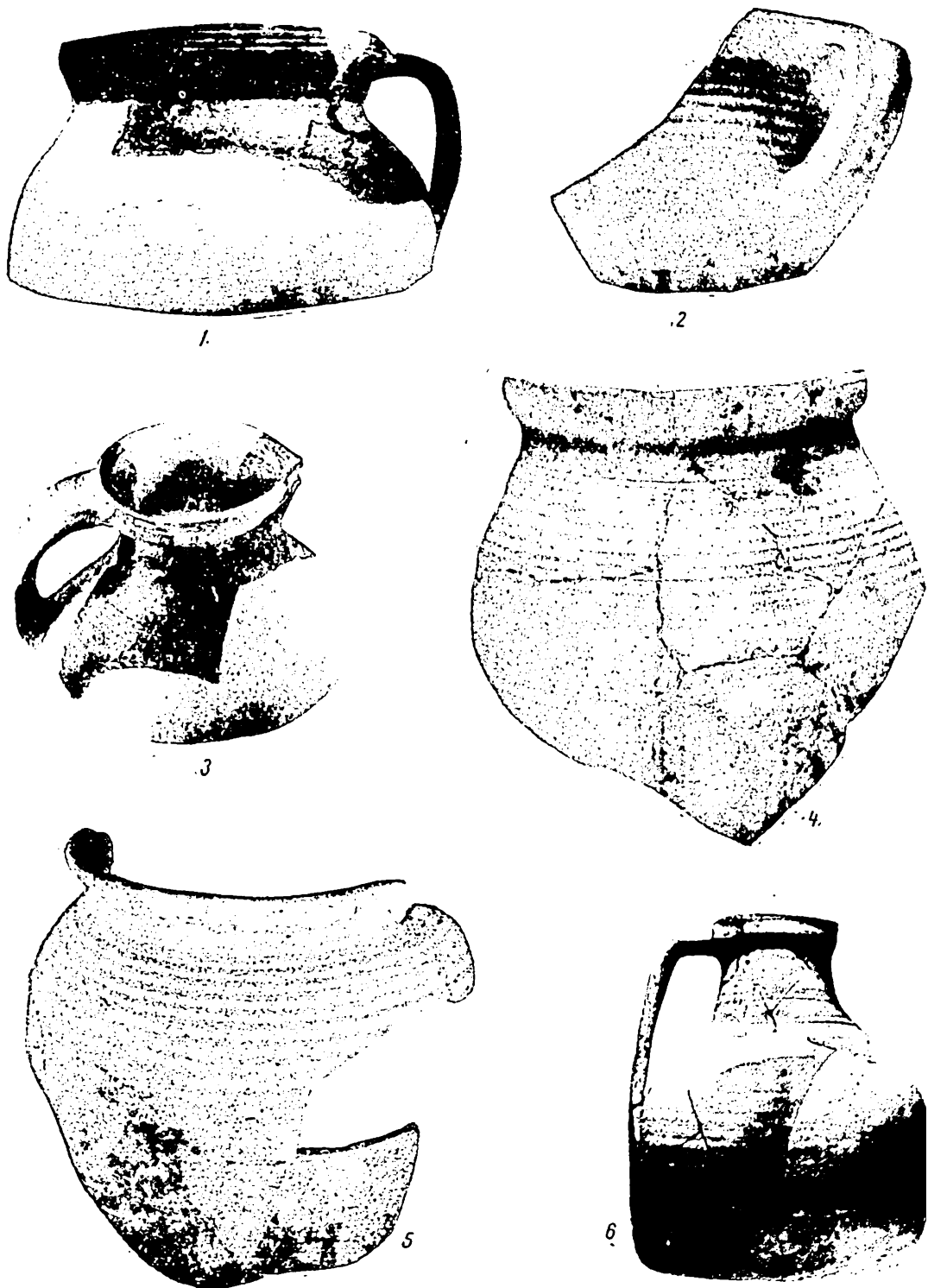

Fig. 26. — Ceramică de uz casnic din secolul al XV-lea (1 – 2 = circa $\frac{1}{2}$; 3 = circa $\frac{3}{4}$; 4 – 5 = circa $\frac{1}{3}$; 6 = circa $\frac{1}{4}$).

mentul acestor vase este simplu, din linii orizontale paralele mai mult sau mai puțin adâncite, deseori pe umăr și pe corpul vasului, de regulă pe partea lui superioară.

Din această categorie ceramică se remarcă în primul rând unele oale-borcan, cenușii și cu buza îngroșată la exterior (fig. 25/2, 9), foarte asemănătoare cu ceramica cenușie de la sfârșitul secolului al XIV-lea de la Suceava, care constituie acolo categoria predominantă din grupa ceramicii de uz casnic, menținându-se și în prima jumătate a secolului al XV-lea. Această specie, zgrunțuroasă și aspră la pipăit, reprezintă menținerea tradiției producției ceramicii orășenești din centrele urbane moldovenești, fără a fi însă predominantă la Iași, deși a fost descoperită și în alte puncte de pe teritoriul orașului Iași, fiind asociată cu monede de aramă anepigrafe de la Alexandru cel Bun ⁸⁹.

Dintre fragmentele de vase de uz comun semnalăm și unele margini de borcane din pastă brună-gălbuie și galbenă-roșcată, suficient de bine frământată, cu pereții subțiri, buza îngroșată la exterior și cu o șanțuire pentru capac, având la exterior, pe umerii vasului, un decor din linii paralele (fig. 25/3, 6). Ca formă ea se apropie foarte mult de ceramica cenușie, totuși din punctul de vedere al tehnicii prezintă un progres, folosind arderea oxidantă. În stadiul actual al cercetărilor am putea presupune că tocmai această specie de ceramică de uz casnic face legătura dintre ceramica cenușie din perioada anterioară și ceramica roșie, care este predominantă și la Vaslui încă din prima jumătate al secolului al XV-lea ⁹⁰.

Ceramica mai des întâlnită la curtea domnească din Iași din prima jumătate a secolului al XV-lea este cea roșie. Aceasta este lucrată dintr-o pastă foarte bine frământată, arsă uniform și decorată de asemenea la exterior cu linii paralele adâncite în corpul vasului. Din această specie semnalăm fragmente din borcane cu buza înaltă, îngroșată și puțin curbată spre interior, cu gîtul slab marcat și umerii rotunjiți, decorate cu caneluri paralele, mai ales pe umerii vaselor, precum și fragmentele de borcan cu umerii mai rotunjiți, având buza îngroșată la exterior și cu o șanțuire în interior pentru capac (fig. 25/1). De asemenea se disting fragmente de căni cu picior și cu gura trilobată, dintr-o pastă fină, arsă uniform, de culoare roșie, cu sau fără decor exterior din linii paralele (fig. 25/8, 10).

Ceramica din această categorie, prezentă în Muntenia încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, se răspîndește larg în Moldova în prima jumătate a secolului al XV-lea, fiind semnalată pentru prima dată la Vaslui și recent la Iași, pe baza descoperirilor la curtea domnească.

Astfel, atît în ceea ce privește tehnica, cît și formele și decorul ceramicii de uz casnic, se observă în cursul primei jumătăți a secolului al XV-lea continuarea tradiției meșteșugărești din centrele orășenești din Moldova. Se remarcă însă în partea de centru a Moldovei o predominare a ceramicii de uz casnic de culoare roșie, față de specia de uz casnic de culoare cenușie, predominantă la Suceava și în nordul Moldovei. De asemenea merită o deosebită atenție specia ceramicii de tranziție de la specia cenușie la cea roșie, deocamdată semnalată pe teritoriul

⁸⁹ Al. Andronic, *op. cit.*, în *AM*, I, 1961, p. 273, fig. 3; Eug. Neamțu, *Tezaurul de monede de aramă anepigrafe de la Alexandru cel Bun descoperit la Iași*, în *AM*, II—III, București, 1964, p. 495 și fig. 1.

⁹⁰ Al. Andronic, E. Neamțu și Fl. Banu, *op. cit.*, p. 95, fig. 10/1—4.

orașului Iași pe locul vechii curți domnești. Cercetările viitoare vor trebui orientate și în direcția studierii mai amănunțite a acestei specii ceramice, foarte importantă pentru definirea momentului când și în ce împrejurări ceramica roșie devine predominantă în așezarea feudală de la Iași.

Ceramica de uz casnic de calitate superioară, cuprinzând atât vesela de bucătărie, cât și cea de masă, se întâlnește din abundență pe locul vechii curți domnești, îndeosebi în a doua jumătate a secolului al XV-lea, probabil o dată cu transformările produse aici în meșteșugul ceramicii în vremea lui Ștefan cel Mare.

b. *Ceramica de uz casnic din a doua jumătate a secolului al XV-lea.* Din această vreme datează numeroase fragmente ceramice, aparținând în primul rând speciei roșii, dominantă în această epocă în întreaga Moldovă, și în al doilea rând speciei cenușii.

Ceramica din a doua jumătate a secolului al XV-lea, lucrată la roata de picior cu turație rapidă, se caracterizează prin pastă foarte bine frământată, cu nisip în compoziția ei și ardere completă și uniformă. Vasele sînt mai puțin aspre la pipăit și sonore la lovire, ceea ce reprezintă, în comparație cu ceramica din prima jumătate a secolului al XV-lea, un vădit progres pe plan local, în urma perfecționării meșteșugului olăritului.

Din imensul material ceramic scos la suprafață prin săpăturile metodice de pe locul curții domnești din Iași ar rezulta, la prima vedere, fără un examen statistic riguros, un procent de 90 % ceramică roșie și 10 % ceramică cenușie. Și ceramica cenușie se caracterizează printr-o ardere uniformă și completă, avînd pereți subțiri, ceea ce o deosebește net de ceramica cenușie din perioada precedentă. Aceste constatări confirmă pe deplin teza susținută de T. Martinovici referitoare la saltul de metodă înregistrat de olarii moldoveni în domeniul arderii ceramicii ⁹¹.

Analiza formelor ceramicii roșii și cenușii de la curtea domnească din Iași prilejuiește constatarea existenței în linii mari și aici a acelorași forme ceramice descoperite la Suceava în următoarele puncte: 1) curtea domnească (sectorul oraș) ⁹², 2) Cetatea de scaun ⁹³ și 3) platoul din fața Cetății de Scaun ⁹⁴.

Oala, întrebuințată pentru fiertura pe vatră sau în cuptor, este forma cea mai des întâlnită la Iași. Majoritatea fragmentelor ceramice provenind de la oale prezintă și urme de fum la exterior. Ca și la Suceava, deși oalele, în general, sînt uniforme, vom distinge și la Iași o serie de tipuri și variante a căror clasificare și încadrare tipologică riguroasă este posibilă datorită comparației cu ceramica din a doua jumătate a secolului al XV-lea descoperită deja la Suceava.

Din categoria ceramicii roșii se remarcă fragmente de oale de dimensiuni mari și mijlocii, corespunzătoare cu tipul II Suceava ⁹⁵. Acestea au gura mai largă decît fundul, buza îngroșată, scundă și răsfrîntă în afară, prevăzută cu o șanțuire în interior pentru capac, umerii bolțiți și pîntecul dezvoltat (fig. 26/1,4—5).

Fragmente de margine de ulică din pastă roșie, cu buza îngroșată puțin la exterior, mult răsfrîntă în afară și cu o șanțuire bine pronunțată în interior pentru capac (fig. 25/4) reprezintă varianta a III-a a tipului II Suceava ⁹⁶. Ea

⁹¹ T. Martinovici, *op. cit.*, p. 363.

⁹² SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 759—760.

⁹³ SCIV, V, 1—2, 1954, p. 266.

⁹⁴ SCIV, III, 1952, p. 429; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 280.

⁹⁵ T. Martinovici, *op. cit.*, p. 365, fig. 1/2.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 365.

constituie o specie des întâlnită la Iași și face parte din ceramica de tranziție spre secolul al XVI-lea.

Fragmente de oale cu gîtul redus, cu buza înălțată și puțin răsfrîntă în afară, avînd și o nervură pronunțată pe mijlocul ei la exterior (fig. 25/7), se încadrează cu ușurință în tipul III Suceava⁹⁷.

Față de formele întâlnite la Suceava, ceramica de la curtea domnească din Iași prezintă și unele variante proprii. Astfel, fragmentele din margine de oală și gîtul scurt, cu buza răsfrîntă în afară și apoi vălurită prin apăsarea marginii cu degetul, decorate la exterior cu benzi de linii adîncite reprezintă o variantă proprie ceramicii de la Iași (fig. 25/5).

Tot o variantă locală este și oala scundă cu toartă, marginea și buza dreaptă, puțin retrasă în afară și teșită în interior, avînd pe corpul vasului la partea superioară un ornament din caneluri paralele (fig. 26/2).

Capacele alcătuiesc o altă categorie a ceramicii descoperite la Iași. Acestea au forma conică, larg deschisă la gură și ușor arcuită spre partea superioară, unde se termină cu un mîner rotund aplatizat. Marginea capacelor este răsfrîntă, prezentînd o nervură în relief la exterior, căreia îi corespunde în interior o albiere (fig. 27/2).

Cana constituie o altă formă ceramică întâlnită la curtea domnească din Iași. Majoritatea cănilor descoperite aici sînt de dimensiuni mijlocii și cu gura trilobată, continuînd tradiția acestor vase din prima jumătate a secolului al XV-lea (fig. 27/3, 7).

Ulciorul. Se întîlnesc însă foarte rar ulcioarele sau cămile mari din pastă roșie sau cenușie, foarte bine frămîntată, arsă uniform și complet. Vasele de acest fel, aparținînd tipului cu siluetă elegantă de dimensiuni mari, corpul prelungit, gîtul înalt (fig. 26/6) sau gura cu cioc, buza arcuită și cu o nervură puternic reliefată de la care pornește toarta (fig. 26/3) își găsesc cea mai apropiată analogie cu cana de tipul I de la Suceava⁹⁸. La Iași se semnalează ca o variantă a acestui tip prezența unor căni mari cenușii, cu gura trilobată, buza dreaptă și cu nervură reliefată pe mijloc la exterior. Buza vasului este strînsă în partea opusă torții, în așa fel încît prezintă un orificiu circular pentru scurgerea lichidului.

Farfuria de dimensiuni mici și mijlocii este o altă formă de vas întâlnită frecvent în ceramica de la curtea domnească de la Iași din vremea lui Ștefan cel Mare. Dintre aceste vase se remarcă exemplarele nesmălțuite, precum și cele smălțuite (fig. 27/4—5). Printre acestea din urmă semnalăm prezența unei farfurii mici cu marginea lată și puțin evazată în afară, fundul inelat, smălțuită în verde atît în interior, cît și la exterior.

Cupa este o altă formă de vas descoperită la Iași. Tipul de cupă găsit la curtea domnească din Iași are formă de bol, cu gura largă, buza puțin teșită în interior și piciorul inelar scund și gol (fig. 27 /6). Această cupă, lucrată din pastă fină roșie, smălțuită la exterior și în interior cu smalț galben-auriu este identică cu cupele de tipul I de la Suceava⁹⁹, cea mai apropiată analogie prezentînd cupa-bol smălțuită în galben-auriu și cu inscripție slavonă descoperită recent la Suceava¹⁰⁰.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 365—366.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 366, fig. 2.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 366—367, fig. 3.

¹⁰⁰ *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 722, fig. 17.

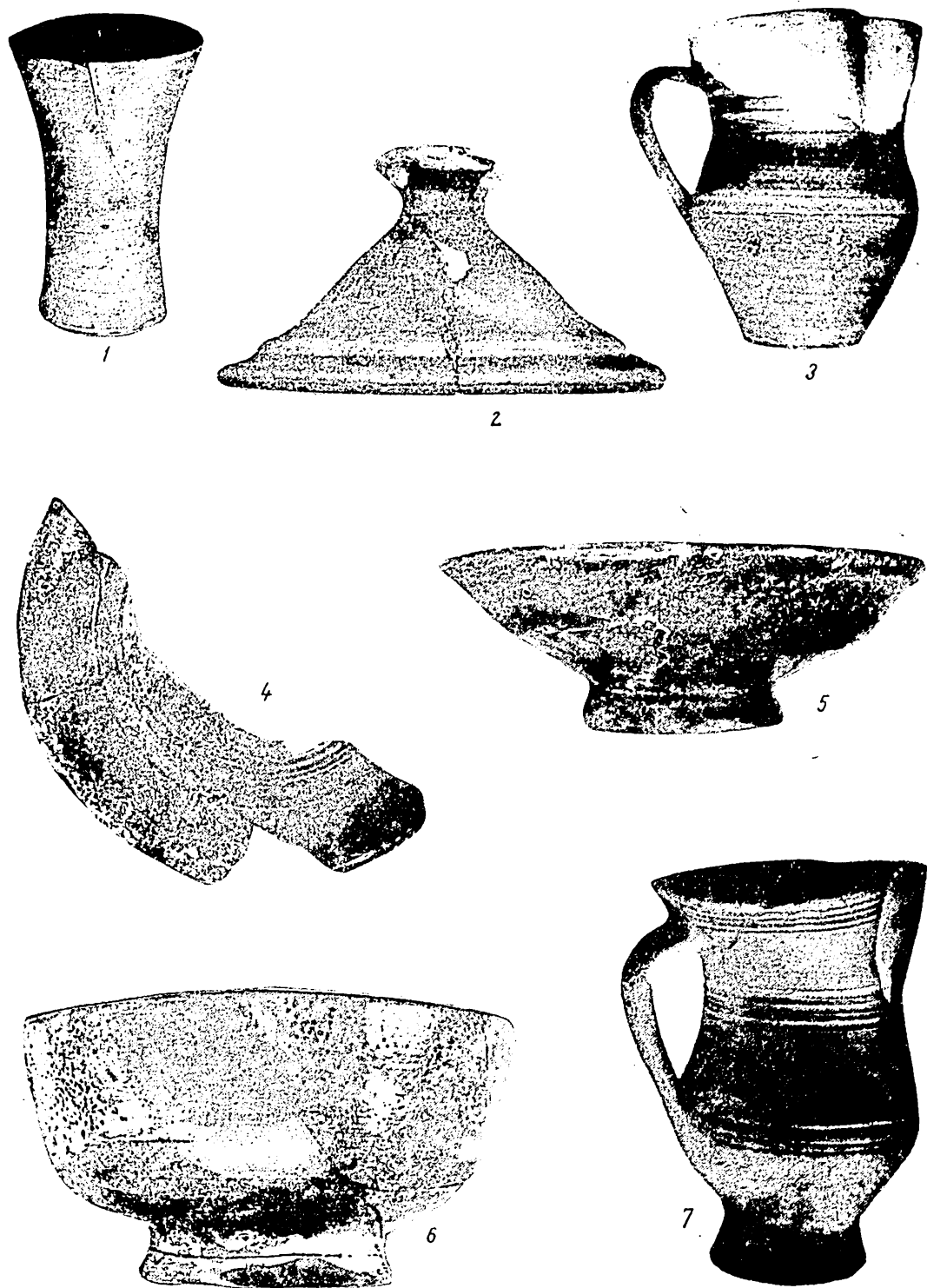

Fig. 27. — Ceramică de uz casnic din secolul al XV-lea (1 – 2, 6 – 7 = circa 1/2; 3 – 4 = circa $\frac{1}{3}$; 5 = circa $\frac{3}{4}$).

Fig. 28. — Ceramică de uz casnic din secolul al XVI-lea (1, 4-5, 8-9 = circa 1/2; 2-3, 6-7, 10 = circa 1/3).

Paharul. Din această categorie, semnalată la Iași pentru prima dată prin descoperirile din 1960, se remarcă în primul rând un pahar întregit din pastă roșie fină, foarte bine frământată și arsă uniform, înalt, nesmălțuit, cu gura mai largă decât fundul, imitând cu multă măiestrie paharele de argint de epocă (fig. 27/I).

Referitor la decorul ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea descoperită la curtea domnească din Iași se constată, întocmai ca și la Suceava, prezența ornamentului din benzi de linii adâncite sau caneluri paralele, pe corpul și îndeosebi pe umerii vaselor. În ceea ce privește smalțul, se observă folosirea pe scară largă a acelorași culori și tonuri ca și la ceramica ornamentală din aceeași vreme de la Suceava și din alte centre orășenești unde au existat curți domnești.

Prezența unor fragmente ceramice decorate în tehnica *sgraffito* și *champ-levé* ne dovedește că și această specie ceramică, produsă în secolul al XV-lea de olarii locali, era răspândită și la curtea domnească din Iași, întocmai ca la curțile domnești din Piatra-Neamț¹⁰¹ și din Suceava¹⁰².

Astfel, ceramica din a doua jumătate a secolului al XV-lea de la curtea domnească din Iași prezintă în fond progresul înregistrat pe o scară largă de meșteșugul olăritului în întreaga Moldovă. În această vreme se concretizează și se încetățenesc noi forme ceramice față de cele existente în etapa anterioară, se generalizează tehnica smălțuirii ceramicii de uz casnic și se produce o specie de ceramică fină, caracteristică epocii de înflorire a Moldovei în perioada centralizării statale. Multe din formele ceramice semnalate atât la Suceava, cât și la Iași vor rămâne dominante în ceramica medievală românească, menținându-se și în secolele următoare.

În fine, așa cum s-a stabilit, pe baza studierii ceramicii de la Suceava din a doua jumătate a secolului al XV-lea se constată și la Iași, pe lângă persistența tipului dominant încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, apariția variantei de tranziție spre ceramica secolului al XVI-lea, reprezentată îndeosebi prin oale care seamănă aproape perfect cu cele de tipul II Suceava.

Analiza prilejuită de cercetarea acestor categorii ceramice cu variantele lor, descoperite recent la curtea domnească din Iași, în comparație cu tipurile și variantele corespunzătoare de la Suceava, permite precizarea că în centrul orășenesc de la Iași a existat o gamă variată de produse de olărie. Cât privește tipul de tranziție de la ceramica secolului al XV-lea la ceramica secolului al XVI-lea se constată că acesta este reprezentat la Iași de oala care se încadrează perfect în tipul II Suceava. Se remarcă totodată faptul, deosebit de interesant pentru tipologia ceramicii feudale moldovenești, că acest tip de oală a jucat același rol și în ceramica de tranziție de la Suceava. În felul acesta se poate presupune că la finele secolului al XV-lea și către începutul secolului al XVI-lea în Moldova începe să-și facă loc un tip de ceramică de uz casnic cu caractere aproape identice și generalizate în majoritatea centrelor urbane feudale din Moldova.

c. *Ceramica de uz casnic din secolul al XVI-lea* : 1. *Ceramica locală.* Deși ceramica de uz casnic și cea ornamentală din acest secol este încă slab cercetată la noi, totuși descoperirile de la curtea domnească din Iași permit o încadrare cronologică destul de precisă a unei categorii de vase de uz casnic care-și trag originea, indiscutabil, din ceramica orășenească specifică celei de-a doua jumătăți a seco-

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 852, fig. 11/3.

¹⁰² *Ibidem*, p. 773—776, fig. 18.

lului al XV-lea. În acest sens sînt concludente fragmentele ceramice care provin de la oale roșii cu buza dreaptă și puțin răsfrîntă în afară (fig. 28/5) sau cu buza dreaptă (fig. 28/1), marcînd o evoluție a oalelor aparținînd variantei a III-a a tipului II Suceava. Această specie ceramică, abundentă la curtea domnească din Iași, își găsește cea mai apropiată analogie în ceramica roșie din pastă fină, cu ardere uniformă și completă, descoperită pe teritoriul orașului Iași, în preajma cartierului olarilor din secolele XV — XVI¹⁰³.

În secolul al XVI-lea, în afară de tipul de oală amintit mai sus, continuă să se mențină, în ceea ce privește formele vaselor, și alte categorii ceramice de uz casnic, cum ar fi cămile și farfuriile. Trebuie să subliniem însă dispariția cănilor mari cu buza trilobată și a ulcioarelor mari cu gura largă, în locul cărora apar ulcioarele cu gîtul strîmt și înalt, care-și vor găsi o largă răspîndire în secolele următoare. Această ultimă formă de vas este ilustrată prin exemplare de diferite dimensiuni nesmălțuite (fig. 28/10) și smălțuite (fig. 28/7).

În ceea ce privește farfuriile se remarcă prezența celor smălțuite și nesmălțuite, din pastă roșie, cu ornament în linii vălurite pe fund și margine (fig. 28/2—4).

În decorul ceramicii de uz casnic din această vreme se continuă tradiția motivelor ornamentale din secolul precedent, menținîndu-se benzile de linii paralele sau numai linii simple adîncite pe corpul vasului.

Pe unele străchini (fig. 28/6, 9), așa cum s-a arătat mai sus, apar și benzile din linii vălurite, care se vor întîlni și în cursul secolului al XVII-lea atît pe vasele nesmălțuite, cît și pe cele smălțuite. Semnalăm și prezența capacelor din pastă cenușie (fig. 28/8).

2. *Ceramica de import.* Încă din 1952—1955, cu prilejul cercetărilor de suprafață în orașul Iași și în împrejurimi, au fost descoperite, pe locul palatului domnesc, fragmente ceramice de proveniență orientală sau asiatică¹⁰⁴. Cele mai numeroase fragmente ceramice de import au fost însă scoase la iveală în timpul săpăturilor metodice din 1960. Acestea provin de la diverse vase, ca farfurii, boluri, căni și cești, fiind importate din Imperiul otoman, unde se produceau, în primul rînd, în cele mai vestite centre de faianță otomană din acea vreme de la Isnik și Kutahia¹⁰⁵. Această ceramică de import poate fi numită și faianță orientală, persană și otomană, deoarece în limba turcă vasele de lut smălțuite sînt numite *cini*, adică obiect produs în China, ceea ce corespunde denumirii de faianță¹⁰⁶.

Ceramica a căpătat o importanță considerabilă la turcii sedentari, prin intermediul caravanelor care aduceau din China mătăsuri și porțelanuri. Dezvoltată în Khorosan, ceramica de uz casnic și decorativă se generalizează, iar turcii seldjiukizi o introduc în Asia Mică, unde atinge apogeul în cursul secolului al XVI-lea¹⁰⁷. Cercetările recente efectuate de specialiștii turci au stabilit existența a două mari perioade în dezvoltarea ceramicii turcești propriu-zise. Astfel, prima perioadă, numită seldjiukidă, cuprinde secolele XII — XIV, iar a doua perioadă, denumită otomană, cuprinde secolele XIV — XIX¹⁰⁸.

¹⁰³ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 417, fig. 5/7,9.

¹⁰⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia și Em. Zaharia *op. cit.*, p. 23, fig. 15/1—5.

¹⁰⁵ Ernst Kühnl, *Die Türkei unter den Osmanen*, în *Geschichte des Kunstgewerbes*, vol. IV, Berlin-Zürich, 1930, pl. 425.

¹⁰⁶ Celal Esad Arseven, *L'Art turc depuis son origine*

jusqu'à nos jours, Istanbul, 1939, p. 40; vezi și Bruno Becher, *Geschichte des technischen Künste*, vol. III, Stuttgart, 1893, p. 429.

¹⁰⁷ Celal Esad Arseven, *op. cit.*, p. 41.

¹⁰⁸ Tasin Öz, *Turkish Ceramics*, Istanbul, 1961, p. 5—11 și 12—42; cf. și recezia H. Dumitrescu, în *SCIA*, 1963, 1, p. 251—253.

Fig. 29. — Faianță turcească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (1, 11 = circa $2/3$; 2–3 = circa $3/4$; 4–10, 13–14 = circa $1/2$; 12 = circa $1/3$).

În determinarea cronologică a ceramicii otomane, adică a ceramicii din secolele XIV — XIX, cercetătorul turc Tahsin Öz a folosit monumentele de artă otomană datate cert, ceea ce i-a permis să periodizeze ceramica propriu-zisă otomană. Astfel, după dînsul ceramica otomană cunoaște în evoluția sa patru etape, și anume etapa I : 1359—1548 ; etapa a II-a : 1550—1607 ; etapa a III-a ; 1608—1667 ; etapa a IV-a : 1710—1765. Dintre acestea, cea mai importantă, în funcție de material, este etapa a II-a, adică aceea care începe cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd faianța decorativă otomană atinge apogeul și o dată cu ea și ceramica de uz casnic.

Varietatea deosebită în ceea ce privește stilul și coloritul acestei ceramicii orientale a dus la presupunerea că în Imperiul otoman au existat foarte multe centre de producție unde meșterii respectivi lucrau exclusiv la comanda sultanului și a curții sale. Așa se explică, cel puțin în parte, de ce această ceramică a primit diferite denumiri ca Damasc, Rodos sau Kutahia, în fond convenționale¹⁰⁹, cînd în realitate ea a fost produsă în centre speciale, dintre care, așa cum am arătat mai sus, cele mai importante au fost Isnik și Kutahia. Totuși ar fi cu totul greșit să se considere că în această vreme întreaga producție ceramică, atît decorativă, cît și de uz casnic, se reduceau exclusiv doar la producția din aceste două centre. De aceea ni se pare temerară încercarea făcută de Arthur Lane de a clasifica ceramica otomană numai pe baza producției de Isnik. După acest autor, ceramica de Isnik cunoaște efectiv patru faze, numite Isnik I — Isnik IV, cărora le corespunde respectiv ceramica atribuită centrelor Kutahia, Damasc, Cornul de Aur și Rodos¹¹⁰. Dar producția de Isnik nu este identică cu întreaga producție de ceramică din Imperiul otoman, unde au existat și alte centre de producție. În acest sens este întru totul concludentă descoperirea recentă la Iași a unei ceramicii otomane, produse în Adana, după cum rezultă din inscripția de pe vas¹¹¹. În afară de aceasta, faianța turcească descoperită recent la Sofia¹¹² este și ea atribuită diverselor centre : Isnik, Damasc, Cornul de Aur și Kutahia. De aceea, mai justă ni se pare clasificarea și cronologia propusă de Tahsin Öz, bazată și pe constatarea unanim admisă că epoca de înflorire maximă a faianței otomane este plasată tocmai în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, adică între 1550 și 1600. Din această vreme datează și cele mai vechi fragmente ceramice de uz casnic de import de proveniență otomană descoperite la curtea domnească din Iași.

Faianța turcească descoperită la Iași este bine datată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea mai ales pe cale stratigrafică. Astfel, în secțiunea a VII-a, fragmente ceramice turcești au fost găsite la adîncimea de 1,50 m în stratul de pămînt negru amestecat cu lut, de sub stratul de pămînt negru cenușos, care constituia nivelul de călcare din secolul al XVII-lea. De asemenea, în secțiunea a VIII-a, fragmentele de farfurii mici sau de cupe mici au fost găsite la adîncimi între 1,70 și 1,80 m, în stratul de pămînt negru-cenușos cu resturi de cărbune, strat datat în secolul al XVI-lea (fig. 6). Un fragment de farfurie mică provine din sec-

¹⁰⁹ E. C. Kverfeld, *Керамика Ближнего Востока*, Leningrad, 1947, p. 114.

¹¹⁰ A. Lane, *The ottoman Pottery of Isnik*, în *Ars Orientalis*, vol. II, 1957, p. 247—281.

¹¹¹ Material inedit aflat în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei. Descifrarea inscripției de pe vas o datorăm

amabilității profesorului Omer Faic din Medgidia, prin intermediul profesoarei Aurelia Ignat din Iași, cărora le aducem mulțumiri și pe această cale.

¹¹² M. Stanceva, *Турски фаянс от София*, în *Izvestia — Institut*, XXIII, p. 111 și urm.

țiunea a V-a, de asemenea dintr-un strat datat în secolul al XVI-lea. În fine, ceramica turcească scoasă din secțiunea A I de la diverse adâncimi provine din straturile de umplutură de pe escarpa sudică a curții domnești, în care s-au fundat zidurile incintei exterioare din secolul al XVII-lea.

În felul acesta, o anumită categorie de vase de uz casnic din pastă caolin, cu smalt alb și decor floral polierom, datează, pe baza unor precizări de natură stratigrafică, în mod cert din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. De altfel, această datare coincide și cu cea tipologică. Astfel, fragmentul de farfurie plată cu marginea festonată în acoladă, dintr-o pastă foarte fină, care-i dă dreptul a fi numită faianță tare, cu smalt alb, transparent și strălucitor, cu decor floral polierom în care predomină albastrul, verdele și roșul tomat, avînd pe margine un ornament în ochiuri pe un fond albastru, punctat uneori cu albastru cobalt, face parte din categoria faianței de Asia Mică, mai precis de Isnik, și datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (fig. 29/12). Cea mai apropiată analogie pentru acest fragment de farfurie o găsim în farfuria turcească din Isnik din secolul al XVI-lea din colecția Whitney-Paris (*Musée des Arts Décoratifs*)¹¹³, precum și diverse alte farfurii de faianță, din aceeași vreme, greșit considerate persane¹¹⁴, de Damasc¹¹⁵ sau de Rodos¹¹⁶.

Un alt fragment de farfurie, avînd un ornament de influență persană din meandre cu decor în cîrcei de strugure (fig. 29/14) cu un smalt transparent roziiu își găsește cea mai apropiată analogie în farfuria din secolul al XVI-lea aflată în Kensington Museum¹¹⁷.

Un fragment din partea inferioară a unei căni mari, probabil cu toartă, de faianță tare, cu smalt alb transparent, ornamentat la exterior cu decor floral în albastru-cobalt și albastru-deschis își găsește analogia în exemplarele de faianță turcească din Österreichische Museum din Viena¹¹⁸.

Unele fragmente de căni (fig. 29/1, 4, 7—8, 10—11), cupe mici (fig. 29/5—6, 9, 13) farfurii mari și mici (fig. 29/2—3) descoperite la curtea domnească din Iași, caracterizate printr-o faianță tare și cu smalt alb transparent și strălucitor, fac parte din categoria ceramicii de uz casnic din perioada de maximă înflorire a acestui centru și datează din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Această ceramică de lux întîlnită și la curtea domnească de la Suceava¹¹⁹ a început a se răspîndi în Moldova la mijlocul și mai ales în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a pierderii independenței Moldovei, cînd după expediția lui Soliman Magnificul (1538) Moldova a fost cîmpotită de turci și cînd s-a intensificat comerțul cu mărfurile turcești în țările române.

Ceramica otomană descoperită la Iași, reprezentată prin fragmente de farfurii mari și mici, căni mari și mici, cupe și boluri mici, se caracterizează printr-o pastă fină albă, bine prelucrată, sonoră, smălțuită în interior și la exterior, smaltul alb transparent și strălucitor fiind aplicat peste ornamentul polierom. Decorul acestei ceramicii este uneori vegetal și floral, predominînd

¹¹³ Jeanne Giacometti, *La ceramique*, vol. II, Paris, 1933—1935, planșa în culori la capitolul „Faianța din Asia Mică din secolele XV—XVI și XVII”.

¹¹⁴ A.A. Mareschal, *Les faïences ancienne et modernes*, Paris, 1873, p. 56; Friedrich Jännicke, *Geschichte der Keramik*, Leipzig, 1900, p. 216, fig. 85.

¹¹⁵ J. Giacometti, *op. cit.*, p. 39, fig. 60. Farfuria se găsește la Muzeul Louvre din Paris.

¹¹⁶ *Ibidem*. p. 39, fig. 62. Farfuria se găsește la Muzeul Britanic.

¹¹⁷ Fr. Jännicke, *op. cit.*, p. 206, fig. 79.

¹¹⁸ E. Kühml, *op. cit.*, figura de la p. 424.

¹¹⁹ Șantierul arheologic Suceava-Celatelea Neamșului, în *SCIV*, VI, 3—4 1955, p. 776, fig. 20. Condițiile de găsire ale acestui vas pledează în favoarea datării lui mai curînd în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

laleaua, garoafa, zambila, margareta și albăstrelele de câmp, culorile mai des întâlnite fiind albastrul, verdele și roșul-tomat.

d. *Ceramica de uz casnic din secolele XVII—XVIII:*

1. *Ceramica locală.* Din această vreme datează fragmente și vase întregi atât din pastă roșie, cât și din pastă albă (caolin).

Fig. 30. — Ceramică de uz casnic din secolul al XVII-lea (circa 1/3).

Ceramica din secolele XVII—XVIII este de asemenea lucrată la roata de picior cu turație rapidă și se caracterizează prin pastă foarte bine frământată, pereți subțiri, cu ardere uniformă și completă. Ceramica roșie este netedă la pipăit. În schimb cea albă (caolin) este aspră și chiar zgrunțuroasă. Din ambele specii se întâlnesc exemplare atât nesmălțuite, cât și smălțuite. De regulă, ceramica roșie este smălțuită în interior și la exterior, pe când cea albă adeseori numai în interior, iar la exterior doar pe buza vasului.

În această vreme predomină smălțul verde, de diferite nuanțe, dar se întâlnesc și smălțul galben sau cel brun.

Ornamentul din linii drepte paralele sau din linii vălurite, adâncit în pasta vasului, se menține în continuare și în secolele XVII—XVIII. În secolul al XVII-lea reapare tehnica sgraffito, smălțul acoperind atât decorul incizat, cât și restul suprafeței vasului. În acest din urmă caz smălțul pătruns în spațiile adâncite capătă o culoare mai închisă față de restul vasului smălțuit. În ornamentarea vaselor predomină motivele geometrice, observându-se reapariția decorului cu roțița dințată, care se va generaliza în secolul al XVIII-lea, îndcosebi

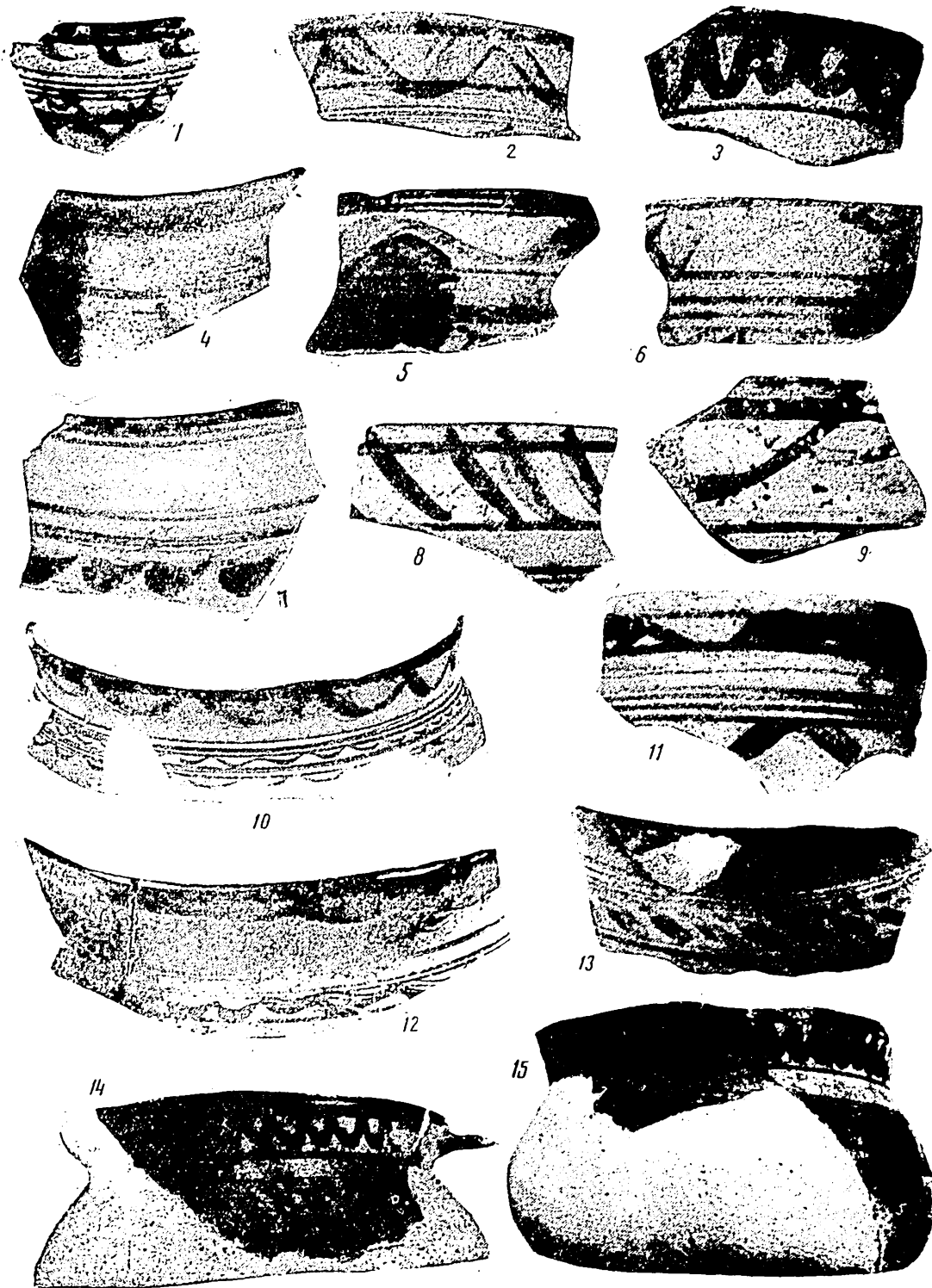

Fig. 31. — Ceramică de uz casnic din secolul al XVII-lea (1, 10 = circa 1/3; 2, 11 = circa 2/3; 3, 6, 12–15 = circa 1/2; 4–5, 7–9 = circa 3/5).

Fig. 32. — Ceramică de uz casnic din secolul al XVII-lea (1 = circa 2/3; 2, 4-6, 8 = circa 1/3; 3 = 1/2; 7 = 1/5).

la ceramica neagră de uz casnic. Pe vasele din pastă roșie apare pictura cu humă albă sau roșie, iar pe vasele din pastă albă (caolin) pictura cu humă roșie sau brună.

Forma cea mai des întâlnită este *oala*, folosită pe vatră sau pe cuptor. Majoritatea fragmentelor de oale, fie din pastă roșie, fie din caolin, prezintă urme de fum. Ca și în secolele precedente, oalele din această vreme prezintă unele variante. Tipul dominant îl constituie oala de formă zvultă, cu o toartă, cu umerii arcuiți, gura mai mare decât fundul și cu buza dreaptă.

Ceea ce atrage atenția în chip deosebit în această vreme este marea varietate a decorului pe corpul și mai ales pe buza oalelor, în special a acelor din pastă caolin.

Din această din urmă categorie se remarcă un vas întregit, cu smalt brun în interior numai pe marginea buzei, având la exterior un decor pictat cu humă brună. Ornamentul, alcătuit din linii pline în formă de crai nou, încadrate în benzi de linii paralele drepte și vălurite, cuprinde mai ales umerii vasului, fiind plasat deci la partea superioară a acestuia. Buza vasului este la fel ornamentată, cu un decor de linii frânte, pictate de asemenea cu humă brună (fig. 30).

Aceleiași categorii ceramice îi aparțin numeroase fragmente de buze de oale, cu smalt verde sau brun în interior și cu decor pictat cu humă brună sau roșie la exterior (fig. 31), care au foarte mare asemănare, mergând uneori pînă la identitate cu ceramica din caolin recent descoperită pe teritoriul orașului Iași ¹²⁰ sau la Suceava ¹²¹.

Strachina, adîncă și cu marginea puțin răsfrîntă în afară, reprezintă o altă formă de vase de uz casnic din secolele XVII—XVIII descoperite la curtea domnească din Iași. Din această categorie se remarcă exemplare întregite din pastă roșie, foarte bine frămîntată, arsă uniform, nesmălțuite, folosite probabil ca veselă de bucătărie (fig. 33/1). Numeroase alte fragmente descoperite din abundență pe locul vechii curți domnești fac dovada folosirii pe scară largă la acea vreme a acestor forme de vase de uz casnic.

O altă formă des întâlnită este *farfuria*. Din această categorie distingem exemplare din pastă roșie, nesmălțuite și smălțuite, precum și din pastă albă (caolin). Dintre farfuriile din pastă roșie nesmălțuite semnalăm prezența la curtea domnească din Iași a două variante: a) fără ornament și b) cu ornament din linii drepte sau vălurite. Din prima variantă se remarcă o farfurie întregită, destul de adîncă, cu marginea răsfrîntă orizontal (fig. 32/2). Din varianta a doua atrage atenția îndeosebi o farfurie, destul de adîncă, cu marginea dreaptă, mult retrasă în afară, cu fundul fațetat pe margine și ornamentată în interior cu un decor de linii drepte și vălurite și cu smalt bicolor verde pe fund și brun pe margine (fig. 33/3). Tot de la farfuriile roșii smălțuite bicolor provin și foarte numeroase fragmente, dintre care remarcăm unele margini de buze cu ornament sgraffitat (fig. 32/1). Această specie de farfurii smălțuite și ornamentate în tehnica sgraffito își găsesc analogii în exemplarele similare descoperite anterior pe locul curții domnești din Iași ¹²², precum și în cele descoperite recent la București, la Curtea veche ¹²³. Cîteva fragmente de farfurii din caolin fac

¹²⁰ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 421 și fig. 7/4—6, 8; fig. 8/1—2, 4.

¹²¹ SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 763 și fig. 8.

¹²² M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 21—24, fig. 14.

¹²³ *Bucureștii de odinioară*, pl. LXVI, CXIII/2.

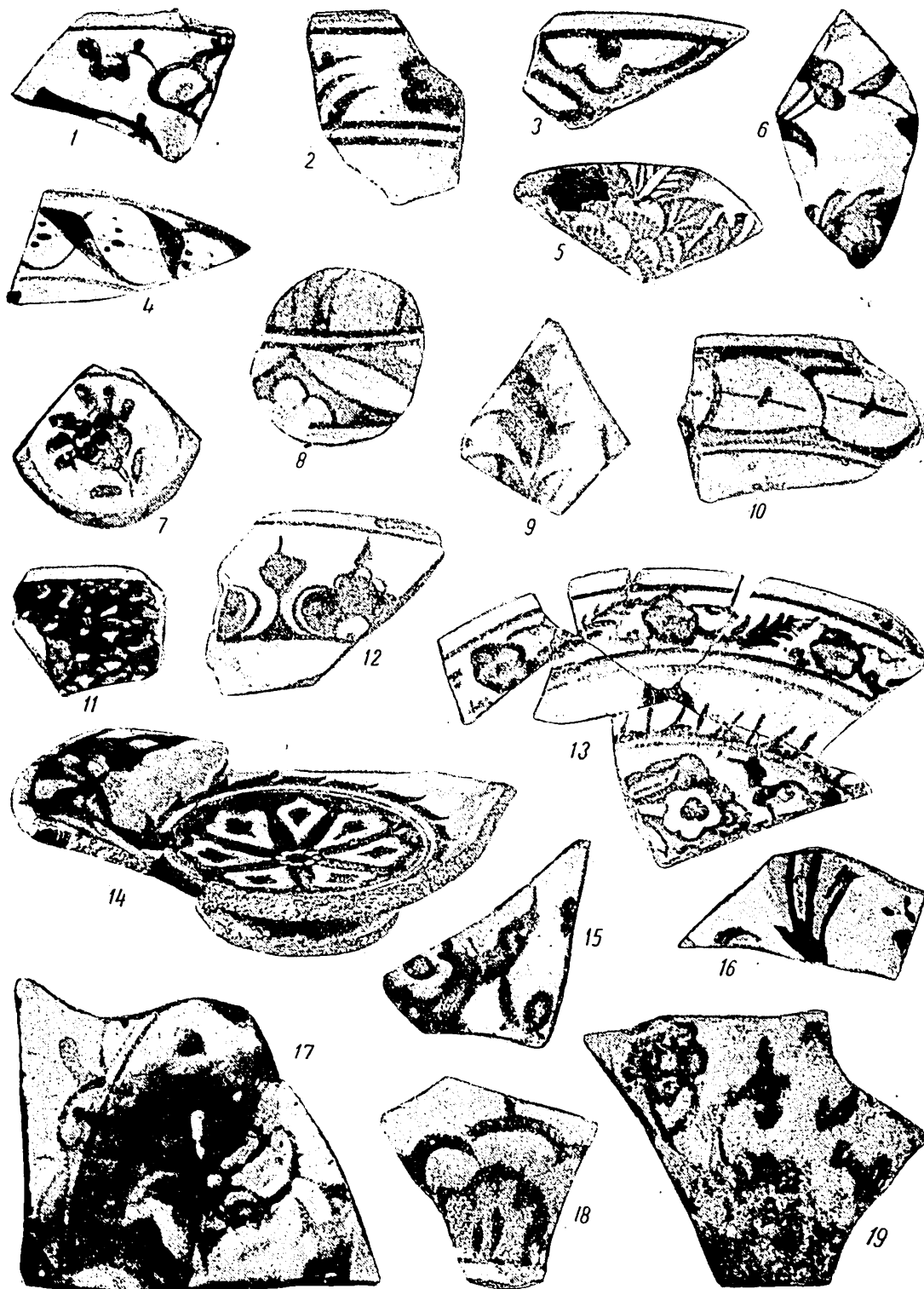

Fig. 33. — Semifaianță turcească din secolul al XVII-lea (1, 3–6, 11, 16, 19 = $2/3$; 2, 9, 15, 18 = circa $3/5$; 7, 13–14, 17 = circa $1/2$; 8, 12 = circa $3/4$).

dovada că specia ceramicii din pastă albă s-a generalizat în cursul secolului al XVII-lea, fiind larg răspândit și la începutul secolului următor.

Cana este o altă formă des întâlnită printre ceramica de uz casnic de la curtea domnească din Iași. Aici s-au găsit câni din pastă roșie cu smalt verde și decor incizat (fig. 32/5).

O altă formă este reprezentată de *ulcioare*. Aceasta se caracterizează printr-o formă proporționată, destul de zveltă, cu un fund plat nu prea mare, corpul bombat și un gât drept, înalt și îngust, de la mijlocul căruia pornește o toartă care se sprijină pe umărul vasului. Ulcioarele sînt ornamentate la exterior cu decor din linii paralele sau vălurite întrerupte. Ulcioarele se subdivid în două categorii: a) nesmălțuite, b) smălțuite.

Din prima categorie fac parte ulcioare de dimensiuni mici și mijlocii, ornamentate la exterior cu decor de linii paralele incizate (fig. 32/3, 8). Din categoria ulcioarelor smălțuite atrag atenția îndeosebi cele cu smalt verde la exterior. Această specie este reprezentată prin ulcioare cu gâtul drept, înalt și îngust (fig. 32/4, 6), avînd analogii în ceramica descoperită la București ¹²⁴.

Este interesant să semnalăm și existența unor vase miniaturi, cum este de exemplu un ulcioraș din pastă albă (caolin), smălțuit în interior și exterior cu verde și brun.

2. *Ceramica de import*. În secolele XVII—XVIII la curtea domnească din Iași a fost foarte răspândită ceramica de import atît din Orient, îndeosebi din Imperiul otoman, cît și din Occident, din diferitele centre europene de producere a ceramicii de lux.

a) *Ceramica otomană*. Majoritatea materialului descoperit la curtea domnească din Iași datînd din secolele XVII—XVIII face parte din categoria semifaiianței turcești, larg răspândită în această epocă și în alte centre din țările române și îndeosebi la București, după cum o dovedesc recente săpături arheologice ¹²⁵.

Ceramica turcească din secolele XVII—XVIII se caracterizează printr-o pastă alb-gălbuie sau alb-rozie, poroasă, care-i dă și denumirea de semifaiianță, spre a o deosebi de faiianța tare. Smălțurile sînt în această vreme la fel de sticloase, decorul pictat păstrînd în majoritatea cazurilor culorile și tonalitățile întîlnite anterior la faiianța tare. Astfel predomină culorile verde, albastru, roșu-tomat și negru pe fondul alb. Decorul geometric se menține în continuare alături de cel vegetal și floral, observîndu-se în unele cazuri îmbinări foarte armonioase și atrăgătoare.

Dintre exemplarele descoperite la Iași se remarcă în primul rînd o farfurie mică cu suport inelar, pictată în interior și smălțuită atît în interior, cît și în exterior. Decorul în interior este plasat pe fondul și marginea farfuriei (fig. 33/14). Acest decor, reprezentînd o rozetă cu șapte brațe înscrise într-un cerc, în care predomină culorile verde, albastru și negru, pe fondul alb, dovedește legătura directă dintre această specie ceramică și faiianța turcească de calitate net superioară din secolul al XVI-lea.

Alte fragmente de farfurii se caracterizează printr-un decor geometric (fig. 33/4, 11; 34/1—2) sau vegetal stilizat, în care predomină culorile verde

¹²⁴ *Ibidem*, pl. LXV.

¹²⁵ *Ibidem*, pl. CIII/2, CXIV.

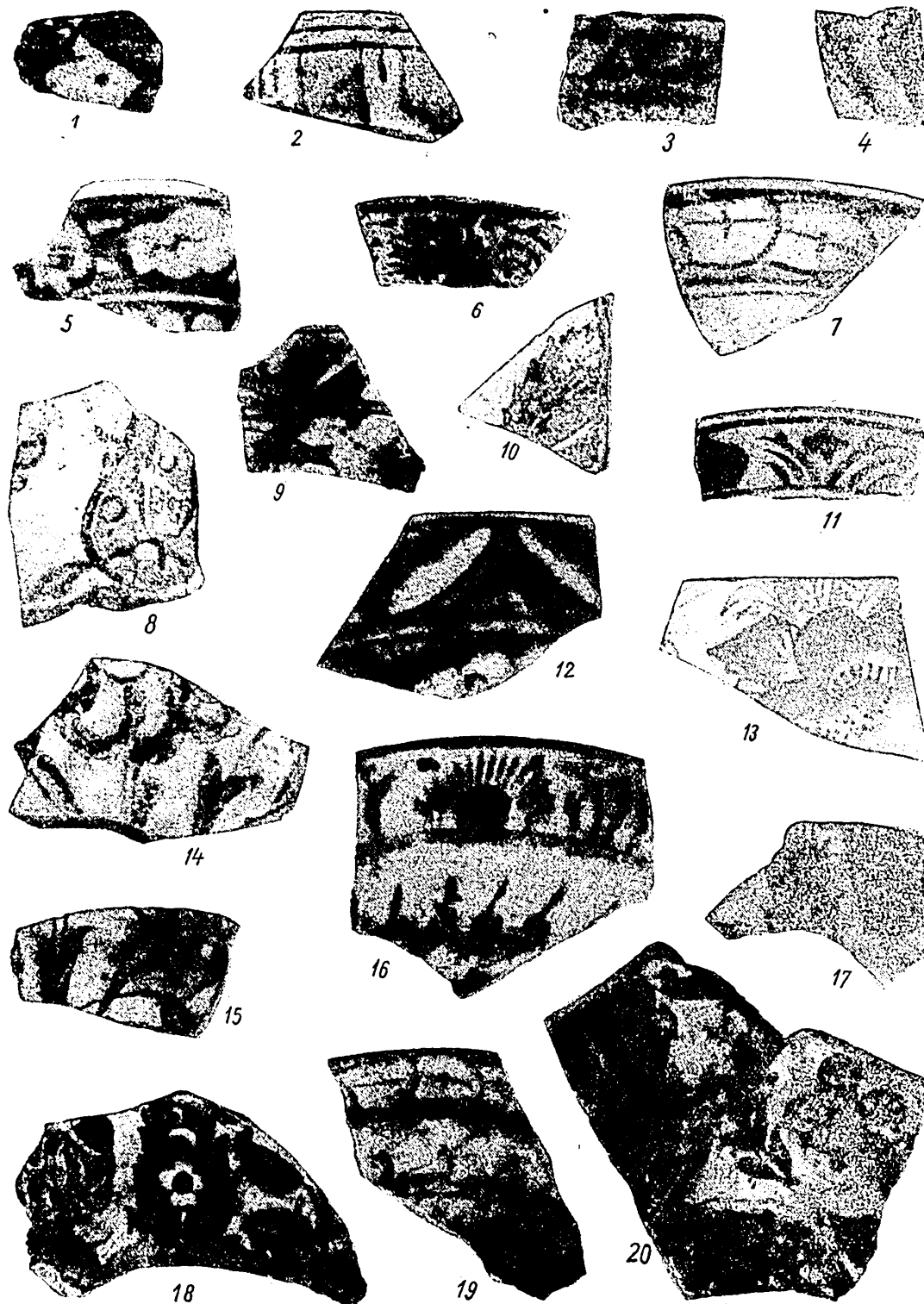

Fig. 34. — Semifaianță turcească din secolul al XVII-lea (1–6, 9–10, 15, 16, 18–20 = circa $1/2$; 7, 12 = circa $3/4$; 8, 11 = circa $2/3$; 13–14, 17 = circa $3/5$).

și albastru pe fondul alb (fig. 33/1—3, 10, 12—13; 34/3, 5—7, 9, 11, 13, 16, 19). Fragmentele de funduri cu suport inelar, mai mare sau mai mic, prezintă de regulă un ornament vegetal și floral în care, alături de verdele și albastrul atât de evident, apare și roșul-tomat (fig. 33/13—14, 17, 19; 34/8, 12, 17—20).

Fig. 35. — Farfurie turcească din secolul al XVII-lea (1/2).

Se remarcă cu totul aparte însă o farfurie cu decor floral pe fondul alb, reprezentând flori și butoni de garoafă de câmp, unde alături de culorile verde, albastru-deschis și roșul-tomat, apare negrul folosit la contururi (fig. 35). Această farfurie — atât ca pastă, cât și ca ornament — se aseamănă foarte mult cu farfuria din Muzeul Ermitaj din Leningrad, datînd din secolul al XVII-lea și atribuită tipului Rodos ¹²⁶.

b) *Ceramica Delft*. Oaltă specie de ceramică de uz casnic, de import, este cea provenită din manufacturile ceramice din centrul și vestul Europei.

Este știut că din secolul al XVII-lea europenii imită ceramica turcească. Astfel, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea pe piața Europei

¹²⁶ E.C. Kverfeld, *op. cit.*, pl. XXV, XXVI.

a apărut, datorită Delftului, precum și altor centre manufacturiere ceramice, produse care au concurat serios faianța turcească.

Pentru ceramica Delft din secolele XVII—XVIII este caracteristică culoarea albastru-deschisă a ornamentului. Decorul este de regulă cel floral, asociat cu cel geometric stilizat ¹²⁷.

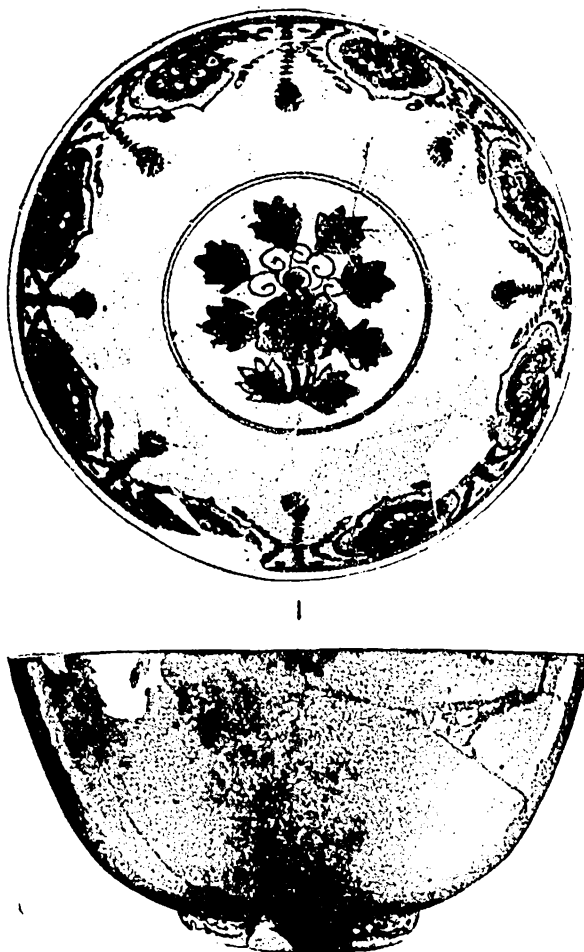

Fig. 36. — Faianță Delft din secolul al XVII-lea (circa 2/5).

Dintre exemplarele ceramice de tip Delft descoperite la curtea domnească din Iași atrage atenția în primul rând un bol mare cu suport inelar, cu pereții drepecți și marginea dreaptă, decorat în interior, iar la exterior numai pe suportul inelar (fig. 36). Acest bol se aseamăna ca formă cu piesele produse, în afară de Delft și în alte centre ceramice olandeze din acea vreme, cum ar fi Utrecht, La Gueldre ¹²⁸. Ca decor însă, această ceramică își găsește analogii cu produsele Delft din secolele XVII—XVIII ¹²⁹.

¹²⁷ A.A. Mareschal, *op. cit.*, p. 6.

¹²⁸ H. Harward, *La céramique hollandaise*, vol. I,

Amsterdam, 1909, p. 205, fig. 103, p. 243, fig. 118.

¹²⁹ A.A. Mareschal, *op. cit.*, p. 17.

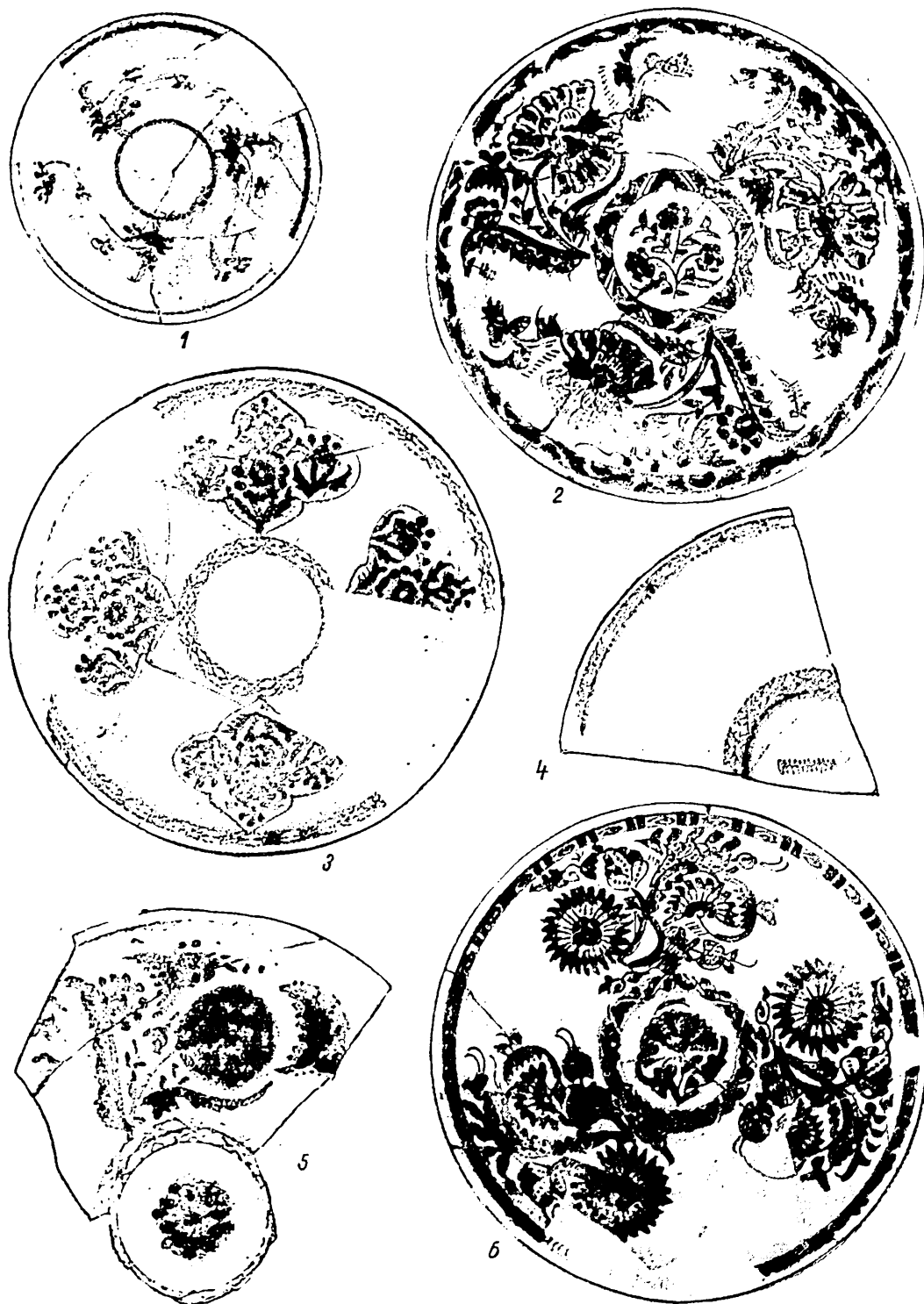

Fig. 37. — Faianță Delft din secolul al XVII-lea (circa 1/2).

Fig. 38. — Faianță (1, 4, 7, 10) și porțelan (2-3, 5-6, 8-9) de China din secolele XVIII — XIX
(1-2, 4, 7-10 = circa 1/2; 3, 5-6 = circa 2/3).

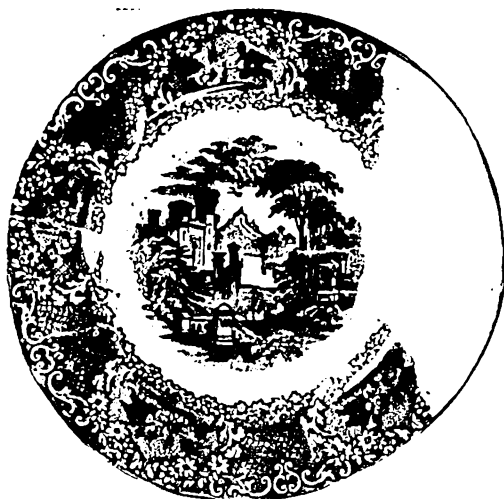

Fig. 39. — Faianță englezescă din prima jumătate a secolului al XIX-lea (circa 1/3).

Fig. 40. — Faianță englezescă din prima jumătate a secolului al XIX-lea (circa 1/3).

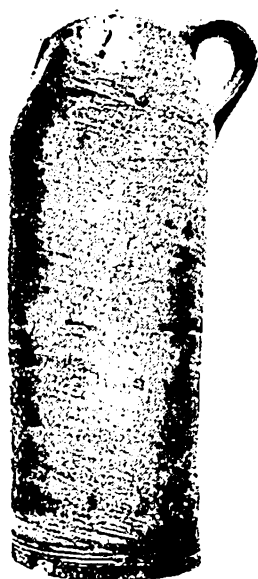

Fig. 41. — Vas pentru apă minerală de Karlsbad (circa 2/5).

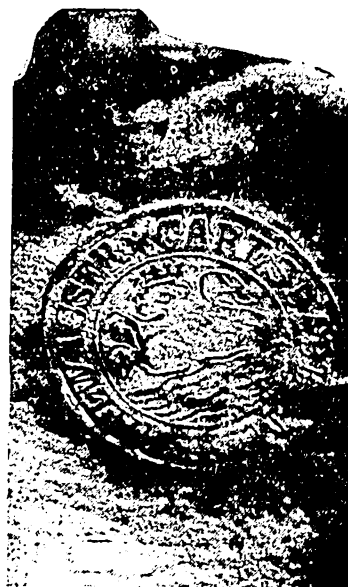

Fig. 42. — Pecetea de pe vasul de Karlsbad (detaliu mărit o dată și jumătate).

Multe alte exemplare de acest fel descoperite la curtea domnească din Iași provin de la farfurii cu suport inelar, unele ornamentate extrem de simplu din câteva linii (fig. 37/4), altele cu decor floral stilizat geometric (fig. 37/3), imitând ornamente orientale. Cele mai frumoase exemplare au ornamentul vegetal și floral stilizat, reprezentând flori de câmp, motiv des folosit în producția Delftului tocmai la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea (fig. 37/1—2, 5—6).

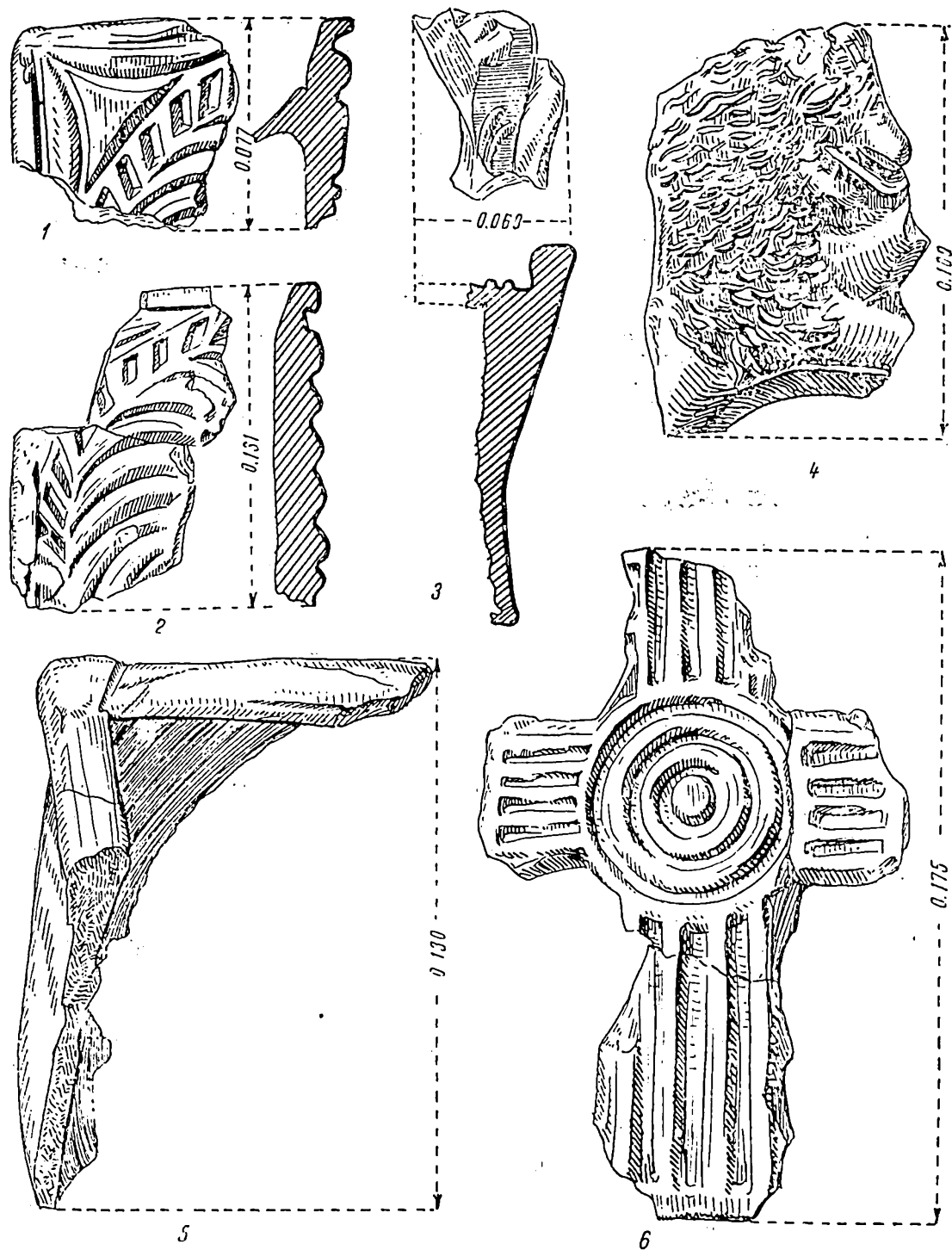

Fig. 43. — Ceramică ornamentală din prima jumătate a secolului al XV-lea.

c) *Alte centre.* În secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, la curtea domnească din Iași s-a întrebuințat, pe lângă aceste specii ceramice, și faianță și porțelan provenit din alte centre de producție, atât din Europa, cât și din Asia. În acest sens se remarcă în primul rând fragmentele de platouri și farfurii de faianță (fig. 38/1, 4, 7, 10) și porțelan (fig. 38/2—3, 5—6, 8—9) de proveniență chinezească, precum și fragmentele de farfurii de proveniență engleză (fig. 39, 40). De asemenea atrage atenția un vas de lut ars, cu smalt cenușiu în interior și brun-roșcat la exterior (fig. 41) și cu ștampila orașului Karlsbad, folosit la transportul apei minerale (fig. 42). Acest vas își găsește analogii cu un vas identic descoperit anterior pe teritoriul orașului Iași¹³⁰, precum și cu o serie numeroasă de vase identice existente în majoritatea muzeelor din Europa. Ștampila are legenda: *Karlsbader Mineral Wasser*.

Descoperirea acestei ceramici de import din categoria celei de lux este o dovadă în plus a fastului curții domnești din Iași, unde voievodul caută să nu fie mai prejos față de alți feudali din epoca respectivă. Alături de descrierile diferiților călători, care fac dovada existenței acestui fast, materialul ceramic scos la iveală prin săpături metodice confirmă pe deplin izvoarele scrise în această privință.

De altfel acest fast cunoaște o tradiție mai veche, încă de pe timpul lui Ștefan cel Mare, dezvoltându-se mai ales în epoca lui Vasile Lupu, din care vreme au rămas exemplare extrem de prețioase de ceramică decorativă de interior.

II. CERAMICA ORNAMENTALĂ

1. CERAMICA ORNAMENTALĂ LOCALĂ

Săpăturile din 1960, întreprinse pe locul vechii curți domnești din Iași au dat la iveală ceramică decorativă locală de interior, cum sînt plăcile de sobă sau pentru căptușit pereții, lipsind cu totul, cel puțin pînă în stadiul actual al cercetărilor, ceramica destinată decorației exterioare. În cele ce urmează prezentăm cronologic materialele descoperite.

Prima jumătate a secolului al XV-lea. În secțiunea a V-a, la circa 2,50 m adîncime, într-un strat de nivelare, au fost descoperite cîteva fragmente ceramice nesmălțuite din pastă cu porozități, neuniform și uniform arsă la roșu cărămiziu, avînd în compoziție, ca degresant, nisip. Fragmentele menționate provin din plăci pentru pereți și cahle pentru sobe. În ceea ce privește cahlele din această vreme, pe baza materialului existent, s-au putut deosebi trei categorii:

- a) cahle cu fața rectangulară deschisă și cu olanul adîncit închis;
- b) cahle cu fața rectangulară împodobită cu ornamente ajurate și, de asemenea, cu olanul închis;
- c) cahle cu fața rectangulară plină și cu olanul deschis.

¹³⁰ Material inedit aflat în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei.

Din prima categorie provin fragmente care păstrează, parțial, una sau două din laturile cahlei și o parte din olan (fig. 43/5). Exemplare asemănătoare au fost descoperite la Suceava¹³¹ și la Orheiul Vechi (R. S. S. Moldovenească)¹³².

Celei de-a doua categorii îi aparțin câteva fragmente decorate cu motive geometrice și figurative. În grupa cahlelor decorate cu motive geometrice încadrăm o piesă fragmentară, reprezentând o cruce, cu brațele laterale egale și mai scurte decât celelalte două, cel inferior fiind mai mare decât cel superior. Pe suprafața brațelor se află nervuri paralele, iar pe centrul piesei cercuri concentrice (fig. 43/6). Dintre piesele cu motive figurative menționăm un fragment dintr-o cahlă ornamentată cu un leu, cu ochiul și coama bine redată (fig. 43/4) și stilizat în mod identic cu leii care decorează piesele, neajurate însă, descoperite la Suceava¹³³.

În fine, din a treia categorie fac parte fragmente mai mici, decorate cu motive geometrice (fig. 43/1—2) și figurative, cum ar fi de exemplu un rest dintr-o placă de perete, înfățișând probabil gîtul inelat al unui balaur (fig. 44/1). Plăci asemănătoare, de sobă sau pentru căptușit pereții, nesmălțuite, ajurate sau pline, au fost găsite în 1958, într-o cantitate destul de mare, în cuprinsul unei locuințe domnești de la Vaslui, care a fost datată cu ajutorul monedelor în prima jumătate a secolului al XV-lea¹³⁴. Pe baza acestei descoperiri înclinăm să atribuim tot primei jumătăți a secolului al XV-lea piesele similare găsite la curtea domnească din Iași, care ar putea fi puse în legătură cu o eventuală refacere a acestei curți în perioada urmașilor lui Alexandru cel Bun.

A doua jumătate a secolului al XV-lea. Tot în secțiunea a V-a, într-un strat de nivelare, între 1,70 m și 1,90 m adîncime, au fost găsite numeroase plăci de sobă și de perete, din pastă cu mai mult nisip în compoziție și, în unele cazuri, cu porozități. Arderea, în cea mai mare parte, este neuniformă, plăcile prezentînd în ruptură fie un miez cenușiu, fie o porțiune cenușie imediat sub smalt, urmată de o altă roșie către interior.

Întrucît, în unele cazuri, motive asemănătoare decorează atît plăcile pentru pereți, cît și cahllele de sobă, le vom grupa, pentru înlesnirea prezentării, în funcție de decor. Din acest punct de vedere, cu toată varietatea lor, motivele ornamentale pot fi grupate în geometrice, vegetale și figurative.

Dintre plăcile decorate cu motive geometrice menționăm câteva fragmente provenind de la cahlle și plăci de pereți, smălțuite în galben-verzui cu reflexe verzi sau galben-auriu nuanțat pînă la brun. Unele dintre acestea sînt decorate cu motive alcătuite din triunghiuri și linii (fig. 44/2), iar altele din triunghiuri, de asemenea în relief, alternînd cu spații triunghiulare nereliefate (fig. 45/1—3), dispuse întocmai ca pe exemplarele descoperite la Vaslui¹³⁵ și Suceava¹³⁶. Tot în această grupă includem și plăcile cu reprezentarea discului solar, redat sub forma a două rozete concentrice. Rozeta centrală, mai mică, are razele arcuite

¹³¹ K.A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 78, fig. 73 a; Trifu Martinovici și Șt. Olteanu, *Șantierul Suceava*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 685.

¹³² G.D. Smirnov, *Производство красноглиняных печных изразцов и опыт реконструкции печей по материалам старого Орхеля*, *Izvestia*, 4 (31), Chișinău, 1956, fig. 2/1; 3/1.

¹³³ K. Romstorfer, *op. cit.*, pl. V; M. Matei, *Șantierul*

arheologic Suceava, în *Materiale*, V, p. 603, fig. 6, 4; M. Nicorescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii ornamentale din secolele XV—XVI descoperită la Suceava*, în *AM.*, vol. IV, 1966, p. 324, fig. 6.

¹³⁴ Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Banu, *op. cit.*, p. 95, fig. 11; p. 96, fig. 12/1—6,8—11; p. 97.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 97, fig. 14/1.

¹³⁶ K.A. Romstorfer, *op. cit.*, pl. VII,

de la dreapta spre stînga. Din marginile acesteia pornesc, mult mai numeroase și mai mari, razele celei de-a doua rozete, iar triunghiuri egale dispuse unul lângă altul, de-a lungul circumferinței rozetei, încheie motivul (fig. 44/5). Smălțul

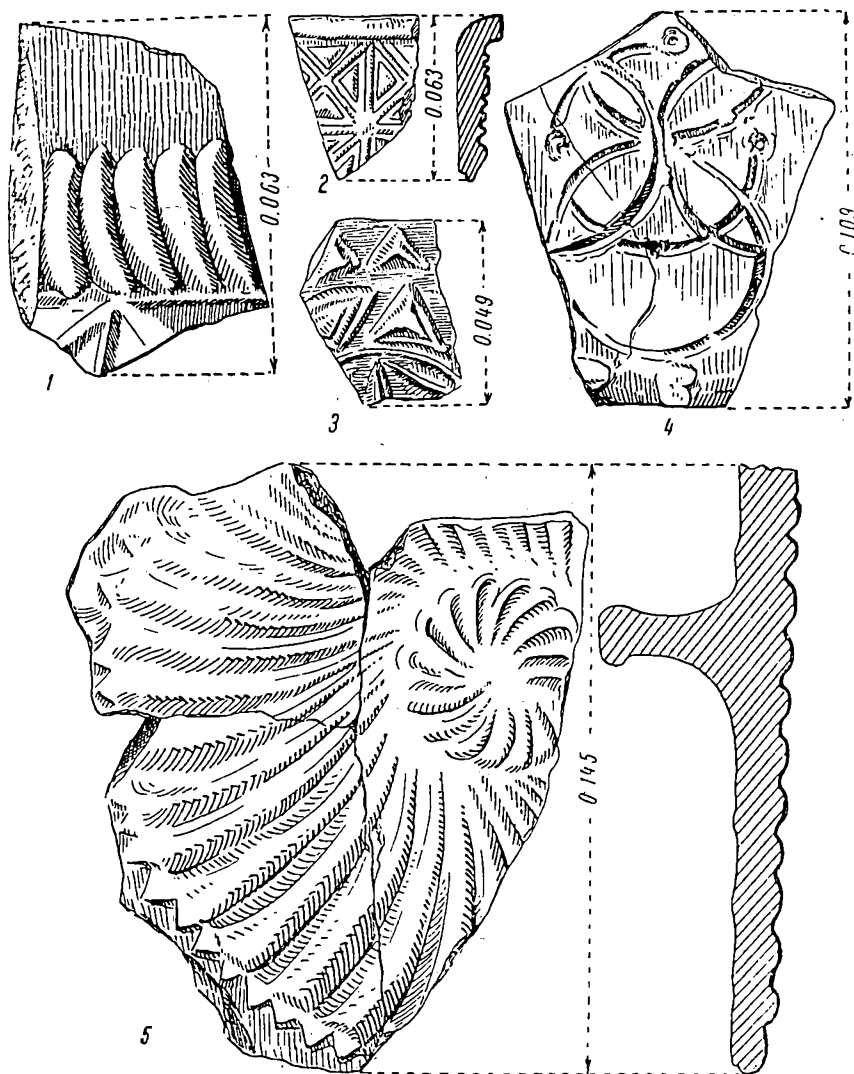

Fig. 44. — Ceramică ornamentală din prima jumătate a secolului al XV-lea (1) și din a doua jumătate a secolului al XV-lea (2 — 5).

acestor fragmente este galben-auriu sau alb-verzui. Un exemplar mai mic, dintr-o placă smălțuită în galben-închis, este ornamentat cu triunghiuri și, probabil, cercuri (fig. 44/3). Din cauza dimensiunilor sale reduse nu se pot face precizări în legătură cu dispoziția triunghiurilor pe suprafața plăcii.

O încercare de a realiza un motiv geometric prin îmbinarea unor cercuri se întâlnește și pe partea exterioară a unui fragment de olan provenind de la o cahă (fig. 44/4).

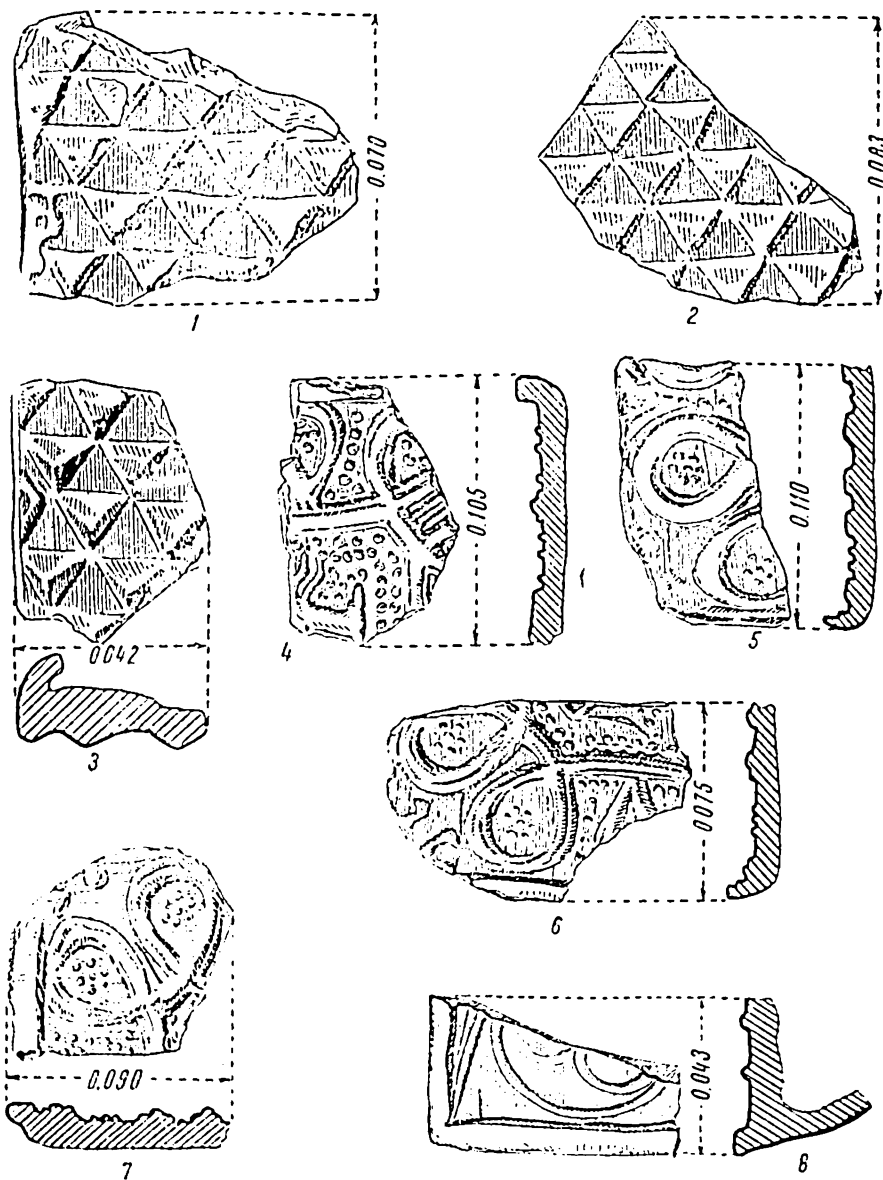

Fig. 45. — Ceramică ornamentală din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Alături de fragmentele smălțuite se întâlnesc în număr mult mai mic și unele nesmălțuite. Astfel, dintr-o placă de perete provin patru fragmente (fig. 45/4—7), pe baza cărora putem reconstitui în parte decorul acesteia. O bandă canelată, cu partea mediană mai reliefată, alcătuiește un chenar din bucle dispuse câte două la colțuri și, probabil, câte una pe laturi. Chenarul încheie

un patrulater cu laturile și colțurile ușor arcuite. Mici proeminențe umplu spațiile goale. Piesa fiind fragmentară, nu putem reconstitui decorul central al plăcii.

O serie de fragmente provenind din plăci de sobă sînt decorate cu motive vegetale stilizate. Acestea au în mijloc, într-un cîmp aproximativ romboidal —

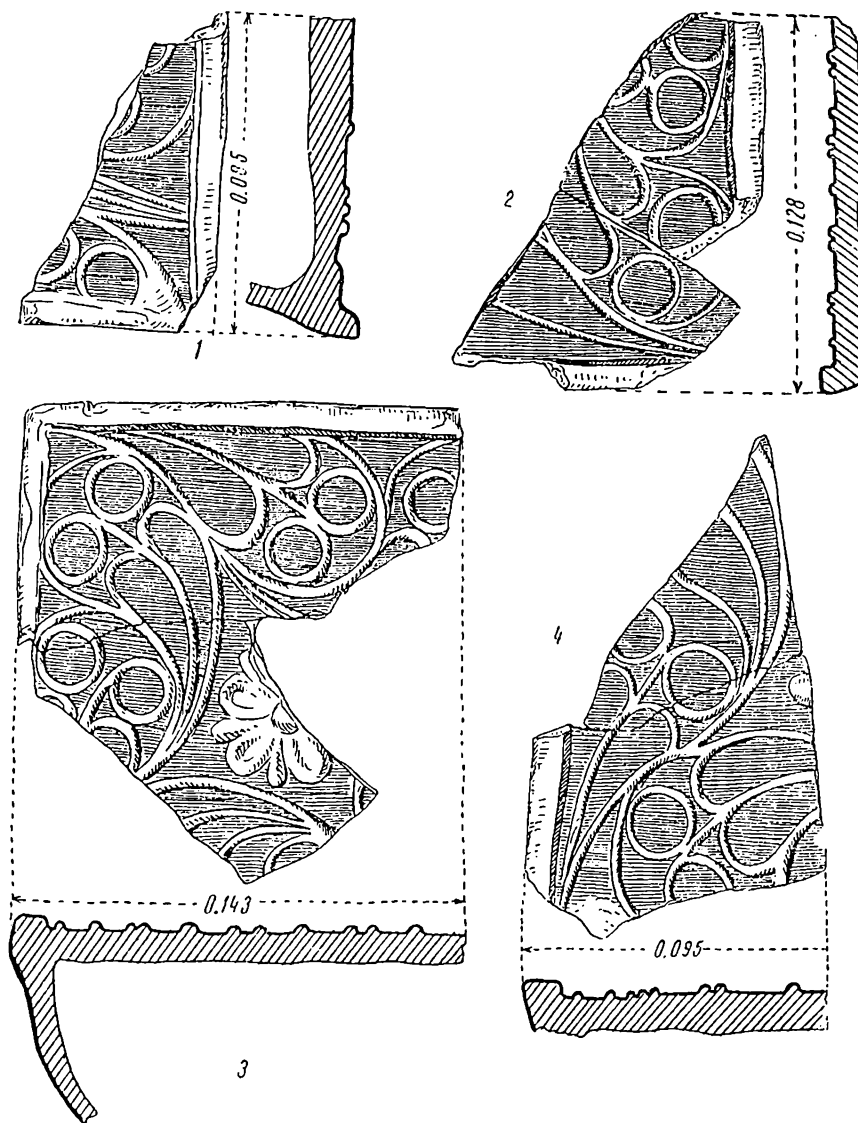

Fig. 46. — Ceramică ornamentală din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

laturile fiind în arc de cerc — cîte o floare. Vrejuri și cercuri umplu restul suprafeței cahle (fig. 45/8; 46/1—4). Aceste piese sînt smălțuite în galben-deschis, auriu sau cu reflexe cafenii, verde și măsliniu uneori cu reflexe brune. Tot aici amintim și unele fragmente provenind din plăci de perete, smălțuite în verde și cu gardina foarte mică (fig. 48/2—3).

În grupa plăcilor cu motive figurative includem fragmente și plăci întregibile, pentru sobă și de perete, smălțuite cu verbe și galben în mai multe nuanțe, al căror ornament îl constituie trei personaje în costume caracteristice. Primul dintre aceste personaje este înfățișat cu capul descoperit și cu părul ondulat,

Fig. 47. — Ceramică ornamentală din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

redat numai în partea dreaptă a feței (fig. 47/1—2). Peste pantalonii strâmți el poartă o îmbrăcăminte largă și scurtă pînă pe coapse, alcătuiind falduri prin strîngerea în talie cu o centură. Mîna dreaptă este îndoită din cot, iar cea stîngă întinsă celui de-al doilea personaj. Între aceste două figuri se află un motiv vegetal (fig. 47/5). Personajul central, feminin, redat din față, are părul mai strîns pe lîngă cap și poartă o rochie largă și lungă pînă la glesne, care, fiind strînsă în talie, formează falduri. Mîinile, cea dreaptă întinsă primului personaj și cea stîngă adusă pe piept, sînt pînă la cot apropiate de corp. Între al doilea

și al treilea personaj lipsește. motivul vegetal. În ceea ce privește însă înfățișarea ultimului personaj, pe nici una din piesele noastre întregibile nu se păstrează partea superioară a acestuia. De la talie în jos este înfățișat întocmai ca prima figură. În schimb, pe un fragment provenind dintr-o placă cu aceeași reprezentare, dar care nu se întregește, se păstrează o parte din jumătatea superioară a corpului, permițându-ne să constatăm că al treilea personaj cîntă

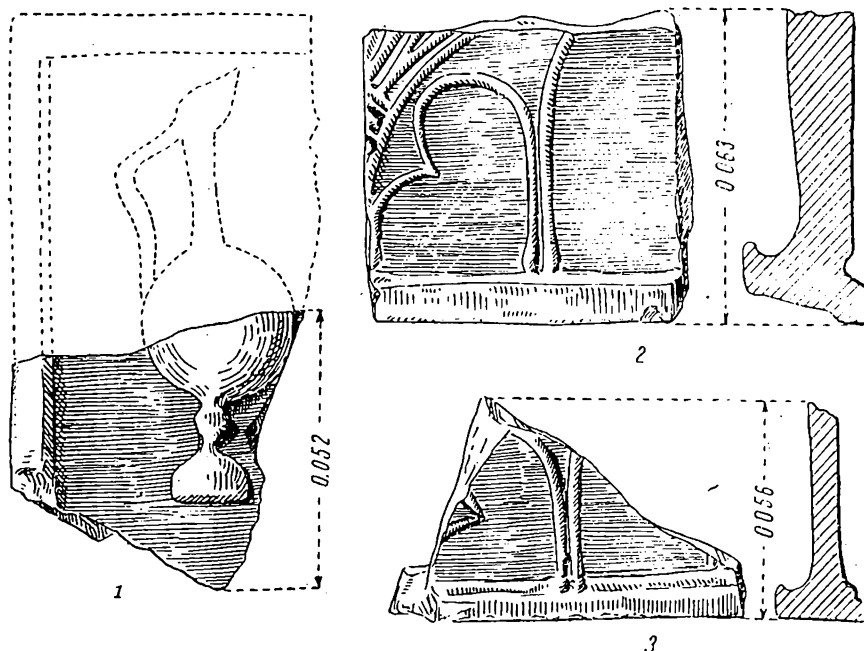

Fig. 48. — Ceramică ornamentală din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

dintr-un cimpoi, pe care-l ține sub brațul stîng, avînd degetele pe muștiucul acestui instrument muzical (fig. 47/3). În felul acesta este explicabilă redarea primelor personaje în poziție de mișcare, de dans.

Fragmente de plăci cu același ornament au mai fost descoperite și în alte localități din Moldova, și anume la Suceava¹³⁷, Șipote¹³⁸, Hîrlău¹³⁹ și, probabil, la Dumeștii Noi¹⁴⁰. Deși aceste plăci de obicei sînt suficient de mari, totuși în trecut nu s-a putut reconstitui în mod exact scena respectivă. Pe baza descoperirilor de cable de la Iași s-a putut stabili pentru prima dată că acest grup ornamental se compune în realitate din trei personaje, dintre care două în atitudine de dans și al treilea cîntînd cu cimpoiul, și nu din două personaje cum s-a crezut pînă acum.

¹³⁷ *Ibidem*, pl. V; Corina Nicolescu și Florentina Jipescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova, secolele XV—XVI*, în *SCIA*, 1957, 1—2, p. 146.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*, fig. 12; Corina Nicolescu, *Ceramica*, în

Reperoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, București, 1958, p. 33, fig. 9 și p. 35.

¹⁴⁰ M. Petrescu-Dimbovița, Em. Bold și M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc*, în *AȘU*, Iași, t. I, 1955, fasc. 1—2, p. 21—22, fig. 8/1,3.

Un rest dintr-o placă de perete, cu smalt brun, păstrează din ornament numai jumătate dintr-un vas foarte asemănător cu unul de pe un fragment descoperit la Suceava (fig. 48/1). Vasul, pe fragmentul aflat la Suceava, este situat tot în partea dreaptă și superioară a acestuia, în rest fiind redat, parțial, un personaj¹⁴¹.

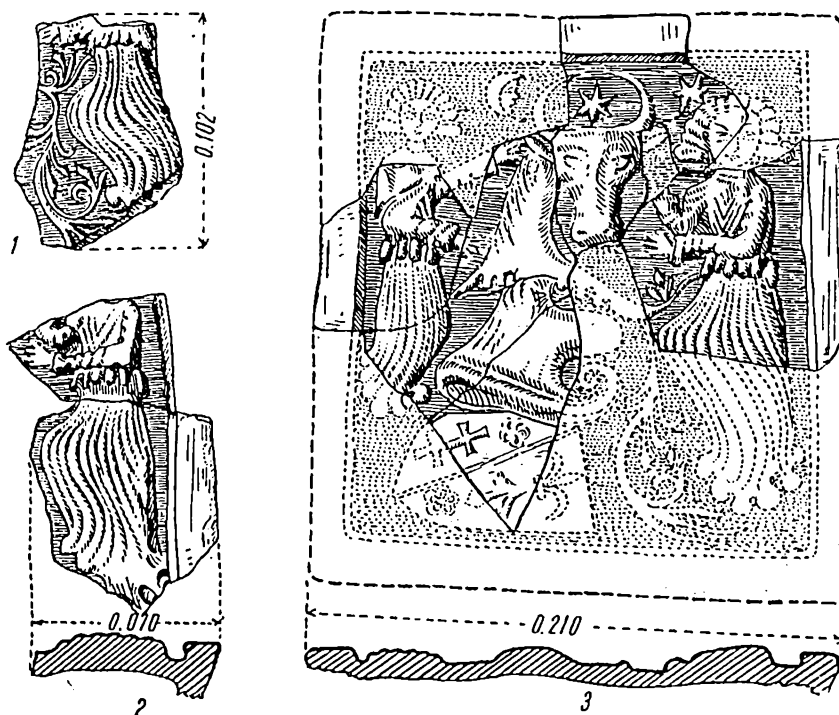

Fig. 49. — Ceramică ornamentală din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Mai numeroase sînt piesele al căror ornament îl constituie stema dezvoltată a Moldovei. În partea centrală superioară a plăcii se află capul de bour conturnat, cu gîtul în profil, cu coarnele aduse înăuntru și apropiate, avînd între ele o stea cu șase raze (fig. 49/3; 51). Dedesubtul capului de bour se află un coif în profil (fig. 49/3; 50/1—4) și un scut așezat în poziție orizontală. Scutul scartelat conține în prima jumătate o rozetă și o cruce dublă, iar în a doua jumătate o floare de crin și, de asemenea, o rozetă (fig. 49/3; 50/4 și 51). De o parte și de alta se află cîte un tenant, adică o figurină feminină cu capul descoperit, cu mîinile întinse și cu genuchii îndoiți, purtînd o îmbrăcăminte lungă și largă, strînsă în talie (fig. 49; 50; 51). Un vrej stilizat pornește din colțul stîng și inferior al plăcii spre partea centrală (fig. 49/1; 50/1—2, 4; 51).

Cu privire la plăcile ornate cu reprezentarea stemei dezvoltate a Moldovei s-a emis părerea că, întocmai ca la discuri, alături de plăci cu doi

¹⁴¹ K.A. Romstorfer, *op. cit.*, pl. V.

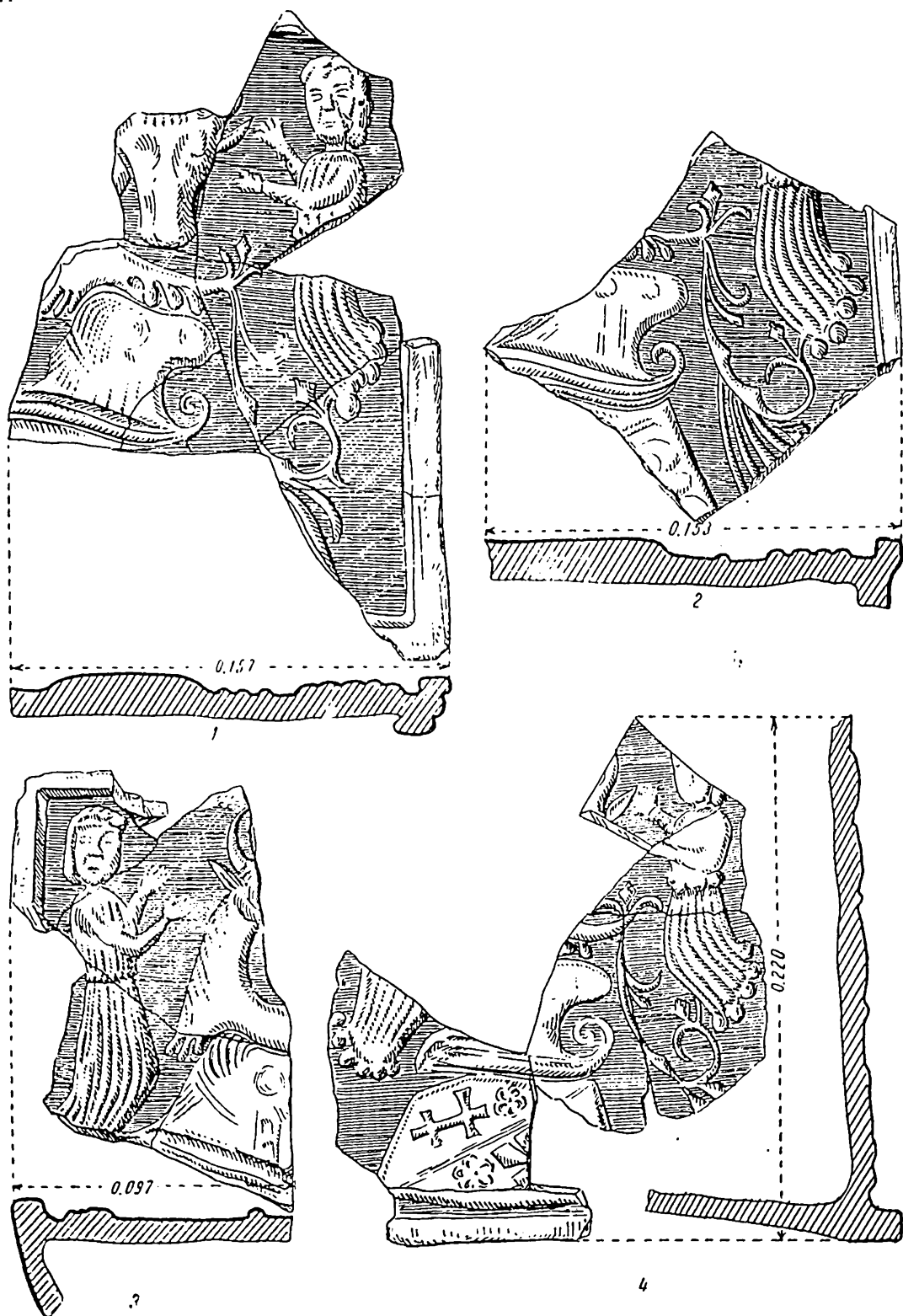

Fig. 50. — Ceramică ornamentală din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

tenanți existau și unele cu un singur tenant ¹⁴². Cele două exemplare aduse însă în sprijinul acestei ipoteze nu pot fi convingătoare, întrucât, în ambele cazuri, se păstrează numai placa fragmentară cu partea centrală și din dreapta, având deci un singur tenant ¹⁴³. Studiindu-se atît piesele întregibile, cît și fragmentele scoase cu ocazia săpăturilor din 1960, s-a putut ajunge la constatarea că, spre deosebire de discuri, cel puțin în cazul vechii curți domnești din Iași nu avem de-a face decît cu plăci reprezentînd stema dezvoltată a Moldovei, pe care apar doi tenanți, cîte unul de fiecare parte a capului de bour.

După modul de redare a elementelor componente ale stemei, distingem — pe plăcile descoperite la Iași — două variante.

În prima încadrăm plăcile la care principalele caracteristici constau în aceea că în stînga coarnelor capului de bour se află soarele redat sub forma unei stele cu șase raze, iar în dreapta luna cu partea concavă în chip de om. Tenanții au fața plină, încadrată de bucle, mîinile distanțate și poartă o îmbrăcăminte bogată, cu falduri pe corsaj și fustă, strînsă în talie cu o centură din paftale. Tenantul din stînga plăcii ocupă un spațiu mai mare decît cel din dreapta (fig. 49). Plăci de acest fel au fost descoperite la Suceava ¹⁴⁴ și Hîrlău ¹⁴⁵.

La plăcile pe care le încadrăm în a doua variantă lipsesc cu totul soarele și luna, tenanții sînt redați cu fața ovală, părul mai lung, foarte puțin sau de loc ondulat, și costumul mai puțin bogat (fig. 50; 51). Piesele descrise sînt smălțuite în nuanțe de galben și verde. Ele reprezintă o variantă descoperită pentru prima oară deocamdată la Iași.

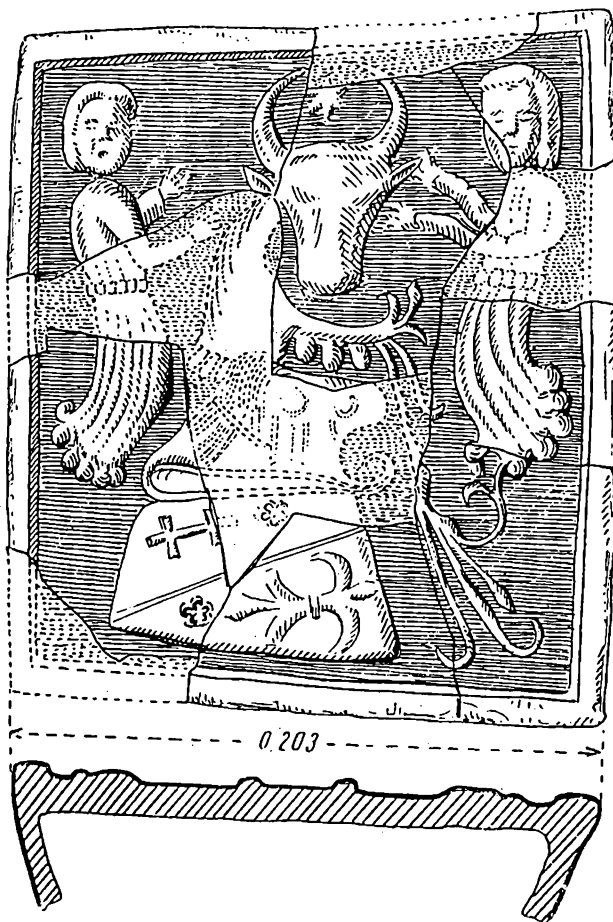

Fig. 51. — Ceramică ornamentală din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

¹⁴² M. Berza, *Stema Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *SCIA*, 1955, 1—2, p. 83.

¹⁴³ *Ibidem*, fig. 13—14.

¹⁴⁴ K.A. Romstorfer, *op. cit.*, pl. VI; Rudolf Gassauer, *Teracote Sucevene*, în *BCMI*, an. XXVIII, 1935, fasc. 86, p. 157, fig. 29; I. Nestor, Gh. Diaconu,

M. Matei, T. Martinovici, N. Constantinescu, Șt. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava, Materiale*, IV, p. 245, fig. 2; M. Berza, *op. cit.*, p. 83, fig. 14; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 729, fig. 684.

¹⁴⁵ M. Berza, *op. cit.*, p. 81—82, fig. 13.

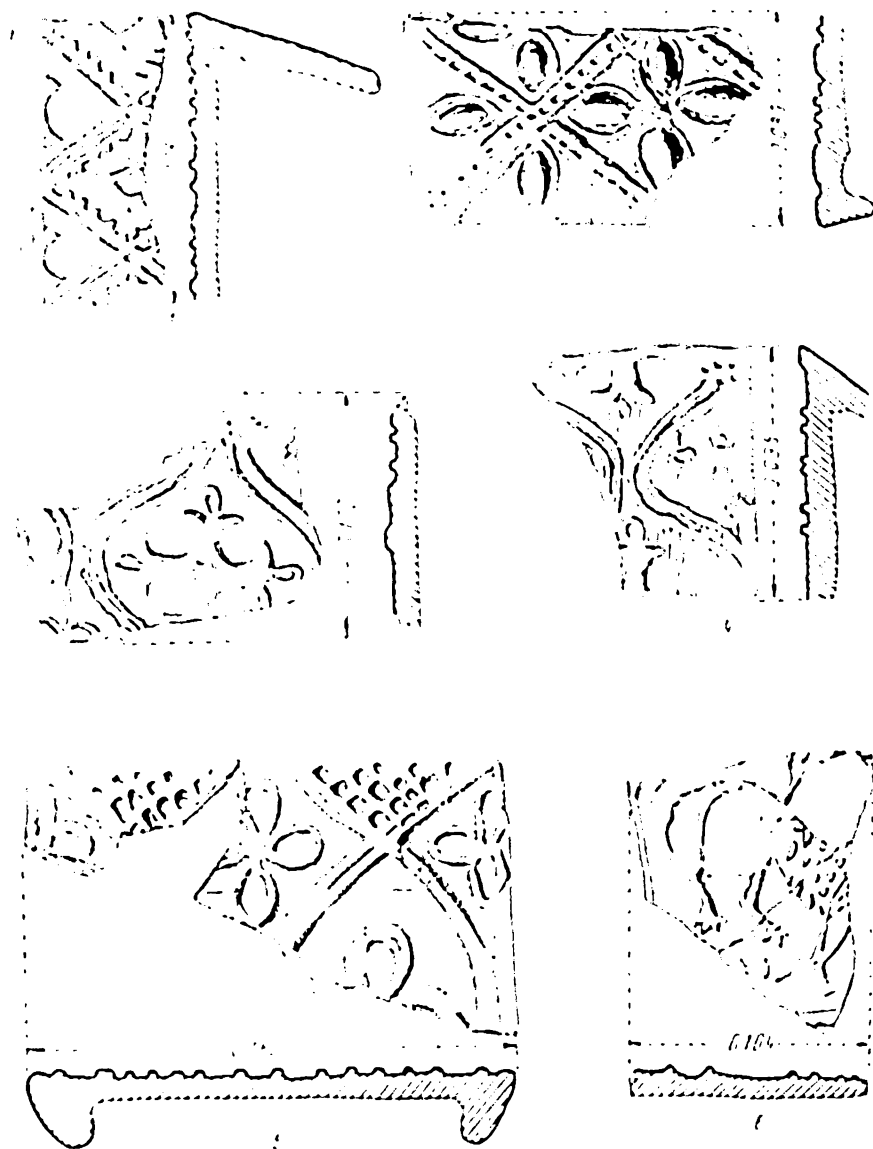

Fig. 52. s. Ceramica ornamentală din secolul al XVI-lea.

Materiialul recoltat din stratul de nivelare de la Iași, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, poate fi pus în legătură de astă dată cu o refacere a curții domnești din Iași în vremea domniei lui Ștefan cel Mare sau în timpul urmașului acestuia, cînd, se știe că Iașul a fost ars de tătari¹⁰.

Secolul al XVI-lea. În caseta B și în sectorul C au fost descoperite fragmente de plăci de sobă din secolul al XVI-lea, în majoritate nesmălțuite, din

¹⁰ Vezi: Andrei, *Le siècle d'or*, M. Ursu, ed. P.P. Poni, *Les vestiges des siècles XV-XVI publiés de Ion Ursu*, Iași, 1979, p. 102; *Opuscula de G. Ursu*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1979, p. 132.

pastă de asemenea neomogenă și arsă uneori neuniform, iar alteori uniform până la roșu-gălbui. Aceste fragmente sînt ornamentate cu motive geometrice, geometrice-vegetale și figurale.

Dintre cele cu motive geometrice menționăm un fragment ornamentat cu romburi din cîte două nervuri paralele, dintre care una simplă și alta, cea dinspre interior, dințată, dispuse în rețea. În interiorul romburilor se află romburi de dimensiuni mai mici, iar în spațiile libere motive unghiulare (fig. 52/1). Cîteva fragmente provenind de la cahle nesmălțuite sînt ornamentate tot cu romburi, formate însă din benzi hașurate, de asemenea dispuse în rețea, asociate cu patru petale pline (fig. 52/2). Alte fragmente de cahle, de asemenea nesmălțuite, au în spațiile ovale ascuțite, delimitate de cîte două linii paralele, dispuse sinuos, flori stilizate cruciform (fig. 52/3—4). Unele cahle fragmentare sînt ornamentate cu suprafețe ovale și semiovale, dispuse în două șiruri verticale. Suprafețele semiovale sînt hașurate cu linii în rețea, iar în ovalele și spațiile libere dintre ele apar rozete și semirozete (fig. 52/5; 53).

În fine, mai sînt și fragmente de cahle nesmălțuite, lucrate din pastă uniform arsă și ornamentate cu reprezentări de lei. La nici unul dintre aceste fragmente nu s-a păstrat însă în întregime reprezentarea animalului (fig. 52/6).

Secolele XVI—XVII. Din secolele XVI—XVII datează o serie de cahle mai mult sau mai puțin fragmentare, decorate cu motive geometrice și vegetale stilizate, smălțuite și nesmălțuite, din pastă arsă uniform, de culoare mai gălbui sau mai roșiatică, cu mai puțin nisip în compoziție. Astfel, în sectorul C au fost descoperite cîteva fragmente de cahle nesmălțuite decorate cu motive geometrice, constînd din proeminente rectangulare, dispuse uniform în șiruri (fig. 54/1). Cele mai multe exemplare de cahle, în majoritate nesmălțuite și decorate cu un motiv vegetal stilizat în mai multe variante, au fost descoperite în casetele II și α și mai puțin în alte secțiuni (S II, S V). Unele dintre aceste fragmente au în partea centrală a plăcii o rozetă cu un buton central înscris într-un cerc și patru petale, stilizate în formă de frunze, cu cîte trei nervuri. În prelungirea nervurii mediane a două din petalele opuse se află cîte o floare. De la intersecția petalelor spre colțuri se găsește o floare cu cîte două frunze de o parte și de alta a cozii. Întregul decor este puțin reliefat (fig. 54/2). Alte exemplare au pe petalele rozetei centrale numai cîte o singură nervură, dispusă pe mijlocul acestora, iar prelungirea fiecăreia dintre ele se termină printr-o floare. Frunzele de pe cozile florilor dinspre colțuri au mai multe sinuozități și întregul motiv este mai reliefat (fig. 54/3). La unele piese cu butonul din mijloc, mai mic, neînscris în cerc, și petalele mai crestăte, lipsite de nervura

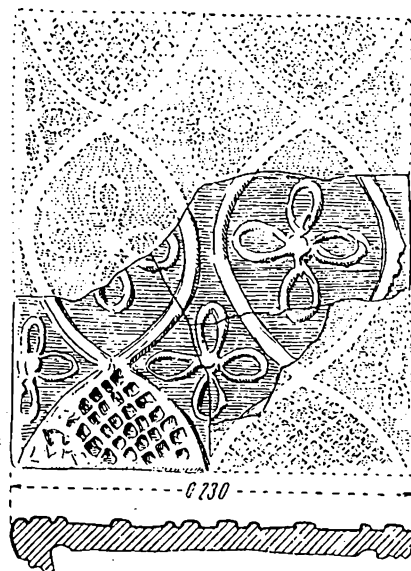

Fig. 53. — Ceramică ornamentală din secolul al XVI-lea.

Fig. 52. — Ceramică ornamentală din secolul al XVI-lea.

Materialul recoltat din stratul de nivelare de la Iași, datînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea, poate fi pus în legătură de astă dată cu o refacere a curții domnești din Iași în vremea domniei lui Ștefan cel Mare sau în timpul urmașului acestuia, cînd, se știe că Iașul a fost ars de tătari ¹⁴⁶.

Secolul al XVI-lea. În caseta B și în sectorul C au fost descoperite fragmente de plăci de sobă din secolul al XVI-lea, în majoritate nesmălțuite, din

¹⁴⁶ Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, p. 132; *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile*

slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ion Bogdan, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 182.

pastă de asemenea neomogenă și arsă uneori neuniform, iar alteori uniform până la roșu-gălbui. Aceste fragmente sînt ornamentate cu motive geometrice, geometrice-vegetale și figurale.

Dintre cele cu motive geometrice menționăm un fragment ornamentat cu romburi din cîte două nervuri paralele, dintre care una simplă și alta, cea dinspre interior, dințată, dispuse în rețea. În interiorul romburilor se află romburi de dimensiuni mai mici, iar în spațiile libere motive unghiulare (fig. 52/1). Cîteva fragmente provenind de la cahle nesmălțuite sînt ornamentate tot cu romburi, formate însă din benzi hașurate, de asemenea dispuse în rețea, asociate cu patru petale pline (fig. 52/2). Alte fragmente de cahle, de asemenea nesmălțuite, au în spațiile ovale ascuțite, delimitate de cîte două linii paralele, dispuse sinuos, flori stilizate cruciform (fig. 52/3—4). Unele cahle fragmentare sînt ornamentate cu suprafețe ovale și semiovale, dispuse în două șiruri verticale. Suprafețele semiovale sînt hașurate cu linii în rețea, iar în ovalele și spațiile libere dintre ele apar rozete și semirozete (fig. 52/5; 53).

În fine, mai sînt și fragmente de cahle nesmălțuite, lucrate din pastă uniform arsă și ornamentate cu reprezentări de lei. La nici unul dintre aceste fragmente nu s-a păstrat însă în întregime reprezentarea animalului (fig. 52/6).

Secolele XVI—XVII. Din secolele XVI—XVII datează o serie de cahle mai mult sau mai puțin fragmentare, decorate cu motive geometrice și vegetale stilizate, smălțuite și nesmălțuite, din pastă arsă uniform, de culoare mai gălbuie sau mai roșiatică, cu mai puțin nisip în compoziție. Astfel, în sectorul C au fost descoperite cîteva fragmente de cahle nesmălțuite decorate cu motive geometrice, constînd din proeminente rectangulare, dispuse uniform în șiruri (fig. 54/1). Cele mai multe exemplare de cahle, în majoritate nesmălțuite și decorate cu un motiv vegetal stilizat în mai multe variante, au fost descoperite în casetele II și α și mai puțin în alte secțiuni (S II, S V). Unele dintre aceste fragmente au în partea centrală a plăcii o rozetă cu un buton central înscris într-un cerc și patru petale, stilizate în formă de frunze, cu cîte trei nervuri. În prelungirea nervurii mediane a două din petalele opuse se află cîte o floare. De la intersecția petalelor spre colțuri se găsește o floare cu cîte două frunze de o parte și de alta a cozii. Întregul decor este puțin reliefat (fig. 54/2). Alte exemplare au pe petalele rozetei centrale numai cîte o singură nervură, dispusă pe mijlocul acestora, iar prelungirea fiecăreia dintre ele se termină printr-o floare. Frunzele de pe cozile florilor dinspre colțuri au mai multe sinuozități și întregul motiv este mai reliefat (fig. 54/3). La unele piese cu butonul din mijloc, mai mic, neînscris în cerc, și petalele mai crestăte, lipsite de nervură

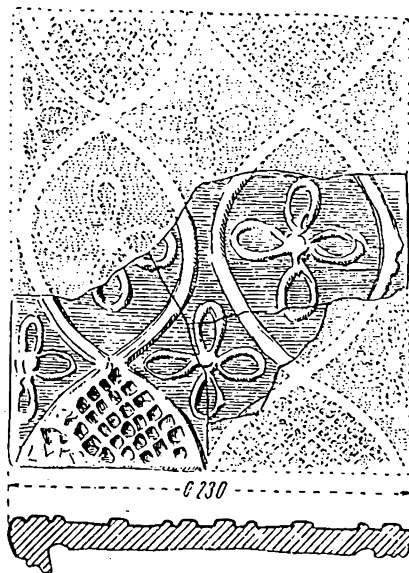

Fig. 53. — Ceramică ornamentală din secolul al XVI-lea.

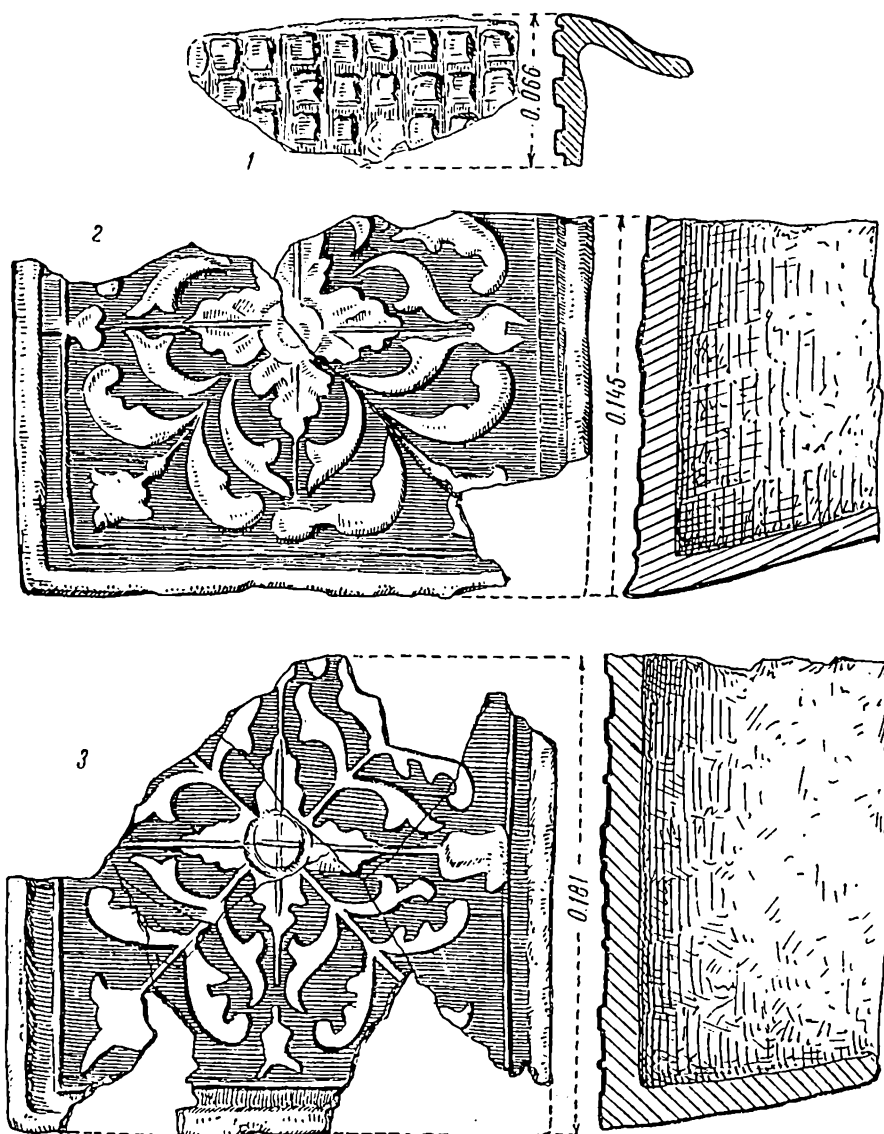

Fig. 54. — Ceramică ornamentală din secolele XVI — XVII.

mediană, ca și de florile din prelungirea acestora, apar câte două frunzulițe mai mici între cele două rînduri de frunze situate pe cozile florilor dinspre colțuri (55/1—2). Pe exemplarele cu decorul puternic reliefat frunzele de la baza cozilor sînt unite între ele (fig. 55/1).

Cahle decorate în acest fel au fost descoperite la Suceava ¹⁴⁷, Piatra-Neamț ¹⁴⁸ și pe teritoriul orașului Iași ¹⁴⁹.

¹⁴⁷ K.A. Romstorfer, *op. cit.*, p. 79, fig. 76 w.

¹⁴⁸ C. Matasă, *Șantierul arheologic Piatra Neamț*, în

SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 827, fig. 7/3.

¹⁴⁹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 24 și p. 29, fig. 20/1,3.

Secolul al XVII-lea. Tot în caseta B și sectorul C au fost descoperite o serie de fragmente de cahle, în cea mai mare parte nesmălțuite, precum și unele cu smalt verde, din pastă arsă la roșu, ornamentate cu motive geometrice, vegetale și figurale.

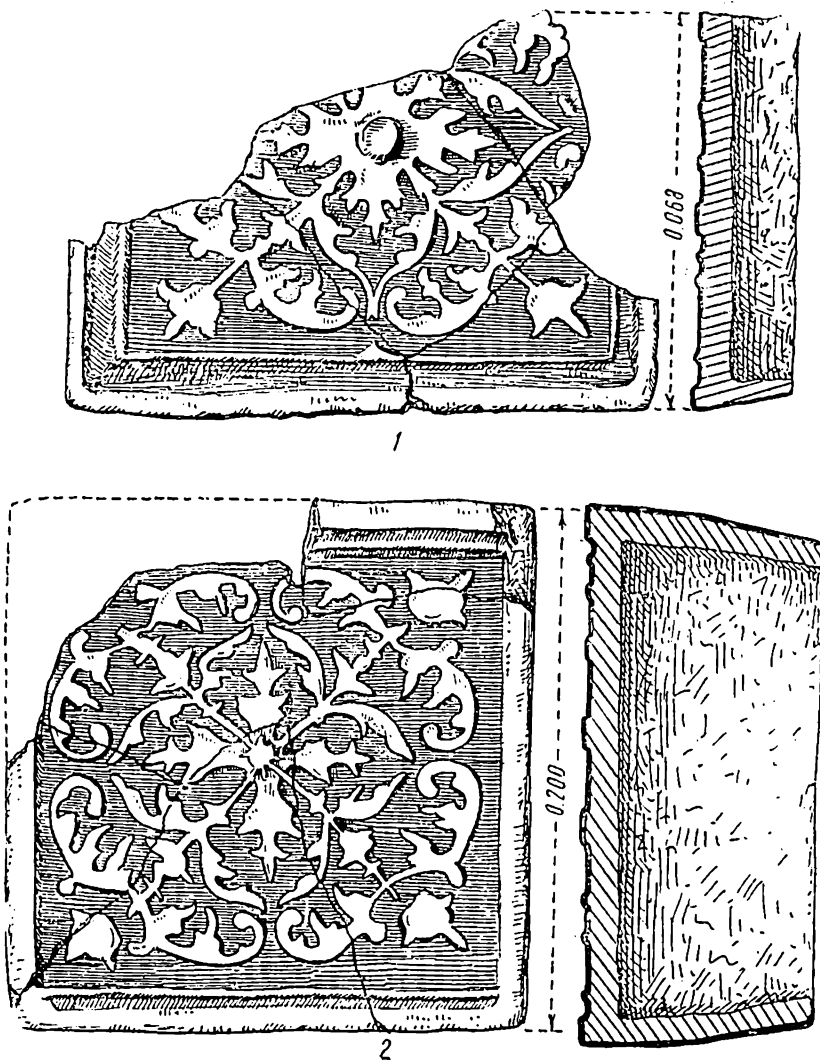

Fig. 55. — Ceramică ornamentală din secolele XVI — XVII.

În grupa cahlilor ornamentate cu motive geometrice includem pe cele cu decorul alcătuit din solzi, redați în mod diferit. Astfel, pe unele fragmente aceștia sînt dispuși apropiat, indicînd într-adevăr un înveliș solzos (fig. 56/3). Alteori însă sînt reprezentați în formă de semilună și așezați în șiruri mai apropiate (fig. 56/5) sau mai depărtate (fig. 56/7—8), iar în alte cazuri sînt stilizați în formă de lălea (fig. 56/4). La unele fragmente se observă lipsa de grijă în redarea acestui decor (fig. 56/1—2, 6). Motive similare se întîlnesc pe cahle,

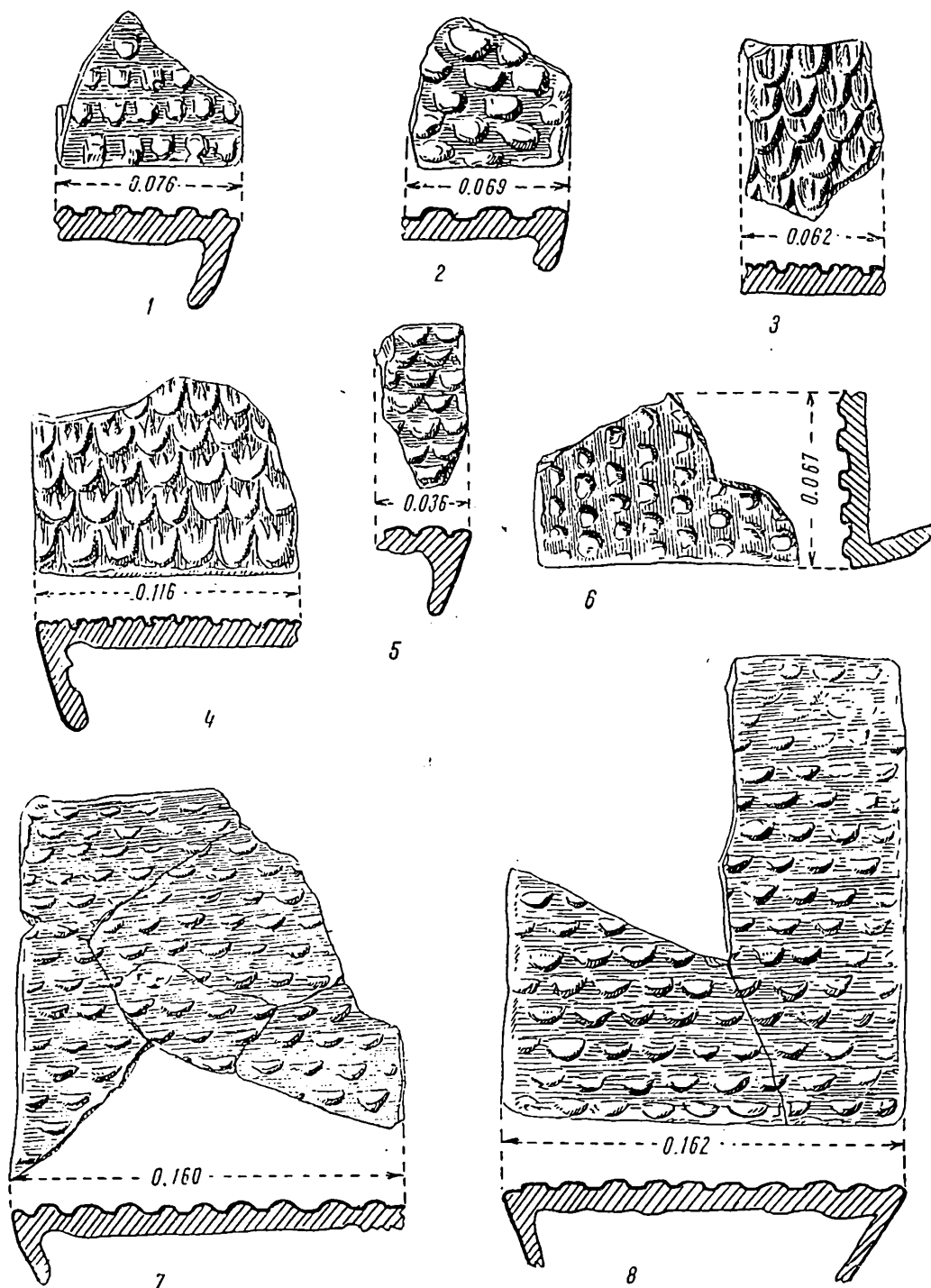

Fig. 56. — Ceramică ornamentală din secolul al XVII-lea.

smălțuite și nesmălțuite, descoperite anterior în orașul Iași, mai ales pe locul vechii curți domnești¹⁵⁰.

În grupa cahlilor cu motive vegetale includem pe cele al căror ornament este alcătuit din două spirale în forma literei S, dispuse față în față. Spiralele

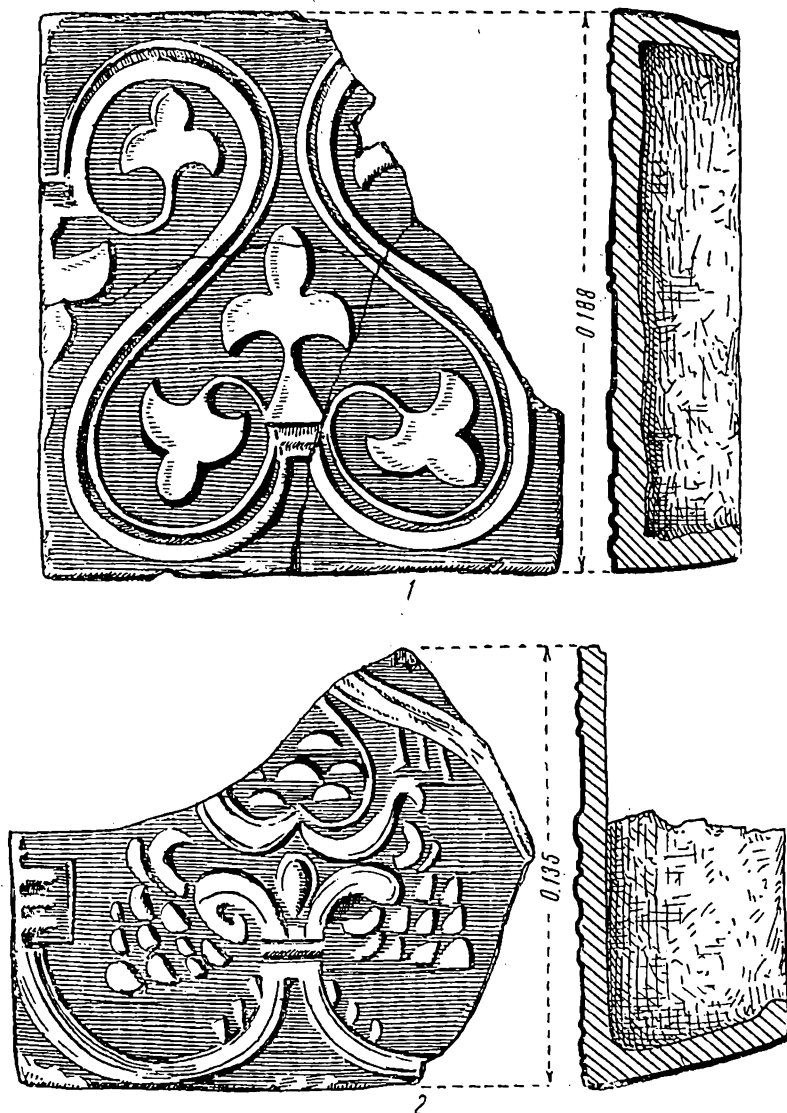

Fig. 57. — Ceramică ornamentală din secolul al XVII-lea.

sînt alcătuite din cîte două linii alăturate, dintre care una mai groasă și alta mai subțire. Capetele spiralilor se termină cu cîte o floare trilobată, iar în spațiul în formă de inimă, realizat prin dispoziția inversă a celei de-a doua spirale, se află o floare identică (fig. 57/1). Alte plăci de sobă au decorul alcătuit tot

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 27, fig. 18/4-5.

din spirale, dispuse în același fel, dar realizate din cîte trei linii, cea centrală fiind mai lată decît cele laterale. Spiralele au la capete cîte un ciorchine cu frunzulițe. În spațiul dintre spirale, deasupra a două frunzulițe, este redat de asemenea un ciorchine înscris într-un contur cordiform (fig. 57/2; 58). Un motiv asemănător se întîlnește pe unele cahle descoperite la Iași¹⁵¹ și Suceava¹⁵².

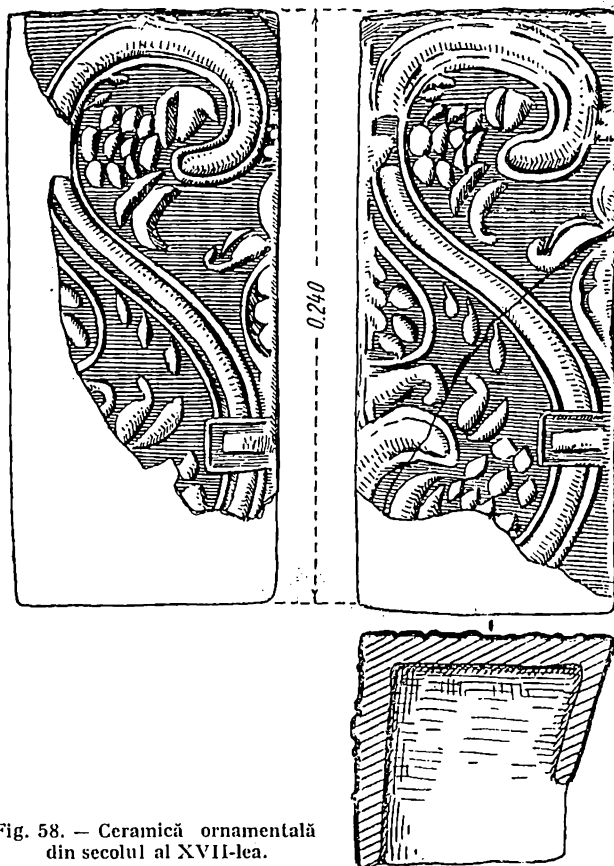

Fig. 58. — Ceramică ornamentală din secolul al XVII-lea.

Pe alte fragmente de cahle apare un motiv în formă de romb, alcătuit din patru spice, cu colțurile pe mijlocul laturilor cahle. În centrul rombului se află o rozetă cu două rînduri de petale, iar pe mijlocul laturilor mici ale cahle sînt redată semirozete și în colțuri sferturi de rozete (fig. 59). Cîteva fragmente provin din cahle ornamentate cu un vas cu flori stilizate (fig. 60/1—5). Piese decorate identic, descoperite cu ocazia săpăturilor, pentru fundația unei școli, efectuate în Iași în vara anului 1962, pe strada C. Negri, au permis reconstituirea întregului decor (fig. 60/6).

¹⁵¹ *Ibidem*, fig. 18/3,6.

¹⁵² Șt. Olteanu, *Meșteșugurile din Moldova în secolul*

al XVII-lea, în *SMIM*, III, 1959, p. 228, pl. VII, fig. 3.

În fine, din ultima grupă menționăm fragmente de cahle nesmălțuite, decorate cu reprezentări de călăreți și cai galopînd spre dreapta (fig. 61/2—4). Pe un singur fragment smălțuit în verde se observă un cal orientat spre stînga și un călăreț trăgînd cu arcul (fig. 61/1).

Secolele XVII—XVIII. Din secolele XVII—XVIII datează atît fragmentele de cahle nesmălțuite, cît și smălțuite în verde-deschis sau închis. Pe unele piese este redat burgul, cu cinci turnuri, dispus deasupra unui motiv floral, totul fiind înscris într-un cadru romboidal, în afara căruia, în colțurile cahle, sînt reprezentate motive vegetale constituite din vrejuri, frunze și flori. De asemenea, vîrfurile turnului central este împodobit cu trei flori (fig. 62). Piese decorate în acest fel au mai fost descoperite la Iași, tot pe locul vechii curți domnești, și înainte de 1960¹⁵³.

Pe baza cahlelor decorate cu burgul, cum sînt cele de la Tîrgoviște¹⁵⁴, dintre care una poartă data 1656, sau cea de la Hetiur-Sighișoara cu data 1714¹⁵⁵, putem data, cu siguranță, și piesele de la Iași în secolele XVII—XVIII. Tot din această vreme datează fragmentele de cahle cu decorul constituit dintr-o pajură bicefală cu cîte o coroană deasupra fiecărui cap (fig. 63/1). Corpul pajurei este uneori hașurat (fig. 63/2), iar alteori împodobit cu un bogat penaj (fig. 63/3). Între capetele pajurei se redă o floare, iar în colțurile cahle, sferturi de rozete (fig. 63/1, 2, 4). Piese asemănătoare au fost descoperite și pe teritoriul orașului Iași¹⁵⁶.

Transformarea săpăturilor de salvare din vara anului 1960, de pe locul vechii curți domnești de la Iași, în săpături metodice a permis, în majoritatea cazurilor, datarea materialului recoltat cu această ocazie, iar seriile de cahle descoperite, prezentate în ordine cronologică aici, ne oferă astfel posibilitatea să tragem unele concluzii de ordin general cu privire la evoluția ceramicii ornamentale locale de interior.

Pasta din care sînt modelate piesele descoperite la Iași este în general de bună calitate și conține, ca degresant, nisip în compoziție. Totuși, în decursul secolelor XV—XVIII se pot surprinde unele deosebiri în ceea ce privește compoziția și arderea ei. Astfel, pasta din prima jumătate a secolului al XV-lea conține în unele cazuri și mici pietricele, iar cea din a doua jumătate a secolului respectiv nisip cu bobul mai mare, care-i dă la pipăit un aspect zgrunțuros. În secolul al XVI-lea calitatea pastei este mai puțin bună, aspectul ei fiind mai curînd friabil. În secolele al XV-lea și al XVI-lea, pasta frămîntată neomogen este de cele mai multe ori arsă neuniform. Către sfîrșitul secolului al XVI-lea și mai ales în secolul următor se observă în această privință unele progrese destul de sensibile. Pasta devine treptat mai omogenă și uniform arsă.

Forme. Între materialele descoperite la Iași distingem două tipuri de plăci: de sobă și pentru căptușit pereții. Exemplarele din prima jumătate a secolului al XV-lea, fiind puține și fragmentare, nu ne permit stabilirea exactă a formelor și dimensiunilor cahlelor de sobă și plăcilor pentru pereți. Ele sînt

¹⁵³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 24 și p. 27, fig. 18/1; Al. Andronic și E. Neamțu, *op. cit.*, p. 423, fig. 9/5 și p. 425, fig. 11/2.

¹⁵⁴ N. Constantinescu, *Contribuții arheologice asupra Curții domnești din Tîrgoviște (secolele XIV—XVII)*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 237, fig. 8.

¹⁵⁵ Depozitul secției de artă populară al Muzeului Brukenthal — Sibiu.

¹⁵⁶ N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 27, fig. 18/2; Al. Andronic și E. Neamțu, *op. cit.*, p. 421, fig. 10/1.

însă suficiente pentru a dovedi, alături de cele de la Suceava și Vaslui, coexistența, pentru vremea respectivă, a celor trei categorii de cahle, și anume a) cu fața deschisă, b) cu fața ajurată și c) cu fața plină.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XV-lea și pînă în secolul al XVIII-lea, între materialele descoperite la Iași nu se mai întîlnesc decît cahle din ultima categorie, adică cele cu fața rectangulară plină și cu olanul deschis.

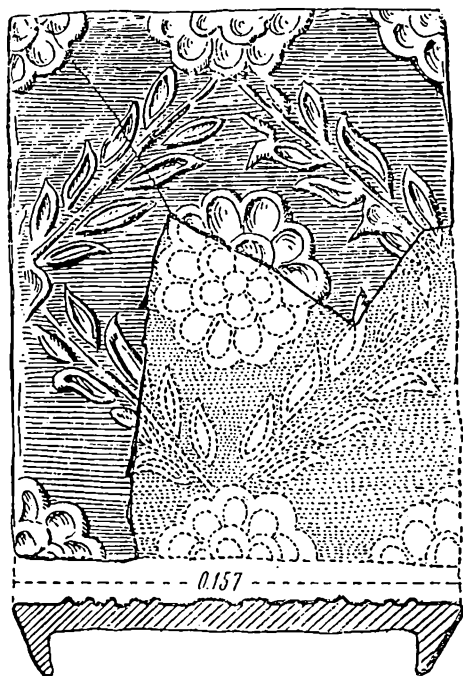

Fig. 59. — Ceramică ornamentală din secolul al XVII-lea.

iar a olanului de la 2 pînă la 9 cm. Cele din secolele al XVII-lea și XVII—XVIII sînt tot rectangulare, dar mai pronunțat dreptunghiulare și mai mici decît cele din secolele anterioare. Dimensiunile laturilor sînt de circa $16 \times 19-20$ cm, iar a olanului de circa 3—7 cm adîncime.

Decor. Fragmentele de plăci descoperite la Iași, datînd din prima jumătate a secolului al XV-lea, sînt exclusiv nesmălțuite și decorate cu motive geometrice și figurative ca și cele de la Vaslui. În a doua jumătate a secolului al XV-lea aproape toate piesele sînt smălțuite în brun, verde și galben cu variate game de nuanțe. Smalțul, indiferent de culoare, este aplicat în această vreme deasupra unui strat alb. Motivele figurative, umane și animaliere, dintre care unele cu un caracter heraldic, nu numai că se dezvoltă, dar au un rol precumpănitor față de cele geometrice sau vegetale stilizate geometric. Se remarcă în această vreme execuția îngrijită a decorului, ca și calitatea superioară a smalțului. În secolul al XVI-lea, cahlele, ornamentate cu motive geometrice, geometrice-vegetale și mai rar florale sînt lucrate destul de neglijent și numai în puține cazuri sînt smălțuite în verde. Constatăm de asemenea în această

Piesele din a doua jumătate a secolului al XV-lea sînt de formă rectangulară, aproape pătrate, cu dimensiunile de circa 20×23 cm și sînt prevăzute cu un olan aproape totdeauna spart, cu profunzimea de circa 13 cm (fig. 43/3) și o deschidere aproximativ circulară. Plăcile pentru pereți fie că au o gardină mică (fig. 45/3; 48/2—3; 50/1) — uneori cu o bară longitudinală (fig. 48/2) sau transversală (fig. 47/3) la nivelul gardinei —, fie că sînt lipsite complet de această gardină (fig. 44/2; 45/4—7; 47/2), prezentînd în unele cazuri un peduncul de 3,5 cm lungime pentru fixarea plăcilor de perete (fig. 44/5). Cahlele din secolul al XVI-lea au aproximativ aceeași formă și dimensiuni ca cele din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Olanul acestora, a cărui adîncime variază, fiind totuși în general mai mică, nu mai are deschiderea circulară, ci rectangulară, uneori cu colțurile ușor rotunjite. Cahlele din secolele XVI—XVII sînt de asemenea de formă rectangulară aproape pătrate, dimensiunile laturilor fiind de circa $19-23$ cm \times $20-24,5$ cm,

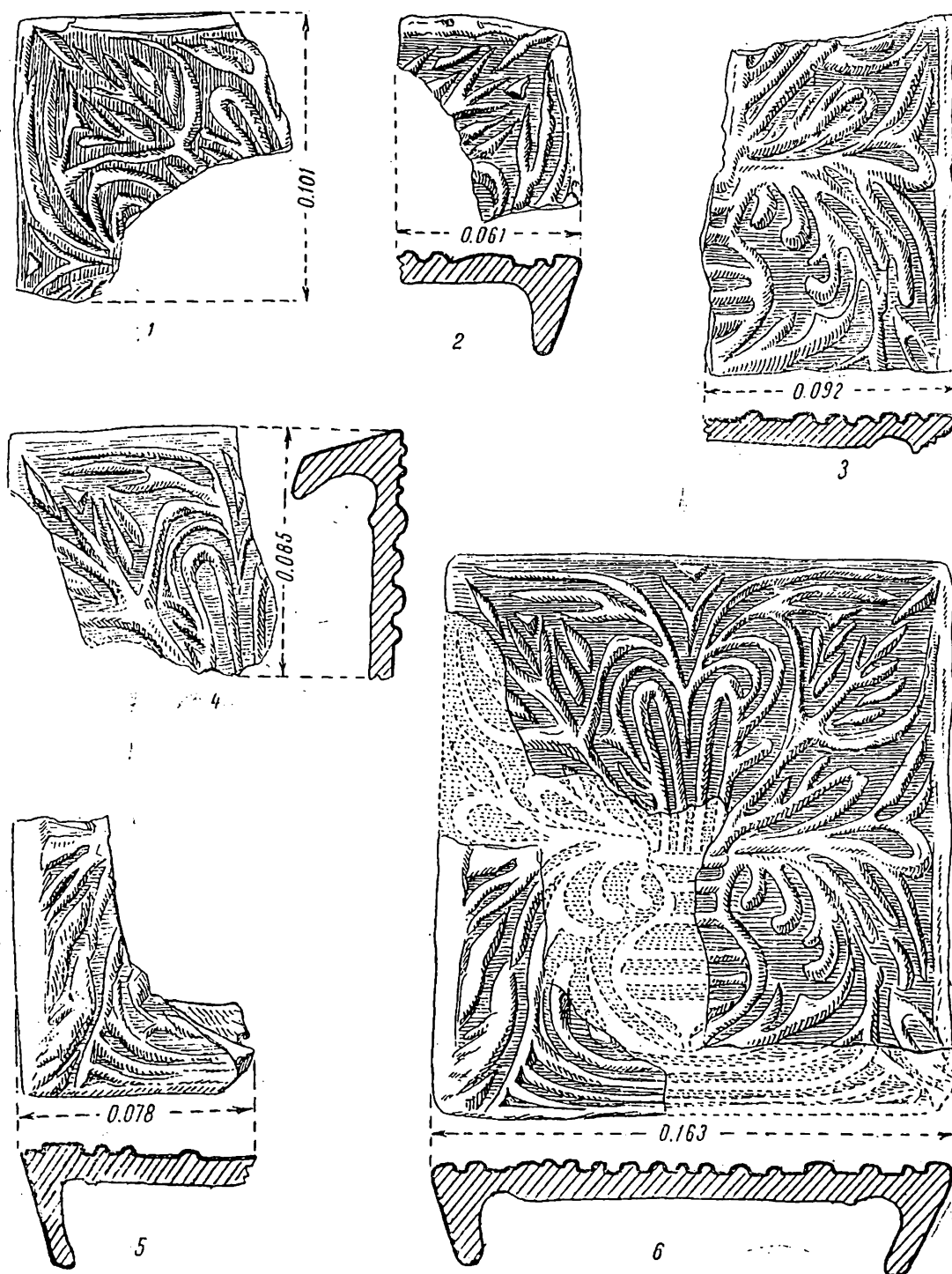

Fig. 60.— Ceramică ornamentală din secolul al XVII-lea.

vreme lipsa plăcilor de pereți. Nu este exclus ca această lipsă să fi fost determinată de tendința de a se trece, în jurul anului 1530, la împodobirea fațadelor, și foarte probabil și a interioarelor curților domnești și boierești, cu picturi ¹⁵⁷.

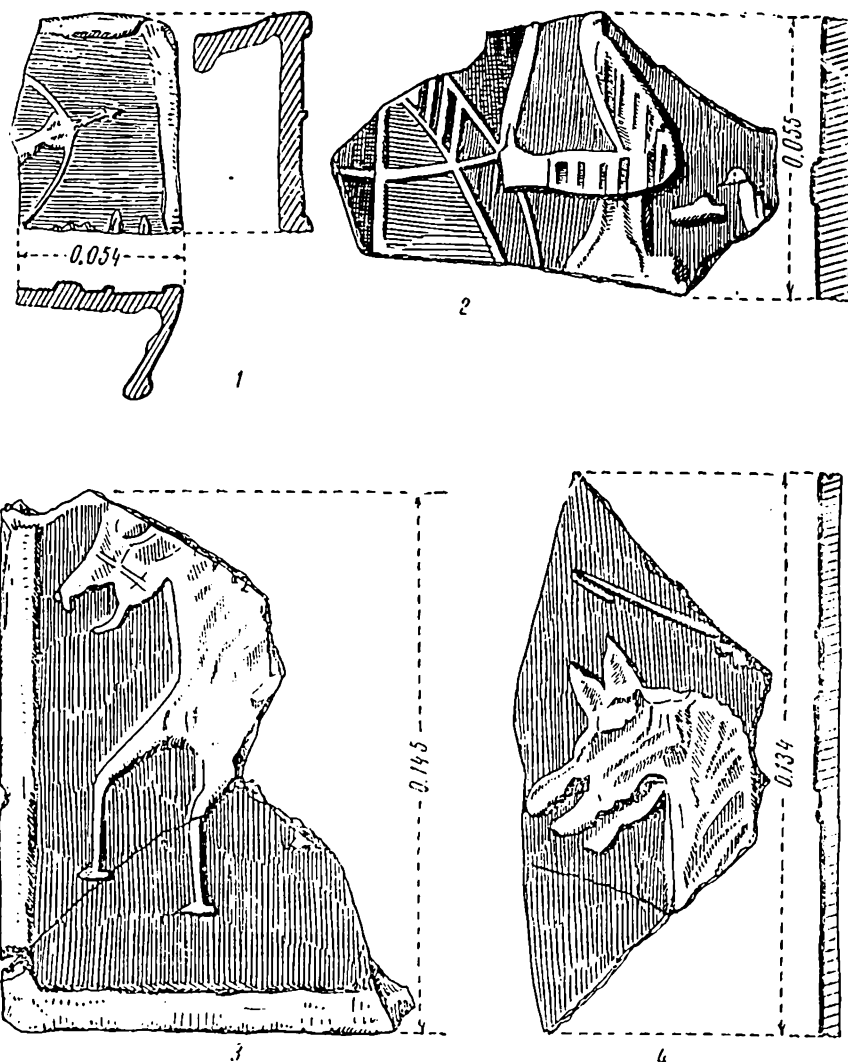

Fig. 61. — Ceramică ornamentală din secolul al XVII-lea.

Cahlele din secolele XVI—XVII, nesmălțuite și smălțuite în verde sau verde-măsliniu, sînt decorate și cu motive geometrice, dar rolul precumpănitor îl au cele vegetale stilizate. Piesele din secolul al XVII-lea, de asemenea nesmălțuite și mai puțin smălțuite în verde, sînt decorate cu motive vegetale, geometrice și figurale. Se constată și în această vreme lipsa plăcilor de factură locală destinate căptușirii pereților interiori, însă sînt prezente, în destul de

¹⁵⁷ M. Berza, „Introducere”, în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 5.

mare cantitate, plăcile de import, otomane, menite aceluiași scop și mai în măsură să satisfacă pretențiile de lux crescînde ale domnitorilor. Aducerea lor în Moldova poate fi pusă pe seama domnitorului Vasile Lupu, care „au făcut ea de iznoavă și curțile cele domnești în Iași, casele cele cu cînii”¹⁵⁸.

În fine, cahele descoperite la curtea domnească din Iași, datînd din secolele XVII—XVIII, nesmălțuite sau smălțuite în verde, sînt decorate cu motive arhitectonice și figural-heraldice.

Materialele descoperite la curtea domnească din Iași, deși nu prea numeroase, permit, în linii mari, clasificarea și urmărirea evoluției ceramicii decorative de interior. Deocamdată, în stadiul actual al cercetărilor, nu se rezolvă însă problema căilor și a epocii de pătrundere a acestora în Moldova. După cum se știe ea a fost folosită în apusul Europei, iar în preajma țărilor române o găsim în Boemia¹⁵⁹, Ungaria¹⁶⁰ și Polonia¹⁶¹.

Dat fiind faptul că plăcile utilizate în Transilvania sînt de calitate inferioară în raport cu cele moldovenești¹⁶² și că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului următor raporturile dintre regii maghiari și domnii Moldovei au fost încordate, este puțin probabilă pătrunderea plăcilor decorative de interior în Moldova prin Transilvania. Destul de plauzibilă pare să fie ipoteza pătrunderii lor prin intermediul polono-lituanienilor¹⁶³. Este știut că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în primele decenii ale secolului al XV-lea moldovenii au simțit nevoia unei apropieri de polono-lituanieni. Domnii Moldovei devin vasali ai regilor poloni și între ambele state se încheagă strîns legături politice, economice și culturale, care și-au exercitat o oarecare influență și asupra artei. Totuși, cahe și plăci decorative de interior datînd din ultimul sfert al secolului al XIV-lea nu s-au descoperit încă pe teritoriul Moldovei. De aceea rămîne ca viitoare cercetări arheologice să contribuie la soluționarea problemei căilor și a epocii de pătrundere a acestei specii ceramice în Moldova medievală.

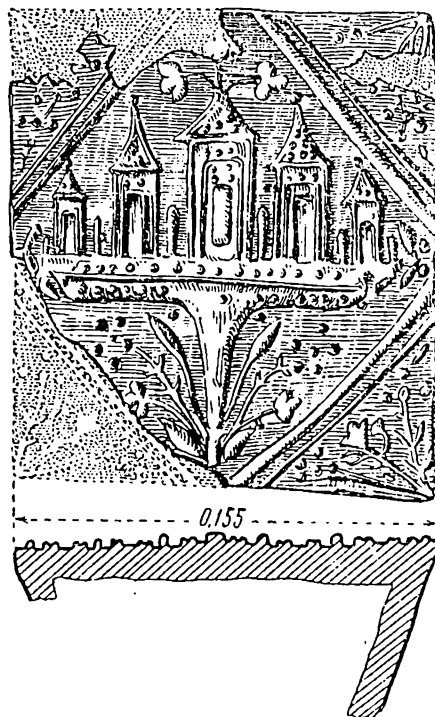

Fig. 62. — Ceramică ornamentală din secolele XVII — XVIII.

¹⁵⁸ M. Costin, *Lelipisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1958, p. 119; I. Neculce, *Lelipisețul Țării Moldovei*, ed. I. Iordan, p. 276.

¹⁵⁹ Z. Smetanka, *Kahle na Pražském Hradě*, în *PA*, XLIX, 1958, 1, p. 249, fig. 1/1—4.

¹⁶⁰ Holl Imre, *Középkori kályhacserpék Magyarországon I*, în *Budapest Régiségei*, XVIII, 1958, p. 211—299.

¹⁶¹ *Historia Polski*, I, Varșovia, 1960, p. 351, fig. 162.

¹⁶² V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 727—728.

¹⁶³ *Șantierul arheologic Suceava—Celatea Neamțului*, SCIV, V, 1—2, 1954, p. 278; V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 728.

Deocamdată, pe baza materialelor arheologice descoperite atât la Iași, cât și la Suceava și Vaslui, datate precis în prima jumătate a secolului al XV-lea, putem afirma că, încă din această vreme, cel puțin în cazul curților domnești, ceramica decorativă de interior și-a găsit o largă întrebuințare, ca urmare a unor necesități locale firești.

2. CERAMICA ORNAMENTALĂ DE IMPORT

Pe lângă ceramica ornamentală locală, săpăturile de la curtea domnească din Iași au dat la iveală și o serie de fragmente de cahle și plăci decorative care se deosebesc de cele prezentate anterior.

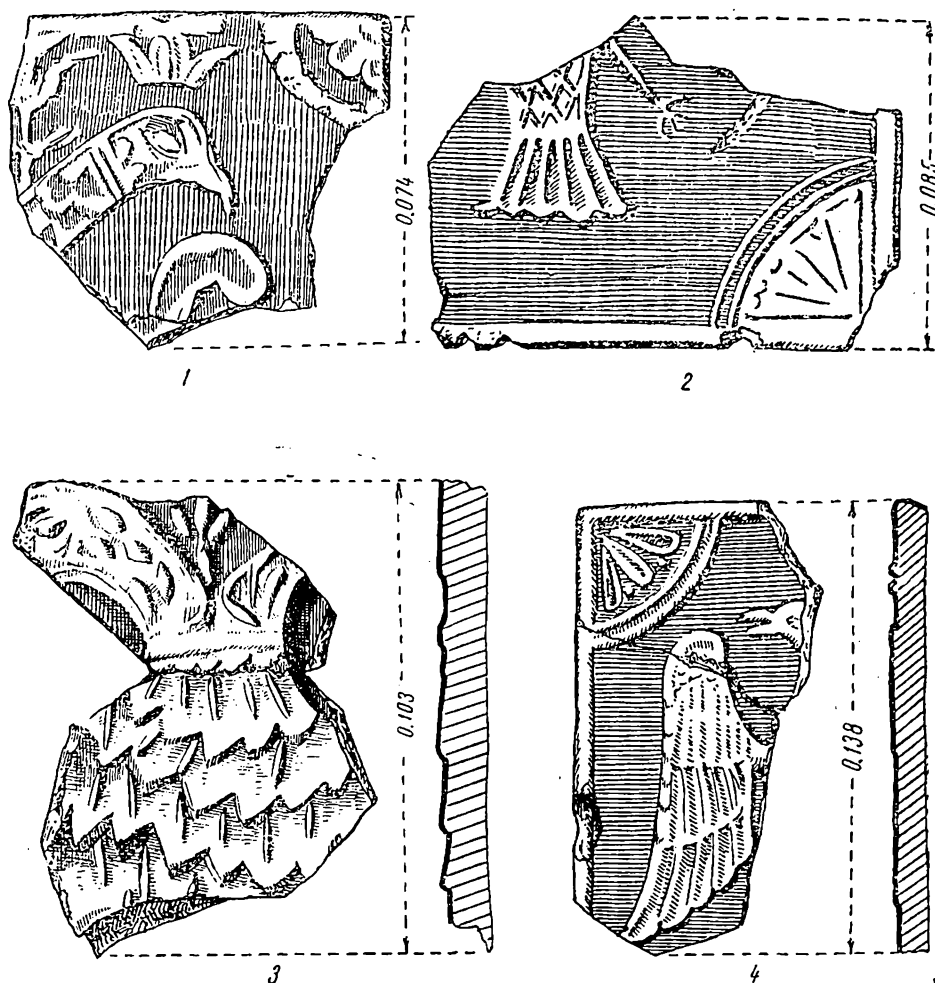

Fig. 63. — Ceramică ornamentală din secolele XVII – XVIII.

a. *Cahle transilvănene*. Menționăm un fragment lucrat dintr-o pastă neuniform arsă și neomogenă, conținând nisip cu bobul fin în cantitate mică. Frag-

mentul provine dintr-o cahlă ornamentată cu burgul și smălțuită cu smalt alb și albastru (fig. 64/1). Cahle cu smalt policrom decorate cu burgul, datînd din secolul al XVII-lea, au fost descoperite cu ocazia cercetărilor întreprinse la curtea domnească din Tirgoviște. Împreună cu acestea din urmă și provenind de la aceeași sobă au fost descoperite și cahle, de asemenea cu smalt policrom, avînd ca decor stema orașului Brașov¹⁶⁴. Nu încapă îndoială că materialul descoperit la Iași a fost importat, ca și cel din Țara Românească, tot din Transilvania.

b. *Cahle poloneze*. Descoperite într-o cantitate mult mai mare, în majoritate în secțiunea a II-a și mai puțin în alte secțiuni, aceste cahle au fost găsite întotdeauna în complexe datînd din secolul al XVII-lea.

Pasta acestor piese, arsă puternic la roșu-cărămiziu, conține nisip cu bobul mare și chiar pietricele, într-o cantitate uneori mai mică, alteori însă destul de mare. Întrucît nici una din cahle nu s-a putut reconstitui în întregime, nu se pot face decît precizări parțiale cu privire la dimensiunile lor. Astfel, din puținele date oferite de materialele existente se constată că lungimea uneia din laturi variază de la 19 pînă la 20,2 cm, iar profunzimea olanului de la 6,6 pînă la 10,7 cm. Grosimea pereților lor variază între 0,8 și 1 cm.

Caracteristic pentru aceste cahle, în afară de decor, este smaltul policrom, predominînd culorile albastru, albastru-deschis, verde-peruzea, alb, galben și galben-verzui, alături de brun și violet. Deși majoritatea motivelor ornamentale sînt vegetale (fig. 64/2—3, 7), nu lipsesc cu totul nici cele reprezentînd păsări, cu corpul stilizat în formă de frunză (fig. 64/5), și animale (fig. 64/6).

Faptul că materiale asemănătoare, provenind din Lituania, se află la Muzeul național din Varșovia¹⁶⁵ și că unul dintre fragmentele noastre înfățișează parțial pajura Poloniei (fig. 64/4), ne îndreptățește să le atribuim aceeași proveniență. Avînd în vedere legăturile lui Vasile Lupu cu Polonia și, mai ales, cu Lituania, este de presupus că piesele respective au putut fi aduse la noi în timpul domniei acestuia. Ocahlă cu stema Poloniei a fost descoperită la Suceava¹⁶⁶. Se știe că Vasile Lupu, o dată cu refacerile de la curtea domnească din Iași, a întreprins lucrări similare și la curtea domnească din Suceava. Desigur că cu acest prilej au fost aduse, atît pentru curtea de la Iași, cît și pentru cea de la Suceava, cahle din Lituania.

c. *Plăci de faianță turcească*. Cercetările de suprafață efectuate în 1952—1955 în orașul Iași și împrejurimi au permis identificarea pe locul vechii curți domnești din Iași a unor plăci de faianță de import de proveniență asiatică¹⁶⁷. De asemenea, în cursul cercetărilor din 1956—1960 au fost găsite în Iași resturi de plăci de faianță care au fost atribuite centrului de producție al ceramicii turcești din secolele XVII—XVIII de la Kutahia¹⁶⁸. Dar cele mai numeroase fragmente de plăci de faianță, provenind din Imperiul otoman, au fost descoperite pe locul vechii curți domnești, în cursul săpăturilor din 1960 și 1961. Majoritatea fragmentelor au fost găsite într-o cisternă (complexul α), din care s-au scos la iveală materiale ceramice din secolele XVII—XVIII, provenite de la diversele refaceri din interiorul palatului domnesc.

¹⁶⁴ N. Constantinescu, *op. cit.*, fig. 9.

¹⁶⁵ Materialul ne-a fost pus la dispoziție de către Halina Chosnacka, căreia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

¹⁶⁶ Piesa este expusă în secția feudală a Muzeului

național de antichități din București.

¹⁶⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 23 și fig. 15/1,4.

¹⁶⁸ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 421, 420, fig. 9/1.

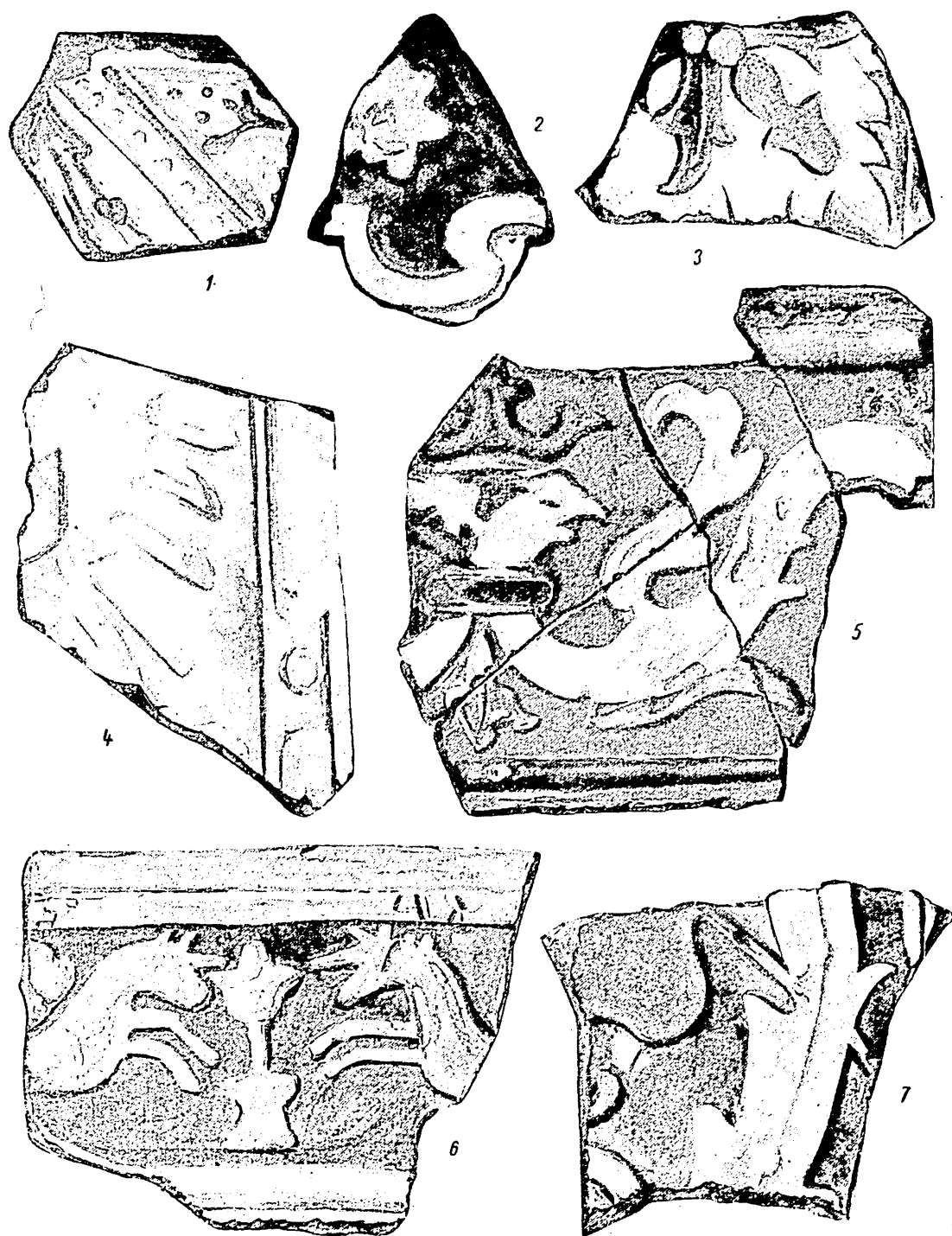

Fig. 64. — Ceramică ornamentală transilvăneană (1) și poloneză (2—7) din secolul al XVII-lea.

Fig. 65. — Plăci de faianță turcească din secolul al XVII-lea (circa 1/2)

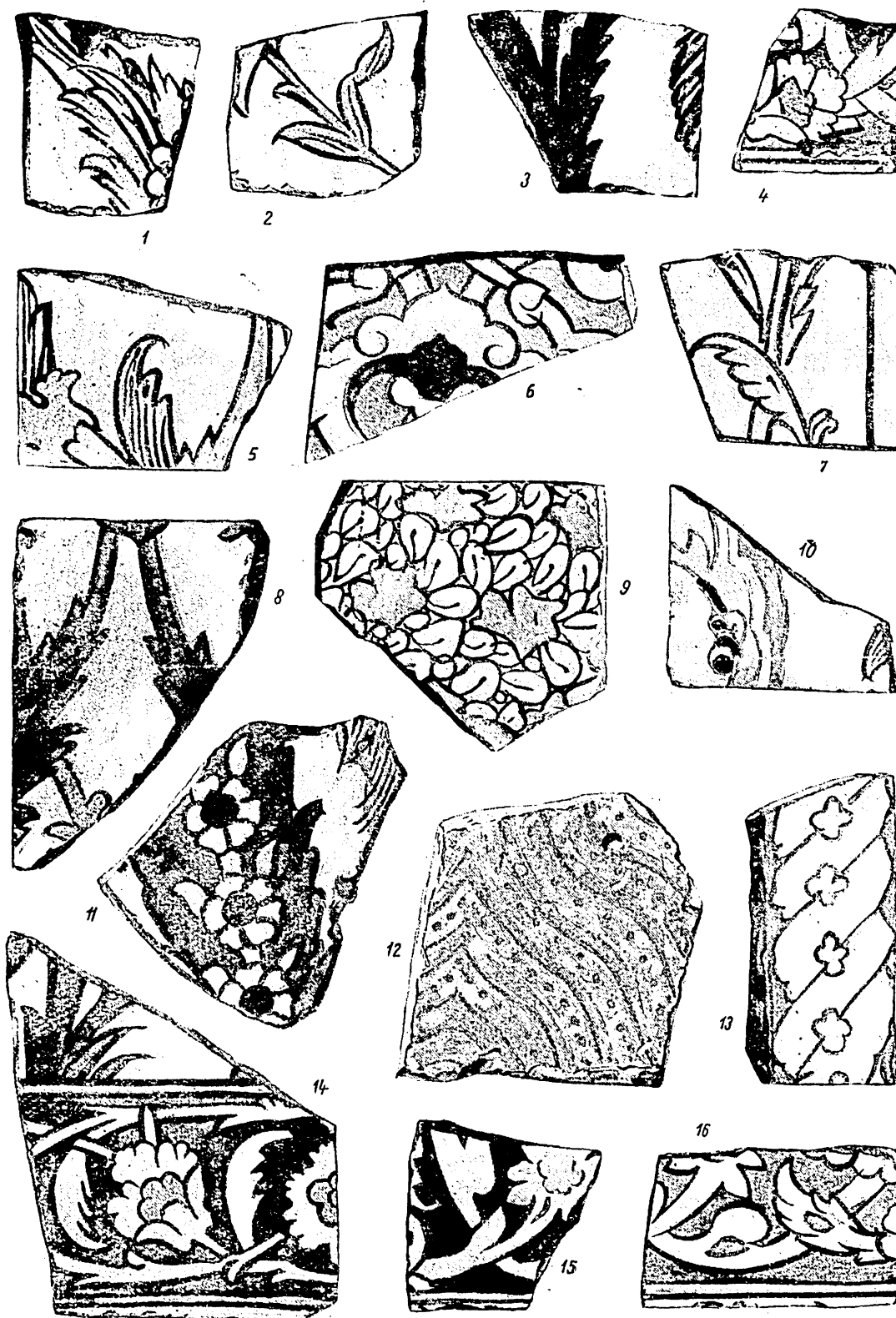

Fig. 66. — Plăci de faianță turcească din secolul al XVII-lea (circa 1/2).

Fragmentele de la Iași provin de la plăci de faianță din pastă albă omogenă de 25 × 25 cm, cu o grosime variind de la 1 cm până la 1,5 cm (fig. 65—66). Ele sînt decorate cu motive vegetale pictate policrom pe o angobă și acoperite apoi cu smalt alb transparent. De regulă aceste plăci au fondul alb și decorul vegetal sau floral policrom, predominînd albastrul-închis, albastrul-deschis, verdele peruzea și roșul-tomat. Cîteva fragmente au fondul albastru și decorul vegetal și floral alb, punctat din loc în loc cu verde-peruzea. În unele cazuri smaltul, deteriorat din cauza condițiilor de zacere, apare îngălbenit, asemănîndu-se cu unele fragmente descoperite la Suceava¹⁶⁹.

La Iași prezența faianței turcești ornamentale de interior se datorește lucrărilor efectuate la palatul domnesc în vremea lui Vasile Lupu. După cum ne relatează cronicarii, el a dispus să se construiască casele cu *cinii* de la curtea domnească. Prin „casele cu cinii” trebuie să înțelegem acele încăperi ale căror interioare au fost ornamentate cu plăci de faianță, imitîndu-se astfel palatele turcești. Dintre acestea, cel mai semnificativ, din punctul nostru de vedere, este Top-Kopu Serai din Constantinopol, construit în secolul al XVII-lea. Astfel, plăcile decorative din sala cu fîntînă a acestui palat prezintă cele mai apropiate analogii cu faianța turcească recent descoperită la Iași¹⁷⁰.

Pereții din această sală, acoperiți în întregime cu plăci de faianță, ne oferă posibilitatea de a cunoaște sistemul de îmbinare al acestor plăci, care în ansamblu alcătuiau un singur ornament cu decor floral și geometric întocmai unui mozaic sau unui covor orientat. Așa se explică și prezența semnelor pictate pe spatele plăcilor, indicînd, probabil, ordinea așezării lor în cadrul ornamentului compozițional indicat.

Dintre fragmentele descoperite la Iași atrag atenția în chip deosebit acelea cu decor floral, reprezentînd laleaua, garoafa, albăstrelele, stînjenele. Un singur fragment de placă, cu o grosime de 3,5 cm, provine de la o cornișă și prezintă un decor în acoladă, cu profilări specifice artei turcești de ornamentare a interioarelor. Decorul de pe acoladele din interiorul moscheii Ahmed¹⁷¹, reprezentînd o floare de granad din care pornește un lujer, terminat și el cu o floare, își găsește replica în una din plăcile de la Iași păstrată aproape întreagă.

De asemenea merită a fi subliniat și faptul că plăci decorative de interior, asemănătoare celor descoperite la Iași, se găsesc și la biserica patriarhatului armenesc din Ierusalim, datînd din secolul al XVII-lea¹⁷².

Alte plăci sînt ornamentate cu decor vegetal și floral stilizat cu culori albastre transparente pe un fond alb strălucitor, datorită smaltului foarte sticlos, asemănătoare cu unele fragmente descoperite la Suceava, și datează din secolul al XVII-lea¹⁷³.

Prezența acestei ceramici decorative de lux de Isnik și Kutahia, atît la curțile domnești din Moldova, cît și la curtea domnească din București¹⁷⁴, dovedește că voievozii din Moldova și Țara Românească se aflau la curent cu moda

¹⁶⁹ R. Gassauer, *Teracote sucevene*, în *BCMI*, XXVIII, fasc. 86, 1933, p. 149, fig. 10—11 și p. 160; *Șantierul arheologic Suceava—Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 770—771, fig. 14.

¹⁷⁰ Celal Esad Arseven, *op. cit.*, p. 123, fig. 251; fig. 252—254.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 177, fig. 334.

¹⁷² I. Ebersolt, *Faianțele creștine ale patriarhatului armean din Ierusalim*, în *Ararat*, VI, 1930, nr. 7 (63) p. 4—5.

¹⁷³ *SCIV*, VI, 3—4, 1955, fig. 14.

¹⁷⁴ *Bucureștii de odinioară*, sub redacția prof. I. Ioanășcu, București, 1959, pl. LXIX/2—6.

și luxul vremii, căutînd a se menține la nivelul curților orientale și chiar europene din epoca respectivă, fapt remarcat și de unii călători străini din acea vreme ¹⁷⁵.

DIFERITE ALTE OBIECTE

În afară de ceramica de uz casnic și decorativă, locală și de import, la Iași, pe locul vechii curți domnești, în urma săpăturilor metodice din 1960 și 1961, au fost descoperite și alte obiecte care fac dovada unei activități intense din punct de vedere economic în așezarea feudală Iași, unde curtea domnească a jucat un rol important.

Obiecte de fier. Dintre acestea semnalăm în primul rînd numeroase resturi de cuie mari și mici, trecute prin foc (fig. 67/10, 12—13), provenind de la construcții de lemn din interiorul curții domnești și a palatului domnesc. Aceste cuie, de formă și dimensiuni diferite, asociate cu o bardă de fier (fig. 67/14), datează din secolul al XVII-lea, majoritatea fiind descoperite în straturile de cenușă care marchează diverse incendii ale curții domnești în secolul respectiv.

Din aceeași epocă sînt și unele obiecte de uz casnic, dintre care se remarcă un cuțit de fier (fig. 67/6) și o furculiță de fier cu trei brațe (fig. 67/4), ambele cu plăsele de os, reprezentînd, deocamdată, singurele vestigii referitoare la tacîmurile folosite în acea epocă la curtea domnească din Iași. Din secolele XVII—XVIII datează și un lighean de aramă, în stare fragmentară, folosit în palatul domnesc.

Dintre piesele de harnașament atrage atenția în primul rînd un pinten de fier, în stare fragmentară (fig. 67/2), care, prin analogie cu exemplarele similare provenind din alte puncte din Moldova, datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea. De asemenea prezintă interes o pereche de pinteni de fier (fig. 67/7, 9), o potcoavă de încălțăminte (fig. 67/11) și o întăritoare de alebardă (fig. 67/3), toate descoperite în stratul de depuneri din secolul al XVII-lea.

Din secolul al XVIII-lea datează o afumătoare de metal cu incrustații și email policrom (fig. 67/8), folosită în mod curent la curțile domnești și boieresti din epoca respectivă.

Obiecte de sticlă. Din această categorie se remarcă în primul rînd sticlăria de uz casnic, din care distingem garafe, sticle, pahare, cupe, precum și sticlăria cosmetică și farmaceutică, reprezentată de diverse borcănase și sticlute.

Deocamdată, la curtea domnească din Iași lipsește sticla colorată folosită pentru ferestrele gen vitralii, deși, după cum o dovedesc descoperirile mai vechi de la Suceava, din Cetatea de Scaun ¹⁷⁶, aceasta era utilizată în Moldova la acea vreme.

Dintre obiectele de sticlă descoperite la Iași distingem două categorii : a) din sticlă opacă și colorată și b) din sticlă semitransparentă și transparentă necolorată.

Din prima categorie atrag atenția fragmente provenind din vase de dimensiuni mijlocii din sticlă opacă încrustată cu sticlă albă mată și sticlă roșie, de

¹⁷⁵ P.P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 73—74.

¹⁷⁶ K. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, p. 82—83 și pl. VIII.

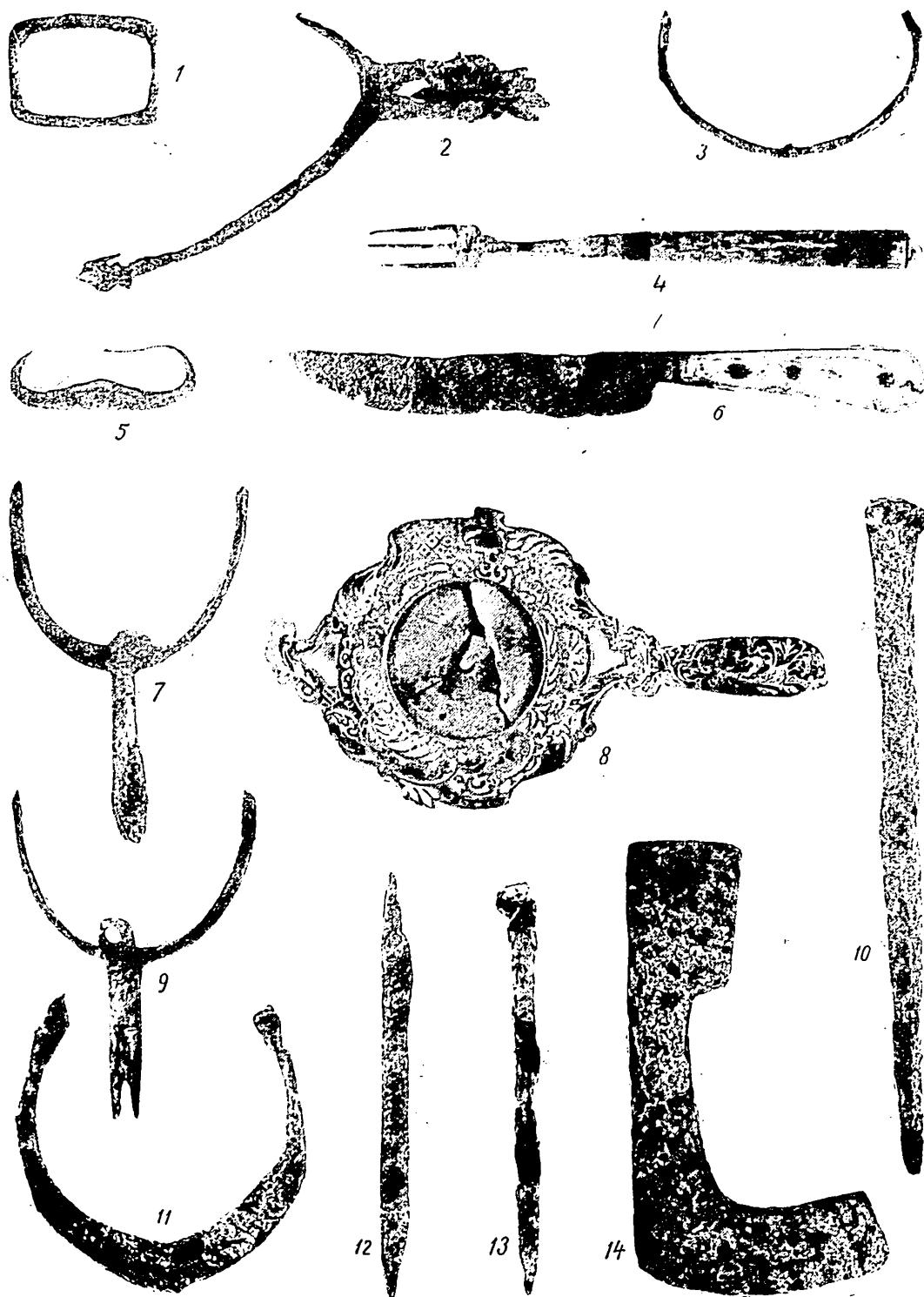

Fig. 67 — Obiecte de fier din secolele al XIII-lea (5), al XV-lea (1—2), al XVII-lea (3—4, 6—7, 9—14) și XVIII—XIX (8) (circa 1/2).

tip Murano (fig. 68/8), din secolul al XV-lea, avînd analogii cu exemplarele descoperite de K. Romstorfer la Cetatea Sucevei¹⁷⁷.

Din a doua categorie fac parte sticlute întregi și fragmentare, resturi de garafe (fig. 68/2), pahare, cupe și borcănase, precum și unele torți de cupe (fig. 68/1, 3, 6). Se remarcă unele exemplare de funduri de cupe sau pahare cu decor din benzi late sau înguste, festonate, din sticlă semitransparentă (fig. 68/4). Din sticlă alb-verzuie semitransparentă este o sticlută întreagă cu corpul rotunjit la fund, îngustat treptat spre gîtul alungit și cu buza răsfrîntă în exterior (fig. 68/7). Sticlute de acest fel aparțin obiectelor cu destinație specială pentru cosmetică.

De asemenea atrag atenția resturile de pahare și de cupe din sticlă albă semitransparentă, cu decor aplicat din sticlă de culoare albastră (fig. 68/5), datînd din secolul al XVII-lea și avînd analogii cu obiectele de sticlă de import descoperite la Cetatea Sucevei, pe teritoriul orașului Iași¹⁷⁸ și anterior pe locul vechii curți domnești¹⁷⁹.

Lulele. Dintre numeroasele obiecte de lut ars descoperite pe locul vechii curți domnești se remarcă în mod cu totul deosebit lulelele.

Acestea, deși au fost descoperite din abundență cu ocazia diverselor săpături din centrele feudale din Moldova, n-au fost încă studiate și clasificate.

În schimb, pe baza săpăturilor arheologice de la curtea domnească din Iași se poate încerca atît datarea, cît și clasificarea tipologică a acestor obiecte.

Astfel, majoritatea lulelelor din pastă de culoare cenușiu-deschis, sau rozgălbui, nesmălțuite sau smălțuite, ca și cele din pastă caolin, datează din secolul al XVII-lea. De regulă, aceste lulele sînt de dimensiuni reduse.

Alte piese, din pastă roșie sau cărămizie, cu luciu la exterior, sau din pastă cenușiu-închis, precum și cele cu lac roșu, datează din secolul al XVIII-lea. Acestea din urmă se caracterizează prin dimensiunile lor mai mari față de piesele din secolul precedent.

La curtea domnească din Iași lipsesc lulelele foarte mari, specifice secolului al XIX-lea.

Majoritatea lulelelor descoperite la curtea domnească din Iași sînt lucrate în tipare.

După formalor, lulelele de la Iași se împart în două categorii : 1) cu găvanul mic și țeava lungă și îngustă și 2) cu găvanul mare și țeava scurtă și groasă.

Din prima categorie se remarcă lulele din pastă cenușie și de un roșu-deschis, nesmălțuite și smălțuite, cu decor din caneluri pe găvan și cu țeava îngroșată la capăt (fig. 69/1a — 2a, 4), avînd în unele cazuri și o șampilă (*sigillum Solomonis*) (fig. 69/1b — 2b). Unele lulele prezintă un decor șampilat cu romburi (fig. 70/2) sau din rozete dispuse în triunghiuri cu vîrfurile în sus. Altele au un ornament din puncte incizate cu roțița dințată (fig. 69/3). În fine, altele prezintă pe găvan, ca decor, o rozetă cu cinci petale, cu smalt verde-deschis, asemănătoare celor descoperite la Suceava și datînd din secolul al XVII-lea¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Ibidem, p. VIII.

¹⁷⁸ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *Cercetări arheologice efectuate pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960*, în *AM*, II—III, p. 427, fig. 17.

¹⁷⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, N. Zaharia și E. Zaharia, *op. cit.*, p. 26, fig. 16.

¹⁸⁰ K.A. Romstorfer, *op. cit.*, pl. VIII, r. 4 stînga și mijloc, 23 mijloc, r. 2 dreapta, 2—4 dreapta.

Fig. 68. — Sticlă din secolele al XV-lea (8) și al XVII-lea (1–7) (circa 1/1).

Tot din secolul al XVII-lea datează și o lulea din pastă albă (caolin), descoperită pe locul curții domnești în 1957, al cărei găvan reprezintă un cap de om, sculptat în manieră realistă, cu ochii și mustașa pictate cu lac brun (fig. 70/1a—1b).

Din a doua categorie fac parte lulele al căror găvan se mărește, iar țeava se îngroașă și se scurtează. Din această categorie fac parte lulelele din pastă roșie cu găvanul decorat cu caneluri, la capătul cărora se află un decor ștampilat dintr-un rând de romburi (fig. 69/5; 70/4) sau un rând de rozete, acestea din urmă însoțite de ornamentul executat cu roțița dințată (fig. 70/5—6).

Alte exemplare, foarte asemănătoare cu cele descrise mai sus, poartă și o șampilă turcească (fig. 70/5), iar altele, din pastă roșie bine arsă, sînt vopsite cu lac roșu. Aceste lulele, avînd analogii cu cele descoperite la curtea domnească din București¹⁸¹, datează din secolul al XVIII-lea.

Din aceeași epocă sînt și fragmentele de lulele din pastă cenușie, rozie și roz-gălbui, decorate la exterior pe găvan cu o rețea de romburi, mai mult sau mai puțin adîncite, sau cu caneluri dese și mai adîncite, prezentînd analogii cu lulelele descoperite recent pe teritoriul orașului Iași¹⁸².

Alte exemplare din pastă roșie-cărămizie prezintă și luciu la exterior. Dintre aceste lulele se disting unele cu găvanul cilindric simplu, altele cu găvanul cilindric în interior și polifațetat la exterior. Decorul este mai simplificat, rămî-nînd doar liniile incizate și uneori ornamentul cu roțița dințată sau decorul ștampilat (fig. 69/6, 10; 70/3, 7, 11). Toate aceste lulele au analogii cu cele descoperite la curtea domnească din București și care datează din secolul al XVIII-lea¹⁸³.

Din tipul de lulea descris mai sus derivă unele variante, descoperite recent la Iași, pe locul vechii curți domnești. Acestea se caracterizează printr-un găvan cilindric, care treptat crește în înălțime, fiind decorat la exterior cu caneluri sau incizii paralele dispuse vertical (fig. 69/7—9; 70/8).

Variantei descrise mai sus îi aparțin două exemplare fragmentare, cu fundul găvanului ornamentat cu caneluri și cu decor executat cu roțița dințată, avînd și o șampilă din patru romburi. În schimb, lipsește ștampila turcească, atît de frecventă pe celelalte exemplare.

Acest fapt ne sugerează ipoteza existenței unor producători locali, cărora le aparțin, după toate probabilitățile, exemplarele de lulea cu găvanul mai mare și cu marginea puțin evazată în afară, toate lucrate din pastă roșie sau cenușie (fig. 70/9—10).

Desigur această marfă locală concura produsele turcești importate.

Dintre lulelele de import datînd din aceeași perioadă se remarcă exemplare de lux din pastă roșie fină și arsă uniform, cu găvanul cilindric și marginea răsfîrîntă în afară. Luleaua, decorată cu ornamente incizate din linii paralele orizontale și verticale, a fost pictată cu lac roșu și apoi poleită cu aur.

Alte exemplare din pastă roșie și cenușie, simple fără decor, sau cu ornament din linii paralele executate cu roțița dințată și cu o șampilă turcească

¹⁸¹ Bucureștii de odinioară, pl. CXV/7,9; pl. CII/2 și pl. LXVIII; CII/2.

¹⁸² Al. Andronic și Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 427 și fig. 14/1—2.

¹⁸³ Bucureștii de odinioară, pl. CXV/8.

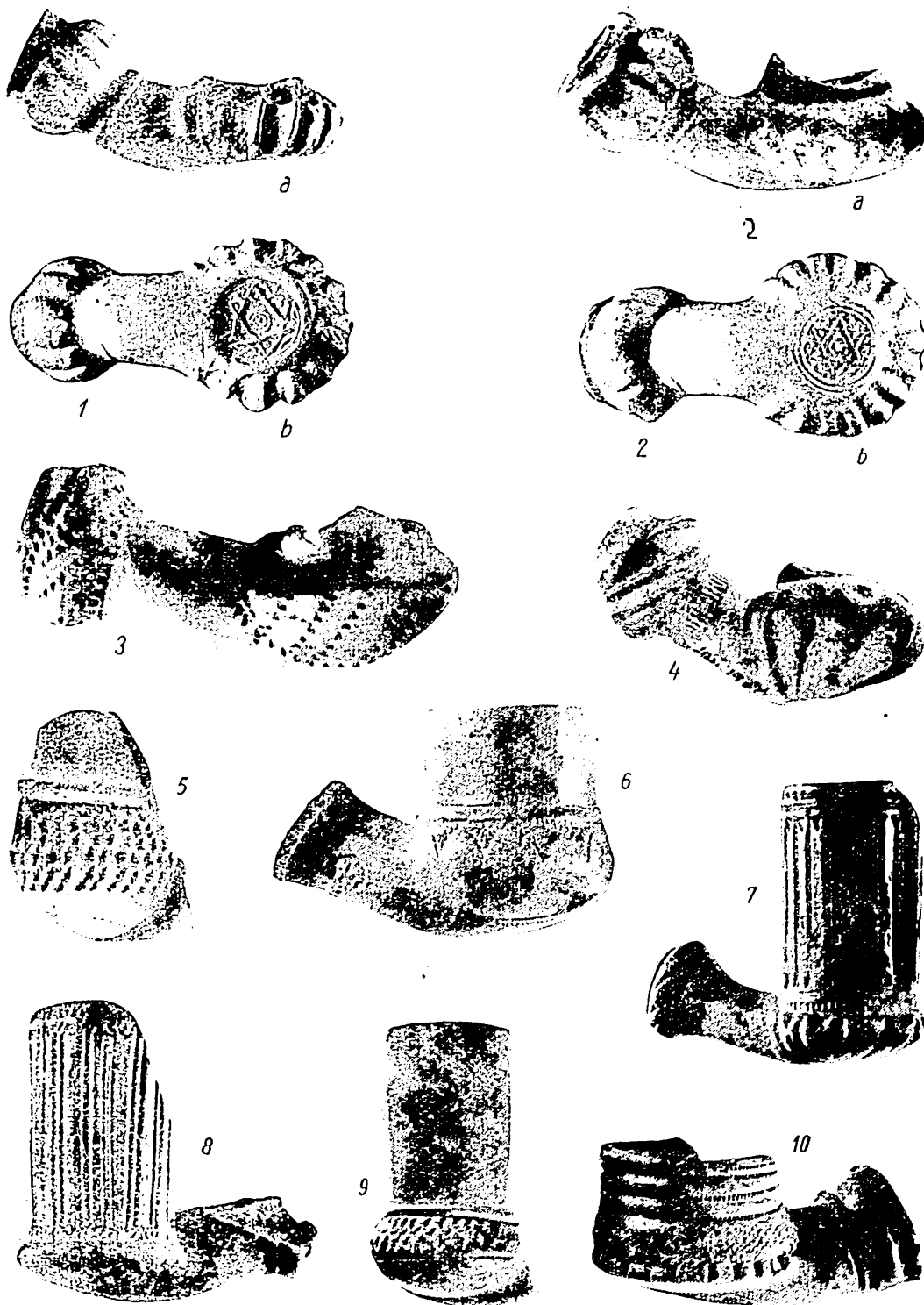

Fig. 69. — Lulele din secolele al XVII-lea (1–4) și al XVIII-lea (5–10) (circa 1/1),

Fig. 70. — Lulele din secolele al XVII-lea (1–2) și al XVIII-lea (3–11) (circa 1/1).

pe țevă (fig. 69/6; 70/3—5), își găsesc analogii cu lulelele recent descoperite pe teritoriul orașului Iași¹⁸⁴, datînd din secolul al XVIII-lea.

Monede. Săpăturile metodice de la curtea domnească din Iași au scos la iveală și mai multe monede din secolele XVII—XIX, care au permis, împreună cu alte elemente de datare, să se facă unele precizări de natură cronologică.

În acest sens, monedele poloneze descoperite în sectorul C au permis să se determine cu precizie unele faze de construcție din prima jumătate a secolului al XVII-lea, cînd au avut loc diverse amenajări în vremea lui Vasile Lupu.

Dintre monedele descoperite se remarcă în primul rînd șilingi de argint polonezi din secolul al XVII-lea. Astfel, una dintre monede reprezintă un șiling lituanian din emisiunile anilor 1612—1614¹⁸⁵, iar alta este tot un șiling, din emisiunile anului 1623, apropiat ca tip de monedele bătute pentru orașul Riga¹⁸⁶.

Ambele monede sînt din vremea lui Sigismund al III-lea (1597—1632).

Imitațiile locale fac parte din seria falsurilor din timpul lui Dabija Vodă, cînd la Suceava și Cetatea Neamțului au funcționat bănăriile în care s-au falsificat șilingi suedezi. Exemplarele descoperite la curtea domnească din Iași aparțin imitațiilor monedelor reginei Cristina a Suediei (1622—1654) și se aseamănă cu monedele găsite din abundență de K. Romstorfer la Cetatea de Scaun de la Suceava¹⁸⁷.

Dintre monedele rusești semnalăm prezența unui jeton sau a unei monede comemorative emise de Anna Ivanovna, țarina Rusiei (1730—1740), cu legendă latină: pe avers ANNA D. G. RUSSOR. IMPERAT., înconjurînd chipul încoronat al împărătesei, care privește spre stînga (heraldică), iar pe avers DONAT VICTORIA TANTA, deasupra unui car alegoric, reprezentînd victoria, iar dedesubt II D. RE.PE.

Tot aici s-a găsit și o monedă de aramă de 3 parale (3 copeici), bătută de oștile rusești în 1772 în monetăria de la Sadagura, în timpul războiului ruso-turc din 1769—1774, identică cu o monedă descoperită anterior pe teritoriul orașului Iași¹⁸⁸.

Dintre monedele turcești atrag atenția una de argint emisă în 1773, asemănătoare celor descoperite în 1958 pe teritoriul orașului Iași, precum și una de aur emisă în 1827.

Monedele austriece sînt mai numeroase. Semnalăm în special pe cele din secolul al XVIII-lea. Dintre acestea, patru sînt de aramă, din care una din 1790 de la Leopold al II-lea (1790—1792) și trei de la Francisc I (1792—1835), precum și una de argint, emisiune din 1826, tot de la Francisc I.

Celelalte monede descoperite, austriece și românești, sînt din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

¹⁸⁴ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 427 și fig. 14/4.

¹⁸⁵ M. Gumowski, *Podrecznik numizmatyki polskiej*, Krakovia, 1914, p. 214, nr. 1368—1369.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 220, nr. 1498.

¹⁸⁷ K. Romstorfer, *op. cit.*, p. 91, fig. 97/c.

¹⁸⁸ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 427.

CONCLUZII

La capătul expunerii noastre privind rezultatele cercetărilor arheologice efectuate la curtea domnească din Iași, este absolut necesară coroborarea datelor arheologice cu știrile istorice scrise, atât din izvoarele narative, cât și din cele documentare.

Astfel, referindu-ne la cea mai veche mențiune documentară privitoare la curtea domnească din Iași, cuprinsă în actul din 8 octombrie 1434, prin care Ștefan Voievod îi dădea lui Giurgiu Atoc un sat în obîrșia Saratei, cu mențiunea expresă ca proprietatea respectivă să depindă de jurisdicția domnească, reprezentată prin curtea voievodului de la Iași¹⁸⁹, constatăm confirmarea și pe bază arheologică a vechimii acestei curți.

Prezintă importanță de asemenea și observația că pe locul unde domnia și-a instalat la început reședința temporară, devenită ulterior reședința permanentă a voievozilor Moldovei, nu se constată o evacuare a orașenilor din așezarea respectivă, însoțită de părăsirea și distrugerea locuințelor acestora. Deocamdată, în stadiul actual al cercetărilor privind curtea domnească și chiar târgul medieval Iași, față de care această curte ocupă o poziție topografică excentrică sau, oricum, periferică, nu se pot face precizări în legătură cu existența, în funcție de curtea domnească, a unui oraș de jos, așezat la poalele terasei inferioare a Bahluiului, în imediata apropiere a acestei curți.

Totuși, deosebit de semnificativ ni se pare faptul că în urma săpăturilor metodice din 1960 și 1961 s-a putut preciza că primele construcții de piatră ale curții domnești datează din prima jumătate a secolului al XV-lea, fără să fi fost precedate de existența unei cetăți sau fortificații temporare de pământ și lemn.

Străvechiul Iași, identificat cu *Iaski Torg* din lista orașelor moldovenești¹⁹⁰, a cărui existență pare să fie documentată încă din secolul al XIII-lea, după unele cercetări recente privind feudalismul timpuriu, bazate pe descoperiri de tezaure de factură orășenească¹⁹¹, a cunoscut un proces îndelungat de urbanizare și a devenit la mijlocul secolului al XIV-lea și spre sfîrșitul acestui secol un centru meșteșugăresc și comercial deosebit de important.

Transformarea așezării feudale Iași într-un centru urban s-a putut realiza datorită dezvoltării forțelor de producție și divizunii sociale a muncii, precum și existenței unei puternice centuri de așezări rurale, care au gravitat din punct de vedere economic către acest viitor centru orășenesc.

Pentru înțelegerea procesului îndelungat de transformare al așezării rurale Iași într-o așezare urbană încă la începutul epocii feudale, de o importanță deosebită au fost descoperirile de pe locul vechii curți domnești, unde s-a putut identifica un nivel de locuire din perioada feudalismului timpuriu, reprezentat prin material ceramic din secolele XI–XII de tip Hlinea II și prin ceramică, obiecte de fier, sticlă și os din secolul al XIII-lea.

¹⁸⁹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, p. 398. («... и ныне сохранила не имеют развѣла держать от нашего дора ширѣх...»).

¹⁹⁰ Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea*, în lumina celor mai vechi izvoare rusești, în *Romanoslavica*, XI, p. 203 și urm.

¹⁹¹ D.Gh. Teodor, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești—Iași*, în *AM*, I, p. 261 și urm.; idem, *Раннефеодальный клад украиенный, найденный в Воинеști (Яссы)*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 519 și urm.

Totodată, descoperirea resturilor de cultură materială din secolele XIII—XIV din împrejurimile orașului — cum sînt cele de la Hlincea, Nicolina, Abator, Holboca, Dancu, Capul Rediului, Munteni și pe dealurile Copou și Breazu¹⁹² — constituie temeiul afirmației că, o dată cu existența unor așezări cu caracter rural pe teritoriul actual al orașului Iași, au mai existat în aceeași vreme, jur împrejur ca o salbă, alte așezări rurale, care au contribuit la formarea unor mici piețe locale, fărîmîțate. Cu timpul, acestea au gravitat către așezarea Iași, realizîndu-se în virtutea unui îndelungat proces economic, o piață unică a unui centru meșteșugăresc și comercial feudal important: tîrgul Iași.

Descoperirea pe locul vechii curți domnești a unui nivel de locuire de factură orășenească, datînd din secolele XIV—XV, care se integrează organic în nucleul inițial al tîrgului feudal Iași, pe teritoriul căruia se cunosc descoperiri similare, mergînd pînă la identitate cu cele de la Suceava din vremea lui Petru Mușat¹⁹³, dovedește cu prisosință existența pe acest loc a unei producții meșteșugărești cu caracter urban.

Pentru începuturile vieții orășenești din importantul centru feudal urban de la Suceava, procesul de urbanizare s-a manifestat cu precădere spre sfîrșitul secolului al XIV-lea. Cercetările similare de la Iași, ca urmare a săpăturilor metodice atît de pe locul vechii curți domnești, cît și de pe teritoriul orașului Iași, ne permit să considerăm că același fenomen, dar nu cu aceeași intensitate, a avut loc și la Iași, mai ales către sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, unde curtea domnească a jucat un important rol în grăbirea unificării diverselor piețe locale mărunte și fărîmîțate, accelerînd și pe cale militaro-administrativă procesul de închegare al centrului economic existent.

Este îndeobște cunoscut că un feudal n-a putut crea o așezare cu caracter urban, însă în feudalismul dezvoltat a putut accelera dezvoltarea unei atare așezări, „acolo unde condițiile esențiale necesare apariției orașului existau, adică era posibilă desfacerea cu regularitate a produselor meșteșugărești”¹⁹⁴.

La Iași, în acea vreme, au existat astfel de condiții, dovadă fiind descoperirea în preajma nucleului inițial al tîrgului feudal a numeroase cuptoare de ars ceramica, un adevărat cartier al olarilor, documentîndu-se astfel o bogată și variată producție orășenească¹⁹⁵. Tot pe calea arheologică se face dovedită și existența unei pături de meșteșugari diferențiați, precum și a unor negustori, de la care ne-au rămas bogate și variate mărfuri de import¹⁹⁶. Descoperirea tuturor acestor elemente, în urma cercetărilor arheologice metodice, care suplinesc cu prisosință diversele surse narative sau documentare sărace sau lacunare în cel mai bun caz, de cele mai multe ori însă înlocuindu-le pe cele inexistente, constituie temeiul afirmației noastre că de la mijlocul secolului al XIV-lea așezarea de la Iași a cunoscut o nouă etapă în viața sa: urbanizarea.

¹⁹² Șantierul Valea Jijiei, în SCIV, III, 1952 p. 34; N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de antichități din Iași în 1953 în cuprinsul Moldovei*, în SCIV, VI, 1—2, 1955, p. 287; idem, *Cercetări de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 898—899.

¹⁹³ SCIV, V, 1—2, 1954, p. 300, fig. 34; Gh. Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la cetatea Șcheia-Suceava*, în Materiale, VI, p. 930, fig. 7; M.D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești*

la Suceava, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 112 și urm.

¹⁹⁴ V.V. Stoklikaia-Tereșkovič, *Originea orașului feudal din apusul Europei*, în *Analele româno-sovietice*, seria istorie, 2/10, aprilie—iunie 1956, p. 66.

¹⁹⁵ Al. Andronic și Eug. Neamțu, *op. cit.*, p. 432 și urm.; Al. Andronic, *La contribution des recherches archéologiques à l'histoire de la ville de Jassy*, în *Dacia*, NS, IX, 1965, p. 463 și urm.

¹⁹⁶ Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoria orașului Iași în perioada feudală*, în AM, I, p. 271 și urm., fig. 5.

În analiza acestui proces, în care curtea domnească a avut un rol bine precizat, se observă de la bun început o analogie cu același proces petrecut la Suceava, dar cristalizat în timp ceva mai înainte acolo. Este vorba de sesizarea celor două etape în desfășurarea și accelerarea urbanizării: 1) anterioară instalării curții domnești, când a avut loc procesul îndelungat de urbanizare, și 2) posterioară instalării curții domnești, când se produce accelerarea acestui proces.

Cît privește prima etapă a dezvoltării așezării orășenești Iași, trebuie să subliniem deplina concordanță care exista între datele arheologice și izvoarele scrise. În acest sens, este pe deplin edificatoare prezența târgului Iași cu denumirea de *Iaski torg* în lista orașelor străvechi moldovenești.

Menționarea în lista respectivă a târgului Iași, alături de străvechile orașe moldovenești Baia, Siret, Suceava, cu specificarea că este *tîrg*, celelalte fiind numite *orașe*, pare să confirme ipoteza — sugerată de ansamblul descoperirilor arheologice de pe întregul teritoriu al orașului Iași, inclusiv deci și cele de pe locul curții domnești — că la epoca inserării Iașului în lista orașelor moldovenești așezarea respectivă se afla în plină dezvoltare orășenească, în care însă procesul de urbanizare nu se cristalizase. Către aceeași idee pare a ne conduce și constatarea că în apusul Europei, încă la începutul secolului al XV-lea, așezarea Iași, denumită *Iesmarkt* sau *Iosmarkt*, așa cum apare în cronica lui Ulrich von Richental¹⁹⁷, nu reprezenta decît o așezare urbană încă nu deplin formată.

De o deosebită importanță în sesizarea acestei prime etape din viața așezării feudale Iași este și constatarea că la Iași nu se documentează arheologic prezența elementului străin, colonizator. Astfel, se poate face precizarea că la Iași progresul realizat de localnici constituie opera propriului lor efort. În felul acesta se infirmă teza neștiințifică a istoriografiei din trecut, conform căreia orașele noastre ar fi luat naștere ca urmare a stabilirii acolo a coloniștilor străini.

În desfășurarea procesului lent de urbanizare, un moment important îl constituie instalarea la Iași a vămii pentru comerțul de tranzit cu Orientul. Momentul respectiv se plasează tocmai la începutul secolului al XV-lea în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Este vorba de binecunoscutul privilegiu din 8 octombrie 1408, acordat de acest voievod negustorilor poloni din Lvov și în care se arăta că negustorii vor plăti la Iași vamă pentru vitele cornute mari și mici vîndute în părțile tătărești¹⁹⁸.

Alături deci de desfacerea cu regularitate a produselor meșteșugărești la Iași, la începutul secolului al XV-lea se desfășoară și un comerț de tranzit, destul de intens, contribuind la dezvoltarea treptată a târgului.

Cu denumirea de *tîrg* apare Iașul în documentele noastre interne, tocmai în prima jumătate a secolului al XV-lea, de cînd datează cele mai concludente materiale arheologice de factură orășenească descoperite atît pe teritoriul orașului Iași, cît și pe locul vechii curți domnești, care au analogii cu produsele similare din principalele orașe medievale din Moldova și în primul rînd din Suceava. Este vorba de documentul din 25 mai 1434, emis în Iași, prin care Ștefan Voievod dăruiește lui Ioil, popă din Iași, un loc pustiu în ținutul Cîrligăturii¹⁹⁹.

¹⁹⁷ C.I. Karadja, *Delegații din țara noastră la Conciliul din Constanța (Baden) în anul 1415*, București, 1927, p. 12.

¹⁹⁸ M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 631—633.

¹⁹⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 391.

Referindu-ne la desfășurarea procesului de urbanizare al așezării feudale Iași, știrile oferite de documentul de mai sus prezintă o mare importanță, deoarece ne dezvăluie nu numai o creștere considerabilă a numărului orașenilor privilegiați, dar și o diferențiere produsă în sînul orașenimii la această epocă. Surprindem astfel apariția unor proprietari funciari cu o oarecare pondere social-economică, proveniți din mediul orașenesc. Dacă ar fi să ne referim, prin analogie, la același proces semnalat în orașele feudale din centrul Europei, constatăm apariția și consolidarea tocmai în această perioadă a patriciatului orașenesc. Credem că nu ne îndepărtăm prea mult de realitate dacă considerăm și această mărturie documentară, coroborată cu ansamblul descoperirilor arheologice, că în așezarea feudală de la Iași procesul de urbanizare era la sfîrșitul primei sale etape. Este vremea cînd se atestă pentru prima dată și curtea domnească din Iași, menționată în actul din 8 octombrie 1434 ²⁰⁰.

În etapa a doua, procesul de urbanizare al așezării feudale Iași este grăbit și de existența curții domnești, ale cărei prime construcții în piatră datează din prima jumătate a secolului al XV-lea. Nivelul de locuire din această perioadă este bine reprezentat, așa cum am văzut, de numeroase resturi de cultură materială, dintre care se remarcă în primul rînd ceramica de uz casnic și cea ornamentală de interior, cu analogii în centrele medievale urbane din Moldova cu o vechime mai mare ca Iașul, precum și în curțile domnești de la acea vreme de la Suceava și Vaslui.

Curtea domnească din Iași a cunoscut o deosebită dezvoltare și un anumit fast în vremea lui Ștefan cel Mare, adică în a doua jumătate a secolului al XV-lea și la începutul secolului al XVI-lea. Din această vreme datează plăcile decorative de interior cu reprezentări heraldice specifice epocii lui Ștefan cel Mare, îndeosebi cu reprezentarea dezvoltată a stemei țării, avînd analogii în descoperirile similare de la curțile domnești de la Suceava, Cotnari, Hîrlău, Putna etc. Acestea, alături de multe alte elemente ale culturii materiale descoperite la curtea domnească din Iași, dovedesc răspîndirea în principalele centre urbane medievale din Moldova a artelor aplicate, care, alături de artele majore, ating culmea înfloririi în această epocă. Din acest punct de vedere ansamblul descoperirilor de la curtea domnească din Iași se integrează perfect în acel fenomen al dezvoltării suprastructurii societății moldovenești din a doua jumătate a secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, definit ca *arta moldovenească din epoca lui Ștefan cel Mare*.

Curtea domnească de la Iași a cunoscut în vremea lui Ștefan cel Mare o deosebită dezvoltare. Fastul și luxul acestei curți este documentat cu prisosință de diversele materiale arheologice descoperite. Arheologic este dovedită pentru epoca respectivă și o lărgire a curții domnești pe latura sud-estică, unde s-a păstrat chiar un turn patrulater, datat în mod cert în a doua jumătate a secolului al XV-lea. La această vreme Ștefan cel Mare construiește în preajma curții, în 1492—1493, biserica Sf. Nicolaie Domnesc, care, așa cum o arată denumirea, avea o destinație specială, făcînd parte efectiv din întregul ansamblu al complexului curții domnești de la Iași.

²⁰⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 398.

După unele date din cronici s-ar părea că în perioada urmașilor lui Ștefan cel Mare curtea domnească de la Iași, ca de altfel și ȋrgul Iași, au avut de suferit din cauza jafurilor tătarești, urmate de incendii, mai ales după invazia din 1513²⁰¹. Așa se explică faptul că Bogdan Vodă își are reședința la Huși, unde și moare în august 1517²⁰², iar Ștefăniță Vodă, după ce bate pe tătari în 1518, se întoarce la Hirău, la curțile domnești existente acolo încă din vremea lui Ștefan cel Mare.

Totuși, în secolul al XVI-lea, curtea domnească din Iași continuă să se dezvolte. Pe cale arheologică se constată faptul că în acest secol se construiesc ziduri noi, curtea luind probabil înfățișarea unei cetăți, cu toate că turcii interzisese ră construirea cetăților în Moldova și luaseră, mai ales prin Alexandru Lăpușneanu, o serie de măsuri menite să ducă la distrugerea sau scoaterea din funcție a unora din cetățile moldovenesti. În sprijinul acestei afirmații pot fi invocate nu numai resturile construcțiilor scoase la iveală cu ocazia săpăturilor, dovedind existența unor ziduri puternice datînd din secolul al XVI-lea, descoperite în perimetrul curții domnești din Iași pe latura ei sud-estică, dar și știrea din letopiseț că la 9 februarie 1578 Alexandru Vodă, întovărășit de cazaci, a alungat din domnie pe Petru Șchiopul și s-a instalat în curtea domnească. Această curte a fost asediată apoi de oastea turcească, ungurească și muntenească cu care s-a întors Petru Șchiopul²⁰³. Alexandru Vodă și cazaci au rezistat asediului pînă la 12 martie 1578, deci timp de mai bine de o lună de zile, și numai lipsa munițiilor i-a forțat să părăsească curtea și să se retragă spre codru. Știrea este extrem de importantă, deoarece ne dezvăluie posibilitatea ca această curte să fi fost folosită ca o adevărată cetate în timpul unui asediu îndelungat. Domnia de o lună de zile a lui Alexandru Vodă s-a bazat pe puterea de rezistență a acestei curți, despre care, cîtiva ani mai tîrziu, se va afirma de către diferiți călători străini că este un fel de cetate. Astfel, Trifon Korobeinikov, călător rus, trecînd prin Moldova în 1593, se miră că, deși turcii interzisese ră construirea de cetăți, la Iași totuși în jurul curții domnești „se află un zid de piatră spre apărarea ei și în curte se află palatul de piatră”²⁰⁴.

Construcții masive au avut loc la curtea domnească îndeosebi în secolul al XVII-lea, după toate probabilitățile în vremea lui Vasile Lupu. Acum se vor înălța ziduri și turnuri noi, care se adaugă la cele deja existente. În felul acesta, în unele porțiuni ale curții domnești vor apărea ziduri cu o grosime de 2 m, adevărate ziduri de cetate. Aceste ziduri scoase la iveală de recente săpături arheologice îl impresionează puternic pe Vasile Gagara, un alt călător rus, care observă că în Iași „numai curtea domnească e întărită”²⁰⁵.

Fortificarea curții domnești în secolul al XVII-lea este pe deplin confirmată de săpăturile recente, care au făcut dovadă și a extinderii curții pe latura sud-estică. O dată cu aceste lucrări, menite a întări puterea de rezistență a curții domnești, tot în vremea lui Vasile Lupu, s-au efectuat și construcții noi în incintă, mai ales în palatul domnesc. De la Miron Costin ne-a rămas știrea

²⁰¹ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 132; *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI*, editate de I. Bogdan, p. 172.

²⁰² *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI*, editate de I. Bogdan, p. 173.

²⁰³ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 197.

²⁰⁴ Gh. Bezviconi, *Călătorii ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 35.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 43.

că „acest domn Vasile Lupu au făcut ca de iznoavă și curțile cele domnești din Iași, casele cele cu cinii, grădini, grajduri de piatră”²⁰⁶.

Din această vreme datează și o foarte bogată ceramică de uz casnic de import, alături de cea locală, precum și plăcile de faianță turcească care căptușeau pereții caselor numite cu *cinii*, adică cu faianță lucrată după meșteșugul chinezesc. Atît ceramica de uz casnic, din faianță și semifaianță turcească, sau cea de tip Delft, cit și plăcile de faianță turcească sau teracotele policrome transilvănene, alături de alte produse ceramice locale, dovedesc dezvoltarea și luxul curții domnești de la Iași.

Așa cum s-a precizat mai sus, această curte fusese puternic fortificată, construindu-se bastioane masive de piatră în formă pătrată, realizîndu-se o incintă exterioară stelară, care în linii mari înfățișa un pentagon. Această înfățișare a curții de la Iași de la sfîrșitul secolului al XVII-lea a apărut într-o stampă tipărită la Augsburg în 1701 și, așa cum au dovedit-o recente săpături arheologice, reprezintă o înfățișare foarte apropiată de realitate a exteriorului curții domnești. De altfel, forma pentagonală a acestei curți se va menține și în secolele următoare. Așa este înfățișată planimetric curtea domnească din Iași în planurile orașului Iași întocmite de topometria ruși în cursul secolului al XVIII-lea.

Construită la Iași, într-o vreme cînd capitala țării era Suceava, curtea domnească din Iași ocupă, ca și la Suceava, o poziție periferică față de tîrgul feudal respectiv. Această amplasare a curții domnești a avut urmări directe mai ales asupra topografiei întregului oraș, care în secolele următoare s-a dezvoltat în direcția teraselor inferioară și medie a Bahluiului, spre nord și vest față de locul unde se construise această curte.

Începînd cu secolul al XVII-lea, în preajma curții domnești din Iași apar locuințe aparținînd păturilor și claselor înstărite. În acest sens sînt concludente descoperirile din str. C. Negri, foarte aproape de locul vechii curți domnești, unde s-a găsit un foarte bogat material arheologic aparținînd, după toate probabilitățile, unor slujitori sau chiar unor boieri care se aflau în relații strînse cu domnia, deoarece numai așa ne-am putea explica prezența aici a unor teracote cu reprezentarea vulturului bicefal, provenind cert de la locuințe de suprafață deosebit de luxoase.

Instalarea capitalei și dezvoltarea concomitentă a curții domnești a avut ca urmare o creștere a populației orașului, a tîrgului tocmai în secolul al XVII-lea, limitele căruia au putut fi surprinse cu destulă certitudine în urma recentelor descoperiri arheologice de pe teritoriul orașului Iași.

La sfîrșitul secolului al XVII-lea curtea domnească din Iași a fost renovată de Antonie Ruset, care a construit o clopotniță turn la biserica Sf. Nicolaie Domnesc. Tot în vremea aceasta se construiesc și cișmelele cu apă, adusă pe olane de la depărtare, și se fac reparații în interiorul palatului. Acestea, așa cum ne relatează Nicolaie Costin, s-au făcut cu cheltuială mare, imitîndu-se palatele din Constantinopol²⁰⁷. De atunci, adică din 1671, datează și zidul din jurul bisericii Sf. Nicolaie Domnesc, care a separat biserica de restul complexului curții domnești.

²⁰⁶ Miron Costin, *Lelopiseșul Țării Moldovei...*, p. 109.

²⁰⁷ N. Costin, *Lelopiseșul Țării Moldovei*, în *Cronicle*

României, ed. M. Kogălniceanu, vol. II, București, 1872, p. 14.

Prefaceri mari la curtea domnească din Iași au avut loc în vremea lui Mihai Racoviță, însă, după cât se pare, interioarele au rămas ornamentate cu *cinii*, adică cu plăci de faianță turcească, deoarece în 1711, când vine Petru cel Mare la Iași, Dimitrie Cantemir pregătește „o masă frumoasă în curțile domnești, în casa cea mare cu cinii”²⁰⁸.

Încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea se semnalează prezența în târgul feudal Iași a numeroase clădiri întărite, înconjurate cu ziduri, ale diverselor mănăstiri, precum și ale unor boieri. În acest sens este semnificativă relatarea făcută de Ion Neculce incendiului din Iași din 1724, când au ars multe curți boierești, mănăstirești și apoi chiar și curtea domnească, care puțin după aceea a fost refăcută²⁰⁹. Același cronicar relatează că Mihai Vodă a refăcut curțile cu mult mai frumusețe decât fuseseră înainte. Nu este exclusă posibilitatea refacerii la această vreme și a încăperilor din interior, cu care ocazie resturile plăcilor de faianță turcească să fi fost aruncate în cisterna părăsită aflată în curtea interioară a palatului domnesc pe latura estică, de unde au fost scoase la iveală în urma recentelor săpături. Părăsirea cisternei la această dată este perfect justificată de construirea fântinilor dinaintea porților domnești. Curînd s-a construit și un turn mare, pe poarta curții domnești, unde apoi s-a instalat și un ceasornic mare²¹⁰. În felul acesta, principalele refaceri și renovări ale curții domnești din Iași se leagă de domnia lui Grigore Ghica Voievod (1727–1733). În vremea lui se reînnoiesc zidurile înconjurătoare, întărite cu turnuri pătrate, dintre care cel dinspre Bahlui a existat pînă în 1834. Poarta principală era în dreptul uliței mari, actualmente strada Ștefan cel Mare, o altă poartă era în dreptul bisericii Sf. Nicolaie Domnesc, iar a treia poartă, care da spre Bahlui, numită și poarta seimenilor²¹¹, pare să mai păstreze, prin turnul existent în incinta Tribunalului regional, restul din incinta exterioară a curții domnești din secolul al XVIII-lea.

În 1780, agentul permanent al Poloniei la Poartă, W. Chrzanowski, semnală că la Iași „palatul sau reședința hospodarului au ziduri uriașe și bolți”; este cu un etaj înalt de formă pătrată”²¹². Această curte domnească avea să fie din nou pustiită de un incendiu puternic. În 1783, Alexandru Mavrocordat s-a instalat în casele hatmanului Costache Ghica, o clădire masivă datînd probabil de la sfârșitul secolului al XVII-lea și întărită cu zid de incintă și poartă de intrare. Această curte întărită, întocmai ca și altele similare de pe teritoriul orașului Iași, însă necercetată din punct de vedere arheologic, a servit drept palat domnesc și, deci, drept curte domnească.

Curtea domnească din Iași, ruinată de puternicul incendiu, a fost refăcută timp îndelungat. Alexandru Moruzi, care supraveghea personal mersul lucrărilor de refacere, nu a putut să se instaleze în noile curți refăcute în 1806 din cauza războiului ruso-turc. Reparațiile de la începutul secolului al XIX-lea păstrează zidul incintei exterioare, refăcîndu-se doar unele turnuri. Un alt incendiu, cel din 1827, avea să țină curțile domnești ruinate pînă în 1843, când au fost din nou folosite de domnie. Noul palat, numit „al ocîrmuirii”, păstra în mare forma celui din 1827,

²⁰⁸ I. Neculce, *Lelopiseful Țării Moldovei*, p. 276.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 333.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 341.

²¹¹ *Palatul Ocîrmuirii din Iași*, în *Calendar pentru*

poporul românesc pe anul 1845, Cantora Foi Sătești, Iași, 1845.

²¹² P.P. Panaitescu, *Călătorii poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 236.

avînd trei mari încăperi, de altfel și principalele : sala tronului sau spătăria, sala postelniciei și sala haremurilor sau sala de baluri. În această clădire, la parter, erau serviciile de stat, iar la etaj locuința domnească. În acest palat a stat și a lucrat și Alexandru Ioan Cuza. Refăcut în stilul baroc întîrziat, specific secolelor XVIII—XIX, Palatul Ocîrmuirii a fost distrus de un alt incendiu la 15 ianuarie 1880.

La începutul secolului al XX-lea arhitectul Berindei a conceput construirea unui palat în stil *gotic flamboyant*, lăsîndu-ne în forma actuală Palatul Culturii din Iași, construit în parte pe zidurile și temeliile vechii curți domnești.

Așa cum am văzut, această curte domnească a cunoscut mai multe etape de construcție, lărgire și refacere în decursul secolelor XV—XVIII, etape care au fost precizate și pe cale arheologică, completîndu-se astfel datele izvoarelor scrise, narative și documentare.

Din acest punct de vedere, materialul arheologic scos la iveală atît la curtea domnească din Iași, cît și pe cuprinsul teritoriului orașului Iași, constituind o sursă documentară de primă valoare, contribuie la elucidarea principalelor probleme privind etapele de dezvoltare și evoluție ale curții domnești din Iași, cea mai mare curte domnească din Moldova.

AL. ANDRONIC, EUGENIA NEAMȚU și M. DINU

LES FOUILLES DE LA COUR PRINCIÈRE DE JASSY

RÉSUMÉ

Les recherches consacrées à l'archéologie féodale de la Moldavie ont pris une ampleur particulière à la suite des fouilles archéologiques pratiquées dans une série de citadelles, de cours princières ou seigneuriales, de villes et de villages. Dans le stade actuel des recherches, il est permis d'affirmer que les résultats obtenus par ces fouilles archéologiques méthodiques ont fourni une contribution importante à l'élucidation des problèmes liés d'une part à la naissance et au développement des villes anciennes de Moldavie, d'autre part au rôle joué par les cours princières dans le processus d'urbanisation des villes médiévales de la Moldavie.

Les conditions nouvelles créées aux recherches par le régime démocratique-populaire de Roumanie ont permis, pour la première fois, l'organisation de fouilles méthodiques de grande envergure sur l'emplacement des citadelles en pierre de Șcheia et de Suceava, de Neamț et de Roman, de celles en terre de Birlad et de Roman, des cours princières de Piatra Neamț, Vaslui, Jassy, Huși, etc. (voir notes 1—11).

Parmi ces dernières, la cour princière de Jassy, qui forme l'objet de notre étude, présente une importance de premier ordre.

Sise sur la terrasse inférieure du Bahlui, sur l'emplacement de l'ancien bourg de Jassy, à un point de contact entre la Plaine moldave et la Plate-forme centrale de la Moldavie, où la « côte de Jassy » a contribué grâce à ses conditions naturelles propices au peuplement du site, la cour princière de Jassy a joué un rôle important dans la vie de l'établissement féodal de Jassy, devenu centre urbain à la suite d'un long processus socio-politique (voir notes 12—14).

L'établissement de Jassy aussi bien que la cour princière ont fait l'objet, dans le passé, de recherches sporadiques. Quelques remarques de Teohari Anțonescu et de N. A.

Bogdan fournissent des informations sommaires sur des découvertes archéologiques fortuites appartenant à l'époque de la commune primitive.

En ce qui concerne les ruines de l'ancienne cour princière de Jassy, les idées de Gh. Asachi et de G. Săulescu sur l'origine romaine de ces vestiges, idées qui avaient pris corps vers le milieu du siècle dernier, étaient encore acceptées au début du siècle. Pourtant, on ne manquait pas de signaler que seules des fouilles archéologiques seraient en mesure d'apporter des preuves certaines de l'ancienneté de la ville et de sa cour princière.

Des relations — plus ou moins convaincantes — sur cette dernière nous ont été fournies par C. I. Istrate, C. Bobulescu, D. C. Moruzi, I. D. Berindei, ainsi que par une ample étude de O. Tafrali, cependant que V. Drăghiceanu se contentait de signaler la nécessité d'en sauvegarder le mur d'enceinte et de le maintenir dans l'état où celui-ci se trouvait en 1933 (voir notes 15—27).

La première étude méthodique, fondée sur des recherches archéologiques de surface, remonte à peine aux années 1952—1955, lorsque l'on constata que le terrain occupé par l'actuel Palais de la Culture, correspondant à l'emplacement de l'ancienne cour princière, avait été le siège d'un habitat ininterrompu depuis le néolithique jusqu'à nos jours. Toujours alors, on releva l'existence aux XVe—XVIe siècles, sur l'emplacement de l'ancienne cour, d'un solide établissement féodal.

Ces résultats furent confirmés par les recherches pratiquées sur le territoire de la ville de Jassy au cours des années 1956—1960, recherches qui ont apporté de nouvelles précisions sur le noyau initial de l'ancien bourg de Jassy, démontrant que sur l'emplacement de l'ancienne cour il avait existé un établissement appartenant au néolithique ancien, ainsi que des traces d'habitat de la période La Tène et de l'époque des migrations (voir notes 28—37).

Les fouilles archéologiques entreprises en 1960—1961 sur l'emplacement de l'ancienne cour princière ont eu un double but : sauvegarder les ruines des constructions féodales affectées par l'édification du nouveau Théâtre d'Été, et étudier méthodiquement l'ensemble de ruines féodales mises au jour, afin d'en établir le rapport stratigraphique et de reconstituer le plan de tout le complexe.

Dans une première phase, on a visé à sauvegarder les restes de culture matérielle mis au jour dans les cassettes A et B et dans le secteur C, où sont apparus plusieurs murs et fondations, fait qui a imposé l'exécution de fouilles sous forme d'un réseau de tranchées.

Dans ce but, on a tracé 13 sections (A I, II—XI, V a et VI a) d'une largeur de 1,50 m et d'une longueur variant entre 4 et 14 m en fonction des différents complexes. Dans toutes les sections, on a relevé des murs massifs, appartenant tant à l'enceinte extérieure de la cour princière qu'à des complexes du palais princier ou à d'autres bâtiments faisant partie des différentes phases constructives de cet important monument historique et archéologique.

Une fois établie, par la variété des complexes mis au jour, l'importance de l'objectif en cause, il fut décidé que les ruines mises au jour seraient préservées par la construction d'un plancher en béton armé, qui servirait en même temps de foyer au Théâtre d'Été. A cette fin, on procéda au dégagement en surface de tout le terrain, la fouille portant sur une surface de plus de 1 000 m² et aboutissant à la mise au jour presque complète du côté sud-est de l'ancienne cour princière. Parallèlement aux recherches archéologiques, on procéda aux travaux de conservation et de protection des ruines (fig. 1—2 et notes 38—40).

La stratigraphie de la surface fouillée est presque la même dans les différentes sections, présentant toute la succession des dépôts néolithiques, La Tène, du début de l'époque des migrations, de la période pré-féodale et de l'époque féodale. Dans la plupart des sections, on a pu constater que les dépôts antérieurs à l'époque féodale ont été partiellement bouleversés, sans avoir été complètement détruits. A la base des dépôts archéologiques se trouve le sol vierge, en argile jaune verdâtre et surmonté d'une couche de terre brun-roux de près de 20 cm d'épaisseur, renfermant de nombreux vestiges cucuténiens et présentant à sa partie supérieure et à son contact avec la couche suivante des vestiges La Tène. Le dépôt suivant est représenté par une terre noire compacte dont l'épaisseur, variable, atteint jusqu'à 50 cm. A la base de ce dépôt on a trouvé des fragments de poterie du début de l'époque des migrations et sporadiquement, parfois dans une seule section, de la poterie slave des VIe—VIIe siècles. A la partie supérieure du même dépôt on a découvert — toujours sporadi-

quement — des restes de poterie et des objets en corne, fer et verre attestant un habitat de la haute période féodale.

Par-dessus ces couches se trouvent les dépôts de l'époque féodale, d'une épaisseur approximative de 3 m et comprenant de nombreux niveaux d'habitat des XIVe — XVIIIe siècles, témoignages des différentes étapes de construction, d'agrandissement et de réfection de la cour princière (voir fig. 3—7).

Les plus anciens vestiges d'habitat découverts dans la couche de terre brun-roux surmontant le sol vierge proviennent d'un établissement du néolithique moyen, appartenant à la civilisation Précucuteni (fig. 8). Les restes de poterie recueillis, notamment les tasses de pâte fine ornées de motifs spiraux incisés et d'impressions en forme de points, parfois associés à un décor plissé ou à peinture rouge, attestent une phase Précucuteni avancée, correspondant à la phase I₂ d'Izvoare, et qui correspond autant aux établissements de Negrești et d'Andrieșeni de Moldavie qu'à ceux de Luka Vroublivetzkaïa et de Florești de la R. S. S. Moldave.

Etant donné que des vestiges d'habitat précucutenienne avaient déjà été retrouvés à l'intérieur de la terrasse, en face du Palais de la Culture, on en déduit que l'établissement néolithique à cette période a été assez important autant en intensité qu'en étendue.

La terrasse susmentionnée a servi aussi de siège à des établissements sporadiques de tribus néolithiques de la phase Cucuteni A, attestées pour la première fois en ce lieu en 1960 par quelques tessons de vases à peinture trichrome et à motifs consistant en larges bandes (fig. 9/1—4), de même que dans les établissements de Hăbășești et de Cucuteni-Băiceni, assignés à la phase Cucuteni A₃. Cependant la quantité la plus importante de restes néolithiques recueillis sur l'emplacement de la cour princière de Jassy provient d'un établissement de la phase Cucuteni B. La découverte de vestiges de plates-formes d'habitat, ainsi que d'une abondante poterie, fournit la preuve que les tribus néolithiques de la phase Cucuteni B ont eu, sur la terrasse inférieure du Bahlui, correspondant à l'emplacement de l'ancienne Cour princière, un établissement important et durable. A en juger d'après la forme et le décor des vases, dans la majorité des cas en style ξ (fig. 9/5—14; fig. 10/1—3), de même que dans l'établissement de Valea Lupului, il est permis d'affirmer que l'établissement néolithique de la phase Cucuteni B appartient au faciès Valea Lupului-Glăvăneștii Vechi. Ce faciès, à céramique peinte surtout en style ξ, représente une étape avancée de la phase Cucuteni B, l'étape Cucuteni B₂, confirmée aussi stratigraphiquement par les récentes recherches de Cucuteni-Băiceni (voir notes 41—50).

Les recherches méthodiques des années 1960—1961, entreprises sur la même terrasse, ont mis au jour également des restes d'habitat de la seconde époque du fer (La Tène). Parmi ces vestiges, on remarque surtout des fragments de poterie à ceinture alvéolaire et à anses, dont la tradition hallstattienne (fig. 11/1, 3—5, 7) atteste l'élément thraco-gétique local, et d'autres fragments provenant de vases faits de pâte noire ou brun-brique, à l'embouchure en facettes de type bastarne (fig. 11/2). A côté de telles pièces, on relève un fragment d'amphore hellénistique (fig. 11/6), datant des IVe—IIIe siècles av. n. è. Du point de vue ethnique, ces restes représentent la population thraco-gétique, qui entretenait des relations d'échange avec les centres hellénistiques et qui fut envahie vers la fin du IIIe siècle par les tribus bastarnes (voir notes 51—57).

On a encore mis au jour sur l'emplacement de l'ancienne cour princière des restes d'habitat du début de l'époque des migrations (IIIe—IVe siècles de n. è.), notamment de nombreux fragments de poterie façonnée au four dans une pâte grise à lustre noir à l'extérieur, ou bien dans une pâte grise granuleuse renfermant de menus cailloux et des coquilles pilées (fig. 12/1, 3—7, 9, 12—15); cette poterie présente des analogies avec la poterie de Dancu et appartient à la civilisation de Sintana de Mureș. De cette même époque datent également des fragments d'anses d'amphores romaines de basse époque (fig. 12/16), ressemblant à celles découvertes à Vaslui et à Poieniști (voir notes 58—63).

Tout aussi importante est la découverte d'un niveau d'habitat des VIe—VIIe siècles, appartenant à la période de la migration des tribus slaves. La poterie que l'on y a récoltée appartient, comme forme et comme couleur, aux vases slaves de type bocal, étant contemporaine de celle de Nesvisko, en U. R. S. S. (niveau I, huttes 5 et 8), et de Șipot-Suceava (fig. 12/2, 8, 10—11 et notes 64—67).

Plein d'intérêt, de même, est le niveau d'habitat de la période de haute féodalité, illustré par des fragments de poterie façonnée au four et ornée de lignes horizontales incisées, poterie qui se rapproche de celle de Hîncea, Dănești et Răducăneni (fig. 13/2—5, 9). La découverte concomitante de plusieurs objets en bois de cerf (fig. 14), parmi lesquels on note des perçoirs décorés de points et d'incisions, associés à des objets en fer et en verre, ainsi qu'à des fragments de vases-bocaux de couleur grise et rouge jaunâtre, faits dans une pâte renfermant du sable et des coquilles pilées (fig. 13/1, 6—8, 10—12), atteste l'existence d'un niveau d'habitat des Xe—XIIIe siècles, exactement à l'endroit où au XIVe siècle s'est développé le noyau initial du bourg féodal de Jassy (notes 68—80).

Le XIVe siècle est représenté par des fragments de poterie provenant de vases faits dans une pâte bien pétrie, uniformément cuite, de couleur grise, brun-gris ou noire, à embouchure droite légèrement épaissie à l'extérieur; ces vases présentent un ornement exécuté à la roue dentée. De la même époque sont des fragments de poterie grise provenant de pots à embouchure fortement épaissie à l'extérieur pour recevoir le couvercle, identiques à ceux découverts tant à Suceava, que, antérieurement, sur le territoire de la ville de Jassy, attestant par là une production artisanale de caractère urbain à la fin du XIVe siècle à Jassy (fig. 15).

Les premières constructions en pierre de la cour princière (fig. 16—21), laquelle est mentionnée dans un document du 8 octobre 1434, datent du XVe siècle. Sur la base des recherches méthodiques, qui ont mis l'archéologie en mesure de confirmer cette information documentaire, on a pu préciser pour la première fois que les murs les plus anciens de la cour princière datent de la première moitié du XVe siècle. À ces murs épais de 1 m sont reliés structurellement une série de complexes qui n'ont pu être fouillés, étant donné qu'ils sont recouverts par les fondations de l'actuel Palais de la Culture. En échange, sur le côté où ont porté les fouilles, on a pu relever très nettement les limites jusqu'où s'étendait la cour princière vers le nord-est. Au cours des XVIe—XVIIe siècles, de nouveaux murs furent accolés à ceux d'origine, d'où ont résulté de véritables murailles de forteresse de 2 m d'épaisseur. C'est de la même époque que datent les bastions massifs de pierre qui flanquent les courtines, donnant à la cour princière de Jassy l'apparence extérieure d'un château fort et réalisant de la sorte un système de fortification que l'on rencontre pour la première fois dans le système de construction des cours princières de Moldavie (fig. 21).

Ces murs extérieurs, que signalent différents voyageurs étrangers, se voient fort bien sur une gravure tirée à Augsbourg en 1701, représentant la cour princière de Jassy à la fin du XVIIe siècle (fig. 22). Les récentes découvertes, qui ont mis au jour les bastions flanquant les courtines, ne font que confirmer l'œuvre du graveur de 1701. Ainsi, les fouilles archéologiques ont pu établir clairement que la cour princière de Jassy était pourvue d'un système de fortification, dont on peut se faire une idée assez complète en comparant le plan des ruines dernièrement mises au jour aux relevés de la ville de Jassy et de la cour princière exécutés par les architectes russes de la fin du XVIIIe siècle. De cette manière, grâce au concours des données archéologiques et des sources documentaires et narratives, il est permis d'affirmer qu'il y avait, aux XVIIe—XVIIIe siècles à Jassy, la plus grande cour princière de Moldavie (notes 81—87).

La plus grande partie des matériaux archéologiques livrés par les fouilles date, de même que les constructions, des XVe—XVIIIe siècles.

Ainsi, pour la première moitié du XVe siècle, on remarque en premier lieu des pots en forme de bocal, de couleur grise, à embouchure épaissie à l'extérieur, se rapprochant de la poterie grise de la fin du XIVe siècle de Suceava, poterie que l'on peut considérer, à Jassy, comme représentant la persistance de la production céramique de type urbain de Moldavie. Tout comme à la cour princière de Vaslui, la poterie que l'on rencontre le plus fréquemment à Jassy est celle de couleur rouge. De cette espèce, il faut mentionner des fragments de bocaux à embouchure épaissie à l'extérieur et décorés extérieurement de lignes parallèles creusées dans la paroi du vase. On remarque également des vases fins, toujours en pâte rouge — coupes ou brocs trilobés. Pour la seconde moitié du XVe siècle, on compte un grand nombre de vases et de fragments provenant de pots, de couvercles, d'assiettes, de coupes, émaillés ou non, présentant des analogies avec la poterie découverte à Suceava (fig. 25—27 et notes 88—102). Une abondante poterie de facture locale date du XVIIe siècle (fig. 28). Du même siècle, mais surtout de la seconde moitié de ce siècle, datent de très riches

matériaux céramiques d'importation, de provenance ottomane, que l'on peut rapprocher de ceux de Suceava, Bucarest et Sofia (fig. 29 et notes 103—112).

Les fouilles archéologiques de la cour princière de Jassy ont mis au jour, également, d'abondants matériaux céramiques tant de facture locale que d'importation, datant du XVIIe siècle. Parmi ces matériaux on remarque, pour la poterie locale d'usage domestique, des écuelles et des cruches en pâte rouge, émaillées ou non, ainsi que des vases en kaolin, parfois émaillés intérieurement et décorés extérieurement de lignes parallèles droites ou ondoyantes, exécutés en argile rouge (fig. 30—32). Cette même poterie d'usage domestique comprend également des produits, aussi abondants que variés, d'importation ottomane. Les fragments recueillis proviennent d'assiettes, de plats et de carafes à décor floral, où prédominent le noir, le bleu et le vert sur fond blanc, et peuvent être rapprochés de la poterie orientale récemment découverte dans les cours princières de Suceava et de Bucarest (fig. 33—35 et notes 113—127).

Pour la même époque, on mentionne encore la céramique du type Delft, où l'on perçoit d'une part l'imitation de certains motifs orientaux, d'autre part un décor végétal et floral admirablement stylisé (fig. 36—37 et notes 128—129).

Quant à la céramique ornementale mise au jour dans la cour princière de Jassy, on signale des fragments non émaillés provenant de carreaux de poêles ou de décoration murale à la face vide ou ajourée et au support plein, ou à la face pleine et au support creux, datant du XVe siècle et présentant des analogies avec ceux découverts à Vaslui et à Suceava (fig. 43 ; 44/1). D'autres fragments proviennent de carreaux de poêles ou de décoration murale émaillés, de couleur jaune, verte ou brune, présentant des motifs géométriques, végétaux stylisés, anthropomorphes ou héraldiques — parmi lesquels la représentation développée des armes de la Moldavie — et que l'on peut rapprocher des carreaux découverts dans les cours d'Etienne le Grand de Hirău et de Suceava (fig. 45—51 et notes 131—146). Pour les XVIe, XVIe—XVIIe et XVIIe siècles, les auteurs mentionnent de nombreuses pièces de terre cuite, non émaillées ou recouvertes d'émail vert, décorées de motifs géométriques, végétaux (rinceaux et fleurs stylisées) ou figuratifs (fig. 52—61 et notes 147—152). En dehors de ces produits locaux, on remarque tout particulièrement les carreaux pour la décoration murale de provenance ottomane. Ces carreaux de faïence du type Iznik à décor végétal polychrome sur fond blanc, où prédominent le vert et le bleu avec des fleurs blanches (fig. 65—66) d'une rare beauté, peuvent être rapprochés des carreaux récemment découverts dans la cour princière de Suceava, ainsi que ceux qui se trouvent dans la salle à fontaine du palais de Top-Kapu-Seraï de Constantinople et dans l'église du Patriarcat arménien de Jérusalem ; ils datent du XVIIe siècle (voir notes 167—175).

Enfin, pour la fin du XVIIe siècle et le début du XVIIIe siècle, les fouilles ont livré une série d'autres pièces de terre cuite, non émaillées ou émaillées, parmi lesquelles il faut citer celles représentant un château au-dessus d'un motif floral, ainsi que celles à l'aigle bicéphale (fig. 62—63 et notes 153—163), pareilles à celles signalées antérieurement sur l'emplacement de l'ancienne cour princière. De même, on remarque des pièces en terre-cuite à émail polychrome et à décor géométrique ou végétal, présentant des analogies avec des pièces de Transylvanie et de Pologne (fig. 64 ; voir également notes 164—166).

La richesse et la beauté des matériaux archéologiques mis au jour attestent de la manière la plus éloquente le faste particulier qui régnait à cette cour princière, autant à l'époque d'Etienne le Grand que, surtout, à celle de Vasile Lupu (fig. 67—70 et notes 176—188).

Ainsi donc, les découvertes archéologiques de la cour princière de Jassy présentent un intérêt scientifique particulier, tant pour la connaissance du développement des forces productives sur le territoire de la ville de Jassy — par les nombreux produits de l'activité artisanale locale mis au jour — que pour la connaissance de toute la vie socio-économique d'un établissement urbain médiéval de Moldavie.

Dans le processus d'urbanisation de l'établissement féodal de Jassy, un rôle important a été joué par la cour princière, présente dès la première moitié du XVe siècle. L'analyse de l'ensemble des matériaux archéologiques recueillis tant dans la cour princière que sur tout le territoire de la ville mène à quelques constatations d'un intérêt capital pour le problème de l'urbanisation de l'établissement féodal de Jassy. Ainsi, par analogie avec le processus mis en évidence — toujours du point de vue archéologique — à Suceava, on relève à Jassy

l'existence de deux étapes dans le développement de l'urbanisation : a) la période antérieure à la création de la cour princière, correspondant à un processus prolongé d'urbanisation et b) la période postérieure à l'installation de la cour princière, caractérisée par l'accélération de ce processus.

Pour la prise de connaissance de la première étape de développement de l'établissement féodal de Jassy, une constatation d'importance primordiale a été l'absence d'éléments colonisateurs allogènes dans les produits des fouilles. Ce fait permet d'affirmer qu'à Jassy les progrès réalisés par les autochtones sont bien l'œuvre de leur propre effort, à l'exclusion de tout élément étranger colonisateur. Au cours de la seconde étape, le processus d'urbanisation de l'établissement féodal de Jassy a été favorisé par l'existence de la cour princière. Bien qu'il soit établi que jamais un élément féodal n'a pu créer un établissement de caractère urbain il est incontestable que l'existence de la cour princière de Jassy a accéléré le rythme de développement de cet établissement, là où était possible l'écoulement régulier des produits artisanaux, c'est-à-dire là où existaient les conditions nécessaires à l'apparition d'une ville. Aussi, en conclusion, les auteurs considèrent-ils que la ville féodale de Jassy était déjà formée lors de l'installation en ce lieu de la cour princière. L'édification d'un château ou d'un palais et l'établissement d'une importante garnison ont favorisé la concentration, autour du nouveau centre économique, des petits marchés qui avaient fonctionné jusqu'alors, ces mesures administratives et militaires ayant contribué à hâter le processus d'urbanisation de l'établissement féodal de Jassy (voir également notes 189—212).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Plan des fouilles de la cour princière de Jassy : 1, cassette A ; 2, cassette B ; 3, secteur C ; 4, murs du XVe siècle ; 5, murs du XVIe siècle ; 6, murs du XVIIe siècle ; 7, murs du XVIIIe siècle ; 8, conduits d'eau du XVIIe siècle ; 9, conduits d'eau du XVIIIe siècle ; 10, conduits d'eau du XIXe siècle ; 11, canalisations du XIXe siècle ; 12, limite ouest du Théâtre d'Eté.

Fig. 2. — Vue générale des ruines mises au jour.

Fig. 3. — Profil est de la section C₁ : 1, fondation de pierre avec fragments de briques englobés dans le mortier ; 2, fosse du XVIIe siècle ; 3, fondation en pierre ; 4, nivellement au moyen de terre noire portée, mêlée avec du charbon et des fragments de briques ; 5, dépôt de terre noire ; 6, couche de terre noire cendreuse, avec des pierres de mortier à sa partie supérieure ; 7, couche de terre noire compacte ; 8, sol brun-roux renfermant des fragments de poterie et de torchis calciné ; 9, sol brun-roux renfermant des vestiges précucuténiens ; 10, sol vierge.

Fig. 4. — Profil sud de la section V : 1, sol végétal actuel ; 2, nivellements de date récente ; 3, terre renfermant une grande quantité de charbon ; 4, terre jaune de remblai, contenant des restes de pavage ; 5, terre cendreuse contenant des restes de charbon ; 6, terre brune contenant des pierres et des briques ; 7, terre de remblai mêlée avec des pierres grosses et moyennes ; 8, charbon et cendre ; 9, terre mêlée à des restes de poutres carbonisées ; 10, terre jaune rapportée ; 11, bastion du XVIIe siècle ; 12, dépôt de terre noire cendreuse ; 13, brûlure ; 14, couche de nivellement consistant en terre jaune sablonneuse ; 15, couche de plâtras ; 16, dépôt de plâtras, de briques et de pierres ; 17, terre de remblai contenant des restes de mortier ; 18, terre jaune cendreuse ; 19, fosse du XVe siècle ; 20, poche de mortier ; 21, terre de remblai jaune-brun ; 22, terre jaune mêlée avec du mortier ; 23, terre noire cendreuse, à noyaux de mortier et de terre glaise jaune ; 24, terre noire cendreuse ; 25, terre noire compacte ; 26, terre brun-roux ; 27, argile jaune verdâtre (sol vierge).

Fig. 5. — Profil ouest de la section A I : 1, portion excavée par les constructeurs du Théâtre d'Eté ; 2, portion de murs démantelés par les constructeurs ; 3, mur du XVIIe siècle (arc de décharge) ; 4, mur de la première moitié du XVe siècle ; 5, couche de plâtras contenant des fragments de briques ; 6, terre rapportée mêlée à beaucoup de cendre ; 7, terre rapportée, à noyaux de charbon ; 8, dépôt de terre mêlée avec de la cendre, du sable, des fragments de briques et de menus cailloux ; 9, terre glaise jaune rapportée, mêlée avec du sable ; 10, couche de terre noire meuble mêlée avec des os d'animaux, du charbon et de la cendre ; 11, couche massive contenant des déchets ménagers, de la cendre et du charbon ; 12, couche de terre rapportée, mêlée avec de la terre glaise jaune ; 13, couche de remblai contenant des os, de la cendre et des pierres de dimensions moyennes ; 14, dépôt de charbon et de cendre mêlée avec des os, du briques et des pierres grandes et moyennes ; 15, dépôt de terre glaise jaune rapportée et de sable ; 16, dépôt de terre noire contenant des pierres et du mortier ; 17, couche de plâtras, de sable, de terre glaise rapportée et de briques disposées sans ordre (entre 17 et 18, une mince couche de mortier qui se prolonge jusqu'à la fondation du mur) ; 18, sol noir (humus) partiellement raclé ; 19, terre brun-roux, à noyaux d'humus ; 20, terre brun-roux ; 21, sol jaune verdâtre (sol vierge).

Fig. 6. — Profil nord de la section VIII : 1, niveau actuel ; 2, sol végétal ; 3, couche cendreuse mêlée avec des cailloux et du gravier ; 4, couche de terre jaune de nivellement ; 5, couche de terre noirâtre de remblai contenant des briques carrées ; 6, dépôt de terre jaune-café au lait, contenant des fragments de briques ; 7, couche de terre cendreuse compacte ; 8, mur du XVe siècle ; 9, sol brun mêlé avec des pierres, de briques et du mortier ; 10, dépôt de terre noirâtre mêlée avec des fragments de charbon ; 11, sol jaune mêlé avec de la terre noire ; 12, 13, dépôt de terre jaune mêlée avec de la cendre et du charbon ; 14, sol noir compact ; 15, sol brun-roux contenant des fragments de torchis calciné ; 16, argile jaune verdâtre (sol vierge).

Fig. 7. — Profil est de la section XI: 1, nivellements actuels; 2, sol végétal; 3, terre cendreuse; 4, poche de terre jaune de remblai; 5, sol noirâtre contenant des restes modernes dans une fosse ménagère; 6, terre cendreuse contenant des restes de brique, de pierres et une grande quantité de charbon; 7, terre jaune rapportée, contenant des restes de brique et des pierres; 8, pavage en pierre et brique du début du XIXe siècle; 9, mur du XVIIe siècle partiellement démantelé au XIXe siècle; 10, dépôt de terre cendreuse; 11, pavage; 12, calcination; 13, couche de terre noire cendreuse; 14, couche de terre noire cendreuse; 15, sol brun-roux; 16, argile jaune verdâtre (sol vierge).

Fig. 8. — Poterie néolithique de la phase Précucuteni (1, 3, 6 = env. 1/2 gr. n.; 2, 4, 8, 11, 14 = env. 3/4 gr. n.; 5, 9-10, 12-13 = env. 2/3 gr. n.; 7 = env. 1/1 gr. n.).

Fig. 9. — Poterie néolithique de la phase Cucuteni A (1-4), Cucuteni B (5-10, 12-14) et Cucuteni C (11). (1-5, 11 = env. 1/2; 6-7, 10 = env. 3/5; 8, 14 = env. 1/4; 9, 12-13 = env. 2/3).

Fig. 10. — Poterie néolithique de la phase Cucuteni B (1 = 1/4; 2 = 1/3; 3-4 = env. 1/2).

Fig. 11. — Poterie La Tène: 1, 3-5, 7, fragments du type Lunca Ciurei; 2, fragment de type bastarno; 6, fragment d'amphore hellénistique (1, 4 = env. 2/3; 5-6 = env. 1/2; 7 = 3/4).

Fig. 12. — Poterie de l'époque des migrations: 1, 3-7, 9, 12-16, IVe siècle; 2, 8, 10-11, VIe-VIIe siècles (1, 5, 7, 12 = env. 1/1; 2, 3, 6, 8-11, 14 = env. 2/3; 4, 13, 16 = 3/4; 15 = 1/2).

Fig. 13. — Poterie de la haute époque féodale: 2-5, 9, XIe-XIIe siècles; 1, 6-8, 10-12, XIIIe siècle (1, 2, 5-6, 8, 10 = env. 2/3 gr. n.; 3-4, 7, 12 = env. 3/4; 9 = env. 1/2; 11 = 1/3).

Fig. 14. — Objets en bois de cerf du XIIIe siècle.

Fig. 15. — Poterie urbaine de la fin du XIVe siècle (1, 3, 4, 8 = env. 3/4; 2, 5 = env. 2/3; 6 = 1/2; 7 = env. 1/3; 9 = 1/4).

Fig. 16. — Murs du côté sud de l'enceinte: 1, mur du XVe siècle; 2, mur du XVIIe siècle, avec arc de décharge.

Fig. 17. — Mur du XVe siècle, sur les deux côtés duquel ont été accolés des murs du XVIIe siècle.

Fig. 18. — Angle nord de l'enceinte extérieure de la cour princière.

Fig. 19. — Limite ouest des fouilles, avec une partie des ruines de la cour princière.

Fig. 20. — Côté sud de l'enceinte extérieure de la cour princière.

Fig. 21. — Tour carrée massive du XVIIe siècle.

Fig. 22. — La cour princière de Jassy. Gravures d'époque.

Fig. 23. — Conduite d'eau du XVIIe siècle (env. 1/4 gr. n.).

Fig. 24. — Briques et tuiles du XVe siècle (7), du XVIIe siècle (1, 2, 4-6) et du XVIIIe siècle (3). (1, 4-5 = env. 1/4; 2-3 = env. 1/3; 6 = 1/3; 7 = env. 3/4).

Fig. 25. — Poterie d'usage domestique du XVe siècle (1-6, 9 = env. 1/2; 7, 8, 10 = 2/3).

Fig. 26. — Poterie d'usage domestique du XVe siècle (1, 2 = env. 1/2; 3 = env. 3/4; 4, 5 = env. 1/3; 6 = env. 1/4).

Fig. 27. — Poterie d'usage domestique du XVe siècle (1, 2, 6, 7 = env. 1/2; 3-4 = env. 1/3; 5 = env. 3/4).

Fig. 28. — Poterie d'usage domestique du XVIe siècle (1, 4, 5, 8, 9 = env. 1/2; 2-3, 6, 7, 10 = env. 1/3).

Fig. 29. — Faïence turque de la seconde moitié du XVIe siècle (1, 11 = env. 2/3; 2, 3 = env. 3/4; 4-10, 13-14 = env. 1/2; 12 = env. 1/3).

Fig. 30. — Poterie d'usage domestique du XVIIe siècle (env. 1/3).

Fig. 31. — Poterie d'usage domestique du XVIIe siècle (1, 10 = env. 1/3; 2, 11 = env. 2/3; 3, 6, 12, 15 = env. 1/2; 4, 5, 7-9 = env. 3/5).

Fig. 32. — Poterie d'usage domestique du XVIIe siècle (1 = env. 2/3; 2, 4-6, 8 = env. 1/3; 3 = 1/2; 7 = 1/5).

Fig. 33. — Semi-faïence turque du XVIIe siècle (1, 3-6, 11, 16, 19 = 2/3; 2, 9, 15, 18 = env. 3/5; 7, 13, 14, 17 = env. 1/2; 8, 12 = env. 3/4).

Fig. 34. — Semi-faïence turque du XVIIe siècle (1-6, 9, 10, 15, 16, 18-20 = env. 1/2; 7, 12 = env. 3/4; 8, 11 = env. 2/3; 13, 14, 17 = env. 3/5).

Fig. 35. — Assiette turque du XVIIe siècle (1/2).

Fig. 36. — Faïence de Delft du XVIIe siècle (env. 2/5).

Fig. 37. — Faïence de Delft du XVIIe siècle (env. 1/2).

Fig. 38. — Faïence (1, 4, 7, 10) et porcelaine (2, 3, 5, 6, 8, 9) de Chine des XVIIIe-XIXe siècles (1, 2, 4, 7-10 = env. 1/2; 3, 5, 6 = env. 2/3).

Fig. 39. — Faïence anglaise de la première moitié du XIXe siècle (env. 1/3).

Fig. 40. — Faïence anglaise de la première moitié du XIXe siècle (env. 1/3).

Fig. 41. — Récipient pour eau minérale de Karlsbad (env. 2/5).

Fig. 42. — Marque du récipient de Karlsbad (détail agrandi une fois et demi).

Fig. 43. — Céramique ornementale de la première moitié du XVe siècle.

Fig. 44. — Céramique ornementale de la première moitié du XVe siècle (1) et de la seconde moitié du XVe siècle (2-6).

Fig. 45. — Céramique ornementale de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 46. — Céramique ornementale de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 47. — Céramique ornementale de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 48. — Céramique ornementale de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 49. — Céramique ornementale de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 50. — Céramique ornementale de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 51. — Céramique ornementale de la seconde moitié du XVe siècle.

Fig. 52. — Céramique ornementale du XVIe siècle.

Fig. 53. — Céramique ornementale du XVIe siècle.

Fig. 54. — Céramique ornementale des XVIe-XVIIe siècles.

Fig. 55. — Céramique ornementale des XVIe-XVIIe siècles.

- Fig. 56. — Céramique ornementale du XVIIe siècle.
 Fig. 57. — Céramique ornementale du XVIIe siècle.
 Fig. 58. — Céramique ornementale du XVIIe siècle.
 Fig. 59. — Céramique ornementale du XVIIe siècle.
 Fig. 60. — Céramique ornementale du XVIIe siècle.
 Fig. 61. — Céramique ornementale du XVIIe siècle.
 Fig. 62. — Céramique ornementale des XVIIe—XVIIIe siècles.
 Fig. 63. — Céramique ornementale des XVIIe—XVIIIe siècles.
 Fig. 64. — Céramique ornementale transylvaine (1) et polonaise (2—7) du XVIIe siècle.
 Fig. 65. — Carreaux de faïence turque du XVIIe siècle (env. 1/2).
 Fig. 66. — Carreaux de faïence turque du XVIIe siècle (env. 1/2).
 Fig. 67. — Objets en fer du XIIIe siècle (5), du XVe siècle (1, 2), du XVIIe siècle (3, 4, 6, 7, 9—14) et des XVIIIe—XIXe siècles (8) (env. 1/2).
 Fig. 68. — Verre du XVe siècle (8) et du XVIIe siècle (1—7) (env. 1/1).
 Fig. 69. — Pipes du XVIIe siècle (1—4) et du XVIIIe siècle (5—10) (env. 1/1).
 Fig. 70. — Pipes du XVIIe siècle (1, 2) et du XVIIIe siècle (3—11) (env. 1/1).

CERAMICA OTOMANĂ DE IZNIK DIN SECOLELE XVI—XVII GĂSITĂ ÎN MOLDOVA

De-a lungul epocii feudale, în țările române au circulat obiecte de artă produse de meșteri orientali, cu scopul de a înfrumuseța interioarele palatelor și îmbrăcămintea de lux ale domnului și mării boierimi. Cercetarea mai veche a izvoarelor scrise a făcut cunoscut îndeosebi comerțul cu stofe aduse din Persia și Asia Mică. Recent, studierea unor colecții descoperite pe teritoriul țării noastre a pus în lumină prețioase obiecte de îmbrăcăminte și țesături din secolele XIV—XVI, provenind din atelierele Asiei Mici¹, ceea ce a făcut ca informațiile documentare să poată fi materializate prin descoperirea obiectelor respective. Pe de altă parte, cercetările arheologice din ultimii ani, din diferite centre orășenești², au contribuit considerabil la îmbogățirea domeniului. Această acumulare de material creează posibilitatea unor concluzii mai generale privitoare la relațiile economice și la circulația valorilor artistice ale Orientului Apropiat în țările române.

Pătrunderea unor obiecte de factură orientală pe teritoriul țării noastre este constatată încă din feudalismul timpuriu. În secolele XI—XII, popoare migratoare, ca pecenegii și cumanii, au adus asemenea obiecte în așezările de la gurile Dunării³. În veacul al XIII-lea, în aceeași zonă circulau produsele de lux ale vestitelor ateliere de țesături din Bagdad și Damasc. Documentele păstrate în legătură cu schimbul de mărfuri, atât de intens în ultima treime a veacului al XIII-lea, de la Vicina, atestă în afară de o mare cantitate de postavuri lombarde, importul unor țesături orientale. Este vremea în care comerțul italian, mai ales al neguțătorilor genovezi, era înfloritor în orașele pontice, favorizat

¹ Valoroase țesături din Asia Mică se păstrează în colecția Secției de artă veche românească a Muzeului de artă al Republicii Socialiste România și în tezaurele mănăstirilor Putna și Sucevița. Vezi Corina Nicolescu, *Les tissus orientaux dans les Pays Roumains*, comunicare la primul Congres de studii Sud est europene de la Sofia, 1966 (sub tipar).

² În săpăturile de la Curtea Veche din București, Cetaea de Scaun și Curtea domnească din Suceava, ca și la Curtea domnească din Iași, s-au găsit cele mai numeroase și

mai însemnate materiale de ceramică otomană din secolele XVI—XVII. Unele dintre aceste obiecte, descoperite cu ocazia cercetărilor mai vechi, au fost publicate de Corina Nicolescu în articolul *La Céramique ottomane des XVIe et XVIIe siècles dans les Pays Roumains*, în ASO, 1964, V, p. 125—132.

³ I. Barnea, *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-Danube du Xe au XIIe siècles*, în *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe congrès des Sciences historiques*, Rome-Bucarest, 1955, p. 177—180.

de o serie de împrejurări propice, care vor dispărea treptat în veacul următor⁴. În 1281, între produsele aduse la Vicina, pe care le înregistrează în catastiful său notarul genovez Gabriele di Predono, figurează „cendalul” sau sandalul de Niceea și „becheranul”, împreună cu baloturile de bumbac și sacii de în care se aduceau de la Caffa. Traficul comercial cu „mărfuri tătărești” înseamnă de fapt, în veacul al XIV-lea, aducerea peste mare a acestor produse ale Orientului apropiat din teritoriile stăpânite de tătari. În tratatul din 1408, încheiat de Alexandru cel Bun cu liovenii, figurează mătasea, camha, tebenca, șamalegeaua și camelotul⁵. Ultimele două dețin locul principal, alături de postavurile și catifelele flamande și franțuzești.

Încă de la sfârșitul veacului al XV-lea, dar mai ales în veacurile următoare, circulația produselor orientale în țările române se intensifică, datorită transformării Mării Negre într-un lac turcesc și a extinderii stăpînirii imperiului pînă la Buda. În toată această etapă s-a putut constata, pe baza materialelor cercetate, pătrunderea treptată a produselor turcești. De altfel, această perioadă corespunde nu numai cu extinderea maximă, militară și politică a Imperiului otoman, dar și cu înflorirea lui artistică, al cărui apogeu a fost atins în secolul al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea. Cele mai valoroase obiecte de artă otomană, care au pătruns exclusiv în mediul curților domnești, se încadrează în aceste două veacuri. Se poate vorbi de un adevărat curent oriental, evident mai ales în arta de interior, de caracter decorativ, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și din prima jumătate a secolului al XVII-lea, care se face resimțit alături de arta tradițională.

Restrîngînd obiectul studiului de față la ceramica din secolele XVI—XVII, trebuie să subliniem de la început o însușire importantă a obiectelor de artă otomană găsite în țara noastră. Proveniența și data lor este în general precis stabilită. Obiectele de metal și țesăturile descoperite de noi în diferite muzee și tezaure mănăstirești poartă date sau pot fi datate, întocmai ca și ceramica din săpăturile arheologice, deoarece se încadrează în complexe românești bine cunoscute. Spre deosebire de obiectele de artă turcească, foarte prețioase de altfel, aflate în marile colecții din lume, cu mult mai vechi — Ermitaj, Muzeul Luvru, British Museum —, materialul românesc nu se datorește zelului unor colecționari amatori de exotism, ci corespunde unor relații economice și sociale locale, precis documentate și de izvoarele scrise. Oglîndînd această realitate istorică, ele dobîndesc un înțeles și o însemnătate deosebită atît pentru noi, cît și pentru cunoașterea expansiunii artei otomane.

Printre descoperirile arheologice mai vechi sau mai recente au apărut și materiale ceramice provenind din Orientul Apropiat, anterioare veacului al XVI-lea, dar problema provenienței și circulației lor n-a fost încă abordată. Ea poate, de altfel, să constituie obiectul unui studiu aparte; de aceea

⁴ B. Cămpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării, în secolele XIII—XV*, în *Studii*, 1953, VI, nr. 1, 191—236, și nr. 2, p. 79—119.

⁵ Vezi pentru circulația stofelor servind la îmbrăcăminte în secolele XIV—XV în țările române, Corina

Niculescu, *Date cu privire la istoria costumului în Moldova, secolele XV—XVI*, în *SCIA*, 1956, III, nr. 3—4, p. 51—70 și *Les tissus orientaux dans les Pays Roumains*.

aici ne mărginim a semnala doar apariția unei ceramicii de proveniență orientală în așezările dunărene de la Păcuilui lui Soare, Capidava și Garvăn-Dinogetia, ca și la Suceava și mănăstirile Putna și Neamț. Subliniem de asemenea faptul că în tehnica, coloritul și ornamentația ceramicii smălțuite moldovenesti sînt evidente înrîuririle artei orientale, care s-au exercitat într-o perioadă destul de timpurie, chiar în veacul al XIV-lea și începutul celui următor⁶. S-a putut constata astfel că în acest domeniu, întocmai ca și în pictură⁷ și broderie⁸, arta moldovenească a evoluat în legătură cu arta țărilor din bazinul estic al Mării Negre, prin care a avut contact permanent cu Orientul Apropiat. Pătrunderea produselor otomane în secolele al XVI-lea și al XVII-lea nu ne apare deci ca un fenomen nou, ci reprezintă continuarea unui proces economic și cultural mai îndepărtat.

Pentru prima oară fragmente de ceramică otomană au fost date la iveală în Cetatea de Scaun de la Suceava, cu ocazia săpăturilor făcute de K. Romsdorfer. Ele se păstrează în Muzeul regional din Suceava și aparțin, așa cum vom vedea mai jos, celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea. Tot în cercetările mai vechi s-au găsit fragmente de olărie de Iznik, din aceeași epocă, la Curtea domnească din Hirău⁹. Cu ocazia săpăturilor recente întreprinse pe o scară largă la Curtea domnească și la Cetatea de Scaun din Suceava¹⁰, ca și la Curtea domnească din Iași¹¹, s-au aflat cantități cu mult mai mari de olărie și plăci de ornamentație interioară, avînd aceeași proveniență. La Curtea domnească din Piatra¹² au apărut de asemenea cîteva fragmente de farfurii.

Așa cum vom arăta mai jos, materialele cele mai importante sub raport artistic găsite în Moldova se situează în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și prima jumătate a secolului următor. Domnia lui Vasile Lupu marchează de altfel o scurtă etapă, în care se poate constata cea mai mare frecvență a produselor otomane. După această vreme, care corespunde și cu decăderea totală a centrului ceramic de la Iznik, olăria otomană găsită în Moldova se reduce la filigene și boluri de calitate artistică mediocră, produse în veacul al XVIII-lea la Kutahya.

Din punctul de vedere al formelor, ceramica otomană de Iznik, găsită în Moldova, cuprinde diferite tipuri de talere și boluri, căni și ibrice, precum și o mare cantitate de plăci decorative. Ea se încadrează în complexe arheologice datate în secolele XVI—XVII, pe baza monedelor și olăriei locale. De altfel, datarea stratigrafică corespunde cu aceea stabilită recent, în urma analizei tipologice a materialelor ceramice aflate în marile colecții din restul Europei¹³. Fragmentele descoperite cu ocazia săpăturilor făcute în trecut, la Suceava și Hirău, au putut fi încadrate în aceeași perioadă, în urma studiului lor tipologic.

⁶ Corina Nicolescu, *La céramique à vernis plombé des Xe—XVe siècles dans les Pays Roumains*, Faenza, 1965, nr. 5—6, p. 106—115; idem, *La céramique moldave et le Proche-Orient*, ASO, vol. VI (sub tipar).

⁷ I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Moldavie et Bucovine*, Paris, 1932, *passim*.

⁸ Guillaume de Jerphanion, *Le trésor de Putna et les peintures de Cappadoce*, în *L'art byzantin chez les Slaves*, Paris, 1930, vol. II, p. 310—314.

⁹ Aceste fragmente se găsesc în colecțiile Secției de artă veche românească a Muzeului de artă al Republicii Socialiste România.

¹⁰ Vezi raportul de săpături din 1954, în *SCIV*, 1955,

VI, nr. 3—4, p. 771, fig. 14; p. 776, fig. 20. O parte dintre aceste materiale sînt expuse în Muzeul național de anticități din București, altele în Muzeul regional din Suceava.

¹¹ Vezi Al. Andronic, E. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, în volumul de față, p. 169—285.

¹² Vezi raportul săpăturilor din 1954, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 834, fig. 15.

¹³ Cea mai recentă cronologie tipologică, pe baza unor obiecte datate și semnate de meșteri, a fost făcută de Arthur Lane în două studii *Late Islamic Pottery*, Londra, 1949, și *The Ottoman Pottery of Iznik*, în *Ars Orientalis*, II, 1957, p. 247—281.

Ultimele cercetări în domeniul ceramicii turcești au stabilit că de-a lungul veacului al XVI-lea și în prima jumătate a celui următor a existat în Asia Mică la Iznik — vechiul oraș bizantin Niceea — un mare centru, alimentînd întregul Imperiu otoman. În etapa maximă de înflorire a acestui centru lucrau aici peste trei sute de ateliere de olari¹⁴, în care se făceau vasele și plăcile decorative destinate să împodobească marile construcții clădite de Soliman Magnificul și de urmașii săi. Clasificările recente ale ceramicii de Iznik au stabilit patru etape principale în evoluția acestui centru artistic¹⁵. Acestea corespund de altfel cu datările complexelor arheologice în care au fost găsite în Moldova fragmentele ceramice aduse din Asia Mică.

Producția de Iznik, privită în general, are un caracter destul de unitar, iar variațiile ei de la o etapă la alta nu diferă prea mult sub raportul tehnicii sau al formelor. Coloritul și concepția ornamentală sînt factorii determinanți în diferențierea celor patru tipuri, care corespund celor patru etape desfășurate de-a lungul unui veac.

Între fragmentele de olărie aflate în Moldova sînt foarte puține acelea care pot fi atribuite primei faze, adică produselor timpurii de Iznik, din primul sfert al secolului al XVI-lea. Cele mai multe se situează în a doua etapă (Iznik II), ale cărei limite în timp sînt cuprinse între 1525 și 1555, cît și în ultimele două faze (Iznik III și IV). Produsele cunoscute de la mijlocul secolului al XVI-lea au o serie de caracteristici, pe care le regăsim și în fragmentele descoperite la Suceava, Hîrlău și Iași.

Vasele, ca și plăcile ornamentale produse la Iznik, sînt făcute dintr-o pastă de culoare albă, uneori ușor gălbuie și curată, compactă și fină în secolul al XVI-lea, dar de o calitate inferioară în veacul următor¹⁶. Pereții vaselor din această etapă sînt mai groși în raport cu olăria din secolele XIV—XV de Rajy și Kashan. Smălțul transparent cu o bază alcalină de plumb, așternut gros, perfect uniform, dă o strălucire deosebită acestei ceramicii. În prima perioadă, coloritul se caracterizează prin folosirea albastrului de cobalt sau a unui albastru mai deschis, pe fond alb. În etapa a doua însă, sub smălț desenul este realizat în albastru de cobalt închis, îmbinat cu verde de peruzea (*turquoise*), verde intens de cupru, negru-verzui și, rar, un roșu închis¹⁷. În genere, motivele colorate în albastru cobalt-deschis, nuanțat cu verde peruzea sînt trasate pe fondul cobalt închis, mai rar alb. Negrul servește îndeosebi pentru a contura pe fondul de angobă desenul, care este apoi umplut cu culoare. Smălțul incolor, așternut subțire, perfect uniform, acoperă totul, lăsînd să apară prin transparența lui strălucirea acestor culori. În genere, aceeași structură a pastei, ca și coloritul,

¹⁴ Celal Esad Arseven, *Les arts décoratifs turcs*, Istanbul, 1957, p. 158; Arthur Lane, *A guide of the Collection of Tiles. Victoria and Albert Museum*, Londra, 1960, p. 20.

¹⁵ Ultima clasificare în lucrarea lui A. Lane, *The ottoman Pottery of Iznik*, în *AO*, II, 1957, p. 247 — 281. Faza Iznik I corespunde vechiului grup localizat greșit la Kutahya; Iznik II reprezintă ceramica atribuită centrului de la Damasc; Iznik III corespunde aceleia zise de la Cornul de Aur și Iznik IV grupului considerat a fi fost produs în insula Rhodos.

¹⁶ În turcește aceste produse de Iznik din pastă albă, silicioasă, smălțuită, se numesc „cini” (*tchini*), ceea ce

înseamnă faianță „în modul chinezesc”, atribuind astfel acestei paste însușiri superioare, asemănătoare porțelanului chinezesc (vezi Celal Esad Arseven, *Les arts décoratifs turcs*, p. 171). Introducerea siliciului și prafului de cuarț dă culoarea și calitatea superioară a acestei paste, în raport cu cea roșie, comună, folosită în epoca anterioară.

¹⁷ Albastrul se obținea din oxidul de cobalt, verdele din oxidul de cupru, iar albastrul de peruzea (*turquoise*) era pregătit dintr-un amestec de cobalt cu oxid de cupru și un lichid cu bază de minium. Vezi Celal Esad Arseven, *op. cit.*, p. 172—173).

se mențin la fel aproape un veac, cît durează producția centrului de la Iznik. Folosirea roșului-intens, pe bază de oxid de fier, care apare încă din etapa a II-a, se generalizează în fazele următoare. Unele însușiri calitative și execuția motivelor diferențiază însă produsele din etapa de înflorire — secolul al XVI-lea — față de acelea din ultima fază, adică primele decenii ale veacului al XVII-lea ¹⁸.

Motivele caracteristice ceramicii de Iznik sînt exclusiv vegetale. Ca și coloritul, ele nu variază prea mult de la o etapă la alta; numai modul cum sînt tratate și predominanța anumitor elemente față de altele diferă în timp. Cele mai tipice motive ale ceramicii, datînd din faza a doua a olăriei de Iznik, au la bază două elemente principale: frunzele lungi, de palmier, cu marginile zdrențuite asemenea unor pene, prinse de vreji, care compun motivul numit în turcește *rumi*, și florile invoalte, reprezentînd o anumită specie de lotus de origine chinezească, numit de turci *hatayi*. În genere, nuanțe foarte fine deosebesc și sub acest aspect grupul de olărie din faza a II-a față de cea precedentă. Aceste motive sînt trasate cu multă libertate și siguranță, pe fondul alb, sau albastru de cobalt, cu o nuanță mai deschisă. Între materialele aflate în Moldova, poate fi considerat din prima etapă un fragment de ibric de la Curtea domnească din Hîrlău (fig. 1).

Un fragment de farfurie aflat la Curtea domnească din Iași, deosebit de toate celelalte tipuri prin decorul ei, se situează de asemenea în etapa mai timpurie, de trecere de la faza I la faza a II-a. Pe fondul alb, motivele albastru prezintă vreji fini, dispuși în spirale, prinzînd mici cîrcei și fructe. Exemplarele din acest grup sînt în genere mai rare în olăria de Iznik ¹⁹. La noi în țară mai cunoaștem un fragment de farfurie, descoperit la București ²⁰ cu ocazia unor cercetări mai vechi.

Una dintre caracteristicile decorației ceramicii de Iznik din faza a II-a și a III-a este tendința naturalistă în tratarea motivelor, deosebită față de stilizarea care caracteriza faza anterioară. Între fragmentele și vasele aflate la Suceava și la Hîrlău se încadrează fazei a II-a mai ales cîmile. Piesa cea mai bine păstrată este o cană găsită în temelia unei case din ansamblul Curții domnești de la Suceava. Întregul complex în care a fost descoperită această cană se datează către mijlocul secolului al XVI-lea, fapt confirmat și de prezența acestui obiect. Cana de la Suceava reprezintă forma tipic orientală: corpul sferoidal, cu gîtul înalt cilindric, ușor evazat spre gură (fig. 2). Pe fondul

Fig. 1. — Fragment de ibric de la Curtea domnească din Hîrlău, faza Iznik I. Primul sfert al secolului al XVI-lea (Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, Secția de artă veche românească).

¹⁸ Pentru toate aceste caracteristici ale olăriei și plăcilor de Iznik, proprii fiecărei etape, cele mai importante studii sînt acelea ale lui A. Lane, *Later Islamic Pottery*, Londra, 1949, p. 45 — 65; *A Guide to the Collection of Tiles*, Victoria and Albert Museum, Londra, 1960, p. 18 — 25.

¹⁹ B. Rackham, *Islamic Pottery and Italian Maiolica*, Londra, 1959, pl. 22, pl. 24—25, catalog nr. 55 și 58, un ibric și o farfurie datate în secolul al XVI-lea; A. Lane, *Later Islamic Pottery*, pl. 29 A, un ibric similar, datat 1530.

²⁰ Fragmentul se păstrează în colecția de artă comparată a Sfatului popular al orașului București.

cobalt-închis sînt lăsate în alb motivele de tip *hatayi*, unele flori avînd mijlocul accentuat cu albastru de nuanța peruzelei. Pe buză și pe partea de sus a piciorului se desfășcă un chenar îngust, format dintr-un desen meandric. Exemplare similare, datate mai timpuriu, adică în etapa de trecere de la faza I la faza a II-a, se găsesc în Muzeul de ceramică de la Sèvres²¹; o altă cană asemănătoare cu cea de la Succava este datată mai larg în a doua jumătate a secolului al XVI-lea²². Fragmentele de căni aflate la Hîrlău sînt de același

Fig. 2. — Cană de Iznik de la Curtea domnească din Suceava. Mijlocul secolului al XVI-lea (Muzeul național de antichități).

tip și aparțin desigur acestei etape (fig. 3—4). La Hîrlău și la Suceava s-a descoperit însă și o altă grupă de olărie, deosebită de prima prin decorul în solzi de pește sau ochi de păun (fig. 5). Pe fondul cobalt se detașează în alb cu un contur albastru-închis solzi simpli sau punctați la mijloc, amintind desenul de pe coada de păun. Același decor apare pe o serie de căni și farfurii, datînd tot pe la mijlocul veacului al XVI-lea²³.

Cel de-al doilea grup important de olărie de Iznik se încadrează în a treia și a patra fază, adică spre sfîrșitul veacului al XVI-lea, și în prima jumătate a secolului următor. Obiectele păstrate din această vreme prezintă unele trăsături proprii în ornamentație. Această etapă este ilustrată îndeosebi prin bogatele descoperiri de la Curtea domnească din Iași.

Sub raportul concepției decorative, această ceramică, aparținînd celei de-a treia faze, se caracterizează prin accentuarea tendinței naturaliste în realizarea motivelor florale. Motivele amintite mai sus, de origine persană, sînt înlocuite treptat cu cele turcești. Cele mai obișnuite

flori folosite în această nouă ornamentație sînt: laleaua, garioafa, zambila și floarea de răsură sau de păr, alcătuiind împreună ornamentația celor „patru flori”, tipică artei turcești din această etapă. La acestea se adaugă uneori caprifoiul, margareta, fructul de rodie și chiparosul. În genere, între materialele din această categorie descoperite la Iași se găsesc numeroase farfurii plate, cu marginea lată. Prin decorul lor, prin calitatea smaltului și însușirile desenului, aceste fragmente se încadrează în primele decenii ale veacului al XVII-lea (fig. 6).

Farfuriile de acest tip au, în cîmp, flori de garioafă și lalele, care sînt îmbinate uneori cu acele palmete alungite, elegant arcuite, de tipul mai vechi *hatayi*. Marginea prezintă mai multe varietăți. Pe unele se repetă alternativ flori de

²¹ A. Lane, *The ottoman Pottery of Iznik*, în *AO*, 1957, II, pl. 31, fig. 31.

²² Bernard Rackham, *Islamic Pottery and Italian Maiolica*, pl. 25 A, nr. cat. 71, p. 28.

²³ Charles Kiefer, *Les céramiques musulmanes d'Anatolie*, în *Cahiers de la céramique*, 1956, II, 4, planșe colorate,

p. 30 — 31; A. Lane, *Later Islamic Pottery*, pl. 35, datată 1540 — 1555. B. Rackham, *Islamic Pottery*, p. 74, cat. nr. 174 și nr. 181, pl. 75, cat. nr. 180, p. 41. În acest caz, motivele în solzi sînt îmbinate cu palmete și motive florale; aceste exemplare sînt datate către sfîrșitul secolului al XVI-lea.

margaretă sau de răsură, cu cîte două frunze lanciolate. Alteori aceste flori se înscriu într-un trilob sau triunghi. Unele farfurii poartă pe margine un decor

Fig. 3. — Fragmente de căni din faza Iznik II de la Curtea domnească din Hîrlău. Mijlocul secolului al XVI-lea (Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, Secția de artă veche românească).

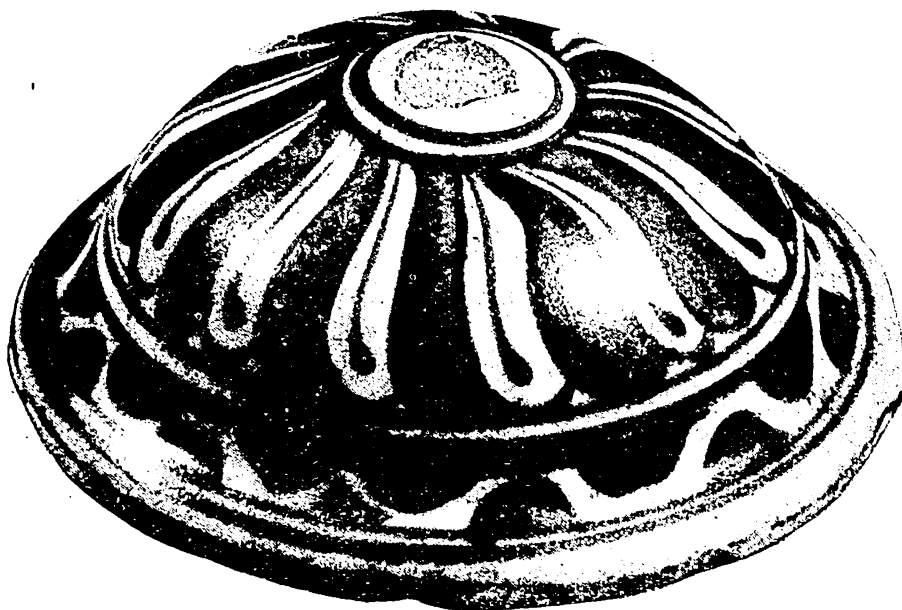

Fig. 4. — Capac de vas din faza Iznik II, de la Curtea domnească din Hîrlău. Mijlocul secolului al XVI-lea (Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, Secția de artă veche românească).

de origine chinezească, derivînd din nori sau valuri sparte de stînci, motiv care a degenerat în ceramica turcească sub formă de spirale dispuse neregulat. În afară de farfurii, un fragment de cană împodobită cu ramuri de flori se încadrează de asemenea acestui tip.

În genere, coloritul acestora este mai divers decât al olăriei mai vechi. În afară de albastrul de cobalt, se mai folosește verdele gălbui, albastrul-deschis

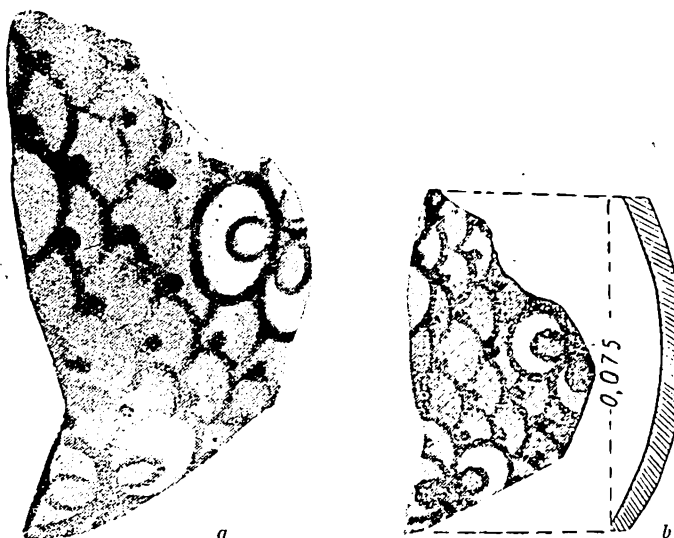

Fig. 5. — Fragmente de căni de la Curtea domnească din Hirău (a) și Curtea domnească din Suceava (b). Mijlocul secolului al XVI-lea (Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, Secția de artă veche românească și Muzeul național de antichități).

Fig. 6. — Fragment de taler din faza Iznik IV de la Curtea domnească din Iași. Primele decenii ale secolului al XVII-lea (Muzeul de istorie a Moldovei Iași).

azuriu și roșul tomat, care marchează centrul florilor. Conturul desenului este în întregime verde negricios, iar roșul este ușor cenușiu, cu o tonalitate diferită față de aceea a fazei a III-a.

Exemplarul cel mai bine păstrat și mai frumos aflat la Iași este decorat pe fund cu ramuri de garoafă și palmete, iar pe margine cu motivul chinezesc

al valurilor sparte de stînci ²⁴. Un alt exemplar, a cărui margine este festonată în trilob, poartă pe fund o rozetă de tip persan, conturată cu negru-verzui pe fondul verde de smaragd.

Comparînd tot acest mare grup de vase, datînd din prima jumătate a veacului al XVII-lea, cu acelea mai vechi menționate mai sus, constatăm și unele imperfecțiuni tehnice. Pasta este mai poroasă și mai impură, smaltul așternut gros prezintă uneori bule de aer în crăpături, fiind dispus neuniform pe suprafața vasului. Culorile prelinse se întrepătrund, iar nuanțele caracteristice de peruză și roșu tomat și-au pierdut strălucirea. Smaltul de calitate inferioară le alterează, dînd uneori chiar și fondului alb o nuanță ușor gălbuie ²⁵. Toate aceste imperfecțiuni sînt semnele evidente ale decadenței ceramicii de Iznik, care va fi înlocuită în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în veacul următor prin produsele de Kutahya și porțelanurile occidentale. Astfel de materiale, găsite de asemenea cu ocazia cercetărilor arheologice, ne sînt cunoscute la Suceava și Iași.

În afară de obiectele ceramice de uz casnic, un loc important între materialele de Iznik aflate în Moldova îl ocupă și plăcile de decorație interioară. Cele mai numeroase, descoperite la Curtea domnească din Iași, se situează în prima jumătate a veacului al XVII-lea. În aceeași vreme, în Țara Românească, astfel de plăci sînt cu mult mai rare, folosindu-se în decorația interioarelor mai ales pictura. În Moldova însă, răspîndirea acestora pe scară largă este dovedită de bogăția materialelor aflate la Iași și la Suceava.

Este cunoscut faptul că dintr-o etapă cu mult mai îndepărtată — chiar de la începutul secolului al XV-lea — utilizarea pe scară largă a ceramicii ornamentale în decorația fațadelor și interioarelor celor mai luxoase construcții constituie o particularitate a arhitecturii din Moldova. Prin introducerea plăcilor de faianță turcească în decorul curților domnești, la sfîrșitul veacului al XVI-lea și prima jumătate a celui următor, s-a continuat de fapt un procedeu tradițional, înlocuindu-se însă plăcile locale cu cele produse în centrul de la Iznik.

Cu excepția cîtorva fragmente aparținînd probabil sfîrșitului secolului al XVI-lea, aflate la Suceava în zona Cetății de scaun, în genere toate celelalte plăci s-au descoperit în cadrul Curții domnești ²⁶. Știm din documente că Vasile Lupu a întreprins în 1638—1640, la Suceava ca și la Iași ²⁷, lucrări de restaurare ²⁸. Plăcile de la Suceava sînt identice sub raportul tehnicii, coloritului și ornamen-

²⁴ Exemplare similare ca decor și formă, cu aceeași margine, vezi B. Rackham, *Islamic Pottery*, pl. 45, fig. c. cat. 115 (sfîrșitul secolului al XVI-lea), pl. 47, cat. 103 (a doua jumătate a secolului al XVI-lea), pl. 48—59, tot acest grup după același autor se datează către sfîrșitul secolului al XVI-lea. Vezi A. Lane, *Later Islamic Pottery*, pl. 40, B. circa 1550—1560, tip de tranziție.

²⁵ Din cele mai recente studii asupra ceramicii otomane rezultă unele neconcordanțe între cercetători în legătură cu ultima etapă a ceramicii de Iznik. Charles Kiefer, în articolul *Les céramiques musulmanes d'Anatolie*, din revista *Cahiers de la céramique*, 1956, II, 4, p. 15—30, atribuie produsele din această categorie centrului de la Kutahya, pe cînd cercetătorul englez A. Lane

le consideră tot produse de Iznik, imitînd pe acelea mai vechi.

²⁶ SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 770—771, fig. 14.

²⁷ N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, p. 67—68. În 1638, Vasile Lupu înștiințează sfatul orașului Bistrița despre meșterii trimiși la Suceava să lucreze la curțile sale; pentru acoperirea aceleiași curți se cumpără șindrila tot de la Bistrița (*ibidem*, p. 23—24).

²⁸ Pentru refacerea curții domnești de la Iași, vezi memoriile de călătorie ale lui Pietro Diodato, publicate de Gh. Vinulescu: *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia* (1641), extras din *Diplomatarium italiana*, IV, Roma.

tației cu acelea de la Iași, încadrându-se în ultima etapă a produselor de Iznik (Iznik IV).

În cronologia materialelor de la Iași, întocmai ca și la Suceava, trebuie să deosebim însă și o etapă mai timpurie, de la sfârșitul veacului al XVI-lea, pe care ipotetic o atribuim domniei lui Petru Șchiopul, în vremea căruia Curtea de la Iași s-a bucurat de o oarecare strălucire.

Plăcile din această etapă, cu mult mai puțin numeroase, au însușii tehnice și artistice care le leagă strâns de olăria din aceeași vreme și de exemplarele decorând monumentele turcești din veacul al XVI-lea. Pasta este identică cu

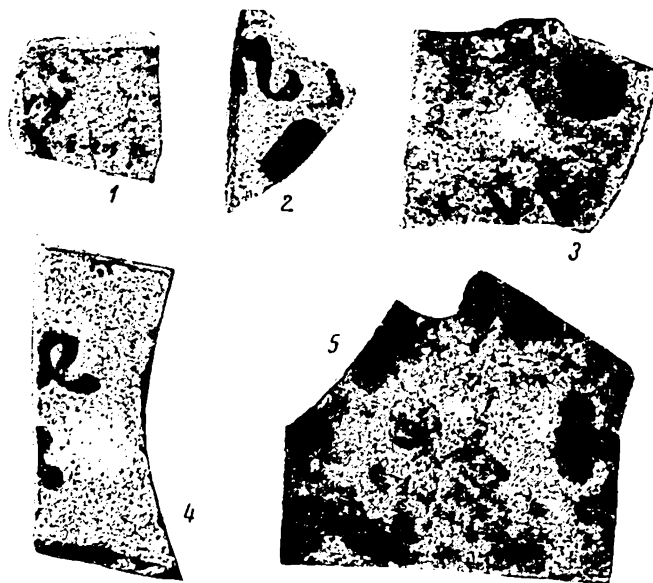

Fig. 7. — Diferite litere arabe de pe spatele plăcilor de faianță, de la Curtea domnească din Iași.

aceea a vaselor dintr-o etapă mai veche sau contemporană; smaltul, avînd o bază alcalină de plumb de calitate superioară, lasă prin transparență să se vadă fondul dat cu o angobă albă și motivele în albastru de cobalt și verde de peruzea. Uneori fondul este ușor albastrui sau chiar albastru-închis de cobalt. În acest ultim caz, motivele sînt rezervate în alb. Desenul este conturat cu un albastru-închis aproape negru, iar verdele de peruzea și de cupru este folosit pentru a da unele accente motivelor. Ceea ce caracterizează în primul rînd acest grup de plăci este strălucirea și puritatea coloritului. Decorul reia unele elemente geometrice și florale mai vechi de tipul *rumi*, care se îmbină cu motivele vegetale de stil chinezesc, denumite *hatayi*. Cele mai multe sînt fragmente din plăcile marginale ale unor mari panouri decorative.

Al doilea grup, din prima jumătate a veacului al XVII-lea, este mai bogat reprezentat la Suceava și la Iași. Dată fiind starea de conservare mai bună a unora dintre aceste plăci, s-a putut determina forma și dimensiunile lor. Ele sînt pătrate, cu latura de 25 sau de 18 cm și grosimea de 12—13 mm. Pasta

este mai poroasă, ușor cenușie, și are grăuntele mai mare. Marginile plăcii sînt oblice, pentru a se putea îmbuca mai bine una în alta în masa de mortar. Calitatea smaltului, ca și tonalitatea culorilor, sînt similare cu acelea ale olăriei din aceeași vreme. Pe dosul unora dintre aceste plăci sînt trasate litere arabe cu brun, înainte de ardere, reprezentînd probabil semnături sau mărci de olari (fig. 7).

Din punctul de vedere al ornamentației, aceste plăci se pot împărți în două mari grupe. Unele sînt decorate cu motive vegetale, de tipul *hatayi*, îmbinate cu flori de păr sau de răsură, caracteristice decorului turcesc din grupul

Fig. 8. — Placă decorativă de faianță de Iznik de la Curtea domnească din Iași. Circa 1639 — 1641 (Muzeul de istorie a Moldovei din Iași).

Fig. 9. — Plăci decorative de faianță de Iznik de la Curtea domnească din Suceava. Epoca lui Vasile Lupu (Muzeul național de antichități).

„celor patru flori”. Astfel este decorată o placă, păstrată aproape în întregime, aflată la Curtea domnească din Iași (fig. 8). Florile mari de lotus și frunzele colorate în albastru de cobalt se detașează pe fond alb, iar ramurile cu flori de răsură sînt de culoare albă sau verde de peruzea. În marea lor majoritate, plăcile găsite la Iași și la Suceava aparțin acestui tip (fig. 9). Ceva mai rare sînt plăcile care poartă ornamentația specific turcă, florală, tratată naturalist. Pe aceste plăci, în afară de florile obișnuite de lalea, zambilă și caprifoi, apar albăstrele de cîmp și trandafiri înfloriți sau îmbobociți (fig. 10).

Toate aceste variate aspecte ale plăcilor de Iznik aflate în Moldova își găsesc analogii în exemplarele cunoscute, care împodobesc monumente celebre turcești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Astfel, cele mai apropiate, ca ornamentație, de plăcile de la Iași sînt cele păstrate pe mormîntul lui Mustafa, fiul lui Soliman I, de la Brussa ²⁹. De asemenea, plăcile de la Curtea domnească

²⁹ Celal Esad Arseven, *Les arts décoratifs turcs*, p. 68–69, pl. 217; pl. 8 (culori). Plăci similare cu cele

de la Iași din secolul al XVI-lea se păstrează în unele colecții din Anglia; vezi A. Lane, *A Guide to the Collec-*

O categorie de plăci aflate la Suceava și la Iași, cu mult mai rară chiar între materialele turcești cunoscute pînă acum, o formează cele care poartă inscripții în limba greacă. Astfel de plăci s-au păstrat fragmentar la Suceava³¹. Pe fond alb, sînt scrise cu caractere lapidare inscripții grecești, în albastru de cobalt (fig. 11). Starea prea fragmentară a acestor plăci nu permite reconstituirea vreunei inscripții. Dintre materialele descoperite întîmplător la Iași, probabil cu ocazia construirii actualului Palat al Culturii, în jurul anului 1900, peste ruinele vechii Curți domnești, s-a păstrat o placă purtînd inscripții grecești de un interes cu totul deosebit³². Ea este de formă dreptunghiulară³³, încadrată de un chenar marginal decorat cu fleuroni de tip oriental, de culoare albastru-cobalt, detașați pe fond alb (fig. 12). În cîmp, inscripția, de asemenea albastră, este dispusă în șapte rînduri, avînd la rîndul ei un chenar îngust, format dintr-un motiv de frînghie răsucită, de culoare verde-smarald, pe fond negru. Sub ultimul rînd al inscripției sînt trei fructe de rodie de nuanță verde de peruze, conturate cu cobalt. Inscripția este regulat scrisă cu litere înflorate; ea cuprinde numele lui Vasile Lupu, urmat de acela al soției sale Ecaterina și de ale copiilor lor: Ștefan, Gavril, Gheorghe, Chirăța, Gheorghe și Alexandru. Dat fiind conținutul inscripției, placa aceasta a avut rolul unui pomelnic. Ea a fost probabil încastrată în perete, la locul obișnuit din absidă, unde se află pomelnicul donatorilor, într-unul dintre paraclisele Curții domnești, poate în cel care se află deasupra porții de intrare sau în paraclisul doamnei. Luxul acestui paraclis a impresionat pe un călător contemporan, care l-a descris cu unele detalii, fiind încîntat mai ales de frumusețile picturii³⁴.

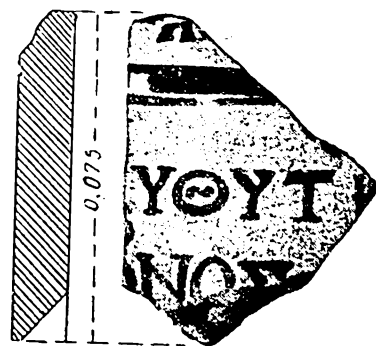

Fig. 11. — Fragment de placă de faianță de Iznik cu inscripție grecească de la Curtea domnească din Suceava (Muzeul național de antichități).

Astfel de obiecte purtînd inscripții grecești sînt foarte rare în general în ceramica otomană³⁵; ele apar în veacul al XVII-lea, fiind realizate desigur la comandă de meșteri greci sau armeni care cunoșteau alfabetul grecesc. Ținînd seama de conținutul pomelnicului de la Curtea domnească din Iași, este sigur că lucrarea constituie o comandă specială a lui Vasile Lupu pentru curtea sa. Sub raportul tehnicii, al coloritului și ornamentației, placa-pomelnic de la Iași se încadrează însă între celelalte materiale descrise mai sus; de aceea socotim că întreaga decorație a palatului domnesc a fost comandată în mod special de Vasile Lupu meșterilor olari de la Iznik.

³¹ SCIV, VI, 3-4, p. 771, fig. 14.

³² Achiziționată recent de Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, placa face parte din colecția Secției de artă veche românească cu nr. inv. C 613. Al. Elian, C. Bălan, H. Chircă, O. Diaconescu, *Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, vol. I, București, 1965, p. 776, nr. 1182.

³³ În = 40 cm, l = 30 cm, grs = 2 cm.

³⁴ F. Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Vasile Lupu (1652)*, în *Anal. Acad. Rom.*, 1936, XVII, s. III, p. 141.

³⁵ Pentru această particularitate a ceramicii turcești, vezi A. Lane, *A Guide to the Collection of Tiles. Victoria and Albert Museum*, p. 22, și *Ottoman Pottery of Iznik*, în *AO*, II, 1957, p. 277-278. Autorul citează talere cu inscripții grecești din 1640-1669, o placă din 1667 existentă la Muzeul Topkapi Saray din Istanbul, o altă placă din 1678, păstrată la mănăstirea Megiste Lavra de la Muntele Athos, dăruită de patriarhul Dionisie, și o alta la mănăstirea Ivarion.

Materialele prezentate mai sus, aflate la Hîrlău, Suceava, Piatra-Neamț și Iași, ridică unele probleme noi pentru trecutul cultural și artistic al Moldovei și pentru raporturile acestei țări cu arta orientală.

În primul rînd, descoperim, pe baza acestor materiale, unele aspecte puțin cunoscute ale vieții artistice din mediul curților domnești. Pe cînd, cu

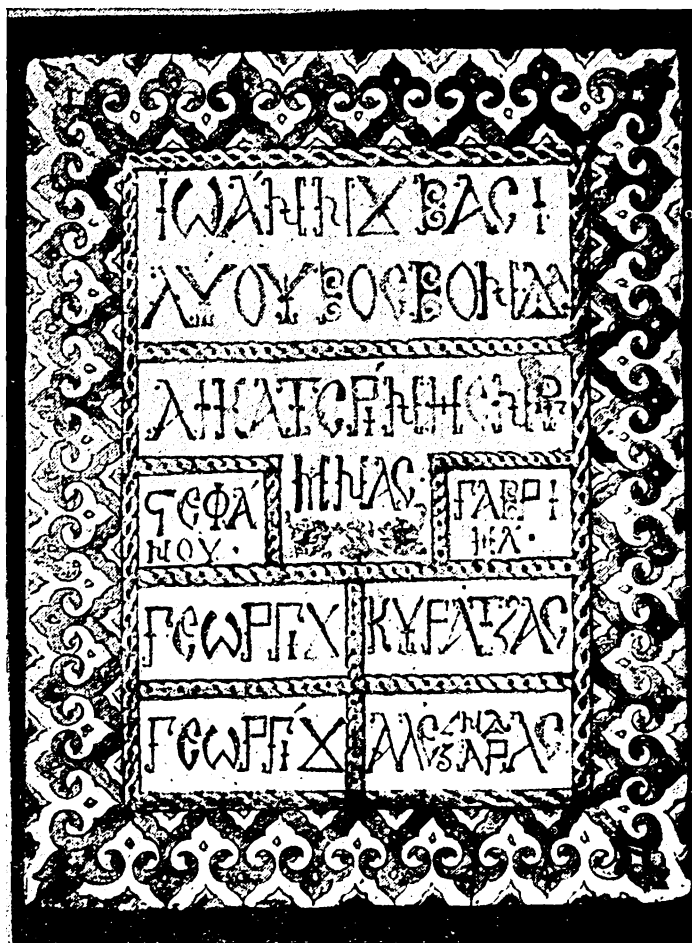

Fig. 12. — Placă de faianță de Iznik. Pomelnicul familiei lui Vasile Lupu, provenind probabil dintr-un paraclis al Curții domnești din Iași (Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, Secția de artă veche românească).

două veacuri în urmă, ceramica smălțuită locală, cu însușiri artistice, care o situează alături de olăria bizantină, era produsă de meșterii de la Suceava și Iași pentru curtea domnească și orășenimea bogată, în această vreme obiectele de argint aurit și faianța de Iznik i-au luat locul, împodobind mesele oaspeților de curte. Dar materialele de la Suceava și Iași ne dovedesc, de asemenea, că unele elemente ale artei otomane se integraseră chiar în arhitectura de interior a epocii. Desigur că toate plăcile găsite au împodobit anumite coridoare și încăperi luxoase, refăcute de Vasile Lupu cu ocazia lucrărilor mari

de restaurare, lucrări pe care știm că acest domnitor le-a întreprins în cadrul acestor curți, curînd după urcarea sa pe tron (1636–1641).

Relatările călătorilor străini, care o vizitează chiar în această vreme sau mai târziu, concordă toate asupra amploarei și luxului pe care Vasile Lupu l-a dat reședinței sale de la Iași. De altfel, cercetările arheologice recente confirmă această impresie. Din descrierile unora dintre acești călători reiese de asemenea aspectul interioarelor, în care se îmbinau elementele constructive tradiționale ale goticului moldovenesc, cunoscut din monumentele păstrate din aceeași vreme, cu inovațiile de ordin decorativ, aparținînd concepției orientale. Doi soli poloni care au vizitat Curtea de la Iași în a doua jumătate a veacului al XVII-lea sînt impresionați tocmai de această decorație de stil oriental, relevantă azi atît de limpede pe baza materialelor ceramice descrise mai sus. Un sol polon, primit la Curtea domnească din Iași în 1677, descriînd palatul, arată că a străbătut printr-un gang mic „într-o odaie boltită cu zidurile acoperite cu pătrate mari albastre modelate în forma teracotei olandeze”. După ce a primit dulceață și băuturi în această primă sală de recepție, solul a fost condus în sala de audiență, „o odaie boltită, împodobită cu aceleași pătrate”³⁶.

Pentru polonezul care nu cunoștea interioarele orientale, familiarizat mai degrabă cu produsele ceramicii europene, cea mai apropiată comparație era aceea cu plăcile olandeze de Delft, care sînt oarecum similare, folosind coloritul albastru-cobalt pe fond alb. În jurnalul lui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan al III-lea, asupra campaniei din Moldova din 1686, sînt descrise două încăperi, care, după părerea solului, sînt foarte frumoase, avînd „păreții și tavanul încrustați cu plăci de ceramică”³⁷. Amintind lucrările de restaurare ale Curții din Iași, făcute de Vasile Lupu, cronicarul Miron Costin enumera, printre altele, „casele cele cu cini”³⁸. Este vorba, desigur, de acele apartamente ale căror interioare erau împodobite cu plăci de faianță, denumite de turci „cini”, adică „în mod chinezesc”³⁹.

Spre deosebire de vasele de uz casnic, care, întocmai ca și țeșăturile pentru îmbrăcăminte, puteau fi cumpărate direct de domn de la negustorii orientali, despre care știm că abundau pe piața Iașului în această vreme, faianța decorativă a fost desigur comandată special de Vasile Lupu unui atelier de Iznik, cu atît mai mult cu cît știm că produsele acestui centru erau rezervate în exclusivitate clădirilor imperiale⁴⁰. Coincidența de dată dintre lucrările de la Curtea domnească și acelea de la palatul Topkapi din Istanbul și asemănarea plăcilor ne îndreptățește să socotim că s-a făcut o comandă specială, poate chiar prin intermediul sultanului, acelorasi ateliere care lucrau și pentru Curtea imperială. Placa-pomelnic amintită mai sus constituie de asemenea un indiciu prețios în sprijinul acestei teze.

Despre vremea în care au fost introduse în decorul Curții domnești de la Iași plăcile ornamentale mai vechi aparținînd veacului al XVI-lea, în stadiul actual al cercetărilor este mai greu să precizăm. Ipotetic s-ar putea atribui domniei lui Petru Șchiopul, vreme în care Curtea de la Iași s-a bucurat de o rela-

³⁶ P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 73–74.

³⁷ Al. Lapedatu, *Jurnalul principelui Iacob Sobieski, fiul regelui Ioan asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, *Memoriile Acad. Rom.*, s. III, 1924, XIII, p. 24.

³⁸ Miron Costin, *Opere* (ed. P.P. Panaitescu), București, 1944, p. 109.

³⁹ Vezi explicația cuvîntului la Celal Esad Arseven, *Les arts décoratifs turcs*, p. 171.

⁴⁰ Celal Esad Arseven, *op. cit.*, p. 257.

tivă strălucire. Oricare ar fi data la care moda faianței de Iznik a început să fie apreciată la Curtea domnească din Iași, un fapt se desprinde însă clar din cercetarea materialelor găsite aici, ca și la Suceava. Frecvența vaselor, ca și a plăcilor, este cu mult mai mare în vremea lui Vasile Lupu, față de perioada precedentă. Legind constatările făcute în urma cercetării acestor materiale de

Fig. 13. — Vâl de timplă brodat, dăruit de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi din Iași. 1639 — 1640 (Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, Secția de artă veche românească).

alte manifestări caracteristice artei moldovenești din timpul lui Vasile Lupu, observăm că ornamentația turcească tipică veacului al XVI-lea a pătruns, de pildă, și în broderii sau în miniaturi. Privite sub acest aspect, cele mai caracteristice exemplare sînt cele nouă broderii care alcătuiesc un ansamblu dăruit de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi din Iași în 1639—1640⁴¹. Aceste broderii, reprezentînd praznicile, portrete de apostoli și părinți ai bisericii, sînt încadrate de un chenar floral lat de 20 cm (fig. 13). Ornamentația acestor chenare, ca și a uneia dintre aceste broderii, împodobită în întregime cu motive florale,

⁴¹ Vezi descrierea amănunțită a acestor broderii, fără o precizare asupra originii și a caracteristicilor concepției decorative, D. Giurescu, *Contribuții la studiul broderi-*

ilor de la Trei Ierarhi, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1960, XXXVI, 3—4, p. 215—238.

își are originea în arta otomană a secolelor XVI—XVII. Motivele sînt formate din palmete alungite orientale, îmbinate cu flori de lotus, de tip *hatayi*, fiind similare cu acelea de pe plăcile de faianță și de pe țesăturile prețioase ale vremii.

Fig. 14. — Chenarul epitafului dăruit de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi din Iași. 1638 (Muzeul de artă al Republicii Socialiste România, Secția de artă veche românească).

Broderia al cărui câmp este decorat cu motive florale de tipul *hatayi* pare o transpunere în această tehnică a unui brocard sau mătase din Asia Mică. Elementele decorative caracteristice artei musulmane apar de asemenea în chenarul îngust format din fleuroni orientali, care separă câmpul de marginea lată. Pe unele broderii din aceeași vreme apar alte variante ale ornamentației turcești. De exemplu, epitaful dăruit tot de Vasile Lupu mănăstirii Trei Ierarhi, deosebit prin tehnica și desenul său de broderiile descrise mai sus, este de asemenea încadrat de un chenar decorat cu motive turcești (fig. 14). De asemenea, un saccos de

catifea roșie tot de la Trei Ierarhi este împodobit pe poale cu o bandă lată, formată din rozete și palmete legate de un vrej sinuos. Saccosul lui Varlaam, păstrat altădată la mănăstirea Secu, brodat pe catifea verde, poartă o ornamentație tipic turcească. Banda decorativă de pe poale este formată dintr-un

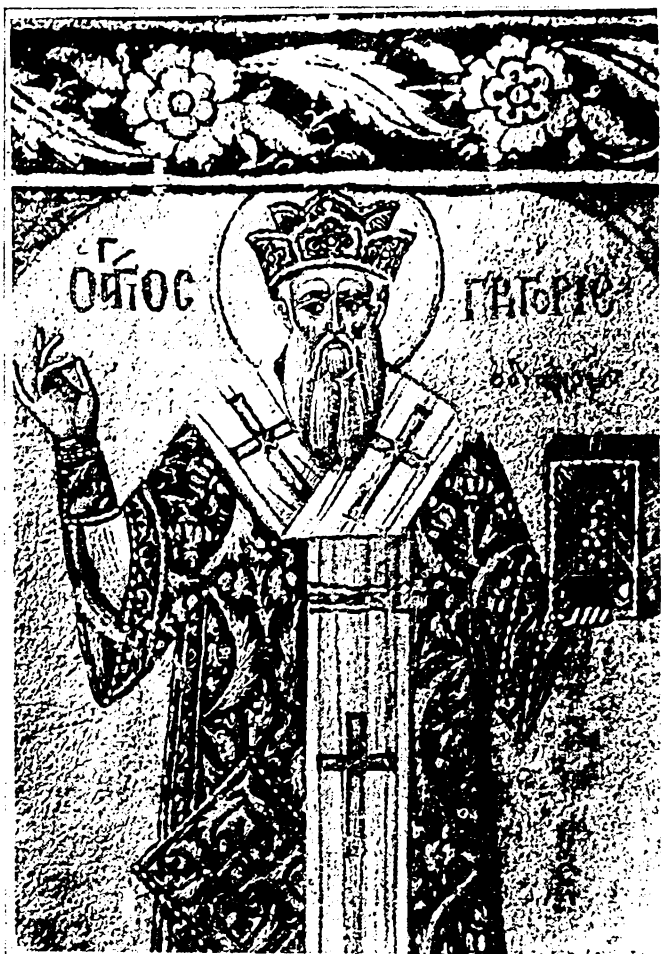

Fig. 15. — Chenar floral de stil oriental din liturghierul scris de Ivanco din Rădăuți în anul 1643, pentru mitropolitul Varlaam, Mănăstirea Secu (Biblioteca Academiei, ms. sl. 70).

vrej, de care sînt prinse flori mari de lălea, în mijlocul cărora se înscriu ramuri de zambile sau flori de răsură. Între lălele se află cîte un fruct de rodie. Pe marginea de sus și de jos a acestei benzi late sînt brodate mici semilune colorate. Motivul de pe marginea mîneșilor, format din semipalmete de stil mai vechi bizantin, este însă tratat în spiritul artei musulmane. Forma și proporția semipalmetelor se aseamănă cu aceea din arta metalului oriental. Astfel de motive sînt cu totul noi pentru broderia moldovenească. Pînă la începutul veacului al XVII-lea erau folosite chenarele înguste din vreji întrepătrunși, alcătuiind cercuri și romburi, în care se înscriu cruci și rozete, moti-

vele avînd la bază „entrelacul” și semipalmata de origine bizantină. Astfel de chenare, moștenite din broderia bizantină, apar frecvent în operele realizate în epoca lui Ștefan cel Mare și în tot secolul al XVI-lea pînă la începutul veacului următor, în broderiile de la Sucevița. Exemplarele de la Trei Ierarhi, conservatoare din punctul de vedere al tehnicii și compozițiilor figurative, se deosebesc de cele mai vechi tocmai prin concepția lor decorativă cu totul nouă.

Dar tot în timpul lui Vasile Lupu constatăm introducerea acelorași motive din arta otomană și în miniatură. Într-un frumos liturghier lucrat de miniaturistul cel mai iscusit din această epocă, Ivanco din Rădăuți ⁴², apar portretele părinților bisericii încadrate de chenare decorate cu motive de tipul *hatayi* (fig.15).

Aceste inovații ale artei moldovenești din epoca lui Vasile Lupu nu-și au izvorul exclusiv în arta otomană, deoarece în această vreme cunoaștem și alte aspecte ale înfrîurii orientale pătrunse prin meșterii georgieni sau armeni, care explică atît sculptura caracteristică bisericii Trei Ierarhi, cît și ornamentația tipică operelor de argintărie. Un fapt trebuie relevat în această nouă etapă din evoluția artei moldovenești, caracteristică domniei lui Vasile Lupu. Elementele introduse acum se altoiesc pe fondul artei tradiționale. De pildă, chenarele florale imitînd ornamentația ceramicii de Iznik încadrează compoziții figurative în a căror realizare este încă puternică și curată tradiția broderiei moldovenești. În manuscrisul amintit, care a aparținut mitropolitului Varlaam, realizarea portretelor și a celorlalte motive decorative se menține de asemenea pe linia tradițională anterioară chiar a miniaturilor din școala lui Anastasie Crimca.

Elementele orientale noi, care apar în arta moldovenească din veacul al XVII-lea, nu sînt structurale și organice, ci se suprapun artei locale, îmbogățindu-i repertoriul ornamental și posibilitățile de decorație. Ceramica, împreună cu motivele decorative semnalate mai sus, constituie doar un aspect al problemei relațiilor artei moldovenești cu arta Orientului Apropiat. Pătrunderea unor procedee decorative musulmane în secolele XVI—XVII reprezintă de fapt ultima fază a unui proces artistic și cultural cu mult mai îndepărtat în timp, care a precedat cucerirea otomană. Artă moldovenească încă de la începutul ei, din pricina legăturilor economice cu țările din nord-estul Mării Negre și a stabilirii unor meșteșugari armeni pe teritoriul ei a fost în strînsă legătură cu arta Orientului Apropiat. Dar descoperirile din țara noastră, legate de materialele recent date la iveală pe teritoriile U. R. S. S. ⁴³, Ungariei ⁴⁴ și Bulgariei ⁴⁵ interesează de asemenea problema circulației obiectelor de artă otomană în sud-estul Europei și a relațiilor artei turcești cu această zonă ⁴⁶.

CORINA NICOLESCU

⁴² P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, nr. I, București, 1959, n. 170, p. 254—258; Corina Nicolescu, *Catalogul expoziției Miniatură și ornamentul cărții manuscrise în țările românești. Sec. XIV—XVIII*, București, 1964, nr. 58, fig. 41.

⁴³ Materiale inedite aflate în Muzeul Ermitaj din Leningrad.

⁴⁴ Materiale inedite aflate în Muzeul orașului Buda din Budapesta.

⁴⁵ M. Stanceva, *Типку фаянс от София*, *Izvestia — Institut*, 1960, XXIII, p. 111—144, pl. 14.

⁴⁶ Fotografiile ce însoțesc articolul au fost executate de Irina Ghidale, de la laboratorul foto al Muzeului de artă al Republicii Socialiste România.

LA CÉRAMIQUE OTTOMANE D'IZNIK DES XVIe-XVIIe SIÈCLES, DÉCOUVERTE EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Durant les Xe—XVe siècles, la céramique orientale a circulé sporadiquement dans les villes et cités des bords du Danube (Dinogetia, Garvăn, Capidava, Păcuiul lui Soare) et en Moldavie (Suceava, Putna, Neamț). A partir du XVIe siècle, les produits ottomans d'Iznik, centre de poterie renommé, pénètrent fréquemment en Moldavie, surtout dans la milieu des cours princières.

D'après ses fonctions, la céramique turque découverte sur le territoire de la Moldavie peut être répartie en deux groupes : objets d'usage domestique (cruches, pichets, plats, bols) et carreaux servant à orner les murs des luxueuses salles de réception. Tous ces matériaux ont été découverts mêlés à la céramique locale, dans les mêmes complexes archéologiques, précisément datés. Grâce à la chronologie établie pour la céramique locale et pour les monuments d'architecture, la céramique turque peut, à son tour, être datée de manière assez précise. Chronologiquement, la céramique d'Iznik découverte en Moldavie peut être classée en deux grands groupes : une catégorie, assez importante, de vases datant du XVIe siècle et se situant dans la IIIe et la IVe phase de production d'Iznik ; et un second groupe, datant le plus souvent des vingt premières années du XVIIe siècle et comprenant surtout des carreaux décoratifs. Les objets de la phase plus ancienne sont d'une valeur artistique particulière et d'une qualité technique supérieure, dues au fait qu'ils correspondent au moment d'efflorescence maximale du centre d'Iznik, les autres leur étant inférieurs tant comme réalisation technique que du point de vue artistique.

Parmi les objets de céramique ottomane trouvés en Moldavie, on peut distinguer, suivant leur technique et leur décor, plusieurs types, qui correspondent à la classification récemment établie par A. Lane. Indifféremment de sa date, la céramique d'Iznik présente une différence fondamentale par rapport à la céramique locale, par la nature siliceuse de sa pâte. Pour la première étape de cette céramique, on ne possède que deux fragments, l'un de Hirău (fig. 1), l'autre de Jassy (fig. 2). L'exemplaire le mieux conservé et le plus représentatif du XVIe siècle est un pichet découvert dans la fondation d'une maison faisant partie du complexe de la cour princière de Suceava (fig. 3). D'autres fragments illustrant cette même étape ont été découverts dans les cours princières de Suceava et de Jassy (fig. 4). Ils sont faits dans une pâte blanche fine, très pure, et leur émail possède un éclat particulier. Un engobe blanc constitue le fond du décor, réalisé en bleu de cobalt. D'autres couleurs entrant dans le coloris de ces exemplaires sont le bleu-turquoise, le vert du vert-de-gris et le vert-bouteille. Le décor apparaît sous la transparence de l'émail, qui donne aux couleurs un éclat tout particulier, caractéristique surtout pour les objets du XVIe siècle. Le décor est formé de motifs floraux du type « rumi » auxquels s'ajoutent les motifs dénommés « hatayi », c'est-à-dire chinois. Certains fragments de bols et de pichets sont décorés du motif « œil de paon » ou d'imbrications en écailles de poisson (fig. 5). Mais la plus grande partie de la poterie d'Iznik de cette étape est décorée de motifs floraux stylisés du type « hatayi ». Un groupe de plats du XVIIe siècle présente le décor spécifiquement turc dénommé « aux quatre fleurs » (fig. 6—10) : des fleurs de tulipe, de jacinthe, d'égilantine et d'œillet, traitées d'une manière naturaliste et liées avec des palmettes de type « rumi ». Les bords en sont ornés de spirales symbolisant des nuages, élément typique de la céramique turque influencée par les porcelaines chinoises. Leur réalisation technique laisse souvent à désirer. Les couleurs n'ont plus le même éclat et empiètent parfois les unes sur les autres : les rouges sont grisâtres, les émaux ont une tonalité légèrement jaunâtre. L'exécution du dessin est moins spontanée et moins précise.

En dehors de la poterie d'usage domestique, la céramique d'Iznik est abondamment représentée en Moldavie par des carreaux décoratifs. A l'exception de quelques pièces datant probablement de la fin du XVIe siècle, pareilles aux autres objets comme technique et ornementation, la grande majorité des carreaux appartiennent à l'époque de Vasile Lupu.

Ils ont été découverts à Suceava, dans le château fort et dans l'espace occupé par la cour princière, ainsi que, en très grande quantité, à la cour princière de Jassy.

Leur technique et leur décor ressemble à ceux des plats et des pichets de la même époque. Les couleurs en sont les mêmes. Le décor de ces carreaux est dominé par les motifs du groupe «hatayî» et, de même que sur les plats mais moins fréquemment, on rencontre les motifs naturalistes du type «aux quatre fleurs». Parfois, sur les mêmes carreaux, les motifs du type «hatayî» se combinent avec ceux du type «rumî», ainsi qu'avec les tulipes et les églantines (fig. 14 — 16). Certains de ces carreaux présentent sur le revers des lettres arabes, fragments de la signature des artisans (fig. 13). Ils furent commandés par Vasile Lupu au cours des années 1636 — 1640 à un atelier d'Iznik, à l'occasion des travaux de restauration des cours princières de Suceava et de Jassy.

Parmi ces carreaux, il convient de mentionner un groupe distinct, à inscriptions grecques, signalé à Suceava (fig. 18). Un exemplaire en bon état, provenant probablement de la cour princière de Jassy, attire l'attention par le contenu de son inscription, qui n'est autre qu'un obituaire de la famille de Vasile Lupu (fig. 19). Le texte est rédigé en caractères grecs, mais le décor et le coloris du carreau sont typiques pour la céramique d'Iznik. Il s'agit certainement d'une commande exécutée par des artisans grecs ou arméniens pour une chapelle de la cour princière. De telles pièces de céramique turque portant des inscriptions grecques constituent une rareté et apparaissent surtout au XVIIIe siècle.

Bien que l'art turc n'ait exercé sur l'art roumain qu'une influence limitée et assez superficielle, certains de ses éléments décoratifs ont pénétré à l'époque de Vasile Lupu dans la broderie et dans les enluminures. Des motifs floraux semblables à ceux de la céramique et des tissus turcs forment, par exemple, les bordures décoratives d'une série de broderies offertes par Vasile Lupu, en 1639, au monastère des Trois-Hiérarques de Jassy (fig. 20—22). De même, des motifs ornementaux turcs apparaissent sur les vêtements liturgiques de la même époque (fig. 23 — 25). Des motifs floraux d'origine ottomane, simplifiés, forment également la bordure des enluminures d'un liturgiaire exécuté par Ivanco de Rădăuți pour le métropolite Varlaam en 1643 (fig. 15).

Les matériaux céramiques produits par le centre d'Iznik et trouvés en Moldavie représentent des objets de luxe, dont la circulation était limitée aux cours princières. Leur apparition, notamment à partir du milieu du XVIe siècle, coïncide avec l'affirmation, du point de vue politique et économique de la domination ottomane sur les Pays Roumains. Sur la base des observations faites jusqu'à présent, on peut constater que les éléments décoratifs de l'art turc ont pénétré sporadiquement dans l'art des Pays Roumains, surtout à partir de la seconde moitié du XVIe siècle et dans une plus large mesure aux XVIIe et XVIIIe siècles.

La pénétration des objets d'art turc en Moldavie ne constitue du reste pas un phénomène nouveau mais simplement la dernière étape des liens culturels et artistiques plus anciens que cette province a entretenus, dès les XIIIe — XIVe siècles, avec les pays du Proche-Orient.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment d'aiguière de la cour princière de Hîrlău, phase Iznik I. Premier quart du XVIe siècle (Musée d'Art de la République Socialiste de Roumanie, Section d'art roumain ancien).

Fig. 2. — Pichet d'Iznik de la cour princière de Suceava. Milieu du XVIe siècle (Musée National d'Antiquités).

Fig. 3. — Fragments de pichets de la phase Iznik II de la cour princière de Hîrlău. Milieu du XVIe siècle (Musée d'Art de la République Socialiste de Roumanie, Section d'art roumain ancien).

Fig. 4. — Couvercle de vase de la phase Iznik II, de la cour princière de Hîrlău. Milieu du XVIe siècle (Musée d'Art de la République Socialiste de Roumanie, Section d'art roumain ancien).

Fig. 5. — Fragments de pichets de la cour princière de Hîrlău (a) et de la cour princière de Suceava (b). Milieu du XVIe siècle (Musée d'Art de la République Socialiste de Roumanie, Section d'art roumain ancien et Musée National d'Antiquités).

Fig. 6. — Fragment de plat de la phase Iznik IV de la cour princière de Jassy. Premières décennies du XVIIe siècle (Musée d'Histoire de la Moldavie, Jassy).

Fig. 7. — Différentes lettres arabes sur le revers des carreaux en faïence de la cour princière de Jassy.

Fig. 8. — Carreau décoratif en faïence d'Iznik, de la cour princière de Jassy. Environ 1639—1641 (Musée d'Histoire de la Moldavie, Jassy).

Fig. 9. — Carreaux décoratifs en faïence d'Iznik, de la cour princière de Suceava. Epoque de (Musée National d'Antiquités).

Fig. 10. — Carreaux décoratifs en faïence d'Iznik de la cour princière de Jassy. Environ 1639 — d'Histoire de la Moldavie, Jassy).

Fig. 11. — Fragment de carreau en faïence d'Iznik à inscription grecque, de la cour princière de Su National d'Antiquités).

Fig. 12. — Carreau en faïence d'Iznik, l'obituaire de la famille de Vasile Lupu, provenant probab chapelle de la cour princière de Jassy (Musée d'Art de la République Socialiste de Roumanie, Section d'art rou

Fig. 13. — Voile d'iconostase brodé, offert par Vasile Lupu au monastère des Trois-Hiérarques de 1640 (Musée d'Art de la République Socialiste de Roumanie, Section d'art roumain ancien).

Fig. 14. — Bordure de « l'épithaphios » offert par Vasile Lupu au monastère des Trois-Hiérarques 1638. (Musée d'Art de la République Socialiste de Roumanie, Section d'art roumain ancien).

Fig. 15. — Bordure florale de style oriental du liturgiaire écrit par Ivanco de Rădăuți pour le métroï en 1643 (Bibliothèque de l'Académie, Ms. sl. 70).

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN PODIȘUL SUCEVEI

În ultimii ani, colectivul Muzeului de istorie a Moldovei a întreprins o largă campanie de recunoașteri arheologice de suprafață, orientate pe anumite subunități geografice, reușindu-se în felul acesta să se completeze harta arheologică a Moldovei cu un număr însemnat de noi descoperiri. Astfel, în cadrul planului de cercetare al muzeului, între 1958 și 1961 s-au efectuat, în mai multe etape, recunoașteri arheologice în regiunea nord-vestică a Moldovei, denumită din punct de vedere geografic Podișul Sucevei¹. Întinzându-se între Carpați și Prut, această unitate face parte din marele podiș moldovenesc, în cadrul căruia constituie un tip bine distinct. O seamă de caracteristici, cum ar fi altitudinea, cuprinsă între 400 și 500 m, clima de pădure mai umedă și mai răcoroasă și, firește, mai puțin continentală decât Depresiunea Jijiei, constituie criteriile de bază pentru integrarea Podișului Sucevei, ca și al Birladului, într-un ținut natural aparte.

În trecut, Podișul Sucevei a mai făcut obiectul unor stăruitoare și merituose cercetări arheologice de suprafață sau chiar sondaje, la care o mare contribuție și-au adus-o Gr. Buțureanu, Al. Beldiceanu și, mai ales, V. Ciurca, inițiatorul Muzeului din Fălticeni².

În perioada în care s-au efectuat cercetările noastre de teren, în Podișul Sucevei se inițiaseră intense săpături la Suceava³, precum și câteva sondaje la Dolheștii Mari⁴ și Baia⁵. Ulterior, în perioada anilor 1960—1966, numărul

¹ Cercetările de suprafață au fost efectuate după cum urmează: în 1958 de către N. Zaharia, Dan Gh. Teodor și Silvia Teodor, în 1959 de către Dan Gh. Teodor și Silvia Teodor, iar în 1960—1961 de către Ion Ioniță.

² Îndelungată și merituosă activitate a prof. V. Ciurca pentru cunoașterea antichităților din fostul județ Baia a fost concretizată în câteva importante articole: V. Ciurca, *Preistoria, viața omului primitiv în vechiul ținut al Sucevei (Baia de astăzi)*, *Natura*, 6—7—8, 1931, p. 3 și urm.; idem, *Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia, în Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 46 și urm.; idem, *Muzeul Fălticeni — contribuții la preistoria jud. Baia — Stațiunea Costești, Fălticeni*, 1938 etc.

³ Pentru rezultatele săpăturilor de la Suceava până

în 1961 vezi rapoartele din *SCIV*, III, 1952, p. 423 și urm.; *SCIV*, IV, 1953, p. 335 și urm.; *SCIV*, V, 1954, p. 272 și urm.; *SCIV*, I, 1955, p. 753 și urm., precum și *Materiale*, IV, 1957, p. 239 și urm.; *Materiale*, V, 1959, p. 593 și urm.; *Materiale*, VI, 1959, p. 679 și urm.; *Materiale*, VII, 1961, p. 609 și urm.

⁴ M. Dinu, *Sondajul arheologic de la Dolheștii Mari*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 213; idem, *Materiale*, VII, 1961, p. 121.

⁵ În 1958, la curtea fostei episcopii catolice de la Baia a fost executat un sondaj arheologic cu prilejul căruia au fost descoperite numeroase urme de cultură materială orășenească din secolul al XIV-lea. Vezi Dan Gh. Teodor și Emilia Zaharia, *Contribuții arheologice la cunoașterea Țirgului medieval Baia* (în manuscris).

sondajelor arheologice a crescut simțitor, afectând obiective arheologice din diverse epoci istorice⁶.

În cele ce urmează vom prezenta rezultatele cercetărilor de suprafață efectuate pe văile râurilor Șomuzul Mare, Șomuzul Mic și, în parte, pe cursul mijlociu al râului Moldova.

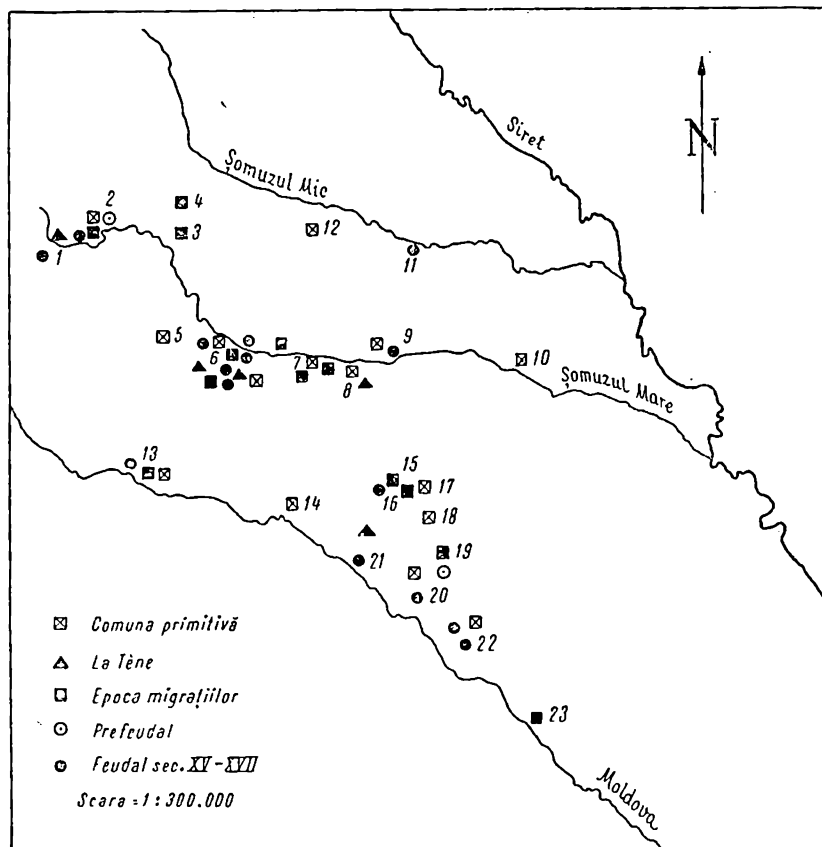

Fig. 1. — Harta recunoașterilor de suprafață efectuate în Podișul Sucevei: 1, Rotopănești; 2, Mihălești; 3, Podeni; 4, Bunești; 5, Rădășeni; 6, Fălticeni; 7, Ciorsaci; 8, Huși; 9, Preuțești; 10, Dolhești Mari; 11, Valca Glodului; 12, Pleșești; 13, Baia; 14, Dumbrăvița de Jos; 15, Ciumulești-Gane; 16, Bărăști; 17, Movileni; 18, Nigotești; 19, Ioneasa; 20, Ruși; 21, Roșiori; 22, Oniceni; 23, Drăgușeni.

I. VALEA ȘOMUZULUI MARE

1. ROTOPĂNEȘTI, R. FĂLTICENI, REG. SUCEAVA

a) În vatra satului, de ambele părți ale drumului Rotopănești-Horodniceni (circa 350 m de sfatul popular), între pîrîul Brădățel și pîrîul Ghiol, la locul denumit „Seliște”, se află o întinsă ășezare din perioada feudală. Aici s-au desco-

⁶ Pentru comuna primitivă s-au cercetat ășezările de la Ripiceni și Drăgușeni-Săveni, pentru începuturile îndepărtate ale feudalismului ășezările și cimitirele de la Nichiteni-Dorohoi, Șipot-Suceava, Botoșana, r. Gura

Humorului, Udești-Suceava și Lozna-Dorohoi, iar pentru perioada feudalismului dezvoltat ășezările de la Lunca-Dorohoi, Răuseni-Suceava și Siret.

perit numeroase fragmente ceramice lucrate la roată, dintr-o pastă nisipoasă de culoare roșie și cenușie (fig. 7/6—8; 8/2, 5—6, 8). Unele fragmente sînt lucrate dintr-o pastă albă de caolin. S-au găsit și cîteva fragmente de teracote nesmălțuite, decorate cu motive florale stilizate, în relief (fig. 8/3). Cioburile provin, în majoritatea lor, de la vase de tip borcan, cu buza răsfrîntă în exterior și cu o șanțuire mai mult sau mai puțin pronunțată. Unele fragmente au sub buză una sau două nervuri în relief, iar altele sînt decorate cu caneluri. Cîteva sînt acoperite cu smălț de culoare brună-gălbuie. De asemenea, s-a mai descoperit și o pipă întregă de lut ars, ornamentată (fig. 8/7). Întregul material aparține perioadei feudale și se datează în secolele XV—XVII.

b) În partea de nord a comunei Rotopănești și în partea dreaptă a drumului care duce spre Horodniceni, în apropierea vechii școli și a bisericii, pe pantele destul de abrupte distruse de șiroiri, care coboară spre sud către apa Brădățel, la locul numit „La rîpi”, s-au descoperit cîteva fragmente ceramice lucrate la roată, dintr-o pastă zgrunțuroasă, cu nisip și pietriș în compoziție, de culoare cenușie sau gălbuie, aparținînd culturii Sîntana de Mureș (secolul al IV-lea).

De asemenea, s-au mai descoperit și cîteva fragmente lucrate la roată, dintr-o pastă nisipoasă, de culoare roșiatică, aparținînd perioadei feudale, probabil secolului al XVII-lea.

2. MIHĂIEȘTI, COM. ROTOPĂNEȘTI, R. FĂLTICENI

Între pîriul Brădățel și apa Șomuzului, în fața morii Pilat și pe partea dreaptă a drumului Fălticeni-Rotopănești, se află o mică terasă, care coboară lin de la vest către est, numită „Boghinești” sau „La Seliște”. Această terasă a fost parțial distrusă de construcția drumului care vine de la Fălticeni. Prin cercetările de suprafață efectuate pe acest loc s-au descoperit mai multe fragmente ceramice, datînd din epoci diferite.

Cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna, dintr-o pastă grosolană, cu cioburi pisate în compoziție, cu suprafețele de culoare roșie și interiorul de culoare cenușie, aparțin comunei primitive, probabil epocii neolitice (fază incertă).

Altele, mai numeroase, sînt lucrate la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cenușie sau gălbuie, cu lustru la exterior, sau dintr-o pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie, cu pietricele în compoziție. Toate fragmentele aparțin culturii Sîntana de Mureș (secolul al IV-lea). Tot din această vreme se datează și un fragment lucrat cu mîna, dintr-o pastă grosolană, de culoare brună-cenușie.

Patru fragmente lucrate la roata înceată dintr-o pastă amestecată cu cioburi pisate și pietriș, de culoare brună-roșiatică, două din aceste fragmente fiind decorate cu linii incizate orizontale sau în val (fig. 6/6), sînt de factură prefeudală și datează din secolele VIII—IX, avînd analogii în cultura Hlincea I⁷.

⁷ Pentru cultura Hlincea vezi rapoartele de săpături de la Hlincea, publicate în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 312 și urm.; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 233 și urm.; SCIV, VI, 3—4, p. 687 și urm., precum și rezultatele cercetărilor

întreprinse în așezarea de la Spinoasa-Erbiceni, *Materiale*, V, 1959, p. 485 și urm.; *Materiale*, VI, 1959, p. 531 și urm.; *Materiale*, VIII, 1962, p. 35 și urm. și Dănești-Vaslui, *Materiale*, VIII, 1962, p. 47 și urm.

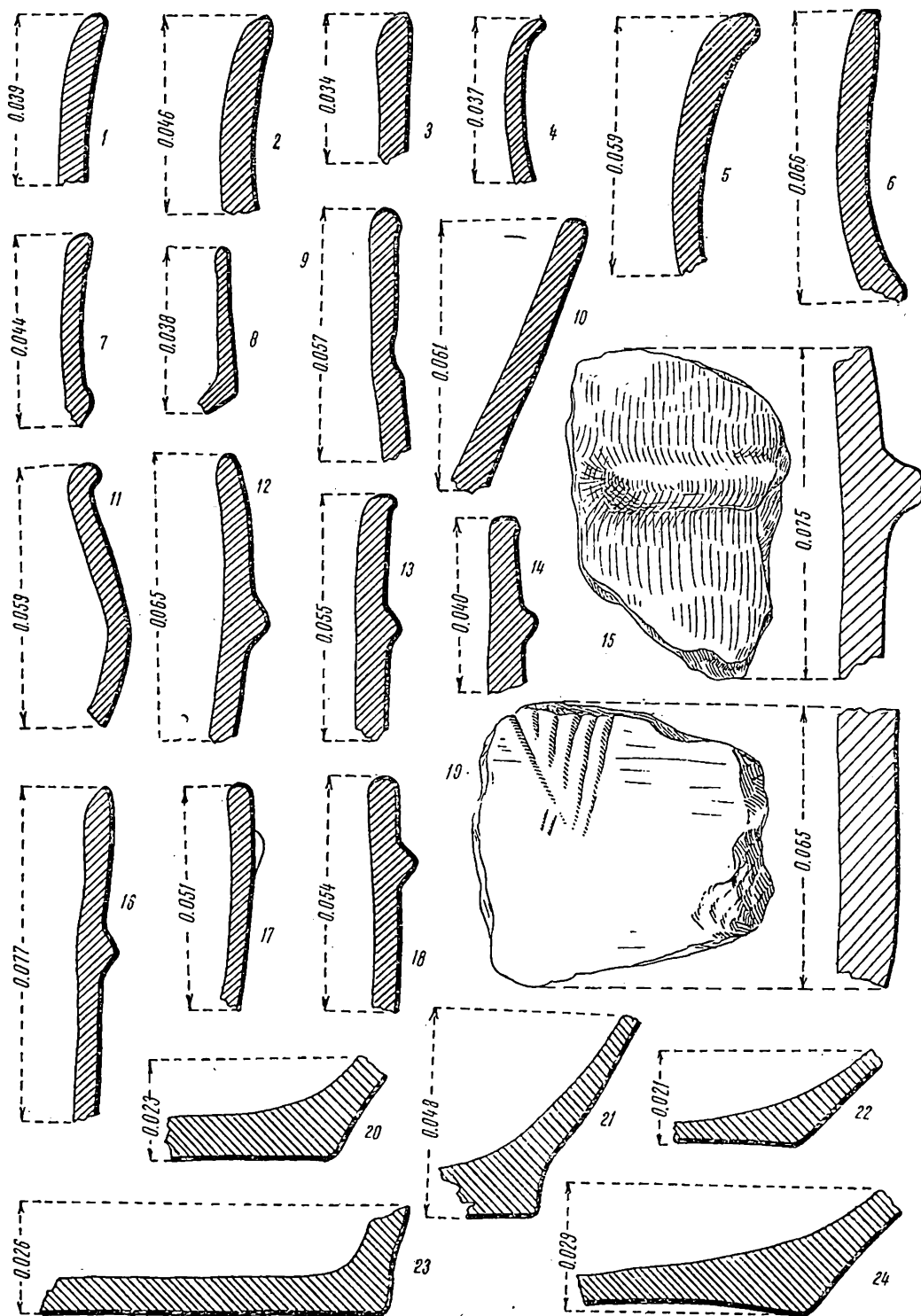

Fig. 2. — Ceramică din vremea comunei primitive: 1—10, 13—14, 20, 22—23, Ciumulești-Gane, „D. Popii”; 12, 17—19, Baia, „Tarna Băii”; 15, 24, Pleșești; 11, 16, 21, Fălticeni—Șoldănești.

În sfârșit, câteva cioburi sînt lucrate la roată dintr-o pastă nisipoasă de culoare cenușie sau roșiatică. Unele din ele provin de la capace, altele de la vase de tip borcan. Două din aceste fragmente, din care unul lucrat din caolin, poartă urme de smalt de culoare brună-gălbuie, fiind decorat cu linii orizontale sau în val de culoare brună. După formă, pastă și decor, ele aparțin perioadei feudale, încadrîndu-se în limitele secolelor XVI—XVII.

3. PODENI, COM. BUNEȘTI, R. FĂLTICENI

La sud-vest de satul Podeni, pe partea stîngă a Șomuzului, se află un platou destul de înalt, cu pante abrupte ce coboară de la nord-est spre sud-vest, către apa Șomuzului, și spre est către pîrîul Podenilor. Pe acest platou s-au descoperit mai multe fragmente ceramice, lucrate la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cenușie-albicioasă, gălbuie, roșiatică sau cenușie. Un fragment prezintă urme de angobă roșie. După aspectul său, acest material datează din secolul al III-lea e.n. Tot din acest loc mai provin și câteva fragmente ceramice, lucrate la roată, dintr-o pastă nisipoasă, de culoare brună-roșiatică, care aparțin perioadei feudale dezvoltate (faza incertă).

4. BUNEȘTI, R. FĂLTICENI⁸

Pe partea dreaptă a șoselei Fălticeni-Bunești, la circa 1—1,5 km distanță de podul peste Șomuz de la ieșirea din Fălticeni, se află „Dealul Buneștilor”. Aici s-au găsit câteva fragmente lucrate la roată, dintr-o pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie sau roșiatică, aparținînd probabil culturii Sîntana de Mureș (secolul al IV-lea).

Tot de aici mai provin și câteva cioburi, lucrate de asemenea la roată, dintr-o pastă nisipoasă de culoare roșie, care aparțin perioadei feudale dezvoltate (fază incertă).

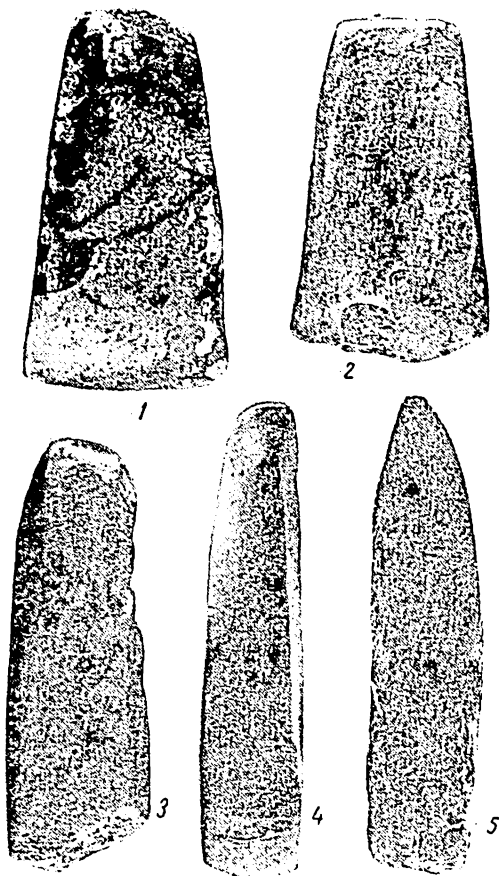

Fig. 3. — Topoare neolitice din piatră: 1 — 2, Rădășeni; 3, Pleșești; 4, Ruși, „Tarnă”; 5, daltă din os din cultura Noua, Fălticeni, „Seliște”.

⁸ În localitatea Bunești au fost descoperite mai de mult câteva pietre încrustate cu inscripții runice (vezi I. Bianu, *Inscripțiile în limba gotică și în caractere runice descoperite lângă Fălticeni*, Mem. Sect. lit. Ac. Rom., s. III, t. V, mem. 3, 1931, p. 73—82), precum și resturi ceramice

Cucuteni C (vezi D. D. Berciu, *Repertoriu de stațiuni și descoperiri preistorice în România, II, Neoliticul epoca pietrei lustruite*, extras din *Revista arhivelor*, V, 1, București, 1942, p. 34).

5. RĂDĂȘENI, R. FĂLTICENI ⁹

Din cunoscuta așezare neolitică de pe „Cetățuia”, cu prilejul cercetării de suprafață efectuate de noi, s-au descoperit un topor și o daltă din piatră, bine șlefuite, aparținând locuirii neolitice Cucuteni A, cunoscută mai de mult pe acest loc (fig. 3/1—2).

6. FĂLTICENI, REG. SUCEAVA

a) Pe malul stîng al Șomuzului Mare, la circa 2—3 km sud-est de Fălticeni și la circa 300—400 m nord-est de cantonul nr. 20 al căii ferate care duce de la Fălticeni la Dolhasca (în apropierea morii „V. Roaită” din comuna Vîrtop), se află „Dealul Holmului” sau „Țarna Mare”. Pe pantele line ale acestui deal, care coboară aproximativ în direcția sud-vest spre apa Șomuzului, cu prilejul cercetării noastre de suprafață, s-au descoperit mai multe fragmente ceramice, lucrate la roată, dintr-o pastă fină de culoare cenușie-albicioasă sau dintr-o pastă zgrunțuroasă cu pietricele și nisip în compoziție, de culoare cenușie sau gălbuie. Aceste fragmente, după toate caracteristicile lor, aparțin culturii Sîntana de Mureș (secolul al IV-lea).

De asemenea, s-au mai descoperit și cîteva cioburi lucrate tot la roată, dintr-o pastă bună, cu nisip sau pietriș în compoziție, de culoare cenușie, brună sau roșie, datînd din perioada feudală, probabil secolul al XVI-lea.

b) Pe partea dreaptă a apei Șomuzului și a șoselei care duce de la Fălticeni la Dolhasca, în fața Dealului Holmului, pe pantele nord-estice ale dealului numit „Ciorsaci”, s-au descoperit următoarele urme de cultură materială :

— Două bucăți de silex neprelucrat, din care una patinată, aparținînd probabil epocii paleolitice.

— Cîteva fragmente ceramice lucrate la roată, din pastă fină și zgrunțuroasă, de culoare cenușie sau gălbuie, aparținînd culturii Sîntana de Mureș (secolul al IV-lea).

— Cîteva cioburi atipice aparținînd probabil, după pastă și tehnica de lucru, epocii feudale tîrzii (secolele XVII—XVIII?).

c) Pe partea dreaptă a apei Șomuzului și a drumului care duce de la Fălticeni la Rotopănești, circa 1—1,5 km de la ieșirea din Fălticeni a șoselei care duce la Suceava, se află o terasă cu marginea dinspre apa Șomuzului abruptă și cu marginea lină spre Fălticeni și Rădășeni, orientată E—V. Locul se numește „Seliște”. Aici s-au găsit numeroase fragmente ceramice lucrate cu mîna, dintr-o pastă neomogenă, cu pietriș și cioburi în compoziție, de culoare brună-cenușie sau roșie-portocalie. Multe din aceste fragmente sînt acoperite cu o angobă de culoare cenușie-albicioasă. Fragmentele provin din diverse tipuri de vase : borcane, străchini de forme și mărimi diferite. În general, buzele acestor vase sînt tăiate drept sau sînt rotunjite, fiind trase mai mult sau mai puțin înăuntru sau în afară. Ca ornament se întîlnește briul simplu în relief, aplicat la 2—3 cm de buză. Tot de aici mai provine și o daltă din os, bine lucrată (fig. 3/5).

⁹ Descoperirile de la Rădășeni au fost publicate de V. Ciurea, în *Dacia*, III—IV (1927—1932), p. 47—48, și în *Natura*, 6—7—8, 1931, p. 7—8.

(secolele XV—XVII). La suprafața solului s-au găsit bucăți de chirpici ars din pereții unor locuințe, resturi de vetre distruse, fragmente ceramice din pastă cenușie sau cărămizie (fig. 7/3; 8/1), precum și bucăți de teracotă, decorate cu motive vegetale în relief.

e) Pe teritoriul orașului Fălticeni, lângă Filatură, pe o pantă ușor înclinată spre SV, s-au descoperit urme de locuire din epoca La Tène (secolele III—II î.e.n.), epoca migrațiilor (secolul al IV-lea e.n.) și perioada feudală târzie (secolele XVII—XVIII).

Epoca La Tène este reprezentată doar prin câteva cioburi din vase lucrate cu mâna, din care menționăm un fragment de strachină din pastă cenușie-negricioasă, cu cioburi în compoziție, avînd marginea răsfrîntă la orizontală (fig. 5/9, 11; 6/3).

Ceramica de la începutul epocii migrațiilor cuprinde mai multe fragmente din vase lucrate la roată, din pastă fină și zgrunțuroasă, de culoare cenușie.

Perioada feudală târzie este documentată prin câteva cioburi din pastă cărămizie la exterior și negricioasă în secțiune.

f) La circa 100 m spre vest de cimitirul evreiesc, pe malul drept al pîrîului Tîrgului, pe o pantă ușor înclinată spre NE, s-au identificat urme de locuire din epoca La Tène și din epoca migrațiilor (secolul al IV-lea e.n.).

Fragmentele ceramice aparținînd epocii La Tène sînt reduse ca număr și foarte corodate.

Ceramica din epoca migrațiilor (secolul al IV-lea e.n.), cuprinzînd cioburi din pastă fină și zgrunțuroasă de culoare cenușie, s-a păstrat ceva mai bine.

g) În vatra satului Șoldănești din raza orașului Fălticeni, la vest de școală, pe malul stîng al pîrîului Tîrgului, s-au descoperit urme de locuire de la sfîrșitul epocii bronzului (cultura Noua) și din vremea orînduirii feudale (secolele XV—XVII).

Resturile de locuire de la sfîrșitul epocii bronzului constau din mai multe fragmente de vase cu pereții arcuiți și marginea dreaptă sau răsfrîntă în afară, decorate uneori cu briuri orizontale în relief (fig. 2/11, 16, 21).

Ceramica din perioada feudală, de culoare cenușie sau roșie-cărămizie, cuprinde fragmente de capace din secolele XV—XVI și margini de vase specifice secolelor al XV-lea, al XVI-lea și al XVII-lea (fig. 7/4, 9—10).

7. CIORSACI, COM. PREUȚEȘTI, R. FĂLTICENI ¹⁰

În marginea de sud a cătunului Ciorsaci, pe terenul G.A.S. Șoldănești, pe pantele line care coboară de la SV—NE către pîrîul Lecușeștilor, s-au descoperit numeroase fragmente ceramice lucrate la roată, dintr-o pastă fină, de culoare cenușie sau roșiatică, și altele dintr-o pastă zgrunțuroasă cu nisip și pietricele în compoziție. Fragmentele provin din vase de tip borcan sau castroane. Materialul este caracteristic culturii Sintana de Mureș (secolul al IV-lea e.n.).

¹⁰ Resturile de cultură materială de pe teritoriul comunei Preuțești, cunoscute înainte de cel de-al doilea război mondial, au fost semnalate de V. Ciurea, în *Dacia*, III—IV,

1927—1932, p. 50, și în *Natura*, 6—8, 1931, p. 10—15, precum și de D. Berciu, *op. cit.*, p. 35.

8. HUȘI, COM. PREUȚEȘTI, R. FĂLTICENI

În fața stațiunii de la Ciorsaci, între malul stîng al Șomuzului și calea ferată Fălticeni—Dolhasca, se află o mică terasă orientată NV—SE spre apa Șomuzului, numită „La Epărie”. Aici s-au descoperit cîteva fragmente ceramice foarte corodate. Unele dintre ele, lucrate cu mîna, dintr-o pastă grosolană de culoare brună-cenușie, aparțin probabil culturii carpice din secolul al III-lea. e.n.

9. PREUȚEȘTI, R. FĂLTICENI ¹¹

Cu prilejul cercetărilor de suprafață efectuate la Preuțești, pe partea stîngă a Șomuzului, între calea ferată Fălticeni—Dolhasca (km 17) și sat, la locul numit „Siliște”, s-au descoperit cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna, dintr-o pastă grosolană, de culoare brună-cenușie, amestecată cu cioburi pisate și pietricele, care, după pastă, formă și decor, aparțin culturii Noua de la sfîrșitul epocii bronzului.

De asemenea, s-au mai descoperit și cîteva cioburi lucrate la roată, dintr-o pastă nisipoasă de culoare cenușie sau roșie-cărămizie, care aparțin perioadei feudale (secolele XV—XVII).

II. VALEA ȘOMUZULUI MIC

1. VALEA GLODULUI, R. FĂLTICENI ¹²

Pe malul stîng al apei Șomuzul Mic se află o mică terasă, ale cărei pante coboară spre sud-vest. Locul se numește „La Pruni” și este situat pe partea dreaptă a drumului care duce de la Valea Glodului la Giurgești. Pe acest loc s-au descoperit mai multe fragmente ceramice lucrate la roată, dintr-o pastă nisipoasă de culoare cenușie sau roșie-gălbuie. Un fragment dintr-o margine de vas poartă urme de smalț de culoare verde. Tot aici s-au mai găsit și un fragment de teracotă decorată cu motive florale stilizate, scoase în relief, precum și un fragment dintr-o pipă de lut ars de culoare roșie, ornamentată. Întregul material recoltat de pe acest loc aparține perioadei feudale, probabil secolul al XVII-lea.

2. PLEȘEȘTI, R. FĂLTICENI ¹³

În malul drept al pîrîului Racova, pe proprietatea săteanului Gh. Tănăsescu, chiar în vatra satului, s-au găsit mai multe resturi ceramice, precum și două topoare din piatră întregi, șlefuite, dintre care unul în stare de prelucrare (fig. 3/3). Fragmentele ceramice sînt lucrate cu mîna, dintr-o pastă grosolană, de culoare cenușie sau roșiatică. Unele sînt decorate cu un șir de alveole făcute

¹¹ Vezi nota 15.

¹² Unele descoperiri mai vechi de la Valea Glodului au fost publicate de C. Moisil, în *BCMI*, III, 1910, p. 173, și de V. Ciurea, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 49, și *Natura*, 6—8, 1931, p. 9—10.

¹³ Urmele arheologice descoperite la Pleșești au fost comunicate de I. Andrieșescu, *Contribuții la Dacia înaintea de români*, 1912, p. 32; V. Ciurea, *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 48—49, și în *Natura*, 6—8, 1931, p. 8—9, precum și de D. Berciu, *op. cit.*, p. 34.

cu unghia sau cu linii incizate (fig. 2/15, 24; 4/1). Un fragment prezintă o proeminență conică alungită, perforată, care a servit drept toartă (fig. 2/15). Întregul material aparține comunei primitive, probabil perioadei neolitice (fază incertă).

III. VALEA MOLDOVEI

1. BAIA, R. FĂLTICENI ¹⁴

La est de girlele mlăștinoase de pe malul stîng al Moldovei și la sud de șoseaua care leagă comuna Baia de șoseaua principală Roman—Suceava, pe locul numit „Țarna Băii”, s-au descoperit mai multe fragmente ceramice dintr-o fază mijlocie a epocii bronzului și de la începutul epocii migrațiilor (secolul al IV-lea). La suprafața solului s-au observat mai multe pietre de rîu, dintre care unele erau arse, provenind de la vetre distruse.

Ceramica din epoca bronzului, lucrată din pastă cărămizie, sau cenușie-negricioasă, este decorată uneori cu brîuri în relief, orizontale (fig. 2/12, 17—18) sau cu triunghiuri hașurate (fig. 2/19).

Resturile de locuire din secolul al IV-lea e.n. sînt reprezentate destul de slab, cuprinzînd doar cîteva cioburi din pastă fină, cenușie și altele cu aspect zgrunțuros. Din categoria ceramicii din pastă fină menționăm un fragment de toartă cu secțiune circulară.

2. DUMBRĂVIȚA DE JOS, COM. FINTINA MARE, R. FĂLTICENI

La circa 1 km NE de satul Dumbrăvița de Jos, pe malul drept al pîrîului Lozuoara, afluent secundar al Moldovei, pe o pantă de deal înclinată de la V la E, s-au găsit cîteva resturi din pastă grosolană, cu cioburi pisate în compoziție, de culoare cărămizie la exterior și cenușie în secțiune, aparținînd, probabil, primei epoci a fierului. Împreună cu cioburile menționate mai sus a fost găsită și o jumătate de cute pentru ascuțit, care ar putea să aparțină eventual aceleiași perioade istorice.

3. BĂRĂȘTI, COM. CIUMULEȘTI, R. FĂLTICENI

La circa 500 m NE de spitalul din satul Ciumulești-Bărăști, pe un teren ușor înclinat de la E la V, s-au găsit un fragment de lamă de marnă, cu retușe pe o latură, aparținînd probabil epocii neolitice, și cîteva fragmente ceramice datînd din secolul al III-lea e.n. și din epoca feudală, secolele XV—XVI.

4. CIUMULEȘTI-GANE, R. FĂLTICENI ¹⁵

a) Pe dealul Severin, situat la vest de satul Ciumulești—Gane, cu ocazia lucrărilor agricole, în 1960, s-au găsit mai multe fragmente dintr-un vas mare de provizie (*dollium*), de culoare cenușie, cu multe pietricele în compoziția pastei

¹⁴ Pentru descoperirile mai vechi de la Baia, vezi V. Ciurea, *Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 55.

¹⁵ Unele din descoperirile de la Ciumulești-Gane au fost publicate pentru prima oară de V. Ciurea, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 54.

și decorat sub margine cu o linie adâncită în val, care poate fi datat în secolul al IV-lea e.n.

b) La circa 500 m spre sud de satul Ciumulești-Gane, pe Dealul Popii, s-au identificat urme de locuire de la sfârșitul epocii bronzului, din perioada

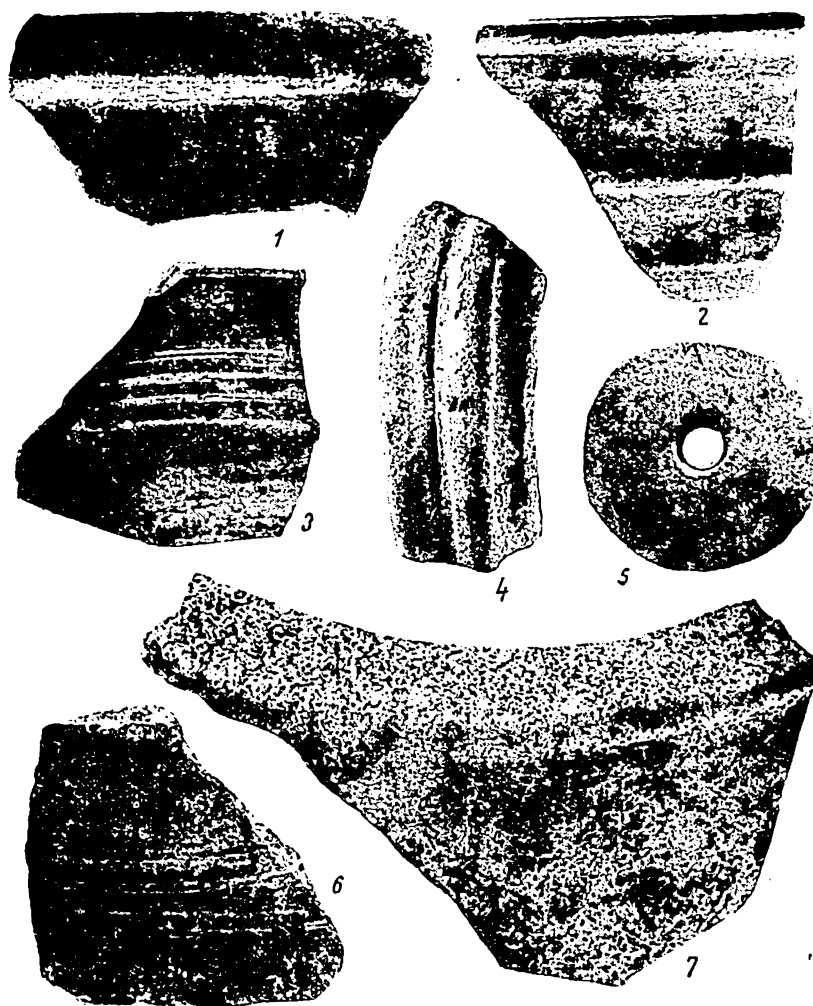

Fig. 6. — Ceramică din perioada începuturilor îndepărtate ale feudalismului : 1 — 2, 4, 5, 7, Ciumulești-Gane, „D. Popii” ; 3, Fălțiceni-Filatură ; 6, Mihăiești.

geto-dacică (secolele II—III e.n.), precum și din epoca migrațiilor (secolul al IV-lea e.n.).

Materialele de la sfârșitul epocii bronzului constau din mai multe fragmente ceramice, lucrate cu mâna, din pastă brună-cărămizie sau cenușie, decorate cu brîuri în relief și proeminente (fig. 2/1—10, 13—14, 20, 22, 23 ; 4/2—4 ; 5/1, 14).

Un topor din piatră șlefuit trebuie atribuit aceleiași epoci.

Majoritatea materialelor descoperite pe Dealul Popii aparțin secolelor II—III e.n. După felul în care au fost găsite pe teren, grupate din loc în loc,

materialele din această epocă par să provină dintr-o necropolă de incinerare distrusă de lucrările agricole. Acest lucru pare să fie confirmat și de fragmentele de oase calcinate găsite printre resturile de ceramică.

Ceramica din secolele II—III e.n. cuprinde următoarele categorii : grupa cea mai numeroasă o constituie ceramica din pastă fină, lucrată la roată, de culoare cenușie sau roșie, din care menționăm câteva margini de vase și câteva fragmente de funduri (fig. 5/3, 5, 7, 8; 6/1). Unele cioburi sînt decorate cu briuri în relief și linii drepte sau în zigzag, executate în tehnica luciului. Tot acestei perioade trebuie să i se atribuie și o rondea, lucrată la roată dintr-un ciob din pastă fină cenușie. Rondeaua este perforată (fig. 6/5). A doua categorie de ceramică este lucrată cu mîna, din pastă grosolană și este destul de redusă cantitativ. A treia categorie o formează ceramica de import, din care face parte un singur fragment dintr-o mînușă de amforă din pastă cărămizie (fig. 6/4).

Cele mai tîrzii urme de locuire de pe Dealul Popii datează din secolul al IV-lea e.n. Din această perioadă fac parte mai multe fragmente ceramice din pastă fină, dintre care unele cu slip negru la exterior și altele din pastă zgrunțuroasă. Ca forme menționăm cupele din pastă fină, borcanele (fig. 5/4, 6, 13; 6/2), precum și vasele de provizii din pastă zgrunțuroasă (fig. 5/12; 6/7). Tot secolului al IV-lea i se pot atribui și două fragmente de cupe din pastă fină, lucrate la roată, arse secundar.

5. MOVILENI, COM. CIUMULEȘTI, R. FĂLTICENI

În marginea de vest a satului, pe o pantă de deal înclinată de la V la E, s-au descoperit câteva fragmente ceramice din perioada feudală (secolele XVI—XVII). Dintre acestea menționăm un fragment de vas cu ușoare șanțuiri orizontale pe umăr (fig. 8/4).

6. ROȘIORI, COM. CIUMULEȘTI, R. FĂLTICENI

În marginea de nord a satului, pe un teren ușor înclinat de la E la V, situat între șoseaua Roman—Fălticeni și apa Moldovei, s-au descoperit mai multe fragmente ceramice din secolul al XV-lea, din pastă cenușie sau cărămizie, între care deosebim un fragment de cană cu marginea lățită orizontal, decorată cu briu în relief (fig. 7/12).

7. NIGOTEȘTI, COM. CIUMULEȘTI, R. FĂLTICENI

În vatra satului Nigotești, în partea sa de nord, loc situat pe o vale secundară a râului Moldova, s-au semnalat slabe urme de locuire din prima epocă a fierului (?) și de la începutul epocii migrațiunilor (secolul al IV-lea e.n.). Materialele descoperite constau doar din câteva fragmente ceramice, în cea mai mare parte corodate.

8. IONEASA, COM. CIUMULEȘTI, R. FĂLTICENI

În vatra satului Ioneasa, pe locul numit „Arini”, situat pe malul drept al pârului Mediasca, afluent secundar al râului Moldova, s-au găsit câteva fragmente ceramice lucrate la roată, aparținând culturii Cerneahov-Sintana de Mureș (secolul al IV-lea e.n.). Majoritatea fragmentelor sînt din pastă cenușie amestecată cu mult pietriș și pietricele. Între ele deosebim o margine de borcan

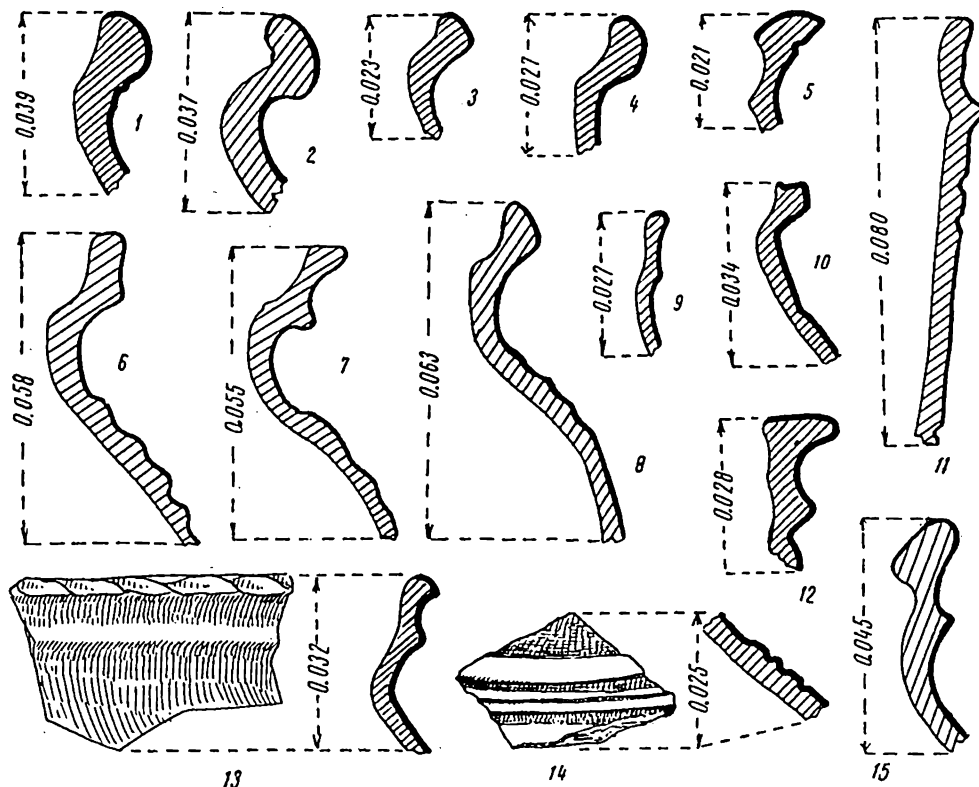

Fig. 7. — Ceramică din epoca medievală : 1 — 2, 5, 15, Ruși; 3, Fălticeni-Sud de oraș; 4, 9 — 10, Fălticeni-Șoldănești; 6 — 8, Rotopănești, „Seliște”; 11, 13 — 14, Oniceni; 12, Roșiori.

cu buza îngroșată la exterior. Din specia pastei fine fac parte doar două fragmente, unul dintre ele provenind dintr-o strachină cu marginea lățită la interior și exterior.

Ceramica fină, de culoare roșie, este reprezentată printr-un singur fragment.

9. RUȘI, COM. FORĂȘTI, R. FĂLTICENI ¹⁶

La sud de satul Ruși, pe „Țarină”, loc situat pe valea unui afluent secundar al râului Moldova, s-au descoperit un topor de piatră șlefuit, câteva cioburi din perioada feudală timpurie (secolul al XIII-lea ?) și mai multe fragmente ceramice aparținând unei seliști din secolele XV—XVII.

¹⁶ Urme arheologice pe teritoriul satului Ruși au fost semnalate de către V. Ciurea, în *Natura*, 10, 1931, p. 18.

Toporul de piatră șlefuit, găsit izolat, aparține epocii neolitice, fază neprecizată (fig. 3/4).

Fragmentele ceramice din secolul al XIII-lea (?), din pastă de culoare cenușie și cafenie-deschis sînt foarte reduse ca număr; dintre ele decsebim un fragment de vas cu marginea răsfrîntă în afară (fig. 7/2).

Ceramica din secolele XV—XVII, de culoare cenușie sau cărămizie, cuprinde fragmente de borcane cu marginea răsfrîntă (fig. 7/1), cu marginea îngroșată și șanțuită la interior (fig. 7/5), uneori cu un briu în relief sub margine (fig. 7/15) și margini de strachină. Fundurile de vas sînt întotdeauna drepte.

10. ONICENI, COM. DRĂGUȘENI, R. FĂLTICENI

a) La nord de satul Oniceni și la est de șoseaua Fălticeni—Roman s-au descoperit cîteva cioburi lucrate cu mîna din pastă grosolană, foarte corodate,

Fig. 8. — Ceramică din epoca medievală: 1, Fălticeni-Sud de oraș; 2 — 3, 5 — 8, Roto-pănești, „Seliște”; 4, Movileni.

aparținând comunei primitive (fază incertă), și altele lucrate la roată datînd din feudalismul dezvoltat (secolul al XVIII-lea).

b) În vatra satului Oniceni, la sud de drumul de țară care duce de la Oniceni la Antoceni, s-au găsit mai multe fragmente ceramice din perioada feudală (secolele XV—XVII). Din ceramica descoperită menționăm două margini de borcane din pastă cenușie (fig. 7/13) sau brună-cărămizie (fig. 7/14) și un fragment de pahar din pastă roșie.

c) Pe un platou situat la sud-est de satul Oniceni s-au semnalat urme de locuire din epoca neolitică, aparținînd fazei Cucuteni A. Dintre materiale descoperite, menționăm o preeminență în formă de corn de animal.

11. DRĂGUȘENI, R. FĂLTICENI¹⁷

La circa 500 m nord de sat, la punctul „Pe codru”, situat pe terasa inferioară a Moldovei, s-au găsit fragmente ceramice lucrate la roată, din pastă fină și zgrunțuroasă, de culoare cenușie, aparținînd culturii Sîntana de Mureș (secolul al IV-lea e.n.).

Din ceramica fină menționăm vasele cu fundul inelar și vasele cu marginea îngroșată și lățită la exterior (fig. 5/10), iar din specia zgrunțuroasă amintim borcanele cu marginea îngroșată și rotunjită (fig. 5/2), vasele cu fundul plat și vasele de provizie decorate pe umeri cu linii incizate în val.

În cursul cercetărilor efectuate în 23 de localități s-au identificat 32 de puncte, cuprinzînd o necropolă de incineratie din perioada geto-dacică (secolele II—III e.n.) și 56 de așezări din diferite perioade istorice. Epoca paleolitică este reprezentată foarte slab. Singurele vestigii arheologice care ar putea fi atribuite acestei perioade sînt cele două silexuri descoperite pe teritoriul satului Ciorsaci. În schimb, neoliticul este bine documentat. În acest sens, amintim așezarea de tip Cucuteni A de la Oniceni, toporașele din piatră șlefuită de la Rădășeni, Pleșești și Ruși, lama de marnă de la Ciumulești-Bărăști, ca și cele cîteva fragmente ceramice de la Mihăiești și Pleșești. Nu cunoaștem însă deocamdată nici o așezare dintr-o fază anterioară acestei epoci.

Epoca bronzului este reprezentată printr-o așezare de tip Costișa, identificată la Baia, precum și prin alte patru așezări aparținînd culturii Noua de la Șoldănești, Ciumulești-Gane (D. Popii), Fălticeni („La Seliște”) și Preuțești.

În ceea ce privește urmele de locuire hallstattiene semnalate la Dumbrăvița de Jos și Nigotești, ca și acelea La Tène (secolele III—II î.e.n.) de la Fălticeni (punctele Filatură și cimitirul evreiesc), ele arată că regiunea a fost populată atît în primă, cît și în a doua epocă a fierului, dar cu o intensitate probabil mai redusă decît în perioada de la sfîrșitul epocii bronzului.

Popularea regiunii pare să fie ceva mai intensă în epoca geto-dacică tîrzie (secolele II—III e.n.). Așezările din secolul al III-lea e.n. de la Huși, Podeni,

¹⁷ La Drăgușeni au mai fost descoperite mai de mult 1927—1932, p. 54—55. și alte resturi arheologice, vezi V. Ciurea, *Dacia*, III—IV,

Bunești, Ciumulești-Bărăști și necropola de incinerare din secolele II—III e.n. de la Ciumulești-Gane vin în sprijinul afirmației noastre.

În cursul cercetărilor au fost descoperite 13 așezări datînd din secolul al IV-lea (așezările de la D. Holmului, Filatura, cimitirul evreiesc, D. Ciorsaci de pe teritoriul orașului Fălticeni, de pe D. Severinului și D. Popii de pe teritoriul satului Ciumulești-Gane, precum și așezările descoperite pe teritoriul satelor Nigotești, Ioneasa, Drăgușani, Baia, Mihăiești, Rotopănești și Ciorsaci).

Pentru perioada secolelor V—XIV nu avem alte resturi arheologice decît acelea din așezarea din secolele VIII—IX de la Mihăești și din aceea feudală timpurie (secolul al XIII-lea) de la Ruși.

Așezările devin foarte numeroase în perioada feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVIII), din vremea căruia s-au identificat un număr de 19 așezări : așezările de la Șoldănești, D. Holmului, D. Ciorsaci, Seliște, Filatura și marginea de sud a orașului, de pe teritoriul orașului Fălticeni, precum și așezările din vatra satului și partea de nord a satului Oniceni, așezările de la Rîpi și din vatra satului Rotopănești, ca și așezările identificate pe teritoriul satelor Movileni, Roșiori, Ruși, Ciumulești-Bărăști, Mihăiești, Preuțești, Podeni, Bunești și Valea Glodului.

Identificarea unor așezări feudale din secolele XV—XVIII prezintă o deosebită importanță pentru localizarea vechilor sate din această regiune, menționate în documentele vremii. De asemenea, resturile de locuire feudală din secolele XV—XVIII descoperite pe teritoriul sau în preajma orașului Fălticeni constituie documente foarte prețioase pentru studierea începutului vieții orășenești la Fălticeni.

Rezultatele obținute prin recunoașterile de suprafață pe văile râurilor Moldova, Șomuzul Mare și Șomuzul Mic nu pot fi încă considerate complete și definitive. Cercetarea în continuare a Podișului Sucevei va aduce fără îndoială date noi cu privire la prezența și a altor elemente culturale, stabilind totodată densitatea așezărilor străvechi pentru anumite epoci.

DAN GH. TEODOR și ION IONIȚĂ

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE SURFACE SUR LE PLATEAU DE SUCEAVA

RÉSUMÉ

Au cours des années 1958—1961 des reconnaissances archéologiques ont été exécutées dans la partie nord-ouest de la Moldavie — le Plateau de Suceava — dans les vallées du Șomuzul Mare, du Șomuzul Mic et de la Moldova. A cette occasion, on a identifié une nécropole géto-dace (IIe—IIIe siècles de n.è.) et 56 établissements de différentes périodes historiques, depuis le paléolithique jusqu'à la période du féodalisme développé.

Le paléolithique est représenté par un unique établissement, alors que le néolithique l'est par 7 établissements. Pour l'âge du bronze, on a identifié un établissement appartenant à la civilisation de Belopotok-Costișa et 4 à la civilisation de Noua. La population semble avoir

été tout aussi clairsemée durant la première époque de l'âge du fer, représentée par 4 établissements.

En échange, cette région semble avoir été peuplée de façon bien plus intense à l'époque géto-dace avancée (IIe—IIIe siècles de n.è.) et au début de l'époque des migrations (IVe siècle), auxquelles appartiennent 18 établissements et une nécropole. Suit une période (XIVe—XVe siècles) au cours de laquelle l'habitat semble être réduit, n'étant représenté que par deux établissements; elle s'amplifie considérablement au cours de la période qui suit immédiatement (XVe—XVIIIe siècles), dont datent 19 stations. L'identification des établissements des XVe—XVIIIe siècles présente une grande importance pour la localisation des anciens villages de la région, mentionnés par les sources écrites de l'époque. De même, les vestiges de l'époque féodale (XVe—XVIIIe siècles) signalés sur le territoire ou dans les environs de la ville de Fălticeni constituent des documents précieux pour l'étude des commencements de vie urbaine en ce lieu.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — Carte des reconnaissances de surface pratiquées sur le Plateau de Suceava : 1, Rotopânești ; 2, Mihăiești ; 3, Podeni ; 4, Bunești ; 5, Rădășeni ; 6, Fălticeni ; 7, Ciorsaci ; 8, Huși ; 9, — Preuțești ; 10, Dolhești Mari ; 11, Valea Glodului ; 12, Pleșești ; 13, Baia ; 14, Dumbrăvița de jos ; 15, Ciumulești-Gane ; 16, Bărăști ; 17, Movileni ; 18, Nigotești ; 19, Ioneasa ; 20, Ruși ; 21, Roșiori ; 22, Oniceni ; 23, Drăgușeni.

Fig. 2. — Poterie de l'époque de la commune primitive : 1 — 10, 13, 14, 20, 22—23, Ciumulești-Gane, «D. Popii» ; 12, 17 — 19, Baia, — «Tarna Băii» ; 15, 24, Pleșești ; 11, 16, 21, Fălticeni-Șoldănești.

Fig. 3. — Haches néolithiques en pierre : 1 — 2, Rădășeni ; 3, Pleșești ; 4, — Ruși, «Tarna» ; 5, burin en os de la civilisation de Noua, Fălticeni, — «Seliște».

Fig. 4. — Poterie du temps de la commune primitive : 1, Pleșești ; 2 — 4, Ciumulești-Gane-«Dealul Popii».

Fig. 5. — Poterie de la période du féodalisme hâtif : 1, 3 — 8, 12 — 14, Ciumulești-Gane-«Dealul Popii» ; 2, 10, Drăgușești, «La Sipot» ; 9, 11, Fălticeni-Filatura.

Fig. 6. — Poterie de la période du féodalisme hâtif : 1 — 2, 4, 5, 7, Ciumulești-Gane-«Dealul Popii» ; 3, Fălticeni-Filatura ; 6, Mihăiești.

Fig. 7. — Poterie de l'époque médiévale : 1 — 2, 5, 15, Ruși ; 3, Fălticeni — sud de la ville ; 4, 9 — 10, Fălticeni-Șoldănești ; 6 — 8, Rotopânești, «Seliște» ; 11, 13, 14, Oniceni ; 12, Roșiori.

Fig. 8. — Poterie de l'époque médiévale ; 1, Fălticeni — sud de la ville ; 2—3, 5 — 8, Rotopânești-«Seliște» ; 4, Movileni.

DEPOZITUL DE OBIECTE DE BRONZ DE LA PUTREDA (r. RÎMNICU-SĂRAT, reg. PLOIEȘTI)

În colecțiile Muzeului militar central se află un lot de obiecte de bronz, compus din două celturi, o seceră, o verigă și un vîrf de lance, făcînd parte dintr-un depozit descoperit întîmplător pe teritoriul comunei Putreda (r. Rîmnicu-Sărat)¹.

Aceste obiecte, împreună cu încă alte două verigi, care între timp s-au pierdut, au fost găsite în 1926 de către niște copii în timp ce erau cu vitele la păscut².

Printr-o cercetare executată în 1955 la Putreda, s-a putut preciza că locul descoperirii se află la punctul „La Canton”, în marginea de vest a acestei comune, acolo unde începe firul văii care străbate înălțimea denumită Coasta lui Avram. Din cauza ploilor, apa scursă prin acest loc a ros în maluri, dînd la iveală depozitul de bronzuri.

După găsire obiectele au suferit unele deteriorări din partea descoperitorilor, care au încercat să afle din ce metal sînt lucrate. Apoi ele au ajuns în posesiunea rudelor descoperitorilor din Putreda, Rîmnicu-Sărat și Galați, care au predat în 1936 Muzeului militar central două celturi, seceră și veriga. În schimb, vîrfurile de lance achiziționate în 1934 de la unul din descoperitori de prof. N. Velichi din Galați a intrat în colecțiile acestui muzeu cu douăzeci de ani mai tîrziu, în 1956.

După cum s-a menționat mai sus, din inventarul acestui depozit fac parte următoarele obiecte de bronz :

1. Celt de bronz de tip vechi transilvănean (fig. 1/1). Această piesă de formă înaltă și zveltă are gura dreaptă, prevăzută la partea opusă toartei cu o ieșitură în formă de cioc. Toarta este din bandă de secțiune rombică, iar tăișul puțin lățit și ușor arcuit. Cele două benzi în relief de pe fețele late, care se îngustează spre gura celtului, sînt decorate cu cîte un motiv triunghiular, constituit din trei triunghiuri isoscele înscrise la aceeași bază, cele exterior avînd laturile lungi prelungite în sus și prevăzute la capete cu cîte două dungi oblice scurte și paralele. La rîndul lor și fețele înguste ale celtului sînt decorate, în jumătatea lor superioară, cu cîte trei

¹ Nr. inv. 14 760, 14 764, 14 765, 14 766 și 37.288.

² Informații obținute în 1955 de la Cristea I. Mereuță, profesor la școala medie de băieți din Rîmnicu-Sărat, care ne-a comunicat și felul cum s-au împrăștiat apoi aceste obiecte, pînă ce au intrat în colecțiile Muzeului militar central.

benzi de linii unghiulare cu vârful în sus, dintre care ultima, de cele mai mici dimensiuni, ornamează toarta.

Culoarea patinei pe o față laterală și pe una din cele înguste este verde, iar pe restul obiectului verde-închis.

Pe laturile înguste ale celtului se observă dunga de la turnat, care a fost îndepărtată numai pe lama cu tăiș prin ciocănire. După aceste urme de la turnare

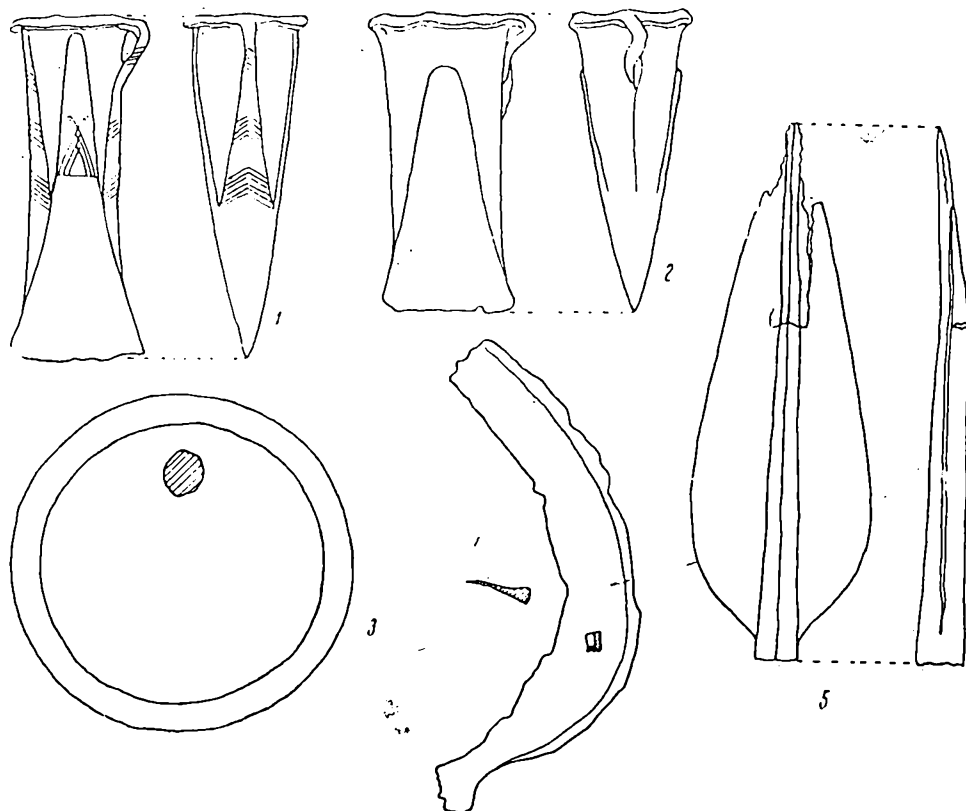

Fig. 1. — Depozitul de obiecte de bronz de la Putreda.

se poate deduce că celtul a fost turnat în formă bivalvă de piatră sau lut, metalul introducându-se în formă printr-un canal puțin oblic din dreptul ieșiturii în formă de cioc de pe gura celtului.

Dimensiuni: lungimea maximă plisc-tăiș 11,7 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 2,7 cm \times 2,5 cm; lățimea tăișului pe coardă, 4,2 cm.

2. Celt de tip transilvănean, varianta răsăriteană (fig. 1/2). Exemplarul acesta, turnat tot în formă bivalvă de piatră sau lut, după cum ne-o indică dunga de la turnat, se caracterizează atât prin forma lui zveltă, cât și prin cele două benzi în relief arcuite la partea superioară de pe fețele late.

Patina este pe o față verde-închis, iar pe cealaltă verde-deschis. Lama tăișului prezintă știrbituri, iar urechiușa este turtită.

Dimensiuni: lungimea maximă plisc-tăiș 10 cm; diametrele deschiderii gurii în interior 2,9 cm \times 2,5 cm; lățimea tăișului pe coardă 3,8 cm.

3. Seceră cu cîrlig (fig. 1/4). Lama îngustă și arcuită lin, netedă pe dos și cu spinarea îngroșată, este perforată din vechime în dreptul unde se arcuiește. Din punct de vedere tehnic, piesa a fost turnată într-o formă monovalvă acoperită, metalul introducîndu-se în formă, probabil, printr-un canal săpat în dreptul mînerului.

Vîrfurile lamei și capătul mînerului sînt rupte din vechime. Patina este de culoare verde-închis.

Dimensiuni : lungimea spinării pe coardă 12,5 cm ; lățimea maximă a lamei 2,6 cm, iar în dreptul mînerului 1,5 cm.

4. Vîrf de lance (fig. 1/5). Exemplarul acesta acoperit cu o patină de culoare închisă și prezentînd resturi de lemn în interiorul tubului, se caracterizează atît prin lama folioformă, cît și prin secțiunea rectangulară a tubului de fixare, care este scund și cu baza tăiată. Această frumoasă piesă, cu vîrf păstrat fragmentar și cu unele spărturi pe lamă, pare să prezinte urme de pilitură pe marginile ascuțite ale lamei. De asemenea, pe tubul de fixare, cu o ușoară dungă în relief, sînt vagi urme de pilitură în dreptul dungii de la turnat, care a fost îndepărtată cu deosebită grijă, după ce piesa respectivă a fost turnată în forme bivalve de piatră sau lut.

Dimensiuni : lungimea maximă 18,7 cm ; lățimea maximă a tubului de fixare 1,75 cm.

5. Verigă cu capetele închise și nedecorate, din bară de secțiune ovală, neregulată (fig. 1/3). Patina de pe o parte este de culoare verde-închis. Urmele dungii de la turnat, care pe alocuri a fost îndepărtată prin ciocănire, ne indică că piesa a fost turnată în formă bivalvă.

Dimensiuni : diametrul exterior 11,3 cm ; grosimea barei 0,7 cm.

Prin caracteristicile lui, depozitul de bronzuri de la Putreda datează de la sfîrșitul epocii bronzului (secolul al XIII-lea î. e. n.), fiind contemporan cu acelea de la Drajna de Jos³ și Oinac⁴ din Muntenia, Rîșești⁵, Ulmi Liteni⁶ și Ilișeni⁷ din Moldova, N. Bălcescu⁸ și Gura Dobrogei⁹ din Dobrogea și, în general, cu depozitele din seria Uriul-Domănești din Transilvania¹⁰.

Din aceeași vreme datează așezările și mormintele grupului Noua propriu-zis (Noua II)¹¹.

³ I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Le dépôt de bronze de Drajna de Jos et l'épée de Bucium*, în *Dacia*, II, 1925, p. 345 și urm.

⁴ Silvia Marinescu-Bîlcu, *Клад Бронзовых изделий в Ойнаке*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 517 și urm.

⁵ Cf. M. Petrescu-Dimbovița, *Конец бронзового и начало раннежелезного века в Молдове в свете последних археологических раскопок*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 157 ; idem, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Moldova*, în *AM*, II-III, 1964, p. 265 și urm.

⁶ Marilena Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (r. Hîrlău, reg. Iași)*, în *AM*, I, 1961, p. 115 și urm.

⁷ Gr. Foiț, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni (r. Botoșani, reg. Suceava)*, în *AM*, II-III, p. 441 și urm.

⁸ Andrei Aricescu, *Depozitele de bronzuri din Dobrogea*, în *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 19 și urm.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Pentru această serie, determinată pentru prima dată de I. Nestor în studiul *Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger Studien*, Darmstadt, 1938, p. 192, ca și pentru celelalte care urmează în Transilvania, vezi *Istoria României*, vol. I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 147 și urm. (M. Petrescu-Dimbovița) și M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 177 și urm.

¹¹ Pentru acest grup vezi Adrian C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *AM*, II-III, p. 147 și urm.

În sprijinul acestei încadrări cronologice a depozitului de bronzuri de la Putreda pot fi invocate atât celtul de tip transilvănean și varianta răsăriteană a acestui celt, cu numeroase analogii în Transilvania și regiunile extracarpătice ale României¹², cât și varianta mai rară de seceră cu cîrlig, caracterizată prin mînerul scund și cîrligul scurt și mai lat, cu analogii apropiate în depozitul de la Ilișeni (r. Botoșani, reg. Suceava).

O notă caracteristică pentru acest depozit o constituie decorul de pe celtul de tip transilvănean, care, după cîte cunoaștem, este o raritate, rivalizînd prin frumusețea lui cu decorul de pe celtul cu plisc din depozitul de la Josani (r. Beiuș, reg. Crișana)¹³.

În fine, prin această descoperire sporește cu încă un depozit lista depozitelor de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului din Muntenia, care în genere este puțin bogată în asemenea descoperiri, spre deosebire de Transilvania și chiar de Moldova.

ELENA ISĂCESCU

LE DÉPÔT D'OBJETS EN BRONZE DE PUTREDA (DISTRICT DE RÎMNICU SĂRAT, RÉGION DE PLOIEȘTI)

R É S U M É

En 1926, au lieudit «La Canton» situé sur le territoire de la commune de Putreda (distr. de Rîmnicu Sărat), on a découvert par hasard un dépôt d'objets en bronze. Le Musée Militaire Central de Bucarest s'est rendu acquéreur des objets suivants : une hache à douille en bronze, de type transylvain, décorée et au trou d'emmanchement droit (fig. 1/1) ; une hache à douille de type transylvain, la variante orientale (fig. 1/2) ; une faucille à crochet (fig. 1/4) ; un fer de lance (fig. 1/5) et un anneau aux extrémités se joignant, non orné (fig. 1/6).

D'après les caractéristiques des pièces, ce dépôt peut être daté de la fin de l'âge du bronze (XIIIe siècle av.n.è.), étant contemporain des dépôts de Draja de Jos et Oinac en Muntenie, de Rîșești, Ulmi Liteni et Ilișeni en Moldavie, de N. Bălcescu et Gura Dobrogei en Dobroudja et en général, des dépôts de la série Uril-Domănești de Transylvanie. Il est, de même, contemporain des établissements et des tombes du groupe Noua proprement dit (Noua II).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig.1. — Le dépôt d'objets en bronze de Putreda.

¹² Pentru acest tip de celt în regiunile extracarpătice ale României, vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 467 și

urm.

¹³ Cf. J. Hampel, *A bronzkor emlêkei Magyarhonban*, vol. III, 1896, pl. CCVI, 13.

NECROPOLA CARPICĂ DE LA DOCHIA

(r. Piatra-Neamț, reg. Bacău)

În toamna anului 1963, cu ocazia unor săpături pentru însilozarea porumbului efectuate în comuna Dochia (r. Piatra-Neamț, reg. Bacău), în punctul numit „La Perdele“ s-au descoperit mai multe morminte de incineratie. În cea mai mare parte aceste morminte au fost distruse, iar inventarul lor nu a mai putut fi recuperat decât parțial. După efectuarea primelor cercetări la locul descoperirii, săpăturile pentru amenajarea celorlalte gropi de siloz au continuat sub supravegherea noastră. Cu acest prilej, în afara celor două șanțuri pentru însilozare (S I și S II), cu dimensiunile cerute de acest gen de lucrări, s-a mai efectuat și o a treia secțiune (S III), cu dimensiunile de 2×15 m în apropierea primelor două.

Săpăturile de salvare de la Dochia au avut ca rezultat descoperirea a patru morminte de incineratie. În primele trei morminte resturile incinerate se aflau în urne (mormintele 1, 2, 3), iar în ultimul (mormîntul 4) ele erau depuse direct pe pămînt, pe fundul gropii.

Mormîntul nr. 1. Urna, lucrată din pastă fină de culoare cenușie, avea corpul bombat, gura largă, buza răsfrîntă orizontal, fundul inelar (fig. 1/3) și zăcea la adîncimea de 0,40 m. Vasul, cu o dungă în relief pe umăr, păstrează la exterior urmele unui firnis lucios de culoare neagră-cenușie.

Deasupra urnei se găsea drept capac o pateră roșie, cu pereți ușor arcuiți și fund inelar (fig. 2/2), în poziția cu gura în jos.

În afară de oasele calcinate, în urnă s-au mai găsit o fibulă de bronz, de tip provincial roman, cu arc semicircular ușor înălțat, resort bilateral și picior în formă de teacă (fig. 3/1), 4 mărgelile de sticlă roșie, plate (fig. 3/2,4), 2 mărgelile de sticlă mată, de culoare albă, cilindrice-alungite (fig. 3/3), 2 mărgelile sferoidale de calcedoniu și 2 mărgelile de chihlimbar.

Mormîntul nr. 2. Constituit dintr-o urnă din pastă fină, de culoare cărămizie, de formă bitronconică, cu umărul carenat și fund inelar, căreia îi lipsește marginea în întregime (fig. 1/4). În interiorul ei se găsesc numai oase calcinate și cenușă.

Mormîntul nr. 3. Oasele calcinate, amestecate cu cenușă, stăteau într-o urnă lucrată cu mîna, din pastă grosolană, așezată în poziție culcată. Ea avea corpul bombat, buza ușor răsfrîntă și îngroșată, fiind decorată pe umăr cu un brîu în relief, alveolat (fig. 1/I). În imediata ei apropiere și la aceeași adîncime,

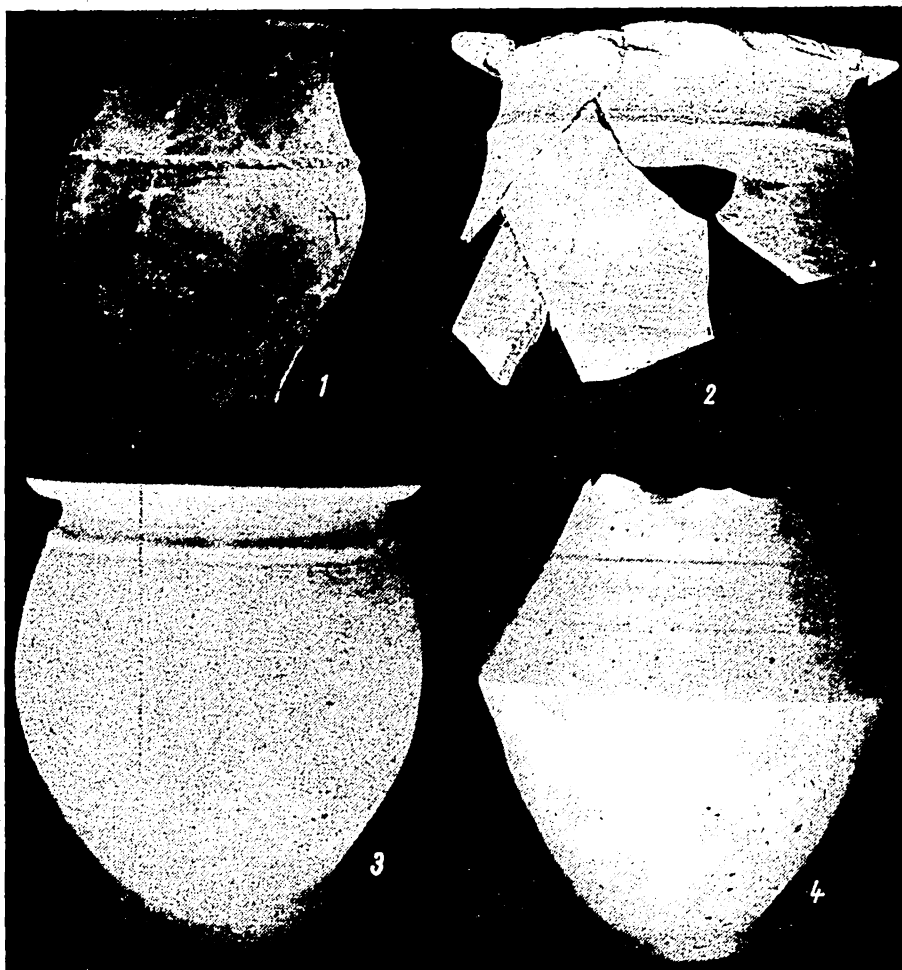

Fig. 1. — Vase lucrate cu mîna (1) și la roată (2 — 4). 1 = circa 1/7 m. nat. ; 2 = circa 1/2 m. nat. ; 3 = circa 1/3 m. nat. ; 4 = circa 1/4 m. nat.

au fost descoperite fragmentele unui capac din pastă fină, cenușie, lucrat la roată (fig. 2/3).

Mormîntul nr. 4. Era format dintr-o groapă de formă aproximativ cilindrică, în care au fost depuse direct pe pămînt oase calcinate, cenușă și 5 perle de sticlă roșie, deformate de foc.

În afară de cele patru morminte descrise mai sus, cu ocazia săpării primelor gropi de siloz au mai fost descoperite și alte morminte de incinerare, din care însă nu ni s-au păstrat decît cîteva fragmente de urne și capace. Dintre acestea,

Fig. 2. — Vase lucerne la roată (1 = $1/3$ m. nat.; 2 = $1/2$ m. nat.; 3 = $3/5$ m. nat.; 4 = $2/5$ m. nat.).

menționăm părțile superioare a două urne din pastă fină, cenușie, lucrate la roată, cu câte o dungă în relief sub marginea răsfrîntă orizontal (fig. 1/2 și 2/1), un fragment dintr-o urnă lucrată cu mina din pastă grosolană, decorată cu un brîu în relief și cu motive incizate, probabil în formă de brad, precum și mai multe fragmente dintr-o pateră cu marginea dreaptă, lucrată la roată, din pastă fină, de culoare roșie.

★

Mormintele de incinerație de la Dochia atestă atît practicarea înmormîntărilor în urne, cît și a aceloră fără urne, cu oasele calcinate depuse direct în groapă, asemănîndu-se din acest punct de vedere cu alte necropole din Moldova, cum ar

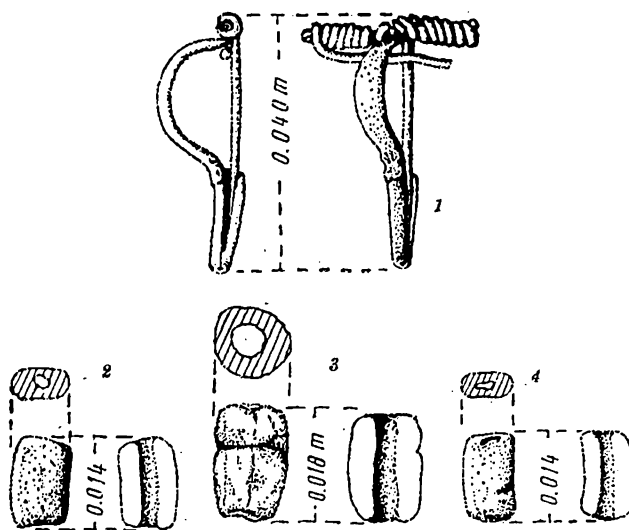

Fig. 3. — Fibulă de bronz (1) și mărgelă de sticlă (2 — 4).

fi, de exemplu, acelea de la Poienеști și Gabăra¹. De asemenea, la fel ca și în cele două necropole menționate anterior, la Dochia se observă că grupa mormintelor de incinerație în urne este mai numeroasă față de aceea a mormintelor fără urne, cu resturile incinerate așezate în groapă.

În ceea ce privește ceramica și obiectele din inventarul mormintelor de la Dochia, constatăm că ele se aseamănă foarte mult cu unele materiale descoperite în necropolele de tip Poienеști din Moldova. Astfel, urnele de tehnică superioară din mormintele 1 și 2 (fig. 1/3, 4) își găsesc analogii atît la Poienеști², cît și la Gabăra³ și aparțin tipurilor 1a și 3b din clasificarea lui Gh. Bichir⁴. Fragmentele de urne lucrate la roată provenite din mormintele distruse de la Dochia (fig. 1/2 și 2/1) se întîlnesc și ele frecvent în necropolele amintite.

¹ Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienеști și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în SCIV, XII, 2, 1961, p. 253—254.

² R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, în

Materiale, I, 1953, p. 328, 375, 385, fig. 131, 244, 245, 270.

³ I. Antonescu, *Săpăturile de la Gabăra-Porcesli*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 479, fig. 4/4.

⁴ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 257—258, pl. 1/1a, 3 b.

De asemenea, capacele (fig. 2/3) și paterile (fig. 2/2, 4) folosite drept capace pentru urne, atât prin formă, cât și prin tehnica de lucru, se aseamănă foarte mult cu unele exemplare din așezările și cimitirele din secolul al II-lea e. n. din Moldova⁵.

Foarte caracteristică pentru ceramica dacică tradițională lucrată cu mâna din acest cimitir este urna din mormîntul 3 (fig. 1/1). Vasele de acest tip, descoperite în toate așezările dacice din Moldova⁶, au fost folosite uneori și ca urne.

Fibule de bronz ca aceea găsită în mormîntul nr. 2 apar și în alte necropole din Moldova, ca de exemplu la Poienеști⁷, Gabăra⁸, Pădureni⁹. Măgelele de sticlă, calcedoniu și chihlimbar (fig. 3/2—4) sînt foarte numeroase în secolul al III-lea e. n., ele întîlnindu-se atât în mormintele de incinerare carpice¹⁰, cât și în acelea de înhumare sarmatice¹¹.

Toate materialele descoperite în mormintele de incinerare de la Dochia permit, pe baza analogiilor amintite, să atribuim această necropolă culturii Poienеști din secolul al III-lea e. n.

Necropola cu morminte de incinerare de la Dochia prezintă o importanță deosebită și prin aceea că aduce unele precizări referitoare la aria de răspîndire a necropolelor de tip Poienеști pe teritoriul Moldovei, ea fiind în prezent cea mai vestică descoperire de acest tip.

C. SCORPAN

LA NÉCROPOLE CARPIQUE DE DOCHIA (district de Piatra-Neamț, région de Bacău)

R É S U M É

En 1963, sur le territoire de la commune de Dochia, au lieu-dit «La Perdele», à l'occasion de travaux agricoles, on a découvert une nécropole d'incinération du IIIe siècle de n.è. Les fouilles de sauvegarde pratiquées au lieu de la découverte ont abouti à la découverte de quatre tombes dont trois renfermant des os calcinés déposés dans des urnes (tombes 1, 2, 3), avec des couvercles (tombes 1, 3), et une quatrième tombe où les restes humains avaient été déposés à même la fosse (tombe 4).

La poterie trouvée dans la nécropole de Dochia comprend deux catégories : poterie en pâte fine, de couleur grise ou rouge, façonnée au tour (fig. 1/2-4 et fig. 2) et poterie en pâte grossière, faite à la main (fig. 1/1). Le mobilier des tombes comprenait également une fibule de bronze (fig. 3/1) et plusieurs perles en verre, calcédoine et ambre (fig. 3/2-4).

D'après le rite funéraire et le mobilier recueilli, les tombes d'incinération de Dochia appartiennent à la civilisation de type Poienеști-Vrțișcoi et peuvent être datées de la seconde moitié du IIIe siècle de n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Vases faits à la main (1) et au tour (2 — 4). (1 = env. 1/7 gr. n. ; 2 = env. 1/3 gr. n. ; 3 = env. 1/3 gr. n. ; 4 = env. 1/3 gr. n.).

Fig. 2. — Vases façonnés au tour (1 = 1/3 gr. n. ; 2 = 1/2 gr. n. ; 3 = 3/5 gr. n. ; 4 = 2/5 gr. n.).

Fig. 3. — Fibule en bronze (1) et perles en verre (2 — 4).

⁵ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 353, 401, 402, 417, 418 și fig. 186, 308, 309, 350. Material asemănător și la Piatra-Neamț-Lutărie, *Materiale*, VI, 1959, p. 369, fig. 8/7,8.

⁶ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 315, 316, fig. 100.

⁷ *Ibidem*, p. 405, fig. 321 și 11.

⁸ I. Antonescu, *op. cit.*, p. 477, fig. 5/5.

⁹ Sebastian Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 491, fig. 3/2.

¹⁰ Asemenea descoperiri se cunosc la Piatra-Neamț-Lutărie (*Materiale*, VI, 1959, p. 368) și la Poienеști (R. Vulpe, *op. cit.*, p. 463, 465).

¹¹ Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 264.

¹² *Ibidem* p. 262—267.

CĂLĂTORIE DE STUDII ARHEOLOGICE ÎN R. P. BULGARIA

În intervalul de la 4 la 25 octombrie 1965 m-am deplasat în R. P. Bulgaria, în cadrul schimburilor de cercetări efectuate pe baza acordului de colaborare tehnică-științifică dintre Academia Republicii Socialiste România și Academia Bulgară de Științe.

Cu acest prilej, timp de trei săptămîni, cu concursul binevoitor al conducerii Institutului de arheologie al Academiei din R. P. Bulgaria, m-am documentat în probleme de arheologie în muzeele din Sofia, Plovdiv, Stara Zagora, Kazanlic, Nova Zagora, Burgas, Nesebăr, Varna, Tîrnovo și Ruse. De asemenea am vizitat șantierelor de săpături arheologice de la Sofia, Plovdiv, Karanovo, Dipsizkata, Nesebăr, Varna, Ruse și Cerven.

Obiectivele științifice principale ale călătoriei

1. Documentare cu privire la neoeoliticul de pe teritoriul Bulgariei, care prezintă legături cu culturile neoeolitice de tip Criș, Boian, Hamangia, Gumelnița și Cucuteni din țara noastră atît în ceea ce privește unele caracteristici ale tipurilor de așezare și ale locuințelor, cît și, mai ales, unele trăsături ale uneltelor, ceramicii și plasticii.

În acest scop s-au cercetat materialele neoeolitice de la Sofia-cvartalul studentesc Geo-Mlev (muzeul orașului Sofia); Karanovo (muzeele din Sofia și Nova Zagora), Azmașkata (muzeul din Stara Zagora), Baniata și Yassatepe (muzeul din Plovdiv), Gabarevo (muzeul din Kazanlic), Kableșkovo (muzeul din Burgas), Varna și Ruse (muzeul din Ruse). De asemenea s-au vizitat *tell*-urile de la Karanovo și Ruse, cercetate destul de intens de către V. Mikov, G. T. Georgiev, N. Angelov ș. a. În afară de acestea s-au purtat discuții cu prof. V. Mikov și dr. Georgi I. Georgiev la Sofia, P. Detev la Plovdiv, Aram Margos la Varna și N. Angelov la Ruse. Din aceste discuții, precum și din consultarea materialului, a reieșit că este posibil ca la nord de Balcani să existe o etapă mai veche decît Karanovo VI, corespunzătoare fazei Kodjadermen. Această etapă, contemporană cu faza Karanovo V

(cultura Marița), după părerea subsemnatului, este ilustrată prin unele resturi ceramice din muzeele de la Varna și Ruse, care prin caracteristicile de tehnica pasteii și de decor (dungii albe) se aseamănă cu ceramica fazei de început a culturii Gumelnița (Gumelnița A₁).

În afară de acestea, din discuțiile purtate s-a ajuns și la alte rezultate în legătură cu sistemul de construcție al locuințelor, care prezintă interes și pentru lămurirea platformelor cucuteniene și gumelnițiene. În legătură cu această problemă sînt semnificative resturile din platforma de lemne a podelei locuințelor de la Azmașkata.

În ceea ce privește sistemul de fortificare al așezărilor, s-a ajuns la concluzia că *tell*-urile desprinse din terasă, prin analogie cu cele constatate la nord de Dunăre, este posibil să fi fost prevăzute în porțiunea accesibilă cu un șanț de apărare. În schimb, nu este de loc concludentă ipoteza fortificării acestor așezări cu ziduri de cărămidă sau palisade. Această cu atât mai mult, cu cît pe locurile respective sînt urme de locuire din epoci mai noi (bronz, Hallstatt și La Tène).

În fine, arheologii bulgari au manifestat interes relativ la problema datării topoarelor de cupru de tip Vidra într-o fază corespunzătoare etapei Cucuteni A₃, întrucît asemenea topoare s-au descoperit și pe teritoriul Bulgariei.

2. Documentare în legătură cu epoca bronzului și îndeosebi cu privire la descoperirile de depozite și obiecte de bronz izolate de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului de pe teritoriul Bulgariei.

În acest scop s-a cercetat materialul ceramic din epoca bronzului de la Dipsizkata (Muzeul Nova Zagora), Manole I, Junatițe II și Plovdiv-Kamenița (muzeul din Plovdiv), Sozopol (muzeul din Burgas), Ezerovo (muzeul din Varna), precum și depozitele de bronzuri de la Grota Emen, Samovodene și Strajița (muzeul din Tîrnovo), Verbița (muzeul din Sofia) și de forme de turnat de la Sokol (muzeul din Kazanlık). De asemenea s-au desenat toate obiectele de bronz și formele de turnat izolate din muzeele vizitate cu prilejul acestei călătorii de studii în Bulgaria. Cu acest prilej s-a constatat că, deși obiectele de bronz sînt aici în număr redus, totuși prezintă importanță, întrucît permit să se stabilească legături cu descoperirile corespunzătoare de pe teritoriul României, unde, după cum se știe, la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului metalurgia bronzului a fost foarte dezvoltată. Așa se explică prezența unor tipuri de obiecte de bronz din această vreme la sud de Dunăre, unde meșterii locali le-au imprimat uneori anumite particularități de formă și îndeosebi de decor, după cum o dovedesc, printre altele, celturile depozitului de la Vărbița.

În ceea ce privește culturile din epoca bronzului, materialele cercetate în muzeele din Sofia și Nova Zagora mi-au întărit convingerea că se poate vorbi de o cultură Dipsizkata la sud de Balcani, cu analogii în descoperirile de ceramică de la Pateli din Macedonia, aflate în colecțiile Muzeului arheologic din Istanbul, unde am avut prilejul să le văd în primăvara anului 1965. În afară de aceasta, prezintă interes și faptul că unele din elementele acestei culturi au fost semnalate și la nord de Balcani, contribuind probabil, într-o măsură care urmează să se precizeze, la geneza culturilor din bronzul timpuriu și mijlociu din spațiul balcano-dunărean.

Pentru lămurirea etapelor de evoluție ale acestei culturi din epoca bronzului de pe teritoriul Bulgariei s-au efectuat săpături arheologice în așezarea de la

Dipsizkata (la 3 km sud de Nova Zagora) de către V. Mikov (1952—1958) și recent de către G. Georgiev și N. Ia. Merpert (U.R.S.S.), dezvelindu-se metodic, pe straturi, porțiunea de vest a așezării pînă la 1,80 m adîncime. Vizita făcută la fața locului mi-a prilejuit cunoașterea atît a tipului de așezare în formă de *tell*, cît și resturile de locuire păstrate *in situ* la adîncimea de 1,80 m (locuințe cu urme de pari, vetre etc.).

3. Documentare în legătură cu aspectul hallstattian de tip Babadag și Stoicani, care prezintă în parte analogii directe în așezarea Troia VII b₂ (sfîrșitul Hallstattului A).

Avîndu-se în vedere faptul că pe teritoriul României au fost semnalate resturi ceramice de tip tracic, cu analogii în așezarea Troia VII b₂, pe care am avut prilejul să le verific, personal, în Muzeul arheologic din Istanbul, era inevitabil ca asemenea descoperiri să nu existe și pe teritoriul Bulgariei, unde problema legăturilor cu Troia a constituit obiectul unor cercetări din partea prof. D. Dimitrov de la Sofia, care a publicat recent în *Archäologischer Anzeiger* un vas cu proeminențe de la Gabarevo.

Din discuțiile purtate cu colegii bulgari a reieșit necesitatea studierii și în Bulgaria a aspectelor hallstattiene Babadag și Stoicani, cu atît mai mult cu cît în literatura arheologică bulgară au fost deja publicate unele fragmente ceramice de acest tip (de exemplu peștera Dolni-Lom, r. Belogradșik; Mladinovo, r. Svilengrad etc.), fără însă să constituie obiectul unor studii speciale pentru problema legăturilor cu componenta tracică balcano-dunăreană a culturii troiene din așezarea Troia VII b₂.

În legătură cu această problemă, merită să fie relevată ceramica descoperită prin cercetări de suprafață în 1963 de către M. Mincev în așezarea de la Pșenicevo (r. Stara Zagora), care prin caracteristicile ei de formă și decor imprimat cu *torques*-ul reprezintă o evoluție a ceramicii tracice balcano-dunărene cu analogii în ceramica așezării Troia VII b₂, datîndu-se mai mult ca sigur în Hallstattul mijlociu, ca și ceramica, într-o oarecare măsură corespunzătoare, din așezarea de la Stoicani. Avîndu-se în vedere importanța acestei descoperiri, muzeograful Mincev urmează să efectueze în curînd un sondaj stratigrafic în așezarea hallstattiană de la Pșenicevo.

4. Documentare în legătură cu descoperirile de tezaurе tracice din secolele IV—III î. e. n., în vederea obținerii de analogii pentru tezaurul de obiecte de aur din secolul al IV-lea î. e. n. de la Băiceni.

În acest scop am cercetat în Muzeul arheologic din Sofia piesele de argint aurit din tezaurul de la Lukovit, precum și fotografiile obiectelor din tezaurul de la Letnița (păstrat în safe-ul băncii din Lovec). De asemenea m-am interesat îndeaproape de tezaurul de la Panaghiuriște din expoziția organizată în cripta bisericii Alexandru Nevski din Sofia, precum și de toate celelalte descoperiri din secolele IV—III î. e. n. din bogata colecție de obiecte de acest fel din Muzeul din Plovdiv sau dintr-o vreme mai tîrzie din Muzeul de la Stara Zagora. În afară de acestea, am consultat ceea ce a scris prof. D. Dimitrov în legătură cu tezaurul de la Lukovit și îndeosebi despre arta tracică din această vreme în catalogul expoziției de la Essen (*Kunstschätze in bulgarischen Museen und Klöstern*, 1964, Essen), precum și ceea ce a publicat dr. Ivan Venedikov, singur sau în colaborare cu Pavel Pavlov, despre tezaurul de la Letnița. Consultarea acestei literaturi, precum și

discuțiile avute la Sofia cu prof. D. Dimitrov și dr. Ivan Venedikov și la Stara Zagora cu dr. D. Iu. Nicolov, directorul muzeului din această localitate, mi-au fost foarte utile, prilejuindu-mi o mai bună cunoaștere a caracteristicilor artei tracice din secolele IV—III î. e. n. de pe teritoriul Bulgariei, fără de care nu se pot studia piesele tezaurului de la Băiceni, precum și celelalte din tezaurul de la Craiova, din mormîntul de la Hagi Ghiol, ca și casca de aur de la Poiana Coțofenești. În legătură cu această problemă, țin să menționez că colegii bulgari menționați mai sus, cu o serioasă pregătire în domeniul arheologiei clasice, studiază de mai multă vreme stilul și iconografia artei tracice, ajungînd la rezultate deosebit de importante, care ne interesează și pe noi pentru tratarea corespunzătoare a acestor descoperiri.

Tot în legătură cu problema tracică menționăm descoperirea din 1965, lângă Preslav, a unei inscripții tracice în alfabetul grec de la sfîrșitul secolului al VI î. e. n., a cărei interpretare făcută de acad. Vl. Georgiev a fost publicată în revista *Archeologia*.

În afară de aceste obiective principale, cu prilejul călătoriei de studii întreprinse recent în Bulgaria m-am interesat și de rezultatele obținute de arheologii bulgari și pentru alte perioade. În acest scop, pe lângă notele din muzee relativ la descoperirile din vremea orînduirii comunei primitive și din vremea pătrunderii și așezării slavilor la sud de Dunăre, am avut convorbiri cu H. Djambazov (Sofia) pentru epoca paleolitică; M. Mirtcev (Varna) pentru descoperirile de necropole hallstattiene de la Ravno și Dobrina din Muzeul de la Varna; M. Cičikova (Sofia) și G. Tončeva (Varna) pentru ceramica tracică cenușie lucrată la roată din secolele VI—III î. e. n., atrăgînd atenția în mod deosebit descoperirea recentă de la Varna de la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al V-lea î. e. n., cu analogii la ceramica din așezarea de la Alexandria; Jivka Vijarova, D. Dimitrov și Cr. Djambov pentru problema descoperirilor slave de pe teritoriul Bulgariei, interesîndu-mă îndeaproape materialele din așezarea de la Popina (muzeul din Sofia) și din necropola de la Razdelna (muzeul din Varna) și în fine cu Sonia Georgievna și S. Butov pentru problema așezărilor medievale întărite de la Cerven și Tîrnovo.

Tot cu acest prilej am vizitat și șantierelor de săpături arheologice de la Sofia, Mesambria, Varna și Plovdiv pentru orînduirea sclavagistă și Cerven pentru perioada feudală, fiind impresionat pretutindeni de amploarea lucrărilor pentru care se alocă sume mari (de exemplu cîteva zeci de mii de leva anual pentru cercetările arheologice din termele de la Varna), precum și de grija deosebită pentru restaurarea resturilor de construcții descoperite cu acest prilej. În legătură cu această din urmă problemă, țin să menționez că pretutindeni am constatat o deosebită grijă pentru monumentele istorice și arheologice. Menționez, din acest punct de vedere, condițiile tehnice realizate pentru conservarea celebrului mormînt trac de la Kazanlık din secolul al III-lea î. e. n., pentru care s-a importat un aparat special din R. F. a Germaniei, ca să mențină aceeași umiditate și temperatură, precum și pentru păstrarea și în același timp vizitarea mozaicului roman din secolul al IV-lea î. e. n. din centrul orașului Stara Zagora.

În ceea ce privește muzeele din Bulgaria, am apreciat preocuparea pentru cercetarea științifică a tuturor muzeografilor încadrați la aceste instituții de cultură, precum și interesul manifestat pentru activitatea arheologică din țara noastră.

În scopul unei mai bune cunoașteri a publicațiilor noastre de arheologie și istorie veche mi-au cerut concursul pentru completarea colecțiilor de reviste și lucrări monografice de arheologie din România, oferind în schimb dublete din publicațiile de arheologie bulgară.

De asemenea am remarcat pretutindeni grija conducerilor acestor muzee de a le moderniza cât mai curînd posibil, avînd în vedere și aflulul foarte mare de vizitatori din țară și străinătate. În general, așa cum se prezintă astăzi aceste muzee ele oferă un bun prilej de documentare atît pentru vizitatorii obișnuiți, cît și pentru specialiști, expunîndu-se de obicei ceea ce este esențial, conform principiului care trebuie să stea la baza oricărei expoziții muzeale moderne : *non multa, sed multum*. La acestea se adaugă și unele ghiduri de muzee foarte bine întocmite, cum sînt acelea de la muzeele din Plovdiv și Varna, care pot fi utilizate tot atît de bine de orice vizitator, ca și de specialiști.

În afară de documentarea din muzeele de arheologie, în timpul liber am vizitat muzeele mișcării muncitorești din Plovdiv și Nova Zagora, muzeele de etnografie din Sofia și Plovdiv, muzeul Renașterii și Casa memorială Lamartine din Plovdiv, precum și pinacoteca din acest oraș.

De asemenea am vizitat unele monumente istorice de la Sofia, Bojana, Plovdiv, Nesebăr, Tîrnovo și din alte localități, fiind impresionat îndeosebi de grija pentru conservarea lor. De altfel, orașele Nesebăr și Tîrnovo sînt declarate orașe istorice, nepermițîndu-se transformări sau eventual distrugeri care ar afecta monumentele istorice și de arhitectură de pe teritoriul lor.

La încheierea vizitei am ținut la Institutul de arheologie din Sofia comunicarea : *Periodizarea culturii Cucuteni în lumina noilor descoperiri arheologice de la Cucuteni-Băiceni*, însoțită de proiecții și discuții, la care au participat specialiști de la Institut și Universitate, în frunte cu profesorii D. Dimitrov, Cr. Danov, V. Mikov, dr. Ivan Venedikov, dr. Teofil Ivanov ș. a.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

LISTĂ
PRESCURTĂRILOR PUBLICAȚIILOR CITATE MAI DES
ÎN PREZENTUL VOLUM

AArh	Arta și arheologia, Iași, I—XIV, 1927—1938.
ActaArch	Acta Archaeologica, Budapesta.
AIIA	Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Iași.
AIIN	Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj.
AISC	Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
AM	Arheologia Moldovei, Iași, I—IV, 1961—1966.
AnD	Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938.
AO	Ars Orientalis.
Ar	Археология, Sofia.
AR	Archeologické Rozhledy.
ARCC	Creșterea colecțiilor (Biblioteca Academiei Române).
ARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice.
ARPA	Analele Academiei Române. Partea Administrativă și Dezbateri.
ASAR	Analele Societății Academice Române.
AȘU, Iași	Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Seria Științe Sociale.
BBfMSW	Berliner Blätter für Münz-, Siegel- und Wappenkunde.
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, I—XXXVIII, București, 1908—1945.
BerRGK	Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BL	Buletin lunar (Biblioteca Academiei Române).
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique.
BMC	British Museum Catalogue.
BSG	Buletinul Societății Geografice Române, București, I—LXI, 1876—1942.
BSH	Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, București, 1912—1947.
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum.

CL	Convorbiri literare
CNA	Cronica numismatică și arheologică, București, I—XIX, 1920 — 1945.
CRAI	Comptes-rendus des séances. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.
Dacia	Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947. N. S., I—X, 1957—1966.
DissPann	Dissertationes Pannonicae.
ED	Ephemeris Dacoromana, București-Roma, I—X, 1923—1945.
HAD	Radu Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, în La Dobroudja, București, 1938, p. 35—454.
IOSPE	V. V. Latîșev, Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, Graecae et Latinae.
Izvestia	Известия Молдавского Филиала Акад. наук СССР, Chișinău.
Izvestia-Institut	Izvestia-Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
JdBLM	Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums.
KS	Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Археологии, Москва.
KSO	Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского Гос. археологического Музея, Odessa.
Materiale	Materiale arheologice privind istoria veche a R. P. R., I, 1953; Materiale și cercetări arheologice, II—VIII, 1956—1962.
MIA	Материалы и исследования по археологии СССР.
NZ	Numismatische Zeitschrift.
PA	Památky Archeologické.
RE	Pauly-Wissowa, Real Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
RIR	Revista Istorică Română.
RPAN	Revista de preistorie și de antichități naționale, București, I—IV, 1937—1940.
SA	Советская Археология.
SCB	Studii și cercetări de bibliografie.
SIA	Slovenská Archeologia.
StCl	Studii clasice.
SCIA	Studii și cercetări de istoria artei.
SCN	Studii și cercetări de numismatică.
SCȘ, Iași	Studii și cercetări științifice, Seria istorie, Iași, 1950.
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum.
VDI	Вестник древней истории.
VLU	Вестник Ленинградского Университета.
ZOIOD	Записки Одесского общества истории и древностей, Odessa.

ERATĂ

<u>La pag.:</u>	<u>rîndul:</u>	<u>în loc de:</u>	<u>se va citi:</u>
34	10 de jos	sont recouvertes	ne sont pas recouvertes

Arheologia Moldovei, vol. V

Redactor responsabil: NICULINA FLOREA
Tehnoredactor: ELENA BABI

Dat la cules 24.04.1967. Bun de tipar 01.12.1967. Apărut 1967. Tiraj 1 200 ex. legate. Hîrtie tipar înalt ilustrații de 80 g/m². 610 × 860/8. Coli editoriale 33,80. Coli de tipar 43, 1 planșă tipar înalt + 1 planșă ofset. A 20 286/1966 C.Z. pentru bibliotecile mari 902.6(498.3)(082) C. Z. pentru bibliotecile mici 902.6 (R3)(08)

Întrepr. Poligrafică „Informația” str. Brezoianu nr. 23-25
București, Republica Socialistă România Comanda nr. 389